

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat
Postma, J.K.T.

Citation

Postma, J. K. T. (2017, February 14). *Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/45861>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/45861>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/45861> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Postma, J.K.T.

Title: Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat

Issue Date: 2017-02-14

JAN POSTMA

**ALEXANDER
GOGEL**

(1765-1821)

**GRONDLEGGER VAN DE
NEDERLANDSE STAAT**

Alexander Gogel (1765-1821)

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij financiële steun van de Stichting Daendels, De Nederlandsche Bank, de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, de Stichting Geschiedenis van de Overheidsfinanciën en de Stichting Fonds voor de Geld- en Effectenhandel.

Afbeelding op het omslag: portret van Alexander Gogel, tekening (deelkopie) naar schilderij van M.I. van Bree, 'De intocht van Napoleon in Amsterdam in 1811', zie hierna afb. 21.
Schets aanwezig bij Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, IB 02002100.

Dit proefschrift heeft geen eigen ISBN.
Het ISBN van de handelsuitgave is 978-90-8704-633-0

© 2017 Jan Postma & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Typografie: Rombus, Hilversum
Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Alexander Gogel (1765-1821)

Grondlegger van de Nederlandse staat

Proefschrift

ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof.mr. C.J.J.M. Stolker,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op dinsdag 14 februari 2017
klokke 16.15 uur

door

JAN KLAAS TJIPKE POSTMA

geboren te Groningen
in 1942

Promotor: Prof.dr. H. te Velde

Promotiecommissie: Prof.dr. J.Th.J. van den Berg
Dr. J. Oddens
Prof.dr. J.S. Pollmann
Prof.dr. N.C.F. van Sas (Universiteit van Amsterdam)
Prof.dr. W.R.E. Velema (Universiteit van Amsterdam)

Inhoud

1	Inleiding	9
	Alexander Gogel als vernieuwer	9
	De waardering van de Bataafs-Franse tijd	12
	De politieke biografie als vergrootglas	16
	Beeldvorming	18
2	De voorbereiding van de Bataafse Omwenteling	22
	Afkomst, jeugd, koopmanschap	22
	Kennismaking met de patriotten	27
	Gogel als activist	31
	Een poging tot omwenteling	35
3	Het roerige begin van de Bataafse Republiek	40
	De omwenteling in Amsterdam	40
	Chaotische politieke verhoudingen	46
	De strijd in Amsterdam om de Nationale Vergadering	55
4	Een fase van politieke heroriëntatie	60
	Nationale invalshoek	60
	De politieke strijd in en buiten de Nationale Vergadering	63
	Oprichting van <i>De Democraten</i>	67
	Het programma van de redactie van <i>De Democraten</i>	71
	Toespitsing van de politieke tegenstellingen	77
	Politieke impasse en doorbraak	81
5	Het tumultueuze voorjaar van 1798	90
	Gogels aantreden als agent	90
	De Staatsregeling	98
	Aan de slag	101
	Politiek klimaat	105
	De ontknoping	111

6	Een nieuwe start	116
	Een nieuwe politieke omgeving	116
	Gogel en de internationale handelspositie	123
	Een nieuw begin als agent van Financiën	127
	Een politieke terugslag	138
7	Gogels worsteling met politieke stagnatie	142
	Grote onzekerheid	142
	Gogels werk als agent	149
	Bemoeienissen met de Nationale Konst-Gallerij	156
	Discussie over de constitutie	164
	De staatsgreep van 1801 en Gogels ontslag	169
8	Terug in de ‘wereldstad’	172
	Persoonlijke omstandigheden	172
	In afwachting van een nieuwe kans	178
	Hand- en spandiensten	183
	Verkenning van een nieuw politiek bestel	192
	Eerste consultaties van Schimmelpenninck	195
	Afronding van de onderhandelingen	198
9	Minister onder raadpensionaris Schimmelpenninck	207
	De macht van de raadpensionaris	207
	Gogel opnieuw aan het hoofd van Financiën	212
	Schimmelpennincks bewind onder vuur	223
	De onderhandelingen in Parijs	227
	De nieuwe koning	234
10	Dienaar of bewindsman	239
	De komst van de monarchie	239
	Gogels activiteiten als minister: consolidatie	250
	Het Continentale Stelsel	262
	Ontslag	267
11	Gogel tijdens de Inlijving	275
	Adviseur van de keizer	275
	Vorbereiding van het organieke decreet	279
	Gogel als intendant	287
	Een grimmiger politieke situatie	296
12	Gogel tijdens en na de Oranje-omwenteling	304
	De Oranje-omwenteling	304
	Overdracht van Gogels functies	309

Vertrek van Gogel uit Amsterdam	318
Gogel in Frankrijk	323
13 <i>Elder statesman</i> in de restauratiemonarchie	329
Terug in Nederland	329
Het aanbod van december 1814	335
Buiten het gewoel	339
Adviseur van de koning	345
Ziekte en overlijden	355
Epiloog	360
Grondlegger van de Nederlandse staat	360
Koopman-politicus	366
English summary	371
Nawoord	375
Bronnen en literatuur	377
Gebruikte afkortingen	377
Archivalia	377
Literatuur	378
Verantwoording van het beeldmateriaal	396
Personenregister	397
Over de auteur	402

I Inleiding

ALEXANDER GOGEL ALS VERNIEUWER

Alexander Gogel was een fascinerende man die een boeiend leven leidde in de Bataafs-Franse tijd (1795-1813), een tumultueuze periode met een aantal staatsgrepen en wisselingen van regime en staatsinrichting. Gogel had gedurende de gehele periode grote invloed als een spin in het bestuurlijk-politieke web van Nederland. Hij was begeistert door het streven de zeven gewesten om te vormen tot een eenheidsstaat, waarvoor hij het financiële fundament tot stand bracht. Baanbrekend was ook zijn ontwerp van een nationale bank, op basis waarvan naderhand De Nederlandsche Bank werd opgericht. Zijn invloed was echter breder. Een belangrijke culturele vernieuwing was zijn initiatief tot de oprichting van de Nationale Konst-Gallerij, de voorloper van het huidige Rijksmuseum. Ook nam hij intensief deel aan de strijd over de constitutionele vormgeving van de nieuwe staat en stelde hij enkele malen uitvoerige schetsontwerpen van nieuwe staatsregelingen op.

In nagenoeg ieder boek over de Bataafs-Franse tijd komt Gogel wel voor, toch blijft zijn persoon bijna altijd slechts fragmentarisch belicht. Bovendien is er het traditionele beeld van een koopman die tegen zijn zin in de politiek terecht kwam en deze aversie tegen de politiek zijn leven lang volhield. Deze politieke biografie wil niet alleen een volledig beeld van Gogel schetsen, maar wil ook laten zien dat hij in afwijking van het traditionele beeld een sterke politieke overtuiging had en dat hij zijn politieke rol vaak met gretigheid heeft vervuld.

Voor het bepalen van de betekenis van Gogel is vooral de vraag van belang of hij samen met anderen in de Bataafs-Franse tijd fundamentele veranderingen tot stand bracht. In hoeverre vormde deze periode een breuk in de geschiedenis van het land? De politicoloog Daalder heeft op dit punt in de geschiedschrijving twee strijdige benaderingen signaleerd. In de ene opvatting voert de continuïteit de boventoon, de andere ziet een breuk in de ontwikkeling.¹ Zelf kiest hij voor de eerste benadering en hij relateert dan ook de veranderingen in de Bataafs-Franse tijd. In een recent verschenen studie meent De Rooy daarentegen dat in de geschiedschrijving de continuïteit een te zwaar gewicht krijgt. Hij neemt de Bataafs-Franse tijd

1 Daalder, 'Oud-republikeinse veelheid en democratisering', 64-68.

juist als voorbeeld van een periode met fundamentele veranderingen.²

Bij Daalder heeft de continuïteit als vanzelf veel nadruk gekregen, omdat hij vooral het huidige politieke gedrag, bijvoorbeeld de regentenmentaliteit, wil verklaren. Kijkend vanuit het heden lijken door wat Te Velde de ‘zuigkracht van de continuïteitsgedachte’ heeft genoemd de veranderingen minder fundamenteel dan ze in werkelijkheid zijn geweest.³ Ook lijken zo de beleidsprestaties van destijds minder groot. We kunnen ons slecht voorstellen met welke moeilijkheden de totstandkoming van een nationaal belastingstelsel, het belangrijkste project van Gogel, gepaard ging.

Gogel zou ondervinden dat de modernisering lang niet altijd zonder horten en stoten verliep en dat de bestuurlijke tradities taai waren, vooral op het lokale vlak. Toch zijn in de Bataafs-Franse tijd ontegenzeggelijk fundamentele veranderingen in politiek, overheidsorganisatie en bestuurlijk optreden tot stand gebracht die ook later nog doorwerkten.

Hoe de verhouding tussen verandering en continuïteit precies lag, kan worden bezien voor elk van de verschillende deelperioden van de Bataafs-Franse tijd. De indeling van deze biografie volgt deze fasering. De Bataafse omwenteling van 1795 bracht de patriotten, de tegenstanders van stadhouder Willem v, aan de macht. Nadat de Bataven drie jaar lang gediscussieerd hadden over de toekomstige staatsinrichting, ontstond er met de staatsgreep van januari 1798 een doorbraak. Kort daarna werd de Staatsregeling, de eerste grondwet van ons land, aangenomen. Tal van projecten die op de vorming van een eenheidsstaat waren gericht, werden principieel aanvaard. De uitvoering daarvan zou nog heel wat moeite zou kosten, zoals Gogel als bewindsman van Financiën ondervond. Een tweede staatsgreep in juni 1798, die mede door Gogel werd geïnitieerd, was gericht op een zuivering van de politieke verhoudingen. De nieuwe ideeën werden daarna – ook door Gogel – verder uitgewerkt, maar er was al spoedig een terugslag. De politieke stagnatie verdiepte zich in de jaren 1802-1805, toen Gogel buitenspel stond, maar zelfs in deze periode leverde hij met het ontwerp van een nationale bank een bijdrage aan de gedachtenvorming over meer eenheid. Vervolgens kwam raadpensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck aan de macht, die Gogel tot minister van Financiën benoemde en hem in staat stelde tal van nieuwe regelingen in te voeren. Gogel had toen nooit zo productief kunnen zijn, als hij niet al veel voorwerk had verricht. Onder koning Lodewijk Napoleon bouwde hij voort op de basis die hij in de korte periode onder Schimmelpenninck legde. Tijdens de Inlijving bij Frankrijk werden tal van regelingen aangescherpt, maar ook toen had het in principe rationeel opgezette bestuursstelsel te maken met een weerbarstige werkelijkheid.

De Bataafs-Franse tijd was zeker van groot belang, er is echter veel voor te zeggen de transitieperiode ruimer te nemen en bij 1780 te laten beginnen.⁴ Toen kwam een reeks gebeurtenissen op gang die uitliep op de omvorming van de federatieve Republiek tot een monarchale eenheidsstaat. Pas in het midden van de negentiende

2 De Rooy, *Ons stipje op de waereldkaart*, 11.

3 Te Velde, *Van regentenmentaliteit tot populisme*, 39-40 en 46.

4 Van Sas, *De metamorfose*, 20.

eeuw kwam er een einde aan de onduidelijkheid waarin de Nederlandse staat sinds de jaren 1780 verkeerde.⁵ Vanuit verschillende invalshoeken – politiek, cultureel en economisch – zijn studies verschenen die de periode tussen grofweg 1780 en 1850 schetsen als het tijdperk waarin de lokale verbanden van de oude orde plaats maakten voor een maatschappelijk verband op nationaal niveau. Gogel komt in elk van deze studies voor, wat duidt op zijn invloedrijke positie.

Het werk van Kossmann, waarin de periode 1780-1848 een aparte plaats inneemt als een tijdvak waarin Nederland ‘geen behoorlijk gedefinieerde levensvorm’ kende, is vanuit de invalshoek van de politieke geschiedenis geschreven.⁶ De ‘voortreffelijke vertegenwoordiger van het radicale patriottisme’ Gogel hield zich volgens hem met een zodanig fanatisme met de fiscale hervorming bezig dat de geschiedenis van het radicalisme in het eerste decennium van de negentiende eeuw alleen in fiscale termen beschreven kan worden.⁷ Hoewel in de titel van het boek van Van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900*, het concept van een langere transitietijd uitdrukkelijk voorkomt, blijft de Bataafs-Franse periode bij hem het hart van de transitie. Van Sas legt vooral de nadruk op Gogels rol als redacteur van het toonaangevende blad *De Democraten* dat in de jaren 1796-1797 de politieke discussie boven het niveau van het alledaagse debat uittilde.⁸

De modernisering van de Nederlandse cultuur staat bij Kloek en Mijnhardt centraal in hun studie 1800. *Blawdrukken voor een samenleving*. Zij zien Gogel als een geëngageerde patriot die een grote bewondering voor de geestkracht van het zeventiende-eeuwse voorgeslacht paarde aan een heilig geloof in een nieuwe, unitarische politieke structuur. Beide overtuigingen kwamen bij elkaar in zijn initiatief om de Nationale Konst-Gallerij op te zetten.⁹

Wat de economische ontwikkeling betreft, zet Verberne zich in zijn Tilburgse oratie van 1947 al af tegen het afzonderlijk bekijken van de periode 1795-1813. De economische stagnatie was namelijk enkele decennia eerder begonnen.¹⁰ Ook latere werken typeren de jaren na 1780 als de ‘terminale fase’ waarin de zieke patiënt – de economie van de oude Republiek – na ‘een langgerekte crisisperiode’ aan een ‘armoedig einde’ kwam.¹¹ De laatste levensjaren van deze Republiek waren niet meer dan ‘een dood tij’. In hun economische standaardwerk *Nederland 1780-1914* zien Van Zanden en Van Riel het samenstel van de enorme schuldenlast en het gedecentraliseerde financiële stelsel als een belangrijke oorzaak van de stagnatie die zich aan het einde van de achttiende eeuw voordeed.¹² De Nederlandse regerende elite deed zijn best de schulden te waarborgen, omdat die elite zijn vermogen daarin had belegd. De gewesten waren verantwoordelijk voor het vergaren van de fi-

5 Zie Kossmann, *De Lage Landen*, deel 1, 39-40 en 166-167.

6 Ibidem, 39.

7 Ibidem, 87.

8 Van Sas, *De metamorfose*, 82.

9 Kloek en Mijnhardt, *Blawdrukken*, 540.

10 Verberne, *Het sociale en economische motief*, 9.

11 De Vries, *De economische achteruitgang*, 167-180; De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 786-789.

12 Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 51-53.

nanciële middelen, die ze volgens een vaste verdeelsleutel moesten afdragen aan de Haagse generaliteit. Tussen de gewesten verschilde de belastingdruk per inwoner aanzienlijk. Hoewel er wel veel kritiek was, bestond er geen consensus over een financiële hervorming. Gogel zou later opmerken dat de noodzakelijke remedies niet konden worden ondernomen zonder een stevige schok toe te brengen aan de staat die al zieltogend was.¹³

Van Zanden en Van Riel zien de afbraak van de corporatieve samenleving van het ancien régime, waarin tal van belangengroepen coalities met de regentenoligarchie waren aangegaan, als een van de belangrijkste doeleinden van Gogel en andere Bataafse hervormers. Er zou een eenheidsstaat op basis van patriotse beginselen voor in de plaats moeten komen. Gogels offensief tegen de nogal hechte corporatieve structuur met haar privileges en belemmeringen zou slechts gedeeltelijk succesvol blijken te zijn. Dit proces werd pas veel later, na 1840, voltooid.¹⁴ Omdat Gogel er wel in slaagde de eenheidsstaat een financieel fundament te bezorgen, noemen Van Zanden en Van Riel hem niettemin terecht de meest succesvolle politicus van de Bataafs-Franse tijd.¹⁵

DE WAARDERING VAN DE BATAAFS-FRANSE TIJD

Ondanks de fundamentele hervormingen die zij tot stand brachten, zijn de namen van Gogel en andere bestuurders uit de Bataafs-Franse tijd bij het grote publiek vrij onbekend. Anders dan Van Hogendorp, de wegbereider van Willem I, hebben zij geen plaats gekregen in de collectieve herinnering van de Nederlanders. Dat was vooral een gevolg van de politieke stilte die Willem I en Van Hogendorp na november 1813 over deze periode afkondigden. Daaruit is een onderwaardering voortgevloeid van de Bataafs-Franse tijd die in de geschiedschrijving van ons land nogal ondermaats is behandeld. Willem I nam weliswaar vele oud-patriotten in dienst en handhaafde vele regelingen, tegelijkertijd dempte hij de discussie over het verleden echter zoveel mogelijk af. De meeste spraakmakers hielden zich daaraan. Alleen probeerden in het midden van de negentiende eeuw enkele verwanten van Bataafse politici als Vreede, Wiselius en Schimmelpenninck het blazen van hun patriotse voorvaderen schoon te vege. Opmerkelijk is dat Gogel toen blijkbaar wel zeer gerespecteerd werd. Hij sprak de mensen in het midden van de negentiende eeuw aan, omdat men dacht dat hij, anders dan zijn ruziezoekende kompanen, de politiek had gemedend. Er was toen het beeld van de beheerste en rationele financiële deskundige, onkreukbaar en met grote daadkracht. G.W. Vreede, kleinzoon van Pieter Vreede, probeerde het verguisde Uitvoerend Bewind van 1798, waarin zijn grootvader een leidende rol had vervuld, zelfs vrij te pleiten van kritiek door ernaar te verwijzen dat het dan toch maar het beheer van de geldmiddelen had

13 'Mémoire relativement à l'organisation et aux opérations du ministère des finances' (1806), NA, Gogel, inv. nr. 40, ook aangehaald in Schama, 'The politics of taxation', 107.

14 Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 22.

15 *Ibidem*, 108.

toevertrouwd aan 'een Gogel'.¹⁶ Van Limburg Brouwer, schoonzoon van Gogels geestverwant Wiselius, schreef met een nogal ingewikkelde formulering dat hijzelf 'zulk een achting voor Gogel [had] dat de achting, die hij mijnen behuwdvader schijnt toegedragen te hebben, de mijne voor deze nog vermeerderd'.¹⁷ Alleen Gerit Schimmelpenninck, de zoon van Rutger Jan, uitte zich wat zuinigjes. De uitkomst van Gogels werk voldeed weliswaar aan de verwachting, maar zijn vader had als raadpensionaris niet alle onderdelen van het stelsel even doelmatig gevonden; ook mocht de bijdrage van de 'zeer bekwamen ambtenaar' De Bordes zeker niet onvermeld blijven.¹⁸ Blijkbaar mocht Gogel het glorieuze beeld van de grote raadpensionaris niet in de weg staan.

Thorbecke was de eerste die de politieke stilte echt doorbrak met het oordeel dat de Bataafse revolutie, onze 'grootste omwenteling', noodzakelijk was. Bovendien maakte hij de provocerende opmerking dat hij het gedrag van admiraal Ver Huell die in november 1813 loyaal bleef aan het Franse bewind zeer te rechtvaardigen vond.¹⁹ Ver Huell was een van de weinigen die in 1813 eenzelfde positie kozen als Gogel.

In de tweede helft van negentiende eeuw ontsloot de historicus Jorissen de Bataafs-Franse tijd voor het grote publiek, zijn opstelling was echter tweeslachtig. Hij publiceerde veel over deze toen nog onbekende periode en wijdde in 1874 een publicatie aan een memorie waarin Gogel zijn activistische daden bij de voorbereiding van de Bataafse omwenteling beschreef. Jorissen wraakte het vergeven en vergeten, dat volgens hem voortvloeide uit het feit dat het verleden tot beschamende herinneringen leidde voor alle groepen, ook voor het Oranjekamp.²⁰ Hij uitte de hoop dat in de toekomst vele (auto)biografische publicaties de periode verder uit de duisternis zouden halen, maar zelf onthield hij zich van een oordeel. Negatief was zijn invloed toen hij in 1883 de term 'Franse tijd' introduceerde voor de gehele periode 1795-1813 waarmee hij het slechte beeld van de Inlijving tot het gehele tijdvak uitbreidde.²¹

De Groningse hoogleraar Tellegen publiceerde in 1884 zijn boek *De wedergeboorte van Nederland* onder het motto dat men er toen weer op uit was de betekenis van de revolutie van 1795 'in de schaduw te stellen'.²² Hij benadrukte dat het tijdvak van 1813 en volgende jaren in vele opzichten de voortzetting was van wat de periode na 1795 had gebracht. Zo memoreerde hij dat Willem I de Franse belastingwetgeving, die tijdens de Inlijving was ingevoerd, voor een belangrijk deel weer verving door de regelingen die Gogel eerder in 1805 en 1806 had geïntroduceerd.

Colenbrander maakte echt werk van de studie van het tijdvak met een verzame-

16 Vreede, *De geschiedenis der omwenteling*, deel 1, 61.

17 Van Limburg Brouwer, *Wiselius*, 142 noot.

18 Schimmelpenninck, *Rutger Jan Schimmelpenninck*, deel 2, 146-147.

19 Thorbecke maakte deze opmerkingen in 1846-1847 in enkele recensies, zie Thorbecke, *Historische schetsen*, 97 en 152-154.

20 Jorissen, *De patriotten te Amsterdam*, viii-xiii.

21 Joor, *De Adelaar en het Lam*, 29, aangehaald in de inleiding van Grijzenhout e.a. (eds.), *Het Bataafse experiment*, 13.

22 Opmerking in een 'woord vooraf' bij de druk van 1884 van Tellegen, *De wedergeboorte van Nederland*.

ling brieven en memoranda, bijeengebracht in zijn *Gedenkstukken* in niet minder dan 22 kloeke banden.²³ In de daaruit voortvloeiende monografieën zag hij het laat-achttiende-eeuwse Nederland echter slechts als een speelbal van de grote mogendheden. Hij liet zich kleinerend uit over de patriotten en Bataven als ‘pionnen in het schaakspel van de internationale politiek’ en ‘marionetten van de Fransen’.²⁴ Wel was hij redelijk positief over Gogel die boven zijn tijdgenoten uitstak, ‘een der beste mannen van den Franschen tijd, een man van talent en karakter beide’.²⁵

Er rees wel verzet tegen het negatieve oordeel van Colenbrander over het patriottisme, een echte kentering ontstond echter pas na de Tweede Wereldoorlog. Dat gebeurde vanuit een nogal specifieke invalshoek, namelijk de vraag of de Franse en Duitse bezetting met elkaar te vergelijken waren. De gerenommeerde historici Van Winter en Geyl kwamen in 1946 los van elkaar tot de conclusie dat een dergelijke vergelijking volledig mank ging. Van Winter stelde dat aan het eind van de achttiende eeuw de regering in de Republiek in handen was van ‘een wraakzuchtige partij’, die met buitenlandse hulp haar tegenstanders vervolgde en in ballingschap hield. ‘Hetgeen zij wilde handhaven was uitgediend. Toen het bezweken was, verlangde niemand het terug.’²⁶ Geyl kwam tot dezelfde conclusie in een publicatie die meer aandacht kreeg, wellicht door de spectaculaire achtergrond. Het ging namelijk om een lezing die hij oorspronkelijk voor medegeïnterneerden in het gijzelaarskamp van St. Michielsgestel had gehouden. Ook hij legde er de nadruk op dat het ancien régime van Willem v, die door Gogel en anderen in 1795 was verjaagd, slechts bij de gratie van Engelsen en Pruisen had bestaan.²⁷ Veertig jaar later stelde Van Sas dat de omstandigheden zodanig verschilden dat een vergelijking met de Duitse bezetting een juist zicht op de politieke verhoudingen in de Bataafs-Franse tijd eerder belemmert dan bevordert.²⁸ Wel kreeg de discussie nog een nieuwe lading na de publicatie van studies over het repressieve karakter van het napoleontische bewind tijdens de Inlijving.²⁹ Als er toen sprake was van verzet, was immers wellicht op de meest notoire Fransgezinden toch ook het beladen hedendaagse begrip ‘collaborateur’ van toepassing.³⁰ Dat werd wel weer gerelativeerd door het feit dat na november 1813 van bestraffing geen sprake was en dat slechts enkelen van openbare functies werden uitgesloten.

Voor de discussie was nog van belang dat Geyl het Nederlandse karakter van de beweging van patriotten en Bataven benadrukte, de omwenteling van 1795 was uitgevoerd ‘met typisch Nederlandse bedaardheid en bezadigheid’.³¹ Verberne en Rogier schreven eveneens over een hervormingsbeweging van eigen bodem, in plaats van een Frans importartikel.³² Voor een aanscherping van deze stellingname

23 Colenbrander, *Gedenkstukken*, hierna verder aangeduid met de afkorting *GAGN*.

24 Colenbrander, *De patriottentijd*, deel 1, 4.

25 *GAGN*, deel 1, 297 noot.

26 Van Winter, ‘Bevrijding van bezetting in onze historie’, 145.

27 Geyl, *Patriotten en NSB'ers*, 36-37.

28 Van Sas, ‘Vaderlandsliefde, nationalisme en vaderlands gevoel’, 486.

29 Joor, *De Adelaar en het Lam*; Jensen, *Verzet tegen Napoleon*.

30 Van Sas, *De metamorfose*, 345.

31 Geyl, *Patriotten en NSB'ers*, 27.

32 Verberne, ‘De Bataafsche tijd’, 175; Rogier, ‘Uit verdeeldheid tot eenheid’, 253.

zorgde De Wit.³³ Dat deed hij mede op basis van de bijdrage van de Amerikaanse historicus Palmer, die de Nederlandse patriottenbeweging wel een zelfstandige, nationale waarde toekende, maar haar ook in een internationaal kader plaatste. Hij noemde Gogel de Alexander Hamilton van de nieuwe Nederlandse staat. Hamilton was een van de *Founding Fathers* van de Verenigde Staten.³⁴ Schama sloot hierop aan met zijn breed opgezette studie over de Bataafse revolutie waarin Gogel ook een belangrijke plaats kreeg.³⁵

Bij al deze positieve belangstelling liet Van Deursen in eigen land een tegengesteld horen, hij velde een ronduit negatief oordeel over de Bataafse revolutie die hij denigrerend als een revolutie van ambtenaren bestempelde.³⁶ Het eigenlijke vernieuwingswerk was in de periode 1805-1810 gedaan door hoge ambtenaren die uit de revolutie waren voortgekomen. Blijkbaar hechtte Van Deursen geen belang aan de met weinig drama omgeven bestuurstechnische vernieuwing. Overigens zou Gogel, die juist met grote energie aan bestuurlijke hervormingen werkte, zonder meer tevreden zijn geweest met de typering van Van Deursen.

Ook bij schrijvers en onderzoekers die wel een positief oordeel hebben over de Bataafs-Franse tijd, kan het waarderingsprobleem spelen, namelijk ten aanzien van het belang van de verschillende fasen. Vaak wordt het eerste half jaar van 1798 als de echte kern van de Bataafse omwenteling gezien, met een 'beslissende doorbraak in het proces van staatsvorming'.³⁷ De korte, maar qua wetgeving zeer vruchtbare periode van Schimmelpennincks regering wordt wel als het 'oogstjaar' van de Bataafs-Franse tijd aangemerkt.³⁸ De term napoleontische erfenis legt de nadruk op vernieuwingen die na 1806 tot stand kwamen en door Willem I zijn overgenomen.³⁹

De periode vanaf 1795 tot aan de tweede staatsgreep van juni 1798 heeft in de geschiedschrijving meer aandacht gekregen dan de latere fasen van de Bataafs-Franse tijd.⁴⁰ Gogel speelde in alle afzonderlijke perioden een rol, terwijl hij in de restauratiemonarchie als adviseur van koning Willem I optrad. Historisch-biografisch onderzoek naar Gogel kan dan ook meer licht werpen op het belang van de verschillende fasen en het verband tussen de deelperioden.

De overheidsfinanciën vormden in de Bataafs-Franse tijd het centrale thema van politiek en bestuur. In de specifieke studies van Fritschy en Pfeil die hieraan aandacht hebben besteed, speelt Gogel uiteraard een hoofdrol.⁴¹ Door de plaats die hij als financiële bewindsman in het centrum van de macht innam, had hij relaties met

33 De Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie*.

34 Palmer, *The Age of the Democratic Revolution*; Palmer, 'Much in little: the Dutch Revolution in 1795', 19 noot; zie ook Van Sas, *De metamorfose*, 267-274.

35 Schama, *Patriots and Liberators*.

36 Van Deursen, 'Een revolutie van ambtenaren'.

37 Van Sas, *Bataafse terreur*, 43.

38 Rogier, *Eenheid en scheiding*, 265; Van Sas, *De metamorfose*, 301.

39 Van der Burg, *Nederland onder Franse invloed*.

40 Oddens en Rutjes menen dat de periode tussen de staatsgreep van 12 juni 1798 en die van 1801 nog meer aandacht moet krijgen, terwijl Aerts de jaren 1801-1805 als een wat lege plek op de kaart ziet. Lok stelt dat de periode 1801-1813 onvoldoende is bestudeerd. Zie Oddens en Rutjes, 'Scenario voor een voltooide revolutie', 61-63; Aerts, 'Het eigenlijke begin van Nederland', 28; Lok, 'The Bicentennial', 118.

41 Fritschy, *De patriotten en de financiën*; Pfeil, 'Tot redding'.

een groot aantal invloedrijke tijdgenoten, onder wie zijn radicale medebestuurder Vreede, zijn rivaal Appellius, raadpensionaris Schimmelpenninck, koning Lodewijk Napoleon, keizer Napoleon en koning Willem I.

Het gaat in deze biografie niet om Gogels privéleven, maar vooral om zijn politiek-maatschappelijke rol. Er zijn ook weinig persoonlijke gegevens beschikbaar van Gogel, zijn vrouw Catharina ('Cato') van Hasselt en hun drie kinderen. In de archieven zijn weinig brieven van Gogel aan zijn vrouw opgeborgen en slechts enkele van zijn vrouw aan Gogel. De bewaarde brieven en memoranda hebben voor het overgrote deel betrekking op politieke kwesties.

DE POLITIEKE BIOGRAFIE ALS VERGROOTGLAS

Een politieke biografie kan de politieke geschiedenis goede diensten bewijzen.⁴² Dat kan in de eerste plaats door de bemoeienissen van de politicus Gogel met het gevoerde beleid te belichten. De politieke biografie kan ook als vergrootglas bij concrete situaties dienen. Zo gingen vele bestuurders in 1813-1814 zonder aarzelen over van het toenmalige napoleontische bewind naar de nieuwe monarchie van Willem I. Ze zijn wel bestempeld als windvanen, een term die is ontleend aan het discours van destijds.⁴³ Door onder een vergrootglas te laten zien hoe Gogel een benoeming tot bewindsman van Financiën 'tegendraads' weigerde, komen de toen bestaande politieke verhoudingen scherper uit. Wel moet de aandacht steeds geconcentreerd blijven op Gogel als hoofdpersoon waardoor soms op zichzelf interessante gebeurtenissen niet kunnen worden uitgediept.

In talrijke geschriften over de Bataafs-Franse tijd is eerder aandacht geschonken aan de belangrijke politiek-bestuurlijke rol van Alexander Gogel. De eerste bron om zijn denkbeelden te leren kennen, is een bundel met memoranda en brieven, in 1844 gepubliceerd door Gogels zoon, Jean (Jan) Martin Gogel.⁴⁴ Twintig jaar later maakte J.A. Sillem daar ruim gebruik van toen hij een biografie van Gogel schreef.⁴⁵ Sillem kreeg verder een introductie bij de welgestelde cargadoor Burger die was getrouwd met Catharina Gogel, een kleindochter van Gogel. Het echtpaar had weinig besef van de historische waarde van Gogels brieven en memoranda, opgeborgen in zeven grote houten kisten op hun zolder, maar het bood Sillem alle gelegenheid deze te raadplegen en had hem zelfs 'voor meer dan drie weken in den huiselijken kring opgenomen'.⁴⁶

In zijn Nijmeegse oratie van 1948, die geheel aan Gogel was gewijd, karakteriseerde Verberne het werk van Sillem als 'een dapper pionierswerk dat eerbied, zelfs grote eerbied verdient', maar constateerde hij ook dat het verouderd was.⁴⁷

42 Langeveld, 'De levensbeschrijving als vergrootglas', 133. Het beeld van de biografie als vergrootglas is eerder gebruikt door Sydney Lee in zijn *Principles of Biography*, 28.

43 Lok, *Windvanen*.

44 Gogel, *Memoriën*.

45 Sillem, *Gogel*.

46 *Ibidem*, xvii.

47 Verberne, *Gogel en de uniteit*, 5.

Dat laatste geldt nu – 150 jaar na de publicatie van Sillem's werk – nog sterker. Een stroom van nieuwe gegevens over persoon en tijdvak is intussen beschikbaar gekomen. Verberne was zelf een van de historici die na de Tweede Wereldoorlog met hun geschriften voor een opwaardering van de Bataafs-Franse tijd zorgden. In zijn oratie schetste hij de bijdrage van Gogel aan het aaneensmeden van de zeven Nederlandse gewesten tot een 'uniteit'. Verberne pleitte voor een nieuwe biografie die volgens hem ook tot een beter inzicht in het tijdperk kon leiden. De geschiedschrijver van De Nederlandsche Bank A.M. de Jong publiceerde in 1954 een levensbeschrijving van Gogel in het huisorgaan van de Bank, waarin hij Gogel bestempelde als de geestelijke vader van de Bank.⁴⁸ Ook hij bepleitte een nieuwe biografie.

Simon Schama vatte in 1966 het plan op om die biografie te schrijven. In het voorwoord bij de Nederlandse vertaling van zijn *Patriots and Liberators* vertelt de Britse historicus dat hij aan het begin van zijn loopbaan dit concrete voornemen voorlegde aan een Nederlandse hoogleraar die in Londen op bezoek was.⁴⁹ Deze niet bij naam genoemde geleerde vertelde hem echter dat hij juist een week eerder een manuscript met een levensbeschrijving van Gogel op zijn bureau had gekregen. Later bleek dat een vergissing, het ging om een biografie van Goldberg, een vriend van Gogel. De hoogleraar moet wel I.J. Brugmans zijn geweest, bij wie de econoom Zappey in februari 1967 op die biografie promoveerde.⁵⁰ Toen Schama het misverstand ontdekte, was hij intussen al bezig met *Patriots and Liberators*. Hij licht verder niet toe waarom hij naderhand zijn eerdere voornemen toch niet heeft uitgevoerd. Ook in deze algemene studie is Gogel een van de hoofdfiguren. Hij is zelfs als 'the darling' van Schama aangeduid, die hoog opgeeft van Gogel's politieke bevlogenheid en trouw aan de republikeinse beginselen.⁵¹

Eind 2009 liet Vles een boek over Gogel verschijnen met veel gegevens over zijn levensloop.⁵² De auteur schetst Gogel als een geniaal fiscalist, onkreukbaar overheidsdienaar, overtuigd liberaal en een hardwerkend ondernemer. Bij deze gecanoniseerde reputatie stelt hij weinig vragen. Dat bij het traditionele beeld echter wel tal van vragen zijn te stellen, blijkt uit de correspondentie tussen Canneman en Gogel, die in hetzelfde jaar door Mieke van Leeuwen-Canneman werd gepubliceerd.⁵³ De door haar bewerkte *Briefwisseling* bevat niet alleen de transcriptie van 371 brieven met annotaties, maar is ook voorzien van biografische schetsen van beide correspondenten. De twee leerden elkaar kennen bij de Generale Beleenbank in Amsterdam waar Gogel in de jaren 1795-1798 een van de bestuurders was en Canneman adjunct-secretaris. Later werkte Canneman als ambtenaar onder Gogel nadat deze in het begin van 1798 de leiding van het agentschap van Fi-

48 De Jong, 'I.J.A. Gogel'.

49 Schama, *Patriotten en bevrijders*, voorwoord (1986), 14.

50 Zappey, *Goldberg*.

51 Jourdan, 'The Netherlands in the constellation of the eighteenth-century Western revolutions', 219; zij verwijst naar Schama, *Patriots and Liberators*, 653-4.

52 Vles, *Gogel*. Het boek is bedoeld als biografie, maar is meer een overzicht van de politieke ontwikkelingen in de Bataafs-Franse tijd, opgehangen aan de persoon van Gogel. Zie ook de recensie van Herkauwer (pseudoniem van A.J.A.M. Hanou), opgenomen in Herkauwers blog, 12 januari 2010.

53 Van Leeuwen-Canneman (ed.), *Briefwisseling*.

nanciën in Den Haag op zich had genomen. Hun uitgesproken voorkeur voor het vormen van een eenheidsstaat verbond hen in politieke zin; ook in de particuliere sfeer waren ze goede vrienden. De correspondentie handelde vooral over financiële en politieke onderwerpen, hoewel ook de huiselijke omstandigheden van beide vrienden wel aan de orde kwamen. Uit de brieven valt de conclusie te trekken dat het zeer de moeite waard is om een kritische, interpreterende biografie van Gogel te schrijven die vooral vragen stelt bij het traditionele beeld van de geportretteerde hoofdpersoon.⁵⁴

BEELDVORMING

Deze biografie wil het bestaande beeld van Gogel nuanceren en bijstellen. Het traditionele beeld toont hem als een koopman die tegen zijn zin in de politiek verzeild raakte en deze tegenzin ook zijn leven lang zou houden. In de geschiedschrijving ligt de nadruk verder op zijn financiële deskundigheid en wordt hij gezien als een eerlijk, rechtschapen man, wars van politiek gekonkel, een technocraat die principieel en rechtlijnig zijn doelstellingen nastreefde. Er is echter veel meer over hem te zeggen.

Ten eerste speelden bij Gogel naast zijn financieel-technische expertise andere factoren een grote rol. Hij was financieel-technisch inderdaad goed onderlegd. Bovendien wist Gogel zijn ambtelijke adviseurs goed te kiezen en daarbij stelde hij expertise boven politieke overtuiging. Voor zijn publieke functies werd hij vooral aangezocht vanwege deze expertise. Men had hem nodig om vertrouwen in een regiem tot stand te brengen. Naast de deskundigheid waren echter zijn ideologische inspiratie en politieke slagvaardigheid van veel belang. Juist deze combinatie kenmerkte hem. Gogel was eerder een ideologisch geïnspireerde politicus dan een technocraat. Al vroeg kwam hij namelijk tot de conclusie dat het ancien régime met zijn privileges en belemmeringen moest verdwijnen. Een eenheidsstaat met de daarbij behorende instituties diende in de plaats komen van de oude, in zijn ogen vermolmde, Republiek met zijn zelfstandige gewesten. Zijn politieke handelen was daarom gericht op het tot stand brengen van een nationaal financieel bouwwerk, dat hij als een onmisbaar element van de eenheidsstaat zag. Dit streven was niet alleen een zaak van techniek en efficiency. De financiële techniek stond in dienst van zijn ideologisch geïnspireerde bestuurlijke optreden dat voor alles gericht was op de eenwording. Verder toonde hij een grote daadkracht. Gogel was een doortastend en gedreven politicus die het ijzer wist te smeden als het heet was. Zo legde hij voor tal van projecten de grondslag en bracht hij veel tot stand. Hij was een politieke doener. Het was deze combinatie van ideologische bevlogenheid, technische kennis en politieke doortastendheid die Gogel tot de belangrijkste en invloedrijkste bestuurder van de Bataafs-Franse tijd maakte.

⁵⁴ Hans Renders stelt in de uitwerking van zijn oratie de kritische, interpreterende biografie tegenover de biografie die de gecanoniseerde reputatie van een bekend persoon als uitgangspunt heeft, Renders, *De zeven hoofdzonden*, 6-7.

Ten tweede wilde hij een duidelijk omschreven beleidsprogramma uitvoeren. Gogel aanvaardde een ambt pas als hij overtuigd was dat hij zijn concrete programmapunten kon uitvoeren. Eind 1801 stuurde hij als agent van Financiën op ontslag aan toen een nieuwe staatsregeling met een federalistisch karakter op komst was. In kernachtige bewoordingen verklaarde hij na zijn ontslag dat hij een nieuw regime afwees als dat niet de ‘ongelimiteerde eenheid in bestuur, wetten en finantien’ tot doel had. Zonder deze garantie zou hij geen enkele bestuurspost meer aanvaarden.⁵⁵ Hij was geen ambtenaar en evenmin een regent, maar een bestuurder met een politiek programma. Hoewel hij de schijn ophield dat hij opgelucht was dat hij in 1801 de politiek de rug had kunnen toekeren, bleef hij de ontwikkelingen in Den Haag nauwgezet volgen. Hij keek uit naar nieuwe kansen om zijn beleidsprogramma uit te voeren. Over de inhoud van dat programma onderhandelde hij in 1804-1805 intensief met Schimmelpenninck. Zijn belangrijkste prioriteiten moesten daarin opgenomen worden, voordat hij ermee instemde om opnieuw de post van Financiën te aanvaarden. Als minister had hij eigen ideeën over het beleid. Daardoor kreeg hij conflicten met Lodewijk Napoleon, die van mening was dat zijn ministers slechts de wensen van hun koning dienden te volgen.⁵⁶

Ten derde begon Gogel als radicale activist, maar evolueerde hij al snel tot een pragmatische bestuurder die vaak water bij de wijn deed. Deze benadering gold echter alleen zaken die voor hem niet essentieel waren, zoals de toepassing van concrete regelingen, niet de uiteindelijke doeleinden van de eenheidsstaat. Nog sterker: aan dit staatkundige ideaal maakte hij alles ondergeschikt. Zo diende hij zelfs regimes met een eenhoofdige leiding waar hij zich eerder tegen had gekeerd. Ook op het technische vlak sloot Gogel vele compromissen. Het belastingstelsel dat hij ontwierp, droeg daar de sporen van. Inhoudelijk verschilde dat veel minder sterk van de gewestelijke stelsels onder het ancien régime dan hemzelf eerder voor ogen had gestaan. Gogel deed concessies om het uniforme, gecentraliseerde stelsel tot stand te kunnen brengen. Ook was hij in zijn dagelijkse politieke gedrag soms weinig principieel. Zo wilde hij in de periode 1802-1805 het door hem verfoeide Staatsbewind niet officieel dienen, maar in het geheim verrichtte hij voor dat bewind toch transacties op de geld- en kapitaalmarkt. Voor zijn diensten aanvaardde hij een geschenk van enkele duizenden guldens.⁵⁷ Na de adviezen die hij in 1820 aan koning Willem I gaf, accepteerde hij voor dit dienstbetoon koninklijke onderscheidingen.

Ten vierde opereerde Gogel vaak als solistisch politicus. Hij groeide uit tot een van de politieke leiders van de Bataven door zijn kundigheden en aansprekende

⁵⁵ Gogel aan Canneman, 31 augustus 1802, ook in *BW*, 157-159. Bijna alle beschikbare brieven van Gogel aan Canneman bevinden zich in de collectie Canneman (1904), inventarisnummer 75, inclusief appendix van het Nationaal Archief (Den Haag), nagenoeg alle brieven van Canneman aan Gogel in *NA*, Gogel, inv.nr. 25. Deze archiefinventarissen worden verder niet meer vermeld. Alleen als een brief ergens anders is opgeborgen, wordt dat aangegeven. De brieven zijn afgedrukt in de *Briefwisseling*, bij het aanhalen wordt volstaan met de afkorting *BW*.

⁵⁶ Lodewijk Napoleon aan Gogel, 7 september 1808, *NA*, Gogel, inv.nr. 39, ook in *GAGN*, deel 5, band 2, 435-436 en in Sillem, *Gogel*, 63-64.

⁵⁷ Canneman aan Gogel, 27 juni 1803, ook in *BW*, 297.

inhoudelijke overtuiging, niet door het vermogen om mensen politiek aan zich te binden en evenmin door zijn uitstraling. ‘Rien n’annonçait à l’extérieur les talents réels qu’il possédait’ en ‘sa physionomie n’était pas agréable’, heette het in een overigens positieve schets.⁵⁸ Anderen waren zeker door hem geïnspireerd, maar zelf was hij er niet op uit als politiek leider te fungeren. Gogel wilde vooral door inhoudelijke argumenten overtuigen. Hij verklaarde zich tegenstander van partij- en factievorming en voorstander van consensuspolitiek. Dat belette hem opmerkelijk genoeg niet om na de Bataafse omwenteling door deelname aan allerlei groepen energiek actie te voeren voor zijn ideaal van een goed bestuurde eenheidsstaat.

Ten slotte werd Gogels wat afstandelijke, solistische positie nog versterkt door dat hij van zichzelf overtuigd was en zich nogal bot, arrogant en vooral eigengereid gedroeg. Soms wonnen zijn emoties het van zijn zakelijke inzichten. Zijn gedrag was dan moeilijk te verklaren.⁵⁹ Gogel was een wat moeilijk mens met een grillige aard. Vaak gedroeg hij zich weinig tactvol. Hij was niet populair, en men kan zich afvragen of hij daar toch niet naar verlangd heeft. Soms beklagde hij zich over zijn isolement.⁶⁰ Zijn ‘groothartige sentimenten van independentie’- de uitdrukking is van Canneman – waren zowel zijn kracht als zijn zwakte.⁶¹ Toch bleef hij *on speaking terms* met alle belangrijke politieke spelers, ondanks zijn openhartigheid en bruiske optreden waar hij zich ook nog vaak op liet voorstaan. Als het nodig was en hij het bovendien zelf essentieel achtte, kon hij zich wel degelijk diplomatiek opstellen.

Deze overwegingen leiden tot twee thema’s die centraal staan in deze biografie. Het eerste thema is dat Gogel voortdurend worstelde met dilemma’s die zich voordeden bij zijn streven naar staatseenheid, zoals de vraag of uniteit samenging met vergaande democratische participatie. Hij was niet de enige die met dergelijke vragen worstelde; het was een tijd van diepe conceptuele verwarring.⁶² Gogel was geen theoreticus, maar een man van het gezonde verstand. ‘Ik zal niet treden in vervelende onderzoekingen van regeerkundige opiniën, noch mij begeven in ontwikkelingen van theoriën, welke door den eenen verdedigd, door den anderen bestreden worden’.⁶³ Volgens hem was kennis van zaken en mensen meer dan alle redeneringen voldoende ‘om een juist oordeel over het goede en kwade van staatkundige inrigtingen te kunnen vellen’. Zijn ideologische overtuiging was in sterke mate gemotiveerd door de economische praktijk. Zijn achtergrond als koopman bleef gedurende zijn gehele leven meespelen. De handel en welvaart waren ermee gediend dat de zelfstandige gewesten en de interne handelsbelemmeringen zouden verdwijnen. Het waren echter niet alleen praktische ‘ondervindingen’ die Gogels denkbeelden bepaalden. Zijn unitarisme onderging ook de invloed van de politieke discussies op basis van lezingen van Schimmelpenninck en vooral Wiselius bij

58 Delprat, ‘Journal’, 180.

59 Henk te Velde bepleit meer aandacht in de politieke geschiedenis voor het verschijnsel emotie, zoals verbittering, frustratie en ambitie, Te Velde, ‘The Opening Up of Political History’, 394.

60 Verberne, *Gogel en de uniteit*, 19.

61 Canneman aan Gogel, 15 december 1804, ook in *BW*, 457.

62 Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*, 17; Velema, ‘Republikeinse democratie’, 28.

63 Gogel, *Memoriën*, 35.

de patriotse sociëteit Doctrina in Amsterdam.⁶⁴ Hij nam daar vanaf 1792 aan deel. Zijn brede, maar vooral praktische belangstelling voor staatkundige onderwerpen blijkt verder uit de aanwezigheid in zijn archief van honderden pamfletten, kranten en brochures over de Nederlandse, Franse, Amerikaanse en Engelse politieke geschiedenis.⁶⁵

Een tweede thema van deze biografie is dat Gogel erg bezig was met zijn beeldvorming. Hij deed er alles aan om niet als een ‘zwenker’ te worden beschouwd. Zelf presenteerde hij het beeld van de non-politicus, die niet van de politiek hield, de handelsman die tegen zijn zin in de politiek verzeild was geraakt. Maar de zaak ligt complexer en is daarmee ook interessanter. Nadat hij aanvankelijk bewust publieke ambten had afgehouden, raakte hij door zijn agentschap gehecht aan de bestuurspraktijk. Gogel was er zich echter goed van bewust, dat het politiek effectief was om zich als een rechtlijnige non-politicus met het hart op de tong te blijven voordoen en hij werkte actief aan deze beeldvorming. Daar kon hij veel mee bereiken. In *Stijlen van leiderschap* heeft Henk te Velde laten zien hoe het wapen van de authenticiteit de afgelopen eeuw gehanteerd is door grote politici in binnen- en buitenland.⁶⁶ Eerder al gebruikte Gogel dat politieke wapen. Overigens paste deze houding goed in de politieke cultuur van de Bataafse Republiek waar een taboe bestond op het openlijk ambiëren van een publiek ambt, terwijl tegelijkertijd het vervullen van een dergelijk ambt wel als een plicht werd gezien.

Op basis van voorgaande overwegingen en thema's laat deze biografie Gogel zien als een politicus, een ideologisch geïnspireerde bestuurder die vorm wilde geven aan de samenleving met behulp van een concreet beleidsprogramma. Hij streefde met grote vasthoudendheid zijn vergaande politieke doeleinden na. Om belangrijke zaken te bereiken deed hij zonodig water bij de wijn op voor hem ondergeschikte punten. Hij streed voor zijn beleid en haakte af als hij geen mogelijkheid zag dat nog langer uit te voeren. Daarmee was hij de meest politieke figuur van de Bataafs-Franse periode. Gedurende het gehele tijdvak drukte hij een zwaar stempel op het politieke en maatschappelijke leven.

64 Uitterhoeve, *Kraijenhoff*, 96; Poell, *The Democratic Paradox*, 64.

65 NA, Gogel, inv.nrs. 167-176.

66 Te Velde, *Stijlen van leiderschap*, aangehaald in Aerts, *Het aanzien van de politiek*, 96.

2 De voorbereiding van de Bataafse omwenteling

AFKOMST, JEUGD EN KOOPMANSCHAP

In 1792 verscheen Gogel voor het eerst op het politieke toneel toen hij zich in Amsterdam aansloot bij de patriotse beweging. Daarna speelde hij een belangrijke rol in de voorbereiding van de Bataafse Omwenteling. Over zijn levensloop vóór 1792 is niet veel bekend.

Gogel werd op 10 december 1765 geboren in Vught in de Meijerij van 's-Hertogenbosch, behorend tot Staats-Brabant, een van de Generaliteitslanden.¹ Hij was de zoon van Alexandrina Crul, voortkomend uit een tamelijk welgestelde Haarlemse bierbrouwersfamilie en Johann Martin Gogel, die uit een vooraanstaande koopmansfamilie in Frankfurt am Main stamde. Alexandrina Crul was op 20 december 1722 in Haarlem geboren als dochter van Cornelis Crul en Adriana Blauwkamer. Cornelis Crul was lid van de al twee eeuwen bestaande Haarlemse rederijderskamer 'Trou moet blycken', wat erop wijst dat hij tot de gezeten burgerstand behoorde.² Alexandrina verloor haar vader al op jeugdige leeftijd. De moeder van Alexandrina, Adriana Blauwkamer, was een zelfstandig optredende vrouw, gelet op het proces dat zij als 'weduwe en boedelhoudster' in 1736 namens een aantal familieleden bij het Hof van Holland voerde om de nalatenschap van haar kort daarvoor overleden broer veilig te stellen.³

Een broer van Alexandrina, Willem Crul, trad toe tot de zeedienst en werd in 1752 benoemd tot kapitein ter zee aan de Maze.⁴ Nadat hij met zijn vrouw in Den Bosch was gaan wonen, kocht hij in 1753 in het nabij gelegen Vught een huis voor zijn moeder en de bij haar inwonende dochters Alexandrina en Elisabeth.⁵ Alexandrina ontmoette daar Johann Martin Gogel, die officier was in het Staatse leger en die in 1761 met haar in het huwelijk trad. Johann Martin, geboren in 1724, had een militaire loopbaan gekozen. Hij diende als vaandrig in een regiment infanterie dat in een van de garnizoenen rondom Den Bosch was gelegerd, dicht bij het dorp Vught.

1 Kleijn, 'Kwartierstaat van Izaak Jan Alexander Gogel'.

2 Meijer, *Pieter Langendyk*, 25, 65.

3 Rekest van 28 november 1736 aan het Hof van Holland, NA, Hof van Holland, inv.nr. 3124, folionr. o82.

4 De fraai uitgevoerde aanstellingsakte tot kapitein ter zee, ondertekend door Anna van Hannover, bevindt zich in het archief van Gogel, NA, inv.nr. 1.

5 Willem Crul kocht dit huis in 1753 en verkocht het in 1773, kort na de dood van zijn moeder eind 1772, Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC), schepenenprotocol Vught, inv.nrs. 54 en 55.

De stamboom van Johann Martin en zijn familie ging terug op een visser die eind zestiende eeuw in Neurenberg woonde.⁶ Een familiewapen met een vis die door een opwaartse pijl doorboord werd, duidde op deze afkomst.⁷ In het midden van de zeventiende eeuw vestigde de reformatorische koopmansfamilie zich in Frankfurt am Main, waar ze in het maatschappelijke en kunstzinnige leven een belangrijke rol speelde. Een oom van Gogel, Johann Noë, werd bekend door zijn kostbare verzameling schilderijen en boeken. Zijn voorname koopmanswoning was voorzien van een bibliotheek en een schilderijenkabinet dat vier grote kamers besloeg.

Het huwelijk van Alexandrina en Johann Martin, die intussen tot luitenant was opgeklommen, werd op 22 juni 1761 te Sint-Michiëlsgestel voltrokken.⁸ Aanvankelijk ging het jonge paar in een bij Vught gelegen landhuis 'Muyseric' wonen.⁹ Wellicht had het huwelijk met Alexandrina aan het bereiken van een zekere welgesteldheid bijgedragen. Waarschijnlijk stelde een nalatenschap Johann Martin in staat in 1765 de militaire dienst te verlaten. Zijn naam kwam in elk geval daarna niet meer in de officiersboekjes voor.¹⁰ Hij bereikte uiteindelijk de rang van kapitein.¹¹ Kerkelijk was hij actief, enkele jaren (1778-1780) was hij ouderling bij de Nederlands Gereformeerde Gemeente in Vught.¹²

Op 12 augustus 1765 kocht Johann Martin een monumentaal huis en hof aan het Marktveld, tegenwoordig een dubbel woonhuis met de nrs. 34-36 in Vught, destijds was het één woning.¹³ In dit 'schoon ende welgeleghen huys' werd Alexander op 10 december 1765 geboren. De doop vond de volgende dag plaats in de toen nog protestantse Grote Kerk (de tegenwoordige St. Jan) in 's-Hertogenbosch.

Gogels doopnamen waren Isaacq Johann Alexander. Het is niet eenvoudig om zijn roepnaam te achterhalen. Mannen spraken elkaar in die tijd niet met de voor naam aan, zeker niet in brieven. Zo gebruikten Gogel en Canneman in de brieven die ze aan elkaar schreven alleen hun achternamen, terwijl ze erg goed bevriend waren. Ook brieven aan zijn vrouw ondertekende hij met 'uw liefhebbende Man Gogel'.¹⁴ Toch is wel duidelijk dat voor Gogel zelf de naam Alexander het belangrijkste was. Als hij slechts één initiaal vermeldde, was dat de letter A.¹⁵ Uitgaande van de eerste naam Isaacq is wel beweerd dat Gogel van joodse afkomst was.¹⁶ Dat

6 Jung, *Die Familie Gogel*, 7.

7 Een pentekening van Gogels familiewapen, met zijn naam in eigen hand daaronder geschreven, bevindt zich in NA, Gogel, inv.nr. 1

8 Trouwboek Sint-Michiëlsgestel 1726-1764, BHIC, toegangsnr. 1445, inv.nr. 34.

9 Oldewelt, 'Het geslacht Gogel', 158.

10 Van Leeuwen-Canneman (ed.), *Briefwisseling*, xxxi noot.

11 Overlijdensadvertentie van J.M. Gogel in dossier Gogel bij het Centraal Bureau voor Genealogie.

12 Van den Eijnde, 'Gogel', 106.

13 Over de geschiedenis van het geboortehuis: Thiers e.a., 'Het "Gogelhuis", Marktveld 34-36'.

14 Gogel aan C. Gogel-Van Hasselt, 6 juni 1806, NA, Gogel, inv.nr. 129, ook in De Gou (ed.), *De Staatsregeling 1805 en de Constitutie van 1806*, 601.

15 Zie Gogels eigen tekening op de in 1790 verschenen editie van Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, deel 1, ('Naamlyst der inteekenaaren', 18), waarin hij als Gogel (A.) voorkomt.

16 Poell, 'Het einde van een tijdperk', 446. Poell stelt ten onrechte dat Gogel patriot was geworden, omdat hij als jood uitgesloten was van het bekleden van politieke ambten. Het kwam vrij veel voor dat protestanten en katholieken een of meer oudtestamentische namen voor hun kinderen kozen.

Afb. 1 Het geboortehuis van Alexander Gogel aan het Marktveld in Vught, tegenwoordig een dubbel woonhuis met de nrs. 34-36, destijds was het één woning, foto Carel Murk, Vught.

is echter onjuist; zijn eerste voornaam was voor hem van weinig betekenis.¹⁷ Deze kwam in zijn familie verder niet voor. Met deze voornaam, die de betekenis heeft van ‘de lachende’, kunnen de ouders hun blijdschap over de geboorte van hun zoon hebben willen uitdrukken. Een eerder kind had slechts enkele maanden geleefd en de moeder was al bijna 43 jaar bij de geboorte.¹⁸ Tegelijkertijd kan het een verwijzing zijn geweest naar het oude Duitse woord *gogel* waarvan de betekenis ‘uitgelaten vrolijk’ was.¹⁹

Gogel had een brede algemene ontwikkeling. Hij moet behoorlijk onderwijs hebben genoten, van 1776 tot 1781 bij de Franse kostschool Du Perron in Tilburg.²⁰ Hoewel nadere details over zijn jeugd en zijn opvoeding niet bekend zijn, is het waarschijnlijk dat Gogel zich daar de vaardigheid van spreken en schrijven in de Franse taal eigen maakte. Op latere leeftijd kon hij zich, behalve in het Nederlands, Frans en Duits (zijn vaders taal), ook goed uitdrukken in het Engels.

Hij voelde zich waarschijnlijk geen Brabander. Zijn ouders waren immers niet

¹⁷ Dat bewijst ook de nominatie van 120 personen voor de verkiezing van de Amsterdamse municipaliteit, opgemaakt op 19 mei 1795. Hierin werd hij aangeduid als ‘(Is.) Jan Alexander Gogel’, zie Breen, ‘De regering van Amsterdam’, 104.

¹⁸ Vles, *Gogel*, 15.

¹⁹ Jung, *Die Familie Gogel*, 7.

²⁰ Volgens een aantekening bij de bundel brieven van Canneman, NA, Gogel, inv.nr. 25; deze Franse school wordt genoemd in Tilburg Regionaal Archief, *Inventaris van het dorpsbestuur van Tilburg, 1387-1810*, 21.

uit Brabant afkomstig en zelf verhuisde hij op zijn vijftiende jaar naar Amsterdam. Slechts een enkele maal was er een verwijzing naar zijn Brabantse geboortegrond. Zo schreef zijn vriend Canneman hem naar aanleiding van het verzet van de Brabantse bevolking tegen de teruggave van kloostergoederen in 1802, dat ‘de bierbui-ken, uwe landsluiden tog *ook* niet gek zijn’.²¹

Volgens sommige bronnen was Gogel aanvankelijk voor de marine bestemd. Onder de hoede van zijn oom, de zee-officier Crul, zou hij daar een loopbaan beginnen. Door het plotselinge overlijden van de oom als gevolg van oorlogshandelingen ging dit niet door.²² Schout-bij-nacht Crul was in januari 1781 met zijn oorlogsschip de Mars uit St. Eustatius vertrokken, samen met een convooi koopvaarders. Op 4 februari werd hij in de Atlantische Oceaan onverwacht – hij wist nog niet dat de Vierde Engelse oorlog was uitgebroken – door een Engelse overmacht aangevallen. Hij verdedigde zich lange tijd, maar sneuvelde en zijn schip moest zich overgeven. De gebeurtenis leidde uiteraard tot opschudding in de Republiek.

Gogel ging kort daarna – in maart 1781 – in de leer bij een handelskantoor in Amsterdam.²³ Hij sloot daartoe, vergezeld van zijn vader, bij notaris E.M. Dorper een contract met Matthijs Jacob Boomhouer, die optrad voor zijn ‘comptoir van negotie’ Goddert Cappel en Zonen. Het was een gerenommeerd, internationaal georiënteerd handelskantoor dat al enkele decennia op de Keizersgracht was gevestigd. De jonge Gogel legde zich vast om ‘alle dagen des morgens om agt uren en des namiddags ten half vier uren ten huize van zijn voornoemde patroon te komen en aldaar tot des avonds te verblijven so lang de affaires sullen vereyschen’.²⁴ Vader Gogel stelde zich borg tot een bedrag van tweeduizend gulden voor eventuele door zijn zoon veroorzaakte tekorten.

Koopman was een achtenswaardig beroep. Zo nam in *De historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* van Betje Wolff en Aagje Deken het personage Blankaart een centrale plaats in dat het ideaalbeeld vertegenwoordigde van de ouderwets-degelijke koopman bij wiens maatschappelijk nut alle andere beroepsbezigheid achterbleef.²⁵ Overigens was in de burgerlijke koopmansideologie de handelsman gerespecteerd, speculanten en renteniers waren dat niet.

Gogel raakte al snel ingeburgerd in Amsterdam. Op 30 augustus 1781 deed hij belijdenis in de Nieuwe Zijds Kapel en werd hij lidmaat van de Nederduits Gereformeerde Kerk.²⁶ Gogel toonde burgerzin toen hij – samen met drie anderen – zijn medeburgers opriep balustrades voor hun percelen aan de grachten te plaatsen

21 Canneman aan Gogel, 20 mei 1802, ook in *BW*, 116.

22 *Galerie historique des contemporains*, deel 5, biografische schets van Gogel, 163. Volgens een levensbericht in *NA*, Gogel, inv.nr. 1, ook in de *Algemeene Konst- en Letterbode*, 29 juni 1821, zou deze mededeling echter onjuist zijn.

23 De bewerkers van de *Levensloop* van Pieter Vreede vermelden ten onrechte dat Gogel zich pas in 1791 als koopman in Amsterdam vestigde en dat hij tot die tijd in Brabant woonde, maar als ‘Brabants patriot’ niet op de voorgrond trad, Vreede, *Mijn levensloop*, 101 noot.

24 E[eghen], I.H. van, ‘De opleiding van minister Gogel’, 65.

25 Zie de inleiding van Buijnsters in zijn uitgave van de *Historie van Mejuffrouw Sara Burgerhart*, deel 1, 63-64.

26 Zappey, *Goldberg*, 212; Zappey vermeldt N.H. Kerk, maar de officiële naamgeving Nederlands hervormd dateert van 1816. In het spraakgebruik had de term hervormd wel al eerder ingang gevonden (mailbericht van dr. Joke Roelevink aan de auteur, 9-3-2016).

of daaraan financieel bij te dragen, nadat op oudejaarsavond 1790 tijdens een ongekend zware mist in Amsterdam zestien doden en zestien vermisten te betreuren waren, die vermoedelijk te water waren geraakt. De Heeren van den Gerechte verwelkomden de actie, maar achtten haar niet uitvoerbaar.²⁷

Gogel had intussen zoveel koopmanservaring opgedaan dat hij een eigen handelshuis kon oprichten. In maart 1791 ging hij een compagnonschap aan met Charles Pierre Pluvinet die uit Parijs afkomstig was.²⁸ Dat werd een jaar later, in februari 1792, uitgebreid met Hendrik Daniel Gildemeester. De benaming koopman had volgens het woordgebruik van die dagen een gevarieerde betekenis, van kleine textielkoopman tot hoofd van een internationaal opererend handels- of bankbedrijf. Uit een overzicht van handelspartners blijkt dat Gogels firma een vrij klein bedrijf was. Niettemin onderhield het internationale relaties met handelshuizen in Nantes, Chartres, Parijs, Luik, Aken en Genève.²⁹ Er werd gehandeld in alles en met iedereen, als er maar iets te verdienen viel.

Gogel probeerde in deze jaren evenals vele anderen grond aan te kopen in de Verenigde Staten. Erg actief daarin was de Club van Zes, waarin bekende kooplieden als Wilhem Willink, Nicolaas van Staphorst en Pieter Stadnitski participeerden, terwijl Rutger Jan Schimmelpenninck als advocaat optrad.³⁰ Gogel sloot in 1793 voor zijn firma een koopcontract voor een stuk grond van twaalf vierkante mijl of 7680 acres in het Noordoosten van Amerika. De overeenkomst werd echter ondanks zijn hardnekkig aandringen nooit uitgevoerd.³¹ De grondeigenaar Robert Morris had teveel grond verkocht en Gogel moest wijken voor een contract van de Club van Zes dat even eerder was afgesloten.³² Een tweede opmerkelijke activiteit was de bemoeienis van Gogels koopmanshuis met de handel in wapentuig. Zo reisde Gogel in november 1792 naar Straatsburg in verband met de levering van een grote partij geweren aan het Franse Rijnleger.³³

Belangrijke Amsterdamse zakenrelaties van Gogel waren Saportas en Goldberg. Met beiden zou hij tijdens zijn loopbaan in de publieke dienst intensieve contacten onderhouden. Jacob Saportas was een joodse effectenmakelaar met patriotse sympathieën die zijn leven lang in de handel werkzaam zou blijven. Johannes Goldberg, een makelaar en assuradeur met een sterke patriotse overtuiging, was in vele

27 *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken (NNJB)*, deel 26 (1791) 20-25.

28 Contract van compagnonschap, 7 maart 1791, afgesloten bij notaris J.H. Zilver, GAA, Notarieel Archief, inv. nr. 445, 17306/72.

29 Contract tot beëindiging van compagnonschap, 14 april 1796, afgesloten bij notaris P.C. Nahuys, GAA, Notarieel Archief, inv.nr. 433, 16748/50.

30 Van Winter, *Het aandeel van den Amsterdamschen handel*, deel 2, 240. Van Winter noemt als formele deelnemers de firma's Willink, Stadnitski, Van Staphorst, Van Eeghen en Ten Cate & Vollenhoven, alsmede Rutger Jan Schimmelpenninck.

31 De aankoop werd geregeld bij een in het Engels gesteld contract, afgesloten bij notaris Nahuys, 10 januari 1793, GAA, Notarieel archief, inv.nr. 433, 16743/11, zie ook Van Winter, *Het aandeel van den Amsterdamschen handel*, 242 noot, 247 noot. Een Amerikaanse bewerking van zijn boek, getiteld *American finance and Dutch investment*, vermeldt dat Gogel in 1793 de Verenigde Staten bezocht (deel 2, 676 noot). Daarvoor wordt verwezen naar een brief van 30 november 1793 van Cazenove, vertegenwoordiger van de Club van Zes aan Stadnitski, die ik niet heb kunnen achterhalen. Elders heb ik geen aanwijzing kunnen vinden voor dit bezoek.

32 Van Winter, *Het aandeel van den Amsterdamschen handel*, deel 2, 247.

33 Stukken hierover in NA, Gogel, inv.nr. 3.

opzichten met Gogel te vergelijken, omdat ook hij later bestuurlijke functies ging vervullen. Beiden waren intelligent, ijverig en belezen. Ze waren in de praktijk gevormd en hadden geen academische opleiding.

KENNISMAKING MET DE PATRIOTTEN

Evenals vele andere Amsterdammers uit de middenklasse sloot Gogel zich aan bij de patriotse beweging, die gericht was op de politieke emancipatie van deze klasse. In 1792 werd hij lid van het Amsterdamse politieke genootschap *Doctrina et Amicitia*. Dit invloedrijke gezelschap kwam voort uit de Vaderlandse Sociëteit, die in de jaren tachtig de voornaamste patriotse organisatie in de Republiek was. De patriotten hadden kritiek op stadhouder Willem v, onder meer naar aanleiding van het slechte verloop van de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784). Ze wilden een einde maken aan de machtspositie van de stadhouder en de met hem verbonden regenten. Toen ze dicht bij een machtsovername kwamen, kon de stadhouder in 1787 zijn positie slechts herstellen met behulp van Engels geld en een Pruisische militaire interventie, waarna de patriotse beweging werd neergeslagen. De stad Amsterdam, het belangrijkste patriottencentrum, bood het langst tegenstand, maar gaf zich in oktober 1787 over. Duizenden patriotten vluchtten naar de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk.

De leden van de Vaderlandsche Sociëteit verloren in 1787 alle posities in en rond het stadsbestuur. De Sociëteit zelf werd verboden en gesloten verklaard. Daarna hielden de patriotten zich aanvankelijk erg rustig, toch kwamen ze al snel weer samen in studie- en leesgezelschappen. In mei 1788 richtte een aantal voormalige leden van de Vaderlandse Sociëteit de nieuwe sociëteit *Doctrina* op. Het was een zogenaamd kunst- en letterlievend gezelschap, er werd echter vooral over politiek gepraat. De briljante advocaat Rutger Jan Schimmelpenninck, die in 1784 in Leiden was gepromoveerd op een staatkundig onderwerp, was een prominent lid en hield regelmatig lezingen.³⁴ Hij was afkomstig uit een doopsgezinde koopmansfamilie in Deventer, zelf was hij hervormd gedoopt. Hij verhuisde in 1785 naar Amsterdam en ging – ook door zijn huwelijk met de dochter van de vermogende notaris P.C. Nahuys – tot de financiële elite behoren. Hij bouwde een advocatenpraktijk op met veel grote kooplui in zijn cliëntenbestand. Schimmelpenninck was goed van de tongriem gesneden. Hij toonde zich een overtuigd, zij het gematigd patriot. Vanwege zijn omvangrijke praktijk, die hij zijn volledige aandacht gaf, hield hij zich buiten de actieve politiek.

Tussen Gogel en Schimmelpenninck was er een verre familieverwantschap die via Schimmelpennincks vrouw, Catharina Nahuys, en Gogels moeder liep. Catharina Nahuys was verwant aan Cornelis Jan Wouter Nahuys. Deze was getrouwd met Johanna Elisabeth Crul, die een dochter van Willem Crul en dus een nicht van

³⁴ Schimmelpenninck, *Eene wel ingerigte volksregeering*; Hagen, *President van Nederland*, 69; Uitterhoeve, *Kraijenhoff*, 96.

Alexander Gogel was.³⁵ Gogel zou goed bevriend raken met Nahuys. Voor Schimmelpenninck en Gogel speelde de wel zeer verre verwantschap nauwelijks een rol. Ze gebruikten een enkele maal de aanhef ‘waarde neef’ in hun brieven.³⁶ Meestal was het echter ‘waarde vriend’.³⁷

Gogel was als patriot veel radicaler dan Schimmelpenninck. Aan Gogel is ergeris over Schimmelpennincks fletse politieke kleur bij Doctrina toegeschreven, tot uiting komend in de uitspraak: ‘ach, dat gij koud waart of heet. Maar nu gij lauw zijt ...’.³⁸ Ook in ander opzicht bestond er een zekere afstand tussen de vier jaar oudere, gepromoveerde advocaat met een zwierige levenshouding, die goed thuis was in de wereld van rijke financiers en grote zakenlui, en de kleine zakenman, die in de praktijk van een Amsterdams koopmanshuis was opgeleid en die zuinig en vrij bekrompen leefde. Schimmelpenninck was charismatisch, Gogel had weinig uitstraling.

Gogel voelde zich in Doctrina politiek veel meer verwant met een groep nieuwkomers, die pas in de jaren negentig actief was geworden en die de eenheidsstaat propageerde. De groep had zware kritiek op de patriotse denkbeelden van de jaren 1780-1787, die waren gericht op een versterking van de stedelijke macht ten opzichte van de stadhouder en herstel van de staatkundige verhoudingen van de eerste periode van de Republiek.³⁹ Van een praktisch en concreet streven naar staats-eenheid was in de jaren tachtig nog geen sprake.⁴⁰ Een dergelijk geluid was alleen te horen toen de Pruisen in 1787 de Republiek al waren binnengevallen en de militaire situatie voor de patriotten zeer precair was geworden. Door de Pruisische inval kwam er echter een eind aan de patriotse invloed.

Pas een aantal jaren later doken bij de patriotse bannelingen die naar Frankrijk waren gevlucht plannen voor een centralisatie op.⁴¹ In de kring rond voormalig hoogleraar Johan Valckenaer bestonden in 1791 gedachten over het afschaffen van de gewestelijke soevereiniteit en het aanstellen van ministers bij de uitvoerende macht. Deze ideeën stuitten bij de patriotten in het vaderland op weerstand, omdat Valckenaer tevens voorstelde Willem v uit te roepen tot constitutioneel vorst.⁴² Nicolaas van Staphorst, eveneens vooraanstaand lid van Doctrina, noemde het plan van Valckenaer onaanvaardbaar; de stadhouder moest juist van het politieke toneel verdwijnen.⁴³ Ook andere plannen van patriotse bannelingen in Frankrijk hadden weinig invloed.

Het streven naar een eenheidsstaat, het unitarisme, moet dan ook niet worden

35 Van Epen, *Het predikantengeslacht Nabuys*, 57-58.

36 Schimmelpenninck aan Gogel, 25 maart 1812, NA, Gogel, inv.nr. 26. Volgens het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, ix, kolom 1782 is ‘neef’ een oude vorm van neef. Het gaat bij deze term om verschillende vormen van familiebetrekkingen. Ook bij afwezigheid van familiebanden werd de term wel gebruikt om een vriendschappelijke relatie aan te duiden.

37 Schimmelpenninck aan Gogel, 17 september 1798, in: *GAGN*, deel 3, band 2, 457-459.

38 Rogier, ‘Schimmelpenninck’, 80.

39 Klein, *Patriots Republikanisme*.

40 Klein, ‘De sprong naar ’95’, 45.

41 Rosendaal, *Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk*, 528-536.

42 Sillem, *Valckenaer*, deel 1, 155.

43 N. van Staphorst aan J. van Staphorst, 2 oktober 1791, in: Sillem, *Valckenaer*, deel 1, bijlage 8.

gezien als een Frans importartikel.⁴⁴ Natuurlijk speelde bij het Bataafse streven het voorbeeld van de Franse centralisatie wel mee, net zo belangrijk was echter het besef dat de patriottenbeweging van 1787 mislukt was door de versnipperde aanpak met de nadruk op een herstel van de macht van lokale gemeenschappen. Het bewustzijn groeide dat het stelsel met zelfstandige gewesten en steden verouderd was. Zo kreeg het pleidooi voor een eenheidsstaat van de oud-predikant Bernardus Bosch, dat deze in 1793 onder het pseudoniem Vrijhart in een pamflet publiceerde, een geheel Nederlandse uitwerking en historische legitimering.⁴⁵

In de geschiedschrijving is enige discussie gevoerd over de sprong van 1787 naar het midden van de jaren negentig is gemaakt. Er is op gewezen dat bij de patriotten van de jaren tachtig toch ook wel enkele geluiden te horen waren, gericht op het internationaal herwinnen van de macht en het aanzien van de staat.⁴⁶ Ook wilden toen de meest radicale patriotten zoals Pieter Vreede het oude Nederlandse regime loslaten; ze wilden het vervangen door een nieuwe republikeinse constitutie.⁴⁷ Deze verwantschap tussen het patriotse denken van de jaren tachtig en het Bataafse republicanisme van de jaren 1792-1793 heeft wellicht de weg vrijgemaakt voor het idee van de eenheidsstaat.⁴⁸

Hoe dan ook, de eenheidsstaat werd een vast element in de gedachtenvorming binnen de sociëteit Doctrina. Dat gebeurde onder leiding van de jonge jurist Samuel Wiselius, die in deze jaren voor Gogel de ideologische leidsman was.⁴⁹ Wiselius deed in een vertoog dat hij pas veel later zou publiceren, een frontale aanval op de Unie van Utrecht van 1579. Dat ‘pronkstuk van Nederland’ was voor hem niet langer een eerbiedwaardig staatsgebouw dat zorgvuldige restauratie verdiende, maar een ‘oud-gotische federatieve bond’, een bouwval rijp voor de sloop.⁵⁰ Voor het slagen van een omwenteling zag hij de nationale eenheid als een essentiële voorwaarde.

Het streven naar de een- en ondeelbaarheid sprak Gogel vanuit zijn praktische koopmansgeest sterk aan. Als koopman wilde hij de gewesten samensmeden tot één staat om zo de interne handelsbelemmeringen te kunnen opruimen, waarmee een grotere welvaart in het verschiep lag. Dit werd zijn belangrijkste programmatische streven waar hij met grote hardnekkigheid aan vast zou houden. Over de Unie van Utrecht uitte hij zich echter voorzichtig. Dit verdrag was volgens Gogel oorspronkelijk een in haast ontworpen ‘meesterstuk’, dat echter was misbruikt door latere regeerders, te beginnen met stadhouder Willem IV. Het stadhouderschap was daarna te vergelijken met een monarchie. ‘Een heerschzugtigen dwingeland’ was ‘met naburige dwingelanden ten koste des volks verbintnissen aangegaan’. Deze mening gaf Gogel in een ‘gedenkschrift’ dat hij aan het eind van 1794 over zijn acti-

44 De Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie*, 387; Van Sas, *De metamorfose*, 257-258, 393 noot.

45 Van Sas, ‘De Republiek voorbij’, 65-79.

46 Kossmann, ‘De ineerstorting van de Patriottenbeweging’, 125.

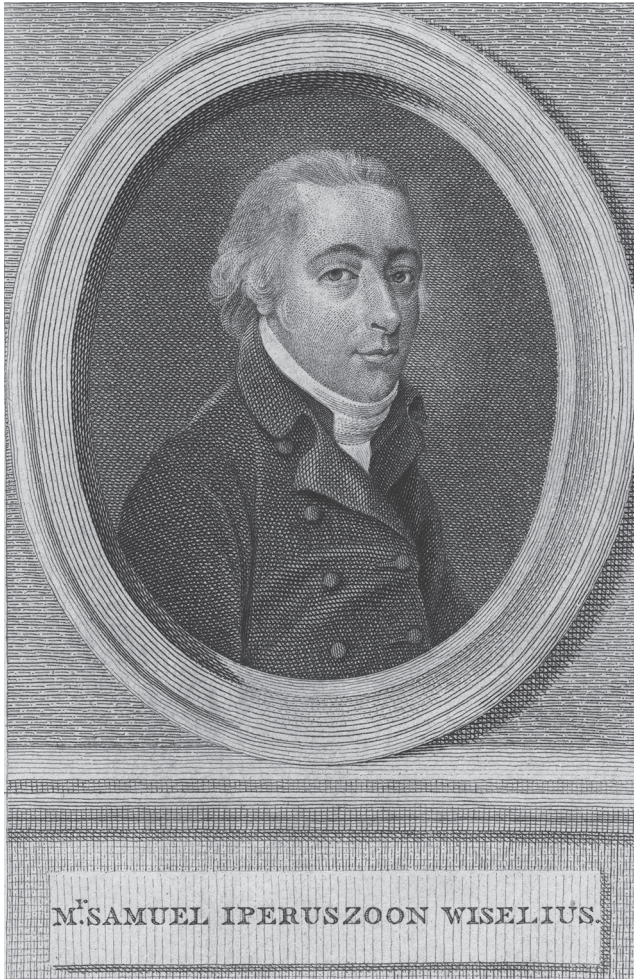
47 Velema, *Republicans*, 187-188.

48 Velema, ‘1795 en de geschiedenis van het Nederlandse republikanisme’, 29-38.

49 Joor, ‘Samuel Iperuszoon Wiselius’.

50 Wiselius, *De staatkundige verlichting*, aangehaald in Van Sas, *De metamorfose*, 280.

Afb. 2 Portret van Samuel Iperuszoon Wiselius, prent door Reinier Vinkeles, ca. 1800, Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-1906-1186.

viteiten in dat jaar opstelde.⁵¹ In dezelfde bombastische patriotse taal ging Gogel in op de gebeurtenissen van 1780-1787. De Vierde Engelse oorlog had de ogen van de Bataven geopend, de 'nationale geest' was opgewekt, er waren in 1786-1787 schokken aan het 'gevloekte' Oranjabewind toegebracht. Uiteindelijk wisten de 'dwingelanden' echter met behulp van buitenlands geweld de vrije Batavier opnieuw onder het juk te brengen.

In zijn 'gedenkschrift' schreef Gogel, terugkijkend op de internationale ontwikkeling van de laatste jaren dat deze aanvankelijk 'den Batavier weer nieuwe hoop en nieuwen moed' had gegeven. Hij doelde hier concreet op het oprukken van de Franse troepen naar het noorden, nadat het revolutionaire Frankrijk in 1792 in oorlog was geraakt met Pruisen en Oostenrijk. In dat jaar was de Franse generaal

⁵¹ Gogel, 'Gedenkschrift over de patriotten te Amsterdam in het jaar 1794', NA, Gogel, inv.nr. 2, ook in *GAGN*, deel 1, 367-379.

Dumouriez de Zuidelijke Nederlanden binnengevallen en had hij zelfs Nederlands grondgebied bezet. Hij steunde onder meer op een ‘Légion franche étrangère’, ook wel Bataafs Legioen genoemd, waarin Hendrik Willem Daendels een leidende rol had.⁵² Vervolgens werden ook Engeland en de Republiek in de strijd betrokken, doordat Frankrijk op 1 februari 1793 de oorlog aan beide landen verklaarde. Dumouriez werd in april 1793 echter door een Europese coalitie verslagen. Hij liep vervolgens over naar de vijand waarmee zijn rol was uitgespeeld. Dit verraad van Dumouriez sloeg volgens Gogel de hoop van de patriotten de bodem in. De volgende maanden was er ‘weinig uitzicht op spoedige redding’. Daarop gerichte ‘pogingen’ van patriotten moesten volgens Gogel dan ook als te roekeloos worden beschouwd.⁵³ Gogel vermeldde in zijn ‘gedenkschrift’ niet dat door het verraad van Dumouriez de positie van Robespierre en de radicale Jacobijnen was versterkt en daarmee de komst van de terreur in Frankrijk was versneld. Vanaf begin juni 1793 moesten duizenden Fransen deze bloedige terreur met de dood bekopen. De strijd van de Fransen tegen de buitenlandse vijanden stokte, omdat zij zich geheel concentreerden op hun binnenlandse troebelen.

GOGEL ALS ACTIVIST

Toch verwachtte Daendels in januari 1794 dat het Franse leger een omwenteling in Nederland zou steunen. Hij drong er daarom bij de Amsterdamse advocaat Willem van Irhoven van Dam op aan om als patriot ‘de handen aan het werk te slaan’. Tevens verzocht hij ‘een vertrouwd persoon’ te sturen om informatie over de situatie in de Republiek te verschaffen.⁵⁴ Om Daendels boodschap te bespreken riep Van Dam een aantal patriotse vrienden bijeen in zijn huis aan de Keizersgracht. Naast de kooplui Gogel en Goldberg waren dat de arts Kraijenhoff, de boekdrukker Crayenschot en de lector in de wiskunde Aeneae.⁵⁵ De reactie van Van Dam was voor Daendels echter teleurstellend. Zonder een interventie van het Franse leger achtte ‘de club’ een revolutie onmogelijk.⁵⁶ Van Dam liet zich laetdunkend uit over de geldzuchtige, gemakzuchtige en lafhartige patriotten. ‘De Hollandse patriot trekt (bij het naderen van zijn verlossers) rimpels in zyn voorhoofd, zugt, steekt een pijp Tabak aan, en gaat dezelve vreedzaam in zijn agterkamer zitten uitrooken’.⁵⁷ Wel ging de groep in op het verzoek van Daendels een afgezant te sturen om met de Fransen te overleggen. Gogel toonde zich bereid deze missie te ondernemen die gezien de oorlogssituatie een gevaarlijke tocht zou worden. Hij was dan wel de jongste van het

⁵² Rosendaal, *Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk*, 383.

⁵³ GAGN, deel 1, 368.

⁵⁴ Daendels aan Van Irhoven van Dam, 19 januari 1794, NA, Gogel, inv.nr. 1, ook in Jorissen, *De patriotten te Amsterdam*, 17-19, een uittreksel in GAGN, deel 1, 376.

⁵⁵ GAGN, deel 1, 368.

⁵⁶ Van Irhoven van Dam aan Daendels, 31 januari 1794, NA, Gogel, inv.nr. 1, ook in Jorissen, *De patriotten te Amsterdam*, 19-24, enkele passages in GAGN, deel 1, 377.

⁵⁷ Van Irhoven van Dam aan Daendels, 16 februari 1794, NA, Gogel, inv.nr. 1, ook in Jorissen, *De patriotten te Amsterdam*, 40-48 en gedeeltelijk in GAGN, deel 1, 381-382.

gezelschap, maar stond bekend als een overtuigd en betrouwbaar patriot. Vooral was van belang dat hij door zijn internationale handelscontacten in het buitenland had gereisd. Deze riskante reis liet Gogels politieke durf zien. Hij was een activist, die het niet alleen ging om het getuigen, maar die vooral zaken gedaan wilde krijgen.

Gogel vertrok op 3 februari naar Comines in de Zuidelijke Nederlanden aan de grens met Frankrijk. Hij moest de Fransen erop wijzen dat zonder hun hulp een revolte onmogelijk was, terwijl hij diende te voorkomen dat zij Nederland als ‘pays conquis’ zouden aanmerken. De zelfstandigheid tegenover Frankrijk versus het verwezenlijken van de patriotse idealen zou gedurende zijn gehele politieke loopbaan voor Gogel een dilemma blijven. Na een moeizame en gevaarlijke tocht kwam hij bij het Franse Noorderleger aan waar hij negen dagen verbleef en voor het eerst Daendels ontmoette. De Franse politieke commissarissen die met het leger meereisden, vroegen Gogel zijn voorstellen op schrift te zetten, waarna hij ze op 21 februari een in het Frans gestelde memorie ter hand stelde. Gogel gaf in ongeveer tien pagina’s een goed inzicht in zijn denkbeelden over de politieke situatie in de Verenigde Nederlanden.⁵⁸ Hij betoogde dat Nederland voor Frankrijk een belangrijke bondgenoot zou kunnen zijn, door zijn handel, koopvaardij, marine en zeehavens. Dat bondgenootschap zou tot de ondergang leiden van de gemeenschappelijke vijand Engeland, het ‘fière Albion’. Gogel waarschuwde dat men behoedzaam met de zogenaamde Nederlandse rijkdom moest omgaan. Hij benadrukte dat de overheidsschuld zeer omvangrijk was en dat de belastingen relatief hoog waren. Zou het land moeten bijdragen aan de oorlog, dan zou de bevolking deze moeten opbrengen door heffingen op progressieve grondslag. Uit een staatje met gedetailleerde tarieven bleek zijn concrete fiscale belangstelling.

Gogel liet zich in de memorie uit als een radicale activist. Hij beschouwde zijn landgenoten als flegmatiek en zelfgenoegzaam. De grote meerderheid van het Nederlandse volk vond hij in politiek opzicht onrijp. Ook was het volk moeilijk tot een actief, revolutionair optreden te brengen door een sterke godsdienstzin, maar ook een zekere gelijkheid en een bepaalde vrijheid, die toch groter waren dan in de omliggende landen. Zonder actieve steun van de Fransen zou de omwenteling dan ook niet tot stand komen. Terwijl de Republiek met Frankrijk in oorlog was, spoorde hij de Fransen aan om Nederland binnen te vallen. Gogel zag dat als gerechtvaardigd, omdat eerder ook het Oranjobewind voor zijn herstel buitenlandse hulp had ingeroepen.

Uit de memorie blijkt dat Gogel heel goed zag, dat de maatschappelijke omstandigheden in ons land minder slecht waren dan in de omliggende landen. Opmerkelijk voor een revolutionair was zijn uitspraak dat de armenzorg in Nederland goed georganiseerd was, hoewel hervormingen nodig waren. Toen hij in hetzelfde jaar op handelsreis in Londen was, schetste hij een heel wat schrijnender beeld van de Engelse maatschappelijke situatie.⁵⁹

⁵⁸ Gogel, *Memorie*, 21 februari 1794 (Franse tekst), NA, Gogel, inv.nr. 1, ook in Jorissen, *De patriotten te Amsterdam*, 27-39, gedeeltelijk in GAGN, deel 1, 378-381.

⁵⁹ Sillem, *Gogel*, 11. Dat beeld schetste Gogel in een brief met een raadselachtige achtergrond die hij volgens Sillem in 1794 vanuit Londen aan zijn medefirmant Pluvinet had geschreven. Sillem heeft de in het Frans gestelde

Hij nam verder geen blad voor de mond en verkondigde stellige meningen. Het gepeupel (hij verontschuldigde zich voor het gebruik van de term) was Oranjegezind en was gemakkelijk beïnvloedbaar. Het was geneigd tot plunderen en overmatig gebruik van sterke drank. Daar tegenover stelde hij de rijken, die egoïsten waren, bang om ook maar het geringste van hun bezittingen te verliezen en gewend aan hun voorrechten. Gogel uitte zich in termen van wat Stuurman ‘het discours van de productieve deugd’ heeft genoemd, dat later gevoerd werd door de radicale liberalen van de negentiende eeuw.⁶⁰ Deze deugd werd afgezet tegen het parasitisme van onderen (het gepeupel) en van boven (de nietsdoende rijken). De middenklasse was volgens Gogel nog het meest geneigd tot het patriottisme. Het was de bovenlaag van de middenklasse die duidelijk een omwenteling wilde. De kleine burgerij, ambachtslieden en winkeliers waren ook wel geneigd om een revolutionaire ommekeer te steunen. Hoewel er geen grote binnenlandse aanhang was te verwachten, zou een revolutie waarschijnlijk evenmin op regelrecht verzet stuiten.

Gogel constateerde echter ook dat de patriotten erg verdeeld waren: ‘Chaque patriote a son système pour soi’.⁶¹ Hij herhaalde dat er dan ook slechts één mogelijkheid was: de Fransen moesten met hun legers de revolutie komen brengen. Concreet zouden ze een kant en klare constitutie mee moeten nemen en de privileges, gilden, provincies, rechtbanken en andere instellingen van het bestaande regime moeten afschaffen. Een revolutionair gerechtshof, ‘assisté d’une Guillotine’ zou dadelijk met zijn werkzaamheden moeten beginnen. Dit was een nogal opportunistische uitspraak. Op dat moment – februari 1794 – duurde in Frankrijk de terreur nog voort en was Robespierre nog aan de macht. Ook Van Irhoven van Dam schermde met de guillotine.⁶² Medepatriotten als Paulus, Ockerse en Wiselius hadden zich echter al van de terreur gedistantieerd, de een wat duidelijker dan de ander.⁶³ De uitspraak zou Gogel zijn hele leven lang en ook daarna nog worden nagedragen, waarschijnlijk ook omdat hij zo in tegenspraak was met de gematigde houding, die hij al spoedig na de Bataafse omwenteling toonde.

Gogels uitspraak is moeilijk te plaatsen. Verberne wist er in zijn oratie van 1948 niet goed raad mee. Hij merkte op dat dit extremisme behoedzaam moest worden geschat, en dan volgde er een moeilijk te begrijpen overweging. ‘Het is meer overmoed en gebaar om de Fransen te overtuigen van de revolutiezin der vaderlandse patriotten dan een berekend saluut aan het toen heersende régime in Frankrijk.’⁶⁴ Gogels memorie was echter juist negatief over de revolutiezin. Louter een opportunistisch gebaar voor de Fransen was het ook weer niet, want in een memorie voor intern gebruik binnen de revolutionaire organisatie kwam de gedachte van de guillotine ook voor. Wie echter de realistische schets van de weinig tot revolutie

brief in 1864 ingezien bij het echtpaar A.J.F. Burger-Gogel. Toen de correspondentie in 1909 naar het toenmalige Rijksarchief ging, is de brief vermoedelijk buiten de selectie van op te nemen stukken gebleven en verloren gegaan.

⁶⁰ Stuurman, *Wacht op onze daden*, 237-238.

⁶¹ Jorissen, *De patriotten te Amsterdam*, 35.

⁶² Geyl, *De Nederlandse stam*, deel 6, 1503.

⁶³ Koekkoek, *The Citizenship Experiment*, 258-261.

⁶⁴ Verberne, *Gogel en de uniteit*, 6.

geneigde Nederlandse bevolking in de geschriften van Gogel en Van Irhoven van Dam leest, kan de uitspraken over de guillotine toch niet erg serieus nemen.

Gogel maakte in zijn memorie ook nog wat opmerkingen over de godsdienst. Hij verwees met instemming naar recente uitspraken van Robespierre. Deze had zich ertegen afgezet dat het atheïsme als een soort staatsreligie zou gaan fungeren; hij had de godsdienstvrijheid verdedigd, waarbij zeker ook plaats was voor het geloof in een min of meer abstract Opperwezen.⁶⁵ Gogels steunbetuiging voor godsdienstvrijheid belette hem echter niet om een hard oordeel te vellen over de politieke opstelling van de katholieken, die zich eens patriot hadden genoemd, maar zich van de Fransen hadden afgewend, volgens Gogel opgestookt door hun priesters. Hij betoogde in nogal antipapistische bewoordingen dat het patriotisme van de katholieken destijds was ingegeven door hun wens om in het openbaar hun godsdienst te kunnen uitdragen met processies en om hun dwaasheden te kunnen verkondigen. Hij sloot zich hier aan bij een algemeen vooroordeel dat katholieken bijgelovige aanhangers waren van een godsdienst die maar moeilijk tot goed burgerschap kon leiden.⁶⁶

Ook de joden moesten het bij Gogel ontgelden. Ze behoorden voor het overgrote deel tot de Oranjepartij en hadden zich tegenover de patriotten misdragen. Volgens Gogel verdienden ze het dan ook niet om het burgerrecht te verkrijgen, alvorens ze getoond hadden deze status waardig te zijn. Michman verwijst in zijn boek over de joodse emancipatie in de Bataafs-Franse tijd met enige nadruk naar Gogels opmerking over het onthouden van burgerrechten, maar vermeldt niet dat de uitspraak expliciet sloeg op de categorie joden met een fel orangistische kleur.⁶⁷ De uitgesproken orangistische neigingen van de grote meerderheid van de joodse bevolking compliceerde voor de patriotten de discussie over het toekennen van burgerrechten aan de joden. Dat lag toch al moeilijk, omdat de patriotten afhankelijk waren van de steun van sociale groepen die grotere vrijheid voor joden als een bedreiging van hun eigen economisch bestaan beschouwden. Dat laatste argument telde voor Gogel zeker niet, in zijn memorie bepleitte hij ook een algemene vrijheid van beroep en bedrijf en de afschaffing van de gilden. Hij gaf zijn oordeel op basis van de politieke kleur van het overgrote deel van de joden, dat ook zelf negatief tegenover het verkrijgen van burgerrechten stond. Slechts een kleine groep joodse intellectuelen en kooplieden had patriotse ideeën en zag het belang in van gelijke rechten voor het joodse volksdeel. Tot deze kleine groep behoorden Gogels vriend Saportas, de arts Hartog Lémon en de koopman Herman Bromet. De laatste twee kregen met steun van Gogel enkele jaren later als eerste joden in Europa een plaats in een nationale volksvertegenwoordiging.⁶⁸

Het standpunt dat er zonder Franse militaire bijstand geen sprake kon zijn van een revolutie, werd door Van Irhoven van Dam in enkele brieven aan Daendels

65 Robespierre hield onder meer een speech over de godsdienst voor de Parijse Jacobijnenclub op 21 november 1793, aangehaald in *GAGN*, deel 1, 379 noot; zie ook Scurr, *Robespierre*, 266-267.

66 Hagen, 'Een meer of min doodlyken haat', 121-122.

67 Michman, *Dutch Jewry*, 29.

68 Bloemgarten, *Lémon*, hoofdstuk 3.

nog eens ondersteund, nadat Gogel eind februari in Amsterdam was teruggekeerd.⁶⁹ Ook stuurden de Bataven aan het Franse Noorderleger een ‘commercieele’ nota, die waarschijnlijk een gezamenlijk product van Gogel en Goldberg was.⁷⁰ In ieder geval verkondigde het stuk – door hun nauwe samenwerking in deze tijd – beider opvattingen.⁷¹ Zij noemden de economische en financiële situatie van het eigen land miserabel. Zij benadrukten het bestaan van een hoge overheidsschuld, ze noemden een te hoog bedrag van 1 miljard gulden in plaats van de werkelijke $\frac{3}{4}$ miljard. Hiermee wilden ze de mening van de Fransen bestrijden dat met de verovering van de Republiek een rijke bron van inkomsten kon worden aangeboord. Dit was het begin van een langjarige discussie tussen de Fransen en de Bataven over de mythe van het steenrijke Nederland. De zorg van Gogel en Goldberg was om de rijkdom van het eigen land te relativeren en de Fransen te laten zien dat het leeghalen van Nederland voor de langere termijn de gezamenlijke welvaart van beide landen zou aantasten. Zij waarschuwden ook tegen het op grote schaal betalen met assignaten, waardelose schuldbekentenissen, zoals de Franse overwinnaars in de Zuidelijke Nederlanden hadden gedaan.

Intussen gingen de patriotten zich organiseren op basis van een *plan van samenwerking*. De geestverwanten moesten zich ‘in kleine clubs’ verenigen waartoe ‘niemand dan personen van de allerbeproefdste trouwe behoren te worden toegelaten’. Naast deze revolutionaire comités werden er ‘leesgezelschappen’ gevormd, ter voorlichting aan ‘den gemeenen man’, in ‘de lagere classen’.⁷² Gogel maakte in Amsterdam niet alleen deel uit van het Comité revolutionair, een voortzetting van de club rond Van Irhoven van Dam, maar was ook lid van het leesgezelschap dat de codenaam Letter Z droeg.⁷³ Het aantal patriotse organisaties en hun ledental namen in de eerste helft van 1794 snel toe, niet alleen in Amsterdam, maar ook in andere steden. Er werden ‘blaadjes en boekjes gedrukt, verspreid en gestrooid’ en de hoop op een omwenteling groeide.⁷⁴ Anders dan in de jaren tachtig, toen de patriotten de traditionele kaders wilden herstellen, hadden de voormannen nu drastische hervormingen voor ogen.

EEN POGING TOT OMWENTELING

In de tweede helft van 1794 zou Gogel nog twee maal, in augustus en oktober, de gevaarlijke reis naar het Franse leger in de Zuidelijke Nederlanden ondernemen. De strategische positie van Frankrijk was intussen gewijzigd. Op 26 juni 1794

69 Van Irhoven van Dam aan Daendels, 3 en 10 maart 1794, NA, Gogel, inv.nr. 1, een passage van de brief van 10 maart in GAGN, deel 1, 382.

70 ‘Examen des vrais intérêts de la France relativement à la Hollande’, in: GAGN, deel 1, 382-390. Colenbrander (GAGN, deel 1, xxx en 368 noot) houdt Goldberg voor de auteur, anderen – onder wie I.J. Brugmans in zijn *Paardenkracht en mensenmacht*, 10 noot – menen dat het stuk van Gogel was.

71 Zappey, *Goldberg*, 14.

72 Jorissen, *De patriotten te Amsterdam*, 48-51.

73 De schrijfwijze is ook wel Comité Revolutionair of Comité Révolutionnaire. Hier wordt in de tekst de schrijfwijze Comité revolutionair aangehouden die in de Nederlandse literatuur de meest gebruikelijke is.

74 GAGN, deel 1, 370.

versloegen de Franse troepen een Oostenrijks-Nederlands leger bij Fleurus, ten noordoosten van Charleroi. Toen na de val van Robespierre eind juli 1794 een gematigder bewind aan de macht kwam, zetten de Fransen de oorlog met kracht voort.

Zowel de Oranjegezinden als de patriotten verkeerden in grote onzekerheid over de toekomst. Raadpensionaris Van de Spiegel had stadhouder Willem v in een brief van 10 juli 1794 al geadviseerd om het hoofd koel te houden. Hij voorspelde dat de patriotse clubs de regenten onder druk zouden zetten om zo politieke veranderingen af te dwingen. Er was dan ook een ‘ferme en imposante houding’ van de stadhouder vereist om ‘de Republiek te houden bij hetgene zij is en zoo weinig toe te geven aan de aristocratie als aan de democratie’.⁷⁵

Ook de patriotten voelden zich onzeker. De gevolgen van de overwinning bij Fleurus en de val van Robespierre waren moeilijk in te schatten, evenals de krachtsverhoudingen in eigen land. Gogel schetste in zijn gedenkschrift de gebeurtenissen tijdens een vergadering van de gezamenlijke revolutionaire comités in de nacht van 31 juli op 1 augustus 1794 in de herberg Het Wapen van Amsterdam in de Haarlemmerhout. Dertig afgevaardigden uit de provincies Holland, Overijssel, Utrecht en Groningen bespraken hun tactiek onder voorzitterschap van Jacob Hahn. Ze concludeerden dat de tijd voor een revolutie in eigen land nog niet gekomen was, omdat men onvoldoende van de plannen van de Fransen wist. De patriotten verdachten de Fransen er zelfs van dat ze het met de gehate stadhouder op een akkoord wilden gooien. De vergadering besloot daarom het Amsterdamse Comité revolutionair te machtigen tot nieuwe onderhandelingen met de Fransen. Het Comité gaf zijn leden Gogel en Van Dam opdracht te overleggen met de Franse afgevaardigden in het pas veroverde Brussel. Zij moesten aandringen op het verhaasten van de oorlogsoperaties door de Fransen die bevreesd leken om ‘zich in het ’t waterland te begeven’.⁷⁶ Om te voorkomen dat het land als overwonnen gebied zware lasten opgelegd zou krijgen, dienden ze de belofte van onafhankelijkheid te verkrijgen.

Gogel en Van Dam vertrokken op 4 augustus uit Amsterdam en reisden – rekening houdend met de militaire linies – via Kleef, Aken en Leuven naar Brussel waar zij op 14 augustus aankwamen.⁷⁷ Na overleg met de burger-representanten die de Franse troepen vergezelden, reisden ze door naar Daendels, die zich in Antwerpen bevond. Gogel en Van Dam overhandigden daar een memorie aan de representanten waarin de Fransen tot spoed werden gemaand. Aanvankelijk boekten ze weinig resultaat, totdat ze de representanten zover kregen om Daendels met hun boodschap naar Parijs te sturen. Deze keerde op 1 september terug met de opdracht aan generaal Pichegru om met het Noorderleger de aanval op de Republiek te openen. De afspraak werd gemaakt dat de patriotten in Utrecht en Amsterdam de revolutie zouden uitroepen, zodra het Franse leger de Maas was overgetrokken.⁷⁸ Als

75 Van de Spiegel aan Willem v, 10 juli 1794, in: *GAGN*, deel 1, 401.

76 *GAGN*, deel 1, 371.

77 *Ibidem*, 370.

78 Er is wel gesuggereerd dat Daendels zijn secretaris, de bekende publicist Gerrit Paape, een brief aan Gogel

de omwenteling in deze beide steden zou slagen, zouden de Fransen het Amsterdamse Comité revolutionair als wettige regering van het land erkennen. Met deze toezegging keerden Gogel en Van Dam op 6 september naar Amsterdam terug.⁷⁹ Kort daarna trok Pichegru met zijn leger Staats-Brabant binnen, hij vestigde zijn hoofdkwartier in Tilburg in het huis van Pieter Vreede, die zich daar na zijn vlucht uit Leiden in 1787 na wat omzwervingen had gevestigd. De Fransen hielden zich echter niet aan hun belofte om uiterlijk 15 september de rivieren over te trekken. De teleurstelling bij de Hollandse patriotten was groot, vooral omdat ze zagen dat het Oranjabewind met steeds grotere problemen te kampen kreeg en ze de tijd rijp achtten voor een Franse interventie.

Gogel had in zijn memorie van februari 1794 al verwezen naar een uitspraak van de thesaurier-generaal van het Oranjabewind, Hieronymus van Alphen, die openlijk een diepe vertrouwensbreuk tussen staat en kapitaal had gesignaleerd.⁸⁰ Dat had hij in december 1793 gedaan in zijn financiële overzicht, de 'generale petitie' voor 1794, die wel is omschreven als de zwanenzang van de oude constitutie. Negen maanden later slaagde het regentebewind er inderdaad niet meer in geld los te krijgen op de kapitaalmarkt waarmee de Republiek in feite bankroet was.⁸¹ De patriotse bankiers, de 'geldzakken', zoals raadpensionaris Van de Spiegel ze noemde, voerden op de beurs volgens de historicus Jorissen 'een politieke oorlog'.⁸² Maar ook orangistische financiers als Hope wilden geen leningen meer verstrekken. Van de Spiegel dacht nog aan forse ingrepen, zoals een maatregel om het overbrengen van kapitaal naar Engeland te verbieden.⁸³ Tot dergelijke drastische maatregelen kwam het echter niet meer.

In afwachting van de aarzelende Fransen begonnen de patriotten in Amsterdam zich toch maar van wapens en munitie te voorzien. In het bijzonder Kraijenhoff en Gogel waren daarmee belast, de eerste kende de militaire zaken, de tweede was als koopman goed bekend met de wapenhandel. Op verschillende plaatsen werden wapens verborgen. Er werden bovendien personen geworven 'welke genegen waren hun bloed voor 't vaderland te spillen'.⁸⁴ De autoriteiten letten echter scherp op. Gogel zag zich genooddaakt om 800 geweren, die voor de opstand in Amsterdam bedoeld waren, na enige 'haspelingen met de hoofdofficier en de raad ter admiraliteit' naar Zeeland te sturen. Hij wendde voor dat deze als handelswaar bestemd waren voor verscheeping naar de kust van Guinea.

Omdat de Fransen nog steeds niet waren verschenen, waagde Gogel begin oktober voor de derde maal de tocht naar het Franse leger. Op 6 oktober overhandigde hij twee memories aan de Franse representanten. Gogel drong in de ene memo-

liet opstellen hoe deze bij de revolutie in Amsterdam te werk moest gaan, Altena, *Gerrit Paape*, 400. De suggestie is gebaseerd op een veronderstelling van Jorissen, *De patriotten te Amsterdam*, 163, die echter terecht door Colenbrander is aangevochten in *GAGN*, deel 1, lix, 406 noot. In werkelijkheid gaat het om een brief van Valckenaer aan N. van Staphorst van 13 augustus 1794.

79 *GAGN*, deel 1, 372.

80 *Ibidem*, 380.

81 Pfeil, 'Van Thesaurier-Generaal tot Generale Thesaurie', 225-226.

82 Jorissen, *De overgave van Amsterdam*, 47.

83 Rapport van de Britse ambassadeur Lord St. Helens, 19 augustus 1794, in: *GAGN*, deel 1, 476.

84 *GAGN*, deel 1, 373.

rie opnieuw aan op een interventie van de Fransen.⁸⁵ In de andere memorie stelde hij een overeenkomst voor om misbruik met assignaten door de Franse troepen te voorkomen. Enkele dagen later toonde Gogel zich optimistisch in een brief aan het Amsterdamse Comité revolutionair. Zijn zending verliep voorspoedig en hij had zelfs een bijdrage kunnen leveren aan de afwikkeling van de capitulatie van Den Bosch, waarschijnlijk door zijn kennis van de streek.⁸⁶ Daendels en hij oordeelden dat de revolutie in Amsterdam op 15 oktober moest plaatsvinden. Ook Utrecht zou zich dan van zijn ‘despoten’ moeten ontdoen.

Het optimisme was wat voorbarig. De Fransen waren namelijk verdeeld over de vraag of ze zouden doorstoten naar de Republiek. Zelf wilde Gogel bij het Franse Noorderleger in Brabant blijven om de belangen van het Bataafse volk te behartigen.⁸⁷ Dat werd hem door de Fransen echter niet toegestaan. Er was namelijk irritatie ontstaan over het eigenmachtige optreden van Daendels, die een Nationaal Comité en een eigen leger had opgericht, waarmee hij aankondigde Gelderland en Overijssel te zullen binnenvallen. Hij kreeg zelfs enige tijd huisarrest opgelegd.⁸⁸ Daendels had Gogel en Vreede bij zijn plannen betrokken en Gogel kreeg van de Fransen het dringende verzoek om te vertrekken.⁸⁹ ‘Verdrietig’ over de gang van zaken had Gogel voor zijn gedwongen vertrek een ‘vrij heftige’ vergadering met de Franse representanten.⁹⁰

Gogel fungeerde nog als koerier voor Vreede, die later in zijn autobiografie optekende dat zijn vrouw geheime berichten in de kleding van Gogel had genaaid die deze voor de Brabantse patriotten naar Holland moest overbrengen. Bij ontdekking zou dit alle betrokkenen lelijk hebben kunnen opbreken.⁹¹ Een geheel andere kennismaking was die met de afgezette secretaris van Den Bosch, de Oranjegezinde Caspar van Breugel, bij wie Daendels ingekwartierd was. Gogel zal met deze fiscale deskundige over de financiële situatie van het land hebben gediscussieerd. Hij zal het echter zeker niet eens zijn geweest met de onbeholpen poging tot bemiddeling tussen raadpensionaris Van de Spiegel en de Fransen die Van Breugel korte tijd later deed.

Intussen was begin oktober in Amsterdam de spanning opgelopen. Daar verspreidde zich het gerucht dat Engelsen in de stad gelegerd zouden worden en dat de stad in staat van verdediging zou worden gebracht door inundatiemaatregelen. De Amsterdamse leesgezelschappen lieten een protestpetitie rondgaan die op 14 oktober met zo’n 3600 handtekeningen aan het stadsbestuur werd overhan-

85 Ibidem, 413.

86 De Fransen vermeldden deze bijdrage van een ‘fils d’un officier’ in het paspoort dat ze aan Gogel voor de terugreis uitreikten, NA, Gogel, inv.nr. 1, aangehaald in Jorissen, *De patriotten te Amsterdam*, 101.

87 Gogel aan Amsterdams Comité revolutionair, 10 oktober 1794, NA, Gogel, inv.nr. 1, ook in GAGN, deel 1, 414-415.

88 Rosendaal, *Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk*, 448.

89 Van der Heijden en Sanders, *Van der Willigen*, 233. Volgens Van der Willigen, die Daendels behulpzaam was bij het inzamelen van geld, maakten onder anderen Gogel en Vreede deel uit van het comité van Daendels.

90 GAGN, deel 1, 375.

91 Vreede, *Levensloop*, 78. Dit zou volgens de autobiografie in 1791 hebben plaatsgevonden, maar het ligt meer voor de hand de gebeurtenis in de tweede helft van 1794 te plaatsen. Het verslag is pas in 1835-1836 door Vreede op schrift gesteld en het manuscript is slordig wat de datering betreft.

digd. De regenten hielden de touwtjes echter strak in handen. Er werden wapens in beslag genomen, de leesgezelschappen en andere politieke genootschappen werden verboden. Zes leden van het elfkoppige organiserende comité werden tot zes jaar gevangenisstraf veroordeeld. Van Irhoven van Dam, Goldberg, Van Staphorst en Kraijenhoff konden naar de Zuidelijke Nederlanden vluchten. Gogel die eind oktober in Amsterdam was teruggekeerd, moest weer snel naar Bremen afreizen. Eind oktober was de patriottenbeweging in Amsterdam vleugellam.⁹² Van Gogels optimisme was weinig meer over. Hij vreesde zelfs dat verzoeningspogingen van de Oranjepartij gericht op vrede met Frankrijk zouden gelukken, waardoor 'de goede zaak misschien geheel verloren zoude zijn'.⁹³ Daarbij had hij waarschijnlijk ook de bemiddelingspoging van Van Breugel in gedachten.

Het liep echter anders. Aanvankelijk achtte Pichegru met het vastleggen van de grens bij de Waal-Merwede zijn doel bereikt, maar moeilijkheden met de ravi-taillering in de inmiddels leeggeplunderde Generaliteitslanden brachten hem ertoe toch de Republiek binnen te trekken.⁹⁴ Door de strenge vorst van december 1794 verdween de natuurlijke grens van de grote rivieren. Vanaf 27 december vond een nieuwe opmars van de Fransen plaats. Rond de jaarwisseling zag de situatie er voor het stadhouderlijk bewind vrij hopeloos uit. De in Nederland gelegerde Engelse troepen gaven geen steun, maar wekten bij de burgerij wel grote ergernis door hun bandeloze gedrag. Van Hogendorp, tot het laatste toe trouw aan de stadhouder, probeerde tevergeefs nog een legertje van orangistische vrijwilligers bijeen te brengen. Voor Gogel had 1794 in het teken gestaan van zijn drie reizen naar het Franse leger waarbij hij concrete politieke onderhandelingen moest voeren. Hij wilde een interventie van de Fransen bewerkstelligen om zo de Bataafse idealen te verwezenlijken. Zijn dilemma was dat hij tegelijkertijd de zelfstandigheid van het land zoveel mogelijk wenste te bewaren. De ervaringen in 1794 droegen sterk bij aan zijn politieke bewustwording.

92 Hell, 'Revolte, rust en revolutie', 375.

93 GAGN, deel 1, 375.

94 Rogier, *Eenheid en scheiding*, 249-250.

3 Het roerige begin van de Bataafse Republiek

DE OMWENTELING IN AMSTERDAM

Door de opmars van de Fransen eind 1794 was de Amsterdamse regenten de moed in de schoenen gezonken. Voor Gogel was de dreiging van een arrestatie voorbij. Begin januari 1795 keerde hij vanuit zijn vluchtoord Bremen terug in Amsterdam; hij stelde zich direct in verbinding met zijn oude strijdmakkers en trad op 7 januari 1795 toe tot een vernieuwd Comité revolutionair, dat in de weken daarna bij de voorbereiding van de omwenteling de regie voerde.¹ De tien leden waren allen uit de kring van Doctrina afkomstig. Het Comité vergaderde telkens bij een van de leden thuis.² Gogel en Wiselius staken in intelligentie, politiek inzicht en daadkracht met kop en schouders boven de anderen uit, de tabakshandelaar Joannes van Hasselt, een huisvriend van Gogel, functioneerde in de tweede linie.

Door de nadering van de Fransen was er in Amsterdam evenals in andere steden een opleving van patriotse activiteiten. In lijn met Gogels streven om te voorkomen dat Frankrijk Nederland zonder meer als veroverd gebied zou beschouwen, stuurde zijn Comité aan op een spoedige politieke omwenteling. Het liet medio januari een pamflet verspreiden waarin het de Amsterdammers opwekte te laten zien dat ze ‘begeerig naar de Vryheid’ waren, zodat de Fransen hen niet zouden ‘verpletten’ en ‘als een overwonnen volk’ behandelen, maar daarentegen ‘de hand van Broederschap zouden aanbieden’.³ Dit pamflet was zowel aan de joden als aan de christenen gericht: ‘Joden!, Christenen!, welke uw Godsdienstige begrippen ook zyn mogen!’ De Bataven stonden argwanend tegenover de joodse bevolkingsgroep die in overgrote meerderheid Oranjegezind was, zoals Gogel een jaar eerder in zijn memorie had geconstateerd. Nu een omwenteling voor de deur stond, deed het Comité toch een poging deze tegenstelling te doorbreken.

De spanning nam toe, nadat was vernomen dat het Franse leger op 16 januari Utrecht had bezet. Het Comité trof de nodige voorbereidingen voor een wisseling van de wacht. Na overleg met andere leden van Doctrina namen Gogel en de zijnen besluiten over de personele samenstelling van het toekomstige stadsbestuur en van

¹ *Handelingen Comité Revolutionair*, eerste stuk, 5.

² *Ibidem*, x-xi.

³ *Ibidem*, 13-17.

Afb. 3 Generaal Daendels neemt te Maarsse afcheid van luitenant-kolonel Kraijenhoff die naar Amsterdam wordt gezonden om een omwenteling te bewerkstelligen, 18 januari 1795, door Adriaan de Lelie en Egbert van Drielst (1795), Rijksmuseum, Amsterdam, SK-A-2231-00.

de commissies, die dat bestuur moesten bijstaan.⁴ Het Comité wilde een vreedzame overdracht zonder gewelddadigheden. Het garnizoen militairen dat in Amsterdam gelegerd was, werd met klem gewaarschuwd dat het niet moest proberen de zittende stadsregering te verdedigen. Bij dit bestuur was er in de dagen voorafgaande aan de omwenteling een sfeer van gelatenheid die we kennen uit het journaal van de stadspensionaris Röell.⁵ Het Comité was ervan op de hoogte dat Kraijenhoff als afgezant van Daendels op weg was naar Amsterdam en benoemde hem tot commandant van de stad.⁶ Na zijn vlucht uit Amsterdam in oktober 1794 had hij zich bij Daendels in het Franse leger gevoegd, die hem nu naar zijn vroegere woonplaats stuurde met de opdracht het stadsbestuur tot overgave te dwingen.

Beslissende gebeurtenissen vonden op zondag 18 januari plaats. Die dag vluchtte stadhouder Willem v vanaf het Scheveningse strand naar Engeland. De Staten van Holland stuurden dezelfde dag twee afgevaardigden naar de Franse representanten in Utrecht met het aanbod om de Fransen onder bepaalde voorwaarden als vrienden binnen te laten. Ze kregen het bitse antwoord dat onderhandelingen niet aan

⁴ Ibidem, 22-23.

⁵ Van Sas, 'Een Amsterdamse realist', 64.

⁶ *Handelingen Committé Revolutionair*, eerste stuk, 23.

de orde waren, gelet op de snelle militaire vorderingen van het Franse leger, maar ook gezien 'de inwendige beroerten in sommige steden, voornamelijk te Amsterdam'.⁷

De Amsterdamse patriotten hielden op de zondag dat de stadhouder vluchtte bijeenkomsten in verschillende etablissementen rond de Dam, onder meer in 't Wapen van Embden op de Nieuwendijk. Gogel, Wiselius en drie andere leden van het Comité revolutionair gingen met de burgemeesters onderhandelen over een machtsoverdracht.⁸ Het overleg raakte in een impasse die pas doorbroken werd toen Kraijenhoff in de middag in de stad aankwam. Kraijenhoff, gekleed in een Frans officiersuniform, ondervond geen enkele tegenwerking van de militaire stadscommandant Golowkin, maar werd door hem respectvol ontvangen.⁹ Het stadsbestuur deelde nog dezelfde avond aan Kraijenhoff mee bereid te zijn terug te treden. Bij het licht van kaarsen en toortsen werd de machtsovername afgekondigd vanaf de trappen van de Waag op de Dam.¹⁰

De volgende ochtend, maandag 19 januari, hield het Comité een bijeenkomst met de kandidaat-leden, die het voor het nieuwe stadsbestuur op het oog had. Schimmelpenninck behoorde tot deze kandidaten die een nogal dwingende uitnodiging hadden ontvangen. Het Comité 'eist van u dat u zich hedenochtend elf uur vervoegt in de benedenvertrekken van het gebouw van Doctrina om de begeerte des volks te verstaan'.¹¹ Schimmelpenninck was in 1793-1794 betrokken bij overleg met de Fransen over de omverwerping van het ancien régime. Toen het er in het najaar van 1794 op aankwam, had hij zich echter afzijdig gehouden van revolutionaire activiteiten.¹² In de geschiedschrijving is hem wel een grotere rol bij de Bataafse omwenteling toegekend. Zo is hij aangeduid als voorzitter van het Comité revolutionair en is er wel beweerd dat hij aan het hoofd stond van de delegatie met Gogel en Wiselius die bij de burgemeesters aandrong op een machtswisseling.¹³ De annalen van Comité revolutionair en stadsbestuur spreken dat echter tegen. Pas nadat de omwenteling een feit was, trad Schimmelpenninck op de voorgrond. Gogel en Wiselius hadden voor hem de kastanjes uit het vuur gehaald.

Schimmelpenninck zou verder een vooraanstaande rol spelen. Het Comité vroeg hem om een formele verklaring op te stellen waarmee het oude stadsbestuur kon worden afgezet. Schimmelpenninck nam de gelegenheid te baat om zijn eigen stempel op de aanzegging te zetten en zwaar te benadrukken dat de oude bestuurders zich geen zorgen hoefden te maken over hun veiligheid of bezittingen. Hij gaf aan dat de omwenteling in dat opzicht sterk zou verschillen van de Oranjerestauratie van 1787, die erop gericht was geweest de 'Bataafsche vrijheid te vertrappen'.¹⁴

Het Comité revolutionair begaf zich vervolgens naar het stadhuis om het stads-

7 Geyl, *De Nederlandse stam*, deel 6, 1517.

8 Röell, 'Politieq Journaal', 65.

9 Uitterhoeve, *Kraijenhoff*, 110-114.

10 Breen, 'De regeering van Amsterdam', 7.

11 Comité revolutionair aan Schimmelpenninck, 19 januari 1795, archief Schimmelpenninck, nr. 18.

12 Rogier, 'Schimmelpenninck', 74-76.

13 Ibidem, 76.

14 *Handelingen Committé Revolutionair*, eerste stuk, 38-40.

bestuur af te zetten. Een lid van het Comité las de verklaring voor die Schimmelpenninck had opgesteld. Om te voorkomen dat de afgezette bestuurders iets zou overkomen, begeleidden de leden van het Comité hen naar hun koets dwars door de menigte die op de Dam verzameld was. Vanaf de pui van het stadhuis maakte het Comité daarna de namen bekend van 21 'provisionele vertegenwoordigers van het volk van Amsterdam'. De aanduiding provisioneel gaf de voorlopige positie van deze bestuurders aan, in afwachting van nog uit te schrijven verkiezingen, die uiteindelijk pas in juni zouden plaatsvinden. De menigte op de Dam reageerde met gejuich op de bekendmaking. Een lid van het Comité revolutionair sprak het volk toe en eindigde zijn rede met de roep: 'Gy zyt vry! Gy zyt gelyk!'.¹⁵

Het nieuwe stadsbestuur dat zich zelf ook wel als municipaliteit betitelde, bestond voor het grootste deel uit aanzienlijke kooplieden en advocaten, met daarnaast enkele neringdoenden. Met andere woorden, de bestuurders waren vooral afkomstig uit de gegoede burgerstand. In zijn eerste vergadering koos het bestuur Schimmelpenninck tot zijn voorzitter. Verder waren onder anderen Van Stap-horst, Van Irhoven van Dam en Goldberg toegetreden.

Er volgden drie dagen van feestelijkheden. Middelpunt van de festiviteiten was een vrijheidsboom op de Dam, die daar was geplaatst op initiatief van het revolutionaire leesgezelschap Letter Z waar Gogel deel van uitmaakte.¹⁶ Het Comité liet 'de verklaring van de rechten van de mens en de burger' uit het Frans vertalen en stelde deze voor twee uiten beschikbaar. De stemming was euforisch, Gogel en zijn vriend Canneman zouden elkaar later herinneren aan 'de fraaie dromen van 1795'.¹⁷

Mede door het optreden van Gogel en de andere leden van het Comité verliep de omwenteling van januari 1795 in Amsterdam zonder bloedvergieten. Het nieuwe stadsbestuur gaf een verklaring uit dat het zich verheugde dat 'geen druppel Burgerbloed' was gevloeid.¹⁸ Ook de stadspensionaris Röell stelde naderhand vast dat het nieuwe bestuur 'rust en orde' had weten te bewaren. 'Het is te wenschen', zo besloot hij zijn verslag van de revolutionaire gebeurtenissen, 'dat welke omwenteling er immer of ooit in welk land het ook zij, moge plaats hebben, dezelve altijd op eene even geregelde wijze zal uitgevoerd worden, als ten deezen is geschied'.¹⁹ De omwenteling was inderdaad soepel verlopen; dat gold niet alleen voor Amsterdam, maar voor het gehele land. Ook later kwam er geen guillotine aan te pas. Daardoor is de Bataafse omwenteling vaak getypeerd als een 'fluwelen revolutie', door sommigen positief door anderen denigrerend bedoeld.

De omwenteling verliep snel en soepel, ook doordat het Oranjobewind na het stadhouderlijk herstel van 1787 er niet in was geslaagd steun te verwerven bij de verlichte burgerij.²⁰ 'Het wonder is niet, dat de oude Nederlandsche staat in 1795

15 Ibidem, 42.

16 Grijzenhout, *Feesten voor het vaderland*, 131.

17 Canneman aan Gogel, 23 februari 1805, ook in *BW*, 295.

18 Proclamatie stadsbestuur, 3 februari 1795, in: *Handelingen municipaliteit Amsterdam*, deel 3, 4.

19 Röell, 'Politicq Journaal', 88.

20 Van Sas, *De metamorfose*, 338.

gevallen is, maar dat hij nog bestond'.²¹ Dit oordeel van de geschiedschrijver Colenbrander, die zeer kritisch tegenover patriotten en Bataven stond, spreekt boekdelen. Dat gewelddadige wraakoefeningen tegen personen zich maar weinig voordeden, was ook een gevolg van de stemming in Frankrijk die na de Jacobijnse terreur van 1793-'94 sterk veranderd was. De Bataafse omwenteling voltrok zich een half jaar nadat de terreur eind juli 1794 met de terechtstelling van Robespierre was geëindigd. De legerbevelhebber Pichegru en de burger-representanten die de Franse troepen vergezelden waakten tegen excessen.²² Gogel wachtte er wel voor nog eens met de guillotine te scherpen, zoals hij in februari 1794 had gedaan, in een vooral opportunistische poging de toenmalige Franse machthebbers gunstig te stemmen.

Hoewel bij de machtswisseling geen bloed werd vergoten en er geen doden vielen te betreuren, verliep de revolutie toch niet volledig gewelddoos. Er waren wel wat schermutselingen, bedreigingen en vernielingen. Plaatselijke onlusten leidden soms tot molest, hier en daar tot kortstondige gijzelingen.²³ De term 'fluwelen revolutie' is dan ook niet geheel passend. De jaren 1795-1798 gingen wel degelijk gepaard met een serie min of meer gewelddadige interventies van oproerige groepen. Er was steeds sprake van intimidatie en psychologische oorlogvoering die in het voorjaar van 1798 tot een staatsgreep van radicale Bataven zou leiden.²⁴

Na zijn aantreden verzocht het nieuwe stadsbestuur de leden van het Comité revolutionair aan te blijven en voorstellen te doen 'welke nuttig voor de revolutie zouden kunnen zijn'.²⁵ Aangezien Wiselius het zwaartepunt van zijn activiteiten al snel naar het gewestelijke en het landelijke niveau verlegde, werd Gogel de voornaamste man in het Comité. Hij zou het er druk mee krijgen. Aan zijn vriend Goldberg, die benoemd was tot lid van het voorlopige stadsbestuur, maar nog ziek te Bremen verbleef, schreef hij: 'Intuschen hebben wij verdond veel werk en ons blijft meenig maal de tijd tot eeten niet te over.'²⁶ Goldberg wilde vanwege zijn ziekte afstand doen van zijn functie, maar Gogel vroeg hem dringend de post niet af te wijzen, die slechts tijdelijk was tot de verkiezing van een permanent stadsbestuur.

De activiteiten van het Comité waren erg gevarieerd. Zo speelden Gogel en Wiselius een bemiddelende rol in een conflict tussen stadscommandant Kraijenhoff en de Fransen. Op 21 januari constateerde het Comité dat de Franse militairen zich bij hun patrouilles en poortbewaking niets gelegen lieten liggen aan de manschappen van Kraijenhoff. Pichegru ging er zelfs toe over hem geheel terzijde te schuiven. Het Comité stuurde Gogel en Wiselius naar de Franse representanten om hierover opheldering te verkrijgen. Ook deze politieke commissarissen stelden aanvankelijk dat er in de stad geen andere macht was dan de Franse. Kraijenhoff nam daarop ontslag. Gogel en Wiselius stelden de Franse representanten hiervan

21 Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 3.

22 Rogier, *Eenheid en scheiding*, 252.

23 Ibidem, 253.

24 Van Sas, *Bataafse terreur*, 18-19.

25 Resolutie van het stadsbestuur, 25 januari 1795, in: *Handelingen municipaliteit Amsterdam*, deel 1, liv-iv.

26 Gogel aan Goldberg, 6 februari 1795, NA, Goldberg, inv.nr. 1.

in kennis die danig schrokken en prompt retireerden. Kraijenhoff nam het commandantschap weer op zich en zijn manschappen konden hun diensten hervatten.²⁷

Het Comité revolutionair hield zich niet alleen met politieke kwesties bezig, maar ook met handelszaken. Als koopman had Gogel ervaren hoe het postverkeer door de oorlogstoestand in de war raakte en kooplieden daardoor hun handel belemmerd zagen. Zijn Comité nam direct na het binnenvallen van de Fransen in overleg met de Franse representanten maatregelen om het geregelde postverkeer te herstellen. Ook regelde het soepele betalingsregelingen voor kooplieden die als gevolg van de ‘stremming der posten’ schade hadden geleden.²⁸

Het Comité was ook buiten de eigen stad actief. Nadat op 19 januari in Amsterdam, Leiden en Haarlem de machtswisseling had plaatsgevonden, waren twee dagen later al tien andere Hollandse steden gevolgd.²⁹ Het Amsterdamse Comité van Gogel riep afgevaardigden van al deze steden bijeen voor een gewestelijke vergadering van Provisionele Representanten op 26 januari waaraan ook Wiselius deelnam. De vergadering stond onder leiding van de Rotterdamse afgevaardigde Pieter Paulus; ze deed de belangrijke uitspraak dat de leden zich niet als vertegenwoordigers van de steden zouden opstellen, maar als een representatie van het gehele Volk van het gewest Holland.³⁰ Enkele dagen later aanvaardde de vergadering een Nederlandse variant van de verklaring van de rechten van de mens en van de burger, die was voorbereid door onder meer Paulus en Hahn.

Het Comité ondersteunde de emancipatie van het joodse volksdeel. Het zag dat de argwaan bij het patriotse volk tegenover de joden groot bleef. Het Comité juichte daarom toe dat enkele patriotse joden, onder wie Lémon, Bromet, Sapor-tas en de koopman-jurist Mozes Asser, een joods-patriotse sociëteit Felix Libertate oprichtten. Bij een bezoek op 6 februari van leden van deze nieuwe sociëteit aan het Comité revolutionair ‘reikte [het] hen een broederlijke hand toe’.³¹

Ook als individueel lid van het Comité ondernam Gogel uiteenlopende activiteiten die soms boven het Amsterdamse belang uitstegen. Zo overlegde hij begin februari in Den Haag met de Franse representanten en generaal Pichegru over de mogelijkheid om het gebied van Oost-Friesland en Jever tot aan de Wezer bij de Bataafse Republiek in te lijven. Hij kende dat gebied, omdat hij in het najaar van 1794 enige tijd in Bremen had doorgebracht.³² Overigens had het overleg geen resultaat. Wel had hij succes bij een bemiddeling in een conflict in Ouderkerk aan de Amstel waar klachten waren over de totstandkoming van de nieuwe municipaliteit.³³ In de loop van maart vervulde hij nog enkele soortgelijke missies.

In Amsterdam was Gogel ook nog betrokken bij de organisatie van enkele grote politieke overwinningfeesten.³⁴ Al in de eerste week na de omwenteling had hij

27 *Handelingen Committé Revolutionair*, tweede stuk, 284-290.

28 *Ibidem*, 24, 280-281 en 292, aangehaald in Ten Brink, *Het Nederlandse postwezen*, 16.

29 Geyl, *De Nederlandse stam*, deel 6, 1526.

30 De Boer, ‘Het Amsterdamsche stadsbestuur in moeilijkheden’, 5.

31 *Handelingen Committé Revolutionair*, tweede stuk, 77.

32 Schriftelijke opdracht van het Comité revolutionair, 2 februari 1795, NA, Gogel, inv.nr. 2.

33 *NNB*, deel 30, tweede stuk (1795) 1107.

34 Grijsenhout, *Feesten voor het vaderland*, 131-143.

van het Comité de opdracht gekregen om te zorgen voor een fraai versierde, van politieke symbolen voorziene vrijheidsboom van 90 voet hoog die de spontaan op de Dam geplaatste meiboom moest vervangen.³⁵ Dat ging niet zonder slag of stoot: er was een officiële opdracht nodig om het leesgezelschap Letter Z zover te krijgen dat het zijn eigen boom verplaatste.³⁶ In maart was er een massaal feest bij de inwijding van de nieuwe vrijheidsboom, waarbij Gogel namens het Comité een toespraak hield. Hij gaf verder adviezen bij de voorbereiding van een groot feest op 19 juni, ter viering van de ratificatie van het alliantieverdrag tussen Frankrijk en de Bataafse Republiek, dat een maand eerder was overeen gekomen. Bij de vormgeving van decoraties waren de kunsthandelaar Cornelis Roos en de kunstschilder Jan Waldorp betrokken. Gogel zou hen enkele jaren later inschakelen bij het opzetten van de Nationale Konst-Gallerij.³⁷

CHAOTISCHE POLITIEKE VERHOUDINGEN

In 1795 kwam het bestuur in de Bataafse Republiek geheel in handen van de patriotten en kwamen de Oranjegezinden buitenspel te staan.³⁸ Zo sneed de omwenteling de bestuurlijke loopbaan van Gogels Oranjegezinde tegenpool Van Hogendorp af; hij kreeg ontslag als pensionaris van Rotterdam en ging in Amsterdam het koopmansbedrijf van de familie van zijn vrouw leiden. Gogel stond daarentegen als hervormingsgezinde patriot en lid van het Amsterdamse Comité revolutionair in het middelpunt van de politieke gebeurtenissen.

De omwenteling leidde in heel Nederland tot chaotische politieke verhoudingen; er was een machtsvacuüm geschapen.³⁹ De patriotten hadden geen gezamenlijke blauwdruk voor de nieuwe Bataafse Republiek. Iedere patriot sprak en dacht voor zichzelf, zoals Gogel al teleurgesteld in zijn memo van februari 1794 had geconstateerd. De gebeurtenissen na de machtswisseling waren bovendien sterk gebonden aan de specifieke omstandigheden van gewest, stad en plaats.

Amsterdam was na de omwenteling als financieel centrum en politiek brandpunt van de nieuwe staat een kluwen van politieke en bestuurlijke ego's, belangen en ideeën. Er was 'een onontwarbare knoop' van oude en nieuwe tegenstellingen met voorstanders van zelfstandige gewesten versus aanhangers van de eenheidsstaat, gematigden versus radicalen, voorstanders van de directe democratie versus pleitbezorgers van de representatieve democratie.⁴⁰ In dit complexe politieke bestel speelde Gogel een actieve rol. Hij was een idealistische patriot met een sterke politieke overtuiging en een grote geldingsdrang. Naast zijn commerciële bestaan had Gogel het druk met tal van politieke activiteiten. Hij streefde echter niet naar

35 Schriftelijke opdracht, 23 januari 1795, NA, Gogel, inv.nr. 2.

36 *Handelingen Comité Revolutionair*, tweede stuk, 61.

37 Grijzenhout, 'Een carrière in cultuur'.

38 Kossmann, *De Lage Landen*, deel 1, 81; Aerts, 'Een staat in verbouwing', 38-41.

39 Prak, 'Revolutie in Friesland', 203; Prak betreft de term 'machtsvacuüm' op Friesland, maar ze gaat op voor de hele Bataafse Republiek.

40 Uitterhoeve, *Kraijenhoff*, 143-144.

Afb. 4 Feest der vrijheid, gevierd bij de inwijding van de vrijheidsboom op de Dam te Amsterdam, 4 maart 1795, prent van Reinier Vinkeles (1795), naar een tekening van Jacques Kuyper, Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-OB-86.442.

publieke ambten en had zichzelf na de omwenteling niet opgeworpen als stadsbestuurder.

Gogel kreeg in Amsterdam te maken met instituties die hun gevestigde belangen verdedigden, zoals de stedelijke instellingen, de gilden en de armbesturen. De patriotse *homines novi* zetten vaak onder de nieuwe leuzen de oude methoden van bestuur en rechtspleging voort.⁴¹ Gogel behoorde tot een minderheid van bewuste en radicale patriotten die na de omwenteling snel een fundamentele verandering van de maatschappij wilde bereiken. Als unitaris was hij voorstander van de staatseenheid en stond hij tegenover de federalisten die de statenbond van grotendeels zelfstandige gewesten wilden handhaven. Als radicale democraat wenste Gogel volksinvloed als aanvulling op de representatieve democratie. Hij bevond zich daarmee in deze fase van zijn leven in het midden tussen de volksdemocraten, de voorstanders van directe volksinvloed, en de gematigde democraten, die een representatieve democratie zonder rechtstreekse invloed van het volk wensten.

Bij deze benamingen ging het om de doelstellingen eenheid en democratie. In de praktijk verschilden de patriotten echter ook van mening over de wijze van poli-

41 Geyl, *De Nederlandse stam*, deel 6, 1523.

tiek bedrijven en het tempo waarin ze hun doelstellingen wilden verwezenlijken.⁴² Hervormingsgezinde Bataven als Gogel hadden als uitgangspunt dat de revolutie pas zou zijn beëindigd met de snelle invoering van een grondwet waarin unitarische en democratische beginselen waren vastgelegd. Volgens hen moest een nieuw te kiezen Nationale Vergadering deze radicale Staatsregeling voorbereiden. Anderen, zoals Schimmelpenninck en zijn moderate medestanders, achtten de intussen tot stand gekomen ‘beperkte revolutie’ weliswaar onomkeerbaar, maar verder wilden zij overgaan tot de orde van de dag. Zij waren voorlopig tevreden met een vervanging van de zittende leden van de gewestelijke en lokale besturen en van de Staten-Generaal door patriotten. Verdere veranderingen moesten eerst zorgvuldig worden overwogen en voorbereid.

Voorlopig bracht de omwenteling dan ook institutioneel geen breuk met het verleden tot stand. De politieke structuur van de Zeven Verenigde Nederlanden werd in de Bataafse Republiek aanvankelijk gehandhaafd. ‘De oude structuur werd niet weggevaagd; men ging steen voor steen verleggen zonder duidelijke bouwtekening’.⁴³ Alleen de personele samenstelling van de besturen wijzigde zich; patriotten namen de plaats in van Oranjegezinde en conservatieve regenten.. Eind januari was het gewestelijke bestuur van Holland van een patriotse bemanning voorzien en ook in de andere gewesten ging dat gebeuren. Het zou echter nog tot maart duren, voordat de Staten-Generaal een patriotse samenstelling had gekregen. Evenals in het nieuwe Amsterdamse stadsbestuur waren de leden voornamelijk afkomstig uit een bovenlaag van de middenklasse: kooplieden, advocaten, notarissen, apothekers en hoogleraren.

Hoewel het stadsbestuur op het aanblijven van het Comité revolutionair had aangedrongen, kwamen ze toch al snel lijnrecht tegenover elkaar te staan. Het Comité ontwikkelde zich tot een schaduwregering, die alle daden van het nieuwe stadsbestuur beoordeelde. Gogel en de zijnen vreesden dat publieke functionarissen al snel zouden bezwijken voor een streven naar macht. De burgers moesten tegen deze machtshonger waken door een actieve deelname aan de politiek. De stadsbestuurders mochten niet verworden tot een nieuw soort regenten en daarom stelde het Comité voor dat een afvaardiging van het stadsbestuur tweemaal per week een openbare vergadering zou houden waarin de burgers in discussie konden gaan over het beleid van de municipaliteit. Het stadsbestuur voelde hier echter niets voor. Het was niet geneigd om de burgers bij het bestuur te betrekken, laat staan om zijn macht met andere burgers te delen. Daarom ging het Comité revolutionair zelf bijeenkomsten organiseren, waar burgers hun commentaar en klachten konden deponeren. Zo ontwikkelde het Comité zich aan de ene kant tot een oppositionele factor, aan de andere kant fungeerde het als een soort buffer die kritiek en druk van andere groepen opving.

Gogels streven naar nationale eenheid speelde een belangrijke rol in zijn politieke opstelling en zijn relatie tot het stadsbestuur. Hij wilde zijn positie in het

42 Van Sas, *De metamorfose*, 33-34.

43 Aerts, ‘Een staat in verbouwing’, 39.

Comité revolutionair en andere lokale politieke organisaties gebruiken om snel een Nationale Vergadering tot stand te brengen die voor een unitarische grondwet moest zorgen. Dat was het eerste doel van zijn politieke activiteiten. Al op 31 januari drong zijn Comité er bij het stadsbestuur op aan te bevorderen dat er afgevaardigden voor een Nationale Vergadering zouden worden gekozen.⁴⁴ Dat was in lijn met de aanhef van de verklaring van de ‘Rechten van den mensch en burger’, die tezelfdertijd door de representanten van het Volk van Holland werd aangenomen. Deze stelde ook een Nationale Vergadering in het vooruitzicht, die de regeringsvorm van de nieuwe Bataafse Republiek moest vaststellen. Daarna wierp het gewest Holland zich op als de motor van het streven naar de snelle komst van een Nationale Vergadering. Het stadsbestuur van Amsterdam nam het voortouw in de beweging tegen dit streven. Amsterdam wilde dat de Staten-Generaal een staatsregeling zou voorbereiden, waarin de zelfstandigheid van de steden gegarandeerd was, voordat een nieuwe Nationale Vergadering zou aantreden. In de loop van het jaar deed zich hierover een reeks conflicten tussen Holland en Amsterdam voor. Voor Gogel zou dit in 1795 de belangrijkste politieke kwestie worden.

De kwestie van de zelfstandigheid van Amsterdam ging spelen toen het gewest Holland op 9 maart alle gezagsdragers vroeg de soevereiniteit van het volk van Holland en de representatieve vergadering als draagster daarvan te erkennen. Holland wilde zo alvast de ondergeschiktheid van Amsterdam aan het gewest regelen, in afwachting van de Nationale Vergadering die na de opheffing van de gewesten de nationale soevereiniteit zou krijgen. Stadsbestuurders als Schimmelpenninck en Van Staphorst wensten de zelfstandige positie van Amsterdam te handhaven die de stad onder het ancien régime had ingenomen. De stad weigerde dan ook haar bestuurders de eed van trouw aan de provinciale vergadering af te laten leggen, die door het gewestelijk bestuur gevraagd was. Het gewest stuurde daarop een commissie onder leiding van Wiselius naar Amsterdam om de stad tot de orde te roepen. De commissie ontsloeg Schimmelpenninck, Van Irhoven van Dam en vier anderen uit het stadsbestuur en vroeg Gogel en zijn Comité om de politieke clubs te vragen deze maatregel te ondersteunen. Het Comité slaagde erin de meeste Amsterdamse politieke clubs achter de gewestelijke aanpak te krijgen.⁴⁵ Hoe verward de situatie was, bewijst het feit dat juist Doctrina, waar Wiselius en Gogel in de jaren voor de omwenteling de unitarische ideeën hadden gepreekt, zich onder invloed van Schimmelpenninck uitsprak voor de stedelijke zelfstandigheid, terwijl het zich na de omwenteling doorgaans van politieke interventies onthield.⁴⁶ Na een voortgezet overleg tussen het stadsbestuur en de gewestelijke commissie, die ook enkele malen Gogel en zijn Comité revolutionair raadpleegde, kwam een soort wapenstilstand tot stand.⁴⁷

Bij het conflict over de staatseenheid speelde nog een rol dat er toch al veel kritiek op het stadsbestuur was over zijn laksheid bij de bestraffing van Oranjegezinnen.

44 *Handelingen Comité Revolutionair*, tweede stuk, 55.

45 Poell, *The Democratic Paradox*, 74-75.

46 *Gedenkboekje van het genootschap ‘Doctrina et Amicitia’*, 1788-1913, 26.

47 De Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie*, 124.

Afb. 5 Spotprent die 'het Comité van Financie' van het gewest Holland toont met de lege schatkist bij de geboorte van de Bataafse Republiek in 1795, Belasting- en Douanemuseum, Rotterdam, BDM_18238. De ets is opgenomen in het boek *Hollandia Regenerata* (1797) van David Hess.

den en oud-regenten.⁴⁸ Dit was het tweede onderwerp waarover in Amsterdam en andere steden onenigheid bestond. De verklaring die na de omwenteling door Schimmelpenninck was opgesteld, was op verzoening met de Oranjegezinden en oud-regenten gericht, maar er gingen direct ook al veel stemmen op om toch strafmaatregelen tegen hen te nemen. Daar zaten wraakgevoelens achter, maar de maatregelen zouden ook geld in het laatje brengen. Het ancien régime had omvangrijke schulden nagelaten, terwijl iedereen na de omwenteling ook nog rekening hield met het betalen van oorlogsschattingen aan Frankrijk. In mei werd bij het Haagse Verdrag tussen Frankrijk en de Bataafse republiek inderdaad tot een gigantische 'bevrijdingspremie' van honderd miljoen gulden besloten en werd bepaald dat Nederland ook de hier gelegerde Franse troepen moest onderhouden.

Toch stelde niemand een revolutionaire maatregel als het afstempelen van de overheidsschuld van het ancien régime voor, terwijl deze maatregel later wel in Frankrijk werd doorgevoerd. Weliswaar dachten de patriotten vanouds negatief over effectenbezit, maar dat was vooral gericht tegen speculatieve activiteiten. Het bezit aan overheidseffecten was wijd verbreid. Het was vaak de belangrijkste inkomstenbron van weduwen, wezen en ouden van dagen. Daar hadden de patriotten rekening mee te houden. Ook Gogel zag niets in een algemene nietigverklaring

48 Ibidem, 73.

van overheidsschuld. Hij achtte de handhaving van de kredietwaardigheid een belangrijke voorwaarde voor het economisch goed functioneren van de staat.⁴⁹

Evenmin kwam het – afgezien van enkele incidentele en weinig drastische regelingen – tot specifieke maatregelen tegen de oud-regenten. De nieuwe bestuurders gaven er de voorkeur aan om in de slechte financiële situatie de vaak kapitaalkrachtige oud-regenten tot vrijwillige financiële medewerking te bewegen. Strafmaatregelen zouden juist averechts kunnen werken. Ook was er weinig neiging bij de bestuurders om Oranjegezinde ambtenaren te ontslaan en te vervangen door patriotten. De zittende ambtenaren beschikten immers over ervaring en deskundigheid die deze bestuurders moeilijk konden missen.

Het Amsterdamse Comité revolutionair was het met deze opstelling niet eens. Een dag na de omwenteling had het een verklaring uitgegeven dat ook de gehate hoofdschout D.W. Elias in het ontslag van het oude stadsbestuur begrepen moest worden, maar dat het verdere vergeldingsmaatregelen tegen de oud-regenten en Oranjegezinde ambtenaren overliet aan het nieuwe stadsbestuur.⁵⁰ Enkele dagen later al, op 27 januari, kwam het Comité daar echter op terug en deed het toch een reeks concrete voorstellen aan het stadsbestuur. Oud-regenten zouden de stad niet mogen verlaten op straffe van beslaglegging op hun goederen. Burgers die van contrarevolutionair gedrag werden verdacht zouden huisarrest moeten krijgen en ernstige gevallen dienden zelfs met de dood te worden bestraft. Degenen die tijdens de omwenteling een ambt bekleedden en zich niet binnen de stad bevonden, moesten binnen een maand terugkeren, anders zou inbeslagname van hun goederen volgen.⁵¹ Het Comité vroeg in scherpe bewoordingen om bestraffing van ‘schurken, dewelke ’s lands onheil en het verderf hunner medeburghers, door hunne verfoeilijke handelingen hebben berokkend’. Het verzocht het stadsbestuur er bij de autoriteiten in Den Haag op aan te dringen de gewezen raadpensionaris Van de Spiegel en graaf Bentinck van Rhoon, vertrouweling van stadhouder Willem v, die beiden een erg slechte naam bij de patriotten hadden, in hechtenis te nemen.⁵²

Gogel kon kort daarna aan de nog steeds in Bremen verblijvende Goldberg berichten dat Van de Spiegel en Bentinck inderdaad sinds enkele dagen in de Kasteelrijne in Den Haag ‘logeerden’, een huis van bewaring voor personen van stand.⁵³ Er volgde een langdurig proces en ze zouden bijna vier jaar gevangen blijven.

Gogel en Wiselius kwamen bij dit onderwerp nu recht tegenover het nieuwe stadsbestuur te staan door een proclamatie van 11 februari 1795 van Schimmelpenninck als voorzitter van de provisionele stadsregering. Schimmelpenninck zag de revolutie weliswaar als onomkeerbaar, maar wilde de eendracht zo snel mogelijk herstellen. ‘Het systema van schrik, hetwelk thands geheel uit de Fransche Republiek verbannen is, kan op ons plekken grond geen ogenblik geduld worden, zon-

49 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 2, 309.

50 *Handelingen Committé Revolutionair*, tweede stuk, 14.

51 *Ibidem*, 30-35.

52 *Ibidem*, 54.

53 Gogel aan Goldberg, 6 februari 1795, NA, Goldberg, inv.nr. 1. Gogel doelde op het Logement de Castellen in op het Binnenhof bij de Hofsingel dat tevens diende als huis van bewaring, zie De Haes, ‘Van Haagsche Koffiehuizen’, 316-318.

der ons voor altoos te bederven.’ De ware republikein moest niet omzien in wrok, maar juist vooruitkijken in vergevingsgezindheid en edelmoedigheid, waar het ging om het straffen van oud-regenten.⁵⁴ Het Comité revolutionair zag deze proclamatie ‘als geheel strydende’ met de grondbeginselen van de revolutie.⁵⁵ Het zag de tekst als een regelrechte provocatie en medio maart was voor het Comité de maat vol. Het stelde het nieuwe stadsbestuur in gebreke en nam nu zelf maar besluiten.⁵⁶ Het Comité onthief stadspensionaris Röell en drie andere ambtelijke functionarissen die na de omwenteling waren blijven zitten, van hun posten. Hun ambten werden als ‘nutteloos’ aangemerkt. Blijkbaar had het Comité daarvoor voldoende macht. Röell protesteerde enkele dagen later tevergeefs bij het stadsbestuur tegen zijn ontslag.⁵⁷ In een memorie die hij na de Bataafs-Franse tijd schreef, zou hij nogal laconiek de opheffing van zijn ambt en het ontslag als vanzelfsprekend presenteren, gelet ‘op de nieuw aangenomene orde van zaken’.⁵⁸

Ook op het gewestelijke niveau speelde de kwestie. Op 14 april decreterden de Provisionele Representanten van Holland dat de leden van de vorige regering, die het land in een rampzalige toestand hadden gebracht, in beginsel schadevergoeding schuldig waren. Enkele maanden later stelden ze een commissie in om te onderzoeken wie voor het betalen van schadevergoeding in aanmerking kwamen. De radicale patriot Johan Valckenaer moest zes jaar later echter tot zijn grote teleurstelling constateren dat het decreet nooit was uitgevoerd.⁵⁹ Zoals de revolutie zich in Nederland had voltrokken was volgens hem een ‘verknoeide en bedorven zaak’.⁶⁰ ‘De archimoderaat’ Schimmelpenninck, ‘halfgeel van couleur’, was voor hem het spookbeeld van een halve Oranjegezinde.⁶¹

In Amsterdam bleef de aanpak uiterst traag en het Comité revolutionair bleef op maatregelen aandringen. Toen Gogel op 15 mei op uitnodiging van het stadsbestuur met de Commissie Financiën sprak over een gedwongen lening, kreeg hij van het Comité de politieke boodschap mee dat hij zou moeten aandringen op het vervangen van Oranjegezinde ambtenaren door ‘braave kundige Patriotten’ en het opheffen van nutteloze ambten.⁶² Gogel rapporteerde enkele dagen later dat de gedwongen lening zeer urgent was en dat hij geen steun had gekregen voor de andere door hem voorgestelde maatregelen. Deze zouden teveel tijd kosten.⁶³ Klaarblijkelijk had hij geen poot aan de grond gekregen en had hij zich daarbij neergelegd. Naderhand werden er incidenteel nog wel enkele maatregelen tegen oud-regenten

54 Proclamatie, 11 februari 1795, in: *Handelingen municipaliteit Amsterdam*, deel 3, 37-44.

55 Verklaring van het Comité revolutionair, 11 maart 1795, in: *Handelingen Committé Revolutionair*, tweede stuk, 121.

56 *Ibidem*, 124-125.

57 *Handelingen municipaliteit Amsterdam*, deel 1, 281.

58 *GAGN*, deel 5, band 2, 564-585, inzh. 567.

59 Sillem, *Valckenaer*, deel 2, 192.

60 Valckenaer aan Gevers, 5 december 1796, UB-Leiden, collectie Valckenaer; ook in *GAGN*, deel 2, 513-514, inzh. 514.

61 Valckenaer aan Wiselius, 29 mei 1797, NA, Wiselius, inv.nr. 4, ook in *GAGN*, deel 2, 527-528, inzh. 528. De kleur geel stond voor Oranjegezind.

62 Committé Revolutionair aan Gogel, 14 mei 1795, NA, Gogel, inv.nr. 2.

63 *Handelingen Committé Revolutionair*, tweede stuk, 185-186 en 189-190.

en Oranjegezinde ambtenaren genomen, maar de concrete resultaten waren gering.

Bij de kritiek op de gematigde houding van het stadsbestuur stond het Comité revolutionair onder grote druk van verschillende oppositionele groepen. Tot de oppositie behoorden in de eerste plaats een groot aantal politieke clubs, ook wel aangeduid als volksociëteiten. Deze organisaties kwamen voort uit de leesgezelschappen, die voor de omwenteling waren opgericht om de lagere klassen bij de oppositie tegen stadhouder en regenten te betrekken. Na de omwenteling ontwikkelden deze politieke clubs zich door hun radicale grondhouding tot een oppositie tegen de nieuwe Bataafse machthebbers. Daarnaast was de stadsmilitie een onzekere factor voor het stadsbestuur. In het bijzonder twee korpsen van cavaleristen en kanonniërs vormden een macht op zichzelf en waren vaak geneigd de politieke clubs te ondersteunen.⁶⁴

Hoewel het Comité revolutionair, anders dan het stadsbestuur, in beginsel positief was over de volksinvloed, keek het toch met groeiende argwaan naar de volksociëteiten, die in aantal sterk toenamen. Dat blijkt uit een memorie van het Comité van 26 maart, waarschijnlijk van Gogel die goed thuis was in de wereld van de politieke clubs.⁶⁵ Het stuk bevatte in elk geval zijn zienswijze. De memorie stelde vast dat in Amsterdam de talrijke leesgezelschappen voor en tijdens de omwenteling goed werk hadden gedaan. Het Comité vreesde echter dat deze volksociëteiten gevaarlijk zouden worden 'wanneer, met kundigheden begaafde intriganten zich onderling verstonden, om zich van de denkbeelden der leden te bemachtigen'. Ook was het Comité bang voor een mogelijke strijd tussen politieke clubs. Die had Frankrijk in het verleden 'tot herhaalde maalen aan den rand des afgronds gebracht'.⁶⁶ Ten slotte stelde de memorie de representativiteit ter discussie. Naast de leden van de clubs en van de gewapende burgermacht waren er duizenden 'welgezinde' burgers die nergens lid van waren. Het Comité reageerde dan ook positief op de gedachte om in elke Amsterdamse wijk een representatieve wijkvergadering op te richten in welke 'alle Welgezinde Burgers in de wyk woonachtig, zoude worden toegelaten, zonder dat iemand in meerder dan een Wyk, lid zou kunnen zyn'. Door 'alle partyen, rangen, staaten en onderscheid van Rykdommen' te vermengen en de 'volmaakte gelykheid' in te voeren konden 'partyzucht en *Esprit de Corps*' worden voorkomen.⁶⁷ Het Comité juichte zelfs toe dat de wijkvergaderingen de enige vorm van directe volksrepresentatie zouden worden. Dat dit streven echter niet lukte, bleek uit de klacht van de president van de overkoepelende organisatie in een toespraak van 3 oktober 1795 dat er naast de wijkvergaderingen toch ook nog politieke clubs werden opgericht.⁶⁸

In Amsterdam waren in mei de eerste verkiezingen voor een stadsbestuur op basis van een ingewikkeld en behoudend kiesreglement, ontworpen door een com-

64 Poell, 'Het einde van een tijdperk', 451.

65 *Handelingen Comité Revolutionair*, tweede stuk, 136-141.

66 *Ibidem*, 138.

67 *Ibidem*, 139.

68 Poell, 'Het einde van een tijdperk', 452.

missie waarin Schimmelpenninck de leiding had.⁶⁹ De regeling lokte scherp verzet uit van de politieke clubs, wijkvergaderingen en het Comité revolutionair. Het verzet had geen effect, de verkiezingen gingen door.⁷⁰ Gogels naam stond bij de kandidaten, maar hij werd niet gekozen.⁷¹ Het nieuwe stadsbestuur waar Schimmelpenninck geen deel meer van uitmaakte, zette het beleid van het oude, voorlopige bestuur ongewijzigd voort.

Na de bestuurswisseling hief het Comité revolutionair zichzelf op. Het verklaarde dat het kon terugtreden, omdat het stadsbestuur niet langer provisioneel was. ‘Wy keeren dus weder terug tot onze Beroepsbezigheden [...] ofschoon wy ook nu als vrije burgers, de gezworene Vyanden en Vervolgers van alle Dwingelanden en Aristocraten zullen blijven’.⁷² Ogenschijnlijk gebeurde het opheffen in goede harmonie. De leden van het Comité verschenen in de vergadering van het stadsbestuur en lazen daar de verklaring voor. De president dankte het Comité ‘voor al de trouw en goede diensten, aan de zaak des Volks bewezen’.⁷³ Toch leek het erop, dat het Comité gefrustreerd was over zijn geringe invloed. De leden meenden beter op een andere wijze te kunnen gaan opereren. Omdat in Doctrina politieke discussies niet langer waren toegestaan, werden Gogel, Wiselius en een aantal andere leden van het Comité actief in een nieuwe sociëteit De Uitkijk waar ze hun politieke discussies wel konden voeren. Gogel steunde Wiselius met zijn op staatseenheid gerichte gewestelijke en landelijke activiteiten, vooral door actief te worden in de Amsterdamse wijkvergaderingen.

Gogel bleef ook verder politiek alert. In juli 1795 schreef hij samen met Van Hasselt een waarschuwende brief aan Wiselius, die lid was geworden van het gewestelijke Comité van Waakzaamheid, belast met contraspionage en interne veiligheid. Zij hadden met verontwaardiging in een Parijse krant een ‘zogenaamde brief uit Antwerpen’ gelezen die ‘ten uitersten haatelijk voor onze natie’ was. De brief was ‘niet zonder oogmerken geschreven’ en kon wel eens uit Den Haag afkomstig zijn. Ze vroegen Wiselius ‘uit naam onzer Vaderlandse mede-burgers’ ervoor te zorgen dat de brief niet verder zou worden verspreid door kranten of herdruk. ‘Zijn lastervollen inhoud’ die overigens verder niet werd weergegeven, zou gevaarlijk kunnen zijn ‘voor ons Crediet ja zelfs voor de rust’.⁷⁴

Gogel kreeg in deze tijd een nevenfunctie die aansloot bij zijn koopmanschap, een commissariaat van de Beleenbank. In mei 1795 richtte het provinciaal bestuur de Generale Beleenbank voor het Volk van Holland op met het doel door het verlenen van voorschotten op onderpand de betaling van belastingen te vergemakkelijken.⁷⁵ De benoeming van zes bestuurders, onder wie Gogel, volgde op 3 juni.⁷⁶ De functie bij deze overheidsbank was van betekenis voor Gogels verdere levens-

69 Breen, ‘De regeering van Amsterdam’, 20-22; Poell, *The Democratic Paradox*, 80-81.

70 De Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie*, 125.

71 Amsterdams stadsbestuur aan Gogel, 6 juni 1795, NA, Gogel, inv.nr. 2.

72 *Handelingen Committé Revolutionair*, tweede stuk, 272-276.

73 *Dagblad representanten van Amsterdam* (1795), eerste stuk, 144.

74 Van Hasselt en Gogel aan Wiselius, 21 juli 1795, NA, Wiselius, inv.nr. 5.

75 Fritschy, ‘Generale Beleenbank’, 109-134.

76 Benoemingsbesluit 3 juni 1795, NA, Gogel, inv.nr. 2.

loop, omdat het werk zijn kennis van de geld- en kapitaalmarkt en van de overheidsfinanciën nog vergrootte.

Belastingbetalers konden bij de Bank effecten en goederen belenen en 'beleenbankbiljetten' verkrijgen waarmee ze hun belasting konden betalen. Gogel had al snel openlijk kritiek op het feit dat beleningen bij de Bank ook voor andere doeleinden dan voor belastingbetaling mochten worden gebruikt en dat de beleenbankbiljetten konden worden overgedragen op anderen, zodat ze onderwerp van geldhandel werden. De vaak nogal heetgebakerde Gogel diende daarom al na drie maanden zijn ontslag in. Hij handelde impulsief en solistisch, zijn emoties kregen de overhand. Pas naderhand schreef hij samen met de andere commissarissen een kritische brief aan het provinciebestuur. Dat besloot de overdraagbaarheid van de beleenbankbiljetten te beperken en aan voorwaarden te binden.⁷⁷ Hoewel Gogel niet volledig zijn zin kreeg, zette hij zijn ontslag toch niet door.

Zijn politieke overtuiging speelde ook een rol toen hij het aanzienlijke traktement van drieduizend gulden per jaar, dat aan deze zakelijke nevenfunctie verbonden was, niet wilde aanvaarden. Hij wilde een 'vrijwillig offer aan het vaderland' brengen, daar 'nooit enig beginsel van eigenbelang de drijfveer zyner daden is geweest'.⁷⁸ Hij deed dat zeker niet in stilte; in brieven aan het stedelijke en het gewestelijke bestuur drong hij erop aan, dat velen hem zouden navolgen; hij had dan ook geen bezwaar tegen openbaarmaking van zijn brieven. Het gewestelijke bestuur waardeerde zijn aanbod, maar wilde er niet op ingaan. Wel deed het de suggestie dat Gogel het geld na ontvangst aan het vaderland zou schenken.⁷⁹ Hij schonk vervolgens twee maal 1500 gulden, telkens voor een half jaar traktement.⁸⁰ Hij toonde opnieuw een impulsieve en tegelijkertijd principiële opstelling, maar ook hier bleef Gogel niet consequent. Toen de toch wat naïeve idealist moest constateren dat zijn gebaar geen navolging vond, besloot hij een jaar later om zijn traktement toch maar te houden, aangezien zijn medeburgers niet langer van hem konden vergen 'iets voor hen te doen, dat zy wederkeerig voor my niet doen'.⁸¹

DE STRIJD IN AMSTERDAM OM DE NATIONALE VERGADERING

In de tweede helft van 1795 kwamen Amsterdam en de provincie Holland opnieuw tegenover elkaar te staan, met als gevolg dat er grote onrust in de stad ontstond. Het nieuw gekozen stadsbestuur, in juni geïnstalleerd, bleek al snel halsstarrig in de kwestie van de autonomie en werd gesteund door enkele Amsterdamse leden

77 Fritschy, 'Generale Beleenbank', 121-122.

78 Gogel aan de provisionele Representanten van Amsterdam, resp. Holland, 3 resp. 5 juni 1795, NA, Gogel, inv.nr. 1.

79 *Dagblad Representanten van Holland*, 8 juni 1795, NA, Gogel, inv.nr. 1.

80 Bericht in hetzelfde dagblad, 6 januari 1796, NA, Gogel, inv.nr. 1. Er was daarna nog een melding van het provinciaal bestuur van 28 september 1796 dat Gogel een bedrag van 1500 gulden had gestort voor het traktement van een half jaar. Dat was zijn tweede en laatste storting, *Register Decreeten Provinciaal Bestuur van Holland*, 2 Maart 1796-6 Febr. 1797, 49.

81 Gogel aan het gewestelijk bestuur van Holland, 9 september 1796 (afschrift), NA, Gogel, inv.nr. 1.

van het gewestelijke bestuur. Vooral de hoogleraar Jean Henri van Swinden liet van zich horen. Een Amsterdams voorstel voor een constitutie in federalistische zin werd in juli met grote meerderheid door het gewestelijke bestuur verworpen.

Gogel en Wiselius trokken opnieuw ten strijde tegen de Amsterdamse stadsbestuurders. Wiselius speelde vanuit het gewestelijke bestuur en de Staten-Generaal een belangrijke rol in het streven naar staatseenheid. Gogel was voor hem een belangrijke steun, omdat hij goed de weg wist in de Amsterdamse wereld van volkssociëteiten, wijkvergaderingen en stadsmilitie. Hij nam actief deel aan discussies in de wijkvergaderingen waar de gemoederen over deze kwestie hoog opliepen. In zijn eigen wijkvergadering deed Gogel op 17 augustus 1795 een voorstel om in te stemmen met een ‘Een en Onverdeelbaar Gemeenebest [...] waarin niet langer de eene stad of streek volgens verschillende wetten bestierd, of door belangzoekende Aristocraten beheerscht, de andere stad, de andere streek zoekt te onderdrukken.’⁸² Gogel voegde er nog aan toe dat dit doel alleen kon worden bereikt door een Nationale Vergadering die het hele volk vertegenwoordigde. Hij zag vele tegenstanders van de eenwording, onder wie ‘een hoop Woekeraars’. Zij voelden zich ‘wonder wel’ bij de vele soorten obligaties die in de loop van de tijd waren uitgegeven door ‘Staaten, Steeden, Collegiën, Compagnien, en wat al meer’. Hiermee uitte hij tegelijkertijd scherpe kritiek op de uitwassen van de geldhandel. Hij zette zich hier af tegen de wereld van Van Staphorst en Schimmelpenninck. Zijn kritiek werd ook gevoeld door zijn recente verzet tegen de handel in beleenbankbiljetten.

De beslissing over de eenwording zou uiteindelijk in de Staten-Generaal moeten vallen. Friesland, Groningen en Zeeland keerden zich tegen de eenwording en Amsterdam ging deze drie gewesten actief steunen. Daartegenover ging Wiselius actie voeren om Amsterdam tot toegeven te dwingen. Hij richtte een scherp schrijven tot de municipaliteit dat hij ook publiceerde. Het spoedig bijeenroepen van een Nationale Vergadering die de eenheidsstaat zou invoeren was volgens hem het enige middel om het land te redden.⁸³

In dezelfde tijd namen de spanningen tussen stadsbestuur en oppositionele groepen opnieuw toe door het uitblijven van strafmaatregelen tegen oud-regenten en van benoeming van patriotten in ambtelijke functies.⁸⁴ De volkssociëteiten kwamen begin november in actie. Er braken rellen uit en er leek zelfs sprake van een regelrecht volksoproer. Een deel van de stadsmilitie sloot zich bij het oproer aan. Het stadsbestuur besloot zijn trots in te slikken en de Fransen en het gewest Holland om bijstand te verzoeken. Het Franse leger stond klaar om in te grijpen, maar Holland stuurde een commissie onder leiding van Wiselius, die op 6 november in de stad arriveerde. Het gelukte haar dank zij de relaties van Wiselius met burgers in de stad de gemoederen tot bedaren te brengen en daardoor een Franse interventie te voorkomen. Gogel speelde een bemiddelende rol, hij nam het ook op voor de oproerkraaiers die intussen in hechtenis waren genomen. Daarover schreef hij op 12 november – samen met Van Hasselt – een brief aan Wiselius: ‘daar nu nog de

82 Schriftelijk voorstel van Gogel in wijkvergadering nr. 20, 17 augustus 1795, NA, Gogel, inv.nr. 2.

83 De Boer, ‘Stadsbestuur in moeilijkheden’, 15.

84 Ibidem, 17; De Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie*, 132.

gevangenen gered moeten worden, zoo het eenigszins mogelijk is, en wij begrijpen, dat dit door het appui der commissie wel uitgewerkt kan worden, recommandeeren wij U nogmaals deze zaak'.⁸⁵ Ook stuurde Gogel samen met enkele andere bekende burgers over één van de gevangenen nog een gunstige getuigenis. Deze verzoeken droegen eraan bij dat de Representanten van Holland de eerder uitgedeelde straffen aanmerkelijk terugbrachten.⁸⁶

Medio november rapporteerde Gogel enkele malen aan Wiselius over de stemming in de wijkvergaderingen. Hij signaleerde dat de stemming daar afweek van die in de volkssociëteiten. Zo veroordeelden de meeste wijkvergaderingen het op-roer. Sommigen vroegen zelfs om een strafmaatregel tegen Wiselius. Er dreigde ook verdeeldheid te ontstaan over een Nationale Vergadering. Gogel meldde dat 'de kwaade party', zoals hij de tegenstanders van de eenheidsstaat aanduidde, van alle gelegenheden gebruik maakte 'om vergif uit roozen te zuigen'.⁸⁷ Door drie wijken was schriftelijk voorgesteld om geen Nationale Vergadering in te voeren voor dat er een constitutie zou zijn. Er werden hevige debatten over gevoerd. Het voorstel werd afgewezen, maar de meerderheid was niet groot. Gogel twijfelde er niet aan dat men hemel en aarde zou bewegen om het voorstel, dat 'schoon gesteld en verleidend' was, bij de wijken toch door te drijven. Gogel was pessimistisch over het verdere verloop. 'De storm van gisteren was hevig, en als het zo voortgaat, is in weinig dagen de waare Vaderlandsche party onder en wy zyn verlooren.' Een week later kon Gogel echter opgelucht schrijven dat de zaken ten goede waren gekeerd. 'Alle voorstellen tegen eene Conventie zijn gekitst.'⁸⁸ Toch moest Gogel onthutst vaststellen dat juist de wijkvergaderingen waar hij meer vertrouwen in stelde dan in de volkssociëteiten zijn unitarische ideaal ter discussie hadden gesteld. Hij werd zich bewust van de mogelijke spanning tussen de meningsvorming in deze lokale politieke verenigingen en zijn eigen idealen, die vooral door het unitarische streven geïnspireerd waren. Hij neigde er dan ook steeds meer toe de volkssociëteiten en wijkvergaderingen over één kam te scheren. Voor beide bestond het gevaar van onbetrouwbaarheid, omdat ze niet alleen ontvankelijk waren voor 'politieke gelukzoekers' en 'anarchistische elementen', maar ook voor federalistische invloeden. In elk geval liep zijn democratische overtuiging een deuk op.

Pas in januari 1796 legden in de Staten-Generaal de afgevaardigden van de drie tegenstrevende gewesten zich na allerlei politieke verwickelingen neer bij een met algemeen stemrecht gekozen Nationale Vergadering die een grondwet moest ontwerpen. Toen het nieuwe parlement in zicht kwam, gaf Gogel op 28 januari 1796 als voorzitter in een vergadering van wijk 20 van Amsterdam zijn visie op de problemen waar de Bataafse Republiek in deze fase voor stond.⁸⁹ De titel van zijn inleiding was veelzeggend: *Het bederf der Zeden beschouwd als de hoofdoorzaak der rampen in het Gemeenebest en de Verbetering derzelve als het enigst middel tot*

85 Gogel aan Wiselius, 12 november 1795, NA, Wiselius, inv.nr. 5.

86 De Boer, 'Stadsbestuur in moeilijkheden', 24-26.

87 Gogel aan Wiselius, 15 november 1795, NA, Wiselius, inv.nr. 5.

88 Gogel aan Wiselius, 21 november 1795, NA, Wiselius, inv.nr. 5.

89 De met de hand geschreven inleiding bevindt zich in NA, Gogel, inv.nr. 2.

herstel. Twee verschijnselen hadden het zedenverval gekenmerkt: de tirannie van de stadhouder en de zucht naar weelde. De tirannie was mogelijk gemaakt door de Unie van Utrecht die aan Oranje en andere edelen te veel ruimte had gelaten voor de instandhouding van een ‘oudgotischen federatieve band’. Naast dit eeuwenoude euvel had echter een ander ernstig verschijnsel in de loop van de achttiende eeuw greep gekregen op de bevolking: de zucht naar weelde. Gogel schetste de negatieve gevolgen daarvan en zou zelf de reputatie opbouwen van een man met een geordend privéleven, vrij van ondeugden, die met de grootst mogelijke zuinigheid leefde.⁹⁰

Hij zag in zijn inleiding een ‘Bataafsche Jongeling’, die ‘te verwijfd, te slap, te weelderig opgevoed’ was en zich niet meer wilde inzetten voor de opbouw en het bestuur van het land. Renteniers keken toe hoe het vaderland tenonderging. Vrouwen konden zich alleen nog opschikken, zich laten bekijken, dansen, veroveringen maken en roddelen in plaats van te voldoen aan hun vaderlandse plicht om kinderen op te voeden. Veel lijkt ontleend aan *Ontwerp tot eene algemeene characterkunde*, een werk in drie delen van Ockerse die toen met de afronding van het derde deel bezig was.⁹¹ Waarschijnlijk hebben gesprekken met Ockerse, die eind 1795 in Amsterdam kwam wonen, Gogel geïnspireerd bij zijn speech van januari 1796. Gogel zal Ockerse toen al hebben gekend of hij kende in elk geval diens geschriften, een half jaar later verscheen het eerste nummer van hun gezamenlijk geredigeerde blad *De Democraten*.

Verbetering van de zeden zag Gogel in zijn speech als de enige oplossing voor de problemen waar de Bataafse Republiek mee te kampen had: terugloop van de handel en verlies van de politieke betekenis die de Republiek ooit bezat. Een goede opvoeding tot vaderlandsliefde, bevordering van de nationale eenheid door de uitroeiing van de federalistische staatsvorm en invoering van een nationaal gezag, berustend op de principes van vrijheid en gelijkheid, zouden op den duur leiden tot het herstel van koophandel, kunsten en wetenschappen. Verder stelde Gogel dat de godsdienst ‘tot haare oorspronkelijke zuiverheid en eedele eenvoudigheid’ moest worden teruggebracht en bepleitte hij verdraagzaamheid in religieuze kwesties.

Gogels diagnose van de kwalen waaraan de Republiek leed en zijn remedie pasten in het denken van vele verlichte Nederlanders aan het einde van de achttiende eeuw.⁹² Als oorzaak van het verval van handel en nijverheid verwees hij in zijn speech in het bijzonder nog naar de leningen aan het buitenland.⁹³ De rijke Nederlander knipte volgens Gogels liever coupons van buitenlandse schuldpapieren dan dat hij in eigen land fabrieken neerzette of zich met handel bezighield. De buitenlanders, onder meer de Engelsen, gebruikten Nederlands geld om hun industrie en handel uit te breiden, hun macht te vergroten of zelfs om ons land te beoorloggen.

90 J. Blauw, ‘Mémoire ou renseignements sur la Hollande’, 10 december 1799, NA, Dassevael, inv.nr. 255, ook in *GAGN*, deel 2, 633-673, inzh. 648.

91 Ockerse, *Ontwerp tot eene algemeene characterkunde*, onder meer deel 1, 144 en deel 3, 229. Volgens Oddens rondde Ockerse het derde deel af in april 1797: Oddens, ‘No Extended Sphere’, 405.

92 Grijzenhout, ‘Tempel voor Nederland’, 5.

93 De Vries, *De economische achteruitgang*, 5.

Als een positief voorbeeld van wat een vrij volk in weinig tijd tot stand kon brengen, noemde hij Amerika, de wieg der vrijheid.

Met instemming citeerde Gogel aan het einde van zijn rede het gedicht 'Aan de Nederlanders' van de in 1786 jong gestorven patriotse dichter Jacob Bellamy, een vriend van Ockerse. Dat was een militante oproep aan alle jonge Nederlanders om terug te keren van het pad der zedeloosheid en zich het lichtend voorbeeld van de vaderlanders van weleer voor ogen te stellen: vrijheid en roem zouden hun deel zijn.

Gogel had speciale belangstelling voor de financieel-economische opbouw van de eenheidsstaat, maar in deze speech was ook een andere dimensie te onderkennen, namelijk de natievorming als complement van de staatseenheid. In de speech waren al de contouren zichtbaar van het beginselprogramma dat Gogel in juni 1796 met zijn mederedacteur Ockerse zou publiceren in het tijdschrift *De Democraten*. Terwijl in het roerige jaar 1795 zijn activiteiten zich afspeelden in het Amsterdamse Comité revolutionair en de politieke clubs, verlegde Gogel onder meer door zijn redactionele werkzaamheden voor de *De Democraten* zijn aandacht in de jaren 1796-1797 van de Amsterdamse politieke arena naar het nationale niveau. Gogels heroriëntatie werd ook gestimuleerd, doordat het nieuwe parlement al snel uitgroeide tot het belangrijkste politieke forum van het land.

4 Een fase van politieke heroriëntatie

NATIONALE INVALSHOEK

Met het aantreden van de Nationale Vergadering op 1 maart 1796 in de voormalige balzaal van Willem v in Den Haag begon de parlementaire democratie in de Nederlandse geschiedenis.¹ Oddens heeft benadrukt dat er sprake was van een parlement in de moderne zin van het woord, een permanente, wetgevende vergadering die de hele Nederlandse natie vertegenwoordigde.² De leden handelden zonder last en ruggespraak en ze hadden het recht om ook zelf wetsvoorstellen in te dienen.

De Nationale Vergadering was getrapt verkozen. De 126 afgevaardigden dankten hun lidmaatschap aan de aanwijzing door dertig 'kiezers' (kiesmannen) in hun district, die eerder in 3764 grondvergaderingen door de stemgerechtigden waren gekozen.³ Het stemrecht voor de Nationale Vergadering was voorbehouden aan mannelijke Nederlanders boven de twintig jaar die niet armlastig waren. Het ver-eiste van een eed van afkeer tegen het ancien régime belemmerde het meedoen voor de Oranjegezinden. Er werd geen onderscheid naar kerkelijke gezindte gemaakt. Ook de joden kregen de gelegenheid om te stemmen en ze konden ook gekozen worden. Dat laatste gebeurde echter niet bij de eerste verkiezing, wel was in een Amsterdams district Mozes Asser bijna gekozen, hij kwam twee van de dertig stemmen tekort.⁴ Pas op 2 september 1796 legde de nieuwe volksvertegenwoordiging de gelijkberechtiging van de joden officieel vast in een decreet.

Gogel werd zelf geen lid van de Nationale Vergadering. Wel was hij intensief bij het verkiezingsproces betrokken. Zo was hij op 7 februari door de grondvergadering, waartoe hij behoorde, tot 'stemopnemer' aangewezen en was hij enkele dagen later tot kiesman benoemd.⁵ De volgende dag kwam hij met de andere 29 kiesmannen van zijn district bijeen om een afgevaardigde en twee plaatsvervangers te kiezen.⁶

1 Van Sas, *De metamorfose*, 299.

2 Oddens, 'Zoeken naar eendracht', 255-258.

3 Oddens, *Pioniers*, 103. Een tabel met de kenmerken van de wetgevende vergaderingen in de periode 1796-1815 is opgenomen in Oddens, 'Zoeken naar eendracht', 256-257.

4 Bloemgarten, *Lémon*, 62.

5 Verslag grondvergadering nr. 10 van Amsterdams district 14, 12 februari 1796, NA, Gogel, inv.nr. 2.

6 Oproep 12 februari 1796 voor een bijeenkomst van kiesmannen op de volgende dag, NA, Gogel, inv.nr. 4. Gogel werd niet gekozen als afgevaardigde, zoals ten onrechte in Van Leeuwen-Canneman (ed.), *Briefwisseling*,

Hij zal er niet rouwig om zijn geweest dat hij zelf geen zitting in het parlement kreeg. Een jaar later wees hij namelijk kort na elkaar twee gewestelijke functies af, het plaatsvervangend lidmaatschap van het provinciaal bestuur van Holland en van het provinciaal Comité, departement van Financiën.⁷ Hij verwees daarbij naar zijn 'uitgestrekte commercieele betrekkingen welke geene afwezigheid dulden' en hij merkte ook nog op dat hij zich 'zedert lang voorgenomen (had) geene posten hoegenaamd te zullen accepteren'.⁸ In deze beginjaren van de Bataafse Republiek aanvaardde hij geen politieke of bestuurlijke ambten, afgezien van de technische functie van artilleriemeester, toezichthouder over het stedelijke eigendom van wapens en munitie.⁹ Zijn commissariaat van de Beleenbank en zijn lidmaatschap van het 'tribunal de pilotage', een geschillencommissie voor het loodswezen, lagen geheel in het verlengde van zijn koopmanschap.¹⁰ Bij uitzondering accepteerde hij een lidmaatschap van het stadsbestuur als vervanger van Jan Pieter van Wickevoort Crommelin die was toegetreden tot de Nationale Vergadering. Dat duurde slechts enkele maanden, van 14 februari tot het aantreden van de nieuw verkozen raad op 12 april 1796.¹¹

Hoewel Gogel van de politiek niet zijn beroep wenste te maken, was hij er wel erg door gegrepen, terwijl hij zeker over oratorische gaven beschikte en herhaaldelijk politieke speeches afstak. Hij hield waarschijnlijk ook afstand van de politiek omdat hij inzag dat zijn unitarisch-democratische idealen nog weinig kans maakten. Verder was hij negatief over de werkwijze van grote vergaderingen, zoals de Nationale Vergadering, zelfs commissies konden volgens hem weinig concrete resultaten boeken. Hij zag meer in beïnvloeding van de politieke gang van zaken via buitenparlementaire activiteiten. Toch had Gogel veel belangstelling voor de gebeurtenissen in en rond het parlement, nu dat de toekomst van het land ging bepalen.

In de nieuwe volksvertegenwoordiging waren ook wel kleine burgers en platelanders afgevaardigd, maar het grootste deel kwam uit de gegoede middenklasse. Binnen de grote groep geestelijken waren allerlei richtingen vertegenwoordigd: hervormden, doopsgezinden, lutheranen en katholieken. Dat Gogel verschillende parlementariërs persoonlijk kende, zal zijn belangstelling voor de debatten nog hebben vergroot. Met de Amsterdammers Schimmelpenninck en Van Staphorst had hij de politieke degens gekruist. Gogel nam waar hoe de discussie in de Nationale Vergadering invloed had op hun politieke standpunten. Terwijl ze zich als stadsbestuurders fel tegen de politieke eenwording en aantasting van de stedelijke autonomie hadden gekeerd, spraken ze zich in de Nationale Vergadering wel uit voor het specifieke doel van een samensmelting van de gewestelijke schulden. Dat was immers in het belang van het gewest Holland dat in het verleden als geldschie-

xxxiv is vermeld.

7 De relevante data van benoeming waren 5 maart resp. 5 april 1797.

8 Concept-afwijzing, 6 april 1797, NA, Gogel, inv.nr. 2.

9 Benoemingsbesluit van 26 februari 1796, NA, Gogel, inv.nr. 2.

10 Over de laatste functie is weinig bekend. Gogel noemde deze in een niet-verzonden brief aan Lodewijk Napoleon, opgesteld in 1808, NA, Gogel, inv.nr. 39, ook in *GAGN*, deel 5, band 2, 481-482.

11 Breen, 'De regering van Amsterdam', 37.

ter van de Republiek een grote schuld had opgebouwd. Het moest in de Bataafse Republiek van de totale rentelasten van 23 miljoen gulden dan ook meer dan de helft opbrengen.

Uit de Amsterdamse wijkvergaderingen kende Gogel verder Bosch, die enkele jaren eerder al in zijn pamflet de contouren van de eenheidsstaat had geschetst en die vergaande hervormingen op het punt van democratie en eenwording wenste. Op zijn tochten naar het Franse leger in 1794 had Gogel Vreede leren kennen die toen in Tilburg woonde en die eveneens voorstander was van de eenheidsstaat. Hahn was voorzitter geweest van de bijeenkomst in het Haarlemmerhout die Gogel in juli 1794 naar het Franse leger had afgevaardigd.

In april 1796 ging een aantal hervormingsgezinde afgevaardigden op initiatief van hun leiders Vreede en Valckenaer over tot de vorming van een min of meer georganiseerde fractie met een zekere mate van onderlinge afstemming van standpunten.¹² Een aantal andere afgevaardigden dat geen snelle hervormingen wenste, organiseerde zich aanvankelijk slechts losjes in een grote fractie van moderaten. Deze afgevaardigden beperkten zich tot concreet overleg over het weren van de hervormingsgezinden uit de voorzittersstoel bij de tweewekelijkse verkiezingen voor het presidentschap, dat rouleerde om machtsvorming te voorkomen. Voor het overige hadden deze *president makers* geen behoefte aan intensieve fractievergaderingen. Daarnaast was er nog een grote groep onafhankelijke afgevaardigden, onder wie Hahn, die de alom gedeelde afkeer van partij- en factievorming ook in de politieke praktijk volhielden. Van veel belang was verder het onderscheid van de ideologische stromingen van unitarissen en federalisten. De unitarissen behoorden vooral tot de hervormingsgezinden, de federalisten tot de moderaten en onafhankelijken.

Hoewel de hervormingsgezinde en moderate fracties een zekere mate van interne afstemming van standpunten kenden, was van partijorganisaties in moderne zin nog geen sprake. Los van het parlementaire kader had het begrip partij in deze tijd slechts de betekenis van een groep politieke geestverwanten. Zo schreven Gogel en Ockerse in hun politieke blad *De Democraten* over de ‘nu onderliggende Oranjen Aristocratische party’, terwijl er op dat moment zeker geen sprake was van een georganiseerd verband van deze groep.¹³

Door de discussie in de Nationale Vergadering kristalliseerden de politieke verhoudingen zich verder uit, maar het blijft moeilijk duidelijke scheidslijnen te trekken die opgaan voor de politieke verhoudingen van de gehele Bataafse periode. Deze verschoven in de loop van de tijd nogal. Schama constateerde dat er door historici ‘oceans of ink’ waren besteed aan het onderwerp van de politieke indelingen.¹⁴ Gogel was zonder meer verwant aan de groep afgevaardigden die fundamentele veranderingen wenste en die het standpunt innam dat de revolutie pas zou zijn

¹² Oddens houdt een indeling van republikeinen, moderaten en onafhankelijken aan die sterk geënt is op de situatie in de Nationale Vergadering van de jaren 1796-1798, Oddens, *Pioniers*, hoofdstuk 5. Oddens duidt de hervormingsgezinde afgevaardigden aan als de republikeinen.

¹³ *De Democraten*, nr. 22, 10 november 1796, 170.

¹⁴ Schama, *Patriots and Liberators*, 249.

beëindigd met de invoering van een grondwet die op unitarische en democratische beginselen was gebaseerd. Wel zou hij vaak een onafhankelijke opstelling kiezen. Bovendien veranderden zijn ideeën in de loop van de tijd, in het bijzonder zijn gedachten over de democratie.

DE POLITIEKE STRIJD IN EN BUITEN DE NATIONALE VERGADERING

De Bataafse burgers konden de debatten in de Nationale Vergadering volgen via de handelingen, gepubliceerd in het *Dagverhaal*, een dagblad uitgegeven door de boekhandel-uitgeverij Van Schelle & Comp. in Den Haag. Ook andere politieke bladen gaven de debatten weer, met veel aandacht en kritiek. De polarisatie tussen hervormingsgezinden en moderaten nam snel toe, waardoor in het nieuwe parlement een impasse ontstond. Vanaf het begin had het Reglement van de Nationale Vergadering een belangrijk geschilpunt gevormd. Dit semi-constitutionele document was eind december 1795 na moeizame onderhandelingen tussen de gewestelijke delegaties over de omzetting van Staten-Generaal in Nationale Vergadering goedgekeurd. Het maakte deel uit van een compromis dat vooral op het verder handhaven van de gewestelijke soevereiniteit was gericht. Al op 2 mei 1796 pleitten de hervormingsgezinden Vreede, Valckenaer en Bosch er tevergeefs voor om het volk toestemming te vragen om te breken met het Reglement.

Op de achtergrond bij de strijd over het Reglement stond de vraag of de nieuwe Staatsregeling de bestaande situatie met goeddeels autonome gewesten en steden moest vastleggen dan wel een nieuwe, nationale gemeenschap kon constitueren. Dat laatste was het standpunt van Gogel en zijn geestverwanten. In dat geval stelde de eenwording vele eisen van politieke, economische, sociaal-culturele en infrastructuurle aard.¹⁵ Voorbeelden van concrete maatregelen en voorzieningen waren het opruimen van handelsbelemmeringen, een uniform belastingstelsel, een nationaal onderwijsstelsel en een goede postdienst voor het hele land.

Voor Gogel waren de grote lijnen duidelijk. Hij was een overtuigde unitarist die meende dat de Bataafse idealen alleen in een eenheidstaat met voor alle burgers geldende wetten en regelingen te verwezenlijken waren. Bij de 'volkomen een- en ondeelbaarheid' ging het om de politiek-bestuurlijke verhouding tussen de Republiek aan de ene kant en de gewesten en steden aan de andere kant. Gogel zag ook een stringente relatie met de overheidsfinanciën. Voor hem was de politiek-bestuurlijke een- en ondeelbaarheid onverbreekelijk verbonden met de samensmelting van de gewestelijke schulden en een nationaal belastingstelsel.

Voor andere Bataven lag dat echter niet zo duidelijk. Terwijl in de Nationale Vergadering de hervormingsgezinde afgevaardigden overwegend sterk unitarisch georiënteerd waren, toonden de moderaten zich over dit onderwerp minder eensgezind. Er waren overtuigde federalisten onder hen die de zelfstandigheid van gewesten en steden wilden handhaven, maar ook gematigde unitarissen. Zo verde-

15 Knippenberg en De Pater, *De eenwording van Nederland*, 11-13.

digde Schimmelpenninck een compromis dat we nu als de staatsvorm van een gedecentraliseerde eenheidsstaat zouden herkennen.¹⁶

Een ander belangrijk strijdpunt in de Nationale Vergadering was de vormgeving van de democratie. De hervormingsgezinde afgevaardigden verlangden een ‘onvervalschte volksregering bij vertegenwoordiging’ met een ‘geregelde invloed van het volk op het bestuur’.¹⁷ Zij achtten de uitgangspunten van volkssoevereiniteit en actieve participatie in een bloeiend stelsel van grondvergaderingen essentieel. De moderaten van Schimmelpenninck voelden niet voor het afleggen van verantwoording als bestuurder. Zij waren tegen volkssociëteiten en politieke clubs.¹⁸ Deze liberale democraten wensten geen directe volksinvloed, maar representatie door (gegoede) afgevaardigden. Ze waren voorstander van een representatieve democratie, door de hervormingsgezinden omschreven als ‘een verkiesbare aristocratie’.¹⁹

Gogel behoorde weliswaar tot het eerste kamp, maar kreeg in de loop van de tijd steeds meer oog voor de nadelen van volksinvloed en directe democratie. Als lid van het Comité revolutionair had Gogel nog het standpunt verdedigd dat in de vertegenwoordigende democratie de lokale bestuurders de plicht hadden om de natuurlijke kloof tussen bestuur en volk zo veel mogelijk te overbruggen. Volkssociëteiten konden daarbij een rol spelen. In het eerder genoemde memorandum van het Comité had hij echter ook kritische kanttekeningen gezet bij de invloed van de politieke clubs. Hij kwam steeds negatiever te staan tegenover een ‘volstreckte democratie’ met directe invloed van de volkssociëteiten op het stadsbestuur. Ook bij de ‘onmiddellijke volkskeus’, de verkiezing van de nationale afgevaardigden door de grondvergaderingen, had Gogel steeds meer aarzelingen. De worsteling van de Bataven om de idealen van de klassiek-republikeinse participatie en de nieuwe democratische representatie te combineren, is als één van de cruciale uitdagingen in de Bataafse Republiek aangewezen.²⁰ Wantrouwen jegens de machtshonger van bestuurders die gecorrigeerd moest worden door politieke participatie van de burgers en afkeer van manipulatieve volksmenners die het respectabele bestuurders moeilijk maakten, strenden bij Gogel om voorrang.

Nadat de Nationale Vergadering enkele maanden heftig had gedebatteerd over de onderwerpen een- en ondeelbaarheid en democratie, kwam de hervormingsgezinde beweging in een impasse terecht. De moderaten hadden bij de eerste verkiezingen van begin 1796 een overwicht in de Nationale Vergadering verkregen; de hervormingsgezinden bevonden zich als minderheid in het defensief. Er was duidelijk sprake van een patstelling. De voorstanders van hervormingen begonnen de bijeenroeping van de Nationale Vergadering als een schijnoverwinning te zien, omdat het beruchte Reglement doorpakken bij de unificering verhinderde. Er bestond bij de hervormingsgezinden in het land niet alleen frustratie over de gang van

16 Van den Berg, ‘Stad en staat, voor en na 1795’, 91.

17 Zie bijv. het Manifest van de zogenaamde 12 Apostelen: *Beoordeeling van het ontwerp van Constitutie voor het Bataafsche volk*.

18 Oddens, ‘Menistenstreken in het strijdperk’, 354.

19 Velema gebruikt de termen liberale en radicale republikeinen, Velema, ‘Revolutie, Republiek en Constitutie’, 33; zie ook Velema, *Republicans*, 197.

20 Velema, ‘Conversations with the Classics’, 429.

zaken in de Nationale Vergadering, maar eveneens over de lokale gemeenschappen, waar de oligarchie van moderate patriotten overheerste.²¹

Na de hevige rellen in Amsterdam van november 1795 waren de gemoederen wat tot bedaren gebracht, onder meer door bemoeiingen van Gogel en Wiselius. Het bleef echter toch onrustig in de stad. In april 1796 kreeg Amsterdam een nieuw stadsbestuur dat na zijn aantreden in conflict kwam met de volkssociëteiten, onder meer over het uitblijven van maatregelen tegen de Oranjegezinden. Een belangrijk onderdeel van de vrijwillige stadsmilitie, de kanonniërs, koos de zijde van de politieke clubs en kwam op 8-10 mei tegen het stadsbestuur in opstand. Dit kanonniersoproer dreigde uit te groeien tot een algemene volksofstand, ook in andere steden was veel onrust. Op verzoek van het Amsterdamse stadsbestuur greep de moderate voorzitter van de pas geïnstalleerde Nationale Vergadering Bicker in.²² Deze uit Amsterdam afkomstige oud-stadsbestuurder liet Franse troepen de orde in de stad herstellen.

Terwijl Gogel eind 1795 nog clementie had gevraagd voor enkele relschoppers die hadden deelgenomen aan de ongeregelheden in november, distantieerde hij zich in mei 1796 van het kanonniersoproer. Niet alleen had dit extreme en gewelddadige vormen aangenomen, ook had Gogel zich juist de maanden daarvoor als waarnemend raadslid in de positie van het stadsbestuur moeten verplaatsen. Gogel was niet de enige hervormingsgezinde Bataaf met bezwaren tegen het kanonniersoproer. Toen eind mei het voornemen bestond om aan de leden van de burgerwacht opnieuw wapens ter hand te stellen, weigerden velen, omdat zij niet samen met oproerlingen dienst wilden doen. Gogel was bombardier bij de tweede compagnie van de vrijwillige kanonniërs.²³ Hij liet in een schriftelijke verklaring weten, dat hij 'als behorende tot diegenen die de waarde van de eed kennende' toch meende niet meer te kunnen dienen, zolang het corps burger-artillerie geen complete reorganisatie had ondergaan. Hij wilde niet in het onzekere verkeren met welke lieden hij dienst moest doen.²⁴ Pas in 1798 zou hij in het corps terugkeren.²⁵

Door het kanonniersoproer kwamen de hervormingsgezinden nog meer in de verdediging. Veertien dagen lang kwam het onderwerp in de Nationale Vergadering telkens opnieuw aan de orde. Het incident werd handig uitgebuit door de moderaten om het verschijnsel volkssociëteit en de hervormingsgezinde beweging in diskrediet te brengen. Deze nasleep van het kanonniersoproer leidde tot het vertrek uit de politiek van Valckenaer. Hij maakte zich door zijn felle kritiek op Bicker onmogelijk, zowel bij de moderaten als bij zijn eigen groep. De gedreven politicus vertrok overhaast als gezant naar Spanje en zou niet terugkeren in de politiek. Ook voor Gogel waren het kanonniersoproer en het ingrijpen door de Nationale Vergadering in Amsterdam schokkend. Erg wrang vond hij het dat het nieuwe par-

21 De Lange, 'De politieke actie', 506-507.

22 De Lange, 'Revolutie en democratie', 476; L. de Gou, 'Jan Bernd Bicker (1746-1812)', 90.

23 Brief van Gogel over zijn aanstelling, 18 mei 1795, NA, Gogel, inv.nr. 2.

24 *Dagblad van de Raad van Amsterdam*, 27 mei 1796, vijfde stuk, 103.

25 Verklaring Raad der gemeente Amsterdam, 12 januari 1798, NA, Gogel, inv.nr. 4. Hij had zich steeds 'plichtmatig gedragen' en had ook op 10 mei 1796 gehoorzaamd aan het stadsbestuur. Hij werd daarom in rang en kwaliteit hersteld.

lement moest ingrijpen bij een opstand van groepen die de instelling van diezelfde Nationale Vergadering actief hadden gesteund.

In deze tijd deed zich ook een ingrijpende verandering in zijn persoonlijke leven voor. Kort nadat zijn vader in mei 1796 in Vught was overleden, verkocht zijn moeder haar huis in die plaats en trok zij op 73-jarige leeftijd in Amsterdam in bij haar zoon die toen nog vrijgezel was.²⁶ Gogel bleef met haar ‘Op de Voorburgwal over de kolk’ wonen, tot ze in 1798 naar Den Haag vertrokken.²⁷ Ook in zijn zakenleven veranderde er in 1796 veel. In april van dat jaar eindigde het compagnonschap met Pluvinet en Gildemeester.²⁸ Pluvinet keerde terug naar Parijs. Gildemeester was al eerder gaan deelnemen in het bedrijf van de familie van zijn vrouw.²⁹ Eerst zette Gogel de samenwerking met hem nog voort, maar per 1 juni kwam Gogel er alleen voor te staan.³⁰ Gogel had daardoor weinig bewegingsvrijheid, zodat hij zich noodgedwongen meer op zijn bedrijf moest concentreren dan voorheen.

Ondanks Gogels drukke bestaan vond hij nog tijd voor culturele activiteiten. Hij was een regelmatige bezoeker van de sociëteit ‘Felix Meritis’ aan de Keizersgracht, die als een cultureel centrum van Amsterdam fungeerde, waar hij uitvoeringen en lezingen bijwoonde.³¹ Gogel was bovendien vaardig met de pen en had plezier in het schrijven.³² Hij vertaalde een zangspel ‘De apothecar en de doctor’ uit het Duits.³³ Op 31 maart en 2 april 1796 werd het opgevoerd in de schouwburg te Amsterdam, terwijl dat ook in latere jaren tot in 1806 nog vele malen gebeurde.³⁴ De letterkundige Witsen Geysbeek nam Gogel later op in zijn *Woordenboek der Nederduitse dichters*, omdat de redacteur ‘in het gezellige verkeer onderscheiden geestige dichtstukjes van hem [had] gezien’ die hem ‘eer aandeden’.³⁵ Deze dichtstukken zijn verloren geraakt.

De belangen van zijn beroepsgroep vroegen eveneens Gogels aandacht. Het commissariaat van de Beleenbank was een functie, die in het verlengde lag van zijn koopmanschap. Hij bekommerde zich ook om de sinds 1609 bestaande Amsterdamse Wisselbank die in moeilijkheden was geraakt, doordat ze in afwijking van de statuten omvangrijke kredieten was gaan verlenen. In maart 1796 richtte Gogel zich met andere kooplieden tot het stadsbestuur – waarin hij dus op dat moment zelf zitting had – met het dringende verzoek de dekking bij de Wisselbank te her-

26 Oldewelt, ‘Het geslacht Gogel’, 159.

27 Dit adres was vermeld op brieven uit de periode 1795-1798, NA, Gogel, inv.nr. 2; zie ook Breen, ‘De regering van Amsterdam’, 104.

28 Contract tot beëindiging compagnonschap, 14 april 1796, afgesloten bij notaris Nahuys, GAA, Notarieel archief, inv.nr. 433, 16748/50.

29 Van Schaik e.a. (eds.), *Reis door Noord-Holland*, 5.

30 Contract tot beëindiging van de samenwerking van Gogel en Gildemeester, afgesloten bij notaris Nahuys, 24 juni 1796, GAA, Notarieel archief, inv.nr. 433, 16748/79.

31 Biografische schets van Gogel, Van Leeuwen-Canneman (ed.), *Briefwisseling*, xxxii.

32 Van der Aa, *Biographisch woordenboek*, deel 7, 266.

33 Het spel verscheen in druk en werd uitgegeven door J. Helders en A. Mars: Gottlieb Stephanie (vertaling I.J.A. Gogel), *De apothecar en de doctor* (Amsterdam 1796).

34 Gedrukte aankondigingen van de voorstellingen in 1796, NA, Gogel, inv.nr. 1; emailbericht van Dr. Klaartje Groot aan de auteur, 29 september 2013.

35 Witsen Geysbeek, *Biographisch woordenboek der Nederduitse dichters*, deel 2, 399.

stellen. Hun devies was ‘Herstel de Wisselbank en daarmede onze luister’.³⁶ Het mocht niet baten, de bank bleef een kwijnend bestaan leiden.

In deze jaren kwam de radicale activist Gogel in rustiger politiek vaarwater. Hij verlegde zijn belangstelling van het tumultueuze Amsterdam naar de gebeurtenissen rond de Nationale Vergadering in Den Haag. Hij wilde een bijdrage leveren aan de oplossing van de politieke impasse die was ontstaan door de polarisatie tussen hervormingsgezinden en moderaten, onder meer door de oprichting van het politieke tijdschrift *De Democraten*.³⁷

OPRICHTING VAN *DE DEMOCRATEN*

In de redactie van *De Democraten* werkte Gogel samen met de predikant en publicist Willem Ockerse die pas na de Bataafse omwenteling politiek actief was geworden. In juli 1795 publiceerde Ockerse een pamflet dat opzien baarde door zijn scherpe toon. *Bataven! Eischt eene Nationale Conventie! Of beroep aan het Bataafsche volk* luidde de titel. Ockerse waarschuwde daarin krachtig tegen patriotten die wel macht wensten, maar geen belang zagen in de een- en ondeelbaarheid, tot stand te brengen door een Nationale Vergadering en een grondwet. In de loop van 1795 ging hij in Amsterdam wonen, waar hij zich politiek begon te roeren en waar hij Gogel ontmoette.³⁸ Gogel en Ockerse zagen medio 1796 met zorg dat het streven naar een unitarisch-democratische staatsregeling in een impasse terecht was gekomen.³⁹ Ze wilden met hun blad de hervormingsgezinde beweging nieuw elan geven. De beide redacteuren namen Crayenschot in de arm als uitgever van het blad. Gogel kende hem al langer, ze hadden in januari 1794 beiden deelgenomen aan de bijeenkomst bij Van Irhoven van Dam ter voorbereiding van de Bataafse Omwenteling.

De Wit heeft de titel van het blad origineel genoemd, omdat geen groep in Amerika of Frankrijk de naam van democraten gebruikte.⁴⁰ In de Nederlandse verhoudingen gaat dat echter niet op. Palmer heeft er al op gewezen dat als benaming van een politieke groep de term democraten in 1786 voor het eerst in Nederland is gebruikt.⁴¹ Van Hogendorp schreef toen al dat de oppositie tegen de stadhouder verdeeld was in ‘aristocrates et démocrates’.⁴² In het blad zelf was de enige verwijzing naar de naamgeving te vinden in de ‘bladwyzer der voornaamste zaken’. Daar stond ter toelichting van de ‘aangenomen naam’ van het blad dat de medewerkers democraten waren die de Natie een veilig *middendoor* tussen de gevaarlijke partijen wil-

36 Van Dillen, *De geschiedenis der wisselbanken*, deel 1, 530-533.

37 Zie ook De Buijzer, *De Democraten*.

38 Stouten, *Ockerse*, 61.

39 De Lange, ‘De politieke actie’, 507.

40 De Wit, ‘De Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw en Frankrijk’, 20.

41 Palmer, ‘Notes on the use of the word “Democracy”’, 205.

42 Van Hogendorp, *Brieven en Gedenkschriften*, deel 2, 55; deze *Brieven en Gedenkschriften* worden in het vervolg kort aangeduid als *BG*.

den wijzen.⁴³ De redactie zag de term democraten als een synoniem voor goedwillende en weldenkende Bataven, die zich onafhankelijk van partijen en facties opstelden. Terwijl Gogel en Ockerse zonder meer een vergaande staatseenheid wensden en een republiek vanzelfsprekend achtten, was de precieze vorm van de democratie wel een discussiepunt. De beide redacteuren bepleitten een representatieve democratie, maar dan wel aangevuld met een permanente dialoog tussen bestuurders en burgers. In het tweede nummer van *De Democraten* schreven ze dat goede bestuurders zo aan de verwezenlijking van de ‘democratische droom’ konden bijdragen.⁴⁴ In volgende nummers worstelden de redacteuren echter nogal met de vraag hoever de invloed van burgers en hun organisaties op het bestuur mocht gaan.

Hoe belangrijk de rol van de politieke pers ook was in de jaren na de Bataafse omwenteling, toch had ze minder invloed dan in de jaren tachtig. Toen voedden periodieken de debatten in de vele politieke clubs en sociëteiten die over het gehele land waren ontstaan. De politieke pers vormde het nationale politieke forum. Na de oprichting van de Nationale Vergadering in 1796 ging deze zelf de platformfunctie vervullen. Het *Dagverhaal*, dat de verhandelingen in het parlement in extenso opnam, werd ook in politieke clubs en koffiehuisen gelezen. Zo was het eerder de Nationale Vergadering zelf dan de politieke pers die in 1796 en 1797 de agenda bepaalde voor de politieke discussies.⁴⁵ Niettemin was door het ontbreken van politieke partijen in moderne zin, dit wil zeggen organisaties die politici en kiezers bijeen brengen om gemeenschappelijke doelstellingen na te streven, het belang van de pers wel degelijk groot. *De Democraten* speelde direct in op de discussies die in de Nationale Vergadering werden gevoerd.

Er waren al vele politieke bladen in allerlei soorten en van allerlei niveau.⁴⁶ De beide redacteuren van *De Democraten* vroegen zich af of er bestaansrecht was voor een nieuwe periodiek.⁴⁷ Hun antwoord was uiteraard bevestigend. Ze meenden dat er een nieuw blad nodig was om in de roerige en onzekere tijden voorlichting over politieke kwesties te geven. De dichter Theodorus van Kooten constateerde echter terecht dat onder de talrijke periodieken die voorlichting gaven over de constitutie *De Democraten* in kwaliteit uitmuntte, maar dat het daardoor wel zijn doel voorbij schoot. Hij schreef eind december 1796 aan zijn vriend Valckenaer, die toen al enige tijd in het buitenland verbleef: ‘Het wordt zeer wel en met geest geschreven, doch is niet *ad captum* van zekere classe des volks, die evenwel het meest verlichting nodig heeft’.⁴⁸

Dit citaat maakt duidelijk dat Valckenaer en Van Kooten niet tot de kring behoorden, die de redacteuren Gogel en Ockerse en uitgever Crayenschot vanaf het begin ondersteunden. Tot deze groep van Amsterdamse hervormingsgezinde Bataven behoorden wel Wiselius en Van Hasselt. Ook Frederik Fennekol, lid van het

43 Afzonderlijk zakenregister, *De Democraten*, gebonden uitgave, deel 1, iii.

44 *De Democraten*, nr. 2, 7 juli 1796, 9-15.

45 Van Sas, ‘The Netherlands 1750-1813’, 63.

46 Elias, *Historiographie*, 22-51.

47 *De Democraten*, nr. 1, 30 juni 1796, 7.

48 Van Kooten aan Valckenaer, 20 december 1796, in: GAGN, deel 2, 516.

Oost-Indisch Comité dat na 1795 de zaken van de VOC afwikkelde, de advocaat Angelus Cuperus en stadsprocureur Maurits Cornelis van Hall maakten deel uit van deze kring.⁴⁹ Anders dan de radicale parlementariërs Vreede en Valckenaer waren de leden van deze groep er in principe op gericht door een toenadering tot de moderaten de impasse waarin het hervormingsstreven terecht was gekomen te doorbreken. Het is dan ook onjuist om het blad als het orgaan van Vreede aan te duiden.⁵⁰

Het nieuwe blad was het meest verwant aan *De Republikein* dat de remonstrantse oud-predikant en publicist Jan Konijnenburg al vanaf begin 1795 in Amsterdam uitgaf.⁵¹ Hoewel *De Republikein* de op verzoening gerichte proclamatie van Schimmelpenninck had verdedigd, verkondigde het blad later steeds meer van hem afwijkende ideeën.⁵² De verwantschap met *De Democraten* nam in de loop van de tijd toe. Toen Konijnenburg in augustus 1797 na zijn verkiezing tot lid van de tweede Nationale Vergadering zijn eigen tijdschrift afsloot, maakte hij de opmerking dat hij het stokje doorgaf aan ‘zijn Spitsbroeders’, *De Democraten*. Dat tijdschrift kende dezelfde uitgangspunten als *De Republikein* en het zou, indien hij een forum nodig had, zeker zijn bijdragen opnemen.⁵³ Het is echter onjuist om Konijnenburg als mederedacteur van *De Democraten* te zien, zoals in de literatuur meermalen is gebeurd.⁵⁴ Nergens is geboekstaafd, dat hij daadwerkelijk bijdroeg aan *De Democraten*.⁵⁵

Ook al beklemtoonde Konijnenburg de verwantschap tussen beide bladen, toch hadden de periodieken wel een eigen kleur. Voor zijn blad deed Konijnenburg vaak een beroep op Cornelius Rogge en Boudewijn van Rees, eveneens remonstrantse predikanten met politieke belangstelling. In vele artikelen in *De Republikein* klonken de godsdienstige opvattingen van deze groep door. Dat was een kenmerkend verschil met *De Democraten*. Dat blad stond vrij gereserveerd en nogal kritisch tegenover de godsdienst. Het was sceptisch over de vormende waarde van de religie en over de onderlinge verdraagzaamheid van de godsdienstige richtingen.⁵⁶ Dat herinnert aan Gogels memorie van februari 1794 en zijn speech van januari 1796 waaruit ook afstandelijkheid ten opzichte van de godsdienst sprak. Hij was – zoals nagenoeg iedereen in deze tijd – wel aangesloten bij een kerk, eerst bij de Nederduits gereformeerde gemeente, later bij de Waals-hervormde kerk, maar in zijn correspondentie zijn geen levensbeschouwelijke ontboezemingen van persoonlijke aard te vinden.⁵⁷

49 De Lange, ‘De politieke pers’, 93; De Lange, ‘De politieke actie’, 514; Colenbrander, ‘Catalogus van eenig Bataafsch drukwerk’, 241-242.

50 De Bosch Kemper, *Letterkundige aantekeningen*, 323. Jeannette Elias heeft deze mening al bestreden (*Historiographie*, 38). Het blad verkondigde echter evenmin de denkbeelden van Valckenaer zoals zij heeft geponeerd.

51 Koekkoek, ‘Jan Konijnenburg’, 243 noot; Vuyk, *Remonstranten op de bres*, 223-235.

52 Colenbrander, ‘Catalogus van eenig Bataafsch drukwerk’, 241.

53 *De republikein*, III, nr. 176, aangehaald in Vuyk, ‘*De republikein* van Jan Konijnenburg’, 218.

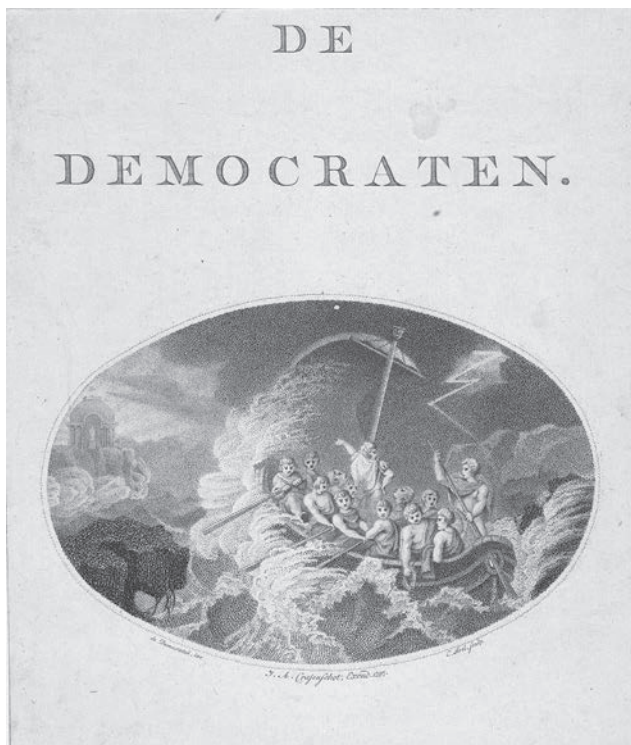
54 De Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie*, 140, 160; Schama, *Patriots and Liberators*, 290; Stouten, *Ockerse*, 95.

55 Vuyk, ‘*De republikein* van Jan Konijnenburg’, 218.

56 *De Democraten*, nr. 49, 13 april 1797, 65-72, aangehaald in Hagen, *Antipapisme en cultureel natiebeseft*, 104.

57 Op 30 januari 1794 ging Gogel over naar de Waalse gemeente, Zappey, *Goldberg*, 212. Twee van zijn kinderen werden gedoopt in de Waals-hervormde kerk in Den Haag; het lidmatenregister van deze kerk

Afb. 6 Allegorisch titelvignet van het tijdschrift *De Democraten*, prent door Christiaan Josi, naar een ontwerp van de redactie, 1797, Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-OB-86.630. Een groep mannen roeit in een boot op zee tijdens een storm, hun bestemming in de verte is de ideale staat, verbeeld door een tempel aan de kust (*Het Bataafse experiment*, 75).

Tussen eind juni 1796 en begin februari 1798 verscheen *De Democraten* ruim negentig maal, gewoonlijk op donderdag. De artikelen in het blad waren anoniem. Alleen van Gogel en Ockerse staat onomstotelijk vast dat zij belangrijke bijdragen leverden. Verder is van Van Hall bekend dat van hem bijdragen werden opgenomen, vooral in de vorm van gedichten onder het pseudoniem Brutus.⁵⁸ In een brief van 3 februari 1798 waarin Ockerse op de oprichting van het blad terugkeek, sprak hij Gogel aan als medeoprichter en co-redacteur.⁵⁹ Ockerse herinnerde er toen aan dat de eerste twee nummers gezamenlijk door de beide redacteuren waren geschreven en dat de inhoud als een soort beginselverklaring kon worden beschouwd. Uit de brief valt af te leiden dat zij ook daarna de voornaamste redacteuren waren, maar dat er wel sprake was van een gemeenschap van medewerkers en lezers. Ockerse gebruikte zelfs de term broederschap.

Gogel en Ockerse schreven waarschijnlijk de belangrijkste artikelen, deels afzonderlijk en deels in samenwerking.⁶⁰ Het lijkt erop dat hun coöperatie meer

vermeldde dat het echtpaar Gogel-Van Hasselt in 1807 vanuit Amsterdam was overgeschreven, op 29 januari 1809 was het weer uitgeschreven wegens vertrek naar Amsterdam, Haags gemeentearchief, lidmatenregister van de Waals-hervormde gemeente in Den Haag, 1733-1844, inv.nr. 107.

⁵⁸ Koenen, 'Levensbericht van M.C. van Hall', 55; Stouten, *Ockerse*, 126.

⁵⁹ Ockerse aan Gogel, 3 februari 1798, NA, Gogel, inv.nr. 10, gedeeltelijk ook in *GAGN*, deel 2, 715-717.

⁶⁰ De Lange, 'De politieke actie', 506.

werd gedragen door een gezamenlijk ideaal en een goede taakverdeling dan door sterke persoonlijke banden.⁶¹ Ockerse nam afscheid als redacteur, nadat hij in september 1797 was toegetreden tot de tweede Nationale Vergadering. De feitelijke samenwerking tussen Gogel en Ockerse strekte zich dus uit van juni 1796 tot en met augustus 1797.⁶²

HET PROGRAMMA VAN DE REDACTIE VAN *DE DEMOCRATEN*

Het gezamenlijke beleidsprogramma van beide redacteuren dat ze in het eerste nummer ontvouwd, was bondig geformuleerd in zeven punten.⁶³ Voorop stond volksverlichting door middel van onderwijs. Burgerlijke en godsdienstige vooroordelen moesten worden bestreden, 'nutte' kunsten en wetenschappen bevorderd. Alleen een verlicht volk was vatbaar voor de vrijheid en was in staat van deze vrijheid te genieten. De vrijheid van drukpers was voor de verlichting van het volk van groot belang en mocht niet worden geschonden, maar ook niet misbruikt.

In het verlengde hiervan lagen volkssoevereiniteit en representatieve democratie. Een verlicht volk dulde geen overheersing; de uitoefening van zijn soevereiniteit moest dus 'op vaste gronden gevestigd' en wettig geregeld worden. Het kiezen van vertegenwoordigers was slechts een eerste stap. De wijze van verantwoording aan het volk door deze representanten moest duidelijk worden vastgelegd. De gevallen waarin het volk hoofdelijk zou moeten worden geraadpleegd, dienden nauwkeurig te worden bepaald.

'Burgerlyke Gelykheid' was de zekerste waarborg voor de vrijheid. Belagers van de vrijheid begonnen altijd eerst met het aantasten van de gelijkheid. Het probleem was hoe deze 'tere plant', die 'nimmer voorheen in den Nederlandsche tuin geteeld' was, gekweekt moest worden. Alleen deugd en bekwaamheid gaven aanspraak op en verplichtten tot openbare waardigheden, ambten en bedieningen. Gilden en corporaties moesten worden opgeheven. Dit diende echter wel voorzichtig te gebeuren, zonder 'byzondere personen daardoor te verongelyken'.

Door een krachtige eenheidsstaat moest het nieuwe politieke stelsel 'veerkracht' krijgen. Een eenvoudig systeem werkte het beste en daarom was een- en ondeelbaarheid geboden in het bestuur en in de 'geheele Staatsinrichting'. De jonge republiek moest zich 'ontzagchlyk' maken voor zijn vijanden en 'achtingswaardig' voor vriend én vijand. Daarom moest de 'deerlyk vervallene' vloot worden hersteld en moest een 'welingेरichte gewapende burgermacht' worden gevormd. Ook het op-

61 Stouten, *Ockerse*, 97.

62 Stouten schrijft dat Gogel in 1797 nogal eens ziek was en dat hij daarom nauwelijks tegelijk aan krant en sociëteit tijd kon besteden, Stouten, *Ockerse*, 97. Daarvoor verwijst zij naar een brief van Gogel aan Fennekol, 30 juni 1797, NA, Fennekol, inv.nr. 13 en naar het *Dagverhaal*, zonder nadere specificatie. De brief is slechts een kattebelletje met het bericht dat Gogel een bijeenkomst heeft moeten verzuimen en het verzoek om voor de eerstvolgende vergadering het voorzitterschap waar te nemen. Raadpleging van het *Dagverhaal* levert niets op, het is ook niet in te zien hoe dit voor de ziekte van Gogel een bron kan zijn. Een andere bron vermeldt 'zijn nooit gestoorde gezondheid' (Van der Aa, *Biographisch woordenboek*, deel 7, 266).

63 *De Democraten*, nr. 1, 30 juni 1796, 3-6.

wekken van de ‘vaderlandsche volksgeest’ en het aanmoedigen van de ‘volksdeugd’ waren van groot belang.

Het herstel van de staatsfinanciën was vereist: middelen en behoeften van de staat moesten in evenwicht worden gebracht. Daarom diende spaarzaamheid te worden betracht in het bestuur en was herstel van het nationaal krediet noodzakelijk. Het bestuur moest eenvoudiger en eenvormiger worden; een ‘minst zaamgesteld’ bestuur was het minst kostbaar. Deze vereenvoudiging zou leiden tot afschaffing van vele overtollige ambten. Omdat de taken simpeler werden, konden ook de salarissen (‘in evenredigheid van het werk’) van sommige ambtenaren worden verlaagd. Ook op de wijze van belastingheffing en de inning van belastinggelden kon worden bezuinigd.

De garantie van de veiligheid van personen en goederen was ‘onbetwistbaar het eerste en het gewichtigste oogmerk, dat zich het mensdomein by het aangaan van alle maatschappelyk verdrag heeft voorgesteld’. Dat betrof uiteraard in de eerste plaats de externe veiligheid, de verdediging tegen buitenlandse vijanden. Daarnaast was de interne veiligheid het best gewaarborgd als er goede en liefst zo weinig mogelijk wetten waren, het bestuur en de rechterlijke macht goed waren georganiseerd en de wetten streng werden gehandhaafd.

Ten slotte moest de godsdienst worden gescheiden van de ‘huishouding van den Staat’. Deze scheiding van kerk en staat wilde echter niet zeggen dat de bestuurders geen waakzaamheid moesten betrachten ten aanzien van de godsdienst. Er moest voor worden gewaakt dat de godsdienst niet werd verdrongen, maar zij moest zich ook niet indringen in de ‘algemeene maatschappelyke belangen’. De godsdienst moest vrij zijn, maar ‘deze vryheid [moest] aan het volksgeluk in geenerlei zin hinderlyk zyn.’

In de loop van de tijd werkte de redactie dit beleidsprogramma uit. Het droeg in de jaren 1796-1797 bij aan de meningsvorming die uiteindelijk tot de Staatsregeling van 1798 leidde. Naast het beleidsprogramma publiceerden de redacteuren een beginselverklaring. Gogel en Ockerse zagen de revolutionairen en moderaten als twee doorgaans constructieve partijen, met elk hun eigen voor- en nadelen, waarin echter helaas ook extremisten werkzaam waren. De redactie wenste geen tweedracht tussen revolutionairen en moderaten. De twee partijen moesten elkaar niet verketteren; ‘partyzucht’ was uit den boze en alleen het ‘veilige middendoor’ kon het vaderland redden.⁶⁴ In elk geval moesten de klip van de aristocratie en de rots van de ultra-revolutionairen worden vermeden.

Gogel en Ockerse deden een duidelijke poging om polarisatie tegen te gaan. Zij wilden een eigen geluid laten horen met een nieuwe oriëntatie voor de hervormingsgezinden. Hun gedachtengang is naast die van de ultra-revolutionairen, federalisten en moderaten wel aangeduid als een afzonderlijk, vierde scenario voor de voltooiing van de revolutie. Deze politieke richting verbond de staatsvorming met natievorming.⁶⁵ Staatsvormende programmapunten als de reorganisatie van de

⁶⁴ *De Democraten*, nr. 1, 30 juni 1796, 2-3.

⁶⁵ Van Sas, *De metamorfose*, 277-291.

overheidsfinanciën werden gecombineerd met natievormende ambities onder het motto ‘volksverlichting door nationale instellingen’. Voor de natievorming achtten Gogel en Ockerse een zedelijke revolutie nodig, waarin de bevolking door een beschavingsoffensief tot één natie gesmeed moest worden. Zo probeerden ze tot een nieuw elan te komen.

Hoewel de beginselverklaring van Gogel en Ockerse op politieke samenwerking met de moderaten was gericht, hanteerden ze niet bepaald een woordgebruik dat deze groep kon overtuigen. In theorie probeerde de redactie met hooggestemde artikelen de tegenstelling tussen hervormingsgezinden en moderaten te overbruggen. Ze wilde zich onafhankelijk en in het midden van het Bataafse patriottisme opstellen en partijstrijd voorkomen. De uitgezette politieke lijnen en het beleidsprogramma in *De Democraten* waren echter die van de hervormingsgezinden. De redactie nam daarbij geen blad voor de mond. De formuleringen waren zozeer gericht op het hervormingsgezinde programma dat moeilijk valt in te zien dat het tijdschrift aantrekkelijk kon zijn voor moderaten. In de praktijk uitten Gogel en Ockerse zich ronduit anti-moderaat. Bovendien was hun eigen programma zo geprofileerd, dat hun hoop om de polarisatie tussen hervormingsgezinden en moderaten tegen te kunnen houden ijdel was.⁶⁶ Verder veroordeelde de redactie weliswaar het Amsterdamse kanonniersoproer, maar toch sloot ze het gebruik van revolutionaire middelen ‘buiten en zelfs tegen de wet’ in uitzonderlijke gevallen niet uit.

Eenzelfde ambivalentie toonde het blad ten aanzien van de Oranjegezinden. In het eerste nummer hadden Gogel en Ockerse geschreven dat ze niemand persoonlijk haatten en dat ze zelfs de ‘misleide Oranje-factie niet zouden willen beledigen, maar zouden trachten te winnen’.⁶⁷ Dat was echter zeker geen poging tot samenwerking, maar slechts een opwekking aan individuele orangisten om zich te bekeren tot ‘waare en oprechte Bataven’. In hetzelfde nummer uitte de redactie namelijk haar vreugde dat ‘de keetens eener Aristocratische en Oranje-slaverny waren afgeschud’. Als belangrijkste oogmerk zag het blad de omverwerping van het federalistische systeem dat ‘het grootste plechtanker der Oranje- en Aristocratische party’ was.⁶⁸ De redactie bleef ervan overtuigd dat de aanhangers van Oranje en de Aristocraten niet ophielden ‘in het duister te woelen’.⁶⁹ Ze wilde een jaarlijks feest ter viering van de Val van Oranje.⁷⁰ Tekenend was ook dat *De Democraten* zich sterk afzetten tegen de moderate proclamatie van Schimmelpenninck van februari 1795, die bestraffing van Oranjegezinde oud-regenten afwees. In lijn met de verontwaardigde reactie van Gogels Comité revolutionair van destijds bestempelde de redactie de proclamatie als de ‘miskraam van 24 dagen’.⁷¹ Vrees en benauwdheid hadden na de Bataafse omwenteling tot deze ontijdige verlossing geleid.

Terwijl de eerste twee nummers van *De Democraten* een coproductie van Go-

66 De Lange, ‘De politieke actie’, 507.

67 *De Democraten*, nr. 1, 30 juni 1796, 3.

68 Idem, nr. 22, 10 november 1796, 170.

69 Idem, nr. 41, 16 februari 1797, 2.

70 Idem, nr. 50, 20 april 1797, 79.

71 Idem, nr. 30, 15 december 1796, 229. De proclamatie was gedateerd 11 februari 1795, dat was 24 dagen na de Bataafse omwenteling van 18 januari 1795.

gel en Ockerse waren, nam waarschijnlijk de laatste in het vervolg de ideologische, karakterkundige en beschouwende artikelen voor zijn rekening, die verwantschap vertoonden met de inhoud van zijn lezingen en boeken. Met lezingen in *Doctrina* in 1796 en 1797 over ‘de gebreken der aeloude Nederlandsche staatsregeling’ actualiseerde Ockerse de inleidingen die Wiselius in de jaren voor de omwenteling in *Doctrina* had gehouden.⁷² Het derde deel van zijn *Characterkunde* waaraan Ockerse in de tijd van zijn redacteurschap de laatste hand legde, is wel gekenschetst als ‘de eerste met een wetenschappelijke verklaring onderbouwde collectieve psychologie van het Nederlandse volk in zijn geheel’.⁷³

Gogel schreef over economie, financiën en praktische politiek. Zijn visie lijkt op deze punten aanwezig in vele afleveringen van *De Democraten*.⁷⁴ Het redacteurschap was van belang voor de verdere levensloop van Gogel, omdat hij door het schrijven in dit blad van hoog niveau zijn expertise kon ontwikkelen en zijn politieke denkbeelden kon aanscherpen. Het blad wilde niet alleen maar getuigen, maar het was ook expliciet op voorlichten en overtuigen van de lezers gericht en wilde zo een politieke functie vervullen.

Volstreekte zekerheid over het auteurschap is er alleen over een artikel van Gogel over buitenlandse beleggingen in het nummer van 17 augustus 1796, waarin een opmerking in zijn speech voor de wijkvergadering in januari van dat jaar werd uitgewerkt.⁷⁵ Gogel keek vooral naar het belang van zijn eigen land. Hij schetste de desastreuze gevolgen van lenen aan het buitenland en drong in het artikel aan op verbodsbepalingen. In zijn artikel voerde Gogel niet alleen economische argumenten aan, maar ook politieke overwegingen. De economische neergang tastte volgens hem ook de ‘esprit public’ aan en verlamde de nationale veerkracht. Bovendien hadden volgens hem de vijandige staten Engeland, Oostenrijk en Rusland geprofiteerd van Nederlands kapitaal en daarmee macht en invloed opgebouwd. Iemand die geld had belegd in deze landen kon toch moeilijk hopen dat de Fransen of Bataven zouden winnen. Voor de renteniers, houders van staatsobligaties, had hij weinig achting. Honderden jongelieden groeiden op als onnutte wezens, omdat ze konden leven van nagelaten waardepapieren. Renteniers waren volgens Gogel niet geschikt om hun land te verdedigen. ‘De Hemel behoede elke maatschappij van renteniers voor een vijandelijke aanval!’ Later zou hij renteniers nog aanduiden als ‘ware hommels, die de fortuinen hunner medeburgeren opteeren [...] welke aan de industrie onttrokken worden en anders vruchtdragend zouden zijn.’⁷⁶ Er was in het artikel ook een felle aanval te lezen op speculanten, op ‘het uit de afgrond der hel opgestegen gebroed der agioteurs’. Het artikel was een algemeen betoog, maar Gogel verwees concreet naar beleggingen van 6,5 miljoen gulden in een ver buitenland.⁷⁷ Zijn eigen poging tot een grondaankoop in Noord-Amerika

72 Van Sas, *Bataafse terreur*, 16; Van Sas, *De metamorfose*, 307-309.

73 De typering is van Frijhoff, ‘Het zelfbeeld van de Nederlander in de achttiende eeuw’, 24.

74 De Lange, ‘De politieke actie’, 514 noot.

75 *De Democraten*, nr. 10, 17 augustus 1796, 73-78.

76 Gogel, *Memoriën*, 38-39.

77 Volgens Van Winter, *Het aandeel van den Amsterdamschen handel*, deel 2, 247 noot doelde hij in het bijzonder op twee beleggingen van Stadnitski.

noemde hij niet, hoewel hij tot in het jaar 1797 bleef proberen de grond toch nog op zijn naam te krijgen.⁷⁸ Het artikel was geen eendagsvlieg, want twee jaar later zou Gogel het in het begin van zijn agentschap omzetten in een memorandum voor de nieuw aangetreden regering, waarbij hij naar deze eerdere publicatie verwees.⁷⁹

Voor de patriotten was Amerika steeds het 'voorbeeld in de verte' geweest.⁸⁰ Terwijl Gogel in zijn speech van januari 1796 Amerika nog in positieve zin als de 'wieg der vrijheid' aanduidde, liet hij zich enkele maanden later in zijn artikel sceptisch over dat land uit. Amerika had 'zijn klimmende grootheid aan ons geld te danken', de invloed van de pro-Engelse factie nam er volgens Gogel gestaag toe en had misschien al geheel de overhand.⁸¹ Dat was ook te wijten aan 'de Amerikaansche Constitutie op het Foederalismus gegrond', die alleen maar tot verdeeldheid leidde.⁸² Ook het verfoeide, federalistisch geïnspireerde reglement van de Nationale Vergadering in eigen land was een gevolg van het medicijn van 'Amerikaansche geneesheren'.⁸³ De felle unitarist Gogel had er in het geheel geen oog voor dat federalistische schrijvers als Swildens en Dumbar zich wel degelijk binnen het gedachtengoed van het democratische republicanisme bewogen. Ze waren tegen een eenheidsstaat, omdat ze meenden dat democratische opvattingen alleen in een federale staat met relatief kleine politieke eenheden tot hun recht zouden komen.⁸⁴ Volgens Swildens kwamen ook de republikeinse uitgangspunten in gevaar in een eenheidsstaat die volgens hem uiteindelijk zou uitdraaien op de invoering van een monarchie.

De reeks artikelen in *De Democraten* over de overheidsfinanciën ving aan met een nummer dat medio juli 1796 geheel aan de uniformering van de belastingen was gewijd. Een volgend nummer bevatte een bijdrage over de samensmelting van de gewestelijke schulden. De beide verhandelingen, waarvan algemeen wordt aangenomen dat ze door Gogel waren geschreven, vormden een samenhangend geheel.⁸⁵ Later haakte Gogel ook concreet in op de belastingdiscussies in de Nationale Vergadering, hij reageerde onder meer op een memorandum van de onafhankelijke, unitarische afgevaardigde Van de Kastele.⁸⁶ In *De Democraten* van 7 februari 1797 publiceerde Gogel een vergaand voorstel voor een nieuw soort belasting, de (progressief stijgende) inkomstenbelasting. Hij verdedigde de maatregel door te wijzen op het feit dat mensen met een hoog inkomen ook meer geld aan luxe te besteden

78 Van Winter, *Het aandeel van den Amsterdamschen handel*, deel 2, 247 noot; Van Winter, *American Finance*, deel 2, 676 noot. Van Winter verwijst naar notariële akten waarbij in Gogels boekhouding de aankoop van grond in Amerika als een nog te effectueren claim stond vermeld, GAA, Notarieel Archief, 27 juni 1794, inv.nr. 433, 16745/55; 14 april 1796, 16748/50; 24 juni 1796, 16748/79 en 22 december 1797, 16749/91.

79 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 18 mei 1798, in: GAGN, deel 2, 780-785.

80 Schulte Nordholt, *Voorbeeld in de verte*.

81 *De Democraten*, nr. 10, 17 augustus 1796, 77.

82 Idem, nr. 38, 26 januari 1797, 284.

83 Idem, nr. 22, 10 november 1796, 173. Ter toelichting van deze uitspraak werd verwezen naar de 'merkwaaardige voorrede' bij het derde deel van een werk over de Amerikaanse constitutie van het federalistische lid van de Nationale Vergadering Dumbar, Gerhard Dumbar, *De oude en nieuwe Constitutie der Vereenigde Staaten van Amerika*.

84 Velema, 'Conversations with the Classics', 430.

85 *De Democraten*, nr. 4, 18 juli 1796, 25-32; Idem, nr. 5, 21 juli 1796, 33-34.

86 *De Democraten*, nr. 23, 10 november 1796, 179-184. Gogel besprak een artikel in de Franse krant *Le Moniteur*, dat later gebaseerd bleek te zijn op een memorandum van Van de Kastele.

hadden. De staat had in hun geval dus ook meer te beveiligen, omdat ‘de waarde van het vermogen, de waarde der bescherming niet alleen in eene percentsgewyze, maar zelfs in eene bestendig steigenden (*progressive*) mate doet verhogen’.⁸⁷ Gogel achtte ‘dit middel het billijkst en rechtvaardigst van allen’. En hij voegde daar zelfs aan toe: ‘het ware te wenschen, dat het zoodanig konde worden ingevoerd, dat alle andere belastingen geheel konden vernietigd worden’.

Het blad publiceerde ook een artikel over de volkssociëteiten dat overeenkomst vertoonde met het in maart 1795 door het Comité revolutionair uitgegeven memo.⁸⁸ Op het punt van lokale organisaties waren de denkbeelden van Gogel in de jaren 1795-1797 in beweging.⁸⁹ Ook na het kanonniersoproer verdedigde hij de volkssociëteiten nog, die het mikpunt waren geworden van de moderaten. Gogel betoogde dat het volk niet aan zichzelf overgelaten mocht worden. Het bestuur moest het belang van de medewerking van het volk onderkennen en kundige mensen dienden zich voor de volkssociëteiten beschikbaar te stellen, dan kon het ‘wederkeerig vertrouwen tusschen het Volk en het Bestuur hersteld worden’.⁹⁰ Daarvoor vormden ‘welingerichte’ volkssociëteiten het geschikte middel bij uitstek in Gogels evaluatie. De hervormingsgezinde bestuurder die dagelijks omging met de burgers in de volkssociëteiten, kon daar de gevoelens en de denkwijze van de natie leren kennen. Zo kon hij de ‘ingebeelde afstand’ overwinnen die alle bestuurders al snel dreigde te besmetten. Voor een representatieve vertegenwoordiging waren kundigheden bij het volk nodig, waarvoor de volkssociëteiten als leerschool konden dienen, ook voor de lagere standen. Zonder een goede begeleiding kwamen er echter slecht functionerende sociëteiten tot stand, waar politieke fortuinzoekers onterechte kritiek spuiden, waardoor het vertrouwen in het bestuur verloren ging. De invloed van de volkssociëteiten kon dan tot wanorde (‘desorganisatie, regeringsloosheid, ontbinding, etc.’) leiden.

Een maand later was er forse kritiek in *De Democraten* te lezen op een ontwerp-regeling, die de Amsterdamse stemmers het recht gaf om voorstellen te doen aan het stadsbestuur die bindend waren als ze ondersteund werden door twee derde van de stemmers.⁹¹ Het ontwerp-reglement was tot stand gekomen onder invloed van de wijkvergaderingen en politieke clubs. De redactie plaatste op een prominente plaats een anoniem ingezonden stuk, dat zeer kritisch was over deze vorm van directe democratie op lokaal niveau. Het waarschuwde voor het gevaar dat door de aanvaarding van reglementen die strijdig waren met nationale regelgeving de vorming van een unitarische staat kon worden belemmerd.⁹² Nadat het ontwerp was goedgekeurd, kreeg de schrijver van het ingezonden stuk een half jaar later de ruimte voor een sarcastisch betoog over zijn ervaring met bijeenkomsten die naar aanleiding van de regeling waren uitgeschreven. Hij schreef over de kwalen die

87 *De Democraten*, nr. 40, 9 februari 1797, 293-300, inzh. 298. Het destijds nog ongebruikelijke woord ‘progressive’ was tussen haakjes geplaatst en cursief gedrukt.

88 *Idem*, nr. 7, 4 augustus 1796, 49-53.

89 De Lange, ‘De politieke actie’, 509; Jourdan, *Amsterdam en révolution*.

90 *De Democraten*, nr. 7, 4 augustus 1796, 50-53.

91 Zie over deze regeling ook Breen, ‘De regeering van Amsterdam’, 59-60.

92 *De Democraten*, nr. 15, 22 september 1796, 118-120.

men kon opdoen op ‘benaauwde avonden, in nauwe vertrekken, op elkander gepakt’. Zijn conclusie was dat het verstandiger was de nationale representatieve democratie te versterken.⁹³

TOESPITSING VAN DE POLITIEKE TEGENSTELLINGEN

De politieke tegenstellingen in het land verscherpten zich door het Plan van Constitutie dat de constitutiecommissie in november 1796 aan de Nationale Vergadering aanbood. Het Plan leidde tot veel kritiek, ook in *De Democraten*.⁹⁴ Niet alleen ging het uit van een federale bestuursvorm, maar volgens de critici voorzag het ook in een systeem van ‘verkiesbare aristocratie’ in plaats van een vertegenwoordigende of participerende democratie.

Na een moeizame discussie in de verdeelde Nationale Vergadering werd het Plan eerst als grondslag voor het verdere beraad aanvaard, maar kwam op 2 december een compromis tot stand, doordat het parlement vaststelde dat het document gebaseerd moest zijn op het principe van een- en ondeelbaarheid. De precieze uitwerking van dit beginsel liet het echter in het midden. Voor een nadere uitwerking stelde het een tweetal commissies in. Een werkgroep onder leiding van Hahn moest aanbevelingen doen om het principe van een- en ondeelbaarheid steviger in het Plan te verankeren, terwijl een commissie onder voorzitterschap van Van de Kastele voorstellen moest formuleren, gericht op financiële eenwording.

De twee commissies kwamen al snel met hun aanbevelingen. Met de alternatieve voorstellen van Hahn kon de verdere discussie worden toegespitst op de essentiële tegenstellingen.⁹⁵ Het rapport van Van de Kastele greep niet alleen terug op een eerder memorandum van hemzelf, maar ook op gedachten die Gogel in *De Democraten* had ontwikkeld.⁹⁶ Op basis van dit rapport nam de Nationale Vergadering een belangrijk besluit door op 20 januari 1797 de samensmelting van de gewestelijke schulden te aanvaarden als eerste stap op weg naar een nieuw, landelijk financieel stelsel.⁹⁷

Door de strijd over het Plan van Constitutie die daarna ontbrandde, ontstond bij Gogel en zijn medestanders aandrang om een eigen netwerk van betrouwbare sociëteiten op te zetten die expliciet gericht waren op het propageren van de eenheidsstaat.⁹⁸ Nadat kort daarvoor in Haarlem, Alkmaar, Rotterdam en Delft sociëteiten voor Eenheid en Ondeelbaarheid waren opgericht, zetten Gogel en enkele medestanders op 27 maart 1797 hun plan voor een Amsterdamse sociëteit door. De nieuwe sociëteit vormde een instrument van politieke actie en propaganda. Het uitdrukkelijke doel was om te bevorderen dat het Ontwerp van Constitutie zoveel

93 Idem, nr. 48, 6 april 1797, 56-60.

94 Idem, nr. 26, 22 november 1796, 197-200.

95 Geyl, *De Nederlandse stam*, deel 6, 1656-1660; Oddens, *Pioniers*, 214.

96 Schama, *Patriots and Liberators*, 266.

97 *De Democraten*, nr. 26, 22 november 1796, 197-200. Godefroi, *De financiële unificatie*, 7.

98 Poell, *The Democratic Paradox*, 92.

mogelijk in unitarische zin zou worden geamendeerd. Een andere doelstelling was de bestrijding van ultra-revolutionaire en anarchistische tendenties. Bij de opening van de nieuwe club verklaarde Gogel dat hij ‘gevoelig getroffen [was] door de rampen welke ons aangebooren of aangenomen vaderland bij de toenemende partijen factiezucht dreigen’, zodat hij ervan overtuigd was dat er een vereniging moest komen voor mensen die het verderfelijke systeem van aristocratie en federalisme afwezen, maar die tegelijkertijd niets te maken wilden hebben met degenen die ‘onder de dekmantel van vaderlandsliefde de snoodste bedoelingen tot regeereloosheid, wanorde of onrechtvaardigheid’ koesterden.⁹⁹ Gogel zag blijkbaar geen tegenstelling tussen zijn afkeer van ‘de toenemende partij- en factiezucht’ en het oprichten van een nieuwe organisatie die duidelijk op politieke strijd was gericht. Hij vereenzelfdigde zijn streven naar de eenheidsstaat zonder meer met het algemeen belang.

In de *Amsterdamsche Courant* van 30 maart stelde de Sociëteit zich met een beknopte beginselverklaring voor aan het Amsterdamse publiek.¹⁰⁰ Gogel begon de beweging ook landelijk te structureren met een centrale coördinatie vanuit de Amsterdamse sociëteit De Uitkijk. Er waren verder contacten met hervormingsgezinde afgevaardigden in de Nationale Vergadering.¹⁰¹ Met het redactionele werk voor *De Democraten* en zijn activiteiten voor de Sociëteit meende Gogel meer aan de goede zaak te kunnen bijdragen dan in bestuurlijke functies die hij in maart en april afwees. Gezien het redactionele werk voor *De Democraten* voldeed Gogel aan de typering van de ‘moderne intellectueel’, die rond 1800 geboren werd.¹⁰² Gelet op de aard van zijn andere politieke bemoeienissen was hij echter toch meer een doelgerichte politieke activist – en later een daadkrachtige bestuurder – dan een ‘freischwebende’ intellectueel.

Gogel ging in de nieuwe Sociëteit een hoofdrol spelen. Hij werd tot voorzitter gekozen, ook Fennekol, Wiselius en Ockerse kregen stemmen.¹⁰³ Als voorzitter hield hij tijdens de oprichtingsbijeenkomst en ook daarna nog een paar redevoeringen, waarin hij zich een krachtig ijveraar voor de eenheidsstaat toonde. De vergadering benoemde hem, Fennekol en Cuperus als leden van een commissie die een brochure met grondbeginselen en reglementen voorbereidde.¹⁰⁴ Gogel en zijn medebestuurders beoogden door debatten te organiseren de publieke opinie rijp te maken voor een radicale breuk met de federale staatsinrichting. Een andere activiteit was het sturen van adressen aan de Nationale Vergadering. De Amsterdamse krantenlezers konden de activiteiten van Eenheid en Ondeelbaarheid goed volgen, want regelmatig plaatste de Sociëteit advertenties over haar activiteiten. Zij liet om

99 Oprichtingsvoorstel van de Sociëteit voor Eenheid en Ondeelbaarheid, NA, Gogel, inv.nr. 2, aangehaald in Poell, *The Democratic Paradox*, 92.

100 *Amsterdamsche Courant*, 30 maart 1797, aangehaald in Stouten, *Ockerse*, 98.

101 Over de precieze opzet van het politieke netwerk is in de literatuur veel gediscussieerd, zie De Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie*, 150; Stouten, *Ockerse*, 97; De Lange, ‘De politieke actie’, 509-510; Poell, *The Democratic Paradox*, 91-93 en Oddens, *Pioniers*, 281.

102 De Vries, ‘De geboorte van de moderne intellectueel’.

103 *GAGN*, deel 2, 527.

104 Bloemgarten, *Lémon*, 79-80; Stouten, *Ockerse*, 98.

de onafhankelijkheid te garanderen geen leden van de Nationale Vergadering of van enig gewestelijk bestuur toe. Bij het toelaten van leden werd verder geen onderscheid gemaakt naar rang, stand of godsdienst. Toch waren er wel enige drempels. Er werd geballoteerd en bovendien was het lidmaatschap vrij kostbaar. De contributie kon echter verlaagd worden voor 'kundige en welgezinde, doch tevens min vermogende Burgers'.

De Sociëteit speelde een rol in het emancipatieproces van de joodse bevolkingsgroep. De joodse arts Lémon bracht het in augustus 1797 zelfs tot voorzitter van de sociëteit, als opvolger van Gogel, die als gevolg van een rouwingschema na drie maanden weer moest aftreden. Niet alleen was Lémon voorzitter van de Sociëteit, maar ook vervulde de joodse koopman-jurist Asser de functie van secretaris.¹⁰⁵ En dat, terwijl vele andere verenigingen, zoals de sociëteit Felix Meritis, in deze tijd nog geen joden als lid toelieten. Kort daarna moest Lémon reglementair bedanken, aangezien hij was gekozen in de tweede Nationale Vergadering. Bij zijn vertrek schreef Lémon dat hij zijn medeleden dankbaar was omdat hij zich als jood in hun midden thuis had gevoeld en omdat Eenheid en Ondeelbaarheid de eerste sociëteit in Amsterdam was waarin zijn geloofsgenoten 'met zo veel liefde, met zo veel achtig' behandeld werden.

Intussen was de strijd over het Ontwerp van Constitutie landelijk voortgezet. In maart was ook een moderate tegenbeweging op gang gekomen met een weekblad *Heraclyt en Democryt* en een aantal sociëteiten waarvan de Haagse Gemeenebestgezinde Sociëteit de belangrijkste was.¹⁰⁶ Tussen vertegenwoordigers van hervormingsgezinde en moderate sociëteiten ontstond een polemiek, met de inhoud van het Ontwerp van Constitutie als inzet.¹⁰⁷ De moderate partij zette zich in om het Ontwerp aanvaard te krijgen. Dat deed ze echter niet erg gepassioneerd, omdat het Ontwerp een compromis was en de moderate partij ook federalisten telde.¹⁰⁸

Ook Gogel en Ockerse stonden voor een dilemma. *De Democraten* vond aanvaarding van het Ontwerp gevaarlijk, maar verwerping was ook heilloos. De verwante sociëteiten vroegen aan de Nationale Vergadering de stemming over het Ontwerp uit te stellen om nieuwe amendementen mogelijk te maken. De Nationale Vergadering wees dat verzoek af en stelde op 30 mei 1797 een Ontwerp van Constitutie vast dat geen heldere tekst was, maar een gecompliceerd compromis. De volgende dag nam de Nationale Vergadering een ontbindingsbesluit en schreef ze nieuwe verkiezingen uit, te houden op 1 augustus.¹⁰⁹ Het Ontwerp van Constitutie zou op 8 augustus aan een referendum van individuele stemgerechtigden worden onderworpen, de eerste volksraadpleging in de Nederlandse geschiedenis, op zichzelf een belangrijk politiek novum.

Er ontbrandde opnieuw een felle strijd. Twaalf hervormingsgezinde afgevaardigden richtten zich met een manifest tot de natie. Pieter Vreede en elf mede-apos-

105 Bloemgarten, *Lémon*, 80-87.

106 De Lange, 'De Gemeenebestgezinde burgersociëteit te Den Haag', 45.

107 De Lange, 'De politieke actie', 511.

108 Oddens, 'No Extended Sphere', 406.

109 Oddens, *Pioniers*, 272-273.

Afb. 7 Portret van Pieter Vreede, prent door Reinier Vinkeles, naar een schilderij van Monogrammist, T.L., ca. 1800, Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-OB-62.976.

telen adviseerden het Ontwerp te verwerpen. Tegelijkertijd deden ze een frontale aanval op de Nationale Vergadering: er kon geen goed Ontwerp tot stand komen, zolang het oude Reglement van kracht was. De redactie van *De Democraten* deed mee, zonder namen te noemen, dat de vrij grote groep die in redactionele zin bij het blad betrokken was, verdeeld was. Sommigen waren tegen het ontwerp, anderen wisten het nog niet. Enkelens zouden mogelijk voor het ontwerp stemmen, omdat een verwerping ook nadelen met zich meebracht.¹¹⁰ De Sociëteit voor Eenheid en Ondeelbaarheid publiceerde echter een volstrekte afkeuring van het ontwerp.¹¹¹

Uiteindelijk bleek het Ontwerp ook voor het kiezersvolk onverteerbaar. Het

110 *De Democraten*, nr. 65, 3 augustus 1797, 193.

111 De Lange, 'De politieke actie', 512.

werd bij het referendum met grote meerderheid van stemmen (108.761 tegen 27.955 stemmen) verworpen.¹¹² Deze meerderheid kwam tot stand door een combinatie van twee kampen van tegenstanders, zij die de staatsregeling te weinig unitarisch vonden en zij die de constitutie nog te veel unitarisch vonden. De uitslag was duidelijk. De tegenstemmers vormden ook in ieder afzonderlijk gewest de meerderheid. Gogel behoorde tot de tegenstemmers, gelet op een later commentaar op de Concept-Staatsregeling van 1798 waarin hij naar enkele artikelen in het Ontwerp van Constitutie verwees en dit omschreef als ‘het voorig (met zó veel grond anderszins) verworpen plan van Constitutie’.¹¹³ Hij wenste een verklaring in het verbaal van het stembureau te zien opgenomen dat hij weliswaar met een enkel ja of nee zijn stem zou uitbrengen en zich ook aan de uitspraak van een wettige meerderheid zou onderwerpen, maar dat hij niet afzag van zijn recht als burger om wettige pogingen te doen om in de toekomst de Constitutie te veranderen.¹¹⁴

POLITIEKE IMPASSE EN DOORBRAAK

De verkiezingen voor de tweede Nationale Vergadering waren een week voor het referendum gehouden. De hervormingsgezinden kwamen versterkt naar voren, terwijl het aantal moderaten was afgenomen. Voor de moderatenleider Schimmelpenninck was deze uitkomst een desillusie, terwijl hij ook teleurgesteld was over het verwerpen van het Ontwerp van Constitutie. Verbitterd verklaarde hij in de bijeenkomst op 31 augustus 1797, waarin de wisseling van de wacht plaatsvond, geen zitting te zullen nemen in de nieuwe Nationale Vergadering.¹¹⁵ Hij liet het roer nu maar aan Vrede c.s. over: ‘te eer (zal) de natie haar bederf zien en haar ware redders leren kennen.’¹¹⁶ Hoewel de moderatenfractie geslonken was en gedemoraliseerd, bleef ze hardnekkig tegenspel bieden aan de hervormingsgezinden.¹¹⁷

Gogel werd deze maal wel gekozen, als vervanger van Konijnenburg die lid werd van de constitutiecommissie. Hij weigerde echter een parlementaire functie te aanvaarden. Gogel moest daarom naar Den Haag reizen om daar op 29 september in de Nationale Vergadering toe te lichten waarom hij niet wilde toetreden.¹¹⁸ In zijn uitvoerige toelichting wees hij erop, dat hij al vier jaar ‘ten nadele van gezondheid en vermogen, meer dan eens met gevaar van mijn leven en met opoffering van genoegzaam alle vermaken, voor de belangen van het volk werkzaam was geweest.’ Zou hij zijn zaak verlaten dan zou die geheel verlopen, aangezien hij geen compagnon en slechts drie zeer jonge bedienden had. Het zou zijn ondergang betekenen.

112 De Gou (ed.), *Het Ontwerp van Constitutie*, deel 2, 580.

113 Gogel aan de derde constitutiecommissie, 5 maart 1798, NA, Gogel, inv.nr. 2, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 2, 308-312, inzh. 311.

114 Verklaring 8 augustus 1797, NA, Gogel, inv.nr. 2.

115 Oddens, *Pioniers*, 287.

116 Volgens Th. van Leeuwen aan Valckenaer, 22 oktober 1797, in: *GAGN*, deel 2, 539.

117 Oddens, *Pioniers*, 286-302.

118 Verklaring van Gogel in Nationale Vergadering, 29 september 1797, NA, Gogel, inv.nr. 2, ook in *Dagverhaal van de tweede Nationaale vergadering*, deel 7, nr. 692 (zitting 29 september 1797) 293.

Hij deed daarom een beroep op ‘nooddwang’. Aan zijn schriftelijk voorbereide en toch al zwaar aangezette toelichting voegde Gogel mondeling nog toe dat hij zijn bestaansmiddelen ook niet kon opgeven, omdat hij voor zijn ‘gryze Moeder’ moest zorgen.¹¹⁹ Waarschijnlijk had Gogel voor zichzelf nog een ander argument, namelijk dat de Nationale Vergadering naar zijn mening toch geen vuist kon maken. Ook had hij in het algemeen zoals hij later meermalen zou laten blijken een aversie tegen grote vergaderingen die in zijn ogen niet doelgericht konden werken.

Gogels mederedacteur van *De Democraten* Ockerse trad wel toe tot het parlement, evenals Konijnenburg. Beiden gingen zich als lid van de tweede constitutiecommissie bezighouden met het opstellen van een nieuwe Staatsregeling ter vervanging van het afgestemde Ontwerp. Gogel zette de redactie van *De Democraten* alleen voort en bleef met het blad en met zijn Sociëteit invloed uitoefenen, ook via Ockerse. Deze nam weliswaar afscheid van de redactie van *De Democraten* en van de Sociëteit, maar hij had er nog goede banden mee. Zo bracht hij op 1 november 1797 een door de Amsterdamse Sociëteit voor Eenheid en Ondeelbaarheid opgesteld stuk met opmerkingen over de Staatsregeling ter kennis van de constitutiecommissie.¹²⁰

De tweede Nationale Vergadering was – zoals gezegd – hervormingsgezinder van samenstelling. De vernietigende slag die de Engelsen op 11 oktober bij Kamperduin aan de Bataafse vloot onder vice-admiraal De Winter toebrachten, werkte de radicalisering verder in de hand.¹²¹ De nederlaag werd vooral de Commissie voor Buitenlandse Zaken aangerekend, die het bevel tot het uitvaren van de vloot had gegeven en die uit moderate en onafhankelijke leden bestond. Het politieke klimaat bleef echter onzeker en dat had invloed op het werk aan de nieuwe constitutie. Tekenend was de gang van zaken bij de samenstelling van de financiële subcommissie, die onder meer een belastingplan moest ontwerpen. Mensen van niveau wilden er niet aan deelnemen. Gogel stond op de groslijst die de constitutiecommissie had opgesteld. Hoewel hij belangrijke artikelen had geschreven over de belastingen, werd hij toch niet gevraagd.¹²² Waarschijnlijk had hij laten weten niet beschikbaar te zijn, omdat hij het standpunt van zijn vriend Goldberg deelde. Deze weigerde begin november lid van de subcommissie te worden met het argument dat de Nationale Vergadering onvoldoende macht had om van de gewesten de gegevens los te krijgen die voor het opzetten van een nieuw belastingstelsel onontbeerlijk waren.¹²³ Pas eind december vond de eerste vergadering van de subcommissie plaats onder voorzitterschap van de Leidse stadssecretaris Boudewijn van Rees.

Er waren in het najaar van 1797 vele geruchten over samenzweringen en over een staatsgreep. Zo schreef Wiselius aan Schimmelpenninck dat hij vermoedde dat Gogel zich met een radicale samenzwering inliet. Schimmelpenninck, het ‘vleesge-

119 Schriftelijk stuk, NA, Gogel, inv.nr. 2.

120 Notulen constitutiecommissie, 1 november 1797, in: De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 1, 151.

121 Fehrmann, *Onze vloot in de Franse tijd*, 51-54.

122 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 1, xxi.

123 Goldberg aan tweede constitutiecommissie, 10 november 1797, NA, Goldberg, inv.nr. 11, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 1, 343-345.

worden moderatisme' en tegenstander van revolutionaire middelen, kon zich niet voorstellen dat Gogel die hij wat neerbuigend als 'die goedhartige jongen' aanduidde, aan een staatsgreep mee zou doen. Even later zag hij echter in dat Gogel minder onschuldig was dan hij dacht. Desgevraagd had deze hem namelijk gezegd, 'op een toon die maar tamelijk beviel', dat hij niet actief aan een complot deelnam; dat hij er toe 'aangezocht was, dog dat hij er nooit gewicht aan gehegt had'. Na deze ontwijkende uitspraak vroeg Schimmelpenninck aan Wiselius om Gogel nog eens op de rampzalige gevolgen van een coup te wijzen.¹²⁴ Het lijkt erop, dat Schimmelpenninck naïefer was dan Wiselius en de 'goedhartige' Gogel, die beiden op de hoogte waren van de plannen voor een staatsgreep. Gogel was echter niet van plan een machtsgreep te ondersteunen. Hij zag dat Vreede en de zijnen onder druk stonden van ultra-radicalen groepen die hij steeds meer was gaan verfoeien en hij verwachtte dat een staatsgreep de invloed van deze groepen nog zou versterken. Gogel wees in het bijzonder naar leden van de Amsterdamse sociëteit Deugd en Kundigheden die volgens hem een slechte invloed hadden. Vooral Hendrik Nobbe, die hij ook bij het leesgezelschap met de letter Z. had leren kennen, beschouwde hij als een persoonlijke vijand.¹²⁵

De moderaten lieten de politieke impasse intussen voortduren. Als protest daartegen verscheen op 12 december een manifest van 43 hervormingsgezinde afgevaardigden met radicale wensen voor een nieuwe Constitutie.¹²⁶ Een debat in de Nationale Vergadering maakte duidelijk dat deze wensen niet op een meerderheid konden rekenen.¹²⁷ Onafhankelijke, unitarische afgevaardigden als Hahn en Van de Kastele ondersteunden het manifest niet.

Het scenario om langs parlementaire weg de eenheidsstaat te verwezenlijken leek bovendien onmogelijk te worden door de negatieve reacties van de gewesten op een besluit tot een nationale inkomstenheffing.¹²⁸ Na de catastrofe bij Kamperduin kon een herstel van de marine op brede steun rekenen. Aanvankelijk leek daardoor een doorbreking van de patstelling in de Nationale Vergadering mogelijk. Ondanks heftige tegenstand van de federalistische stroming was toch een besluit tot een heffing van acht procent voor alle inwoners van de Bataafse Republiek met een inkomen van meer dan driehonderd gulden per jaar aangenomen door een alliantie van hervormingsgezinden en gematigde moderaten, met 58 tegen 54 stemmen. Alle provincies behalve Holland weigerden daarna echter halsstarrig de goedkeuring die volgens het Reglement vereist was waardoor het besluit van de Nationale Vergadering rechtskracht miste. Van de Kastele sprak dan ook kort daarna, op 12 januari 1798, als afgevaardigde van de volksvertegenwoordiging zeer kritische woorden tot de tweede constitutiecommissie over het onvermogen om de financiën van de Republiek op orde te brengen. In een wanhopige oproep vroeg hij

124 Schimmelpenninck aan Wiselius, 11 december 1797, NA, Wiselius, inv.nr. 3, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 1, 573-574.

125 De Lange, 'De politieke actie', 513; *NNBW*, deel 1, 1383-1384.

126 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 1, 574-577.

127 Oddens, *Pioniers*, 301.

128 Enthoven, 'De nationale heffing op inkomen van 1798'.

de commissie haast te maken met de voorbereiding van een Staatsregeling. Hij riep uit: 'En ach! Onze finantien! Medeburgers! Zij gedoogen geen uitstel'.¹²⁹ Op 15 januari zegde een deputatie uit de constitutiecommissie onder leiding van Ockerse aan de Nationale Vergadering toe dat een Constitutie gebaseerd op een- en ondeelbaarheid eind februari zou worden ingediend. Een grote meerderheid van de Nationale Vergadering ondersteunde zijn schets van de inhoud van de nieuwe grondwet. Hiermee leek weliswaar in de praktijk het Reglement overboord gezet, maar er dreigde toch nog politieke tegenwerking.¹³⁰ Een staatsgreep was dan ook niet meer tegen te houden. Ockerse was al betrokken bij een parallel circuit dat bezig was met de voorbereiding van een dergelijke machtsgreep.

De nieuwe Franse ambassadeur Charles Delacroix deed daar eveneens aan mee. Na een staatsgreep die in Frankrijk op 4 september (18 Fructidor) 1797 had plaatsgevonden, had Vreede bij het nieuwe bewind in Parijs de terugroeping van de behoudende gezant François Noël bewerkstelligd die daarop was vervangen door de radicalere Delacroix. De nieuwe Franse regering verwachtte van de Bataafse Republiek dat ze eindelijk orde op zaken zou stellen en meer aan de oorlogsinspanning zou bijdragen. Delacroix had vanuit Parijs de opdracht meegekregen om snel voor een grondwet te zorgen en hij was zich na zijn komst eind december 1797 in Nederland intensief met het opstellen van de Staatsregeling gaan bemoeien. Eerst had hij nog zowel met moderaten als met hervormingsgezinden overlegd. Dat was niet vruchtbaar gebleken, waarna Delacroix zich alleen nog op de hervormingsgezinden richtte.

Gogel zag met zorg de verscherping van de politieke tegenstellingen. Eind december verscheen in zijn blad *De Democraten* een betoog dat factievorming nadelig was.¹³¹ Factievorming resulteerde immers in afgevaardigden die niet meer voor zichzelf dachten, maar hun leider volgden. Partijvorming leidde tot het beleggen van vergaderingen om eenstemmigheid te bereiken, wat de invloed van 'de chef' vergrootte. Op dit soort vergaderingen voerden hartstochten vaak de bovenaan, ook bij de leider. Partijvorming leidde tot onderlinge na-ijver en haat tussen de partijen, die zich steeds verder verscherpte. Voorstellen werden afgewezen, alleen omdat zij van de andere partij afkomstig waren. Wat eerst partijen waren die slechts op enkele punten verschilden, werden naderhand 'Schandelyke FACTIEN, die het algemeen welzyn uit het oog verliezen en het Vaderland verscheuren.' Dat was ook in Frankrijk gebeurd. Het blad riep de volksvertegenwoordigers tot slot op partijschappen te vermijden en vertrouwen te hebben in de goede bedoelingen van hun medevertegenwoordigers. 'Bedenk dat u niet bent gekozen voor uw eigen glorie, maar om het duurzaam geluk van het volk te bewerkstelligen. Zorg dat u zich niet door een Caesar of een Cromwell laat misleiden.' Gogel wilde consensuspolitiek bedrijven; inhoudelijke argumenten moesten de doorslag geven. Niettemin maakte hij zelf deel uit van allerlei groepen om actie te voeren voor zijn ideaal

129 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 1, 296.

130 Ibidem, xli-xlii.

131 *De Democraten*, nr. 85, 28 december 1797, 25-32, aangehaald in De Buijzer, *De Democraten*, deel 2, bijlagen, 127-129.

van de eenheidsstaat. Daarbij gebruikte hij vaak partijdige taal en verketterde hij zijn tegenstanders soms. Gogel wees in het algemeen partij- en factievorming af, maar streefde wel via groepsvorming zijn eigen idealen na.

Op 15 januari besloot een aantal hervormingsgezinde leden van de Nationale Vergadering in aanwezigheid van Delacroix tot een staatsgreep. Zij ergerden zich aan de talrijke hindernissen die door de tegenstanders van de eenheid telkens weer werden opgeworpen. Ockerse, later op de gebeurtenis terugziende, stelde dat de machinaties van de federalisten 'in stoutheid' toenamen en verlamdend werkten.¹³² Zonder een staatsgreep zou de politieke stagnatie hebben voortgeduurd en verwachtte hij een inlijving door de Fransen die ongeduldig uitkeken naar een stabiele Constitutie.

Gogel hield zich afzijdig van de staatsgreep. Hij was weliswaar overtuigd voorstander van een unitarische Staatsregeling en hij was zeker teleurgesteld over het uitblijven daarvan. Hij meende echter dat het streven naar consensus een oplossing binnen bereik kon brengen. Gogel keerde zich enkele dagen voor de staatsgreep, op de derde verjaardag van de Bataafse omwenteling (18 januari 1798), bij de Sociëteit voor Eenheid en Ondeelbaarheid in felle bewoordingen tegen de politieke verdeeldheid. Hij sprak over 'een volk dat den eenen dag bestuurders verkiest, hen den tweeden dag mistrouwt, den derden dag vervloekt', maar wel wenst dat zijn belangen goed behartigd worden. Hij zag 'honderd verschillend denkende partijen die elk om een andere oorzaak elkander schelden en vloeken, zonder aan elkander iets te willen toegeven'. Deze anarchie en ordeloosheid moesten snel worden vervangen door een krachtig, bekwaam en gerespecteerd bestuur.¹³³ Het is moeilijk uit te maken, of zijn kritiek gericht was tegen de partijgeest van de hervormingsgezinden dan wel tegen de koppigheid van hun moderate tegenstanders.¹³⁴ Waarschijnlijk tegen allebei. Zelf stuurde hij in elk geval niet op een coup aan, in zijn rede bepleitte hij dat eendracht de schandelijke twisten in het vaderland zou vervangen.

Nadat de hervormingsgezinde Midderigh op 19 januari tot voorzitter van de Nationale Vergadering was gekozen, zetten de coupberamers hun plannen door. Pieter Vreede, de beoogde regeringsleider, die in zijn woonplaats Tilburg ziek te bed lag, keerde juist op tijd terug om op 21 januari samen met 48 andere leden van de Nationale Vergadering zijn handtekening te kunnen zetten onder een document, getiteld *Points Constitutionnels Convenus*, dat moest dienen als basis voor een nieuw reglement na de machtsovername. In de nacht van 21 op 22 januari had Midderigh een onderhoud met de commandant van de Franse troepen Joubert en de Bataafse legercommandant Daendels om het verzetten van de politieke bakens voor te bereiden. Na het gesprek gaf Midderigh de militairen van het Haagse garnizoen opdracht om de regeringsgebouwen te bezetten. De zes leden van de Commissie voor Buitenlandse Zaken kregen huisarrest aangezegd. Zij vervulden bij de

132 Ockerse, Recensie van N.G. van Kampen, *Geschiedenis van de Fransche Heerschappij*, 512.

133 Rede van Gogel op 18 januari 1798, NA, Gogel, inv.nr. 2, ook aangehaald in GAGN, deel 2, cxxviii, zie ook De Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie*, 166.

134 Schama, *Patriots and Liberators*, 326.

staatsgreep een zondebokfunctie.¹³⁵ Later werden de zes naar locaties buiten de stad overgebracht. De andere leden van de Nationale Vergadering werden opgetrommeld voor een buitengewone en besloten vergadering. Vervolgens werd aan 22 leden het lidmaatschap ontnomen, zij werden in de dagen daarna naar het Huis in 't Bosch bij Den Haag (het tegenwoordige Huis ten Bosch) overgebracht. De overige leden moesten een verklaring van afkeer van het stadhouderschap, het federalisme, de aristocratie en de regeringsloosheid afleggen. Elf afgevaardigden weigerden dat en moesten de bijeenkomst verlaten waarna Midderigh de vergadering sloot. 's Middags volgde een openbare zitting van de Nationale Vergadering. De aanwezigen riepen zich uit tot Constituerende Vergadering, ze vernietigden het reglement van de Nationale Vergadering en aanvaardden een voorlopig programma, gebaseerd op de *Points Constitutionnels Convenus*. De omwenteling was een feit.

De Constituerende Vergadering benoemde een voorlopig Uitvoerend Bewind bestaande uit vijf leden, aangeduid met de titel van directeur, ontleend aan de Franse benaming Directoire. Naast Pieter Vreede werden benoemd de uitgever Wybo Fijnje, de lakenfabrikant Stefanus van Langen, de natuurkundige Johan Fokker en de advocaat Berend Wildrik. Voor zijn benoeming was Fijnje lid van het Oost-Indisch Comité dat in Amsterdam was gevestigd; de anderen waren lid van de Constituerende Vergadering. Het Bewind was een college met een collectieve verantwoordelijkheid voor het dagelijks bestuur van het land dat het door de wetgevende macht vastgestelde beleid diende uit te voeren. Intern was er een werkverdeling; Vreede kreeg algemene en binnenlandse zaken, Fijnje financiën, Van Langen buitenlandse zaken, Wildrik justitie en Fokker oorlog en marine. Het voorzitterschap rouleerde elke maand; als eerste trad Vreede op als voorzitter. Het Bewind stond buiten het parlement en werd bijgestaan door agenten, die leiding gaven aan departementen van algemeen bestuur.

Na de staatsgreep kwam *De Democraten* van 30 januari 1798 met een oordeel over de staatsgreep dat waarschijnlijk door Gogel was geschreven.¹³⁶ Gogel stuurde namelijk het nummer dezelfde dag aan Ockerse met een brief die helaas niet meer beschikbaar is. Eerst greep hij in het artikel uitvoerig terug op wat hij vroeger had geschreven over het gebruik van revolutionaire maatregelen. Hij meende, dat het nodig was sommige hardnekkige kwalen 'tot op het been toe' weg te snijden met 'het onmeedogend mes van eenen revolutionairen heelmeeester'.¹³⁷ Dit revolutionaire middel mocht echter slechts onder strikte voorwaarden worden gebruikt. Een staatsgreep was alleen als ultimum remedium geoorloofd. Of alle andere middelen uitgeput waren, liet Gogel aan de onbevooroordeelde Nederlander ter eigen beoordeling over.¹³⁸ Wel wilde hij opmerken, dat 'de hooggerezen tweedragt en factiezucht' tot een situatie had geleid 'die zonder schok niet te verbeteren was'. Een 'omwenteling door het bestuur zelf georganiseerd' was verkiesbaar boven een

135 Oddens, *Pioniers*, 322.

136 *De Democraten*, nr. 90, 30 januari 1798, 57-64, zie De Buijzer, *De Democraten*, deel 2, bijlagen, 134-139.

137 Idem, nr. 5, 21 juli 1796, 36-40, inzh. 39.

138 Idem, nr. 90, 59, aangehaald in De Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie*, 166 en GAGN, deel 2, cxxvi-cxxvii.

volksopstand.¹³⁹ Gogel wees daarna op de noodzaak dat juist een revolutionair bestuur een voorzichtig en bestendig beleid moest voeren, omdat het al snel het vertrouwen van het volk kon verliezen. Hij hoopte dat na de staatsgreep spoedig een geregelde regeringsvorm zou terugkeren. Het gereed maken van een op hervormingen gerichte Staatsregeling was de voornaamste opdracht voor het nieuwe bestuur.¹⁴⁰ Ten slotte riep hij de burgers op hun medewerking aan het vaderland niet te weigeren, hoe zij ook dachten over de omwenteling van 22 januari.¹⁴¹

In een wrevelige reactie van 3 februari toonde Ockerse, die actief had deelgenomen aan de staatsgreep, zich teleurgesteld over het artikel. Het blad had weliswaar de staatsgreep niet veroordeeld, maar het liet volgens Ockerse wel alles in het midden en het vreesde kwade gevolgen. Aan de staatsgreep waren zeker risico's verbonden, maar Ockerse verzekerde Gogel dat de gebeurtenis van 22 januari het werk aan de Staatsregeling niet zou vertragen, maar eerder zou bespoedigen. Ockerse verwachtte dat het eerste deel van de Staatsregeling zelfs al op 6 februari klaar zou zijn, terwijl de twee overige delen binnen een maand zouden volgen. Ockerse schreef verder dat in Amsterdam de volksgeest de laatste tijd neigde naar aristocratie en stedelijk federalisme. Zelfs de Sociëteit voor Eenheid en Ondeelbaarheid waar Ockerse tot september graag kwam, was ermee besmet. En *De Democraten* had hij sinds enige tijd weinig meer gelezen, omdat de inhoud na zijn vertrek als redacteur was gaan afwijken van de beide eerste nummers van het blad, die Gogel en hij samen hadden geredigeerd en die hij als het beginselprogramma van hun politieke richting beschouwde.

Ockerse beschuldigde verder Gogel en anderen rond het blad *De Democraten* ervan dat zij hem op één hoop gooiden met fortuinzoekers, baantjesjagers en ultrarevolutionairen. Hij ontkende niet dat deze er waren, maar ze vormden een minderheid onder de uitvoerders van de staatsgreep.¹⁴² Ockerse beklemtoonde dat hij zelf zeker geen baantjesjager was; hij was niet tot het Uitvoerend Bewind toegetreden, hoewel er grote druk op hem was uitgeoefend dat wel te doen. Hij had gekozen voor het voorzitterschap van de vernieuwde constitutiecommissie. Daar lag zijn eerste belangstelling; hij bestempelde zichzelf in zijn brief aan Gogel meer als een Cincinnatus dan als een Caesar.

Het volgende nummer van *De Democraten* van 6 februari wees indringend op het gevaar dat de staatsgreep de invloed van de domme massa en van demagogen zou versterken. Als de Bataaf kwalijke verschijnselen van willekeur en demagogie zag opdoemen, dan zou hij weten dat het vaderland te gronde ging en dat de staatsgreep de ondergang had versneld. Tegelijkertijd werd er echter vanuit gegaan dat het blad zijn werk rustig zou voortzetten en een trouwe gezelschap zou zijn 'op het gevaarlijke pad der Revolutie'.¹⁴³ Het nummer van 15 februari bevatte een ingezon-

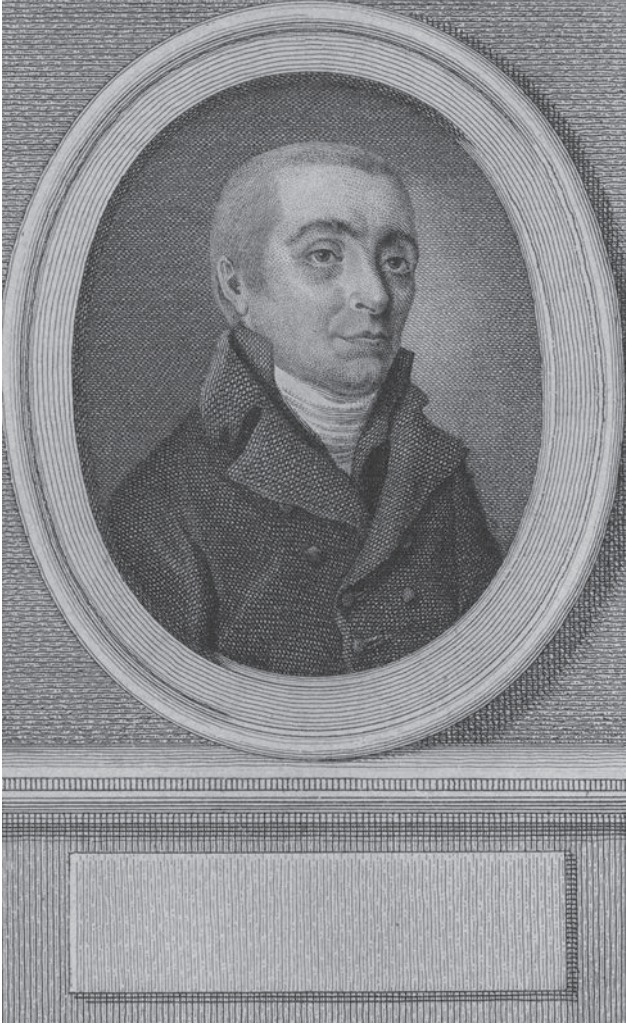
139 *De Democraten*, nr. 90, 59, aangehaald in De Lange, 'De politieke actie', 513.

140 *De Democraten*, nr. 90, 60, aangehaald in GAGN, deel 2, cxxvii.

141 *De Democraten*, nr. 90, 64.

142 Ockerse aan Gogel, 3 februari 1798.

143 *De Democraten*, nr. 93, 6 februari 1798, 81-88, inzh. 88, De Buijzer, *De Democraten*, deel 2, bijlagen, 141-143, inzh. 143. Zie ook GAGN, deel 2, cxxvii en Colenbrander, 'Eene beredeneerde catalogus', 242. Het nummer van 6 februari is waarschijnlijk nooit gepubliceerd. Bij de KB is voor zover bekend het enige nog bestaande

Afb. 8 Portret van Willem Anthonie Ockerse, prent door Reinier Vinkeles, ca. 1800, Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-OB-62.820.

den stuk van een ‘vriend van de een- en ondeelbaarheid’ met de opwekking dat alle politieke groepen zouden meewerken aan het optrekken van een nieuw staatsgebouw.¹⁴⁴ Dit was het laatste nummer dat verscheen, zonder dat over het staken van de uitgave echter enige mededeling werd gedaan.¹⁴⁵ Waarschijnlijk was Gogel toen al in gesprek met het nieuwe Uitvoerend Bewind over een benoeming tot agent van Financiën. Hij aanvaardde deze functie, hoewel hij erg cynisch was over de gang

exemplaar aanwezig, in de vorm van een drukproef. Nummer 91, dat had moeten verschijnen op 1 februari, is waarschijnlijk ook niet gepubliceerd, daarvan is geen exemplaar bekend, maar de paginanummers 65-72 waren hier wel voor gereserveerd, zie De Buijzer, *De Democraten*, deel 2, bijlagen, 139, 141.

¹⁴⁴ *De Democraten*, nr. 92, 15 februari 1798, 73-80, inzh. 79, zie De Buijzer, *De Democraten*, deel 2, bijlagen, 139-141, inzh. 140. De geïndiceerde verschijningsdatum van nr. 92 lag na die van nr. 93, de paginanummering sluit aan op die van het niet verschenen nr. 91, De Buijzer, *De Democraten*, deel 2, bijlagen, 139-141.

¹⁴⁵ *GAGN*, deel 2, cxxvii.

van zaken en meende dat het risico groot was dat de staatsgreep slecht zou aflopen. Te ver gaat de suggestie, dat Gogel de functie aannam, omdat hij al een wisseling van de wacht voorzag.¹⁴⁶ Deze wisseling kwam inderdaad met zijn eigen tegencoup van 12 juni 1798, maar voor een dergelijke koel berekenende houding was hij toch te weinig een machts politicianus. Ook deed hij in de tussenliggende maanden wel degelijk openlijke pogingen om de uitwassen van het beleid van het nieuwe Bewind te bestrijden.

In de geschiedschrijving is later nog een weinig vruchtbare discussie gevoerd of de staatsgreep van 22 januari 1798 nu wel of niet nodig was geweest. Volgens Schama was er ook zonder staatsgreep wel een op hervormingen gerichte, unitarisch-democratische grondwet tot stand gekomen, zodat hij de staatsgreep ‘onnodig’ noemde.¹⁴⁷ De Gou heeft deze stelling op basis van een uitvoerige bronnenstudie bestreden.¹⁴⁸ Belangrijker is echter te constateren dat ‘in het kielzog van 22 januari eindelijk knopen (werden) doorgehakt en doorbraken geforceerd. Daarmee was 22 januari inderdaad een grote sprong voorwaarts.’¹⁴⁹ De staatsgreep is ook wel de belangrijkste doorbraak in het Nederlandse staatsvormingsproces sinds de Opstand genoemd, een historisch moment.¹⁵⁰ Ook de levensloop van de koopman Gogel liet een grote verandering zien: na vier jaren van activisme, buitenparlementair optreden en redactionele werkzaamheden nam hij het ambt van bestuurder op zich.

146 Vuyk, *Remonstranten op de bres*, 247.

147 Schama, *Patriots and liberators*, 288-304.

148 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 1, xlii.

149 Van Sas, *Bataafse terreur*, 31.

150 Van Sas, *De metamorfose*, 389.

5 Het tumultueuze voorjaar van 1798

GOGELS AANTREDEN ALS AGENT

Een van de eerste opgaven van het voorlopige Uitvoerend Bewind, dat na de staatsgreep van januari 1798 aantrad, was het aantrekken van acht agenten, die het Bewind moesten ondersteunen. Ze waren beperkt doordat het ze niet was toegestaan om ‘onder elkander eenen afzonderlijken Raad’ te vormen. De agentschappen met een eenhoofdige leiding, voorlopers van de huidige ministeries, vormden een nieuw bestuurlijk fenomeen. In de eerste jaren van de Bataafse republiek waren comités en parlementaire commissies belast met de uitvoering van het beleid dat de Staten-Generaal en later de Nationale Vergadering vaststelden.¹

Bij de voorbereiding van de Staatsregeling had in de jaren daarvoor het Franse voorbeeld aanleiding gegeven tot een discussie of ministers dan wel commissies het Bewind moesten ondersteunen. Voor het blad *De Democraten* van Gogel en Ockerse was dit geen brandende kwestie; de redactie had zich neutraal opgesteld.² De hervormingsgezinde afgevaardigden in de Nationale Vergadering hadden zich echter tegen het instituut ministers ofwel agenten verzet, omdat zij een te grote macht van het uitvoerend bestuur vreesden. Juist op dit punt hadden zij uiteindelijk een concessie aan de Franse gezant Delacroix moeten doen. In het voorlopige programma, dat de Constituerende Vergadering na de staatsgreep aanvaardde, was gekozen voor agenten in plaats van commissies.³ Alleen voor de koloniale zaken bleven colleges gehandhaafd.⁴

Een week na de staatsgreep kreeg de Franse ambassadeur een lijstje met de namen van kandidaat-agenten gepresenteerd.⁵ Dat lijstje kennen we niet, we weten dus niet of Gogel er al op stond. In de geruchtenstroom werden de afgevaardigden Van de Kastele en E.M. van Beyma als agent van financiën genoemd.⁶ Van de Kas-

1 Secker, ‘Van de uitvoerende magt’, 118.

2 *De Democraten*, nr. 18, 13 oktober 1796, 137-143.

3 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 2, 22-25.

4 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 142-146.

5 Ducange, assistent van de Franse ambassadeur, aan Van Langen, 29 januari 1798, NA, Wetgevende Colleges, inv.nr. 508, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 2, 371-372.

6 Van Leyden aan Valckenaer, 31 januari 1798, in: *GAGN*, deel 2, 711. Vermeld is nog dat de Amsterdamse koopman Voûte voor de post van agent van Financiën was gepolst, maar dat deze zou hebben geweigerd (Vles, *Gogel*, 82). Daarbij ging het echter niet om een agentschap, maar om in ‘sommige commercieele zaken van dienst te zijn’ (Wiselius aan Fijnje, 23 januari 1798, NA, Gogel, inv.nr. 10). Het Bewind wilde een handelsverdrag met

teele was echter een onwaarschijnlijke kandidaat, ook al was hij de belangrijkste financiële specialist van de Nationale Vergadering, want hij was niet aanwezig bij de zitting van 22 januari en nam aan het eind van de maand ontslag. Ockerse, die dicht bij het vuur zat, verwees in zijn brief van 3 februari, waarin hij de staatsgreep tegenover Gogel verdedigde, op geen enkele manier naar een mogelijke benoeming van Gogel. Wel deed hij in deze brief een beroep op Gogels financiële expertise en vroeg hem zijn gedachten te laten gaan over de vraag 'hoe zonder geforceerde heffing 17 à 18 mill. voor het land extra te bekomen'.⁷

Ondanks zijn reserve tegenover de staatsgreep viel het oog toch op Gogel. Door de moed en inzet, die hij voor en tijdens de Bataafse Omwenteling had getoond, had hij een zekere faam verworven.⁸ Toch zal zijn financiële expertise en reputatie van degelijkheid de doorslag hebben gegeven. Waarschijnlijk leidde vooral de invloed van Fijnje, die zich in het bijzonder binnen het Uitvoerend Bewind met de benoeming van de agenten bezighield, tot de keuze van Gogel.⁹ Ze kenden elkaar goed, beiden waren lid van de sociëteit De Uitkijk en van de Sociëteit voor Eenheid en Ondeelbaarheid.

Toen Gogel werd benaderd, weigerde hij aanvankelijk. Hij was niet de enige; het aantrekken van bekwame agenten bleek bijzonder moeilijk. Velen wilden geen post aanvaarden, ondanks de uitstekende beloning van negenduizend gulden per jaar, 'benevens vrij van huishuur of inwoning'.¹⁰ De weigeraars voerden allerlei argumenten aan, maar het was duidelijk dat velen de politieke situatie te onzeker vonden. Het bemannen van de agentschappen verliep zo moeizaam dat de Constituerende Vergadering medio februari een requireringsdecreet aannam om het wervingsproces te bespoedigen. Met dit paardenmiddel opende ze de mogelijkheid om weigeraars het kiesrecht te ontnemen en zelfs uit het land te verbannen.¹¹ Gogel zelf merkte een jaar later op dat hij de post 'niet uit verkiezing noch vrijwillig' had aanvaard, maar pas nadat de Constituerende Vergadering dwangmaatregelen in het vooruitzicht had gesteld.¹² Het Bewind besloot 'den Burger I.J.A. Gogel, lid van de Algemeene Beleeningsbank te Amsterdam te Requireeren' om op vrijdagavond 23 februari in Den Haag te verschijnen.¹³ Voor die tijd was er waarschijnlijk ook al overleg geweest, want nog diezelfde avond viel het besluit hem tot agent te benoemen en aanvaardde hij de functie.¹⁴ Directeur Van Langen vermeldde dat zijn col-

Rusland, Voûte vertegenwoordigde het bankiershuis Hope & Co. in St. Petersburg, hij wilde het land wel van dienst zijn, maar niet in een functie.

7 Ockerse aan Gogel, 3 februari 1798.

8 J. Blauw, 'Mémoire ou renseignements sur la Hollande', 10 december 1799, NA, Dassevael, inv.nr. 255, ook in *GAGN*, deel 2, 633-673, inzh. 647.

9 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 145.

10 Er kwamen bij de verdere voorbereiding van de Staatsregeling nog wel voorstellen in discussie om dit bedrag te verlagen naar zeventuizend en zelfs zesduizend gulden die echter werden afgewezen, De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 2, 67, 124, 489.

11 Notulen 17 februari 1798, nr. 7, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 5; *Decreten der Constitueerende Vergadering*, deel 2, 18 februari 1798, 364, ook aangehaald in Boels, *Binnenlandse Zaken*, 142.

12 Concept-brief van Gogel aan het Bewind (voorjaar 1799), NA, Gogel, inv.nr. 2.

13 Besluit Uitvoerend Bewind, 21 februari 1798, NA, Gogel, inv.nr. 2. De term requireeren gaf het verplichtende karakter van de uitnodiging aan.

14 Besluit, 23 februari 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 6.

lega Fijnje Gogel had kunnen overhalen om agent te worden door toe te zeggen, dat hij zelf ‘zijn benodigde klerken zou mogen voorstellen’.¹⁵

Gogel past in de traditie van de vele Nederlandse politici die verklaarden tegen hun zin de politiek te zijn ingegaan, terwijl daar wel een vraagteken bij kan worden gezet. Te Velde merkt naar aanleiding van de opstelling van een aantal hedendaagse politici op, dat de metafoor van het offer altijd geliefd is geweest onder de notabelen die zich dan in vredesnaam maar beschikbaar stelden voor de politiek. In ieder geval waren ze in eigen ogen niet ambitieus, alleen al doordat ze niet solliciteerden, maar voor een functie gevraagd werden.¹⁶ Gogel voldeed aan dit beeld met zijn uitspraak – in 1814 bij het weigeren van een functie onder Willem I – dat hij ‘steeds zeer ongaarne’ de publieke functies had vervuld, waarvoor telkens weer een beroep op hem was gedaan.¹⁷ Tegenzin uiten tegen publieke ambten paste zeker in de cultuur van de Bataafse Republiek. De Bataven zagen het bekleden van een politiek ambt als een plicht, waar men niet beter van mocht worden. Men zou dan juist verwachten dat politieke ambitie eerder werd aangemoedigd dan gevreesd. Paradoxaal genoeg rustte er echter een taboe op het openlijk laten blijken van de ambitie om een publiek ambt te vervullen.¹⁸

Het is de vraag of Gogel de druk in februari 1798 later niet heeft overdreven. Zo bleef Gogels geestverwant Wiselius, die zich in het voorjaar van 1796 uit de actieve politiek had teruggetrokken en lid van het Oost-Indisch Comité was geworden, bij zijn weigering agent van Marine te worden, zonder dat hij daardoor schade opliep. Na zijn weigering was van een verbanning beslist geen sprake. Wiselius bleef zelfs gehandhaafd als lid van het Oost-Indisch Comité en werd begin maart ook nog benoemd tot directielid van de Amsterdamse schouwburg.¹⁹ Weliswaar werd Wiselius korte tijd later van zijn kiesrecht beroofd; dat was echter geen strafmaatregel van het Uitvoerend Bewind, maar een daad van een plaatselijk comité, gedreven door een persoonlijke vijandschap.²⁰ Daarmee was het een voorbeeld van de politieke willekeur bij de zuivering van de grondvergaderingen, die ter voorbereiding van het referendum over de nieuwe Staatsregeling plaatsvond. Gogels prestige evenaarde dat van Wiselius, zodat strafmaatregelen van het Uitvoerend Bewind in zijn geval niet goed denkbaar zouden zijn geweest, al waren ze volgens het decreet van medio februari wel mogelijk. De verleiding was voor Gogel blijkbaar toch wel groot om bestuurlijke invloed te gaan uitoefenen waarvoor de functie van agent van Financiën bij uitstek de gelegenheid bood.

Vanaf het begin van zijn publieke loopbaan toonde Gogel zich geen gemakkelijk heerschap. Directeur Van Langen typeerde hem met de opmerking: ‘alleen de eenvoudigste aanmerking al maakte die burgher gemelijk, dat hij altoos behouden heeft’.²¹ Na het overleg op vrijdagavond 23 februari toonde Gogel geen aarzeling

15 S. van Langen, ‘Gedenkschrift’, in: *GAGN*, deel 2, 594-623, inzh. 604.

16 Te Velde, *Stijlen van leiderschap*, 196.

17 Gogel aan Saportas, 10 december 1814, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1539-1542.

18 Oddens, *Pioniers*, 110.

19 Van Limburg Brouwer, *Wiselius*, 107.

20 Ibidem, 112.

21 *GAGN*, deel 2, 604.

meer, al op de maandag daarna schreef hij een brief aan Fijnje over de organisatorische opzet van zijn agentschap en zijn wens tot uitbreiding.²² Gogel wist dat er op nationaal niveau nog slechts een zeer klein ambtelijk apparaat aanwezig was. De Raad van State, die zich in het ancien régime had ontwikkeld tot uitvoeringsorgaan van de Staten-Generaal, was na de Bataafse Omwenteling opgevolgd door het Comité te Lande. De afdeling Financiële Zaken van dat Comité beschikte over een secretaris met een klerk en twee commiezen. Een van de leden van de afdeling, Andries Abbema, bleef tijdelijk de geldzaken beheren, nadat het Comité medio februari 1798 was opgeheven, in afwachting van het aantreden van een agent van Financiën.²³ Iedereen was overtuigd van de noodzaak van een forse uitbreiding van het aantal ambtenaren, gelet op de ambitieuze plannen van het nieuwe Bewind. In zijn brief aan Fijnje zette Gogel uiteen, dat hij voor zijn agentschap dacht aan vier afdelingen, te weten een generale secretarie, een boekhouding en daarnaast afdelingen voor belastingen en voor schulden. De inkomsten en uitgaven van de staat zouden in één administratie worden samengebracht, zodat een goed inzicht in de stand van de schatkist beschikbaar was. Verder wenste Gogel een gestroomlijnde bureauorganisatie met de postbehandeling en de archivering van het gehele agentschap onder één generale secretarie. Gogel meldde dat hij een personeelsbezetting van 20 à 25 mensen wilde, namelijk een secretaris, drie tweede secretarissen, vier assistenten, twee boekhouders en elf à vijftien klerken. Aangezien hij in Amsterdam al druk doende was om medewerkers te werven, stelde hij de concrete vraag welke salarissen hij kon toezeggen. Onder voorbehoud van goedkeuring door het Uitvoerend Bewind had hij intussen al de beide secretarissen van de Beleenbank Arend van Vloten en Elias Canneman aangenomen. De eerste werd hoofd van het bureau schuldenbeheer, de tweede chef van de generale secretarie. Dat waren 'bekende en beproefde vrienden van Eenheid'. Hij deed zo wel een zwaar beroep op de Beleenbank en vond zelf dat hij moest oppassen dat de organisatie van de bank niet in gevaar kwam. Niet alleen de organisatorische kant van zijn nieuwe functie hield hem bezig, hij dacht ook al aan het decorum en informeerde naar het ambtskostuum: 'Mag ik het bepaalde costume weten, dan kan ik daarvoor ook zorgen.' De nieuwe functie hield Gogel volop bezig. Hij toonde zeker niet de houding van iemand die tegen wil en dank aantrad.

In een tweede brief aan Fijnje meldde Gogel dat hij weer twee commiezen had kunnen vinden.²⁴ Hij zocht mensen van wie hij wist dat hij kon vertrouwen op hun vakkennis, integriteit en toewijding. Hij tekende daarbij nog aan: 'Ik zoek myne lieden met de Lantaarn, een goede is beter als twee mindere. Ik wenschte te weeten hoeveel ik er van u en uit de finantiën kryg om my daarna te richten. Hoemeer ik er kryg die in diergelijke Vakken gewerkt hebben, hoe liever my dit is'. Ook sprak hij zich al over zijn bevoegdheden uit. Na het opheffen van het Comité van de Marine was het beheer van de convoeien en licenten, de in-, uit- en doorvoerrechten, enkele weken eerder ondergebracht bij een bureau met een voorlopige status. Go-

22 Gogel aan Fijnje, 26 februari 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 6.

23 Besluit 19 februari 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 5, ook aangehaald in Pfeil, 'Tot redding', 249.

24 Gogel aan Fijnje, 27 februari 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 6.

gel vond dat de activiteiten in zijn agentschap pasten. Eenmaal in functie wist hij het Uitvoerend Bewind daarvan te overtuigen.

Ten slotte berichtte Gogel dat hij intussen in zijn eigen handelszaak een compagnon had aangesteld. Dat was Abraham de Lanoij, die tot september 1804 zijn compagnon zou blijven. Later zou hij melden dat hem dat op een aanzienlijke vermindering van inkomsten was komen te staan, omdat zijn compagnon een aandeel in de opbrengst van zijn bedrijf kreeg. Ook moest Gogel bedanken voor zijn betaalde functies bij de Beleenbank en bij de geschillencommissie voor het loodswezen. Verder nam hij ontslag als onbezoldigd commissaris van de Stadsartillerie en Magazijnen in Amsterdam.²⁵

Hoe druk Gogel was met zijn voorbereiding geeft zijn brief van woensdag 28 februari aan. Op het verzoek van het Bewind om zo spoedig mogelijk opnieuw naar Den Haag over te komen om met de constitutiecommissie te overleggen, reageerde hij met het verzoek de bijeenkomst tot zondag uit te stellen.²⁶ Hij zou namelijk in Amsterdam ‘nog voor die tijd verscheidene conferenties hebben welke my tot inlichting zullen strekken’. Dit duidt erop dat de benoeming voor hem onverwacht was gekomen en dat hij er zich eerder niet op had voorbereid. Hij meldde verder dat hij de elf medewerkers, die hij intussen had aangenomen, die zondag al mee zou nemen. Hij had ruim gebruik gemaakt van de toezegging dat hij zelf medewerkers mocht voorstellen. Van Langen merkte later op: ‘hij bragt er zoo een groot aantal mede, dat het in Den Haag opzien baarde’.²⁷

Vooral met zijn vriend Goldberg overlegde hij in deze dagen intensief. Dat blijkt uit een lijvig memorandum, waarin deze zijn adviezen nog eens samenvatte en dat hij begin maart aan Gogel deed toekomen.²⁸ Goldberg was gepasseerd bij de benoeming van de agenten. En dat terwijl zijn financiële expertise die van Gogel evenaarde of misschien wel overtrof.²⁹ Vakkennis was echter niet het enige criterium voor een benoeming tot agent. Goldberg was politiek veel minder standvastig dan Gogel. In de discussie over het Ontwerp van Constitutie van 1797 had Goldberg een advies pro aanvaarding geschreven, wat hem van de kant van de hervormingsgezinden het verwijt van ‘slijmgasterij’ en van ‘heulen met de moderaten en aristocraten’ had opgeleverd.³⁰ Van Langen rekende hem zelfs zonder meer tot de ‘gemebestgezinde of foederalistische party’.³¹ Gedurende Goldbergs gehele loopbaan speelde hem echter vooral parten dat hij bekend stond als een man die ‘zijn kwaliteiten nog al eens wilde overschatten en zich gefrustreerd voelde als zijn denkbeel-

25 Ontslagbesluit, 27 februari 1798, NA, Gogel, inv.nr. 2.

26 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 28 februari 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 7.

27 GAGN, deel 2, 604.

28 Memorandum ‘Hoofdtrekken, van hetgeen gedaan zoude behoren te worden om in het finantieele het tegenwoordig gouvernement te accrediteren, en tevens den gronde te leggen tot het volkomen redres der finantien van de Bataafsche Republiek’, NA, Goldberg, inv.nr. 223A, eveneens NA, Gogel, inv.nr. 16, ook aangehaald in Pfeil, ‘Tot redding’, 203.

29 Pfeil, ‘Tot redding’, 182. Zijn financiële kennis ontleende Goldberg vooral aan zijn werkzaamheden ten behoeve van het *Rapport tot het Onderzoek naar den Staat der Finantiën van Holland, op 14 December 1797 ter Vergadering van het Provinciaal Bestuur uitgebragt*, NA, Gogel, inv.nr. 180.

30 Zappey, *Goldberg*, 28.

31 GAGN, deel 2, 598.

den niet of slechts ten dele werden overgenomen. Hij was nogal ijdel en gevoelig voor vleierij'.³² Niettemin respecteerden Gogel en Goldberg elkaar als gelijkwaardige gesprekspartners en kwamen hun standpunten vaak overeen.

Intussen had Tobie de Bordes zich bereid verklaard de functie van secretaris van het agentschap op zich te nemen. Gogel was overtuigd van zijn 'Vlijt, Yver en zuivere vaderlandsche principes'.³³ De Bordes, die lid was van het Comité van Justitie in Amsterdam, was ook gevraagd voor de secretarisfunctie bij het agentschap voor Nationale Opvoeding, maar hij gaf de voorkeur aan Gogels agentschap.³⁴ Begin maart vond de formele afronding van de benoeming van Gogel en van zijn secretaris plaats.³⁵

In het overleg met de constitutiecommissie werd afgesproken dat Gogel nog schriftelijk commentaar mocht leveren op het financiële gedeelte van de Ontwerp-Staatsregeling. Dat moest hij wel binnen 24 uur inleveren, hij beperkte zich dan ook tot enkele korte notities en een algemeen commentaar.³⁶ De commissie maakte slechts beperkt gebruik van Gogels inbreng.³⁷ Ze was het eens met de nadruk die Gogel in zijn commentaar legde op het 'in stand houden van Nationaal Crediet als een hoofd-vereischte in elken staat'. Een verlaging van de hoofdsom en van de rente van de schuldenlast als mogelijke bezuinigingsmaatregelen achtte Gogel ongewenst. Dat zou hij direct na zijn ambtsaanvaarding nog eens benadrukken in een beleidsnota.³⁸ Deze opstelling boezemde de Amsterdamse handelskringen blijkbaar vertrouwen in, want over de periode dat Gogel aan de financiële touwtjes trok – van eind februari 1798 tot september 1801 – stegen de koersen van overheidsobligaties met zo'n tien procent.³⁹ Dat Gogel zich van het belang van deze koersontwikkeling bewust was, blijkt uit zijn triomfantelijke vaststelling in de eerste week na zijn benoeming: 'Ik heb het genoeg zedert drie dagen alle bataafsche effecten te zien ryzen, schoon dezelve nog op eene vervaarlijke laagte staan.'⁴⁰

Gogel stak qua capaciteiten en invloed boven zijn collega's uit. Alleen Jacob Spoor, ambtenaar bij het West-Indisch Comité, die agent van Marine werd, was aan hem gewaagd. Gerrit Pijman, een patriotse officier in het Staatse leger die in

32 Boels, 'Johannes Goldberg'.

33 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 1 maart 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 7.

34 Agent Van Kooten aan directeur Fijnje, 1 maart 1798, NA, Binnenlandse Zaken, inv.nr. 286, aangehaald in Boels, *Binnenlandse Zaken* 217.

35 Een decreet van 7 maart verwees naar een missive van 5 maart, dat het Uitvoerend Bewind Gogel als agent van Financiën en De Bordes als secretaris had aangesteld, *Decreeten der Constitueerende Vergadering*, deel 3, 122.

36 Gogel aan Goldberg, 7 maart 1798, NA, Goldberg, inv.nr. 223A; Gogel aan de derde constitutiecommissie, 5 en 6 maart 1798, NA, Gogel, inv.nr. 2, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 2, 308-313. Kort daarvoor had Gogel twee korte notities over de financiële taken van het Uitvoerend Bewind en over de plaatselijke besturen ingeleverd, Gogel aan de derde constitutiecommissie, begin maart 1798, NA, Gogel, inv.nr. 2, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 2, 306-307 en 307-308.

37 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 1, lxii; Pfeil, 'Tot redding', 192. De officiële subcommissie-Van Rees diende pas medio maart 1798 een concept voor het onderdeel Financiën van de Staatsregeling in en had daardoor in het geheel geen invloed, Van Rees aan de derde constitutiecommissie, 15 maart 1798, in: De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 2, 182-212.

38 Gogel aan Uitvoerend Bewind, memorie 9 maart 1798, NA, Financiën 1795-1813, inv.nr. 47, ook aangehaald in Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 161.

39 Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 64-65.

40 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 1 maart 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 7.

1787 naar Parijs had moeten uitwijken, ging de portefeuille van Oorlog beheren. Tot agent van Nationale Opvoeding werd benoemd Theodorus van Kooten, secretaris van het Oost-Indisch Comité. De Amsterdamse advocaat Reinier Tadama kreeg de post van agent van Justitie. Abram LaPierre, advocaat te Leiden, ging fungeren als agent van Inwendige Politie (Binnenlandse Zaken) en Waterstaat. Willem Buys, advocaat in Delft en in 1787 uitgeweken naar het buitenland, werd benoemd tot agent van Buitenlandse Betrekkingen. Opmerkelijk was dat geen van de agenten lid was geweest van de Nationale Vergadering. Het lukte niet om een geschikte agent van Nationale Economie te vinden.

Terwijl de drie belangrijkste leden van het Uitvoerend Bewind gezamenlijk gehuisvest waren in het voormalige Logement van Amsterdam aan het Plein in Den Haag, woonden de agenten verspreid.⁴¹ Gogel verhuisde naar Den Haag samen met zijn bij hem inwonende moeder.⁴² Zijn agentschap werd gehuisvest op het Binnenhof. Met een twintigtal ambtenaren nam Gogel zijn intrek in de burelen van de voormalige Raad van State aan de rechterzijde van de noordelijke vleugel van het Binnenhof. De ambtenaren van Financiën hadden de beschikking over de Trêveszaal en omliggende vertrekken.⁴³

De agenten waren de drijvende kracht bij de opbouw van het nieuwe staatsbestel. De vraag met welke huidige functionaris Gogel en de andere agenten te vergelijken zijn, met een minister, staatssecretaris of secretaris-generaal, is meermalen gesteld en verschillend beantwoord.⁴⁴ Een vergelijking is moeilijk, omdat de functie van agent een geheel eigen karakter had en in de loop van de tijd ook nog veranderde. Bovendien waren de politiek-ambtelijke verhoudingen van destijds geheel verschillend van de huidige. Ondanks dit voorbehoud kan de stelling goed worden verdedigd dat de agenten zijn te beschouwen als de voorlopers van de huidige ministers. Bij de verhouding tussen agenten en directeuren was de kloof tussen formele uitgangspunten en praktijk erg groot. Uitgangspunt was dat macht, initiatief en verantwoordelijkheid bij de directeuren lagen en dat de agenten volledig ondergeschikt waren. De praktijk was echter anders. Zo maakten de agenten schetsen en plannen voor wetsontwerpen en fungeerde het Bewind vaak slechts als doorgeefluik. Hoewel het de bedoeling was dat het Uitvoerend Bewind de grote lijnen van bestuur zou bepalen en dat de agenten met hun departementen zich slechts met de specifieke regelgeving en details van de uitvoering zouden bezighouden, kwam in

41 Oddens, *Pioniers*, 370; Van Leeuwen-Canneman, 'Regeren in vorstelijke sfeer', 34. Na de staatsgreep van juni 1798 kreeg het Uitvoerend Bewind een onderkomen in het Oude Hof aan het Noordeinde.

42 De enige tot nu toe bekende vermelding is Noordeinde F 27 in Den Haag volgens het *Herenboekje 1800*. Omgerekend is dat het huidige pand nr. 20 van de Maziestraat. Hier stonden huizen van kleine middenstanders, niet van het soort waarin een hoge functionaris van de Bataafse Republiek geacht werd te wonen. Hoewel Gogel zuinig was, valt toch te betwijfelen of het adres in het *Herenboekje* geheel correct was (Van Leeuwen-Canneman, *Briefwisseling*, xxxv noot), ook omdat Canneman in april 1805 opmerkte dat de indeling van een riant huis aan het Buitenhof 'à peu près' was als dat van 'uw huis aan het Noordeinde', maar 'de kamers echter kleinder over het geheel' waren (Canneman aan Gogel, 4 april 1805, ook in *BW*, 504-506).

43 Smit, 'Plaatsen van bestuur en overleg', 306-307; Van Leeuwen-Canneman, 'Achterkamertjesoverleg op het Binnenhof', 57.

44 Brugmans, *Paardenkracht en mensenmacht*, 2-3; Zappéy, *Goldberg*, 31; Boels, 'Zijn de agenten te beschouwen als ministers of niet?'

de praktijk het zwaartepunt steeds meer bij de agenten te liggen.⁴⁵ Zij hadden direct toegang tot de kennis van een klein, maar deskundig ambtelijk apparaat. Daardoor hadden de agenten meer invloed dan de directeuren. Dat gold zeker voor Gogel, die kon beschikken over gedetailleerde financieel-technische informatie.

Gogel bemoeide zich als agent van Financiën ook met de begrotingen van zijn collega's. Die rol had hij zichzelf in de praktijk toegeëigend. Dat kon hij doen, omdat er nog geen formele taakopdracht beschikbaar was. Zijn ambtgenoot Spoors noemde hem dan ook de 'Bulhond van 's Lands Schatkist'.⁴⁶ Gogels eigen begroting groeide snel door het aantrekken van personeel. Zijn zuinigheid tegenover zijn collega's verschilde nogal van zijn neiging om zijn eigen agentschap zo ruim mogelijk op te zetten.⁴⁷

Er was weinig vertrouwen in het Uitvoerend Bewind.⁴⁸ Vreede, Fijnje en Van Langen, die de kern van het Bewind vormden, wekten geen enthousiasme. De beide andere directeuren Fokker en Wildrik waren gewetensvol, maar stelden als bestuurder niet veel voor.⁴⁹ Binnen het Bewind trok Fijnje, die de portefeuille van Financiën beheerde, feitelijk aan de touwtjes. Hij was een harde werker, maar ook een steile en compromisloze bestuurder.⁵⁰ Vreede was een man met een fel karakter, intelligent en een meeslepend redenaar.⁵¹ Door zijn slechte gezondheid was hij echter minder daadkrachtig en energiek dan hij als lid van de Nationale Vergadering was geweest. Hij had de laatste twee jaren als een uitputtingsslag ervaren. 'Niet eenmaal was de meerderheid op myne zyde', zou hij later in zijn verantwoording opmerken.⁵² Van Langen was betrokken bij vele intriges. Hij maakte zich schuldig aan corruptie en zelfverrijking. Overigens werd het Uitvoerend Bewind als geheel beticht van verspilling.

Het Uitvoerend Bewind beschikte ook over een eigen ambtelijk apparaat, de Staatssecretarie, dat het administratief-technische verkeer tussen Uitvoerend Bewind, agenten en volksvertegenwoordiging verzorgde. Steven Dassevael werd aangesteld als griffier bij de Staatssecretarie, hij was in de praktijk het hoofd van de ambtelijke diensten van het land.⁵³ Gogel had respect voor Dassevael, hij vroeg hem herhaaldelijk advies over administratief-technische zaken. Dassevael was een voorbeeld van een lid van de nieuwe bureaucratie die met het vestigen van de eenheidsstaat ontstond.

Het nieuwe bestuursstelsel kenmerkte zich onder meer door het hanteren van algemene regels, rationaliteit en communicatie via schriftelijke stukken. Daar hoorde ook een bestuurlijk-ambtelijk ethos bij. De Bataafs-Franse tijd leverde bij al zijn politieke turbulentie dus niet alleen de eerste Nederlandse democratie op,

45 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 265-268.

46 Spoors aan Wiselius, z.d., NA, Wiselius, inv.nr. 3.

47 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 154.

48 *Ibidem*, 141.

49 Schama, *Patriots and Liberators*, 345.

50 *Ibidem*, 345.

51 De Bosch Kemper, *De staatkundige geschiedenis van Nederland tot 1830*, 263.

52 Vreede, *Verantwoording aen de Bataafsche Natie*, 7. Zie ook GAGN, deel 2, 648.

53 Margry, 'Dassevael'.

maar als contrapunt ook een nieuwe bestuurscultuur die regimewisselingen overleefde.⁵⁴ Bestuurders als Gogel en ambtenaren als Canneman en Dassevael voelden zich verbonden met deze nieuwe bestuurscultuur. Zij waren in de eerste plaats loyaal aan dat bestuurlijke ethos, niet aan een republikeins bewind, stadhouder, raad-pensionaris, koning of keizer.

DE STAATSREGELING

Het forceren van een doorbraak bij de verwezenlijking van een unitarische Staatsregeling was het eerste doel van de staatsgreep geweest. De Constituerende Vergadering had dan ook direct – nog op 22 januari – de constitutiecommissie van 21 tot 7 leden teruggebracht om de slagvaardigheid te vergroten. De commissie ging het voorlopige programma, dat op dezelfde dag was aangenomen, uitwerken tot een Staatsregeling.

In de zes weken na de staatsgreep was er een intensief overleg tussen de constitutiecommissie en de Fransen over de inhoud van de Staatsregeling. Anders dan in de oudere historiografie vaak is gesuggereerd, kopieerde de Staatsregeling zeker niet slaafs de Franse constitutie van 1795.⁵⁵ Op basis van een vergelijkend onderzoek van de voorbereidende stukken kan worden geconcludeerd dat de Bataafse invloed aanmerkelijk groter was dan de constitutiecommissie om tactische redenen tegenover de Fransen aangaf.⁵⁶ Het eindresultaat was toch vooral een Bataafs product.⁵⁷

Ockerse maakte zijn aankondiging waar dat het eerste deel van het Ontwerp van Staatsregeling er op 6 februari zou liggen, en dat binnen een maand de twee andere delen zouden volgen.⁵⁸ Zijn commissie presenteerde op 6 maart het Ontwerp aan de Constituerende Vergadering.⁵⁹ Tien dagen later stelde het parlement het Ontwerp vast en op 23 april werd de Staatsregeling bij referendum met 153.913 tegen 11.597 stemmen aanvaard.⁶⁰ Op 1 mei volgde de afkondiging door het Bewind.

Er is wel geponeerd dat de Staatsregeling in grote lijnen terug te voeren was op het staatkundige programma van *De Democraten* van Ockerse en Gogel.⁶¹ Deze stelling gaat te ver, vele anderen hadden ook een bijdrage aan de discussie geleverd. De Staatsregeling liet in veel bredere zin de invloed zien van het constitutionele debat dat in de voorgaande jaren was gevoerd.⁶² De Nationale Vergadering zelf was immers het belangrijkste politieke forum, terwijl er ook nog de discussie in politieke clubs en sociëteiten was. Zelfs als we uitsluitend naar de invloed van politieke bladen kijken, behoeft de stelling nuancering, alleen al door het bestaan

54 Te Velde, *Van regentenmentaliteit tot populisme*, 51.

55 Velema, 'The Childhood of Philosophical Republicanism', 79.

56 De Gou, *Staatsregeling 1798*, deel 1, lxvi.

57 Van Sas, *Bataafse terreur*, 31.

58 Ockerse aan Gogel, 3 februari 1798.

59 De Gou, *Staatsregeling 1798*, deel 1, lvi.

60 Oddens, *Pioniers*, 351.

61 De Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie*, 386.

62 Velema, *Republicans*, 199.

van *De Republikein* dat doorwrochte en concrete artikelen over het democratisch republicanisme bevatte. Bovendien had ook de redacteur van dit blad, Konijnenburg, naast Ockerse een belangrijke rol gespeeld bij het opstellen van de Ontwerp-Constitutie.⁶³

De Staatsregeling zorgde voor een beslissende doorbraak die de bouw van een eenheidsstaat concreet op gang bracht. Ze was Nederlands eerste grondwet en is qua constitutionele esthetiek de mooiste genoemd, maar tegelijkertijd is ze als een onwerkbaar document omschreven dat buiten de werkelijkheid stond.⁶⁴ De Staatsregeling maakte voor alles een einde aan de soevereiniteit van de gewesten. Als symbool daarvan werden de gewesten opgeheven en kwam er een departementale indeling. De nieuwe departementen kregen ongeveer gelijke inwonertallen, waarvoor de oude gewestelijke grenzen werden doorbroken. De Staatsregeling ging uit van de soevereiniteit van het Bataafse Volk als geheel. En dat was ook wat er gebeurde: door de Constitutie werd een volk gevormd.⁶⁵ De Staatsregeling opende met een catalogus van burgerrechten. Dat was in lijn met de Verklaring van de Rechten van de Mens en van de Burger, die kort na de Bataafse omwenteling al in de nieuwe Republiek was aanvaard. De grondwet bevestigde de gelijke rechten voor alle burgers ‘zonder onderscheiding van geboorte, bezitting, stand of rang’. Zozeer stond ‘gelijkheid’ voorop dat dit beginsel ook de trits met de revolutionaire waarden vrijheid en broederschap opende. De woorden van de leuze waren op voorstel van Hahn al in de Nationale Vergadering van 3 maart 1796 op deze wijze gerangschikt.⁶⁶ Andere elementen van de Staatsregeling waren de klassieke grondrechten van interne en externe veiligheid. Daaruit vloeide de overheidszorg voor rechtsorde, veiligheid, defensie en waterstaat voort. Bijzonder waren voor die tijd de sociale grondrechten en de daarmee corresponderende taken van de overheid: onderwijs, opvoeding, armenzorg, werkgelegenheid en gezondheidszorg.

De Staatsregeling beoogde de ‘welvaart’ van ‘alle Leden der Maatschappij’. ‘De krachtdaadigste inrigtingen’ moesten de bloei van de economie bevorderen. In de praktijk was er op economisch terrein echter staatsonthouding en nam de overheid ‘geene gebiedende of dwingende, maar slegts faciliteerende maatregelen’.⁶⁷ Hoewel de voorstanders van de Staatsregeling van een maakbare samenleving uitgingen, waren in elk geval Gogel en Goldberg, die vanaf 1799 als agent van Nationale Economie fungeerde, tegenstanders van overheidsingrijpen op economisch terrein. De nadruk lag op algemene voorzieningen als een verbeterd belastingstelsel en een goed postwezen. Deze voorzieningen vloeiden ook voort uit het streven naar gelijkheid voor de wet, maar voor agenten met een koopmansachtergrond als Gogel en Goldberg vooral uit de concrete wens om de handel en daarmee de welvaart te bevorderen. Hetzelfde gold voor de vrijheid van bedrijf en beroep en het streven om de gilden op te heffen.

63 Koekkoek, ‘Eene waare en vrije Republiek’, 244.

64 Van Sas, *Bataafse terreur*, 32; Van Sas, *De metamorfose*, 313.

65 Te Velde, *Van regentenmentaliteit tot populisme*, 57.

66 Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*, 22-23.

67 Goldberg aan Van Hasselt, 19 mei 1799, NA, Goldberg, inv.nr. 19, ook in GAGN, deel 3, band 2, 505-506.

Waarom was de Staatsregeling op langere termijn toch onwerkbaar en zijn belangrijke onderdelen niet uitgevoerd of teruggedraaid? Een belangrijke factor was dat de grondwet inderdaad te ambitieus was. Gogel onderschreef in principe de bemoeiing van de overheid met algemene voorzieningen en natievorming, maar zag als agent van Financiën wel de strikte budgettaire grenzen die daaraan waren gesteld. De sturende en verzorgende rol van de overheid was een brug te ver voor die tijd. Zo bleek de armenzorg een zeer weerbarstig onderwerp.⁶⁸ De Staatsregeling bepaalde in art. 47 dat ‘de Maatschappij [...] arbeid verschaft aan den Nijveren, onderstand aan den Onvermogenden’. De financiële middelen om de armenzorg op nationaal niveau te organiseren, ontbraken echter.⁶⁹ Bij een subsidieverzoek van de stad Amsterdam tekende Gogel aan dat hij wel moest erkennen dat de stad ‘onmatige kosten’ had door de toestroom van vreemdelingen, maar dat ‘de bekende al te deplorabele toestand van ’s lands financiën zelve geen meerdere uitgaven geëischt’.⁷⁰ De bestaande instellingen op het terrein van de armenzorg, meestal met een godsdienstige binding, verzetten zich bovendien tegen een rol van de centrale overheid. De verhoudingen tussen de Haagse regering aan de ene kant en de voormalige gewesten en steden aan de andere kant waren stroef. Gogel zou daar ook mee te maken krijgen bij het invoeren van een nationaal belastingstelsel en het afschaffen van de gilden.

Verder waren er onwerkbare verhoudingen binnen het Haagse regeringssysteem als gevolg van de volstreekte scheiding tussen uitvoerende en wetgevende macht, tussen regering en parlement. Gogel en Ockerse hadden dit probleem destijds in *De Democraten* wel al geschetst. Als de wetgevende macht de *wil* en het uitvoerende lichaam de *macht* van het volk was, dan moesten deze samenwerken ‘in één werktuig van Staat als raderen zamenlopende’, maar toch van elkaar gescheiden.⁷¹ Met andere woorden, het blad bepleitte een scheiding der machten, maar drong tegelijkertijd aan op een samenwerking. Dit waren mooie, algemene toverformules, maar in de praktijk zou het bestel waarin Gogel ging besturen juist op de tekortschietende wisselwerking tussen de uitvoerende en de wetgevende macht stuk lopen.⁷²

De nieuwe Constitutie ging uit van een ‘Volks-regeering bij Vertegenwoordiging’, welke ‘alle bewindvoerende Lichaamen ondergeschikt en verantwoordelijk’ hield aan ‘deze vertegenwoordigende Magt’. Hier lag de kern van de mislukking, want de ideologie had niet gezorgd voor een goede verhouding tussen regelgeven en besturen.⁷³ Uitvoerend Bewind en agenten werden als pure uitvoerders van de wensen van de wetgevers beschouwd. Het Bewind was verantwoording schuldig aan het parlement, omgekeerd had het weinig mogelijkheden invloed op het parlement uit te oefenen. Dat was een gevolg van de structuren die in de Staatsregeling

68 Postma, ‘Sociale zekerheid als onderdeel van de publieke financiën’, 199.

69 Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 264.

70 Advies Gogel, 23 februari 1801, NA, Financiën 1795-1813, inv.nr. 61.

71 *De Democraten*, nr. 18, 13 oktober 1796, 137-143, inzh. 138.

72 Secker, ‘Van de uitvoerende magt’, 135.

73 Verberne, *Gogel en de uniteit*, 5.

waren vastgelegd, maar ook van de weinig flexibele opstelling van de betrokken bestuurders en politici. Zo kon bij een politieke impasse het Bewind het parlement niet ontbinden. Ook was het tekenend, dat al in Gogels eerste maand als bestuurder de Constituerende Vergadering een voorstel verwierp om de agent van Financiën ter assistentie toe te voegen aan de parlementaire commissie voor Financiën als deze voor een moeilijk beraad stond. Enkele leden merkten op dat dat beneden de waardigheid van het parlement zou zijn.⁷⁴

AAN DE SLAG

Gogel ging als agent van Financiën gedreven aan de slag met zijn moeilijke taak. Voor alles was een adequaat ambtelijk apparaat op centraal niveau nodig, maar zijn bemoeiingen strekten zich ook uit tot de voormalige gewesten. Enkele dagen na zijn benoeming verzocht hij het Uitvoerend Bewind de departementale besturen aan te schrijven dat ze op het punt van financiën en belastingen of 'personen die daarbij fungeren' geen veranderingen mochten aanbrengen, totdat hij als agent algemene maatregelen had genomen.⁷⁵ Dat het hem daarbij vooral ging om het behoud van bekwame ambtenaren waartegen politieke bezwaren bestonden, blijkt uit zijn uitvoerige memorie.⁷⁶ Hij was het er mee eens dat ambtenaren die de 'tegenwoordige orde van zaken' niet waren toegedaan uit hun functie behoorden te worden gezet.⁷⁷ Hij bepleitte echter dat de besturen daarbij 'met ménagement' te werk zouden gaan. Als een ambtenaar eerdere regimes had gediend, maar geen strafbare feiten had gepleegd en alsnog bereid was de vereiste verklaring af te leggen, dan moest hij gehandhaafd worden. Mocht men de ambtenaar toch willen ontslaan, dan zou men hem in elk geval tijdelijk moeten handhaven totdat een ander bekwam persoon gevonden was. Een en ander moest met beleid, en met goedkeuring van de agent geschieden. Het Uitvoerend Bewind wist niet goed raad met dit pragmatische advies van zijn agent, het besloot de missive aan te houden en daar bleef het bij.⁷⁸

Al op 3 april kon de Constituerende Vergadering vaststellen dat het agentschap van Financiën 'thans geheel georganiseerd en in werking was', zodat alle financiële papieren aan de agent konden worden overgedragen.⁷⁹ Gogel pakte de verdere opbouw van zijn agentschap voortvarend aan. Eind mei kwam hij terug op zijn memorie van maart over het personeelsbeleid. Daarbij stelde hij ook de zijns inziens te geringe bevoegdheden van de agent van Financiën en het ontbreken van een adequate taakomschrijving aan de orde. Daar had hij in zijn commentaar op de Concept-Staatsregeling ook al op gewezen. De agent had geen enkele zelfstandige

74 *Dagverhaal van de Constituerende vergadering*, deel 9, Eerste Kamer, 26 maart 1798, 260-261, ook aangehaald in Secker, 'Van de uitvoerende magt', 132.

75 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 1 maart 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 7.

76 Gogel aan Uitvoerend Bewind, memorie 9 maart 1798.

77 Van der Goot en De Jong, *Centralisatie en belastingambtenaren in Friesland*, 40.

78 Notulen Uitvoerend Bewind, 10 maart 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 8.

79 De Gou, *Staatsregeling 1798*, deel 2, 83.

bevoegdheid, los van het Uitvoerend Bewind. Gogel vroeg nu aan het Bewind om ‘het geheele oppertoezigt en algemeene directie over dit vak, zo in de gewesten als wat betreft de overige landsmiddelen van inkomsten, aan Ulieder agent van finantien ten volle te demandeeren’.⁸⁰ Hij wilde in het bijzonder een bevoegdheid tot ‘het vernietigen van onnutte posten’ en het verplaatsen van personeelsleden. Hij vroeg een mandaat om medewerkers met een jaarlijks traktement tot duizend gulden zelfstandig te benoemen. Ook dit verzoek leidde niet tot een besluit van het Uitvoerend Bewind.

Meer dan de andere agenten was Gogel bezig met de organisatie van zijn agentschap die een jaar later aan de andere agenten ten voorbeeld zou worden gesteld.⁸¹ Gogel onderkende de relatie tussen een goede organisatie en de kwaliteit van het beleid. Het agentschap van Financiën vormde de primus inter pares van de agentschappen die zich tot een krachtig nationaal bestuur moesten ontwikkelen, gezien de eisen die de Staatsregeling aan de nationale politiek stelde.⁸² Voor het uitvoeren van hun beleid waren de andere agentschappen afhankelijk van voldoende financiële middelen op korte en lange termijn, waar de agent van Financiën en zijn medewerkers voor moesten zorgen.

Krachtige maatregelen waren nodig, omdat de financiële situatie in de jonge Bataafse republiek uitermate zorgelijk was.⁸³ De in 1795 geërfde overheidsschuld bedroeg dan wel niet een miljard gulden, zoals Gogel en Goldberg in 1794 om tactische redenen aan de Fransen hadden gemeld, maar kwam wel uit op ruim 767 miljoen gulden, toch nog een formidabel bedrag. Na de Bataafse omwenteling kwam de overheid met een grote hoeveelheid assignaten te zitten, waardeloze schuldbekentenissen waarmee Franse militairen leveranties hadden betaald. Voor deze schadepost liepen de ramingen nogal uiteen, van 10 tot 30 miljoen gulden.⁸⁴ Daar kwamen de kosten nog bij die voortvloeiden uit het Haagse Vredesverdrag van 16 mei 1795, te weten een oorlogsbijdrage van honderd miljoen gulden, het onderhouden van een Franse troepenmacht van 25.000 man en het leveren van een bijdrage in de oorlog tegen Engeland door het versterken van leger en vloot.

Bij de aanpak van de financiële problemen moest Gogel aanvankelijk werken met de financiële structuur van de Oude Republiek. Bij decreet van de Constituerende Vergadering van 25 januari 1798 kwam in principe de definitieve afschaffing van de gewestelijke quota tot stand, maar daarmee waren ze natuurlijk in werkelijkheid nog niet verdwenen. In de drie eerste jaren van haar bestaan verkreeg de Bataafse Republiek financiële middelen uit de belastingen en buitengewone heffingen van de gewesten, in het bijzonder van Holland. De voormalige gewesten hadden een grote achterstand in hun afdrachten. Intussen was wel het in december

80 Missive agent van Financiën aan Uitvoerend Bewind, 31 mei 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 42, 20 juli 1798, ook aangehaald in Pfeil, ‘*Tot redding*’, 256.

81 Rapport Van Haersolte, 6 juli 1799, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 59, ook aangehaald in Pfeil, ‘*Tot redding*’, 264.

82 Schama, *Patriots and Liberators*, 382.

83 Pfeil, ‘*Tot redding*’, 121-124.

84 Schimmelpenninck, *Rutger Jan Schimmelpenninck*, deel 2, 312; Manger, *Recherches*, 108, ook aangehaald in Godefroi, *De financiële unificatie*, 43.

1797 genomen besluit tot de eerste nationale heffing op de inkomsten, dat door de gewesten was opgeschort, na de staatsgreep alsnog in werking getreden. Het Bewind van Vreede nam aan en ging er zelfs prat op, dat het verder in de eerste acht maanden geen nieuwe belastingen hoefde in te voeren. Het wilde de omwenteling ‘smakelijk maken bij Holland’, dat sinds 1795 met veel buitengewone heffingen te maken had gehad. Het radicale Bewind meende de financiële problemen wel te kunnen oplossen door de andere gewesten hun betalingsachterstanden over 1795-1797 te laten aanzuiveren.⁸⁵ Dit was de stand van zaken waar Gogel mee te maken kreeg toen hij als agent aantrad.

De unificatie van de financiën was de belangrijkste opgave die Gogel als agent van Financiën op zijn weg vond. Als eerste leidde de schuldenproblematiek tot een concreet plan. Volgens de Staatsregeling moest de omwisseling van de gewestelijke schuldbrieven in nationale schuldtitels binnen drie jaar na aanneming van de grondwet zijn voltooid. Voor Gogel vloeide de omzetting van verschillende soorten gewestelijke schuldpapieren niet alleen voort uit de eis van de unificatie, of in zijn eigen woorden ‘om de verderfelijke machinatiën van Foederalisten’ definitief onschadelijk te maken, maar hij zag er ook een middel in om speculatie in waardepapieren tegen te gaan ofwel om ‘de onbegrensde woekerzucht van schandelijke agioteurs’ te bestrijden.⁸⁶ Al op 23 mei 1798, een maand na de aanvaarding van de Staatsregeling, had Gogel een plan voor de ‘conversie’ klaar. Het stuk werd ter lezing rondgezonden, maar door het Uitvoerend Bewind niet behandeld.

Vele andere zaken vroegen nog de aandacht van Gogel. Zo verloochende hij zijn achtergrond als handelman niet en probeerde hij de gevolgen van het sinds 1795 bestaande invoerverbod van Engelse goederen te mitigeren, hoewel hij in principe fel anti-Engels was. In mei 1798 stelde hij voor dat de invoer van Engelse goederen die van belang waren voor de verwerking in de eigen industrie ondanks het invoerverbod ‘op een voorzichtige wijze en oogluikend wierd toegestaan en gefaciliteerd’, waarmee het Uitvoerend Bewind mondeling en in het geheim instemde.⁸⁷

Hij maakte ook nog gebruik van zijn positie als agent om een onderwerp aan te snijden dat hem persoonlijk al langer bezighield. Op 18 mei stuurde hij aan het Uitvoerend Bewind een memorie over beleggingen in het buitenland. Hij wees erop dat hij daarover al eerder in *De Democraten* had geschreven en nam de tekst van het artikel woordelijk over in zijn beleidsnota. In zijn verhandeling haakte hij concreet aan bij een lening van drie miljoen gulden, uitgeschreven door het hof van Spanje op de Amsterdamse kapitaalmarkt. Zijn hevige aversie tegen renteniers en tegen de speculatieve uitwassen van de geldhandel die hij twee jaar eerder in *De Democraten* had verwoord, bleek niet te zijn afgenomen. Aan het slot van zijn nota stelde Gogel aan het Uitvoerend Bewind voor om alle leningen aan het buitenland te verbieden. Zijn opvatting vond pas na enige jaren weerklank.

85 GAGN, deel 2, 605-606, ook aangehaald in Pfeil, ‘Tot redding’, 211.

86 Memorie van Gogel aan Uitvoerend Bewind, 23 mei 1798, NA, Fin. 1795-1813, inv.nr. 47, ook aangehaald in Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 157.

87 ‘Net notulen’ (secret) 9 mei 1798, NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 1, ook aangehaald in Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 123 noot.

Kossmann acht deze strijd tegen investeringen in het buitenland typerend voor het 'autarkisch en minimalistisch karakter' van Gogels patriotse denken. Er was wel de 'goede zorg voor het gesloten eigen huis', maar er was geen sprake van een internationaal 'revolutie-ideaal'.⁸⁸ De bevindingen in de recente literatuur over de relaties van de Bataafse Republiek met de verwante Zwitserse en Italiaanse republieken, de zogenaamde zusterrepublieken, sluiten hier op aan. De patriotten in de verschillende zusterrepublieken bleken nauwelijks met elkaar te sympathiseren. Ze waren vooral met hun eigen land bezig.⁸⁹ Frankrijk had wel een dominerende invloed, maar liet de zusterrepublieken vaak hun eigen politieke keuzes maken, resulterend in politieke en economische structuren die een combinatie waren van oud en nieuw, van binnenlands en buitenlands.⁹⁰ Deze concentratie op het eigen land werd in de Bataafse Republiek nog versterkt doordat ze binnen de verdeelde familie van zusterrepublieken een duidelijke uitzonderingspositie innam met een relatief grote zelfstandigheid.⁹¹ Ze kreeg van het dominerende Frankrijk veel ruimte om zelf de politieke en economische inrichting van het land te bepalen. Ook Gogel persoonlijk was sterk op het eigen land georiënteerd en was weinig geïnteresseerd in voorbeelden in andere landen.

Gogel ontleende ook weinig aan de literatuur over financiën en economie. Zijn gedachten over deze onderwerpen bereikten nooit een hoge graad van abstractie. Zijn ideeën waren afgeleid uit de alledaagse werkelijkheid van de Nederlandse economie.⁹² Treffend was zijn uitspraak: 'ik zal mij niet verdiepen in alle die bijna metafysische redeneringen waarin men, Adam Smith willende te boven streven, de Staathuishoudkunde wikkelt.'⁹³ Hij kende de *Wealth of Nations* van Adam Smith. Afgezien van een opmerking in een brief over de oprichting van een nationale bank, waren er echter geen verwijzingen naar teksten in dit boek, laat staan dat er aanwijzingen zouden zijn dat hij zijn politieke handelen er direct op baseerde. Overigens heeft Schumpeter erop gewezen dat de *Wealth of Nations* 'does not contain a single analytical idea, principle, or method that was entirely new in 1776'. De betekenis van het boek lag vooral in de synthese van ideeën die al wijdverbreid waren.⁹⁴

Volgens Gogel was voor de financieel-economische politiek de essentiële vraag: 'welke middelen zijn het meest proefondervindelijk bewezen goed te zijn'. Verder leerde de ondervinding 'dat men in oud Nederland met die [middelen] welke men aangeleerd had, al vrij wel geslaagd was.' Zijn belastingstelsel baseerde hij dan ook grotendeels op het Hollandse stelsel in de oude Republiek. Overigens bevinden zich onder de brochures en rapporten in zijn archief verschillende titels met een financiële en economische inhoud, onder meer een werk van de Franse oud-minister

88 Kossmann, *De Lage Landen*, deel 1, 88.

89 Oddens en Rutjes, 'The political culture of the Sister Republics', 26.

90 Ibidem, 29.

91 Jourdan, 'Buitenbeentje tussen de zusterrepublieken', 183.

92 Schama, *Patriots and Liberators*, 500.

93 Gogel, *Memoriën*, 317. Ook de citaten in de volgende alinea staan hier.

94 Schumpeter, *History of Economic Analysis*, 184-185, citaat aangehaald door Baudet, 'Tussen feit en visie: twee eeuwen *Wealth of Nations*', 2.

Necker, een brochure van de Engelse filosoof Thomas Paine, een onderzoeksrapport over de financiën van het gewest Holland en een handschrift van de Amsterdamse koopman De Pinto.⁹⁵ Afgezien van de geschriften in zijn archief, het boek van Adam Smith, het eerste deel van Wagenaars *Vaderlandsche Historie* en enkele boeken over penningen is de samenstelling van Gogels bibliotheek niet bekend.⁹⁶

POLITIEK KLIMAAT

Gogels eerste activiteiten als agent van Financiën vonden plaats in een tumultueuze politieke situatie. Het 'wilde voorjaar' van 1798 werd door tegenstanders van het Bewind zelfs wel de Bataafse terreur genoemd.⁹⁷ Deze directe verwijzing naar de gebeurtenissen in Frankrijk, waarbij 40.000 mensen het leven lieten, was overdreven. In ons land bleef het bij arrestaties en zuiveringen, waardoor mensen hun burgerrechten en ambten kwijtraakten. Wel heerste er een sfeer van angst, intimidatie en psychische terreur.

Bij Gogel die al zijn aversie tegen de staatsgreep had laten blijken, groeide de afkeer van de politieke gang van zaken. De toon was al gezet op de dag van de staatsgreep zelf die met militaire steun was afgedwongen. Afgevaardigden als Hahn en Gevers, goede bekenden van Gogel, waren gevangen gezet, hoewel ze slechts weinig in politieke overtuiging van de machthebbers verschilden. Het politieke klimaat verslechterde verder door een debat in de Constituerende Vergadering in begin februari over strafmaatregelen tegen 27 afgevaardigden die in de dagen na 22 januari nog voor het lidmaatschap bedankten, omdat zij het met de gang van zaken niet eens waren.⁹⁸ Dat alles zinde Gogel niet.

Gogel was bezorgd over de invloed van de ultra-revolutionairen, in het bijzonder in Amsterdam, waarvoor hij voor en na de staatsgreep waarschuwde. De extremisten hadden geen concreet programma, maar zij ondermijnden volgens Gogel met hun voortdurende kritiek het gezag van de hervormingsgezinde beweging. Hij was niet de enige, zijn geestverwant Wiselius had op de dag na de staatsgreep ervoor gewaarschuwd dat verzwakking van het stadsbestuur zou leiden tot aantasting van de economische positie van Amsterdam.⁹⁹ De voorspellingen kwamen uit. Er werd in Amsterdam een strijd om de zeggenschap over deze stad gevoerd. Al

95 Jacques Necker, *Dernières vues de politique et de finance, offertes à la nation française* (z.p. 1802); Thomas Paine, *De daling en val van het systeem der Engelsche Finantiën* (Amsterdam 1796); *Rapport tot het Onderzoek naar den Staat der Finantiën van Holland* (Den Haag 1797); Isaac de Pinto, *Essais sur le Crédit, les Finances et la Circulation*, z.p., z.j.; respectievelijk in NA, Gogel, inv.nrs. 174, 175, 180 en 165. Het handschrift van De Pinto is fraai uitgevoerd en opgedragen aan Willem v. Het was waarschijnlijk afkomstig uit het stadhoudelijk archief (Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 154).

96 Zie ook Grijzenhout, 'Tempel voor Nederland', 47 en hierna 156 noot 92.

97 Van Sas, *Bataafse terreur*, 30-31.

98 Het debat mondde uit in een besluit van het Uitvoerend Bewind van 12 april met strafmaatregelen, zie Oddens, *Pioniers*, 336.

99 Wiselius aan Fijnje, 23 januari 1798, NA, Wetgevende Colleges, inv.nr. 508, ook aangehaald in De Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie*, 167 en Schama, *Patriots and Liberators*, 330.

snel voerden de revolutionair-anarchistische elementen in de stad de boventoon.¹⁰⁰ Bepaalde periodieken gingen zeer radicale tendenties vertonen.¹⁰¹ De ultra's wisten de positie van de gematigde hervormingsgezinden in het stadsbestuur te ondergraven.

De Constituerende Vergadering en het Bestuur van het voormalige gewest Holland steunden – los van het Uitvoerend Bewind – de ultra-revolutionaire krachten in Amsterdam. Op 4 maart 1798 herstelde een commissie uit de Constituerende Vergadering het corps der kanonniers, dat na de opstand van mei 1796 ontbonden was. Dat was tot groot ongenoegen van Gogel, Wiselius en andere gematigde hervormingsgezinden die meenden dat de Vergadering erop uit was zich zo een gewapende burgermacht van 'sansculottes' te verwerven met de bedoeling om Amsterdam en het Uitvoerend Bewind onder de heerschappij der ultra-revolutionaren te brengen.¹⁰²

De schok was voor Gogel bijzonder groot, toen op 15 maart, slechts drie weken nadat hij in dienst van het nieuwe Bewind was getreden, een commissie van het bestuur van Holland het stadsbestuur van Amsterdam afzette. Dat stadsbestuur bestond uit gematigde hervormingsgezinden, in de ogen van Gogel zeer betrouwbare patriotten. Het bestuur werd gepresideerd door zijn goede vriend Van Hasselt. Crayenschot, een andere stadsbestuurder, had Gogels blad *De Democraten* uitgegeven. Voorzitter Van Hasselt hield bij de afzetting een afscheidsrede waarin hij zich keerde tegen de machinaties van 'deugd en orde haatende Anarchisten', die hem het besturen moeilijk hadden gemaakt. Ook klonk zijn wantrouwen in de nieuwe landsregering door.¹⁰³ Het afzetten van het Amsterdamse stadsbestuur betekende een keerpunt in Gogels houding ten opzichte van het Bewind. Het was de directe aanleiding voor zijn verzet tegen de politieke ontwikkeling in het land dat zelfs zou uitlopen op het beramen van een nieuwe staatsgreep.

Velen zagen Amsterdam nu als een kruitvat dat elk moment kon ontploffen. De stad begon te lijken op een 'revolutionaire commune'.¹⁰⁴ Gogel en Wiselius waren woedend over de Amsterdamse coup. Nadat een brief van Gogel aan Fijnje slechts een kort afwijzend antwoord had opgeleverd, stuurde hij op 22 maart openlijk een lange, verontwaardigde brief naar Delacroix waarin hij zijn grote zorgen uitte.¹⁰⁵ Gogel schreef aan de Franse ambassadeur dat er een groep van drie- à vierhonderd mensen met een 'esprit anarchique' was, verspreid over het hele land. Ze waren lid van de Constituerende Vergadering en de voormalige gewestelijke besturen, maar ze hadden hun centrum in Amsterdam. Deze mannen stonden bekend om hun onbeschaamde baantjesjagerij; ze hadden bekwame en integere bestuurders als Van Hasselt en Crayenschot als 'oppresseurs du peuple' bestempeld en vervolgens afgezet. Ook klaagde Gogel dat door de zuivering de kwaliteit van de rechterlij-

100 De Lange, 'De politieke actie', 513.

101 De Lange, 'De politieke pers', 90.

102 Wiselius aan Fijnje, 9 maart 1798, in: *GAGN*, deel 2, 737-738.

103 *Bijlagen Dagblad van den Raad van Amsterdam*, van 20 november 1797 tot 14 maart 1798, 411.

104 Schama, *Patriots and Liberators*, 330, ook aangehaald in Van Sas, *Bataafse terreur*, 41, zie ook: Jourdan, *Amsterdam en révolution*.

105 Gogel aan Delacroix, 20 à 25 maart 1798, in: *GAGN*, deel 2, 759-763.

ke macht in Amsterdam was aangetast. De nieuw benoemde schout Henrik Nobbe, die Gogel had leren kennen in de wereld van politieke clubs, betichtte hij van schaamteloosheid en inheligheid, het was een man ‘stupide à l’excès’. De rechtspraak in Amsterdam was toevertrouwd aan Bouwens, een ‘homme sans mérite ni talens’ en aan anderen zonder enige juridische kennis. Ze hadden de plaats ingenomen van onder anderen de zeer respectabele procureur Van Hall.

De gevolgen van de coup die op 15 maart in Amsterdam was gepleegd, waren volgens Gogel ook in economische zin desastreus. In enkele doembeelden schetste hij dat door de Amsterdamse coup het laatste restje nationale kredietwaardigheid zou verdwijnen, het zou de ondergang van de toch al gehavende handel en het volledige verlies van vertrouwen in de waardepapieren betekenen. De welgestelde burgers zouden niet meer te bewegen zijn om geld ter beschikking te stellen aan een overheid die ze verafschuwden en het gevaar bestond dat ze zouden emigreren.

Gogel verwachtte weliswaar niet dat zich even bloedige en huiveringwekkende taferelen als ten tijde van Robespierre zouden gaan afspelen, toch meende hij dat de gevolgen van de Amsterdamse coup niet minder schadelijk zouden zijn. Deze uitspraak laat zien dat zijn denkbeelden in enkele jaren sterk waren veranderd. In zijn memorie van februari 1794 aan de Franse representanten had hij immers nog gepleit voor de vestiging in Nederland van een ‘tribunal révolutionnaire, assisté d’une Guillotine’ en had hij in positieve zin naar Robespierre verwezen.¹⁰⁶

Gogel stuurde de brief aan Delacroix ter gelegenheid van een bezoek dat deze samen met Vreede en Van Langen aan Amsterdam zou brengen. Wiselius pleegde een soortgelijke interventie. Hoewel het Uitvoerend Bewind zich afhoudend ten opzichte van de kritiek van Gogel en Wiselius opstelde, hadden hun interventies toch enig effect. Eind maart werden als reactie op hun klachten vijf in hun ogen respectabele leden aan het Amsterdamse Comité van justitie toegevoegd.¹⁰⁷

Ook landelijk verscherpten de politieke verhoudingen zich nog doordat in de tweede helft van maart en in april de zuivering van stemgerechtigden, die het aanvaarden van de Staatsregeling zeker moest stellen, uit de hand liep.¹⁰⁸ Het Uitvoerend Bewind had een aantal functionarissen benoemd dat de opdracht kreeg in overleg met plaatselijke commissies onbetrouwbare kiezers te weren. Duizenden namen werden uit de stemregisters geschrapt.¹⁰⁹ Niet alleen moderaten, maar ook hervormingsgezinden waren het slachtoffer. Er was zonder meer sprake van willekeur. Zelfs sommige leden van het voormalige Comité révolutionnaire waren verdacht. De zuiveringen waren in eerste instantie gericht op het zeker stellen van een positieve uitslag van het referendum over de Staatsregeling, maar de consequenties gingen vaak verder. Aan het stemrecht was ook het recht op ambten en pensioenen

106 Op deze concrete tegenstelling is ook gewezen in Bloemgarten, *Léon*, 130.

107 *Jaarboeken Bataafsche Republiek (JBR)*, deel 12, 205, ook aangehaald in *GAGN*, deel 2, cxviii en 774.

108 Oddens meent, dat al eerder een discussie over de 27 afgevaardigden die na de staatsgreep voor de Constituerende Vergadering bedankten en de strafmaatregelen tegen deze ‘brieffschrijvers’ zoveel weerstand wekten dat dit een keerpunt in de revolutie betekende, Oddens, *Pioniers*, 336. Deze kwestie speelde echter vooral binnen de Constituerende Vergadering, terwijl de andere punten zoals de zuiveringen tot kritiek in veel bredere kring leidden.

109 Oddens, *Pioniers*, 334.

verbonden. In de praktijk trokken de zuiveringscommissies ook de macht aan zich om, vaak alleen op basis van geruchten, mensen uit hun functie te ontslaan en anderen te benoemen. Niet alleen werden gewestelijke en lokale bestuurders afgezet, maar ook ambtenaren van hoog tot laag. Het Uitvoerend Bewind wuifde de bezwaren weg en herhaalde nog eens zijn 'afkeer van den zweem zelfs van schrikbewind'.¹¹⁰

Op dezelfde dag dat de Constituerende Vergadering de Staatsregeling had aanvaard, nam ze het besluit om de voorlopige status van het Bewind permanent te maken, 'als ware die aanstelling, uit kracht der naderhand in te voeren Staatsregeling zelve geschied'.¹¹¹ Ook dit besluit van 17 maart leidde tot veel kritiek. Gogel zag dat het zittende Bewind bezig was zijn gezag te verliezen. Hij vreesde dat de dreiging van een Jacobijnse terreur een orangistische reactie zou teweegbrengen en dat de voormalige stadhouder, de erfprins en de Engelse diplomatie klaar stonden om daar voordeel uit te behalen.¹¹² Nadat hij en zijn collega Spoor in april schriftelijk hun kritiek aan leden van de Franse regering kenbaar hadden gemaakt, verzekerden ze zich daarna van de steun van de legatiesecretaris Champigny-Aubin en de Franse opperbevelhebber Joubert. De Bataafse legercommandant Daendels werd eveneens bij de gesprekken betrokken.¹¹³ Zij allen waren het eens dat Delacroix en zijn assistent Ducange de boosdoeners op de achtergrond waren met een slechte invloed op het Bewind. Dit duo had aangestuurd op het door Gogel en de zijnen verfoeide besluit van 17 maart om de voorlopige status van het Bewind permanent te maken. Ook had het aangedrongen op een decreet van 4 mei waardoor de Constituerende Vergadering zich omvormde tot het Vertegenwoordigend Lichaam met twee Kamers dat door de Staatsregeling was voorgeschreven. Er werden echter geen verkiezingen uitgeschreven.¹¹⁴ Dat laatste was in strijd met de intussen op 23 april bij referendum aangenomen grondwet of in elk geval met de geest daarvan. Dit besluit was de druppel die de emmer deed overlopen. Voor velen gaf het de doorslag om zich van het Bewind af te keren. Er ontstond een politieke oppositie waarbij zelfs een aantal radicale hervormingsgezinden zich aansloot. De kritiek in de pers nam ernstige vormen aan en ondanks de constitutionele vrijheid van meningsuiting kondigde het Bewind strenge maatregelen aan tegen 'strafwaardige geschriften'.¹¹⁵ Overigens beperkte de Staatsregeling zelf ook de mogelijkheden van democratische participatie in sociëteiten en politieke clubs en de activiteiten in grondvergaderingen.¹¹⁶

Waarschijnlijk ook gestimuleerd door de onrust op landelijk niveau bond Gogel als agent van Financiën in mei op twee fronten de strijd aan met het nieuwe stadsbestuur van Amsterdam, dat hij persoonlijk minachtte. De agent van Finan-

110 Proclamatie Uitvoerend Bewind, 3 april 1798, *JBR*, deel 12, 185, ook aangehaald in Van Sas, *Bataafse terreur*, 41.

111 De Gou, *Staatsregeling 1798*, deel 2, 71.

112 Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 153; Rogier, 'Schimmelpenninck', 84.

113 *NNJB*, deel 33, tweede stuk, 732.

114 Van Sas, *De metamorfose*, 321; Oddens, *Pioniers*, 360-362; Oddens, 'Zoeken naar eendracht', 262.

115 Proclamatie van het Uitvoerend Bewind, 22 mei 1798, aangehaald in Velema, 'Politiek, pers en publieke opinie', 68.

116 Rosendaal (ed.), *Staatsregeling 1798*, Burgerlijke en staatkundige grondregels, art. 18, resp. Acte van Staatsregeling, art. 28.

ciën stuurde brieven aan het gemeentebestuur over de financiële situatie van de stad en over de zuiveringen van ambtenaren bij de Bank van lening.¹¹⁷ Hij voerde deze correspondentie namens het Uitvoerend Bewind, maar op een persoonlijke en kritische toon die zich in de loop van de volgende weken nog verhardde. Hij liet zich hier meeslepen door zijn emoties. Bij Gogel kwam zijn aversie tegen het extremisme samen met zijn afkeer van het particularisme. Deze strijd met Amsterdam liep parallel met de toeneming van zijn wrevel over de gebeurtenissen op nationaal niveau.

Het Uitvoerend Bewind had de strijd tussen Gogel en het Amsterdamse stadsbestuur niet meer in de hand. Gogel lag goed bij het Amsterdamse publiek en kon zich klaarblijkelijk veel veroorloven. Zo schreef de radicale Theodorus van Leeuwen, lid van de Constituerende Vergadering, aan Fijnje dat hij uit Amsterdam ‘geen andere dan knorrige brieven’ ontving met de strekking dat ‘geen der agenten goed is; alleen Gogel’.¹¹⁸

Op 10 mei gelastte Gogel het stadsbestuur om voor 19 mei financiële informatie op te leveren. Hij wilde onder meer een overzicht van de achterstallige belastingen die de ingezetenen aan de stad schuldig waren, en van de vorderingen van het voormalige gewest Holland op Amsterdam. De commissie van Financiën van de Raad antwoordde op 22 mei dat het onmogelijk was om zo snel de gevraagde informatie te verschaffen.¹¹⁹ Gogels aanschrijving had de commissie onaangenaam getroffen, hoezeer zij de agent ook achtte, omdat zijn harde toon misnoegen over haar liet zien. Zij waren ook maar gerequireerd en hadden hun posten ‘op straffe van verbanning’ moeten aanvaarden, een verweer dat Gogel niet zal hebben aangesproken.

Uiteindelijk leverde de commissie van Financiën op 4 juni het door Gogel opgeëiste overzicht aan.¹²⁰ De commissie berekende een schuld van 3,6 miljoen gulden aan Holland, maar zij constateerde dat de stad ook een vordering had, omdat stadseigendommen, zoals gebouwen, godshuizen en gestichten, bij de Staatsregeling nationaal waren verklaard. Zij suggereerde, dat de agent schulden en vorderingen tegen elkaar zou wegstrepen. In een reactie kwam Gogel tot een veel hoger bedrag aan schulden van de stad, namelijk 6,1 miljoen gulden.¹²¹ Hij meende dat er een vijftigste penning van alle eigendommen van de Amsterdamse ingezetenen nodig was, waarvoor de stad een voorstel bij het Vertegenwoordigend Lichaam zou moeten indienen. Voor de kwestie van de gebouwen verwees hij eenvoudig naar de andere agenten, die het aanging. Via de commissie kritiseerde Gogel het Amsterdamse stadsbestuur, dat ‘zich meer met remotiën en zuiveringen, dan met het herstel van de Finantiën’ bezighield.¹²²

117 Deze correspondentie tussen Gogel en Amsterdam is ook gesignaleerd in Jourdan, *Amsterdam en révolution*.

118 Van Leeuwen aan Fijnje, 20 mei 1798, in: *GAGN*, deel 2, 786.

119 Committé van Finantiën uit de Administratieve Municipaliteit aan Gogel, 22 mei 1798, *Bijlagen Dagblad Administratieve Municipaliteit van Amsterdam*, tweede stuk, 6-13 juni 1798, bijlage 22 mei 1798, 27-32.

120 Committé van Finantiën aan Gogel, 4 juni 1798 in: *ibidem*, bijlage 4 juni 1798, 53-59.

121 Gogel aan het Committé van Finantiën, 11 juni 1798, *Dagblad Municipaliteit van Amsterdam*, eerste stuk, 13 juni-28 september 1798, 41-42.

122 *Ibidem*, 42.

De relatie tussen Gogel en Amsterdam was toch al slecht omdat de agent ook nog een geprikkelde correspondentie met het stadsbestuur voerde over de zuivering van ambtenaren. De aanleiding was een verzoek van Amsterdamse burgers aan het Uitvoerend Bewind om het gemeentebestuur geen medewerkers van de Bank van Lening meer te laten ontslaan.¹²³ Nadat het Bewind de zaak aan Gogel had voorgelegd, vroeg deze het gemeentebestuur over de kwestie te rapporteren. Daarna stelde de agent zich echter ook rechtstreeks in verbinding met de commissarissen van de bank. Deze vonden het daarom niet meer nodig om nog aan het stadsbestuur te rapporteren. Zij wilden direct aan Gogel verslag uitbrengen. Het stadsbestuur was verontwaardigd over het gedrag van de agent. Het verweet Gogel, dat hij zijn verzoek zowel aan het gemeentebestuur als aan de commissarissen had gedaan.¹²⁴ Het stadsbestuur weigerde daarom aan de agent verslag te doen. Bovendien had Gogel aan de commissarissen laten weten, dat het stadsbestuur geen ambtenaren mocht verwijderen of aannemen tot een nader besluit van het Uitvoerend Bewind. Volgens hun instructie moest het stadsbestuur echter onnutte ambtenaren verwijderen en dat maakte Gogel zo onmogelijk. En daarna volgde de verongelijktte en nogal naïeve opmerking dat het enige genoegen dat zij als bestuurders hadden het aanstellen van ambtenaren was. Dat was hun enige beloning en die werd ze nu ontnomen. Het stadsbestuur richtte zich niet alleen tot Gogel, het beklagde zich ook over de agent bij het Uitvoerend Bewind. ‘Als Agenten zich zo’n toon en handelingen aanmatigen ten aanzien van een instituut als de onze, hoe zal dan de toon wel zijn ten aanzien van mindere corporatiën en individuen [...]. Wij doen alles belangeloos en zouden wy dan dulden den trotschen toon van personen, die voor hunnen werkzaamheden, welke althans niet meerder zijn dan de onze, een lucratief inkomen genieten? [...] Natuurlijk zullen wij U bedienen maar dan verwachten wij wel dat uw bevelen op eenen geschikte en vriendschappelijke wijze door de Agenten ten onzer kennisse gebracht worden.’¹²⁵

Gogel liet het er niet bij zitten. In een brief aan het Uitvoerend Bewind van 1 juni 1798 deed hij zijn beklag over de machinaties van het Amsterdamse gemeentebestuur tegen het personeel van de bank en kritiseerde hij de brief van het stadsbestuur.¹²⁶ Hij erkende dat hij zowel het stadsbestuur als de commissarissen van de bank om dezelfde informatie had gevraagd. Dat had hij gedaan omdat het stadsbestuur ‘zeer geneigd’ was tot ‘partydige handelingen’, terwijl de commissarissen er op uit waren hun personeel te behouden. De berichten van beide instanties zouden dan ook een verschillende strekking hebben en ‘ik zou daardoor de waarheid kunnen ontdekken’. Hij had alleen maar informatie aan de bank gevraagd en dat

123 Maassen, *Tussen commercieel en sociaal krediet*, 165. De Bank van Lening moet wel worden onderscheiden van de Generale Beleenbank waar Gogel commissaris van was geweest.

124 Administratieve Municipaliteit aan Gogel, geen dagtekening, *Bijlagen Dagblad Administratieve Municipaliteit van Amsterdam*, tweede stuk, 6-13 juni 1798, 45-48. Uit de brief van Gogel van 1 juni die hierna wordt genoemd, kan worden opgemaakt dat de brief van het stadsbestuur aan Gogel van 25 mei was, evenals de brief die is vermeld in de volgende noot.

125 Administratieve Municipaliteit aan Uitvoerend Bewind, geen dagtekening, *ibidem*, 44-45. Een afschrift van de brief aan Gogel was bijgevoegd.

126 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 1 juni 1798, *JBR*, deel 13, 43-49, ook aangehaald in *GAGN*, deel 2, lxx en 796.

die daarom weigerde aan het stadsbestuur te rapporteren, kon hij niet helpen. De houding van het stadsbestuur gaf dan ook geen pas. Gogel stelde dat ‘de municipaliteitsleden van Amsterdam den toon wilden geven aan het Gouvernement en het Wetgevend gezag’.

Gogel viel in de brief de stadsbestuurders ook persoonlijk aan, een echo van zijn brief uit maart aan Delacroix. Hij gaf een schets van de bestuurders die in een politiek pamflet niet zou hebben misstaan. Volgens Gogel bootsten zij van verre na ‘die oud Trotsche en Foederalistische houding, welke de vorige Amsterdamsche Patriciërs zo eigen was, wanneer zy de ingebeelde suprematie hunner groote en aanzynlyke stad, door enige daad van gezag, van hoogere en daartoe gerechtigde Autoriteiten geschonden waanden’. Dat gedrag droeg volgens hem ‘de duidelykste kenmerken eener verregaande onbeschaamdheid.’ De vete liep hoog op en werd openlijk uitgevochten. Gogel liet weten dat hij zijn brief openbaar zou maken, omdat ook de Amsterdamse bestuurders hun brieven hadden gepubliceerd.¹²⁷ In een sarcastische slotpassage schreef hij niet de ‘wreedheid’ te willen begaan de stadsbestuurders het ‘vermaak’ van het aanstellen van ambtenaren te ontnemen.

Gogel was niet alleen beducht voor de aantasting van de economische basis en de kwaliteit van het bestuur van Amsterdam, maar hij had ook een sterke persoonlijke antipathie jegens de leden van het gemeentebestuur. Hij wilde de publieke ambten vervuld zien door mensen die daarvoor geschikt waren en niet door incapabele mensen die louter en alleen om politieke redenen waren aangezocht.

Het stadsbestuur was woedend. ‘De municipaliteit is dol over de brief van Gogel’ en zal voorstellen ‘Gogel te doen retracteeren’, schreef een informant van het Uitvoerend Bewind, die nauwe betrekkingen onderhield met het Amsterdamse stadsbestuur, op 8 juni aan zijn superieuren.¹²⁸ De verhouding tussen Amsterdam en het Uitvoerend Bewind was echter ook bekoeld. In een brief van 9 juni vroeg de schout Nobbe zich af of hij en zijn medestanders het vertrouwen van Vreede en Van Langen hadden verloren, terwijl de stadsbestuurder Bode op 12 juni in een wanhopig klinkende brief betoogde dat Amsterdam toch belangrijk was voor het Bewind.¹²⁹ Dezelfde dag vond echter de nieuwe staatsgreep plaats, zodat herroeping door Gogel van zijn uitspraken alleen daardoor al niet meer aan de orde was.

DE ONTKNOPING

De vete van Gogel met het radicale Amsterdamse stadsbestuur liep parallel met de toeneming van de politieke spanningen in de Bataafse Republiek. Het prestige van de politieke machthebbers was aangetast.¹³⁰ Al was het Bewind misschien niet direct verantwoordelijk voor de chaotische toestanden in Amsterdam na de

127 De brief werd volledig opgenomen in de *Binnenlandsche Bataafsche Courant* van 7 juni 1798, NA, Gogel, inv.nr. 4.

128 Boeseken aan Uitvoerend Bewind, 8 juni 1798, in: *GAGN*, deel 2, 796-797.

129 Nobbe aan Vreede, 9 juni 1798, in: *ibidem*, 797; Bode aan Fijnje, 12 juni 1798, in: *ibidem*, 807.

130 *Ibidem*, 682.

bestuurswisseling van 15 maart, door hierover te zwijgen, liet het deze toch toe. Dat gold ook voor de uitwassen bij de zuiveringen. Bij de besluiten van 17 maart en 4 mei, die het Uitvoerend Bewind en het parlement zonder verkiezingen in hun bestaande samenstelling handhaafden, was het wel direct betrokken en het keurde ze zelfs goed.

Nadat het decreet van 4 mei was aangenomen, spraken Gogel en Spoors opnieuw met legerchef Joubert en legatiesecretaris Champigny-Aubin. De laatste rapporteerde aan Parijs dat zijn chef Delacroix en het Uitvoerend Bewind door intriganten waren omgeven, van wie Ducange, assistent van de ambassadeur, de ergste was. Zijn macht moest gebroken worden.¹³¹ De beide agenten hadden hem verzekerd dat ze het Bewind daarvan tevergeefs hadden trachten te overtuigen en Champigny concludeerde in zijn rapport dat Delacroix niet te handhaven was. Gogel en Spoors schreven later dat de aanvaarding van het decreet van 4 mei duidelijk maakte dat ‘meer ernstige maatregelen’ nodig waren, en wel concreet ‘de verwijdering van die Bewindslieden, welke dezen stap hadden bevorderd en toegejuicht’. ‘Vroegere en herhaalde pogingen’ om de bewindslieden te overtuigen van een ‘regelmatige verandering’ door ‘de wettige Volkskeuze te bereiken’ waren mislukt. Dat liet geen andere weg open dan de Franse ambassadeur te overtuigen, dat verkiezingen nodig waren. Zou dit op niets uitlopen, dan was daarmee nog eens nadrukkelijk aange-toond dat ‘kragtdadige maatregelen’ gerechtvaardigd waren.¹³²

Voor het voeren van een gesprek met Delacroix vonden Gogel en Spoors generaal Daendels het meest geschikt. Het geruchtmakende gesprek vond plaats tijdens een diner op 16 mei. Bij de verdere gang van zaken zou Daendels een belangrijke rol vervullen.¹³³ Achter de schermen trokken Gogel en Spoors echter aan de politieke touwtjes.¹³⁴ Doordat de generaal zichzelf niet in de hand had, pakte het gesprek verkeerd uit en ontstond er een rel. Daendels viel uit tegen Ducange, die ook aanwezig was, en sprak over de ‘schurken’ die het land regeerden.¹³⁵

Daendels had daarna een onaangenaam gesprek met leden van het Bewind. Hij wachtte verdere strafmaatregelen tegen hem niet af, maar vertrok met medeweten van Gogel en Joubert naar Parijs om terugroeping van Delacroix en Ducange te bewerkstelligen.¹³⁶ Al voor Daendels in Parijs aankwam, was een bevel tot verwijdering van Ducange naar Den Haag onderweg. Dat gaf de beide ontevreden agenten nog meer moed om hun samenzwering tegen het Bewind door te zetten. Joubert zorgde voor een rechtstreekse, geheime koeriersdienst tussen Gogel en Spoors in Den Haag en Daendels in Parijs.¹³⁷ Het kwam Gogel daarbij goed van pas dat hij begin april tot waarnemend agent van Buitenlandse Betrekkingen was benoemd,

131 Champigny aan directeur Rewbell, 13 mei 1798, aangehaald in Mendels, *Daendels*, 152 en daar afgedrukt: ibidem, bijlagen, 37-38 (bijlage xv).

132 *Memorie Intermediair Uitvoerend Bewind*, 51.

133 Van Sas, *Bataafse terreur*, 17.

134 *Memorie Intermediair Uitvoerend Bewind*, 52, ook aangehaald in Mendels, *Daendels*, 153.

135 Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 145.

136 De Bosch Kemper, *De staatkundige geschiedenis van Nederland tot 1830*, 284.

137 Schama, *Patriots and Liberators*, 348; Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 146.

nadat Buys gezant in Parijs was geworden.¹³⁸

Terwijl in het land het verzet tegen het Uitvoerend Bewind steeds meer begon te broeien, hield de fungerend president Fijnje op 19 mei nog een hooggestemd betoog ter gelegenheid van de officiële viering van de aanvaarding van de eerste Bataafse grondwet.¹³⁹ De voorbereiding had enige spanning opgeleverd, Gogel en drie andere agenten hadden bezwaar gemaakt tegen de hoge kosten van het feest. In een brief waarin duidelijk de hand van Gogel valt te herkennen, wezen zij op de ernstige financiële toestand en de ontevredenheid bij een groot deel van de bevolking die het feestvieren moeilijk maakte.¹⁴⁰ De directeuren lieten hun plan varen om gezamenlijk in vol ornaat te verschijnen, Wybo Fijnje was slechts door één collega vergezeld.¹⁴¹

De opposanten waren op vele fronten bezig. Op 24 mei vroeg vice-admiraal De Winter in een gesprek met de Amerikaanse gezant Murray, of deze de Engelse regering kon bewegen niet in te grijpen bij een staatsgreep.¹⁴² In Parijs wist Daendels eind mei Talleyrand ertoe te brengen Delacroix te ontslaan. Hoewel Daendels in ongenade was gevallen bij het Uitvoerend Bewind, voelde hij zich voldoende zeker om naar ons land terug te keren. Op 10 juni paradeerde hij 'in groot uniform' langs het hoofdkwartier van het Bewind aan het Plein in Den Haag en werd met militaire eer begroet door de erewacht van het Bewind.¹⁴³ De volgende dag, op maandag 11 juni, was er ter ere van hem een feestelijk diner voor 160 gasten. Het diner was een openlijke politieke manifestatie. Als officiële gastheren fungeerden de leden van een comité 'Vrienden van de constitutie', onder meer bestaande uit enkele vrienden van Gogel en Spoor. De beide agenten waren bij het diner aanwezig, nu ook in gezelschap van Pijman, de agent van Oorlog. Verder zaten Joubert en Champigny-Aubin aan.

Dat al enkele dagen eerder het vaste voornemen bestond tot een staatsgreep, blijkt hieruit dat Gogels vertrouwing Canneman toen al in Amsterdam arriveerde om voorbereidingen te treffen voor het afzetten van het stadsbestuur en het herstellen van het oude bestuur. Enkele andere vertrouwelingen van Gogel kwamen op de ochtend van 12 juni al vroeg – om half tien – vanuit Den Haag in Amsterdam aan om zich bij hem te voegen.¹⁴⁴ De Bordes, secretaris van Gogels agentschap, die de Amsterdamse politieke situatie goed kende, maakte ook deel uit van deze commissie die de volgende dag het gemeentebestuur afzette.¹⁴⁵ Van Hasselt keerde terug als voorzitter van het stadsbestuur, Van Hall als procureur-generaal. De snelheid waarmee Gogel de zaken in zijn politieke bakermat Amsterdam regelde, bewijst hoe belangrijk het politieke bestel in deze stad voor hem was. Na afloop rap-

138 Besluit Uitvoerend Bewind, 7 april 1798, NA, Gogel, inv.nr. 2.

139 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 2, 464-465, ook aangehaald in Velema, 'The Childhood of Philosophical Republicanism', 69.

140 Decreet van het Uitvoerend Bewind, 5 mei 1798, aangehaald in Mendels, *Daendels*, 149-150.

141 Mendels, *Daendels*, 157.

142 Hill, *Murray*, 100.

143 Mendels, *Daendels*, 179.

144 Verslag van de commissarissen, 28 juni 1798, NA, Canneman (1904), inv.nr. 2.

145 *Dagblad Municipaliteit van Amsterdam*, eerste stuk, 13 juni-28 september 1798, 1.

porteerde de commissie aan hem persoonlijk. De machtsgreep in Amsterdam was door Gogel beraamd en verliep parallel met de landelijke staatsgreep. Dat laat nog eens zien welke centrale positie Gogel innam bij het verzetten van de politieke bakens.

In Den Haag bezon het Bewind zich op de ochtend van 12 juni – samen met de belangrijkste leden van het Vertegenwoordigend Lichaam – op drastische maatregelen tegen Joubert, tegen de gastheren van het diner en tegen de drie afvallige agenten. De directeuren toonden zich echter niet erg strijdlustig. Ze wisten dat Daendels erg populair was en dat ze niet op de militairen konden vertrouwen. Het Bewind voerde rond de middag met Joubert een gesprek die de directeuren tot hun opluchting de indruk gaf dat hij de crisis zou willen bezweren en een staatsgreep afwenden. Eerder die ochtend had hij dat ook al schriftelijk verklaard.¹⁴⁶ Joubert handelde echter anders, en gaf alle ruimte aan de agenten Gogel, Spoors en Pijman, die tegen drie uur met ‘eenige andere vaderlandslievende burgers’ samenkwamen om te overleggen wat ‘tot heil van het vaderland diende te worden verricht’.¹⁴⁷ Ook de agenten Tadama en LaPierre waren nu aanwezig.¹⁴⁸ Van Kooten bleef buitenspel staan. Hij werd door geen van beide partijen vertrouwd of, nog erger, niet serieus genomen. De vijf agenten namen formeel de leiding op zich. Zij wezen Daendels tot bevelhebber van het Haagse garnizoen aan en gelastten hem de directeuren en een aantal parlementariërs gevangen te nemen. Om half vijf trok Daendels met zijn mannen het hoofdkwartier op het Plein binnen, voorzien van een volmacht, ondertekend door vijf agenten. Daendels arresteerde drie leden van het Uitvoerend Bewind, te weten Van Langen, Fokker en Wildrik. De laatste twee kwamen echter al snel weer op vrije voeten, omdat zij niet tot de harde kern van het Bewind werden gerekend. Vreede en Fijnje wisten te ontkomen. Ook elf leden van het Vertegenwoordigend Lichaam werden in hechtenis genomen, onder wie Ockerse.

Aan het eind van de dag kwamen de vijf agenten bijeen om een aantal zaken formeel te bevestigen. Tijdelijk zouden de agenten niet alleen hun gebruikelijke taken uitvoeren, maar ook een Intermediair Uitvoerend Bewind vormen. Zij kondigden aan de Staatsregeling te zullen handhaven en verkiezingen te zullen organiseren. Dat alles werd vastgelegd in een uitvoerige proclamatie van negen bladzijden.¹⁴⁹ Gogel en de andere coupplagers maakten duidelijk dat zij de politieke willekeur van het vorige Bewind veroordeelden en de politieke misstanden wilden wegwerken. Ze beklemtoonden dat hun machtsovername de bedoeling had om ‘het volk te redden uit de klauwen van monsters’.¹⁵⁰ De coup was hiermee een feit.

Gogel kon de volgende ochtend voldaan aan zijn ‘commissarissen in Amsterdam’ schrijven: ‘Burgers, de eerste nacht is om. Alles is stil en rustig, en men ziet hier niet meer dat er *iets* gebeurd is. Alles consolideert zich en algemene tevredenheid vertoont zich. Om 11 of 12 uren depecheer ik de proclamatie met nadere tij-

146 Oddens, *Pioniers*, 538.

147 Notulen Intermediair Uitvoerend Bewind, 12 juni 1798, aangehaald in Mendels, *Daendels*, 184.

148 Oddens, *Pioniers*, 371.

149 Afkondiging Intermediair Uitvoerend Bewind, 12 juni 1798, *NN/B*, deel 33, eerste stuk, 425-434.

150 *Dagverhaal Intermediair Wetgevend Lichaam*, deel 1, 357.

ding, en om een uuren komt misschien het Corps legislatief bijeen. Dassevael is provisioneel als secretaris gecontinueert. Wildrik en Fokker gaan vermoedelijk in het Wetgevend Lichaam over. Zij hebben zich wel gedragen.' En daarna volgde om twaalf uur 's middags het bericht: 'Burgers, Hiernevens de proclamatie, welke nu dadelijk gepubliceert moet worden.'¹⁵¹

Dezelfde avond kwam al een met spoed samengesteld Intermediair Wetgevend Lichaam van 44 leden bijeen. Dat het aandeel van Daendels in het bewerken van de staatsgreep van 12 juni niet zo groot is geweest als wel is aangenomen, bevestigt ook een brief van de goed ingevoerde secretaris van het agentschap van Nationale Opvoeding J. van Heekeren die aan een studievriend schreef: 'Daendels gelooft den 12 Juni bewerkt te hebben, die vóór hem reeds klaar was'.¹⁵² De generaal was uiteindelijk toch meer het werktuig, terwijl Gogel en Spoor de gangmakers waren van wat de 'coup van Daendels' zou gaan heten.¹⁵³ Anders dan hij verwacht had, kreeg Daendels geen bestuurlijke functie in het nieuwe politieke bestel.¹⁵⁴ Het Intermediaire Uitvoerend Bewind kende Daendels 'voor bewezene diensten' een 'somma van 5000 gulden, met een portefeuille' toe; als 'blijk van achting en genegenheid' kreeg Joubert 'een paard en een sabel'.¹⁵⁵

Terwijl Gogel zich terughoudend had opgesteld tegenover de staatsgreep van 22 januari 1798, had het radicale Bewind hem desondanks aangesteld als agent van Financiën. Zijn vrees dat de invloed van de ultra-revolutionaire krachten tot politieke willekeur zouden leiden, werd al na enkele weken bewaarheid toen het gematigd hervormingsgezinde stadsbestuur van Amsterdam werd afgezet. Het was voor Gogel een grote schok, die leidde tot de staatsgreep van drie maanden later. Volgens Colenbrander was het een 'brutaal-militaire revolutie', maar 'het waren politieken, die haar voornamelijk beraamd hadden'.¹⁵⁶ In januari was Gogel nog een koopman met een zeer sterke interesse in de politiek die niettemin afstand hield van het bestuur. In enkele maanden had hij zich tot een volbloed politicus ontwikkeld die een staatsgreep pleegde om zijn unitarische idealen veilig te stellen.

151 Gogel aan de commissarissen in Amsterdam, NA, Canneman (1904), inv.nr. 2.

152 J. van Heekeren aan D.J. van Lennep, omstreeks 16 juli 1798, in: *GAGN*, deel 3, band 2, 447.

153 Colenbrander, *De Bataafse Republiek*, 152; *GAGN*, deel 2, lxxxii; Van Sas, *De metamorfose*, 321-322. Zie ook Mendels, *Daendels*, hoofdstuk 5 en Schama, *Patriots and Liberators*, hoofdstuk 8.

154 Van Heekeren aan Van Lennep, omstreeks 16 juli 1798.

155 Besluiten Intermediair Uitvoerend Bewind, 6 juli 1798, NA, Gogel, inv.nr. 19.

156 Colenbrander, *De Bataafse Republiek*, 152.

6 Een nieuwe start

EEN NIEUWE POLITIEKE OMGEVING

Na zijn staatsgreep van 12 juni 1798 was Gogel vol goede moed. Zijn collega Van Kooten had hem kort daarna ‘cordaat en wel bevonden’.¹ Gogel combineerde tijdelijk het lidmaatschap van het nieuwe Intermediaire Uitvoerend Bewind met de post van agent van Financiën. Het radicale Uitvoerend Bewind, dat hem niet erg had gesteund in zijn werk, was uitgeschakeld en hij maakte nu gebruik van zijn dubbelfunctie (directeur en agent) om een aantal zaken vlot te trekken. Zo nam het Intermediaire Uitvoerend Bewind twee dagen na de coup een positief besluit over een regeling van de rechtspraak bij de in- en uitvoerrechten, die het vorige Bewind tegen de zin van Gogel in beraad had gehouden.² Zijn voorstel voor de schuldconversie, dat het vorige Bewind eveneens had laten liggen, zond Gogel een week na de coup opnieuw in. Het Intermediaire Uitvoerend Bewind stuurde het door naar het voorlopige Wetgevend Lichaam, met de aantekening dat er sprake was van een ‘onverwijlde noodzakelijkheid’ voor behandeling.³ Een nieuw initiatief van Gogel was dat Goldberg al een dag na de staatsgreep een zogenaamd ‘geheim fonds’ van 50.000 gulden kreeg toegewezen om daarmee als particuliere geldhandelaar ‘voor ’s Lands reekening in effecten te speculeren’.⁴ De speculatieve transacties moesten gezien hun aard geheim blijven, vandaar de aanduiding ‘geheim fonds’. Het tekent Gogel dat hij intensief met deze financiële en bestuurlijk-technische zaken bezig was, terwijl de verwickelingen aan het politieke front ook alle aandacht vroegen.

Er was grote politieke onrust in het land omdat de aanhangers van Vreede en de zijnen zich geducht roerden. Gogel en zijn collega’s probeerden de onrust te bezweren met de nieuwe politieke koers van consensus. Gogel had zich eerder in *De Democraten* fel afgezet tegen partijenschappen en facties.⁵ In lijn daarmee presenteerde het nieuwe Intermediaire Uitvoerend Bewind de staatsgreep van 12 juni als ‘een nationale gebeurtenis’. Gogel benadrukte dat het nieuwe Bewind zich had voorgenomen om ‘het soevereine volk te herstellen in zijn rechten, die heiligschennende

1 Van Kooten aan Wiselius, 22 juni 1798, NA, Wiselius, inv.nr. 1.

2 NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 30, 14 juni 1798, ook aangehaald in Pfeil, ‘Tot redding’, 254.

3 NA, Uitvoerend Bewind, inv.nrs. 30 en 45, aangehaald in Godefroi, *De financiële unificatie*, 34.

4 NA, Financiën 1798-1813, inv.nr. 489, lett. OO, ook aangehaald in Zappey, *Goldberg*, 26 noot.

5 *De Democraten*, nr. 85, 28 december 1797, 25-32.

handen zo schaamteloos hadden verkracht, alle facties te vernietigen door alle burgers te verenigen rond de constitutie'.⁶ De Staatsregeling ging uit van de gedachte dat het Bataafse volk als zodanig een collectieve wil had en dat de Constitutie op nationaal niveau een bindende invloed zou hebben. Daarbij pasten geen politieke partijen, verenigingen van gelijkgezinden die voor kanalisering van politieke wensen konden zorgen. Dat was wat paradoxaal, omdat Gogel zeer programmatisch dacht en ook sterk aan zijn unitarische programmapunten vasthield. Zijn positie sloot echter goed aan bij de politieke cultuur van de Bataafse Republiek, die partij- en factievorming afwees.⁷ In de eerste vergadering van het Intermediaire Wetgevend Lichaam, waar ook de vijf leden van het Intermediaire Uitvoerend Bewind aanwezig waren, onderstreepte Spoor in zijn installatierede nog eens de consensus met de vaststelling dat het tijdelijke parlement bestond uit 'eerlyke, kundige, onbesprokene en beproefde mannen' die zich niet hadden geprofileerd in de verschillende factiën die het land eerder hadden beroerd.⁸

Het bleef nog weken lang onrustig in het land, vooral in Gogels politieke thuisbasis Amsterdam.⁹ Daarover kreeg hij rechtstreeks informatie van zijn vriend, de stadsbestuurder Van Hasselt. Gogel zegde hem in een brief van 19 juli toe dat het Bewind streng zou optreden tegen de 'misdadige woelingen van een troep anarchisten en misleiden'.¹⁰ Gogel was ook nog steeds ongerust over mogelijke acties van Oranjegezinden die volgens hem door Engeland werden gesteund. Hij twijfelde er niet aan dat 'Engelsch goud en Engelsche intrigues alle pogingen aanwenden om de Bataafse natie in het ongeluk te storten'. Daartegen zou het Bewind eveneens maatregelen nemen, het zou tonen dat 'het bestuur van den 12 Juny een energiek bestuur is, dat zich niet laat intimideeren'. Het Bewind kondigde op 19 juli een serie strenge strafmaatregelen af, waaronder de doodstraf.¹¹ De vrijheid van drukpers werd feitelijk beknot, waarmee een proces van steeds verdere beperking van dit recht een aanvang nam.¹² De praktijk om stelselmatig post te openen werd voortgezet.¹³

Ook de verhouding met Frankrijk vroeg veel aandacht van het nieuwe Bewind. De Franse regering had enkele maanden eerder weliswaar voldaan aan het verzoek van Gogel en Daendels om Delacroix terug te roepen, maar de staatsgreep was niet met de Franse autoriteiten afgestemd. Zij hadden geen nieuwe Bataafse coup voor ogen gehad. Anders dan de staatsgreep van januari vond de tweede coup plaats ondanks de Franse politiek en niet als uitvloeisel hiervan. Gogel en de zijnen verkeerden dan ook in onzekerheid of Parijs het nieuwe Bewind in Den Haag wel zou erkennen. Daarom wilden ze Schimmelpenninck en De Winter, die beiden positief

6 NA, Buitenlandse Zaken, inv.nr. 119, aangehaald in Schama, *Patriots and Liberators*, 356, 683.

7 Oddens, *Pioniers*, 188.

8 *Dagverhaal Intermediair Wetgevend Lichaam*, deel 1, 357.

9 Jourdan, *Amsterdam en révolution*, 43, zie ook Jourdan, 'Amsterdam klem tussen staat en volk', 106-107.

10 Gogel aan Van Hasselt, 19 juli 1798, NA, Gogel, inv.nr. 2.

11 Publicatie 19 juli, *NNJB*, deel 33, tweede stuk, 534-538, ook aangehaald in Jourdan, *Amsterdam en révolution*, 43-44.

12 Velema, 'Politiek, pers en publieke opinie', 69.

13 Prak, *Republikeinse veelheid*, 250.

tegenover de machtswisseling stonden, voor een missie naar de Franse hoofdstad sturen. Na de staatsgreep van januari had Schimmelpenninck niet openlijk tegen het radicale Bewind geageerd. De diplomatieke advocaat had daarentegen zelfs in maart nog bij het bezoek van Vreede en Van Langen aan Amsterdam, toen het gematigde stadsbestuur al was afgezet, de beide directeuren gevlaid met de opmerking dat het 'een meesterstuk' was geweest om een revolutie te voltrekken zonder financiële wanorde te veroorzaken. Dat was overigens indirect een pluim op de hoed van Gogel. Schimmelpenninck zei verder het 'misdadig, hoogst misdadig' te vinden om het Uitvoerend Bewind tegen te werken.¹⁴ In werkelijkheid zal hij daar wel anders over hebben gedacht, zeker toen hij bij de zuiveringen zijn burgerrechten kwijtraakte. Over het beramen van de staatsgreep van 12 juni zal wel overleg met hem zijn gepleegd en hij zal zijn steun hebben toegezegd, maar hij was op de achtergrond gebleven.¹⁵ De Winter had wel openlijk steun betuigd bij de voorbereiding van de staatsgreep.

Al op de dag van de staatsgreep vroeg het nieuwe Bewind Schimmelpenninck 'u by ons te vervoegen' en 'met uwe kundigheid en vaderlandsliefde te assisteren'.¹⁶ Zijn diplomatieke gaven werden hooggeschat. Direct daarna was hij terug op het politieke toneel in Den Haag en op 14 juni viel het besluit Schimmelpenninck en De Winter naar Parijs af te vaardigen om daar de belangen van het nieuwe Bewind te behartigen.¹⁷ De beide gezanten vertrokken de volgende dag naar de Franse hoofdstad.¹⁸

Voor de relatie met Parijs was van belang dat legatiesecretaris Champigny-Aubin, die goede contacten met Gogel onderhield, positief was over het nieuwe Bewind.¹⁹ Het hielp ook dat de nieuwe gezant Roberjot een positief rapport naar Talleyrand stuurde. De opvolger van Delacroix was slechts enkele dagen in Den Haag en moest onverwacht doorreizen naar een volgende post. Hij had dan ook geen tijd voor een eigen onderzoek, maar baseerde zich op de mening van 'personnes dignes de foi que j'avais connues lors de l'invasion de la Hollande par les Français'.²⁰ Hij bedoelde onder anderen Gogel en Wiselius die hij in 1795 als Franse representant goed had leren kennen. Zijn conclusie was dat Frankrijk het nieuwe Bewind moest erkennen. Gogel beloofde namens zijn ambtgenoten aan de Fransen dat het nieuwe Bewind geen overrijde maatregelen zou nemen tegen de mannen van 22 januari, hoewel die van allerlei kwalijke zaken beticht werden.²¹

Bij deze voorzichtigheid paste ook dat er ondanks het nieuwe politieke geluid slechts weinig decreten van het vorige Bewind, ook wel aangeduid als het 'verniet-

14 GAGN, deel 2, 613.

15 Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 175; Rogier, 'Schimmelpenninck', 84.

16 Intermediair Uitvoerend Bewind aan Schimmelpenninck, 12 juni 1798, archief Schimmelpenninck, nr. 39 resp. nr. 22.

17 Mendels, *Daendels*, 188.

18 Volgens een rekening in het archief Schimmelpenninck, nr. 49.

19 Champigny-Aubin aan Talleyrand, 26 juni 1798, in: GAGN, deel 3, band 1, 6.

20 Roberjot aan Talleyrand, 28 juni 1798, in: GAGN, deel 3, band 1, 8, ook aangehaald in De Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie*, 174.

21 Mendels, *Daendels*, 194.

tigde inconstitutionele (uitvoerend) bewind', werden ingetrokken.²² Dat gebeurde wel met de besluiten tot ontslag van ambtenaren die bij een publicatie van 16 juni 1798 werden vernietigd, terwijl ook de burgerrechten werden hersteld.²³ De verzoening gold echter niet voor de Oranjegezinden en federalisten.²⁴ Gogel en de zijnen wilden het streven naar de eenheidsstaat niet in gevaar brengen. Tegelijkertijd waarschuwde het Bewind in een stemadvies voor de verkiezingen van het Vertegenwoordigend Lichaam voor de 'eigenbaat zoekende Volksverleiders', die zich onder het radicale 'Schrikbewind' zo hadden misdragen.

Voorzichtig was het nieuwe Bewind bij de behandeling van de gevangenen die op 22 januari waren gearresteerd. Anders dan verwacht, bleven zij in hechtenis, evenals de gevangenen van 12 juni. Om zijn neutrale houding te bevestigen, liet het Bewind geen van beide groepen gevangenen vrij, maar nam het zich voor ze vast te houden tot er op 10 en 13 juli verkiezingen zouden zijn gehouden voor een nieuw Vertegenwoordigend Lichaam. Ook Champigny-Aubin had er sterk op aangedrongen geen gevangenen vrij te laten, en zeker niet die van januari, voordat er verkiezingen waren geweest, omdat hij anders een sterke verschuiving van het Bataafse bewind naar een meer behoudende positie vreesde.²⁵ Er ontstond echter over dit onderwerp toch nog een conflict. Gogel en zijn collega Tadama waren van mening dat een neutraal beleid een gelijke behandeling vereiste van beide groepen, die van 22 januari én die van 12 juni. Spoors en de andere twee directeuren waren echter voor onmiddellijke vrijlating van de gevangenen van januari en dreven hun zin door. Champigny was verontwaardigd over deze gang van zaken waarover geen overleg met hem was gevoerd. Zijn vertrouwen in het nieuwe Bewind kreeg een knauw.²⁶ Gogel werd bij Champigny en Joubert op het matje geroepen en er kwam een compromis uit de bus. Op 14 juli werden alle gevangenen van 22 januari ontslagen op vier na. Ter wille van de onpartijdigheid werden tegelijkertijd ook de gevangenen van 12 juni op vier na ontslagen. Acht politieke arrestanten bleven zo in hechtenis, een merkwaardige symboliek voor de consensuspolitiek.²⁷ Een aparte status hadden de voormalige directeuren Van Langen en Fijnje, aan wie criminele feiten ten laste waren gelegd. Terwijl Van Langen op 12 juni was gearresteerd, had Fijnje toen kunnen vluchten, maar hij had zich later ter beschikking van het Bewind gesteld en was in hechtenis genomen.²⁸ Zij werden ervan beschuldigd overheidsgeld te hebben gebruikt om in het geheim en wederrechtelijk betalingen te verrichten aan Franse politici als beloning voor steun aan de staatsgreep van 22 januari. Van Langen zou zich bovendien zelf bevoordeeld hebben.²⁹ Ook over deze kwestie ontstond onenigheid bij de initiatiefnemers van de staatsgreep van 12 juni.

22 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 162. Gogel gebruikte de aanduiding onder meer in zijn correspondentie met Schimmelpenninck, bijv. Gogel aan Schimmelpenninck, 11 juli 1798, NA, Buitenlandse Zaken, inv.nr. 119.

23 Publicaties 16 en 18 juni 1798, *NNJB*, deel 33, eerste stuk (1798) 445-446 en 447-452.

24 Publicatie, 25 juni 1798, *ibidem*, 454-462.

25 Mendels, *Daendels*, 195.

26 Champigny-Aubin aan Talleyrand, 10 juli 1798, in: Mendels, *Daendels*, bijlage xxviii.c, bijlagen, 62-64; *GAGN*, deel 3, band 1, 10.

27 Mendels, *Daendels*, 196; Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 176.

28 Kroes-Ligtenberg, *Fijnje*, 207.

29 Kluit, *Van Maanen*, 71-73.

Gogel wilde alleen de nodige gelden terugvorderen, terwijl Spoor strafrechtelijke vervolging wenste. De Franse regering drong er echter op aan dat Van Langen en Fijnje in vrijheid werden gesteld. Zij vreesde dat bij een gerechtelijk onderzoek voor Frankrijk negatieve zaken aan het licht konden komen en ze stuurde een speciale gezant om de vrijlating te bewerkstelligen.³⁰ Uiteindelijk werd in november een algemene amnestie afgekondigd waarbij niet alleen de politieke gevangenen van de twee staatsgrepen, maar ook de laatste twee gevangenen van de omwenteling van 1795, de oud-raadpensionaris Van de Spiegel en de gewezen adviseur van de stadhouder Bentinck van Rhoo, vrijkwamen.³¹ Het zou echter nog tot 19 december duren voordat tot vrijlating van Van Langen en Fijnje werd besloten.³²

Gogel hield zich ook bezig met het opstellen van een verantwoording voor de staatsgreep. Eind juli lieten de coupplagers, die zich als Intermediair Uitvoerend Bewind hadden opgeworpen, een verzameling *Authentique bijlagen* publiceren met talrijke brieven van onder anderen Van Langen die de kwaadaardigheid van het radicale Bewind moesten aantonen.³³ Daarnaast legde het Intermediaire Uitvoerend Bewind verantwoording af aan de Eerste Kamer van het intussen nieuw verkozen Vertegenwoordigend Lichaam. Een uitgebreide Memorie, voorzien van vele bijlagen, ondertekend door Gogel, Pijman, Spoor, Tadama en LaPierre, was een lange en felle aanklacht over het machtsmisbruik van het afgezette Bewind, ‘alles bewijst onkunde, nalatigheid, slordigheid en ontrouw’.³⁴ Deze verantwoording bevestigde dat door de Bataafse Omwenteling de normen voor goed publiek gedrag waren veranderd. In het bijzonder werd het persoonlijk profijt trekken uit publieke functies nu veroordeeld.³⁵ Overigens was er in zoverre wel continuïteit dat ook voor de mannen van 12 juni een belangrijk politiek uitgangspunt bleef, dat het Bewind ‘het Bataafsche Gemeenebest voor het Fransch Gouvernement waarlijk nuttig zou kunnen maken’.³⁶

Voor de verkiezingen die de nieuwe machthebbers organiseerden, waren de grondvergaderingen weer aangevuld met gematigde Bataven, aan wie eerder door de zuiveringen hun burgerrechten waren ontnomen.³⁷ Op 13 juli werd een in meerderheid gematigd Vertegenwoordigend Lichaam van 94 leden gekozen dat eind juli voor het eerst vergaderde. Zoals de Staatsregeling voorschreef, werden er 30 leden verkozen om zitting te nemen in de Tweede Kamer. De overige 64 leden vormden de Eerste Kamer. Daniël de Leeuw, voorzitter van de Tweede Kamer, duidde de gebeurtenis aan als de voltooiing van de revolutie met de woorden: ‘de Revolutinaire tijd is voorby, de revolutie had immers geen ander doelwit, geene andere strekking dan het daarstellen van eene vaste orde van zaaken? En dat is er nu’.³⁸

30 Mendels, *Daendels*, 203; Schimmelpenninck aan Van der Goes, 15 oktober 1798, in: *GAGN*, deel 3, band 2, 477.

31 Mendels, *Daendels*, 208.

32 Kluit, *Van Maanen*, 72.

33 *Authentique bylagen, tot de gebeurtenissen van den 12 Junij 1798*.

34 *Memorie Intermediair Uitvoerend Bewind*, 30.

35 Kerkhoff, *Public Values*, 204-206.

36 *Memorie Intermediair Uitvoerend Bewind*, 62, ook aangehaald in Vreede, *Geschiedenis der diplomatie*, deel 1, 328.

37 Secker, ‘Van de uitvoerende macht’, 127.

38 *JBR*, deel 13, 188.

Anders dan men uit deze woorden zou kunnen afleiden brak er geen rustige periode aan. De Bataven moesten invulling geven aan de Staatsregeling waarover een levendig politiek debat ontstond. Daar zou Gogel actief aan deelnemen. In de periode na 12 juni 1798 was er zeker niet de nationale eendracht die Gogel en anderen wensten.³⁹

Het nieuwe Vertegenwoordigend Lichaam koos een Uitvoerend Bewind dat op 17 augustus 1798 aantrad. De vijf agenten, die tijdelijk ook de taken van het Bewind op zich hadden genomen, toonden geen animo als lid van het Bewind aan te blijven. Formeel deed Gogel zo een stap terug, maar dat was niet verwonderlijk. Hij zocht de plek waar hij het sterkst was, en dat was niet in het Uitvoerend Bewind, maar wel als agent van Financiën. In die bestuurlijk-uitvoerende functie had hij meer directe invloed op de financiële opbouw van de eenheidsstaat dan als lid van het Uitvoerend Bewind.

Zodra het Vertegenwoordigend Lichaam gekozen was en het Intermediaire Uitvoerend Bewind vervangen was door een definitief Bewind, kwam er een beweging tegen de teruggetreden bestuurders en Daendels op gang. Het regende verzoekschriften van radicale Bataven uit vele oorden om ‘Daendels en de personen van de burgers Gogel, Spoor, Tadama, de la Pierre en Pijman’ in staat van beschuldiging te stellen. Het Vertegenwoordigend Lichaam reageerde met een decreet van 5 oktober 1798 dat niet alleen de verzoekschriften van de hand wees, maar dat tevens het Uitvoerend Bewind opdroeg nauwkeurig te letten op ‘alle zodanige woelingen en ondernemingen’, die ertoe strekten ‘om de inbreuk op ’s volks oppermacht, den 17n Maart en den 4n Mei gepleegd te wettigen’.⁴⁰ De beide decreten waarmee de radicale bestuurders hun politieke bestaan zonder verkiezingen hadden willen continueren, waren nog steeds het symbool van een onwettige politiek. Verder werden radicale politieke clubs opgeheven die het vorige bewind steunden, terwijl een aanzienlijk aantal politieke periodieken werd gecensureerd.⁴¹ Dit was een verdere bijdrage aan de desintegratie van de democratische republikeinse infrastructuur. De eerdere, radicale fase van de Bataafse revolutie van januari-mei 1798, ontegenzeggelijk een doorbraak in de Nederlandse geschiedenis, was niet het hoogtepunt van het democratische republicanisme, maar het begin van het eind ervan.⁴² De Staatsregeling van 1798 legde het beginsel van de vrijheid van drukpers vast, maar tegelijkertijd nam het muilkorven van de pers een aanvang. Na de vorming van de centrale staat zette de overheid politieke repressie met verschillende instrumenten in om rust en orde te handhaven.⁴³ Deze politiek werd na de staatsgreep van juni 1798 voortgezet, zodat de conclusie moet zijn dat de staatsgreep van januari 1798 samen met die van juni 1798 de democratische participatie, zijn infrastructuur en – nog belangrijker – zijn geest aantastten.⁴⁴

39 Oddens en Rutjes, ‘Scenario voor een voltooide revolutie’, 63.

40 Decreet van het Vertegenwoordigend Lichaam, 5 oktober 1798 en Notulen van het Uitvoerend Bewind, 8 oktober 1798, aangehaald in Mendels, *Daendels*, 201.

41 Koekkoek, *The Citizenship Experiment*, 292.

42 Ibidem, 292

43 Van Sas, ‘The Netherlands 1750-1813’, 63; Rutjes, ‘Onderdrukt onbehagen’, 41.

44 Koekkoek, *The Citizenship Experience*, 292.

In oktober 1798 kwam Pieter Vreede nog met een verdediging van zijn Uitvoerend Bewind. In vrij gematigde bewoordingen keek hij terug op zijn regeerperiode.⁴⁵ Achteraf had hij kritiek op de uitvoering van de zuiveringen door bepaalde medewerkers, sommige ‘hebben zich op een schandelyke wyze gedragen’. Wel stak hij de draak met de beschuldiging van een schrikbewind door te vragen waar het strafschatot was en waar ‘het drupje bloeds, dat is gestort’? Ook meende hij dat de agenten niet alles hadden geprobeerd om de misstanden aan te pakken die ze hadden gesignaleerd: ‘Waar is hun vertoogschrift aan het Bewind?’ Hij verklaarde zelfs dat de staatsgreep voor hem als een volledige verrassing kwam. ‘Wie kon voorzien dat een voltooid Plan daartoe gereed lag? En toen het losbrak was het volvoerd! [...] Het was dus onmogelyk tydig eene afwending te maeken. Wy waeren in den strik gegrepen’, schreef hij in zijn *Verandwoording*. Vreede loofde verder het resultaat dat zijn Bewind tot stand had gebracht. ‘Immers het is voor de geheele Waereld openbaar, dat toen reeds genoegzaam alle de voorname Raderen van dit vervaerlyk zamenstel in vollen gang waren.’

Opmerkelijk is, dat hij indirect Gogel een pluim op zijn hoed stak van wie de deskundigheid toch al niet ter discussie stond: ‘De Nationale Finantie, die hartzenuw van den staet, was reeds in volkomen werkzaamheid, en het Bureau daervan, van zodanige mannen voorzien van vereischte bekwaamheden, die ik niet geloof, dat door kundiger zouden kunnen vervangen worden.’

Na de verkiezingen trad Gogels vriend Van Hasselt in augustus 1798 toe tot het nieuwe Uitvoerend Bewind. Daarnaast zouden vooral de directeuren François Ermerins en Anthony van Haersolte van zich doen spreken. Bij de agenten gaven Gogel en Spoor de toon aan. Formeel hadden de agenten geen zelfstandige bevoegdheden, zoals bij verschillende gelegenheden in het Vertegenwoordigend Lichaam werd benadrukt. Materieel lag dat echter anders, zeker nu het dominerende Bewind van Vreede en de zijnen was vervangen door een minder ervaren gezelschap van directeuren. De agenten kregen steeds meer bestuurlijke en uitvoerende macht, ze werden met steeds zwaarder en ingewikkelder taken belast.

Voor Tadama kwam in oktober 1798 een einde aan zijn functie van agent van Justitie toen het nieuwe Bewind hem niet in zijn baan bevestigde en hij een hoge juridische post in Amsterdam ging vervullen. De agent van Nationale Opvoeding Van Kooten werd in 1799 opgevolgd door Johannes Henricus van der Palm, hoogleraar in de Oosterse talen in Leiden, die zich vooral op het onderwijs ging richten. De agent van Binnenlandse Zaken LaPierre zou zich tot 1802 handhaven. Maarten van der Goes nam begin oktober 1798 de portefeuille van Buitenlandse Betrekkingen van Gogel over die deze functie toen een half jaar had waargenomen. Van der Goes was een ervaren diplomaat die onder het ancien régime verschillende functies had vervuld en van november 1797 tot januari 1798 ook secretaris van de Commissie Buitenlandse Zaken van de Nationale Vergadering was geweest.

In het Vertegenwoordigend Lichaam ontwikkelde Jean Henri Appellius zich tot de voornaamste woordvoerder over financiële onderwerpen, zodat Gogel erg veel

45 Vreede, *Verandwoording*, 7-24.

met hem te maken kreeg. Direct na de coup van 12 juni had het nieuwe Bewind de Zeeuwse bestuurder verzocht zijn talenten ten dienste van de nationale politiek in te zetten. Het was dus waarschijnlijk Gogel die hem naar Den Haag riep.⁴⁶ Appelius was op het terrein van de openbare financiën even deskundig als Gogel, maar toonde zich minder gedreven en miste bovendien diens sterke ideologische overtuiging. Gogel was fel, impulsief en soms nogal bot, terwijl Appelius beheerst, koel en diplomatiek opereerde. Ze zijn wel als elkaars tegenpolen aangeduid.⁴⁷ Ze hadden wel respect voor elkaars bekwaamheden, maar een duidelijke rivaliteit zou in de toekomst niet ontbreken.

GOGEL EN DE INTERNATIONALE HANDELSPOSITIE

De internationale handelspositie van de Bataafse Republiek ging Gogel zeer ter harte. Voor de functie van agent van Nationale Economie was nog steeds niemand aangewezen. Het radicale Uitvoerend Bewind had Wiselius voor deze functie gepolst, maar hij had geweigerd.⁴⁸ Direct na de staatsgreep van juni 1798 liet Gogel bij de Amsterdamse koopman Robert Voûte informeren of deze voor de functie zou voelen. Het werd hem echter snel duidelijk dat Voûte er zeker 'niet toe zoude te disponeren zijn, om eenige commissie van het Gouvernement van welken aard ook te accepteren', waarna de pogingen voorlopig werden gestaakt om de functie vervuld te krijgen.⁴⁹

Gogel bleef na de staatsgreep van juni 1798 eerst ook nog waarnemend agent van Buitenlandse Betrekkingen, een functie die hij vanaf begin april was gaan vervullen. Van der Goes werd als beroepsdiplomaat na de coup tot secretaris van het agentschap benoemd, maar Gogel bleef als waarnemend agent zeker ook actief. Aangezien er nog geen agent van Nationale Economie was, behartigde hij vooral de handelsbelangen van het land.⁵⁰ Zo voerde hij twee weken na de staatsgreep een verkennend gesprek met de Amerikaans gezant Murray. Diens missie was erop gericht om de Bataafse Republiek tot meer onafhankelijkheid ten opzichte van de Fransen en zelfs tot een afzonderlijke vrede met Engeland te bewegen. Gogel van zijn kant probeerde steun te krijgen voor zijn plan om Engeland te laten afzien van vijandige daden tegen de Bataafse handels- en vissersschepen. Murray kreeg de indruk dat Gogel 'warmly positive' stond tegenover zijn vergaande vredesvoorstel en zelfs bereid was om de banden met Parijs lossen te maken ('to cut some of its ties with Paris').⁵¹ Toen Murray door de Amerikaanse gezant in Londen de mogelijkheden verder liet aftasten, kreeg hij tot zijn teleurstelling te horen dat de Engelsen voor onderhandelingen de voorwaarde stelden dat Willem v in zijn positie van

46 Van der Poel, *Appelius*, 10.

47 Hofstra gebruikte de term in zijn artikel 'De belastingunificatie van 1805', 227.

48 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 198.

49 Voûte verbleef in het buitenland, Gogel polste hem via Wiselius; Wiselius aan Gogel, 26 juni 1798, NA, Gogel, inv.nr. 10; zie ook Van Limburg Brouwer, *Wiselius*, 141-143.

50 Rosendaal, 'De ooglijnen van de staat', 34-35.

51 Aantekening van 26 juni 1798 in dagboek van Murray, geciteerd in Hill, *Murray*, 100.

stadhouder zou worden hersteld. Murray begreep dat deze voorwaarde onacceptabel zou zijn voor Gogel en hij liet het project varen. Hoewel het gesprek van Gogel en Murray geen resultaat had, bleven zij contact houden, in het bijzonder over het voorkomen van een oorlog tussen Frankrijk en de VS, die dreigde na een maritiem conflict tussen beide landen. Een Frans-Amerikaanse oorlog zou erg nadelig zijn voor de Bataafse Republiek, omdat Amerikaanse schepen veel handelswaar van Bataafse kooplui vervoerden.

Gogel was in deze tijd als waarnemend agent ook nog op een ander front bezig met de handelsbetrekkingen. Hij pakte een initiatief van het vorige Bewind weer op dat via Voûte, die als vertegenwoordiger van het bankiershuis Hope & Co. in St. Petersburg verbleef en het vertrouwen van de tsaar genoot, een handelsverdrag met Rusland tot stand had willen brengen.⁵² Gogels inspanningen hadden geen resultaat, omdat Voûte intussen door Peterburgse hofintriges in ongenade was gevallen bij de tsaar.⁵³

Als behartiger van de handelsbelangen richtte Gogel zich uiteraard vooral op de handelsrelaties met de bondgenoot Frankrijk. In 1794 had hij samen met Goldberg de Franse representanten al proberen te overtuigen dat samenwerking op handelsgebied voor beide landen grote voordelen zou hebben. Als agent kampte Gogel met een dilemma. Hij was een overtuigd voorstander van het bondgenootschap met Frankrijk, omdat deze alliantie een unitarische regering mogelijk maakte. Tegelijkertijd had Gogel stevige kritiek op Frankrijk als veeleisende bondgenoot die financiële en materiële steun verlangde, maar daar weinig voor terugaf. Uit het Haagse Verdrag van 1795 vloeiden aanzienlijke financiële verplichtingen voort. De Franse staat claimde ook nog vorderingen op kerkelijk bezit en bezit van Franse emigranten in de Bataafse Republiek. Tegelijkertijd was de handel naar Frankrijk vanuit de Bataafse Republiek aan allerlei beperkende maatregelen onderhevig.⁵⁴ Bovendien waren de kapers, door Gogel aangeduid als de 'vampieren' van de zee, vanuit Franse havens lastig voor de Bataafse handel. De Fransen hadden zelfs toegelaten dat de haven van Vlissingen waarover ze medezeggenschap wensten, zich had ontwikkeld tot een vrijhaven voor piraten en kapers.⁵⁵ Over de incidenten met kapers voerden Gogel en Champigny een bitse correspondentie en Gogel klaagde rechtstreeks bij de Franse minister van Marine. De Bataafse autoriteiten hadden er veel voor over om al deze bezwaren en klachten met een nieuw verdrag weg te nemen. Kort na de staatsgreep van juni 1798 vroeg Gogel aan Goldberg om na overleg met kooplieden en andere deskundigen met spoed een verdrag op te stellen. Al op 23 juli kon Goldberg het Bewind een ontwerp toesturen.⁵⁶

Ook met het oog op een nieuw handelsverdrag bleef een goede vertegenwoordiging van de Bataafse Republiek in Parijs belangrijk. Schimmelpenninck en De

⁵² GAGN, deel 2, 613.

⁵³ Gogel aan Wiselius, 15 augustus 1798, NA, Buitenlandse Zaken, inv.nr. 119, NA, Wiselius, inv.nr. 37, ook aangehaald in Van Limburg Brouwer, *Wiselius*, 141-142; Buist, *Hope & Co.*, 178.

⁵⁴ Schimmelpenninck aan Van der Goes, 1 februari 1799, NA, Buitenlandse Zaken, inv.nr. 211, ook in GAGN, deel 3, band 2, 494-495.

⁵⁵ Schama, *Patriots and Liberators*, 403.

⁵⁶ Goldberg aan het IUB, 23 juli 1798, met ontwerp-verdrag als bijlage, NA, Goldberg, inv.nr. 226.

Winter waren intussen naar het vaderland teruggekeerd. Schimmelpenninck wens- te zijn advocatenpraktijk weer op te vatten, maar het Bewind hechtte er zeer aan om hem na zijn tijdelijke missie aan te stellen als permanente ambassadeur. Er zat namelijk weinig schot in de onderhandelingen over de economische kwesties. Bovendien bleef Gogel uit Parijs berichten ontvangen dat de meningen over de poli- tieke gebeurtenissen in de Bataafse Republiek binnen de Franse regering nog erg verdeeld waren, terwijl aanhangers van Vrede en de zijnen in Parijs openlijk te- gen het nieuwe Bewind bleven ageren.⁵⁷ Als ambassadeur zou Schimmelpenninck zijn lucratieve advocatenpraktijk in Amsterdam moeten opgeven. De zuinige Gogel moest aan 'zijn waarde vriend' Schimmelpenninck een salarisvoorstel doen dat daar rekening mee hield, 'de Natie is u voor deze opofferingen schadeloosstelling schuldig'.⁵⁸ Schimmelpenninck antwoordde dat de staatskas er te slecht voor stond om belast te worden met een vergoeding die hem voldoende schadeloos zou stel- len, maar hij zag wel een andere oplossing. Hij verwachtte dat vele Amsterdamse handelshuizen het belang inzagen dat hij ambassadeur in Parijs zou worden, en dat zij 'een genoegzame schadeloosstelling' zouden willen financieren, waarna hij met het Bewind over 'de gewone schikkingen' (traktement, reisgeld, onkostenvergoe- ding) gemakkelijk overeenstemming meende te kunnen bereiken.⁵⁹ Enkele dagen later schreef Schimmelpenninck echter aan Gogel dat hij moest constateren dat de kooplui niet over de brug wilden komen waarmee voor hem de zaak 'finaal was afgedaan'.⁶⁰

Voor Gogel was dat zeker niet het geval, omdat hij verontrustende berichten uit Parijs bleef ontvangen.⁶¹ Hij schreef aan Schimmelpenninck dat hij die berichten aan het Uitvoerend Bewind had voorgelegd met als conclusie dat 'de toestand van dit arme land kritiek en hachelijk is, en spoedige voorziening vereischt'. Hij had met het Uitvoerend Bewind besproken om zelf naar Parijs te gaan, maar hij kon niet gemist worden, zelfs niet voor veertien dagen.⁶² Uiteindelijk bereikten Gogel en Schimmelpenninck toch overeenstemming over een regeling. De nieuwe ambas- sadeur kreeg als reguliere vergoeding meer dan hem aanvankelijk was geboden en ontving naderhand ook nog een formidabele schadeloosstelling in de vorm van ge- schenken met een waarde van 74.000 gulden, gefinancierd door Amsterdamse en

57 L. van der Valck (secretaris van de ambassadeur in Parijs) aan Gogel, 14 september 1798, in: *GAGN*, deel 3, band 2, 456.

58 Gogel aan Schimmelpenninck, 14 september 1798, archief Schimmelpenninck, nr. 45, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 456-457, gedeeltelijk in Schimmelpenninck, *Rutger Jan Schimmelpenninck*, deel 1, 152. Het royale aanbod omvatte in de eerste plaats als 'dedommagement' (schadeloosstelling) een pakket Bataafse effecten dat vierduizend gulden per jaar opbracht. Daarnaast was er het salaris van een buitengewoon ambassadeur van 120 gulden per dag, en indien nodig een aanvulling waaraan geen duidelijke grens was gesteld. Bovendien was er dan nog de vergoeding van andere onkosten, reisgeld, equipage, enz.

59 Schimmelpenninck aan Gogel, 17 september 1798, archief Schimmelpenninck, nr. 45, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 457-459, gedeeltelijk in Schimmelpenninck, *Rutger Jan Schimmelpenninck*, deel 1, 153.

60 Schimmelpenninck aan Gogel, 24 september 1798, archief Schimmelpenninck, nr. 45a, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 461.

61 Rouget de Lisle aan Gogel, 24-25 september 1798, in: *ibidem*, 462-471.

62 Gogel aan Schimmelpenninck, 29 september 1798, archief Schimmelpenninck, nr. 121, ook in *ibidem*, 474-475.

Rotterdamse kooplui.⁶³ Gogel was ruimhartig geweest, omdat hij Schimmelpenninck bij uitstek geschikt achtte om de relatie met Frankrijk en in het bijzonder de handelsbetrekkingen te verbeteren.

Na de nodige verkenningen in Parijs meldde Schimmelpenninck in februari 1799 dat er een goede kans was op een nieuw verdrag, omdat de Fransen geld nodig hadden, gezien hun 'deerlijk benauwde' financiële situatie.⁶⁴ Gogel werkte een voorstel uit waarbij de Franse staat tegen een betaling van twee miljoen gulden zou afzien van zijn vorderingen op kerkelijk bezit en bezit van emigranten in de Bataafse Republiek.⁶⁵ De Franse onderhandelars eisten het dubbele. Daarop kwam Gogel met een nieuw voorstel waarin tevens de rechten op Vlissingen, het verminderen van het aantal te onderhouden manschappen en de totstandkoming van een 'commercietraktaat' waren geregeld. Voor dat alles stelde Gogel een bedrag van vierenhalf miljoen gulden voor. Hij kende grote prioriteit toe aan een handelsverdrag en liet weten, dat dat alleen hem al een miljoen waard was.⁶⁶ In een aanbiedingsbriefje waarmee hij het concept van zijn voorstel aan Van der Goes toezond, schreef hij over zichzelf in de derde persoon: 'Gogel schuift niet gaarne bataafsch geld af', maar om het Uitvoerend Bewind, zijn collega en hemzelf 'van dat lastige pak af te helpen' en met het oog op het nationale belang vond hij zijn voorstel aanvaardbaar.

Gogel keerde zich fel tegen het voornemen van de Fransen om de onderhandelingen over het verdrag te verplaatsen van Parijs naar Den Haag. Hij liet Van der Goes weten dat 'het middel om het commercietraktaat hier te negocieren' hem in het geheel niet beviel, omdat hij bang was voor inmenging van allerlei belanghebbenden.⁶⁷ Hij gaf een cynische toelichting op basis van 'eerdere ervaringen': 'Er is geen één artikel, hetwelk aan allen zal voldoen; elk zal tenminste één vinden om wat op te zeggen te hebben, en met zijn belangen niet alleen bij onze gemachtigden maar ook bij de Franschen lopen'. Daarvan zou dan het gevolg zijn, dat deze laatsten zouden zeggen: 'Le gouvernement batave propose un traité et la nation n'en veut pas.'

Op het moment dat Gogel zijn brief schreef had de Franse onderhandelaar Thimothée Lubbert echter al de opdracht ontvangen om naar Den Haag af te reizen.⁶⁸ De Fransen zagen in dat de werkelijke macht zich in Den Haag bevond, omdat Gogel als agent van Financiën de voorwaarden aan Schimmelpenninck dicteerde. De ambassadeur wendde voor dat de verplaatsing hem niets kon schelen, maar dat klonk wel wat geforceerd. Op verzoek van Gogel ging Goldberg de onderhandelingen voeren die goed verliepen. Lubbert stelde zich welwillend en constructief op en Gogel reisde zelfs met de Franse onderhandelaar naar Amsterdam om daar de

63 Secretet besluit Uitvoerend Bewind, 6 oktober 1798, aangehaald in *ibidem*, 476, noot 1. Colenbrander verwijst naar Schimmelpenninck, *Rutger Jan Schimmelpenninck*, deel 1, 169, 337-341.

64 Schimmelpenninck aan Van der Goes, 4 februari 1799, NA, Buitenlandse Zaken, inv.nr. 211, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 495.

65 *GAGN*, deel 3, band 2, 496. Colenbrander verwijst naar een brief van Gogel, 4 februari 1799, NA, Legatie Frankrijk, 1747-1810, inv.nr. 730.

66 Gogel aan Van der Goes, 16 februari 1799, NA, Gogel, inv.nr. 3, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 497-498.

67 Gogel aan Van der Goes, 16 februari 1799.

68 Schimmelpenninck aan Van der Goes, 16 februari 1799, NA, Buitenlandse Zaken, inv.nr. 211, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 498-499.

mogelijkheden van een krediet voor Frankrijk te verkennen.⁶⁹ Lubberts opdrachtgevers in Parijs reageerden echter veel stroever, vroegen veel geld en waren niet geneigd werkelijke concessies te doen ten aanzien van Vlissingen en de hoge douanerechten. De sfeer raakte gespannen en Gogel ging zich zo aan de veeleisende Fransen ergeren dat aan hem de uitspraak werd toegeschreven: ‘qu’on nous envahisse donc’.⁷⁰ Terwijl de Fransen tegen de zin van Gogel de onderhandelingen naar Den Haag hadden verplaatst, vonden regeringskringen in Parijs nu dat hij zich als agent van Financiën te veel met de zaken bemoeide. Schimmelpenninck die daarover rapporteerde was somber geworden over de kansen op een verdrag, zeker nadat een deelakkoord over de bezittingen van Franse emigranten, dat hij al eerder met minister Talleyrand had gesloten, onverwacht was getorpedeerd door het Directoire. ‘De hemel weet hoeveel millioenen men wel vragen zal’. Verbitterd over de gang van zaken drong hij erop aan, dat men in elk geval ‘geen duit in specie geeft’, maar in plaats van contant geld alleen een lening zou verstrekken.⁷¹ Hoewel teleurgesteld, toonde Schimmelpenninck niettemin respect voor Gogels inzet en financiële vakbekwaamheid. ‘Hoe Gogel het met zijne reeds gemaakte financieele dispositiën zal klaren weet de goede hemel; mijn God hoe wordt soms ijver, goede trouw en vaderlandsliefde beloond?’, schreef hij aan Van der Goes. Het verdrag raakte kort daarna geheel van de baan door de politieke verwarring in Parijs als gevolg van de staatsgreep van 18 juni 1799 ofwel 30 Prairial, die nieuwe radicale Jacobijnse bewindslieden op het pluche bracht en tot het ontslag van Talleyrand leidde.

EEN NIEUW BEGIN ALS AGENT VAN FINANCIËN

Nadat Gogel medio augustus 1798 was teruggetreden als lid van het Intermediaire Uitvoerend Bewind, kon hij zich weer volop concentreren op zijn werk bij het agentschap van Financiën. Daarna bleek echter al snel dat Gogel bij het uitvoeren van zijn beleidsprogramma te maken had met een politieke omgeving die veel terughoudender was in het streven naar een eenheidsstaat dan hijzelf. Na de euforie van de eerste maanden na de staatsgreep van 12 juni raakte Gogel dan ook teleurgesteld door de trage voortgang van de eenwording. Het was voor hem moeilijk te aanvaarden dat democratisch gekozenen het unitarische streven tegenwerkten. De Constitutie had niet de kracht waar hij op had gerekend. Er waren grote politieke meningsverschillen hoever en vooral hoe snel de eenwording moest gaan. Velen wensten matiging van het eenheidsstreven of zelfs terugkeer van het federalisme. Gogel behoorde tot een minderheid die de eenheidsstaat met spoed wilde uitbouwen.

Het hinderde Gogel dat hij formeel alleen via het Uitvoerend Bewind kon com-

69 Goldberg aan Gogel, 14 maart 1799, NA, Gogel, inv.nr. 3, ook in *ibidem*, 500-501, ook aangehaald in Zappey, *Goldberg*, 39; Lombard (Franse ambassadeur) aan Talleyrand (minister van Buitenlandse Zaken), 9 maart 1799, in: *GAGN*, deel 3, band 1, 44-47, inzh. 46.

70 Schimmelpenninck aan Van der Goes, 9 april 1799, archief Schimmelpenninck, nr. 59, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 501-503, inzh. 502

71 Schimmelpenninck aan Van der Goes, 9 april 1799.

municeren met het Vertegenwoordigend Lichaam. De strikte scheiding tussen uitvoerende en wetgevende macht bemoeilijkte de besluitvorming. Ook reden de beide Kamers van het Vertegenwoordigend Lichaam elkaar voortdurend in de wielen. De Eerste Kamer had tot taak alle wetten en besluiten te ontwerpen en voor te stellen. De Tweede Kamer kon deze al dan niet bekrachtigen, maar ze kon geen wijzigingen aanbrengen. Vaak verlamde het steekspel tussen beide Kamers de besluitvorming. Gogel zou daardoor steeds meer kritiek krijgen op het parlement.

Er was ook veel tegenwerking op gewestelijk en lokaal niveau. Gogel en de andere agenten hadden grote moeite om hun regelingen daar te laten uitvoeren, te meer doordat vele ervaren regenten waren teruggekeerd in hun ambten.⁷² De departementale en gemeentelijke besturen waren weliswaar formeel ondergeschikt aan het Uitvoerend Bewind, maar in de praktijk stond het centrale gezag vrij machteloos tegenover de hardnekkige obstructie van plaatselijke bestuurders. Het was paradoxaal dat op landelijk niveau een nieuwe centralistische structuur ontstond, maar dat daaronder oude instituties en praktijken bleven bestaan.⁷³

Het kostte Gogel moeite om in het complexe politieke bestel te opereren, hoewel zijn persoonlijke prestige groot was. Hij had een goede reputatie als patriot door zijn gevaarvolle tochten in 1794 naar de Franse troepen in de Zuidelijke Nederlanden ter voorbereiding van de Bataafse Omwenteling en door zijn optreden daarna als lid van het Comité revolutionair.⁷⁴ Tegelijkertijd verleende zijn positie als eigenaar van een klein handelskantoor met internationale contacten hem het aureool van degelijkheid en soberheid. Als co-redacteur van het gezaghebbende politieke blad *De Democraten* had hij veel kennis van de overheidsfinanciën.

Gogel kon echter slecht uit de voeten met tegenwerking. Hij was niet alleen ambitieus en idealistisch, maar ook lastig, arrogant en eigengereid. Zijn argumenten moesten voldoende zijn om anderen te overtuigen. Als de zaken niet zo liepen als hij wilde, liet Gogel blijken dat hij niet afhankelijk was van zijn Haagse functie, geen beroepsbestuurder was en dat hij gemakkelijk kon terugkeren naar zijn handelskantoor in Amsterdam. Meermalen stelde hij zijn functie ter beschikking om zaken af te dwingen of eenvoudig zijn ongenoegen te laten blijken. Telkens besloot Gogel dan toch weer in functie te blijven, omdat hij wel degelijk ook resultaten bereikte en gehecht was aan de invloed die hij kon uitoefenen.

Het eerste jaar na de staatsgreep van juni 1798 ondernam Gogel met veel elan en tomeloze energie een groot aantal activiteiten. Er waren de belangrijke financiële projecten, voortvloeiend uit de Staatsregeling, die gericht waren op de unificatie, zoals de schuldconversie en een belastingplan. Als agent van Financiën was hij betrokken bij vele andere onderwerpen met financiële gevolgen, zodat hij als een spin in het bestuurlijke web zat.⁷⁵ Velen vroegen ook zijn persoonlijke aandacht voor hun zaak, wat hem wel eens te veel werd. Toen hij in december 1798 een bezoek aan het kantoor van het Oost-Indisch Comité in Amsterdam bracht, verzocht hij

72 Secker, 'Van de uitvoerende macht', 128.

73 Van Sas, 'De Republiek voorbij', 79.

74 GAGN, deel 2, 647.

75 Postma, 'Gogel: de spin in het web', 301.

president Wiselius ‘van deze overkomst nergens iets te doen blyken, alzo ik my met geene andere zaaken ophouden wil, en geen oogenblik voor my behoud wanneer men te Amsterdam weet dat ik in de stad ben’.⁷⁶

Gogel begreep heel goed dat hij voor het uitvoeren van zijn beleid afhankelijk was van zijn ambtelijk apparaat. In augustus 1798 bood hij het Bewind een uitgewerkt organisatieplan voor zijn agentschap aan.⁷⁷ In zijn voorstel klonk het dilemma door van de bewindsman van Financiën die de staatsuitgaven moest beperken, maar als beheerder van zijn agentschap een effectief, hoogwaardig en daardoor kostbaar ambtenarenapparaat nodig had om zijn uitgebreide takenpakket te kunnen uitvoeren. Bij het bepalen van het aantal ambtenaren en de toekenning van de rangen had hij er rekening mee gehouden dat zijn medewerkers in een ‘moeilijken en werkzaam kring’ waren geplaatst.⁷⁸

Nadat het nieuwe Vertegenwoordigend Lichaam het personeelsbeleid aan zich had getrokken en de aantallen ambtenaren en hun salarissen ging vaststellen, maakte Gogel hiertegen in een uitvoerige notitie ernstig bezwaar, maar zonder resultaat.⁷⁹ Het Vertegenwoordigend Lichaam nam Gogels organisatieplan niet in behandeling, maar gaf voorrang aan de behandeling van de instructies van de agenten. Daarna verlangde het een gezamenlijk voorstel voor de organisatie van alle agentschappen. Gogel diende daartoe, in juni 1799, een wat aangepast organisatieschema in, met nog een lichte toename van het personeelsbestand ten opzichte van zijn voorstel van een jaar eerder vanwege een taakuitbreiding.⁸⁰ Het Uitvoerend Bewind nam Gogels voorstel over en keurde een personeelssterkte van 49 ambtenaren goed, terwijl het gehele staatsbestuur 286 geëmployeerden telde.⁸¹

Toen het Bewind het gezamenlijke organisatieplan aan de Eerste Kamer toezond, ging het vergezeld van een rapport van directeur Van Haersolte waarin deze het agentschap van Gogel aan de andere agenten ten voorbeeld stelde. Van Haersolte was vooral te spreken over de gecentraliseerde opzet van de postbehandeling en de archivering onder één generale secretarie.⁸² In lijn met Gogels uitgangspunten wilde hij een passende beloning voor een goede kwaliteit van het ambtenarenkorps. ‘Fortuynzoekers’ en ‘onbekwame handen’ moesten worden geweerd. De beloning moest ook voldoende zijn voor het levensonderhoud, omdat een nevenbaan niet gewenst was, aangezien het werk in de hoofdbetrekking daaronder zou lijden. Het rapport van Van Haersolte benadrukte de wenselijkheid van ambtelijke professionalisering die zich ook in de aanpak van Gogel aftekende.⁸³ Tegelijkertijd waren de verhoudingen nogal patriarchaal vanuit de gedachte dat het hoofd van het

76 Gogel aan Wiselius, 22 december 1798, NA, Wiselius, inv.nr. 5.

77 Staat van organisatie der bureaux, 21 augustus 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 48, 24 augustus 1798, aangehaald in Pfeil, ‘Tot redding’, 259.

78 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 21 augustus 1798, NA, Financiën 1795-1813, inv.nr. 47.

79 Missive Gogel, 24 januari 1799, NA, Financiën 1795-1813, inv.nr. 49.

80 Plan van organisatie voor agentschap, 26 juni 1799, NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 49, ook aangehaald in Pfeil, ‘Tot redding’, 263.

81 Besluit 11 juli 1799, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 59, ook aangehaald in Pfeil, ‘Tot redding’, 261-262.

82 Rapport Van Haersolte, 6 juli 1799, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 59, ook aangehaald in Pfeil, ‘Tot redding’, 264.

83 Pfeil, ‘Tot redding’, 262.

agentschap de belangen van zijn ondergeschikten zoveel mogelijk moest behartigen in materiële en ideële zin, hen moest bijstaan in moeilijkheden en als voorpraak moest fungeren.⁸⁴

Voor Gogel had de informatievoorziening op begrotingsterrein de hoogste prioriteit. In de oude Republiek bestond een principiële niet-openbaarheid van de overheidsfinanciën. Zelfs ‘notabele regenten’ van Holland hadden geen inzicht in de financiële toestand van hun gewest.⁸⁵ Na de Bataafse omwenteling veranderde deze situatie fundamenteel. Een van de eerste besluiten van de nieuwe machthebbers was om een overzicht op te stellen van alle door de Bataafse Republiek geërfde schulden uit de tijd van het ancien régime. De Staatsregeling van 1798 trok deze lijn door. In september 1798 had Gogel een instructie gereed voor de aanpak van het financiële beheer.⁸⁶ Openbare begrotingen en rekeningen met voorziene, respectievelijk gedane uitgaven vormden de basis van een moderne bestuursadministratie en een moderne bureaucratie. Begrotingen en rekeningen dienden niet alleen om informatie te genereren, ze functioneerden ook als bestuursinstrumenten. Uitgaven mochten alleen worden gedaan als ze waren begroot en moesten later worden verantwoord.

Het opstellen van een openbare begroting was voor Gogel geen eenvoudige zaak, omdat de nieuwe Staatsregeling het aantal overheidstaken op nationaal niveau sterk had uitgebreid. Onder het ancien régime waren door de Staten-Generaal in hoofdzaak gelden gevoteerd voor defensie. Volgens de nieuwe Staatsregeling moest de nationale overheid voortaan gelden uittrekken voor onder meer waterstaat, wegeaanleg, onderwijs en godsdienst. Ook nam de nationale overheid de taken en daarmee de financiële verplichtingen over van organisaties die zich ten tijde van de Oude Republiek met de Oost- en West-Indische handel en met de Levant-handel hadden beziggehouden, zoals de *voc*.⁸⁷ Ten slotte was in principe de betaling van rente en aflossingen een onderwerp van nationale zorg geworden.

Een belangrijk wapenfeit was dat Gogel er in oktober 1798 in slaagde voor het jaar 1799 de eerste moderne staatsbegroting op te stellen met de overheidsuitgaven verdeeld naar hoofdstukken, titels en artikelen. Deze begroting bevatte ook een raming van de bestaande overheidsinkomsten, die in afwachting van een belastingstelsel op nationaal niveau nog hoofdzakelijk werden opgebracht door de departementale besturen.⁸⁸ Om het nieuwe beginsel van de openbaarheid van de overheidsfinanciën gestalte te geven, verscheen de begroting in april 1799 in druk, nadat het Vertegenwoordigend Lichaam het nieuwe staatsstuk had goedgekeurd. Het Bewind moest ook jaarlijks rekening en verantwoording aan het parlement afleggen. Voor deze ‘algemene dienstrekningen’ gold eveneens de eis van open-

84 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 431.

85 Van der Meulen, *Het Ministerie van Van de Spiegel*, 381.

86 Pfeil, ‘Van Thesaurie-Generaal tot Generale Thesaurie’, 243. Deze instructie kan worden beschouwd als de eerste voorloper van de Comptabiliteitswet 1927, de grondwet van het financiële beheer, zie Postma, *Honderd jaar Miljoennota*, 16.

87 Fritschy en Van der Voort, ‘De Nederlandse staatsbegrotingen’, 5-9.

88 Zie NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 459, 8 november 1798, litt. J, aangehaald in Pfeil, ‘Tot redding’, 285 noot.

baarheid. Medio 1799 kon Gogel een provisorische rekening van de uitgaven over 1798 insturen.⁸⁹

De eerste begroting vertoonde nog veel tekortkomingen door een gebrek aan informatie. Gogel was voor de tijdige toezending van juiste gegevens afhankelijk van de andere agentschappen, van koloniale raden en departementale besturen die hij herhaaldelijk moest manen om aan hun verplichtingen te voldoen. In de volgende jaren doken steeds opnieuw posten op waarvan het agentschap van Financiën het bestaan niet kende.⁹⁰ Dat was ook bij de verantwoording van gedane uitgaven het geval. De agent erkende openlijk dat er tekortkomingen waren, ook om daarmee de andere instanties onder druk te zetten de vereiste informatie te leveren.⁹¹ Niettemin was met het publiceren van deze nog onvolkomen stukken een belangrijke stap gezet! Het betekende concreet een radicale breuk met de niet-openbaarheid onder het ancien régime. Het ontstaan van de reeks staatsstukken die sindsdien in vrijwel ononderbroken regelmaat werden opgesteld, markeerde het begin van de moderne Nederlandse staat.⁹²

Nadat Gogel zijn ontwerp voor de samenvoeging van de departementale schulden weer had vlotgetrokken, ontstond over dit politiek gevoelige onderwerp een steekspel tussen beide Kamers. Geschilpunten waren onder meer de handhaving van bestaande rechten en de kosten voor de effectenbezitters. Soms verloor Gogel de moed; zo schreef hij in december aan Goldberg: 'Ik vrees dat men de schulden departementaliseeren zal. De 2^e Kamer schijnt hierop aan te houden. – O, Eenheid! O, Eenheid! Hoe men dan de boel zal uit elkander houden weet den Hemel!'⁹³ In april 1799 was er echter een definitief besluit van de Tweede Kamer.⁹⁴ Uiteindelijk had Gogel toch nog vrij snel geaccepteerd gekregen dat de Hollandse schuldenlast opging in een nationale schuld, een fundamentele stap op weg naar de volledige unificatie.

Gogel toonde zijn bijzondere belangstelling voor de geld- en kapitaalmarkt toen hij ervoor zorgde dat in oktober 1798 150.000 gulden en in februari 1799 nog eens ca. 450.000 gulden beschikbaar kwam voor het opkopen van zogenaamde Bataafse rescripties tegen zeer lage koersen.⁹⁵ Het bestaan van deze specifieke soort obligaties vloeide voort uit een aanvullend traktaat van 3 mei 1796 bij het Haagse Vredesverdrag. Dat traktaat bepaalde dat de helft van de oorlogsbijdrage van honderd miljoen gulden mocht worden voldaan in obligaties aan toonder, waarop dan wel jaarlijks drie miljoen gulden moest worden afgelost. Nadat Frankrijk was over-

89 NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 272, 30 juli 1799, nr. 40, 'Staat of verantwoording van ontvang en uitgaaf gedurende den afgelopen jaare 1798', aangehaald in Pfeil, 'Tot redding', 296.

90 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 72.

91 Opmerkingen van Gogel, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 459, 8 november 1798, litt. J, ook aangehaald in Pfeil, 'Tot redding', 287.

92 Fritschy en Van der Voort, 'De Nederlandse staatsbegrotingen', 5.

93 Gogel aan Goldberg, 8 december 1798, NA, Goldberg, inv.nr. 223A.

94 Besluit Tweede Kamer, 25 april 1799, op 25 juli 1799 gepubliceerd, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 272, aangehaald in Godefroi, *De financiële unificatie*, 38.

95 Besluiten Uitvoerend Bewind, 20 oktober 1798 en 19 februari 1799, NA, Gogel, inv.nr. 19, aangehaald in Manger, *Recherches*, 139; brieven van Goldberg van februari tot april 1799 hierover bevinden zich in NA, Gogel, inv.nr. 3.

gegaan tot de overhaaste verkoop van een aanzienlijk pakket van deze rescripties, maakte de resulterende koersdaling het voor Gogel voordelig om rescripties aan te kopen tegen een lage koers in plaats van ze af te lossen tegen de nominale waarde.⁹⁶ In februari 1799 belaste Gogel zijn vriend Goldberg met de aankoop, wat nog tot wrijving tussen beiden leidde. De transactie moest strikt geheim blijven en Goldberg maakte Gogel het verwijt dat deze al te voortvarend ook nog zijn bevriende zakenrelatie Saportas naar Parijs had gestuurd met een aankoopopdracht, wat gemakkelijk de aandacht van speculanten kon wekken. Goldberg was erin geslaagd om rescripties te kopen tegen een koers van 43¼%, maar hij had nog veel betere zaken kunnen doen, zo voegde hij daar verwijtend aan toe, ‘was de Parijse historie niet gebeurd’.⁹⁷

Omdat de Amsterdamse geld- en kapitaalmarkt stagneerde, ‘er was geld bij de particulieren, maar het kwam niet los’, stelde Gogel in het voorjaar van 1799 aan Goldberg een tijdelijk fonds van 1 miljoen gulden ter beschikking. Daarmee maakte hij het de Amsterdamse kooplieden mogelijk hun wissels te disconteren of te belenen. Na enkele maanden was de geld- en kapitaalmarkt hersteld. Gogel keek later met veel voldoening op de operatie terug.⁹⁸ In hetzelfde jaar gaf hij ook tijdelijk steun aan de Amsterdamse Wisselbank om de speculatie van ‘agioteurs en woekeraars’ tegen te gaan.⁹⁹ Een val van de Wisselbank zou de positie van Amsterdam als financieel centrum geducht ondermijnen, zo schreef hij aan het Uitvoerend Bewind. Deze steun verleende hij uit een permanent ‘geheim fonds’ van 200.000 gulden dat hem in april/mei 1799 in aanvulling op de 50.000 gulden van 13 juni 1798 voor ondersteuning van het landskrediet ter beschikking was gesteld.¹⁰⁰ Ook in latere jaren gebruikte hij het fonds van 250.000 gulden voor tal van transacties die een tijdelijk karakter hadden, zodat het fonds telkens opnieuw werd gevoed. Gogel verantwoordde zich enkele malen over het gebruik van het fonds; toen in 1801 zijn afscheid als agent naderde, eindigde hij zijn verslag met de verzuchting dat hij een veel groter resultaat had kunnen bereiken, wanneer de hem beschikbaar gestelde financiële middelen niet zo beperkt waren geweest en wanneer hij niet onder de strikte voorwaarden van de Rekenkamer had moeten werken.¹⁰¹

Ook de actuele budgettaire situatie vroeg voortdurend de aandacht van Gogel. Direct al na de staatsgreep van juni 1798 voorzag hij een schrikbarend begrotingstekort van 36 miljoen gulden voor de eerste twaalf maanden. Bezuinigingen bij de uitgaven waren nauwelijks mogelijk, zodat Gogel het tekort uit extra inkomsten moest dekken. Terwijl het radicale Bewind geen beroep op buitengewone heffingen had willen doen, ging Gogel wel snel gebruik maken van de bepaling van de

96 Godefroi, *De financiële unificatie*, 49-50; Manger, *Recherches*, 129-131; Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 185-186.

97 Goldberg aan Gogel, 10 maart 1799, NA, Gogel, inv.nr. 3, ook aangehaald in Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 186.

98 Gogel aan Canneman, 24 februari 1802, ook in *BW*, 44-46.

99 NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 49, 5 april 1799, ook aangehaald in Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 198.

100 NA, Financiën 1795-1813, inv.nr. 489, lett. OO.

101 Rapport agent van Financiën over het geheime fonds in 1799, 6 november 1800, resp. rapport over 1800, 1 september 1801, beide rapporten in NA, Gogel, inv.nr. 15.

Staatsregeling die buitengewone nationale heffingen op inkomsten en bezit mogelijk maakte. Voor heffingen in de vorm van vrijwillige leningen voelde hij weinig, omdat hij de kans van slagen daarvan gering achtte. Dan koos hij liever voor gedwongen leningen. Zijn voorkeur ging echter duidelijk uit naar *dons gratuits*, heffingen zonder schuldbewijs.¹⁰²

Toen Gogel een inkomstenheffing voorstelde, koos hij voor een progressief tarief, dat hij tot maar liefst 30 procent wilde laten oplopen, met als argument dat de opbrengst van de nationale heffing van december 1797 was tegengevallen. Dat was het nieuw gekozen Vertegenwoordigend Lichaam echter te gortig. Pas nadat enkele tussenvoorstellen aan de orde waren geweest, aanvaardde het parlement uiteindelijk Gogels voorstel voor een gedwongen renteloze lening ten bedrage van vijf procent van de inkomens die overigens ook weinig opbracht.¹⁰³

Kort daarna moest Gogel dan ook al opnieuw alarm slaan over de budgettaire situatie. Het Bewind bezwoer de Eerste Kamer om de 'kragtdadigste maatregelen' te treffen om 'het zinkend vaderland' te redden, nadat Gogel met ontslag had gedreigd.¹⁰⁴ Hij stelde een combinatie van twee gedwongen leningen voor, een renteloze inkomstenheffing en een heffing op basis van het bezit. Het Vertegenwoordigend Lichaam koos eind november 1798 voor wat aangepaste voorstellen die redelijk aan de verlangens van Gogel tegemoet kwamen.

Dat de nationale heffing van 1797 weinig had opgebracht, lag volgens Gogel ook aan de methode van zelftaxatie, die uitging van de opgave van gegevens door de belastingbetaler. Gogel had weinig vertrouwen in deze methode en gaf de voorkeur aan een 'quotisatie' door de overheid.¹⁰⁵ Hij legde zich bij de zelftaxatie neer, maar drong er wel op aan commissies van onderzoek in te stellen, die bij wijze van steekproef konden nagaan of de ingediende aangiften juist waren.¹⁰⁶ Het laten aanwijzen van deze commissies door de grondvergaderingen is wel als een democratisch experiment bestempeld.¹⁰⁷ Zo zag Gogel het echter zeker niet, voor hem was zelftaxatie met steekproefsgewijze controle een pragmatisch compromis. Hij had het liever anders gezien, maar zag wel als een voordeel dat een commissie van onderzoek, afkomstig uit de eigen grondvergadering, de omstandigheden van de belastingbetaler in elk geval goed kende.

Naar aanleiding van de belastingmaatregelen van Gogel verlangde de Eerste Kamer in november 1798 een voordracht voor een nationale bank die niet alleen de betaling van heffingen moest vergemakkelijken, maar ook een algemeen nut zou hebben.¹⁰⁸ Hierover pleegde Gogel intensief overleg met zijn vriend Goldberg die al bezig was met het opstellen van een plan voor een dergelijke bank. Dat kwam

102 Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 167.

103 Ibidem, 178.

104 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 12 november 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 465, 13 november 1798, litt. Z, resp. NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 459, 13 november 1798, litt. Z, beide aangehaald in Pfeil, 'Tot redding', 214.

105 Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 169-170. De kwestie bleef ook in latere jaren spelen, zie Godefroi, *De financiële unificatie*, 107-111.

106 Missive Gogel, 30 juni 1798, *Dagverhaal Intermediair Wetgevend Lichaam*, deel 1, 464-466.

107 Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*, 197.

108 De Jong, *Geschiedenis van De Nederlandsche Bank*, deel 1, eerste stuk, 21.

Gogel goed van pas, hij schreef zijn vriend: 'Ik verzoek om met uw plan voort te gaan. Het wetgevend lichaam vordert er een van mij. Hieraan moet ik voldoen, en het is my by mijne oneindige werkzaamheden niet mogelijk.'¹⁰⁹

Met hulp van Goldberg kon Gogel enkele weken later al de hoofdlijnen voor een Algemeene Nationale Beleen-, Disconto- en Deposito-Bank presenteren die het Bewind eind december 1798 aan de Eerste Kamer voorlegde.¹¹⁰ De nieuwe Bank zou naar het voorbeeld van de Bank of England een bredere werking hebben dan de bestaande instituten, de Beleenbank en de Wisselbank, waarvan Gogel uit eigen ervaring de beperkingen kende. Zij zou binnen- en buitenlandse effecten mogen belenen en wissels mogen aannemen, maar ook bankbiljetten uit mogen geven, ten bedrage van vier maal de bij de Bank aanwezige contanten. De bankbiljetten mochten worden uitgegeven in coupures van minimaal *f* 50 en waren te allen tijde inwisselbaar tegen gemunt geld. De Bank zou door de overheid worden opgericht, maar zou later moeten overgaan in particuliere handen. Hoewel de Eerste Kamer zelf om een voorstel had gevraagd, rekende Gogel toch op onbegrip van het parlement en op tegenwerking van 'Agioteurs, Kassiers en Woekeraars [...] waarop reeds meenig finantieel Plan afgestoten is'.¹¹¹ Zijn groeiende scepsis over het parlement bleek uit de opmerking dat hij 'door de succesive handelingen des Vertegenwoordigens Lichaams' er meer en meer van overtuigd was, dat 'het daarstellen van uitgestrekte finantieele maatregelen, de zaak niet is van groote vergaderingen'. Daarom was hij 'huiverig' om zijn beperkte tijd 'tot het doen van daartoe strekkende voordrachten te besteedden'. Hij drong er op aan om het plan vooraf 'met enige der meest verlichte leden der beide kamers' te bespreken, waaruit de presidenten van de beide Kamers dan later de commissies konden samenstellen, die het plan konden gaan behandelen. Zijn scepsis werd gedeeld door Goldberg die van oordeel was, 'dat van het Wetgevend Lichaam nimmer een systematische behandeling van finantieele zaken zal te wagten zijn'¹¹² In een andere brief aan Gogel riep hij uit: 'Negentig financiers, O Hemel, bewaar ons land!'¹¹³ Gogels pessimistische voorspelling kwam uit; de Eerste Kamer stelde het voorstel op 29 december 1798 in handen van een commissie uit haar midden, maar een advies werd nooit uitgebracht. De commissie wilde van het plan blijkbaar niet weten. De volksvertegenwoordiging liet het bij 'het nationaal verklaren' van de Generale Beleenbank die vanaf 20 februari 1799 de naam van Nationale Beleenbank ging dragen.¹¹⁴ Go-

109 Gogel aan Goldberg, 8 december 1798, NA, Goldberg, inv.nr. 223A.

110 Missive Uitvoerend Bewind aan Eerste Kamer, 28 december 1798, Besluiten Eerste Kamer, bijlage bij besluit 29 december 1798, aangehaald in De Jong, *Geschiedenis van De Nederlandsche Bank*, deel 1, eerste stuk, 23. Het begrip 'nationale bank' werd eind achttiende eeuw voor het eerst gebruikt, zie Vanthoor, *De Nederlandsche Bank*, 19. Gogel gebruikte de term nog niet, maar hanteerde de aanduiding Algemeene Nationale Beleen-, Disconto- en Deposito-Bank voluit, ook schreef hij over de Generale Discomptobank, Algemeene Bank, Grote Bank of de Bank.

111 NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 48, 20 december 1798, 516-534, ook aangehaald in Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 225, 294.

112 Goldberg aan Gogel, 17 december 1798, NA, Goldberg, inv.nr. 223A, ook aangehaald in Zappey, *Goldberg*, 61.

113 Goldberg aan Gogel, 29 november 1798, NA, Goldberg, inv.nr. 223A, ook aangehaald in Zappey, *Goldberg*, 61.

114 Besluiten Eerste Kamer, 19 februari 1799, 616-628.

gel kwam in februari 1800 nog eens op zijn voorstel terug, maar de oprichting van een nationale bank bleef stokken.¹¹⁵

Ook het muntwezen was onderwerp van Gogels streven naar financiële eenheid. Onder het ancien régime was het aantal munthuizen al drastisch verminderd van veertien naar zes. In de Staatsregeling was een bepaling opgenomen dat er een ‘Gemeenschappelijke Muntslag door de gantschen Republiek zal worden gevoerd’. Productie op grote schaal was voordeliger en uniformiteit van uiterlijk, gewicht en gehalte van de munten was de garantie voor stabiliteit van het muntwezen. Deze eenvormigheid was volgens Gogel het beste te bereiken via één Munthuis. Hij zag het als een uitwas van het federalistische stelsel dat de gewesten ‘zich verneederd reekenden’ als ze niet over eigen munten konden beschikken waarop ze met ‘hunnen wapens pronkten’.¹¹⁶ Gogel had een speciale belangstelling voor het muntwezen, waarover hij een uitvoerige correspondentie voerde met de bejaarde Joan George Holtzhey, oud-muntmeester in Utrecht en een ver familielid.¹¹⁷ Gogels moeder was een nicht van Holtzhey die zijn lange, vaktechnische brieven dan ook verschillende malen besloot met te informeren naar de ‘welstand van uw moeder’.

Gogels belangrijkste project na de staatsgreep van juni 1798 was een belastingplan dat een jaar later gereedkwam en in juli 1799 aan de Eerste Kamer kon worden gepresenteerd.¹¹⁸ In Gogels plan stonden twee zaken voorop.¹¹⁹ De belastingdruk was in Holland, Zeeland en Utrecht per hoofd van de bevolking vanouds veel zwaarder dan in de andere gewesten. Gogel wilde een uniform stelsel waarin volgens het gelijkheidsbeginsel overal in het land dezelfde belastingen tegen dezelfde tarieven zouden worden geheven. Deze fiscale eenwording hield ook het slechten van de binnenlandse tolmuren in, wat de economische eenwording van Nederland zou stimuleren. In de tweede plaats moesten de nationale belastingen voldoende opbrengen om de reguliere staatsuitgaven in vredestand te financieren, waaronder de schuldflossing en rentebetaling. Daarvoor wilde Gogel de belastingtarieven optrekken naar het hogere Hollandse niveau. Hij streefde naar een verhoging van de opbrengst van 33 miljoen naar 50 miljoen gulden.

Gogel onderschreef de uitgangspunten voor een algemeen belastingstelsel, die in de Staatsregeling waren vastgelegd.¹²⁰ De hervormingsgezinde Bataven waren niet zo revolutionair dat ze de bezitsverhoudingen wilden aantasten. De belastingen zagen zij als een vergoeding voor de bescherming die de overheid aan haar onderdanen en hun eigendommen bood. ‘De onderstand tot de noodwendige behoeften van den Staat is eenen geheiligde schuld van ieder Burger, ter vergoeding der bescherminge, welke hij geniet.’¹²¹ Het belang van de bescherming nam toe, naarmate

115 Pfeil, ‘Tot redding’, 220-222.

116 Gogel aan Uitvoerend Bewind, Concept-missive aan de Eerste Kamer over de herziening van het muntwezen, 11 april 1799, NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 49, ook aangehaald in Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 202.

117 Bijv. Holtzhey aan Gogel, 16 augustus, 19 oktober en 9 november 1798, NA, Gogel, inv.nr. 13.

118 Besluiten Eerste Kamer, 31 juli 1799, bijlage, aangehaald in Pfeil, *Op gelijke voet*, 31.

119 Pfeil, *Op gelijke voet*, 42.

120 Ibidem, 29.

121 Rosendaal (ed.), *Staatsregeling 1798*, Burgerlijke en staatkundige grondregels, artikel 65.

het vermogen van de belastingbetaler groter was, en omgekeerd. Zelf zou Gogel het in zijn *Memoriën* later nog eens treffend uitdrukken: ‘De hutten der arbeiders behoeven geen staande legers tot hunnen bescherming’.¹²² De belastingen moesten dan ook ‘zoo veel mogelijk, geëvenredigd zijn aan het betrekkelijk vermogen der Ingezetenen, en opgemaakt uit de vergelijking derzelve bezittingen, inkomsten, en bekende verteeringen’.¹²³

Er is door Schama in navolging van Sillem een direct verband gelegd tussen deze formuleringen en de omschrijving van een belastingbeginsel van de Engelse econoom Adam Smith in zijn *Wealth of Nations* van 1776 dat ‘the subjects of every state ought to contribute to the support of the government as nearly as possible in proportion to their abilities, that is in proportion to the revenue which they enjoy under the protection of the state’.¹²⁴ Andere belastingbeginselen van Smith waren zekerheid, eenvoud en efficiency. Fritschy heeft er terecht op gewezen dat de beginselen van Smith zo algemeen waren geformuleerd dat het niet opzienbarend was dat de Bataafse belastingidealen aan dergelijke eisen voldeden.¹²⁵ Hij formuleerde beknopt en helder wat ook intuïtief al als juist werd ervaren. Tegelijkertijd heeft ze overtuigend laten zien dat er geen sprake was van een directe invloed van Smith op Gogel wat de concrete vormgeving van het belastingstelsel betreft. Afgezien van een verwijzing van Gogel naar de *Wealth of Nations* bij een ander onderwerp, namelijk de toelichting op zijn ontwerp van een nationale bank, is bij hem geen verwijzing naar Smith te vinden.

Duidelijk is in elk geval dat Gogel zich bij zijn politieke handelen niet liet leiden door theoretische vergezichten, door ‘onbeproefde théoriën’, het leek hem beter ‘de weg der ondervinding in te slaan’.¹²⁶ Hij wilde een nationaal stelsel met een hoge opbrengst dat goed uitvoerbaar was. Daardoor kwam hij uit bij een stelsel dat sterk aansloot bij het bestaande oud-Hollandse systeem met de daarbij behorende tarieven. Gogel ging pragmatisch te werk. Hij onderkende dat alleen al het ene, nationale belastingstelsel een fundamentele verandering was die een aanzienlijke inspanning vergde. Hij zou uiteindelijk succesvol zijn, omdat hij zoveel mogelijk gebruik maakte van de bestaande stelsels. Bij het inrichten van een nieuw financieel bestel kon hij ‘oneindig veel’ overnemen van de regelingen, die in het verleden in de Republiek en dan in bijzonder in het gewest Holland waren getroffen.¹²⁷

In het oude Hollandse stelsel waren talloze goederen belast die voorzagen in de eerste levensbehoeften. Er waren accijnzen op bieren, wijnen, haring en gezouten vis, schoenen, tabakspijpen en vele andere artikelen. Zelf merkte Gogel eens op dat in de Bataafse Republiek nagenoeg alles belast was ‘behalven de Lucht en het Water’.¹²⁸ Het grote aandeel van de accijnzen in het oude Hollandse belastingstelsel

122 Gogel, *Memoriën*, 40.

123 Rosendaal (ed.), *Staatsregeling 1798*, Acte van Staatsregeling, artikel 210.

124 Sillem, *Gogel*, 198; Schama, *Patriots and Liberators*, 502; Gribnau, ‘Tweehonderd jaar belastingwetenschap’, 191-196.

125 Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 120, 136-137, 152.

126 Gogel, *Memoriën*, 36.

127 Gogel aan Uitvoerend Bewind, memorie 9 maart 1798.

128 Gogel, *Eenige korte aanmerkingen*, NA, Gogel, inv.nr. 178, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling van 1801*,

was nadelig voor mensen met lage inkomens die een groot deel daarvan aan eerste levensbehoefte besteedden. Dat betekende overigens niet dat de vermogenden in Holland geheel werden ontzien. Zij werden aangeslagen voor de zogenoemde 'heerenmiddelen'. Dat waren belastingen op het houden van dienstboden en het bezitten van koetsen, paarden en pleziervaartuigen. Het aandeel van deze belastingen was echter gering. Daarnaast kende Holland als belangrijke belasting een heffing op de inkomsten uit onroerend goed (landerijen, huizen, gebouwen), die bekend stond onder de naam 'verponding'.

Om recht te doen aan het draagkrachtbeginsel van de Staatsregeling wilde Gogel de burgers met een laag inkomen ontzien door in principe geen accijnzen meer te heffen over de eerste levensbehoefte.¹²⁹ Aardappelen, boter, vis, vlees en fruit wilde hij vrijstellen. Toch moest hij om budgettaire redenen een aantal eerste levensbehoefte wel belasten. Zo zag hij geen kans om de belasting op het malen van graan af te schaffen, omdat de schatkist dan teveel inkomsten zou derven. Wel verlaagde hij de geldende tarieven van het 'gemaal'. Daartegenover wilde hij weelderartikelen als wijn en gedestilleerd in zijn belastingplan zwaarder belasten. Gogel sloot ook aan bij de 'heerenmiddelen'. Niet alleen handhaafde hij deze, maar hij breidde ze in zijn plan ook fors uit met een geheel nieuwe aanslag op basis van het bedrag aan huur dat men verwoonde.¹³⁰ De huurwaarde van woningen werd geacht een goede indicatie te zijn van het inkomen van de bewoner. Ook nam Gogel in zijn eigen plan de verponding over. In Gogels belastingplan van 1799 nam het aandeel van de accijnzen af en het aandeel van de belastingen die op het inkomen en vermogen rustten toe, wat in principe een lastenverlichting inhield voor de lagere inkomensgroepen.¹³¹

Opmerkelijk was dat Gogel afzag van een progressieve inkomstenbelasting, die hij in *De Democraten* nog had verdedigd. Hij achtte toen 'dit middel het billijkst en rechtvaardigst van allen' en hij had daar zelfs aan toegevoegd het wenselijk te vinden van alle andere belastingen af te zien.¹³² Intussen had Gogel echter met de buitengewone inkomstenheffingen slechte ervaringen opgedaan. Zo had de eind 1797 afgekondigde inkomstenheffing slechts 7,4 miljoen gulden opgebracht en die van september 1798 nog geen 3,3 miljoen.¹³³ De belastingtechniek schoot in de tijd van Gogel nog tekort om het individuele inkomen van de burger rechtstreeks te bepalen.

Dat hij zoveel mogelijk gebruik maakte van de bestaande gewestelijke stelsels in plaats van een nieuw stelsel te ontwerpen, was het essentiële verschil met de voorstellen van de commissie-Van Rees die in november 1797 door de tweede Nationale Vergadering was ingesteld en die op 17 februari 1798 haar belastingvoorstel uitbracht. In het voorstel van de commissie was een zeer groot deel van de op-

425-427, inzh. 426.

129 Pfeil, *Op gelijke voet*, 31.

130 Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 138-139.

131 Pfeil, *Op gelijke voet*, 34; Ydema, 'Op zoek naar draagkracht', 112.

132 *De Democraten*, nr. 40, 9 februari 1797, 293-300, inzh. 298, aangehaald in Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 135.

133 Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 137.

brengst afkomstig uit directe belastingen, in het bijzonder uit een inkomstenbelasting die Gogel om praktische redenen afwees. Hij keurde het plan geen blik waardig en de commissie kreeg tot haar teleurstelling zelfs geen uitnodiging voor het geven van een toelichting aan de agent.¹³⁴ Als troostprijs werd Van Rees in 1799 tot lid van de gereorganiseerde Rekenkamer benoemd, die door de Staatsregeling met de uitgebreide controle van de overheidsfinanciën was belast.¹³⁵

Fritschy heeft het terecht de grote verdienste van Gogel genoemd dat hij de politieke moed had om niet al te revolutionair, maar pragmatisch te werk te gaan.¹³⁶ Gogels historische prestatie in 1799 was dat hij tijdig een uitvoerbaar belastingplan op tafel legde. Meer dan vier jaar was er discussie gevoerd over de vraag of nationale belastingen wel mogelijk waren. Op basis van Gogels voorstel kon het debat eindelijk concreet worden.

EEN POLITIEKE TERUGSLAG

Gaandeweg nam Gogels onvrede toe over de gang van zaken in de beide Kamers van het Vertegenwoordigend Lichaam bij onderwerpen als heffingen, schuldconversie, nationale bank en muntwezen. Eind december 1798 sprak zijn moedeloosheid uit de hartenkreet in een brief aan Goldberg, dat 'men zekerlyk veel vaderlandsliefde moet bezitten om niet de geheele boel te laten lopen'.¹³⁷

Zijn onvrede bleek opnieuw in mei 1799 toen Gogel zich ging afvragen of hij een definitieve benoeming tot agent wel zou aanvaarden. De Staatsregeling schreef voor dat deze benoeming moest plaatsvinden op basis van een instructie voor elke afzonderlijke agent, op te stellen door het Vertegenwoordigend Lichaam. Pas na de staatsgreep van 12 juni waren daarvoor commissies benoemd die zich eerst gingen beraden over de algemene uitgangspunten. Uit de Staatsregeling bleek al een vrees voor vermenging van wetgeving en uitvoering. De uitvoerende macht kon te allen tijde voorstellen en maatregelen voorleggen aan het Vertegenwoordigend Lichaam, maar nooit in de vorm van een wet. Wetgeving was voorbehouden aan het parlement. De commissies kwamen dan ook tot het gemeenschappelijke standpunt dat de agenten 'naar een generale autorisatie zaken overeenkomstig wetten of besluiten [konden] afdoen', maar dat ze 'niets nieuws tot stand [konden] brengen'.¹³⁸ Ondanks deze discussie kende de financiële commissie de agent van Financiën in de ontwerp-instructie toch een initiërende rol bij de unificatie toe, zo moest hij wel degelijk een nieuw belastingstelsel ontwerpen.¹³⁹ De Eerste Kamer stemde in met de concept-instructie, maar vervolgens weigerde de Tweede Kamer dit besluit te

134 Siccama aan Van Rees, 21 augustus 1798, in: De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 2, 223-224, inzh. 225.

135 Buist, 'De Bataafse voorlopers', 135.

136 Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 152.

137 Gogel aan Goldberg, 8 december 1798, NA, Goldberg, inv.nr. 223A.

138 Van Driel, *De ministeriële verordening*, 32.

139 Bijlage 'rapport en concept-instructie voor de agent van finacie', behorende bij Besluiten Eerste Kamer, 31 oktober 1798, NA, Gogel, inv.nr. 16, ook aangehaald in Pfeil, 'Tot redding', 240.

bekrachten.¹⁴⁰ De Eerste Kamer hield echter voet bij stuk. Pas in mei 1799 besloot de Tweede Kamer ‘met het oog op het landsbelang’ de instructie toch maar goed te keuren. Nu kon Gogel in zijn functie worden bevestigd door een herbenoeming.

De moeizame gang van zaken zal er echter aan hebben bijgedragen dat Gogel sterk met de gedachte speelde om bij deze gelegenheid ontslag te vragen. In zijn archief bevindt zich een niet-gedateerde conceptbrief, gericht aan het Uitvoerend Bewind. Daarin herinnerde hij eraan dat hij destijds de benoeming tot agent pas had aanvaard, nadat de Constituerende Vergadering dwangmaatregelen tegen weigeraars in het vooruitzicht had gesteld.¹⁴¹ Hij was ‘niet uit verkiezing noch vrijwillig’ agent geworden. En vanaf die tijd zocht hij ‘gelegenheid zijn vryheid en onafhankelykheid, den gelukkigsten stand des menschen zodra mogelijk te herwinnen’, niettemin had hij met ‘yver en arbeidzaamheid’ zijn functie vervuld. Deze bevoordingen pasten geheel in de politieke cultuur van de Bataafse Republiek. Dat hij vanaf zijn benoeming tot agent steeds geprobeerd had terug te keren naar het koopmanschap klonk wel ongeloofwaardig voor iemand die de politieke ontwikkeling met de staatsgreep van 12 juni 1798 naar zijn hand had gezet.

Gogel constateerde verder dat in de Bataafse Republiek officiële functies formeel niet geweigerd konden worden en dat een agent zelf ook geen ontslag kon nemen, maar dat aan deze regeling niet de hand werd gehouden. Hij verwees naar de advocaat Angelus Cuperus, die op 26 oktober 1798 tot agent van Justitie was benoemd, maar verschillende malen had geweigerd deze functie te aanvaarden. De Eerste Kamer had hem strenge sancties willen opleggen, maar de Tweede Kamer wilde deze niet goedkeuren.¹⁴² Uiteindelijk trok de Eerste Kamer in april 1799 de benoeming in en besloot zij tevens dat Cuperus voor zijn weigering niet hoefde te worden bestraft.¹⁴³ Gogel meende nu dus ook ontslag te kunnen vragen, immers kon hem evenmin als Cuperus het recht worden ontzegd ‘om het stille huiselyke geluk boven de zorg, moeiten en onaangenaamheden, van eenen zwaarwichtigen post te verkiezen’.

Gogel stuurde zijn ontslagbrief niet in, maar wilde in de toekomst wel collegiale steun van Goldberg, die hij vaak raadpleegde, wiens kennis hij hoog schatte en met wie hij het ook politiek goed kon vinden. Gogel deed zijn uiterste best Goldberg over te halen om agent van Nationale Economie te worden. Hij stelde daarom de definitieve aanvaarding van zijn eigen functie afhankelijk van de acceptatie door Goldberg van dit agentschap. ‘Uw gedrag zal het mijne regelen – hetzij gij bedankt of niet, ik zal dezelfden weg inslaan. *Met U wil ik wel werken – zonder U niet*’, zo liet hij Goldberg weten. Gogel was wel zo eerlijk om Goldberg tegelijkertijd te schrijven: ‘De posten zijn onaangenaam en zwaar – de opofferingen zijn groot en de genoegens weinig’. Twee dagen later bekende hij nog aan Goldberg: ‘Gij weet

140 Pfeil, *Tot redding*, 242-244.

141 Concept van een brief uit het voorjaar 1799 van Gogel aan het Uitvoerend Bewind, NA, Gogel, inv.nr. 2.

142 Bielfeld (Pruisisch diplomaat) aan Frederik Willem III (koning van Pruisen), 18 april 1799, in: *GAGN*, deel 3, band 1, 228.

143 Verburg, *Geschiedenis van het ministerie van Justitie*, deel 1, 31.

Afb. 9 Portret van Johan Goldberg, prent door Charles Howard Hodges, Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-1906-3420.

ik ben wat driftig, dan word ik boos en laat los, zodat als dit wat veel gebeurt, ik misschien het gelukkige ogenblik zal zien, dat men mij niet meer hebben wil.’¹⁴⁴

Intussen was Goldberg schriftelijk gepolst door directeur Van Hasselt om de vacature bij het agentschap van Nationale Economie te vervullen. Hij prefereerde echter het vrije koopmanschap boven de afhankelijke positie van ‘raadgever’ van het Uitvoerend Bewind.¹⁴⁵ Bovendien was hij somber over de economische situatie van de Bataafse Republiek. Van Hasselt herhaalde met klem zijn verzoek; de benoeming was volgens het Uitvoerend Bewind noodzakelijk om de aristocratie, het federalisme en het anarchisme er onder te krijgen en eveneens om Gogel te behouden. Het was funest als Goldberg en Gogel voor het land verloren zouden gaan.¹⁴⁶ Gogel stemde daarna in met een herbenoeming, omdat ‘wij hier anders de boel niet zullen redden, en het systema na den d[onde]r gaat’.¹⁴⁷ Nadat ook Goldberg had toegegeven, werden beiden op 31 mei benoemd en beëdigd. Gogel en Goldberg gingen min of meer een koppel vormen. Ze waren intensief bezig met de cijferma-

144 Gogel aan Goldberg, 15 en 17 mei 1799, NA, Goldberg, inv.nr. 19, citaten ook bij Zapey, *Goldberg*, 33, cursiveringen (onderstrepingen) van Gogel.

145 Goldberg aan Van Hasselt, 19 mei 1799, NA, Goldberg, inv.nr. 19, ook aangehaald in Zapey, *Goldberg*, 33-34.

146 Van Hasselt aan Goldberg, 20 mei 1799, NA, Goldberg, inv.nr. 19, ook aangehaald in Boels, *Binnenlandse Zaken*, 235.

147 Gogel aan Goldberg, 20 mei 1799, NA, Goldberg, inv.nr. 19, ook aangehaald in Zapey, *Goldberg*, 34.

tige informatievoorziening van het beleid en kunnen worden beschouwd als pioniers van de statistische revolutie die in de Bataafs-Franse tijd plaatsvond.¹⁴⁸ Gogel verzamelde informatie op het terrein van de openbare financiën, Goldberg zocht naar economische informatie. Een belangrijke vernieuwing in het kader van de standaardisatie was dat zij daarvoor aan de instanties lege tabellen toezonden die volgens een bepaald format moesten worden ingevuld.

Politiek trokken Gogel en Goldberg ook vaak één lijn als het om de verwezenlijking van de eenheidsstaat ging. Zij oefenden daartoe grote druk uit op de departementale besturen en kregen het verwijt dat zij een te hoge toon aansloegen tegen die colleges.¹⁴⁹ Omdat hij ook op nationaal niveau veel tegenwerking ondervond, was Gogel een jaar na de staatsgreep van juni 1798 zwaar teleurgesteld over de geringe voortgang van de eenwording. Zijn geestdrift was goeddeels verdwenen, maar hij wilde de strijd toch niet opgeven. Wel zag Gogel zijn werk vanaf zijn herbenoeming in mei 1799 steeds meer als een moeizame worsteling.

148 Klep en Verheusen, 'The Batavian statistical revolution', 224-225.

149 Zappey, *Goldberg*, 46.

7 Gogels worsteling met politieke stagnatie

GROTE ONZEKERHEID

Het ergerde Gogel dat op 12 juni 1799 niemand memoreerde dat juist een jaar eerder zijn staatsgreep had plaatsgevonden.¹ Hij was in de maanden daarvoor druk bezig met de afronding van zijn belastingplan en concentreerde zich volledig op zijn werk bij het agentschap. Hij klaagde dat hij van de bestuurders alleen zijn vriend Van Hasselt regelmatig zag. Dat lag ook aan hemzelf, hij vermeed ‘al wat menschengedaante had, en was boven alles hunne eeuwige klaagliederen moede’.²

Deze sociale eenzaamheid zal Gogels teleurstelling over het geringe politieke elan hebben versterkt. Hij voelde zich in Den Haag minder thuis dan in Amsterdam. Daar was hij lid van de sociëteiten Doctrina en De Uitkijk geweest en bezocht hij vaak Felix Meritis voor culturele manifestaties. Ook was hij een liefhebber van voorstellingen in de schouwburg waar vele malen ook een door hem vertaald toneelstuk was opgevoerd. Terwijl hij in Amsterdam veel mensen kende, had Gogel in Den Haag buiten de politieke sfeer weinig sociale contacten. De tijd ontbrak hem en Den Haag was voor hem een onbekende stad. In de Haagse patriotse sociëteit De Besognekamer ontmoette hij alleen politieke en ambtelijke functionarissen, aan wie het lidmaatschap was voorbehouden.³ Zelfs Schimmelpenninck die toch veel gemakkelijker dan Gogel contacten legde, had als lid van de Nationale Vergadering moeite te integreren in de mondaine cultuur van Den Haag. Vrijwel alle persoonlijke contacten van Schimmelpenninck betroffen daar zijn vaste vrienden en familiekring.⁴ Dat zal zeker ook voor Gogel hebben gegolden. Wel werd Gogel in oktober 1800 in Den Haag lid van het gezelschap voor proefondervindelijke wijsbegeerte dat onder zijn 125 leden vele prominenten telde, zoals Hahn, Dassevael en Goldberg. Het hield bijeenkomsten waarin lezingen werden gehouden en natuurkundige proeven werden gedaan. Gogel was in het gezelschap echter niet erg actief en hij bedankte in 1801 bij zijn afscheid als agent voor het lidmaatschap.⁵

1 Gogel aan Goldberg, 14 juni 1798, NA, Goldberg, inv.nr. 19, korte passage ook aangehaald in *GAGN*, deel 3, band 2, 519 noot.

2 Gogel aan Wiselius, 13 juli 1799, NA, Wiselius, inv.nr. 5, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 519-520.

3 Landheer-Roelants, ‘De Sociëteit De Besognekamer’, 88, 95.

4 Hagen, *President van Nederland*, 80-81.

5 Bewijs van lidmaatschap, 28 oktober 1800, NA, Gogel, inv.nr. 2; Vles, *Gogel*, 117-118.

Gogel was onzeker over de nationale en internationale politieke situatie. Schimmelpenninck deelde zijn onzekerheid en waarschuwde als ambassadeur voor aanhangers van Vreede die in Parijs tegen het nieuwe Haagse Bewind ageerden.⁶ Om het gevaar van een herstel van het radicale Bewind te bezweren, drong Schimmelpenninck in een correspondentie met Bataven van allerlei politieke richtingen aan op een brede samenwerking, inclusief de Oranjegezinden. Hij hoopte dat ook Gogel tot de Bataafse elite zou behoren die ‘in deze allercritiekste ogenblikken een cordaate vereeniging van alle welgeplaatste harten’ tot stand kon brengen.⁷ Hij benaderde de agent van Financiën niet rechtstreeks, maar via Gogels geestverwant Wiselius.⁸ Deze had ‘een walg gekregen van al wat politiek genoemd kan worden’, maar vroeg Gogel wel te bevorderen dat er een proclamatie zou komen ter ‘vereeniging der gemoederen’.⁹

Gogel informeerde enkele politici over de briefwisseling en antwoordde Wiselius dat de afgevaardigde Verbeek zo’n proclamatie zou opstellen. Hij hoopte op vele adhesiebetuigingen en wilde meewerken aan de ‘destructie van de factiën’.¹⁰ Verder reageerde Gogel echter nogal afstandelijk. Hij zag namelijk wel het gevaar van een herstel van het Bewind van Vreede, maar zijn dilemma was dat hij ook zeer beducht was voor een versterking van federalistische invloeden. Dat bleek uit de volgende exclamatie: ‘Minder het verlangen om de oude orde van zaken weder in te voeren, dan om elke bijzondere geboortestreek zooveel mogelijk te bevoordeelen, stralen veelal in vele handelingen en vooral in verkiezingen door, en hierin munten de provincialen bijzonder uit. Dit zal moeilijk te vernietigen zijn’. Toch verwachtte hij het agentschap van Financiën met zijn centrale rol bij de unificatie buiten ‘hunne klauwen’ te kunnen houden.

De Franse regeerders hadden weliswaar niet veel op met het zittende Bataafse Bewind, maar wensten toch geen nieuwe machtswisseling in Den Haag. Het Bewind verklaarde op zijn beurt trouw aan Frankrijk te zullen blijven, al streefde het wel naar een meer neutrale positie van de Bataafse Republiek. De politieke spanning nam sterk toe, doordat op 22 juni 1799 een Engels-Russisch verdrag tot stand kwam, gericht op een inval in de Bataafse Republiek. Een maand later naderde een Britse vloot Den Helder en landde een Engels invasieleger in Callantsoog. Toen de Engelsen versterking kregen van een contingent Russische troepen raakten de Bataafs-Franse strijdkrachten in het defensief. Den Helder werd ontruimd en de Bataafse vloot gaf zich zonder slag of stoot over aan de Engelsen. Dat vergrootte Gogels onzekerheid over de politieke toekomst nog. Hij geloofde niet dat het Uitvoerend Bewind zou capituleren, tenzij noodgedwongen, maar over de Franse bondgenoot merkte hij wantrouwig en cynisch op: ‘onze broeders verzekeren ons van alle hulp en bijstand en dat moeten wij dan maar geloven’.¹¹ Voor velen was het

6 Schimmelpenninck aan Van der Goes, 7 juli 1799, NA, Buitenlandse Zaken, inv.nr. 212, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 511-513.

7 Schimmelpenninck aan Daendels, 12 juli 1799, in: Mendels, *Daendels*, bijlagen, brief xxxix.h, 105-106, inzh. 105.

8 Schimmelpenninck aan Wiselius, 4 juli 1799, NA, Wiselius, inv.nr. 3, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 509.

9 Wiselius aan Gogel, 11 juli 1799, NA, Gogel, inv.nr. 10, ook in *ibidem*, 513-515.

10 Gogel aan Wiselius, 13 juli 1799, NA, Wiselius, inv.nr. 5, ook in *ibidem*, 519-520.

11 Gogel aan Wiselius, ca. 8 september 1799, NA, Wiselius, inv.nr. 5, ook in *ibidem*, 528-529.

zelfs de vraag of Frankrijk tot eigen behoud de Bataafse Republiek niet zou overleveren aan Pruisen of Engeland.¹² Herstel van het Oranjehuis zou dan de consequentie zijn. Ook bij Gogel bestond deze vrees: ‘Wordt ons lot buiten ons om bevestigd, dan is er niets aan te doen dan te bukken, en voor u en mij en de revolutiemakers om een goed heenkomen te zoeken [...] doch hoe te retireeren weet ik waarlijk niet’. Gogel verlangde naar ‘eene actie’ om de onzekerheid te doorbreken.¹³

Het Uitvoerend Bewind had inderdaad niet de neiging te capituleren na de Engels-Russische inval, maar het besloot wel – op voorstel van Van der Goes – tot een geheime missie naar Berlijn.¹⁴ De bedoeling was dat Pruisen er bij de grote mogelijkheden voor ging pleiten om de Bataafse Republiek onafhankelijk en neutraal te verklaren. De Pruisische koning wilde echter eerst echte waarborgen voor een herstel van het Huis van Oranje.¹⁵

Gogel maakte zich te veel zorgen over een Oranjerevolutie. Bij het Bataafse volk kreeg het Huis van Oranje op dat moment weinig of geen steun. Dat was zelfs bij het Oranjegezinde deel van de bevolking het geval, ook al bevond de erfprins van Oranje zich tijdens de Engels-Russische inval in Den Helder. Bataafse bestuurders die met een herstel van het Oranjehuis schermden, beschouwden dat overigens als een zet in het onderhandelingspel en niet als een serieus voorstel.

De Bataafs-Franse krijgskansen keerden zich uiteindelijk ten goede; bij de slag van Castricum op 6 oktober werd een overwinning behaald op de Engelsen. De Fransen vonden echter dat het wel lang had geduurd voordat de Bataven slag hadden geleverd en zij wisten bovendien van de missie naar Berlijn. Zij drongen aan op ontslag van de direct betrokken agenten LaPierre, Pijman, Spoor en Van der Goes, als verdacht van ‘orangisme’. Directeur Augustijn Besier, die na een jaar volgens de constitutionele voorschriften Van Hasselt als lid van het Uitvoerend Bewind was opgevolgd, vroeg uitstel om zich er eerst op te kunnen beraden wie de agenten moesten opvolgen. Het is overigens merkwaardig dat de vier agenten en niet de verantwoordelijke leden van het Uitvoerend Bewind werden beticht van orangistische neigingen. Waarschijnlijk gingen de Fransen er terecht vanuit dat de werkelijke macht bij de agenten lag.

Gogel bleef buiten schot, hij was niet betrokken vanuit zijn portefeuille en kon gezien zijn politieke reputatie moeilijk van orangistische sympathieën worden beschuldigd. Hij werd zeker gerespecteerd als een intelligente, vakkundige en gedreven bestuurder. De goed ingevoerde patriot Jacob Blauw typeerde Gogel als bekwaam en bijzonder ambitieus, ‘il est possible que l’ambition le dévore, et nous croyons même que c’est sa passion dominante’.¹⁶ Hij vermeldde echter ook dat vijanden hem als onbetrouwbaar en achterbaks typeerden. Zij zagen een man die zei zonder politieke ambitie te zijn, maar die wel zijn positie als agent had versterkt door een staatsgreep.

12 Byvanck, *Bataafsch verleden*, 89.

13 Gogel aan Wiselius, ca. 8 september 1799.

14 De Gou (ed.), *Staatsregeling van 1801*, xi.

15 Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 213-214.

16 Blauw, ‘Mémoire’, in: *GAGN*, deel 2, 648.

De vier van orangisme beschuldigde agenten werden gered door de machtsgreep van Bonaparte op 9 november 1799, bekend onder de naam van de 18e Brumaire. Aangezien Bonaparte daarna de teugels steeds meer ging aantrekken, markeerde het jaar 1799 in de Franse houding een omslag van bevrijder naar bezetter.¹⁷ Van een min of meer gelijkwaardige zusterrepubliek – althans op papier – werd de Bataafse Republiek na 1799 steeds meer een satelliet van Frankrijk.

Bonaparte had in zijn nieuwe functie van Eerste Consul grootse plannen met Europa, waarbij de Bataafse Republiek Frankrijk financieel en maritiem moest steunen. Gogel zou daar als agent van Financiën spoedig de gevolgen van onder vinden. Eind november 1799 al liet Bonaparte weten dat hij van de Bataafse Republiek een contant bedrag wenste van zes miljoen gulden. Dat moest geen object van onderhandeling zijn, maar een vriendendienst, of in de woorden van de Eerste Consul: ‘de zaak moet niet met den gewonen financieelen Bataafschen geest worden uitgecijferd’.¹⁸ De vorm zou een toegift in geld zijn bij een ruil van Franse bezittingen in de Bataafse Republiek tegen Nassause domeinen in België. Daarnaast was er sprake van een terugkoopsom (boven de waarde) voor vroeger aan Frankrijk in betaling gegeven Bataafse rescripties. Schimmelpenninck was aanvankelijk zeer gecharmeerd van Bonaparte. Hij vergat zijn verbitterde waarschuwing van een half jaar eerder om geen contant geld meer te verstrekken en hij gaf nu een dringend positief advies. Gogel stuurde het Uitvoerend Bewind een nota waarin hij in schrille kleuren de ellendige financiële situatie schilderde, die het onmogelijk maakte om Frankrijk uit de schatkist steun te verlenen. Hij suggereerde een beroep te doen op particuliere leningen.¹⁹ Op 5 december 1799 gaf het Bewind zijn agenten Gogel en Goldberg opdracht om ‘bij particulieren, kooplieden, of waar zij het dienstig zouden oordeelen’ een krediet van zes miljoen gulden te regelen.²⁰ Kort daarna konden de beide agenten hun pogingen voor een deel opschorten, omdat alleen de domeinruil met een toegift van drie miljoen gulden doorging.²¹ De Bataafse rescripties die volgens Bonaparte voorhanden zouden zijn, bleken in het verleden namelijk al te zijn verhandeld door de Franse regering.

Schimmelpenninck zag wel dat ‘deze transactie puur financieel beschouwd niet voordeelig voor ons land zij’, maar ‘de Consul Buonaparte begeerde dit vuriglijk’ en daarom achtte hij de beperkte domeinruil om politieke redenen toch ‘zeer goed en zeer verstandig’.²² Schimmelpenninck probeerde Gogel daarvan te overtuigen, maar deze bestempelde de transactie botweg als het ‘cadeau van drie millioenen aan Buonaparte’.²³ Het kostte Gogel veel moeite om het geld via kredieten beschikbaar

17 Van Sas, *De metamorfose*, 332.

18 Schimmelpenninck aan Van der Goes, 29 november 1799, NA, Buitenlandse Zaken, inv.nr. 212, ook in GAGN, deel 3, band 2, 575-581, inzh. 578.

19 Gogel aan Uitvoerend Bewind, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 460, geheime notulen, 5 december 1799, litt. Aa.

20 Besluit Uitvoerend Bewind, 5 december 1799, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 460.

21 Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 225.

22 Schimmelpenninck aan Gogel en Goldberg, 7 januari 1800, NA, Gogel, inv.nr. 3; de drie citaten staan in Schimmelpenninck aan Gevers, 24 januari 1800, archief Schimmelpenninck, nr. 134; beide brieven aangehaald in GAGN, deel 3, band 2, 592 noot.

23 Gogel aan Schimmelpenninck, 13 februari 1800, NA, Gogel, inv.nr. 3.

te krijgen, zodat hij ook zijn eigen handelshuis moest inschakelen. Zijn ergernis was dan ook groot, toen het Parijse bankiershuis dat bij de transactie betrokken was, zich volgens hem niet aan de overeengekomen voorwaarden hield. Hij reageerde woedend, dat hij ‘na deeze nieuwe blijk, hoe zeer men op het woord van een Franschman rekenen kan [...] noch als Minister, noch als Koopman’ ooit nog zijn diensten zou verlenen ‘om zulke schurken behulpzaam te zijn’.²⁴

De woede van Gogel was niet alleen ingegeven door de gedragingen van het Franse bankiershuis. Hij kreeg ook steeds meer kritiek op de Franse regering. Tegenover Schimmelpenninck gaf hij de kooplui gelijk die klaagden dat de Fransen wel Engelse goederen lieten binnenkomen, terwijl de Bataafse Republiek deze goederen moest weren. ‘De Franschen moeten hunne wetten mainteneeren, of wij moeten een ander systema aannemen [...] of er is met onze kooplui niet langer huis te houden; en zij hebben gelijk.’²⁵ Hij drong er bij Schimmelpenninck op aan om daar in Parijs iets aan te doen.

Gogel spuide zijn kritiek niet alleen in eigen kring. In dezelfde brief schreef hij dat hij de dag tevoren ‘eene hevige en vrij violente conversatie’ had gevoerd met de nieuwe Franse ambassadeur Charles-Louis Huguet de Sémonville. In dat gesprek had hij het gevecht voortgezet dat hij al vanaf 1794 voerde tegen de mythe die bij vele Fransen – van Robespierre tot Bonaparte – leefde dat het steenrijke Nederland gemakkelijk financiële steun kon verlenen.²⁶ Sémonville was niet voor rede vatbaar, schreef Gogel. ‘Alle onze imposten en belastingen waren in zijne oogen niets. Hij vroeg zelfs of die wel richtig ingevorderd wierden. Ik kon niet anders dan opmerken, dat wanneer in Frankrijk die orde en eerlijkheid, en richtige opbrengst plaats hadden, waarop men hier roemen kon, dat het dan niet noodig zoude hebben ons geld te willen afpersen.’ In het onaangename gesprek waarin de ambassadeur breedvoerig verwees naar het misnoegen van Bonaparte over de Bataven, had Gogel zich ook nog laten ontvallen, dat ‘men ons dan maar moest conquesteeren’. Toen Gogel hoorde dat de ambassadeur over het gesprek ‘geheel buiten zichzelf was’, leek het hem goed het Bewind en ook Schimmelpenninck op de hoogte te stellen van het voorval. Hij had ‘niets dan waarheid, maar welligt te vele en te harde gezegd’. Gogels conclusie over de komst van Bonaparte was dat ‘wij met de laatste revolutie in Frankrijk niet verbeterd zijn’ en voor de toekomst was zijn vrees groter dan zijn hoop. Wat zijn eigen toekomst betrof merkte hij op: ‘er worden onbegrensde vaderlandsliefde en moed vereischt, om niet te desespereeren en de boel te laten varen [...]’.

Schimmelpenninck berichtte Gogel dat hij intussen eveneens zijn bekomst van Bonaparte had, die volgens hem alleen iets wist van oorlogszaken. ‘Ik heb op dat stuk het allergrootste, het alleredecideerdste misnoegen!’²⁷ Verder stelde hij Gogel gerust: ‘Wel verre dat gij in uw gesprek met Sémonville te veel gezegd hebt, kan

24 Gogel aan Schimmelpenninck, 13 februari 1800, naschrift 14 februari 1800, NA, Gogel, inv.nr. 3.

25 Gogel aan Schimmelpenninck, 13 februari 1800, NA, Gogel, inv.nr. 3, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 595-597.

26 Jourdan, ‘Les Gaulois en Batavie’, 99-102.

27 Schimmelpenninck aan Van der Goes, 14 februari 1800, archief Schimmelpenninck, nr. 60, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 597-598.

zulks niet anders dan heilzaam zijn.²⁸ Schimmelpennincks enthousiasme voor Bonaparte was ook bekoeld, omdat deze na het domeintraktaat het voorstel had gedaan om voor het exorbitante bedrag van 25 miljoen gulden van de Franse rechten op Vlissingen af te zien en het onderhoud van de Franse troepen in Nederland te verminderen.²⁹ De Bataafse bestuurders weigerden; zij hadden de Franse soevereiniteit over Vlissingen nooit erkend, ze hadden de Fransen alleen het gebruik ervan toegestaan. Over een bedrag in deze orde van grootte wilden ze alleen nadenken als daar volledige neutraliteit als tegenprestatie tegenover zou staan. En dat was niet alleen een zaak van Frankrijk, maar ook van de andere mogendheden.

Bonaparte liet Schimmelpenninck daarna weten, dat nu een algemeen akkoord was afgesprongen, hij een kortlopende lening van zes miljoen gulden van de Amsterdamse financiers wenste met een rentetarif van ongeveer één procent per maand en een wel zeer vaag omschreven onderpand.³⁰ Schimmelpenninck bracht de Eerste Consul onder ogen dat de kans op een dergelijke lening gering was. Bonaparte stuurde niettemin toch zijn speciale afgezant Marmont naar Amsterdam om de voorwaarden toe te lichten. Gogel speelde eerder een afhoudende dan een positieve rol bij de onderhandelingen tussen Marmont en de Amsterdamse financiers. Zo adviseerde hij de Amsterdamse financier Theodorus Gülcher om Marmont vooral de ellendige financiële toestand van het land onder ogen te brengen en enkele dagen later schreef hij zijn oude zakenrelatie: 'ik wil daarmee my niet inlaten, en zal hem dus niet opzoeken'.³¹ Deze uitlatingen van de agent van Financiën droegen eraan bij dat de Amsterdamse financiers niet over de brug kwamen en Marmont keerde onverrichterzake terug naar Parijs. Bonaparte was woedend, de Bataven zouden er politiek voor moeten boeten. Door deze verwickelingen met de Fransen had Gogel opnieuw genoeg van zijn agentschap.³² Toen hij kort daarna ook nog een hoog oplopend conflict met het Uitvoerend Bewind over personeelsbenoemingen kreeg, stelde hij zijn functie ter beschikking, wat ook in de publiciteit kwam.

In dezelfde tijd was hij bezig met de voorbereiding van zijn huwelijk met Catharina ('Cato') van Hasselt. Dat zal zijn wens om terug te treden nog hebben vergroot. Op 14 april 1800 trad de 34-jarige Gogel in het huwelijk met Cato van Hasselt, op dat moment zeventien jaar oud. Zij was de jongste dochter van Gogels geestverwant Joannes van Hasselt en Wijntje Vos. Als huisvriend van de Amsterdamse familie kende Gogel haar al geruime tijd. Gogel was in februari 1798 weliswaar naar Den Haag verhuisd, maar gedurende het jaar dat Van Hasselt directeur was, zal hij Cato weer vaak hebben ontmoet. De familie woonde toen, van augustus 1798 tot augustus 1799, in Den Haag in de Oude Hof aan het Noordeinde in de buurt van Gogels woning.³³ De huwelijksvoltrekking vond plaats in Hillegom, waar de

28 Schimmelpenninck aan Gogel, 25 februari 1800, NA, Gogel, inv.nr. 3.

29 Delprat, 'Journal', 197-200.

30 Schimmelpenninck aan Van der Goes, 8 maart 1800, NA, Buitenlandse Zaken, inv.nr. 213, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 604-606.

31 Gogel aan Gülcher, 11 resp. 14 maart 1800, NA, Gülcher, inv.nr. 35.

32 Gogel aan Schimmelpenninck, 13 februari 1800.

33 Van Leeuwen-Canneman, 'Regering in vorstelijke sfeer', 41.

vader van de bruid als zoon van de plaatselijke predikant zijn jeugd had doorgebracht.³⁴ Het was een huwelijk in Bataafse stijl, de burger I.J.A. Gogel trouwde met de burgeresse Catharina van Hasselt. Het huwelijksformulier bevatte de leuze: ‘gelijkheid, vrijheid, broederschap’ en was door schout en schepenen ondertekend.³⁵

Schimmelpenninck feliciteerde hem en wenste hem toe: ‘Geniet alle de genoegen welke een gelukkig huwelyk kan opleveren; vind daarin eenige vergoeding voor zo veele onaangenaamheden als gy in uwe politieke loopbaan heb moeten ondervinden.’³⁶ Kort daarna reageerde Schimmelpenninck nog op de berichten, dat Gogel wilde opstappen: ‘Ik hoop dat gij u hebt laten overreden om in uw post te blijven. Ik gevoel al het ondraaglijk lastige daarvan; maar wie is niet met tegenzin op dit tijdstip in een publieke post? Ik verklaare u dat ik hartelijk naar mijne aflossing reikhalze, dog ik zal op mijn post blijven totdat men een ander gevonden zal hebben die het hier eens beproeven wil, en naar dat moment verlang ik met smarte’.³⁷ Deze correspondentie combineerde de intussen bekende elementen verheerlijking van huiselijk geluk, opoffering voor de publieke zaak en tegenzin tegen publieke functies die de politieke cultuur in de Bataafse Republiek kenmerkten.³⁸ Ondanks zijn tegenzin bleef Gogel op zijn post.

De positie van Schimmelpenninck kwam onder druk te staan doordat als gevolg van het afspringen van de financiële bijstand aan Frankrijk de verhouding tussen beide landen danig verslechterde. Het Bewind stuurde De Winter naar Parijs om Schimmelpenninck in de maanden september en oktober te vervangen en een laatste poging te doen om met Bonaparte tot een vergelijk te komen over een verlaging van de Franse douanerechten en over een neutrale positie van de Bataafse Republiek. De agenten Gogel en Goldberg kregen nog eens opdracht een handelsverdrag op te stellen.³⁹ Ook De Winter boekte in Parijs geen resultaat. Toch bleef het Uitvoerend Bewind hopen op neutraliteit toen er vredesbesprekingen aangekondigd werden. Begin november waren er ook opnieuw speculaties over een herstel van het Oranjehuis. Van der Goes speelde met deze gedachte, hoewel het Uitvoerend Bewind ertegen was. Voor Gogel was het een waar schrikbeeld dat hem dan ook tot de uitspraak bracht dat hij bij een Oranjerevolutie alles in de steek zou laten en een goed heenkomen zou zoeken.⁴⁰

34 *Nederland's Patriciaat* 11 (1920) 372-374; Kleijn, ‘Kwartierstaat van Izaak Jan Alexander Gogel’, volgens de kwartierstaat is Gogel op 21 maart 1800 in Amsterdam in ondertrouw gegaan en op 14 april 1800 in Den Haag getrouwd. Beide gegevens zijn onjuist. Een brief van het gemeentearchief Den Haag vermeldt dat Gogel op 23 maart 1800 in ondertrouw ging in Den Haag, terwijl het huwelijk op 14 april 1800 in Hillegom voltrokken werd, dossier A.M.de Jong, voorbereiding van zijn geschrift van 1954 over Gogel, Historisch Archief van De Nederlandsche Bank (HA-DNB).

35 NA, Doop- en trouwboeken Hillegom, inv.nr. 16 (scan 19).

36 Schimmelpenninck aan Gogel, 9 april 1800, NA, Gogel, inv.nr. 3. Naschrift bij een persoonlijke brief over zaken, ondertekend door R.J. Schimmelpenninck (en huisvrouw).

37 Schimmelpenninck aan Gogel, 14 april 1800, NA, Gogel, inv.nr. 3, ook geciteerd in *GAGN*, deel 3, band 2, 597 noot.

38 Hagen, *President van Nederland*, 82-84 en 99-101.

39 NA, Goldberg, inv.nr. 23, ook aangehaald in Zappey, *Goldberg* 40.

40 Deze uitspraak werd op het agentschap voor Buitenlandse Betrekkingen aan hem toegeschreven volgens Delprat, ‘Journal’, 225.

GOGELS WERK ALS AGENT

Gogel was steeds meer teleurgesteld over de bondgenoot Frankrijk, over het opportunisme van het zwakke Uitvoerend Bewind en vooral over de tegenwerking door het parlement. Meermalen vroeg hij het Bewind terug te mogen keren naar zijn handelshuis in Amsterdam, waarmee hij gedurende het grootste deel van zijn openbare loopbaan als vennoot verbonden bleef en waarmee hij intensieve contacten onderhield. Gogel liet soms officiële transacties via zijn eigen handelshuis lopen. In januari 1800 stuurde hij een persoonlijk ondertekende verantwoording (dus niet zoals andere stukken ondertekend door de agent Gogel en de secretaris De Bordes) aan het Uitvoerend Bewind over een af te sluiten lening.⁴¹ Hij had een hoeveelheid Bataafse rescripties uit de geheime kas verkregen ‘ten einde daarop door mij of myn huis van Negotie te Amsteldam te negotieeren de Somma van Een honderd duizend Guldens’. Bij de verantwoording was een kwitantie gevoegd, die als gevolmachtigde van Gogel was getekend door zijn compagnon De Lanoij. In zijn goedkeuring schreef het Uitvoerend Bewind ook met zoveel woorden over de transactie van Gogel en ‘deszelvs huys van negotie te Amsterdam’.⁴² Toch bevatte de instructie voor de agent van Financiën een artikel dat hem het verrichten van financiële transacties met de Bataafse overheid verbood.⁴³ Blijkbaar werd een uitzondering gemaakt voor transacties die in het belang van de staat waren en waaraan voor Gogel geen voordelen verbonden waren. Dat hij zich bewust was van zijn functionele beperkingen blijkt uit het besluit waarmee hij in 1801 zijn aandeel in de opbrengst van een particuliere effectentransactie, een bedrag van 788 gulden en dertien stuivers, aan de Konst-Gallerij schonk. Hij deed de schenking omdat hij als ‘onveranderlyk richtsnoer’ had om als agent op geen enkele wijze ‘voor zig zelven eenig aandeel te hebben in enige speculatie in ’s lands effecten of de baten daaruit voortspruytend’.⁴⁴ Deze handelwijze paste in de Bataafse tijd, omdat juist toen het beeld van de integere publieke functionaris gestalte kreeg.⁴⁵

Gogel bleef veel aandacht houden voor de organisatie van zijn agentschap. Hij voelde zich in zijn eer en goede naam aangetast, toen de Kamercommissie, die het gezamenlijke organisatieplan voor alle agentschappen behandelde, forse bezuinigingen voorstelde. Dat plan was in juli 1799 door het Uitvoerend Bewind aan het parlement toegezonden.⁴⁶ Gogel klaagde over het ‘grievende wantrouwen’ van de commissie, alsof hij zijn plan ‘niet had ingericht met die spaarzaamheid welke ’s lands geldloozen toestand vordert’.⁴⁷ De bezuiniging werd echter toch doorge-

41 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 10 januari 1800, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 471 (ingekomen stukken), 11 januari 1800, letter G, secreet.

42 NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 460 (notulen UB), 11 januari 1800.

43 Artikel 41 van de Instructie voor de agent van Finantiën, NA, Gogel, inv.nr. 16.

44 Secrete resolutie van de agent van Finantiën, nr. 5, 10 februari 1801, Rekening der Consentbilletten, NA, Nassause Domeinraad, inv.nr. 4713, ook vermeld in Moes en Van Biema, *De Nationale Konst-Gallery*, 46.

45 Kerkhoff, *Public Values*, 207.

46 Besluit Eerste Kamer, 15 juli 1799, bijlage ‘organisatieplan Uitvoerend Bewind van 11 juli 1799’, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 59; in Pfeil, ‘*Tot redding*’, 261 en 266-267 worden de stukken vermeld in de noten 46-49 aangehaald.

47 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 27 januari 1800, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 471 (ingekomen stukken)

voerd en uiteindelijk zelfs nog licht verhoogd.⁴⁸ Medio 1800 berichtte Gogel dat zijn organisatie rond was.⁴⁹ Terwijl de personeelssterkte een jaar eerder 49 medewerkers bedroeg, werkten op het agentschap nu 42 ambtenaren, bij de gehele centrale overheid waren dat 204 ambtenaren.

Doordat Gogel zwaar tilde aan zijn bevoegdheid om zijn eigen personeel te benoemen, ontstond er in dezelfde tijd een conflict tussen hem en het Uitvoerend Bewind over de vorming van een tijdelijk bureau. De directeuren stelden naar eigen inzicht twaalf personen aan, onder wie vier ambtenaren die al bij Gogels agentschap werkten.⁵⁰ Gogel ontstak in woede en stelde zijn functie ter beschikking. Hij deelde mee dat de vier ambtenaren met zijn instemming weigerden de betrekking te aanvaarden.⁵¹ Ze waren bang dat na afloop van de tijdelijke werkzaamheden hun oude posten bezet zouden zijn. Toen de directeuren bij hun besluit bleven, wens- te Gogel geen verantwoordelijkheid meer te nemen voor het bureau.⁵² Uiteindelijk won Gogel, omdat het Uitvoerend Bewind besloot de verplaatsing van de vier ambtenaren ongedaan te maken, terwijl op voordracht van Gogel op andere wijze werd voorzien in de vier vacatures.⁵³ Gogel had zich laten leiden door zijn verontwaardiging over de aantasting van zijn bevoegdheden, maar ook door de belangen van zijn ambtenaren.

Soms verloor hij echter zijn geduld met ambtenaren die zich niet aan de nieuwe omstandigheden wilden aanpassen. Zo klaagde hij bij het Uitvoerend Bewind over C. van Beresteyn, ontvanger-generaal te lande, die de ambtelijke voorschriften niet in acht nam. Hier was sprake van de tegenstelling tussen enerzijds de oude 'patrimoniale' opvatting over de ambtsbediening waarbij de 'zelfstandige' ontvangers als min of meer particuliere ondernemers optraden en anderzijds de nieuwe 'bureaucratische' inzichten, waarbij de comptabelen hun functie in een ambtelijke hiërarchie vervulden volgens formeel vastgestelde regels en procedures.⁵⁴ Een fundamentele verandering!

Het postwezen maakte tot ergernis van Gogel geen deel uit van de rijksdienst, maar was een zelfstandig bestuursorgaan. In januari 1799 had de Tweede Kamer haar fiat gegeven aan de nationaal-verklaring van de posterijen, waardoor daarna de inkomsten in de nationale schatkist vloeiden.⁵⁵ Als handelsman had Gogel ondervonden dat het postwezen essentieel was voor het berichtenverkeer en daarmee voor de handel. Hij beschouwde de posterijen dan ook niet als een bron van inkomsten, maar als een essentiële overheidsfaciliteit voor de handel, die slechts

29 januari 1800, litt. RR2 (secreet).

48 Besluit Eerste Kamer, 21 april 1800, bijlage; Besluit Eerste Kamer, 29 april 1800, bijlage.

49 'Staat van organisatie van het agentschap van Financiën', 28 juni 1800, NA, Uitvoerend bewind, inv.nr. 285, 5 juli 1800.

50 NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 73, 21 maart 1800, nr. 50; in Pfeil, 'Tot redding', 276-278, worden de stukken in de noten 50-53 aangehaald.

51 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 25 maart 1800, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 281, 28 maart 1800.

52 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 2 april 1800, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 282, 4 april 1800.

53 Besluit Uitvoerend Bewind, 15 mei 1800, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 76.

54 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 5 juli 1800, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 474, 7 juli 1800, litt. O, aangehaald in Pfeil, 'Tot redding', 295.

55 Ten Brink, *Het postwezen*, 90.

kostendekkende tarieven in rekening mochten brengen. De posterijen ‘bestaan om het Volk tot gerief en niet tot belasting’ te dienen.⁵⁶ In Gogels ogen opereerde het bestuur van het postwezen te zelfstandig. Hij werd de belangrijkste tegenspeler van Hahn, de grondlegger van het nationale postwezen. De postbestuurders erkenden ‘het bekende doorzicht van de agent’, maar vonden dat hij te weinig oog had voor het eigen karakter van de posterijen.⁵⁷ Gogel klaagde herhaaldelijk dat de posterijen, ondanks de officiële portvrijdom, aan staatsinstellingen portkosten in rekening brachten. Hahn en zijn medebestuurders hadden de portvrijdom steeds bestreden die in de praktijk slecht uitvoerbaar zou zijn en fraude in de hand zou werken. Gogel betoogde dat door vestzak-broekzaktransacties de financiële administratie nodeloos ingewikkeld werd. Uiteindelijk kwam er in 1800 een compromis tot stand.⁵⁸ Een jaar later zal Gogel teleurgesteld zijn geweest over de uitkomst van de langdurige discussie in de Nationale Vergadering over de bestuurlijke organisatie van de posterijen die een zelfstandig bestuursorgaan bleven en niet bij een agentschap werden ondergebracht.⁵⁹

Voor Gogel behield de informatievoorziening op begrotingsterrein de hoogste prioriteit. Dat hij persoonlijk met het onderwerp bezig was, blijkt uit een felicitatiebrief aan zijn vriend en medewerker Canneman bij diens huwelijk: ‘Bezig aan het diepzinnig werk der begroting zal ik niet veel schrijven’.⁶⁰ De nieuwe informatie bevestigde dat de financiële situatie uitermate zorgelijk was.⁶¹ Er waren nauwelijks financiële middelen om de nieuwe taken op nationaal niveau uit te voeren. De kosten van leger en vloot en de rente op de staatsschuld bedroegen 85 à 90 procent van de staatsuitgaven. Bezuinigingen op deze posten waren niet mogelijk. Elders waren ook weinig bezuinigingen te vinden, al was Gogel als rechtgeaard financieel bewindsman zeker bereid om naar besparingen te zoeken en zou hij later in zijn *Memoriën* schrijven: ‘Een stuiver bespaard is een stuiver gewonnen is een waar hollandsch woord! En het ware te wenschen dat elk Minister die les altoos voor oog had, maar die van finantien behoort het nooit te vergeten.’⁶²

Hoewel op voorstel van Gogel in het najaar van 1798 besloten was tot een aantal buitengewone heffingen, raakte de staatskas in de loop van 1799 toch weer vrijwel leeg. Met het oog op de verwachte inval van het Engels-Russische expeditieleger in Noord-Holland vroeg Gogel op 14 augustus om financiële voorzieningen, zodat de verdedigers van het volk verzekerd waren ‘dat in hunne behoeften onafgebrooken zal kunnen worden voldaan’.⁶³ Besloten werd een al uitgeschreven lening nog te verhogen.

Een half jaar later luidde Gogel opnieuw de noodklok. De ontvanger-generaal

56 Gogel, *Memoriën*, 82.

57 Ten Brink, *Het postwezen*, 140.

58 *Ibidem*, 141.

59 *Ibidem*, 132.

60 Gogel aan Canneman, 19 oktober 1799, ook in *BW*, 9.

61 Pfeil, ‘*Tot redding*’, 208-211; Fritschy, *De patriotten en de financiën*, hoofdstuk 3.

62 Gogel, *Memoriën*, 158.

63 NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 469, 14 augustus 1799, litt. Z, ook aangehaald in Pfeil, ‘*Tot redding*’, 218.

had medio februari 1800 nog slechts een bedrag van 2324 gulden in kas.⁶⁴ Gogel dacht toen aan een vermogensheffing van vier procent, en wel in de vorm van een gedwongen, renteloze lening, die ‘zonder verwijl’ moest worden opgelegd.⁶⁵ Over dit voorstel ontstond een zware strijd tussen Gogel en het Vertegenwoordigend Lichaam. De volksvertegenwoordiging zag er niets in en ging uiteindelijk zelf naar andere mogelijkheden zoeken. Onder aanvoering van Appellius ontwikkelde de Commissie van Financiën de gedachte van een vrijwillige lening tegen de hoge rente van vier procent met de nationale domeinen als onderpand, waaraan ook nog een loterij verbonden was. Het Bewind en Gogel lieten weten, dat ze een situatie zagen ontstaan ‘voor de gevolgen waarvan wij ons allesins onverantwoordelijk houden’.⁶⁶ Gogel legde zijn ernstige bedenkingen tegen de vrijwillige lening vast in een persoonlijke nota aan de voorzitter van het Uitvoerend Bewind.⁶⁷ Hij merkte strijd- lustig op dat hij met dit commentaar op een vertrouwelijk voorstel zich niet aan geheimhouding gebonden achtte, omdat het voorstel op de beurs van Amsterdam toch al bekend was.

De Kamer aanvaardde het door Appellius gepresenteerde plan en de lening werd voor inschrijving opengesteld. Gogel was woedend en liet in een advertentie in de krant van 20 februari 1801 weten dat hij noch als agent, noch als particulier aan de lening had meegewerkt en haar zelfs had afgeraden.⁶⁸ Dat was een emotionele actie die voor een overheidsfunctionaris ongehoord was. Appellius vond die later – in een anoniem verschenen boek – een ‘berispelijke daad’.⁶⁹ ‘Dat die daad bij het Bewind volstrekt onopgemerkt scheen te blijven en het Vertegenwoordigend Lichaam in dit gedrag van het Bewind berustte door zijn stilzwijgen, verwonderde ieder.’ Dat was een vreemde uitspraak voor iemand, die zelf deel uitmaakte van het parlement. Dat de volksvertegenwoordiging het gedrag van Gogel door de vingers zag, kwam ook doordat alle politieke aandacht juist in deze tijd uitging naar een mogelijke herziening van de Staatsregeling. Wel leidde het tot de kritiek dat Gogel te koppig en te onhandelbaar was om ooit een goede minister te kunnen zijn. Canneman herinnerde Gogel enkele jaren later nog eens aan ‘alle de reflexiën die men in 1801 zo kunstig uitstrooide’.⁷⁰

In april 1801 moesten Appellius en zijn commissie constateren dat hun vrijwillige lening in plaats van de voorziene 30 miljoen gulden nog geen 18 miljoen had opgebracht. Gogel haalde zijn gelijk.⁷¹ Het Vertegenwoordigend Lichaam moest nu toch een renteloze dwangheffing op bezit accepteren, en zelfs in de vorm van een *don gratuit*, een heffing zonder schuldbewijs. De druiven waren zuur voor het parlement. De financiële commissie schreef het mislukken van haar vrijwillige le-

64 Missive Gogel aan Uitvoerend Bewind, 15 februari 1800, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 471 (ingekomen stukken) 25 februari 1800, litt. CCC1, ook aangehaald in Pfeil, ‘Tot redding’, 219.

65 Missive Gogel van 31 januari 1800, NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 49A.

66 NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 462, 21 februari 1801, litt. MM, ook aangehaald in Pfeil, ‘Tot redding’, 226.

67 Memorie van bedenkingen, 25 januari 1801, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 485, NA, Gogel, inv.nr. 2, ook aangehaald in Pfeil, ‘Tot redding’, 226.

68 Advertentie, 20 februari 1801, afgedrukt in Vles, *Gogel*, 106.

69 [Appellius], *De staatsomwenteling*, 139.

70 Canneman aan Gogel, 17 juli 1804, ook in *BW*, 386-387.

71 Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 181.

ning toe aan Gogels obstructie.⁷² De Eerste Kamer wees het Uitvoerend Bewind bij deze gelegenheid ook publiekelijk terecht voor de tekortkomingen bij het afleggen van verantwoording.

De Kamer ging haar bedenkingen als politiek instrument hanteren. Bij incidentele belastingmaatregelen stelde het als voorwaarde dat het kon beschikken over een goed inzicht in de financiële situatie. Het parlement toonde er weinig begrip voor dat Gogel voor de juiste gegevens afhankelijk was van andere overheidsinstellingen. Gogel en het Uitvoerend Bewind toonden zich verontwaardigd over de openbare kritiek van de Eerste Kamer. De beschuldiging kon geen ander effect sorteren: 'dan de niet doordenkende ingezetenen al meer en meer angstvallig te maaken [...] en hun een afkeer voor de tegenwoordige orde van zaaken te doen opvatten'.⁷³

Ook de parlementaire behandeling van het fundamentele belastingplan dat Gogel medio 1799 had ingediend, verliep bijzonder moeizaam. De Eerste Kamer gaf het ter beoordeling aan Appellius en zijn financiële commissie.⁷⁴ De scheiding der machten bracht met zich mee dat Gogel, na indiening van het voorstel bij de Eerste Kamer, formeel geen zelfstandige invloed meer had op de verdere behandeling. Wel moest hij antwoord geven op vragen van de Kamer. Briefjes van de afgevaardigden Appellius, Verbeek en E.A. Daendels laten zien, dat er veel rechtstreekse communicatie bestond tussen de agent en sommige afgevaardigden.⁷⁵ De commissie had een jaar nodig om een rapport op te stellen.⁷⁶ Zij kwam op 9 juli 1800 met een alternatief plan.

Gogels plan en het nieuwe ontwerp van de commissie weken in de hoofdzaken niet veel van elkaar af, alleen de uitwerking van bepaalde onderdelen was verschillend.⁷⁷ De commissie was het er mee eens dat Gogel zijn eerdere voornemen om een inkomstenbelasting in te voeren, had losgelaten. Men onderschreef ook dat belastingen op eerste levensbehoeften zoveel mogelijk moesten worden vermeden, maar dat dit om budgettaire redenen lang niet altijd mogelijk was.⁷⁸ Wel kwamen Appellius en zijn commissie om politieke redenen tot een aantal bijstellingen, zowel bij de accijnzen als bij de directe belastingen.⁷⁹ Verder zou een gewijzigde opzet van de verponding bij de behandeling van het alternatieve plan tot veel discussie leiden.

Tijdens het beraad in de Eerste Kamer over de voorstellen kreeg de commissie een massale hoeveelheid tegenvoorstellen vanuit de Kamer aangeboden.⁸⁰ Niette-

72 Besluit Eerste Kamer, 10 april 1801, bijlage C: 'rapport financiële commissie', zie Pfeil, 'Tot redding', 228 en 297-299, ook met aanhaling van de stukken, vermeld in deze en volgende noot.

73 Missive agent aan Bewind van 1 juli 1801, met concept-rapport ten behoeve van de Eerste Kamer, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 298, 22 juli 1801, nr. 31.

74 Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 184; Gogel, *Memoriën*, 177.

75 Briefjes in NA, Gogel, inv.nr. 8.

76 Pfeil, 'Tot redding', 231.

77 Godefroi, *De financiële unificatie*, 120.

78 Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 140.

79 Zie voor een gedetailleerd overzicht van de verschillen: Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 303-304 (bijlage D1).

80 Pfeil, 'Tot redding', 232-234.

Afb. 10 Portret van Jean Henri Appelius, schilderij door een anonieme kunstenaar, Belasting- en Douanemuseum, Rotterdam, BDM_00569.

min wist ze haar plan aanvaard te krijgen. Daarna was de Tweede Kamer aan zet die vooral bezwaren had tegen de opzet van de verponding en in oktober 1800 met grote meerderheid weigerde het besluit van de Eerste Kamer te bekrachtigen. De financiële commissie van de Eerste Kamer wilde daarna de zaak niet op de spits drijven, ze hernam de behandeling en gaf toe aan het bezwaar van de Tweede Kamer. Bovendien omzeilde Appelius een aantal moeilijkheden door de gedetailleerde uitwerking van de belastingen in een aantal concept-ordonnanties over te laten aan het Uitvoerend Bewind. In feite speelde hij daarmee een flink deel van de problemen terug op de agent van Financiën.⁸¹

Opnieuw waren er moeizame discussies in de Eerste Kamer.⁸² Met enige redactionele wijzigingen werd het aangepaste voorstel op 3 maart 1801 goedgekeurd, waarna op 25 maart de bekrachtiging door de Tweede Kamer volgde met 22 tegen 7 stemmen. Ter verontschuldiging voor de lange duur van de behandeling wees Appelius in zijn verslag op de omvang en complexiteit van het project. Later voegde hij daar nog aan toe dat het Uitvoerend Bewind en de agent van Financiën traag waren geweest met het verstrekken van gegevens. Hij erkende echter wel dat er in het Vertegenwoordigend Lichaam aanvankelijk sprake was geweest van obstructie. De

81 Godefroi, *De financiële unificatie*, 125.

82 Pfeil, 'Tot redding', 234.

afronding vond volgens hem onverwacht snel plaats als gevolg van de plannen die in 1801 opkwamen om de Staatsregeling te herzien. De dreiging van een herziening in federalistische richting bracht de voorstanders van de unificatie ertoe hun aarzelingen te overwinnen.⁸³

De afzonderlijke belastingen moesten nu in concrete ordonnanties worden uitgewerkt. Gogel trok daar nog wel de Rotterdamse belastingambtenaar Lodewijk Copes van Cattenburch voor aan, maar er kwam niets meer van terecht.⁸⁴ Appellius meende dat ‘hetzelve aan velen met zulke zwarte kleuren (was) afgeschilderd en hun zoo hatelijk geworden, dat de uitvoering van het vastgestelde Plan, welligt onmogelijk geworden zoude zijn en in verscheidene streken althands den grootsten tegenstand zoude hebben ontmoet, en met geweld hebben moeten worden doorgezegt’.⁸⁵ Van belang was echter vooral dat de politiek in de ban was geraakt van de discussie over een herziening van de Staatsregeling. Dat had wel onverwacht voor een meerderheid voor het belastingplan gezorgd, maar het belemmerde tegelijkertijd de uitwerking ervan. De stille sabotage had effect gehad; het politieke tij bleek te zijn verlopen.

Gogel was later ambivalent over het rapport van Appellius, ‘waarmee ik het weinig eens was’ en diens rol bij de behandeling van het belastingplan.⁸⁶ Gogels zoon merkte echter op dat zijn vader ‘nimmer vergeten heeft, dat het de Heer A. (Appellius) was geweest, die als rapporteur over het nieuw voorgedragen stelsel van algemeene belastingen, door eene meesterlijke improvisatie, tot het aannemen dier voordragt zoo veel had bijgedragen’.⁸⁷ Gogel zou ook vaststellen dat het parlement met het besluit van 25 maart 1801 het principe van een stelsel van nationale belastingen had aanvaard. Daarmee was duidelijkheid bereikt, zodat in de toekomst geen ‘verwarde discussies’ meer behoeften te worden gevoerd.⁸⁸ In die zin was het besluit toch een mijlpaal.

Verliep de behandeling van het belastingstelsel, de kern van de unificatie, al teleurstellend, dat was ook het geval met een nieuw muntwezen. In 1799 stelde het Vertegenwoordigend Lichaam nog eens duidelijk vast dat er één nationale munt moest worden ingevoerd. Aan het eind van dat jaar had Gogel een voorstel gereed. Door de tegenstelling tussen beide Kamers kreeg hij zijn plan echter niet uitgevoerd. De Eerste Kamer aanvaardde de wet op 14 februari 1800, maar de Tweede Kamer verwierp haar enige maanden later, omdat de centralisatie haar te ver ging.⁸⁹ Gezien Gogels persoonlijke belangstelling voor het muntwezen zal zijn teleurstelling groot zijn geweest. Gogel had intussen al voorbereidende maatregelen geno-

83 [Appellius], *De staatsomwenteling*, 153-156.

84 NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 1121, ook aangehaald in *Briefwisseling*, 101 noot.

85 [Appellius], *De staatsomwenteling*, 157.

86 Gogel, *Memoriën*, 177.

87 J.M. Gogel, Naberigt van 22 juni 1844 bij Gogel, *Memoriën*, 527. Van der Poel, *Appellius*, 70 verwijst naar de verkeerde pagina 54, maar suggereert ook dat deze uitspraak zou slaan op de Stelselwet van 1821. Gogel was ten tijde van de aanvaarding van deze wet echter al overleden. De uitspraak moet dan ook op 1801 slaan. Hofstra en Vles hebben de onjuiste interpretatie overgenomen, zie Hofstra, ‘De belastingunificatie van 1805’, 230 en Vles, *Gogel*, 233.

88 Concept-toelichting bij Staatsbesluit, 11 juni 1805, nr. 14a, NA, Gogel, inv.nr. 8.

89 Pfeil, ‘Tot redding’, 305.

men, daartoe opgewekt door Holtzhey, met wie hij zijn eerdere correspondentie had voortgezet.⁹⁰ Holtzhey had er na het besluit om een eenheidsmunt in te voeren op gewezen dat er snel voorbereidingen nodig waren om op tijd een aantal stemfels voor de muntslag te maken. Dat werk kon immers niet zomaar ‘op een stel en sprong’ gebeuren.⁹¹ In 1800 sloeg Holtzhey al een aantal prototypen van de nieuwe Bataafse munt. Deze munten met als opschriften ‘Bataafsche Republiek’ en ‘Een en Ondeelbaarheid’ kwamen echter nooit in omloop.

Gogel bewaarde wel een aantal exemplaren in zijn eigen penningen- en muntenverzameling. Hij had met kennis van zaken een omvangrijke particuliere verzameling opgezet. Het verzamelen van penningen en munten zag hij als een middel om de geschiedenis te leren kennen. Gogel bezat enkele standaardwerken op het terrein van het muntwezen die penningen en munten in dat opzicht gelijkstelden aan producten van schilder- en beeldhouwkunst.⁹² Geschiedenis en kunst was een combinatie die Gogel zeer aansprak en als agent nam hij het initiatief om kunstwerken die voor kennis van de vaderlandse geschiedenis van belang waren bijeen te brengen in een nieuw museum.

BEMOEIENISSEN MET DE NATIONALE KONST-GALLERIJ

Vooral in jaren 1800-1801 besteedde Gogel veel tijd en energie aan de Nationale Konst-Gallerij die een bijzondere plaats innam in de reeks projecten die hij als agent had aangepakt. Bij zijn enthousiasme zal zeker hebben meegespeeld dat hij zijn bemoeienissen met dit nationale museum buiten de politiek kon houden. Hij was teleurgesteld over de tegenwerking bij de uitvoering van zijn financiële plannen, maar bij de inrichting van het museum kon hij ongestoord zijn gang gaan. Zijn vriend Canneman noemde het museum dan ook Gogels troetelkind.⁹³

Zijn initiatief dateerde uit de periode kort na de staatsgreep van juni 1798 toen hij de eerste stap zette om in het Huis in 't Bosch bij Den Haag schilderijen uit de stadhoudelijke paleizen bijeen te laten brengen voor een op te richten museum.⁹⁴ Hij kon dat doen omdat hij als agent het beheer van de genationaliseerde bezittingen van de voormalige stadhouder toegewezen had gekregen. Vanouds was er veel kunst in het bezit van de stadhouders en in de voormalige stadhoudelijke paleizen waren nog vele schilderijen aanwezig. Vanaf 1774 was er een collectie schilderijen in een speciaal verbouwde kunstgalerij aan het Buitenhof in Den Haag voor het publiek opengesteld. Naast deze Oranjegalerij bestonden er particuliere

⁹⁰ Een aantal brieven van Holtzhey aan Gogel bevindt zich in NA, Gogel, inv.nr. 10 en 13; zie ook Van Kerkwijk, ‘De Nederlandsche Proefmunten van 1800’.

⁹¹ Holtzhey aan Gogel, 15 juli 1799, NA, Gogel, inv.nr. 10.

⁹² Van Loon, *Hedendaagsche Penningkunde*, deel 1, ongepagineerd ‘Voorbericht wegens de waarde en nuttigheid der Hedendaagsche Penningkunde’; Leclerc, *Histoire des Pays-Bas [...] avec les Principales médailles*. Beide boeken, aangehaald in Grijzenhout, ‘Tempel voor Nederland’, 5 noot, waren volgens een veilingcatalogus van 1855 in Gogels bezit. Zijn verzameling penningen, munten en bijbehorende boeken werd in 1850 en 1855 geveild.

⁹³ Canneman aan Gogel, 29 april 1802, ook in *BW*, 103-106.

⁹⁴ Frans Grijzenhout, ‘Tempel voor Nederland’, 3.

verzamelingen, zoals de bekende kunstgalerie van Jan Gildemeester Jansz. aan de Herengracht in Amsterdam. Stedelijke besturen beschikten eveneens over collecties kunstwerken.⁹⁵ Er waren wel ideeën om daarnaast nog een nationaal museum te stichten. In ons land werd daartoe in 1787 een voorstel gedaan door Roeland van Eijnden naar aanleiding van een prijsvraag, die was uitgeschreven door Teylers Tweede Genootschap.⁹⁶ Mogelijk is deze suggestie van invloed geweest op Gogels voornemen een nationaal museum te stichten.⁹⁷ Waarschijnlijk was hij ook geïnspireerd door het voorbeeld van zijn oom, de rijke koopman Johann Noë Gogel, die in Frankfurt een beroemde verzameling schilderijen bezat.

Drie motieven speelden verder een rol bij Gogels initiatief tot stichting van de Konst-Gallerij.⁹⁸ Het museumproject vloeide in de eerste plaats voort uit een ideologisch streven van volksverheffing en verering van de zeventiende eeuw. Tegenover het heden met zijn grote tekortkomingen, die Gogel ook in zijn speech van 1796 had belicht, stelden hij en zijn medepatriotten het ideale verleden van de Gouden Eeuw. In dezelfde speech had Gogel al een goede opvoeding tot vaderlandsliefde bepleit. Hij kende het museum in dit verband een opvoedende werking toe. De wens was om het zelfvertrouwen van de Nederlanders te verhogen door hen het voorbeeld van hun voorouders voor te houden, wat ook het gevoel van nationale eenheid moest versterken. Het museum paste daarmee in de eigen variant van de Bataafse ideologie, die Gogel samen met Ockerse had ontwikkeld in het blad *De Democraten*, waarin naast de staatsvorming ook de natievorming van grote betekenis was.⁹⁹

In de tweede plaats was er het verlangen het beschavingspeil van het Nederlandse volk te verhogen door de verspreiding van de goede smaak. De zorg voor de kunst vormde een aanduiding van de graad van beschaving van een volk en was daarom volgens Gogel een overheidstaak. Qua taakverdeling zou de oprichting van een nationaal museum de taak zijn geweest van de agent van Nationale Opvoeding, Van Kooten, die de opdracht had de kunst te bevorderen.¹⁰⁰ Van Kooten had ook wel stichting van een nationaal museum bepleit, maar hij wist er zijn naam niet aan te verbinden.¹⁰¹ Hij liet de oprichting van de Nationale Konst-Gallerij over aan Gogel. Ook Van Kootens opvolger Van der Palm had er geen bemoeienis mee.

In de derde plaats wilde Gogel eigentijdse Nederlandse kunstenaars, in het bijzonder 'jonge kunstenaars', de gelegenheid bieden goede voorbeelden uit de kunstgeschiedenis te bestuderen om zo de kwaliteit van hun eigen werk te verbeteren. Dit zou ook de eerste twee doelstellingen weer ondersteunen en ten goede komen aan 's lands economie. Soortgelijke motieven speelden een rol bij de

95 Bergvelt, *Pantheon der Gouden Eeuw*, 31.

96 Van Eijnden, 'In hoeverre de *Nationaale Smaak* van de *Hollandsche School* 't doelwit der Schilder- en Tekenkunde bereikte', 97, aangehaald in Grijzenhout, 'Tempel voor Nederland', 26.

97 Een catalogus van Gogels bibliotheek is niet beschikbaar, Grijzenhout, 'Tempel voor Nederland', 27. In elk geval bracht Gogel in 1791 een bezoek aan de Teylers Stichting in Haarlem, terwijl zijn latere medewerker Roos dat een jaar eerder al had gedaan.

98 Grijzenhout, 'Tempel voor Nederland', 5-10.

99 Van Sas, *De metamorfose*, 365.

100 Hoogenboom, 'De rijksoverheid en de moderne beeldende kunst, 1795-1848', 22.

101 Altena, *Paape*, 648.

oprichting van het Muséum de la République (Louvre) in Parijs. Dit Franse voorbeeld is waarschijnlijk ook van invloed geweest op de stichting van het Bataafse museum.¹⁰²

Concreet was voor Gogels aspiraties van belang dat in 1795 de collectie van de Oranjegalerij aan het Buitenhof – het belangrijkste deel van de stadhouderlijke verzameling – door de Fransen was opgeëist als gedeeltelijke vergoeding voor hun hulp bij de omwenteling en was overgebracht naar het Franse nationale museum in Parijs. Bovendien waren in de eerste jaren van de Bataafse Republiek heel wat schilderijen uit de verlaten Oranjeverblijven al verkocht. Een eerste poging van Gogel in augustus 1798 om schilderijen die nog bij het Hof in Leeuwarden aanwezig waren naar Den Haag te halen, stuitte op een weigering van de Friese bestuurders.¹⁰³ Wel werd in september 1798 een flink aantal schilderijen vanuit het Loo naar het Huis in 't Bosch verzonden en daar opgeborgen.

Gogels plan nam vaste vormen aan toen hij in november 1798 aan het Uitvoerend Bewind voorstelde het Huis in 't Bosch te verhuren, maar een deel ervan 'tot een Nationaal Musaeum aftezonderen, en aldaar over te brengen alle die voorwerpen welke in eene verzameling van kunststukken verdienen geplaatst te worden'.¹⁰⁴ In de minuutversie van zijn voorstel had Gogel op deze plaats voor het museum de term 'heiligdom der Kunsten' gebruikt, maar blijkbaar vond hij dat te hoogdravend voor een nota aan het Uitvoerend Bewind.¹⁰⁵ Het Huis in 't Bosch verdiende volgens hem een 'byzondere beoordeeling', gezien de 'overschoone Meesterstukken van kunst' in de Oranjezaal, die in de zeventiende eeuw was ingericht ter nagedachtenis aan stadhouder Frederik Hendrik. Deze kunstwerken trokken de 'verwondering van vreemden en kenners'. Gogel wees erop 'hoe veel het na Barbarisme zweemen zoude om aan deeze en andere voortbrengselen van schoone Konsten de goede zorge van het gouvernement onverschillig te onttrekken'. De uitspraak paste in een internationaal discours waarin vooruitgang en beschaving tegenover barbarisme werden gesteld.¹⁰⁶

Hij bracht het Bewind ertoe om zelf het besluit tot de oprichting van de Nationale Konst-Gallerij te nemen buiten de volksvertegenwoordiging om. Dat gebeurde op 19 november 1798.¹⁰⁷ Aangezien uit de Konst-Gallerij later het Rijksmuseum is voortgekomen, wordt deze datum nu als stichtingsdatum van dit museum beschouwd en wordt Gogel als de oprichter gezien. De ambtenaar Everardus Temminck, Inspecteur der Nationale Domeinen, kreeg de opdracht om het besluit uit

102 Grijzenhout, 'Tempel voor Nederland', 10.

103 Besluit agent van Financiën, 20 augustus 1798, NA, Nassause Domeinraad, inv.nr. 210, aangehaald in Moes en Van Biema, *De Nationale Konst-Gallery*, 16.

104 Frans Grijzenhout, 'De stichtingsdatum van het Rijksmuseum'. De missive van Gogel van 8 november 1798 en de minute van dezelfde datum met een concept-voorstel van het Uitvoerend Bewind aan de Eerste Kamer bevinden zich in NA, Nassause Domeinraad, inv.nr. 748. De uitgeschreven tekst van 8 november van beide stukken bevindt zich in inv.nr. 750.

105 Grijzenhout, 'De stichtingsdatum van het Rijksmuseum', 219 noot.

106 Van Sas, *De metamorfose*, 365-367.

107 Het Uitvoerend Bewind besloot eerst Van Hasselt advies uit te laten brengen. Deze rapporteerde mondeling en het UB machtigde daarna Gogel om zijn voorstel uit te voeren, Grijzenhout, 'De stichtingsdatum van her Rijksmuseum', 219.

Afb. 11 Huis ten Bosch, 1782, prent door C. Bogerts, naar een tekening van H. Pothoven, Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-1944-1925.

te voeren. Enkele maanden later stelde Gogel de bekende Amsterdamse kunsthandelaar Cornelis Roos aan als Inspecteur van ‘de Zaal en Kunst-Gallery op het Huis in ’t Bosch’.¹⁰⁸ Hij kreeg als taak te zorgen voor de inventarisatie en restauratie van de kunstwerken en de inrichting van het museum. Hoewel Roos in ambtelijke dienst kwam, bleef hij ook voor eigen rekening in kunst handelen.

Het lukte Temminck en Roos om begin 1799 schilderijen van Soestdijk en het Amsterdamse Prinsenhof naar het Huis in ’t Bosch over te laten brengen.¹⁰⁹ Daarnaast kwam een aantal schilderijen en voorwerpen over, afkomstig uit de gebouwen en vertrekken die in gebruik waren geweest bij de voormalige Staten-Generaal. Het ging onder meer om portretten van een zevental stadhouders. Roos en Temminck ontvingen aanzienlijke bedragen, afkomstig uit het beheer van de Domeinen, om de kunstwerken in toonbare staat te brengen, terwijl het financieel toch een erg moeilijke tijd was. Ook verkregen Roos en Temminck de nationale relieken, zoals het zwaard van De Ruyter en de commandostaf van Tromp, die aanvankelijk waren geconfisqueerd door de Fransen, maar die op 11 maart 1795 in een plechtige optocht als teken van broederschap waren teruggeven.¹¹⁰

Nadat eerder al de Oranjezaal en de Chinese zaal in het Huis in ’t Bosch ter bezichtiging waren opengesteld, volgde in mei 1800 de openstelling van het gehele museum met zeven kamers. De collectie omvatte toen ongeveer 225 kunstwerken, voornamelijk schilderijen van 17e-eeuwse Nederlandse meesters.¹¹¹ Er werd een toegangsprijs van zes stuivers ‘zonder distinctie van man of vrouw’ geheven.

108 Besluit agent van Financiën, 12 januari 1799, NA, Nassause Domeinraad, inv.nr. 211.

109 Moes en Van Biesma, *De Nationale Konst-Gallery*, 19.

110 Grijzenhout, ‘Tempel voor Nederland’, 15-16.

111 Van Thiel, ‘De inrichting van de Nationale Konst-Gallery in 1800’, 170-172.

Inventarislijsten werden opgemaakt en er verschenen verschillende catalogi. Voor kunstenaars werd een speciale toelatingsregeling in het leven geroepen.

Bij de opening in 1800 vormden de schilderijen uit de stadhoudelijke bezittingen de basis van de collectie. Gogel gaf opdracht tot een actief aankoopbeleid en bemoeide zich daar tot in de details mee. Aankopen waren sterk gericht op afbeeldingen van de vrijheidsstrijd van de Nederlanders tegen Spanje, van personen die de macht van de opeenvolgende Oranjestadhouders hadden aangevochten en van nationale zeehelden. De Nederlandse schilderkunst van de Gouden Eeuw stond daarbij centraal. Het bevestigt dat Gogels ideologische opvattingen een grote rol speelden bij de inrichting van het museum.

De eerste aankoop was een duidelijk voorbeeld van staatsgezind materiaal dat de bestaande verzameling, die de vaderlandse geschiedenis wat eenzijdig uitbeeldde, meer in evenwicht moest brengen. Inspecteur Roos kocht in juni 1800 op een openbare veiling het schilderij met de levensgrote Bedreigde Zwaan van Jan Asselijn aan. Hij had het ‘tot een spotprys gekogt namentlyk voor f 95,- dus met ’t opgeld en tafelgeld f 100,-’.¹¹² Dit kunstwerk werd door de patriotten – overigens ten onrechte zoals later bleek – als een historische zinspeling op de verdediging van de Republiek door Johan de Witt tegen Oranje en Engeland beschouwd.¹¹³ Vanwege die interpretatie liet Gogel het schilderij aankopen.¹¹⁴ Daarnaast werden portretten van staatsgezinde helden als Hugo de Groot, de De Witten en Oldenbarnevelt verworven. Ook volgende aankopen richtten zich vooral op afbeeldingen van historische personen en gebeurtenissen, hoewel dat soms ten koste van de artistieke kwaliteit ging.

Dat Roos zijn ambtelijke functie uitoefende naast zijn florerende kunsthandel leidde vaak tot ‘jalousie’ en aantijgingen dat hij misbruik maakte van zijn positie. Zijn verontwaardiging over de ‘de kwaadsprekers’ was groot; hij betoogde dat hij tegen de prijzen, die Gogel betaalde, de kunstwerken zeker ook vrij snel via zijn eigen kunsthandel had kunnen verkopen.¹¹⁵ Roos aanvaardde – soms met enige moeite –, dat Gogel uiteindelijk over de aankopen besliste, maar rechtstreekse contacten met anderen waren hem een doorn in het oog. Roos bezwoer Gogel de aankopen aan hem over te laten: ‘Men heeft my reeds meer als eens toegevoegd, wel dan ga ik er direct mee naar den Agent Gogel. Mag ik U bidden, laat my stil begaan, en zo U zulks mocht voorkoomen, wys hun van de hand, of naar my’.¹¹⁶ Dat Gogel zelfstandig oordeelde en met Roos van mening kon verschillen, bewezen zijn kritische opmerkingen over prijs en kwaliteit van een schilderij van Rietschoof, dat Roos hem warm had aanbevolen.¹¹⁷ Gogels oordeel bleef negatief en enkele weken

112 Roos aan Gogel, 11 juni 1800, NA, Gogel, inv.nr. 1. Ook brieven van Roos aan Gogel die in de noten 115-119, 121 en 123 zijn vermeld, bevinden zich in dit archiefdossier, ze zijn ook weergegeven dan wel aangehaald bij Moes en Van Biema, *De Nationale Konst-Gallery*, 33-58.

113 De kunstenaar overleed in 1652, terwijl De Witt eerst in 1653 tot raadpensionaris werd benoemd: Van Luttervelt, ‘Herinneringen aan Johan en Cornelis de Witt in het Rijksmuseum’, 42-43.

114 Grijzenhout, ‘Tempel voor Nederland’, 45, 54.

115 Roos aan Gogel, 28 augustus 1801.

116 Roos aan Gogel, 22 september 1800.

117 Roos aan Gogel, 19 november 1800.

Afb. 12 De bedreigde zwaan, door Jan Asselijn, ca. 1650, Rijksmuseum, Amsterdam, SK-A-4-00.

later liet Roos hem weten dat hij het schilderij terug zou nemen.¹¹⁸

De voorstelling op een schilderij was voor Gogel en Roos blijkbaar belangrijker dan de kunstzinnige wijze waarop de schilder de voorstelling uitbeeldde. Zo zette Roos aan Gogel uiteen dat een poging om de Staalmeesters van Rembrandt te bemachtigen niet was gelukt, maar dat hem dat niet zo speet, immers 'op den duur zou hy U niet bevallen hebben, [...] daarby zijn het niet anders als Vyf Heeren alle in 't zwart, die niets uitvoeren als zitten om gepourtraiteerd te worden'.¹¹⁹ Later meldde Roos nog dat in zijn veilinghuis een schilderij van Rembrandt te koop stond, dat de Onthoofding van Johannes de Doper uitbeeldde. Dit schilderij werd gekocht, maar bleek later niet aan Rembrandt maar aan Carel Fabritius te moeten worden toegeschreven.¹²⁰ Het zou mogelijk zeer goedkoop verkocht worden, 'om reden dat het sujet voor een particulier Cabinet niet zeer aangenaam, maar voor de Gallery zeer geschikt is'.¹²¹ Een schilderij met de lijken van de gebroeders De Witt,

118 Roos aan Gogel, 23 december 1800.

119 Roos aan Gogel, 18 januari 1801.

120 Moes en Van Biema, *De Nationale Konst-Gallery*, 46.

121 Roos aan Gogel, 3 april 1801.

die op het Groene Zoodje in Den Haag waren opgehangen, werd door Roos afgekeurd. Het stuk was ingebracht door de kunstverzamelaar Abraham van Vloten, de schoonvader van Canneman.¹²² Gogel wilde het schilderij, dat aan Van Mieris de oudere werd toegeschreven, echter wel laten plaatsnemen. Roos bestreed dat Van Mieris het stuk geschilderd had. Hij achtte het werk zelfs geen nieuwe lijst waardig en het was te luguber voor een museum: 'Als UE 't absoluut plaatsnemen wilde, ware het best de lyst die er om zit wat te repareren, en er een gordyntje voor te hangen'.¹²³ Het werk is nog steeds in het bezit van het rijksmuseum.

Om de Konst-Gallerij meer bekendheid te geven plaatste Roos in januari 1801 een uitvoerig bericht in de *Algemeene Konst- en Letterbode*.¹²⁴ Hij vermeldde dat Gogel alle in de stadhoudelijke gebouwen aanwezige schilderijen naar het Huis in 't Bosch had laten overbrengen en dat 'deze voortreffelyke Verzameling in de beste orde gebragt en aldaar, in zeven kamers, met smaak, geplaatst is.' Vervolgens werden deze kamers gedetailleerd beschreven. Een deskundig persoon, de opzichter Jan Waldorp, kon de bezoeker een toelichting geven. Zijn rondleidingen werden afgesloten met de bezichtiging van de Oranjezaal.¹²⁵ Gogel en Roos zagen de Oranjezaal als een uitnemend voorbeeld van Nederlandse schilderkunst dat een onderwerp uit de vaderlandse geschiedenis verbeeldde. Daarom besloten ze deze zaal als hoogtepunt aan het einde van de rondleiding te tonen.¹²⁶ Het is opmerkelijk dat een nationaal museum met een uitgesproken patriots karakter zijn apotheose vond in een zaal gewijd aan een telg uit het Oranjehuis. Wel was het zo dat in patriotsse kringen vrij mild over Frederik Hendrik werd gedacht. Er was zeker kritiek op de opeenvolgende Oranjes tot en met Willem III, maar meestal kwamen deze er toch vrij gunstig af. Dat gold niet voor de beide laatste stadhouders; Gogel had deze cesuur ook gelegd in zijn historische verhandeling in het gedenkschrift van 1794.¹²⁷ Ook van andere Oranjestadhouders uit de zeventiende eeuw en hun familieleden waren van meet af aan portretten in de verzameling aanwezig die immers voornamelijk uit de stadhoudelijke bezittingen afkomstig was. Alleen de portretten van Willem IV en Willem V, en die van de Engelse koninklijke familie, waren in afgelegen vertrekken van het museum weggestopt, zoals een Engelse bezoeker in 1800 in zijn reisverslag vermeldde.¹²⁸ De Konst-Gallerij was ook in dit opzicht een spiegel van de politieke denkbeelden van Gogel.

Toen Gogel in oktober 1801 van het politieke toneel verdween en opnieuw

122 Dit is af te leiden uit de brief van Gogel aan Canneman, 14 september 1802, ook in *BW*, 171-172, in combinatie met het Besluit van de Raad van Financiën, 22 september 1802, *NA*, Nassause Domeinraad, inv.nr. 4713. Daarmee is de vraag van Moes en Van Biema beantwoord die hebben aangetekend dat het stukje met de lijken was verworven 'op een enigzins zonderlinge wijze, waarvan de juiste toedracht ons niet geheel duidelijk is', Moes en Van Biema, *De Nationale Konst-Gallery*, 59.

123 Roos aan Gogel, 28 augustus 1801.

124 *Algemeene Konst- en Letterbode*, 16 januari 1801, gedeeltelijk in Moes en Van Biema, *De Nationale Konst-Gallery*, 37-38 en geheel in Van Thiel, 'De inrichting van de Nationale Konst-Gallerij', 174-177.

125 Moes en Van Biema, *De Nationale Konst-Gallery*, 37-39.

126 Grijzenhout, 'Tempel voor Nederland', 31.

127 *GAGN*, deel 2, 367.

128 Waldorp aan Abbema, tijdelijk agent van Financiën, 10 december 1801, *NA*, Nassause Domeinraad, inv.nr. 4715, ook in Moes en Van Biema, *De Nationale Konst-Gallery*, 56-57; Fell, *Reize door de Bataafsche Republiek*, 68.

Afb. 13 Toegangsbewijs op naam van Gogel voor het Nationale Kunstkabinet, 1804, door Reinier Vinkeles, naar ontwerp van Jan Waldorp, Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-OB-66.087.

koopman in Amsterdam werd, betekende dat ook voor Roos het einde van zijn bemoeienissen met de Nationale Konst-Gallerij. Temminck ging de directie van het museum voeren, terwijl Waldorp opzichter bleef.¹²⁹ De onderwerpen van de aangekochte kunstwerken kwamen opvallend overeen met die van de vorige directie. Er is dan ook het vermoeden geuit, dat Gogel op de achtergrond bleef adviseren.¹³⁰ Daar zijn echter geen aanwijzingen voor. Alleen in 1802 was Gogel incidenteel betrokken door het verzoek om een schilderij aan te kopen dat kon dienen als tegenprestatie voor Abraham van Vloten, die een jaar eerder het schilderij met de lijken van de gebroeders De Witt had ingebracht. Gogel schafte daarvoor een Hondcoeter ter waarde van 960 gulden aan. Hij noemde het schilderij 'overheerlijk en een der fraayste die ik ooit gezien heb' en reageerde gepikeerd toen Financiën liet blijken de aankoop duur te vinden. Temminck had hem gezegd dat hij 900 à 1000 gulden kon besteden 'en die heb ik besteed'.¹³¹ Gelet op de wreveligheden over en

129 Moes en Van Biema, *De Nationale Konst-Gallery*, 67.

130 Bergvelt, *Pantbeon der Gouden Eeuw*, 41.

131 Gogel aan Canneman, 7 september 1802, ook in *BW*, 164-165; Gogel aan Canneman, 25 september 1802, ook in *BW*, 175-177; Rekening en Besluit Raad van Financiën, 24 september 1802, *NA*, Nassause Domeinraad,

weer bij deze aankoop was het niet verwonderlijk dat de betrokkenheid van Gogel met de Nationale Konst-Gallerij in deze jaren beperkt bleef tot deze transactie. Wel belastte Gogel zich op verzoek van Temminck in het voorjaar van 1804 nog met het laten vervaardigen in Amsterdam van een aantal fraai uitgevoerde ‘diploma’s’ die aan relaties van het museum konden worden uitgereikt. Zelf ontving Gogel als eerste een dergelijk relatiegeschenk ‘wegens uwen trouwe yver en zorge’ als oprichter van de Nationale Konst-Gallerij.¹³²

DISCUSSIE OVER DE CONSTITUTIE

In de Staatsregeling van 1798 was bepaald dat deze niet voor 1804 kon worden gewijzigd. Al snel raakte Gogel er echter van overtuigd dat zonder een aanpassing van het politieke bestel de hervormingen niet waren te verwezenlijken. Ook zag Gogel financiële argumenten voor een wijziging van de Staatsregeling. In juli 1800 tekende hij bij zijn periodieke verslag over de positie van de nationale schatkist aan, dat echte bezuinigingen alleen mogelijk waren bij een herziening van de Staatsregeling.¹³³ Gogel werd gesterkt in zijn overtuiging toen zijn schoonvader Van Hasselt hem in november 1800 vanuit Amsterdam berichtte dat hij bezoek had gehad van De Winter, die kort daarvoor uit Parijs was teruggekeerd. Deze had daar de indruk gekregen dat Bonaparte een nieuwe Staatsregeling wenste om een breder draagvlak voor het Bewind tot stand te brengen. Na overleg met vele Bataafse politici concludeerde De Winter dat een wijziging van de Staatsregeling en vervanging van bestuurders inderdaad noodzakelijk waren.¹³⁴

Ook Gogel nam kennis van de observatie van De Winter. Voor hem was het een stimulans om deel te gaan nemen aan de discussie over een nieuwe Staatsregeling.¹³⁵ Daarvoor was hij ook sterk gemotiveerd door zijn slechte ervaringen met het politieke bestel als agent. Zijn inzet bleef erop gericht de eenheidsstaat te versterken. Uit de correspondentie tussen Gogel en Van Hasselt blijkt echter dat zij als volbloed unitariërs een tamelijk geïsoleerde positie innamen. Van Hasselt waarschuwde Gogel ervoor dat men ‘ons voor eeuwigdurende omwentelaars’ zou kunnen aanzien. Hij maande zijn schoonzoon Gogel tot voorzichtigheid, ook omdat diens omstandigheden veranderd waren.¹³⁶

Van Hasselt zal erop hebben gedoeld dat Gogels vrouw Cato in verwachting was. Op 30 maart 1801 werd in het gezin een eerste kind geboren, dat naar de grootvader van vaders zijde Jean Martin (in de wandeling ‘Jan’) werd genoemd.¹³⁷

inv.nr. 4713.

132 Temminck aan Gogel, 21 januari en 19 april 1804, NA, Gogel, inv.nr. 26.

133 Concept-voorstel van Gogel aan Vertegenwoordigend Lichaam, 22 juli 1800, NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 49A.

134 Van Hasselt aan Gogel, 28 november 1800, NA, Gogel, inv.nr. 5, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1801*, 503.

135 Eerder hierover: Postma, ‘Alexander Gogel: bouwer van de eenheidsstaat’, 67-70.

136 Van Hasselt aan Gogel, 28 november 1800.

137 Gedoopt op 3 mei 1801 in de Waals-hervormde kerk in Den Haag, Haags gemeente-archief, DTB, 's-Gravenhage, 1598-1811, inv.nr. 312, folio 221.

Een andere familiegebeurtenis was dat Gogels moeder, die bij het gezin woonde, in mei 1801 overleed; ze werd in de Haagse Kloosterkerk begraven. In de correspondentie over constitutionele zaken kwamen ook familie zaken aan de orde. Schoonvader Van Hasselt bedankte zijn 'waardste vriend' Gogel voor de toegesonden eendvogels en informeerde of het gezin Gogel weer eens een kalfsrib of kalfskop wilde ontvangen.¹³⁸ Hij schreef later dat Cato hem had bericht, dat 'gij U verrekt hebt'. Dat was hem zelf ook overkomen; de dokter had hem daar binnen twee dagen van afgeholpen 'door mijn heupen zeer stijf met vlaggenendoek te doen omwinden en sluiten'.¹³⁹

Van Hasselt vroeg Gogel hem van ammunities te voorzien voor een volgend gesprek met De Winter. Dat was voor Gogel aanleiding om zijn gedachten over een nieuwe staatsinrichting concreet neer te leggen in een beknopt memorandum.¹⁴⁰ Kort en krachtig constateerde Gogel in zijn eerste zin: 'de tegenwoordige staatsregeling is geheel ongeschikt om immer het Bataafsche volk een duurzaam geluk te verzekeren.' Uit ervaring meende hij te weten dat het politieke bestel niet in staat was om zelfs maar een 'volmaakte wet in zijn geheel voort te brengen'. Hij weet dat aan het te grote aantal leden van de volksvertegenwoordiging, de verdeling in twee kamers en aan de 'permanentie der vergadering'. Zijn eerdere opmerking dat grote vergaderingen niet geschikt waren om belangrijke financiële besluiten te nemen, werkte hij nu verder uit. Daar een grote wetgevende vergadering wel veelvuldig gebruik moest maken van commissies hing alles af 'van de werkzaam geest of luiheid, of kunde of onkunde van de eene of andere personeele commissie'. Op basis van de parlementaire verslagen van 1798 tot 1800 concludeerde Gogel dat het in de volksvertegenwoordiging niet om het algemeen belang ging, maar om 'provinciale en stedelijke belangen, eigenbaat en vriendjespolitiek, personeele betrekkingen, gunst en wat dies meer'.¹⁴¹ Het parlement wist niet wat het wilde, er was sprake van een gebrekkige afdoening van zaken, overschrijding van macht en een geest van beuzelarij. Kortom, 'zoodanig lichaam is niet in staat iets goeds, iets groots te verrigten'.

Gogel bepleitte een drastische inkrimping van het parlement. Het Vertegenwoordigend Lichaam telde te veel leden en hij had een voorkeur voor slechts één Kamer. Het aantal leden wilde hij terugbrengen tot 1 op de 60.000 inwoners, 'nagenoeg 31'. Het parlement zou niet in permanente zitting, maar in twee zittingsperiodes van elk drie maanden bijeenkomen. De verkiezingen 'zouden genoegzaam kunnen blijven zoals die zijn.' Het voordragen van wetten was uitsluitend voorbehouden aan het Uitvoerend Bewind. Gogel formuleerde vervolgens kort en bondig de afbakening van de bevoegdheden van de uitvoerende en de wetgevende macht. 'De wet bevat de zaak ten principale en de principes der uitvoering; de bepalingen

138 Van Hasselt aan Gogel, 9 december 1800, NA, Gogel, inv.nr. 5.

139 Van Hasselt aan Gogel, 4 maart 1801, NA, Gogel, inv.nr. 5, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1801*, 526-528.

140 Memorandum Gogel, NA, Gogel, inv.nr. 5, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling van 1801*, 443-444. Gogels memorandum en zijn ervaringen staan centraal in hoofdstuk 4 van Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*, 163-203.

141 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1801*, 443.

der uitvoering en de reglementen behooren aan het Bewind.’

Een Uitvoerend Bewind van drie leden was voldoende, ook het aantal agenten kon kleiner. Onder de bestaande Staatsregeling mochten de agenten niet vergaderen, maar Gogel bepleitte nadrukkelijk een Raad van ministers die overigens wel elk een afzonderlijk departement beheerden. Bij de andere bestuurlijke en rechterlijke organen was eveneens een inkrimping gewenst. Kleine commissies kwamen in de plaats van de departementale besturen. De helft van de gerechtshoven was voldoende. Dat alles zou jaarlijks een besparing van een miljoen gulden opleveren, ‘en de zaken zouden beter gaan dan nu’.

Door zijn opmerking dat het voordragen van wetten moest zijn voorbehouden aan het Bewind, raakte Gogel in zijn memorandum wel aan het probleem van de tekortschietende wisselwerking tussen de uitvoerende en de wetgevende macht. Hij roerde echter niet concreet aan dat het de uitvoerende macht niet was toegestaan zijn ideeën en producten in het parlement te verdedigen. Directeuren en agenten werden als pure uitvoerders van de besluiten van de wetgevers beschouwd. Zij konden formeel geen invloed op het Vertegenwoordigend Lichaam uitoefenen. In de Staatsregeling was dan ook geen sprake van een hedendaagse ‘ministeriële verantwoordelijkheid’.¹⁴² Het Bewind was verantwoording schuldig aan het parlement, omgekeerd had het weinig mogelijkheden directe invloed op het parlement uit te oefenen en het kon bij een politieke impasse het Vertegenwoordigend Lichaam ook niet ontbinden.

De ministeriële verantwoordelijkheid in hedendaagse zin kent twee kanten, namelijk uitvoeren en daarover verantwoording afleggen, maar ook invloed uitoefenen op de besluitvorming. In de Bataafse tijd lag in formele zin alle nadruk op het eerste aspect. Toch probeerden Bewind en agenten, ondanks de formele scheiding van de machten, in de praktijk wel de besluiten van het parlement te beïnvloeden. Zo zwaaide Gogel om die reden vele malen met zijn portefeuille. Ook was er wel overleg met de commissies van het Vertegenwoordigend Lichaam. Overigens had Gogel als het ging om concrete resultaten de hand in eigen boezem kunnen steken. Hij was een doortastend en getalenteerd bestuurder en er werd hoog opgegeven van zijn harde werken en plichtsbetrachting. Hij was echter geen gemakkelijke man in de omgang en had doorgaans weinig respect voor andermans mening. In deze periode, waarin hij sterk afhankelijk was van de steun in het parlement, ging dat zeker ook ten koste van de politieke resultaten.

In de eerste helft van 1801 hield Gogel zich intensief bezig met het uitwerken van zijn beknopte memorandum tot een nieuwe constitutie. Hij was niet de enige in de Bataafse Republiek die over een nieuwe constitutie nadacht. De politieke elite ging in het voorjaar van 1801 actief deelnemen aan het politieke debat over een herziening van de constitutie. Dit vaak vinnige debat over de meest geschikte regeringsvorm is in de geschiedschrijving onderbelicht gebleven.¹⁴³ De schriftelijke en mondelinge gedachtewisselingen leidden niet tot gezamenlijke resultaten, maar

¹⁴² Secker, ‘Van de uitvoerende magt’, 135.

¹⁴³ Velema, ‘Lodewijk Napoleon en het einde van de republikeinse politiek’, 148. De gebeurtenissen en discussies in 1801 vormen het onderwerp van een recente scriptie: Alkemade, *De Bataafse reactie*.

wel tot onderling wantrouwen en vele intriges.¹⁴⁴ Het debat werd met ‘grote gevoelens van urgentie, soms zelfs van wanhoop’ gevoerd.¹⁴⁵ De politieke situatie was onoverzichtelijk en er gingen allerlei geruchten over mogelijke nieuwe staatsgrenzen.¹⁴⁶ Dat was een andere sfeer dan een algemeen streven naar harmonie en verzoening en naar het nationaal maken van de revolutie, zoals die voor deze tijd wel is geschetst.¹⁴⁷ Dat gold zeker voor Gogel die een brede samenwerking met federalisten en Oranjegezinden als een bedreiging zag. Bij hem leidde vooral de onvrede over de politieke stagnatie tot de wens om de staatkundige inrichting te veranderen. Principieel bleef hij democraat, maar hij raakte steeds meer overtuigd dat de invloed van de gekozen organen de vorming van de eenheidsstaat eerder in de weg stond dan bevorderde.

De discussie had een impuls gekregen, doordat Bonaparte in februari 1801 via ambassadeur Sémonville in Den Haag liet weten dat hij een nieuwe constitutie gewenst achtte die de oud-regenten, federalisten en Oranjegezinden aan het bestuur mee liet doen. Hij meende dat een beter draagvlak kon ontstaan voor financiële en militaire steun aan Frankrijk, als de kapitaalbezitters opnieuw aan de publieke zaak deelnamen. Tegelijkertijd wilde hij het Oranjehuis voorgoed uitsluiten. Na een gesprek van Sémonville met het Uitvoerend Bewind besloot de Eerste Kamer een commissie onder voorzitterschap van Steyn Parvé in te stellen om een nieuwe Ontwerp-Constitutie voor te bereiden. Met twee leden van deze commissie, Albert Verbeek en Henricus van Royen, correspondeerde Gogel over zijn constitutionele ideeën.¹⁴⁸ Verbeek liet Gogel concreet weten dat deze ideeën hem aanspraken. Veel invloed had Gogel echter zo toch niet, omdat Verbeek niet behoorde tot de subcommissie die in overleg met de directeuren Van Haersolte en Besier de eindredactie van het commissierapport bepaalde.¹⁴⁹

Gogel correspondeerde ook met de invloedrijke Schimmelpenninck over de inhoud van een nieuwe grondwet. Ze verschilden nogal van mening. Schimmelpenninck had een voorkeur voor een uitvoerende macht, ‘welke bij de Noord Amerikaanse Constitutie onder den naam van president bekend is’. Hij hield die voorkeur in een brief van 11 maart voor aan Gogel, toen hij op diens ontwerp-constitutie reageerde.¹⁵⁰ Verder weidde Schimmelpenninck uit over een middenweg tussen federalisme en unitarisme. Hij bepleitte een geleidelijke invoering van nationale belastingen met een gelijktijdige vermindering van gewestelijke en lokale belastingen.

In Gogel eigen schetsontwerpen draaide alles om de eenheidsstaat en het afscheid van het federalisme.¹⁵¹ Hij wilde geen water bij de wijn doen ten aanzien van een snelle invoering van de nationale belastingen. Van een eenhoofdige leiding

144 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1801*, xv.

145 Velema, ‘Het einde van de republikeinse politiek’, 148.

146 Van Hasselt aan Gogel, 4 maart 1801.

147 Van Sas, *De metamorfose*, 342 en 380.

148 Verbeek, resp. Van Royen aan Gogel, maart-mei 1801, NA, Gogel, inv.nr. 5, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1801*, 539-541.

149 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 278, 302.

150 Schimmelpenninck aan Gogel, 11 maart 1801, NA, Gogel, inv.nr. 21, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1801*, 543-545.

151 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1801*, 338-428.

moest hij niets hebben. Gogel bepleitte een politiek stelsel waarin een vijftal ministers de spil vormde. De ministeries waren: buiten- en binnenlandse zaken, marine, oorlog en financiën. Voor het boven de ministers zetelende Uitvoerend Bewind zag hij alleen een nominaal oppertoezicht weggelegd en de bevoegdheden van de volksvertegenwoordiging wilde hij sterk beperken. Gogel had niet alleen belangstelling voor het bestuurlijke bestel, maar ook voor de rechterlijke organisatie. Vanuit de budgettaire invalshoek stond hij een drastische inkrimping van de rechterlijke organisatie voor. Over andere discussiepunten uitte Gogel zich minder stellig.¹⁵² Het schrappen van de politieke eed (of geloofsbelijdenis, zoals hij deze noemde) en de vervanging daarvan door een belofte van onderwerping aan de wet achtte hij aanvaardbaar. Het stemrecht wilde hij bij voorkeur ongewijzigd laten.

De eindversie van Gogels Ontwerp-Constitutie kwam ook bij Verbeek terecht, die begin juni in de Eerste Kamer alsnog probeerde Gogels ideeën ingang te doen vinden. Dat lukte Verbeek niet. Daarna wees de Eerste Kamer – met 50 tegen 12 stemmen – ook het ontwerp van de commissie-Steyn Parvé af.¹⁵³ Voor het parlement gaf vooral de doorslag dat het ontwerp voorstellen bevatte om zijn macht drastisch te beperken. Verschillende vertegenwoordigers gaven toe dat er ongewenste botsingen tussen uitvoerende en wetgevende macht plaatsvonden, maar zij meenden dat een betere samenwerking deze problemen wel kon oplossen.¹⁵⁴

Bij de verdere gang van zaken stond Gogel buitenspel. Het was duidelijk dat Bonaparte een verzoening wilde van alle groepen en daar kon men de uitgesproken ideeën van Gogel niet bij gebruiken. Andere patriotten waren wel bereid samen met Oranjegezinden en zonder specifieke voorwaarden vooraf naar consensus te streven. In samenspraak tussen de Franse bevelhebber Augereau, de nieuw benoemde directeur Pijman, de agent Spoons en de secretaris van het West-Indisch Comité Van Irhoven van Dam kwam een compilatie tot stand van de diverse ontwerpen, die al gecirculeerd hadden. Na veel overleg legde Pijman uiteindelijk op 1 september 1801 een ontwerp aan het Uitvoerend Bewind voor. Gogel was erg teleurgesteld. Er werd volgens hem geen effectief bestuur op centraal niveau gecreëerd. In plaats van een vijfkoppig Uitvoerend Bewind kwam er een Staatsbewind van maar liefst twaalf man, terwijl de agenten werden vervangen door comités. Gogel meende bovendien dat zijn nationale belastingstelsel met deze constitutie van de baan zou zijn, voor hem een doorslaggevend bezwaar.

Binnen het Uitvoerend Bewind ontstonden er allerlei verwickelingen rond dit Ontwerp waarbij aan de ene kant Pijman, Van Haersolte en Besier en aan de andere kant Ermerins en Van Swinden tegenover elkaar stonden. Het Ontwerp onderging nog een aantal wijzigingen en daarna besloot het Bewind op 14 september met de stemmen van Van Swinden en Ermerins tegen om het aan het Bataafse Volk ter goedkeuring voor te leggen. De beide tegenstemmers kregen steun van het Verteenwoordigend Lichaam dat zich tegen de rechtstreekse raadpleging van de kiezers via een referendum keerde.

152 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 301.

153 GAGN, deel 3, band 1, li; GAGN, deel 3, band 2, 700; De Gou (ed.), *Staatsregeling 1801*, xxii.

154 Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*, 200.

DE STAATSGREEP VAN 1801 EN GOGELS ONTSLAG

De meerderheid van het Uitvoerend Bewind wilde echter de parlementaire uitspraak tegen een referendum niet aanvaarden en pleegde enkele dagen later, op 18 september, een staatsgreep. Het was de vierde machtswisseling in een periode van zeven jaar. Met militaire bijstand werden de vergaderzalen van de beide Kamers gesloten. De volgende dag, op 19 september, werd in de vergadering van het Bewind gevochten om de symbolen van de voorzittersmacht: de hamer en de voorzittersstoel. Nadat Van Haersolte zichzelf met instemming van Besier en Pijman tot voorzitter had uitgeroepen, weigerden Ermerins en Van Swinden verder de vergaderingen bij te wonen. Verzet kwam er slechts van de agenten Gogel en Goldberg. Beiden wensten alleen te gehoorzamen aan de bevelen van president Ermerins, wat Gogel op 19 september met 'mijne gewoone rondborstigheid' aan Van Haersolte berichtte.¹⁵⁵ Die dag kwamen opposanten uit de Eerste Kamer bij Gogel thuis voor overleg.¹⁵⁶

Op 21 september besloten de overgebleven leden van het Uitvoerend Bewind Gogel te ontslaan. Klaarblijkelijk had het Bewind aarzelingen, want het definitieve besluit en de berichtgeving daarover aan Gogel bleven uit. Besier zag wel in dat 'het voorname *cheval de bataille* het financieele blijft'.¹⁵⁷ Hij gaf zich ondershands zelfs veel moeite om Gogel voor het bestuur te behouden. De politieke tegenstanders bleven communiceren, zo was er wonderlijk genoeg op 23 september een etentje bij de Franse legerchef Augereau waarbij Ermerins, Besier en ook Gogel aanwezig waren. Dat was een aanduiding hoezeer deze vierde Bataafse revolutie een fluwelen karakter had.¹⁵⁸

Er viel echter niets meer te lijmen toen Gogel op 26 september in het blad *De Heer Politieke Blixem*, het blad van de radicale Bernardus Bosch, een frontale aanvval inzette tegen de nieuwe machthebbers. Hij publiceerde zijn fundamentele bezwaren ook in de vorm van een pamflet.¹⁵⁹ Hoewel in beginsel de gedachte van een- en ondeelbaarheid uitgangspunt bleef, hield de grondwet volgens hem in de praktijk een financiële decentralisatie naar de departementale besturen in. Na een uitvoerig betoog met felle kritiek op de belastingartikelen concludeerde Gogel met een politieke klarenstoot dat de nieuwe Staatsregeling voor de Bataven uiteindelijk 'de voltooiing van uwe ondergang, en de vernietiging van uw aanzijn onder de volken der aarde' zou meebrengen. Hij zond zijn aantekeningen ook aan Sémonville met een kort, maar krachtig aanbiedingsbriefje. Daarin herhaalde hij niet alleen dat de grondwet zou leiden tot 'la ruine immanquable de ce malheureux pays', maar hij voegde daar voor de Fransman ook nog aan toe, dat 'rétablissement futur de la maison d'Orange et avec celle-ci de l'influence anglaise' het gevolg zouden

155 Gogel aan Van Haersolte, 19 september 1801, NA, Gogel, inv.nr. 2, ook in De Gou (ed), *Staatsregeling 1801*, 626.

156 Smissaert aan Wiselius, 20 september 1801, NA, Wiselius, inv.nr. 5, ook in ibidem, 632.

157 Besier aan Wiselius, 21 september 1801, NA, Wiselius, inv.nr. 4, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 594.

158 Naschrift bij Van Goens aan Wiselius c.s., 24 september 1801, NA, Wiselius, inv.nr. 4, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1801*, 643.

159 Gogel, *Eenige korte aanmerkingen*.

zijn.¹⁶⁰ De ambassadeur antwoordde Gogel dat hij zich buiten de discussie wilde houden.¹⁶¹

Ondanks Gogels aanval bleef het Uitvoerend Bewind talmen met het ontslagbesluit, terwijl ook Gogel aarzelde. Hij stelde een ontslagbrief op, maar verzond deze niet en stuurde wel een schrijven waarin hij verwees naar een advies van de afgetreden president Ermerins.¹⁶² Hij kon opdrachten van het nieuwe Bewind gaan uitvoeren, maar dan wel met een beroep op het formele mandaat dat hij daarvoor van Ermerins had gekregen. Gogel schreef dat hij dat advies zou opvolgen om desorganisatie te voorkomen. Het moet hem wel duidelijk zijn geweest dat deze benadering onaanvaardbaar was voor het nieuwe Bewind. Besier en Gogel hadden dezelfde dag nog een laatste overleg.¹⁶³ Gogel was echter niet tot een volledige erkenning van het nieuwe Bewind te bewegen. Het ontsloeg hem op 2 oktober wegens ‘verregaande disobediëntie en wederstreving van des Bewinds bevelen’, verwijzend naar Gogels eerste brief van 19 september.¹⁶⁴ Ook Goldberg kreeg ontslag. Besier schreef enkele dagen later aan Wiselius dat hem in het bijzonder ‘de catastrophe van Gogel’ speet. Besier meende al het mogelijke te hebben gedaan om hem te behouden, ‘byna meer dan ik mogt’, maar Gogel was onverzettelijk geweest. Het was duidelijk dat zijn eenheidsstreven geen kans zou maken onder het nieuwe regiem, en daarom had hij zelf op zijn ontslag aangestuurd. Het was voor Gogel opnieuw een belangrijk keerpunt in zijn politieke loopbaan.

Bij de volksstemming over de nieuwe Staatsregeling op 1 oktober stemden van de 416.619 stemgerechtigden 16.771 vóór en 52.219 tegen, terwijl bijna 350.000 zich van stemming onthielden. Het Uitvoerend Bewind rekende de onthouders tot de voorstemmers en maakte op 16 oktober bekend, dat de nieuwe Staatsregeling met overgrote meerderheid was aanvaard.¹⁶⁵ De dag daarna ontbond de voorzitter de vergadering van het Uitvoerend Bewind. Het twaalfkoppige Staatsbewind trad aan, met naast zich het Wetgevend Lichaam van het Bataafse gemenebest dat 35 leden telde. De rechten van de volksvertegenwoordiging werden besnoeid ten gunste van het autoritaire Staatsbewind. De departementale besturen kregen weer meer bevoegdheden. Hiermee was een derde fase na de Bataafse Omwenteling afgesloten.

Gogel keerde teleurgesteld naar Amsterdam terug. Toch kon hij terugzien op een vrij vruchtbare periode. Het succes van het financieel-economische beleid in deze jaren kan worden afgelezen uit het vertrouwen dat het publiek had in de soliditeit van de publieke schuld. Hoewel er fluctuaties waren, toonden de koersen van de Bataafse obligaties zich opmerkelijk stabiel in de periode 1798-1801 dat Gogel als bewindsman aan de touwtjes trok.¹⁶⁶ Hij had veel in beweging gezet en hij had

160 Gogel aan Sémonville, 30 september 1801, met bijlage ‘Remarques du Ministre des Finances sur le nouveau Projet de Constitution’, NA, Gogel, inv.nr. 21, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1801*, 645-649.

161 Sémonville aan Gogel, 30 september 1801, NA, Gogel, inv.nr. 21, ook in ibidem, 650.

162 Sillem, *Gogel*, 27.

163 Kattebelletje van Besier aan Gogel, 1 oktober 1801, NA, Gogel, inv.nr. 2.

164 Besluit Uitvoerend Bewind, 2 oktober 1801, NA, Gogel, inv.nr. 2.

165 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1801*, xxvii.

166 Van Zanden en Van Riel, *Nederland, 1780-1914*, 64, grafiek 1.2.

zeker ook al een fundamentele verandering in het bestuur van de overheidsfinanciën tot stand gebracht. Om het financiële beleid transparant te maken, introduceerde hij het systeem van jaarlijkse openbare staatsbegrotingen. Hij zette belangrijke stappen op weg naar een centralisatie van het beheer van de geldmiddelen. Zo voerde hij een schuldconversie uit. Zijn belastingplan liep vast door de politieke malaise, maar van groot belang was dat het besluit naar aanleiding van Gogels plan de discussie over de nationale belastingen concreet had gemaakt. Ten slotte droeg hij eraan bij dat het overheidsbestuur zich ging kenmerken door discipline, professionele ambtsuitoefening en betere arbeidsverhoudingen.

8 Terug in de ‘waereldstad’

PERSOONLIJKE OMSTANDIGHEDEN

Na zijn ontslag als agent keerde Gogel medio november 1801 met vrouw en kind terug naar Amsterdam waar hij zijn activiteiten als koopman weer oppakte. Hij kon zich daar maar moeilijk losmaken van het bestuur. Gespannen volgde hij de politieke ontwikkeling en wachtte hij zijn kans af om opnieuw aan de eenwording van het land te gaan meewerken. Zijn vriend Canneman, die als ambtenaar in dienst bleef van het nieuwe Bewind, hield hem door een intensieve correspondentie goed op de hoogte van de gang van zaken in Den Haag. Soms schreven ze elkaar zelfs enkele malen per week.

Als bron van informatie voor een biografie dienen brieven met voorzichtigheid te worden gebruikt. Dat blijkt ook uit deze correspondentie. Canneman kende de vijandige gevoelens van Gogel voor het nieuwe Bewind, zelf liet hij zich in zijn brieven ook vaak kritisch uit over de nieuwe machthebbers. Toch wist hij zich in zijn hoge ambtelijke functie goed te handhaven, zodat er een verschil zal zijn geweest tussen de positie die hij in de brieven koos en zijn werkelijke opstelling bij Financiën. De verhouding tussen beide mannen bleef vriendschappelijk. Canneman zag tegen Gogel op en dat was in zijn brieven te merken. Hij schreef nogal bloemrijk en roddelde graag. Gogel reageerde meestal zakelijk en beknopt, liet tal van Cannemans opmerkingen en beschouwingen zonder reactie en was nogal eens korzelig. Canneman wist daar wel mee om te gaan: ‘Uw geknor, mijn vriend! stap ik over, gij zyt nooit zo boos als het lykt en altans op mij niet’ en na het niet tijdig retour zenden van een document: ‘Dat gy boos op my zyt [...] spyt my, dog het zal zo een vaart niet lopen’.¹

De correspondentie tussen Gogel en Canneman bevatte een opmerkelijke combinatie van financiële en politieke verhandelingen en ontboezemingen over hun persoonlijke leven. Hun vrouwen Cato Gogel-van Hasselt en Geertruy Canneman-van Vloten waren eveneens bevriend en de twee echtparen waren nieuwsgierig naar elkaars wel en wee. In de brieven ging het over de gezondheid van de volwassenen en hun kinderen, over zwangerschappen en bevallingen, over uitgewisselde geschenken en de aanschaf van huisraad. Deze elementen bieden voldoende

1 Canneman aan Gogel, 5 april, resp. 28 mei 1804, ook in *BW*, 356 resp. 377.

informatie om deze paragraaf te kunnen wijden aan de persoonlijke omstandigheden van Gogel in deze periode. Alleen is het jammer dat van Gogel aanzienlijk minder brieven bewaard zijn gebleven dan van Canneman.

De briefwisseling is echter vooral interessant, omdat zij licht werpt op de politieke ontwikkeling van Gogel tijdens zijn verblijf in Amsterdam. Hij wekte soms de indruk dat hij de Haagse politiek opgelucht de rug had toegekeerd.² Dat sloot aan bij eerdere uitlatingen van hem dat hij destijds met tegenzin en onder druk zijn functie van agent had aanvaard. Daar kan opnieuw een vraagteken bij worden geplaatst, omdat hij in deze jaren nauwe betrekkingen met Den Haag bleef onderhouden en hij bovendien zorgvuldig in het oog hield hoe hij in het landelijke bestuur kon terugkeren.

Ook wat de persoonlijke levenssfeer betreft, sprak uit zijn brieven direct na zijn aankomst in Amsterdam geen echte opluchting, maar wel een grote ambivalentie. Toen Canneman in zijn eerste epistel opmerkte dat Gogel toch maar bofte, omdat hij terug was ‘in de waereldstad [...] te midden van zijne beste vrienden en naastbestaanden’, antwoordde Gogel dat hij voor de toekomst hoopte ‘op het genot van die rust en genoegens, die mij zo lang ontvloden zijn’.³ Daarna volgde echter voor de ‘staat van heden’ een brief vol klachten over de slechte behuizing en de kwakkelende gezondheid van zijn vrouw. Zijn huis aan het Singel bij de Blauwburgwal was nog onbewoonbaar en voorlopig woonde het gezin Gogel in bij de schoonouders Van Hasselt. Zijn vrouw Cato was de reis terug naar Amsterdam slecht gekomen, zij ‘had violente koorts en hoofd en ledenpijnen gehad’, zodat ze de eerste dag in bed had moeten blijven. Verder was hij negatief over zijn zakelijke vooruitzichten en het maatschappelijke klimaat in Amsterdam.⁴ Gogel was nog niet bij de sociëteiten Doctrina en de Uitkijk of aan de Beurs geweest, maar hij had al wel gehoord dat het in Amsterdam ‘doodscher’ was dan eertijds, ‘men schijnt elkander minder hartelijk genegen te zijn’. In zijn litanie van klachten maakte hij over zijn eigen handelszaak de opmerking: ‘Aan ’t comptoir is niets te verdienen’.

Korte tijd later verhuisde Gogel naar zijn eigen huis. Hij klaagde dat hij niet kon werken, omdat er nog druk getimmerd en gerepareerd werd. Er was eigenlijk nog maar één kamer beschikbaar. ‘Ik kan niet goed werken bij het geschreeuw van de kleine jongen.’⁵ En tot overmaat van ramp had hij drie dagen koorts gehad of in de beeldspraak, passend bij de slechte ervaring met inkwartiering van Franse militairen van die tijd ‘daar krijg ik *dadelyk* inkwartiering: een adjudant, een commandant, of hoe heet zo een basig ding, van Generaal fièvre’.

Uit de brieven valt op te maken dat de laat getrouwde Gogel toch een echte familieman was. Met warmte schreef hij over zijn gezin; de verhouding met zijn veel jongere vrouw Cato was goed. Zo verzuchtte Gogel toen zijn vrouw na aankomst in Amsterdam volgens hem te vroeg van haar ziekbed was opgestaan: ‘maar gy

² *BW*, xxxvi.

³ Gogel aan Canneman, 15 november 1801, ook in *BW*, 13-14.

⁴ Canneman aan Gogel, 14 november 1801, ook in *BW*, 10-12; Gogel aan Canneman, 15 november 1801, ook in *BW*, 13-14.

⁵ Gogel aan Canneman, 25-26 november 1801, ook in *BW*, 14-16.

weet dat, het zy met verschuldigde eerbied gezegt, de vrouwen zich niet veel laten raden'.⁶ Dat was misschien wel wat ironisch bedoeld, maar uit de brieven sprak vaak echte waardering voor de huiselijke en moederlijke taakvervulling door de wederzijdse echtgenotes.⁷ Ook in zakelijke brieven groetten de beide vrienden elkaar vaak van huis tot huis, mede namens hun vrouwen. Bij bespiegelingen over een eventuele terugkeer in het politieke leven verwees Gogel naar zijn 'huislyke rust', geheel in lijn met de algemene opvatting dat het een offer was om voor een publieke loopbaan het geriefelijke huiselijke bestaan op te geven.⁸

Het was in deze tijd niet gebruikelijk om in brieven expliciet over zwangerschap en bevalling te schrijven.⁹ In de correspondentie tussen Gogel en Canneman gebeurde dat wel. Gogel maakte openhartig gewag van enkele miskramen, zoals toen hij schreef: 'Gisteren heeft mijn Vrouwje het weder verbruid [...] en de hoop op een kleine meid (want dit was nu het verlangen) is verdweenen.'¹⁰ Nadat Canneman in een volle bladzijde een felrealistisch beeld had geschetst van de 'ijsselijkste bewerking' die zijn 'afgefolterde vrouw' bij de bevalling van een tweede zoon moest ondergaan, reageerde Gogel dat de inhoud van de brief 'ons beiden gevoelig trof. Wij gevoelden wat gij, en bovenal uwe geliefde, in dien vreeslijken dag hebt doorstaan'.¹¹

Bij de geboorte van Wijnanda Cornelia Gogel op 14 september 1803 stuurde Canneman een gelukwens in Bataafse bewoordingen: 'het worde eens eene brave goede Bataafsche vrouw, een edelaartige moeder, zoals onze beide wyfjens zijn'.¹² In de latere correspondentie kwam regelmatig de slechte gezondheid van het dochtertje aan de orde. Het zoontje Jan, in Cannemans bloemrijke taal aangeduid als 'uwe kloeke erfprins, die waarlyk het interessantste monument is van uw ministerieele tyd', was volgens Gogel 'druk, wild, gaauw etc, maar tevens zeer gezeggelyk en gehoorzaam'.¹³ Toen de jongen tegen de pokken zou worden ingeënt, wat in die tijd nogal vooruitstrevend was, berichtte Gogel dat zijn vrouw Cato daar tegen opzag.¹⁴ Klaarblijkelijk was hij zelf ook opgelucht toen de inenting goed was verlopen en hij kon melden: 'de kleine jongen is ongemeen vrolyk en de pokjes hebben gevat' en ten slotte: 'de jongen is geheel door zyn ziekte heen'.¹⁵ Ook over andere gezondheidsproblemen berichtten de brieven regelmatig. In april 1802 klaagde Gogel over 'een rhumatieke pijn in de heup', die hem hinderde in alle bewegingen.¹⁶

6 Gogel aan Canneman, 15 november 1801, ook in *BW*, 13-14.

7 Zie over de Bataafse combinatie van de waardering voor de taken van de echtgenote en moeder en het ontbreken van vrouwelijke rechten: Koolhaas-Grosfeld, 'Over vrouwen in de Bataafs-Franse tijd'.

8 Canneman aan Gogel, 15 december 1804, ook in *BW*, 457-459. Canneman verwees naar een uitspraak van Gogel in een eerdere, niet bewaard gebleven brief. Zie over de algemene opvatting ook Hagen, *President van Nederland*, 101.

9 Ruberg, *Conventionele correspondentie*, 87.

10 Gogel aan Canneman, 22 maart 1802, ook in *BW*, 69-71.

11 Gogel aan Canneman, 4 juli 1802, ook in *BW*, 137, resp. Canneman aan Gogel, 1 juli 1802, ook in *BW*, 134-136.

12 Canneman aan Gogel, 15 september 1803, ook in *BW*, 312. Genoemd naar Wijntje Vos, grootmoeder van moederszijde en Cornelis Crul, grootvader van vaderszijde.

13 Canneman aan Gogel, 21 augustus 1802, ook in *BW*, 149-151, resp. Gogel aan Canneman, 22 oktober 1802, ook in *BW*, 191-192.

14 Gogel aan Canneman, 12 oktober 1802, ook in *BW*, 189-190.

15 Gogel aan Canneman, 11 en 27 november 1802, ook in *BW*, 195 en 208-209.

16 Gogel aan Canneman, 24 of 25 april 1802, ook in *BW*, 98-100.

De relatie tussen de echtparen Gogel en Canneman werd niet alleen per brief onderhouden. Over en weer zonden de echtparen elkaar geschenken, vooral in de vorm van etenswaren. Zeker eens per jaar stuurde Gogel een kalfsrib aan Canneman, die daarvoor in hartelijke bewoordingen ‘de gulhartige zenders’ dankte, terwijl Gogel op zijn beurt erkentelijk was voor een ‘vaatje haring, waarvan er reeds eenige met smaak gepasseerd zijn, daarbij aan den zender gedenkende’.¹⁷ Anders dan bij deze geschenken werden bij bestellingen de kosten over en weer zorgvuldig bijgehouden. Gogel was zuinig en kwam daar rond voor uit. Hij vroeg Canneman voor hem een boekenkastje en een tafelbuffet bij een kastemaker in Den Haag te bestellen, omdat hij de prijzen in Amsterdam te hoog vond.¹⁸ Gogel schafte voor de familie Canneman enig porselein aan op een veiling in Amsterdam. Verhandelingen over omvangrijke beurstransacties van tonnen en miljoenen werden zo afgewisseld met berichten over de aanschaf van een kastje van 48 gulden en porselein van 180 gulden.

Toen Canneman in november 1802 aan Gogel vroeg in Amsterdam voor hem een dichtwerk van Cornelis Loots over de Nederlandse overwinning bij Chatham aan te schaffen, reageerde Gogel met de vraag of hij ook niet een drietal recentere dichtwerken van Loots wilde ontvangen. ‘Het is alles *schoon* en doet den digter eer aan.’¹⁹ Nadat Canneman positief gereageerd had, stuurde Gogel hem wel een rekening van vijf gulden en zeven stuivers. Pijnlijk was, dat Canneman enkele maanden later de hevige verontwaardiging bij de Amsterdamse patriotten over een vers van Loots signaleerde. Daarmee zou de door Gogel bewonderde dichter, die ook nog een aangetrouwde oom van zijn vrouw was, openlijk om een ambt solliciteren bij de nieuwe ‘Oranje Kraayers’, de verfoeide Oranjegezinden die na de staatsgreep van oktober 1801 aan invloed wonnen.²⁰ Zoals vaker, reageerde Gogel in het geheel niet op dit vervelende bericht waar hij blijkbaar niet goed raad mee wist.

Gogel en Canneman ontmoetten elkaar ook vrij regelmatig. Gogel was echter zozeer met de beeldvorming rond zijn persoon bezig dat hij geen stap meer in Den Haag wilde zetten. Een bezoek aan de regeringsstad kon volgens hem tot geruchten leiden dat hij zoete broodjes met het nieuwe Bewind wilde bakken dan wel dat hij bezig was een nieuwe revolutie voor te bereiden. ‘Voor den Haag ben ik zo schuw als voor Constantinopel wanneer er de pest regeert’.²¹ Over een mogelijk bezoek aan Canneman schreef hij nogal zwaar op de hand: ‘Wy waren graag eens bij u, maar myn eed op de vorige Staatsregeling zit my in de maag’.²² En een week later: ‘Het gevoel dat ik heb van een nabyzynde revolutie is vooral oorzaak dat ik u geen visite kom geven.’²³ Canneman bezocht hem wel in zijn woonplaats Amsterdam. Een enkele maal ontmoetten ze elkaar in Leiden, maar meestal von-

17 Canneman aan Gogel, 16 november 1802, ook in *BW*, 196-197, resp. Gogel aan Canneman, 23 juli 1802, ook in *BW*, 141-143.

18 Gogel aan Canneman, 27 mei 1802, ook in *BW*, 122-124.

19 Gogel aan Canneman, z.d., waarschijnlijk 18 november 1802, ook in *BW*, 200.

20 Canneman aan Gogel, 25 maart 1803, ook in *BW*, 264.

21 Gogel aan Canneman, 13 juli 1802, ook in *BW*, 139-141.

22 Gogel aan Canneman, 24 augustus 1802 ook in *BW*, 153-154.

23 Gogel aan Canneman, 31 augustus 1802, ook in *BW*, 157-159.

den hun samenkomsten plaats in Hillegom, gunstig gelegen tussen Amsterdam en Den Haag. Gogel was goed bekend in deze plaats, waar zijn schoonvader vandaan kwam en waar hijzelf getrouwd was. Hoewel de aanleiding vaak in het zakelijke lag, waren ook de echtgenotes wel bij deze ontmoetingen aanwezig, zoals in april 1804: 'Ik wilde tegens 12 uren van hier ryden, wy kunnen dan nog te zamen het middagmaal houden, al schoon het wel 4 uren zal worden. Denkyk breng ik myn vrouw mee, altans zo het weer niet te erg is, heden is het al zeer koud. Ik zal morgen aan de wed[uwe] Van Meyeren schryven, opdat zy voor u en mij slaapplaatsen gereed houde.'²⁴ Tijdens die ontmoetingen werden vele 'Hillegomse baarsjes' verorberd die overvloedig in het toenmalige Haarlemmermeer gevangen werden.

Enige voorbereiding vergde een gezamenlijk bezoek met een Haags gezelschap van 16 mensen aan de Amsterdamse schouwburg in maart 1804.²⁵ Het echtpaar Canneman en drie andere echtparen kwamen met nog enkele familieleden naar Amsterdam. Gogel zorgde voor de reservering van twee loges en de nodige schouwburgkaarten. Gogel kwam vaak in de schouwburg en in december 1802 meldde hij vergenoegd dat het door hem in 1796 vertaalde Duitse zangspel 'De apothecar en de doctor' opnieuw gespeeld werd. 'Het was zo barstens vol, dat gedurende dit saison noch zo veel niet ontvangen was.'²⁶ Een ander tijdverdrijf van Gogel dat hij met Canneman deelde, was de eendenjacht. Ook had hij belangstelling voor de vangst van vinken en lijsters, destijds een populair vermaak. Canneman had toegang tot een vinkenbaan in Waalsdorp en nodigde Gogel uit voor 'een paar dagen pret'.²⁷

Opzienbarend vond Gogel het oplaten van een luchtballon waarmee sinds enkele decennia druk werd geëxperimenteerd, ook in Amsterdam. 'Hij heeft tien minuten geleefd. Ik heb hem tegenover mijn comptoir zien passeren. Hij steeg vrij hoog, maar toen hij eens wankelde, was zijn val snel en haastig. Hij was ook van geen duurzame stof, maar van papier of catoen'. Er was een nieuwe, sterkere ballon in de maak maar Gogels tijd was kostbaar en hij vermeldde uitdrukkelijk dat hij de volgende maal zou wachten 'totdat het geschreeuw op straat mij bekend maakt dat er iets te kijken is'.²⁸

Direct na zijn terugkeer in Amsterdam hervatte Gogel zijn handelsactiviteiten. Gedurende zijn agentschap waren deze waargenomen door zijn compagnon De Lanoij, met wie hij na zijn terugkeer bleef samenwerken tot 31 augustus 1804.²⁹ Gogel zette de zaken daarna alleen voort.³⁰ Over Gogels bedrijf is niet zo veel be-

24 Canneman aan Gogel, 26 april 1804, ook in *BW*, 369-370.

25 Canneman aan Gogel, 27 februari en 6 maart 1804, ook in *BW*, 343-345 en 346.

26 Gogel aan Canneman, 17 december 1802, ook in *BW*, 219-221.

27 Canneman aan Gogel, 13 september 1803, ook in *BW*, 310-311.

28 Gogel aan Canneman, 12 oktober 1802, ook in *BW*, 189-190.

29 GAA, Notarieel Archief, nr. 17339/402, 26 september 1804, akte van dissolutie per 31 augustus 1804.

30 Volgens Sillem richtte Gogel in 1801 een nieuw handelshuis op onder de naam Gogel en D'Arripe, Sillem, *Gogel*, 67-68; ook Colenbrander noemt een koopman D'Arripe enkele malen als compagnon van Gogel, zie bijv. *GAGN*, deel 1, 342 noot en deel 6, band 1, 442 noot. In Gogels archief wijst echter niets op een associatie met D'Arripe, zoals ook Van Leeuwen-Canneman concludeert (*Briefwisseling*, xxxvii). Wel had Gogel tijdens zijn opleiding F. d'Arripe leren kennen, met wie hij regelmatig zakelijke contacten had. In 1807 correspondeerde Gogel met hem over douanekwesties (*NA*, Gogel, inv.nr. 43).

kend. Afhankelijk van wat zich voordeed, handelde Gogel in goederen en in geldwaardige papieren. Hij verhandelde de kleurstof meekrap voor Ermerins, die zich als koopman in Zeeland had gevestigd en de stof daar inkocht.³¹ Ook handelde Gogel in zeep en de kleurstof indigo.³² Nog steeds waren er internationale handelsrelaties, onder meer met kooplieden in Rouen, Parijs en Philadelphia. Gogel was betrokken bij de invoer van katoen uit Georgia en onderhandelde over invoerrechten met de Amerikaanse Raad die in december 1800 in de plaats van het West-Indisch Comité was gekomen.³³ In november 1803 wees hij een gemachtigde aan om in Noord-Amerika zijn belangen te behartigen.³⁴ Een enkele maal reisde Gogel naar het buitenland. Zo maakte hij in juni 1802 een reis naar Antwerpen 'om er wat bij te verdienen'. Hij reisde via Breda, waar hij vrouw en kind voor enige weken achterliet bij familieleden, het echtpaar Nahuys-Crul, met wie hij tevens bevriend was. In Antwerpen verbleef Gogel enkele dagen bij zijn handelsrelatie Pinto, vervolgens was hij een dag of tien te Brussel, Leuven en Gent. De reis was wel plezierig, maar leverde zakelijk gezien weinig op.³⁵ Over de handel liet hij zich heel wisselend uit. Hij was wel erg negatief toen hij verzuchtte: 'ik heb, Godbeterd, niets meer te doen. Myne zaken loopen dood en teniet.'³⁶

In 1803 Gogel plaatste een lening van 240.000 gulden ten behoeve van de eigenaren van enkele plantages op Berbice, een voormalige Nederlandse kolonie ten westen van Suriname. In deze tijd werden in Berbice zo'n driehonderd plantages actief bewerkt, waarin ook een aantal Amsterdamse handelshuizen had geïnvesteerd.³⁷ Gogels lening was bestemd voor de plantages Nooitgedacht, Vrede en Vriendschap en de helft van De Goudmijn.³⁸ Eerder had Gogel zich gekeerd tegen beleggingen van Bataven in het buitenland en had hij zelfs een verbod bepleit. Bij zijn poging tot grondaankoop in Amerika was al gebleken dat hij zich persoonlijk niet altijd aan dit principe hield. Intussen had hij ook zijn standpunt bijgesteld. Verbieden zou wel eens schadelijk kunnen zijn voor de handelssector en was daarom 'inpolitiek'.³⁹

Kort na zijn terugkeer in Amsterdam trad Gogel opnieuw toe tot het bestuur van de Beleenbank. Het Staatsbewind had hem laten weten dat het graag zou zien

31 Ermerins aan Gogel, 31 januari en 26 april 1802, NA, Gogel, inv.nr. 26, ook aangehaald in Vles, *Gogel*, 139.

32 Advertentie in *Leydse Courant*, 4 juli 1804.

33 Bijlagen bij Canneman aan Gogel, 4 oktober 1803, ook in *BW*, 318-319.

34 GAA, Notarieel Archief, inv.nr. 445, nr. 17337/695, 4 november 1803, betreft een in het Engels gestelde akte van generale procuratie voor Noord-Amerika van Isaac Jan Gogel aan Johann Peter Meyer. Ook aangehaald door Vles, *Gogel*, 138, die concludeert dat Gogel zich weer bezighield met grondtransacties in Noord-Amerika. Het ging echter om een algemene procuratie, het ligt meer voor de hand dat het om handel in goederen of effecten ging.

35 Gogel aan Canneman, 25 juni 1802, ook in *BW*, 132-133.

36 Gogel aan Canneman, 13 september 1802, ook in *BW*, 169-171.

37 Netscher, *Geschiedenis van de koloniën*, 282.

38 Vastgelegd in een akte van 28 december 1803, genoemd bij de lijst van hypotheekhouders van Berbice, met gegevens tot en met 31 december 1815, NA, Goldberg, inv.nr. 181. De datum van de akte is opmerkelijk, omdat na de hervatting van de oorlog in mei 1803 Berbice op 24 september van dat jaar weer aan Engeland was overgegeven, Colenbrander, *Schimmelpenninck en koning Lodewijk*, 14.

39 Gogel aan Canneman, 19 april 1802, ook in *BW*, 94-95.

dat hij de functie weer op zich zou nemen.⁴⁰ Men kende zijn politieke gevoelens, maar betoogde dat de Beleenbank met de landsregering niets van doen had.⁴¹ Commissarissen konden over de benoeming eenvoudig een mededeling aan de (waarnemend) agent van Financiën Abbema sturen, die het bericht voor kennisgeving kon aannemen, aangezien goedkeuring niet aan de orde was. In de kring van Doctrina was kritiek te horen over Gogels toetreding.⁴² Toen hij in februari 1798 ontslag had genomen als bestuurder van de Beleenbank had hij immers met het oog op een noodzakelijke bezuiniging nog geadviseerd zijn vacature niet op te vullen.⁴³ Bovendien was het de bedoeling de werkzaamheden van de Bank medio 1802 te beëindigen.⁴⁴ Er was het gerucht dat Gogel vooral om financiële overwegingen de baan aanvaardde. Dat zal wel hebben meegespeeld, maar bij Gogel gaf de doorslag dat hij, ondanks zijn afkeer van het Bewind, graag betrokken wilde blijven bij (semi-)bestuurlijke activiteiten. Daar duidde ook de besmukte opmerking op dat 'ik met opoffering van particulier gekwetst gevoel, my niet geheel aan den dienst des Vaderlands wil onttrekken'.⁴⁵

IN AFWACHTING VAN EEN NIEUWE KANS

Gogels kritiek, die in september 1801 tot zijn ontslag als agent leidde, richtte zich vooral tegen het afzweren van het eenheidsstreven. Ook stuitte het streven naar een vergaande politieke verzoening met de regenten van voor 1795 en de Oranjegezinden hem tegen de borst. Daar kwam bij dat Gogel bezwaar had tegen de vervanging van het vijfkoppige Uitvoerend Bewind door een uitgebreid college van twaalf mannen, het Staatsbewind. Deze nieuwe constructie was volgens hem erg inefficiënt.

Het Staatsbewind bestond in de eerste plaats uit de leden van het Uitvoerend Bewind die na de staatsgreep waren overgebleven, te weten Van Haersolte, Besier en Pijman. Gogels oud-collega Spoor was voor zijn medewerking aan de totstandkoming van de nieuwe Staatsregeling eveneens beloond met een lidmaatschap van het Staatsbewind. Verder was er een groep nieuwkomers, oud-regenten van patriotse en 'bleke oranjekleur', waartoe Samuel van Hoogstraten, Gerard Brantsen en Egbert van Juckema Burmania Rengers behoorden.⁴⁶ Het Staatsbewind is wel omschreven als 'een gezelschap van tamme patriotten onder toevoeging van een aantal ex-prinsgezinden'.⁴⁷ Schimmelpenninck wilde in het Staatsbewind geen zetel aanvaarden, hoewel hij verschillende malen werd uitgenodigd. Hij ondersteunde weliswaar de brede politieke samenwerking, maar keek met afgrijzen naar het college

40 Abbema aan Gogel, 13 november 1801, NA, Gogel, inv.nr. 2.

41 Canneman aan Gogel, 14 november 1801, ook in *BW*, 10-12.

42 Canneman aan Gogel, 28 november 1801, ook in *BW*, 16-21.

43 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 28 februari 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 7.

44 De ontbinding vond in werkelijkheid pas plaats op 10 september 1806, *Briefwisseling*, 168 noot.

45 Gogel aan Abbema, 15 november 1801, NA, Gogel, inv.nr. 2.

46 De term 'bleke oranjekleur' is van Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 236.

47 Rogier, *Eenheid en scheiding*, 263.

van twaalf regeerders, dat wel het tegenovergestelde was van het eenhoofdige presidentschap dat hij voorstond. Hij hield zijn kruut dan ook liever droog.⁴⁸

Gogel volgde vanuit Amsterdam de politieke ontwikkelingen. Zijn frustratie was groot. 'Ik geloof niet', schreef hij in maart 1802, 'dat er ooit een meer misnoegd hoopje menschen geweest is, als thans de Bataven. Men schrikt om ergens te komen, want het geknor is eindeloos.'⁴⁹ Zelfs de aankondiging van de Vrede van Amiens die een einde maakte aan de in 1793 begonnen oorlog tussen Engeland en Frankrijk leidde niet tot meer optimisme. Gogel toonde niet alleen afkeer van het Staatsbewind, maar stelde zich ook als een buitenstaander op ten opzichte van de politiek in het algemeen, die hij karakteriseerde met begrippen als 'snoeven, plooiën, draaien, knoeien, liegen, bedriegen en schurkerij'.⁵⁰

Bij zijn aankomst in Amsterdam had Gogel een 'remarquabel stukje' in de *Binnenlandsche Bataafsche Courant* gelezen waaruit hij opmaakte dat zelfs de Pruisische koning niet meer aan een herstel van het Oranjehuis dacht en dat dit 'de moeder Or(anje) party op het retour van hunnen geliefden niet zeer opwekken kan'.⁵¹ De gewezen stadhouder Willem v legde korte tijd later inderdaad een verklaring af om een schadeloosstelling voor zijn zoon mogelijk te maken.⁵² Vanuit zijn Duitse verblijf gaf de voormalige stadhouder in de brieven van Oranienstein van 26 december 1801 zijn aanhangers de raad van de omstandigheden het beste te maken en ambten aan te nemen onder het nieuwe Bewind. Terwijl direct na de staatsgreep van 1801 uitgesproken Oranjegezinden veelal nog bedankten voor posten in het nationale bestel, kwam er nu snel een kentering.

Toch was Gogel er niet geheel gerust op dat het land van het Oranjehuis af was. Toen hij in maart 1802 grote publieke ontevredenheid waarnam, schreef hij 'als Willem van Oranje in Doctrina kwam, ja misschien zelfs in den Uitkyk, zou hij er misschien gulhartig ontvangen worden'.⁵³ Medio juni tekende Willem v echter een regeling van Frankrijk en Pruisen waarbij Fulda en enkele andere bezittingen in Duitsland aan het Oranjehuis werden toegekend als compensatie voor het verloren stadhouderschap, dat hiermee formeel werd opgegeven. De bezittingen stond de voormalige stadhouder vervolgens af aan zijn zoon Willem Frederik.⁵⁴

In de loop van 1802 werd bij gewestelijke departementen en steden ongeveer twee-vijfde van de posten aan de Oranjegezinden toegekend.⁵⁵ Gogel constateerde verbitterd: 'In het Sticht gaat het beestagtig toe met verwijderen. Alles wat maar patriot is, wordt afgezet. [...] O Hemel! Dit had men in 1795 moeten kunnen voorzien! Men zou zo genadig met dat canaille niet geleefd hebben. Zoek broederschap met dat vee, en zij stooten u den dolk in het hart!'⁵⁶

48 Rogier, 'Schimmelpenninck', 91.

49 Gogel aan Canneman, 25 maart 1802, ook in *GAGN*, deel 4, band 2, 348; in de *Briefwisseling* is deze passage ten onrechte opgenomen bij een brief van 5 april 1802, ook in *BW*, 85.

50 Gogel aan Canneman, 12 oktober 1802, ook in *BW*, 189-190.

51 Gogel aan Canneman, 15 november 1801, ook in *BW*, 13-14.

52 Koch, *Koning Willem 1*, 124.

53 Gogel aan Canneman, 11 maart 1802, ook in *BW*, 59-61.

54 Koch, *Koning Willem 1*, 133-139.

55 Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 253.

56 Gogel aan Canneman, 13 september 1802, ook in *BW*, 169-171.

Hoewel Gogel afkeer van de politiek toonde, dook zijn naam op in de geruchten over nieuwe revolutionaire initiatieven. Zo kwam zijn naam voor in de correspondentie van Wiselius en Besier over een revolutionair plan van Daendels. Wiselius merkte op dat er ook in Parijs 'gewerkt' werd, maar dat hij niet kon ontdekken door wie, en vervolgens schreef hij: 'G[ogel] is zeker mede à la tête'.⁵⁷ Gogel reageerde nogal koel op het gerucht dat hij tijdens zijn zakenreisje naar Antwerpen ook in Parijs was geweest om een revolutie te bewerken: 'Ik heb er niet aan gedacht'.⁵⁸ Canneman signaleerde kort daarna opnieuw 'het vertelzel' dat Gogel 'met hostile oogmerken' in Parijs zou zijn geweest. 'Gy zoud niet geloven hoe veel dit laatste hier ingang vind'.⁵⁹ Menigeen vertrouwde blijkbaar Gogels gebrek aan politieke ambitie niet.

Aangezien de geruchten aanhielden, liet Gogel weten zelf alleen onder strikte voorwaarden aan een nieuw bewind te willen deelnemen: 'Ik heb [...] gedeclareerd dat ik my in geen revolutie zoude inlaten, welke niet de *ongelimiteerde* eenheid in bestuur, wetten en finantiën ten doel en ten onmisbaren gevolge hebben moest'. En verder: 'Men krygt my zonder de zekerheid der bovenstaande by my voor het heil des vaderlands onmisbare conditiën, ook op geenderlei wyze meer in eenigen post van bestuur in 's Lands zaken, en dit is reden genoeg om buiten bereik te blyven, als er iets voorvalt'.⁶⁰ Gogel wilde alleen besturen, als hij zijn beleidsprogramma kon uitvoeren.

Omdat Gogel de kans klein achtte dat zijn voorwaarde vervuld zou worden, zag hij voor zichzelf geen rol weggelegd: 'Er zijn menschen die meenen dat Vader Van Hasselt en ik onder surveillance gesteld zyn. Men doet ons waarlijk te veel eer, want wij bemoeyen ons met geene revoluties.' Hij voegde daar nog aan toe: 'aanhang zoeken, of nog minder, aan eens anders leyband te loopen en nog eens voor anderen de Castanjes uit het vuur te halen, zooals op 12 juny 1798, zo mal zijn wy niet meer'.⁶¹ Wellicht was dat een algemene uiting van frustratie, wellicht sloeg het specifiek op Schimmelpenninck. Deze was bij de voorbereiding van de staatsgreep van juni 1798 op de achtergrond gebleven, maar had daarna weer veel politieke invloed gekregen en ambieerde nu volgens Gogel een presidentschap waarvoor hij als het ware in de wachtkamer zat. 'Ik geloof aan den korte duur der tegenwoordige orde van zaken. [...] Men schynt een president of zoals dat ding anders heeten mag, te zullen invoeren. S[chimmelpenninck] heeft *altyd* de leer der Americ[aanse] constit[utie] gepreekt, en my altoos gezegd dat hy die constitutie nog de beste vond. Word S[chimmelpenninck] dan ook een tweede Washington'.⁶²

Gogel gaf met zijn weergave van de toedracht in juni 1798 wel een vertekend beeld van de werkelijkheid. Gogel trok toen zelf aan de touwtjes, verbitterd als hij was door de afzetting van het Amsterdamse stadsbestuur en afkeurenswaardig-

57 Wiselius aan Besier, 14 juli 1802, NA, Wiselius, inv.nr. 4, ook in *GAGN*, deel 4, band 2, 363-364.

58 Gogel aan Canneman, 13 juli 1802, ook in *BW*, 139-140.

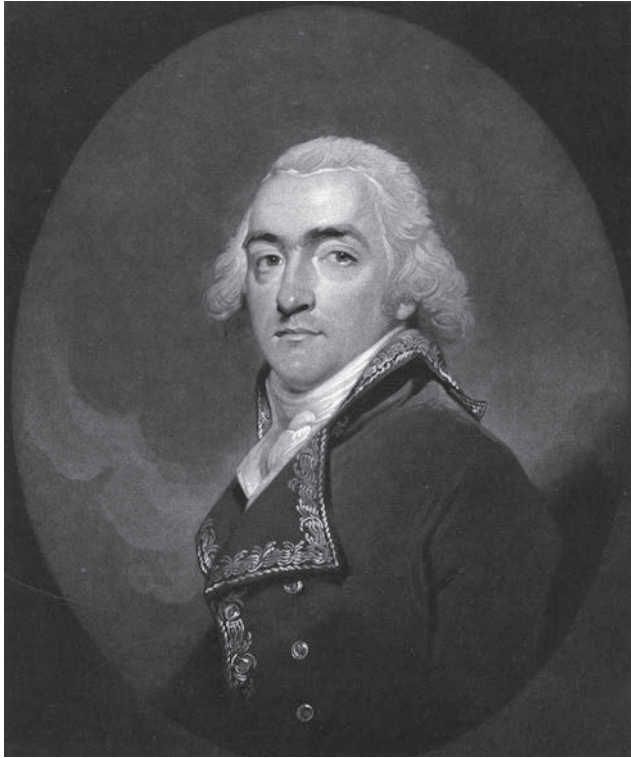
59 Canneman aan Gogel, 23 juli 1802, ook in *BW*, 143-147.

60 Gogel aan Canneman, 31 augustus 1802, ook in *BW*, 157-159, inzh 158.

61 Gogel aan Canneman, 7 september 1802, ook in *BW*, 164-165.

62 Gogel aan Canneman, 31 augustus 1802, ook in *BW*, 157-159, inzh 158.

Afb. 14 Portret van Herman Willem Daendels (1795), door Charles Howard Hodges, naar een ontwerp van Evert Maaskamp, Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-1906-3377.

ge handelingen van Uitvoerend Bewind en Constituerende Vergadering. Hij werd niet door anderen gestuurd, maar nam zelf initiatieven die tot de staatsgreep leidden. Pikant was wel, dat drie jaar later Gogel minister van Financiën werd onder raadpensionaris Schimmelpenninck en gebruik maakte van diens presidentiële bevoegdheden om een unitarisch beleidsprogramma door te voeren.

Intussen ging in 1802 Daendels door met zijn plannen om het zittende Bewind te vervangen. De generaal overlegde onder meer met de Franse legerchef in Noord-Nederland, Dumonceau.⁶³ In september hadden beide militairen op het Loo een onderhoud met Schimmelpenninck die toen in ons land verbleef. Daarover berichtte een *Bulletin aan de Bataafse armee*, waarin een staatsgreep van deze drie werd aangekondigd. Canneman schreef aan Gogel: ‘Een officier van een der generale divisie-staven is ook by mij uit naam der drie mannen officieel hunnen aanstaande overkomst tot verandering der publieke zaken komen aankondigen.’⁶⁴ Blijkbaar hield ook Gogel daar rekening mee, want hij overwoog eind september om zich naar het buitenland te begeven ‘om buiten alle aanzoek te blijven’. Hij had er spijt van dat hij niet al eerder naar Londen was gereisd, waar ‘ik misschien met eenige vrugt voor myne zaken eenige tyd had kunnen blijven.’ En daarna volgde

63 Daendels aan Wiselius, 5 augustus 1802, NA, Wiselius, inv.nr. 4, ook in *GAGN*, deel 4, band 2, 374.

64 Canneman aan Gogel, 27 september 1802, ook in *BW*, 177.

de uitsmijter: 'Ik zal eens zien, als de nieuwe constitutie niet naar myn zin is, verdom ik het toch, en de geheele natie in massa sleept my noch niet naar Den Haag. Gy weet dat ik een weinigje onverzettelyk ben?'⁶⁵

Een week later meldde hij dat hij 'geen der drie' had gesproken, maar dat een zekere R. hem en Van Hasselt had bezocht. Van deze contactman had hij begrepen, dat 'er nog geen algemeen besloten plan *scheen* te zyn. Schimmelpenninck zal er misschien wel een gereed hebben, *maar die wacht eerst den uitslag af*. Vive la prudence et la diplomatie!'⁶⁶ Dit laatste woord kon ook als duplomatie worden gelezen: door een u boven de i te schrijven, gaf Gogel nog eens aan dat hij Schimmelpenninck verweet op twee paarden te wedden. Zelf had hij echter ook een nogal wisselende opstelling. Terwijl Gogel een week eerder nog buiten alle voorbereidingen van een staatkundige verandering wilde blijven, schreef hij nu bij de contactman concreet te hebben gepleit voor een Uitvoerend Bewind van Ermerins en Van Swinden, de twee directeuren die zich tegen de staatsgreep van 1801 hadden verzet, met toevoeging van Goldberg, hemzelf en nog een vijfde, en bovendien herstel van de eerdere constitutie. Hij had op zijn revolutionaire voorstel geen reactie ontvangen, zodat hij betwijfelde of het spoorde met de ideeën van de grote man achter de coulissen, met wie hij Schimmelpenninck bedoelde. Verder schreef hij: 'Eén ding is zeker, de boel is te ver gegaan. Ik heb mij er nog niet mede bemoeid, doch gaat men tot daden van geweld over, dan word het plicht. Het moet dan, al was het met bloed, beslist worden of Oranje of de patriotten het land regeeren zullen. [...] Hier wagt alles de revolutie af, en *niemand*, misschien geen *een* mensch in Amsterdam kiest de partij van de overheerschers'. Hij eindigde zijn brief met de bezwering dat hij liever buiten alles bleef, niettemin 'ben en blijve ik de oude gezwooren vijand van Oranje, aristocratie en verwarring en ben bereid datgeen te doen en te wagen, wat ik meermalen gedaan en gewaagd heb'.

Twee dagen later schreef Canneman hem echter wat ironisch, dat de gehele, zoveel gerucht makende historie was gesust 'dankzy de schikkende en plooyende geest van den excelleerende diplomaat', waarmee hij Schimmelpenninck bedoelde.⁶⁷ Daendels vroeg en kreeg zijn ontslag uit militaire dienst en Schimmelpenninck zag zijn eerdere verzoek om gezant in Londen te worden alsnog ingewilligd. Het Staatsbewind zat nog vast in het zadel, hoewel Gogel constateerde, dat het gouvernement maar weinig aanhangers had, namelijk een 'gering getal vleyers en ambtbejagers, die het gat van de duivel zouden likken om een brok te hebben'. En niemand zou volgens hem een traan laten 'als kuyerde het bestuur des Lands cum annexis morgen naar Ham of Cayenne' (Franse staatsgevangenis respectievelijk Frans verbanningsoord).⁶⁸

65 Gogel aan Canneman, 28 september 1802, ook in *BW*, 179-181.

66 Gogel aan Canneman, 4 oktober 1802, ook in *BW*, 183-184.

67 Canneman aan Gogel, 6 oktober 1802, ook in *BW*, 186-188.

68 Gogel aan Canneman, 17 december 1802, ook in *BW*, 219-221, citaat ook in *GAGN*, deel 4, band 2, 396 noot. Colenbrander liet de woorden 'die het gat [...] een brok te hebben' weg, blijkbaar uit fatsoensoverwegingen, zonder dat te vermelden, zoals eerder signaleerd in Boels, *Binnenlandse zaken*, 199.

HAND- EN SPANDIENSTEN

Nadat hij eind 1801 in Amsterdam was teruggekeerd, volgde Gogel nauwlettend de gang van zaken bij het agentschap van Financiën waar hij aanvankelijk was opgevolgd door Abbema als tijdelijk agent. Al snel trad het collegiale bestuur aan, dat in de nieuwe Staatsregeling was aangekondigd. Aan het hoofd van Financiën kwam een 'raad van finantie', bestaande uit een thesaurier-generaal en drie leden (raden). Eerst trachtte men tevergeefs orangisten over te halen een benoeming tot thesaurier aan te nemen.⁶⁹ Na enkele weigeringen ging de federalistische patriot Joan Arent de Vos van Steenwijk als de nieuwe thesaurier en voorzitter van het college optreden.

Gogel kon zijn vroegere werk niet loslaten. Hij vroeg aan Canneman een overzicht van de laatste stand van zaken bij de projecten van het agentschap en een lijst van medewerkers, hun functies en salarissen.⁷⁰ Een informele schets van de actuele financiële situatie voorzag hij van technisch commentaar.⁷¹ Gogel bleef bij Canneman aandringen op het sturen van stukken, hij wilde ook beschikken over de handelingen van de '94 apostelen', het Vertegenwoordigend Lichaam van de vorige regeerperiode. Hij verzuchtte: 'Ik heb byna niets, en daar my welhaast de lust zoude prikkelen om eens voor de toekomst te schryven, zoude ik gaarne daarvan hebben wat er te krygen was.'⁷² Een medewerker van de Beleenbank die bij Financiën in Den Haag in dienst was getreden, werd in januari 1803 op verzoek van Canneman door Gogel ingewijd in de overheidsboekhouding. Gogel gaf hem niet alleen onderricht, maar stelde met behulp van de meegebrachte stukken ook nog zelf de rekening over het afgelopen jaar 1802 op.⁷³ Dat alles gaf niet de indruk van iemand die opgelucht was vertrokken, maar wel van een gedreven werker die nog gehecht was aan zijn vroegere functie.

Verschillende bestuurders van het nieuwe Bewind betreurden dat Gogel niet bereid was om na de staatsgreep een bestuurlijke functie te blijven bekleden. Hij werd gezien als een lastig, maar zeer deskundig en buitengewoon actief bewindsman. Appelius en Van de Kastele, leden van de Raad van Financiën, hadden graag Gogel als thesaurier-generaal aan 'het roer der fin[anciën]' gezien.⁷⁴ Zelf stelde Canneman het voor alsof vooral Ermerins, de 'president zonder vergadering', door zijn raadgevingen er de hand in had gehad dat Gogel niet voor het nieuwe Bewind had gekozen. Anders had Gogel thesaurier kunnen zijn.⁷⁵ Canneman vergat dat het toch niemand anders dan Gogel zelf was geweest, die om politieke redenen voet bij stuk had gehouden.

69 Pfeil, 'Tot redding', 318-319.

70 Gogel aan Canneman, 25-26 november 1801, ook in *BW*, 14-16.

71 Gogel aan Canneman, z.d. (tussen 28 november en 10 december 1801, ook in *BW*, 21-24.

72 Gogel aan Canneman, 13 december 1801, ook in *BW*, 27-28.

73 Canneman aan Gogel, 11 februari 1803, ook in *BW*, 243-245.

74 Canneman aan Gogel, 10 december 1801, ook in *BW*, 24-26, resp. Canneman aan Gogel, 2 februari 1802, ook in *BW*, 33-35.

75 Canneman aan Gogel, 14 december 1801, ook in *BW*, 29-30. Volgens *BW*, 30 noot had Canneman hier Besier op het oog, maar deze had juist geprobeerd Gogel in het zadel te houden.

De Raad van Financiën had, op Van de Kastele na, geen unitarische achtergrond. Niettemin waren de leden overtuigd van de noodzaak om het systeem van financieel toezicht op de gewesten, dat door was Gogel ingevoerd, voort te zetten. De pogingen van de departementale besturen om terrein terug te winnen, leidden wel tot vele conflicten, maar sorteerden weinig effect. Er was in dit opzicht eerder sprake van een status quo.⁷⁶

Bij twee zaken wilde het Staatsbewind graag van de diensten van Gogel gebruik blijven maken. Het ging om een nieuw ontwerp van een nationale bank en om transacties op de geld- en kapitaalmarkt. Ondanks zijn afkeer van het Bewind ging Gogel zich met beide onderwerpen bezighouden. Abbema had direct na zijn aantreden als tijdelijk agent het Staatsbewind geattendeerd op het plan van Gogel uit 1798 voor een nationale bank dat in het Vertegenwoordigend Lichaam was gestrand.⁷⁷ Het Bewind had de hervatting van Gogels werkzaamheden bij de Beleenbank in Amsterdam vooral toegejuicht, omdat hij er dan gemakkelijker toe gebracht kon worden om zich opnieuw in te zetten voor een nationale bank met een brede opzet, 'uw troetelkind', zoals Canneman deze Bank aanduidde.⁷⁸ Medio januari 1802 vroeg De Bordes, die ook onder de nieuwe Raad van Financiën als secretaris fungeerde, of Gogel de post van president van de Bank zou willen aannemen en een nieuw reglement wilde concipiëren. De Bordes schreef dat men 'zelfs in eene revolutie geheel tegens uwe denkbeelden uitgevallen uw persoon niet ontbeeren kan'.⁷⁹ Gogel reageerde positief door twee weken later al een eerste proeve van een concept-reglement klaar te hebben. Respectvol constateerde Canneman dat zijn vroegere chef 'de kunst nog niet vergeten (was) van helder te denken en gemakkelyk te werken'.⁸⁰ Gogel stuurde het stuk ook voor commentaar aan Goldberg met de mededeling dat hij 'de reglementen bij andere natiën, bijzonder de Engelsche' als leidraad had genomen. Het reglement bevatte niet minder dan 59 artikelen, toch had Gogel getracht 'niet te veel en niet te weinig voor te schrijven, het huishoudlijke geheel aan de successive baasen overlatende'.⁸¹ Beiden waren kennelijk enthousiast over het project, want medio februari meldde Gogel dat Goldberg hem 'eene menigte reflectiën' had gestuurd, waarop hij intussen al weer had gereageerd met 32 zijden contrareflectiën. Hoewel hij Goldbergs commentaar op sommige punten wat schoolmeesterachtig vond, had hij een aantal aanbevelingen wel overgenomen.⁸² Gogel stuurde zijn concept-reglement eind februari al naar Den Haag. Blijkbaar vond hij dat hij nu wel genoeg had gedaan, want toen hem nog een schriftelijke toelichting voor het Wetgevend Lichaam werd gevraagd, verwees Gogel daarvoor wat korzelig naar de argumenten voor een nationale bank in '*Smith's Wealth of Nations*' en andere werken.⁸³

76 Pfeil, '*Tot redding*', 373-376.

77 Abbema aan Staatsbewind, 11 november 1801, NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 50.

78 Canneman aan Gogel, 28 november 1801, ook in *BW*, 16-21.

79 De Bordes aan Gogel, 16 januari 1802, NA, Gogel, inv.nr. 22, aangehaald zonder bronvermelding in Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 224 en ook vermeld in *BW*, 7 noot.

80 Canneman aan Gogel, 2 februari 1802, ook in *BW*, 33-35.

81 Gogel aan Goldberg, 1 februari 1802, NA, Goldberg, inv.nr. 223C, ook aangehaald in De Jong, *Geschiedenis van De Nederlandsche Bank*, deel 1, eerste stuk, 26.

82 Gogel aan Canneman, 16 februari 1802, ook in *BW*, 38-40.

83 Gogel aan Canneman, 11 maart 1802, ook in *BW*, 59-61.

Gogel liet weten dat hij met weinig mensen de Bank zou kunnen leiden.⁸⁴ Wel zou de president een plaatsvervanger nodig hebben, 'niet omdat hij het niet alleen af zou kunnen, maar omdat hij niet de slaaf van kleinigheden zou behoren te worden'. Erg fijngevoelig was Gogel niet, want na deze van zichzelf overtuigde opmerking vroeg hij Canneman of het plaatsvervangerschap misschien iets voor hem was en omdat Canneman bij Financiën weg wilde gaf Gogel hem het advies: 'dryf daarom de Bank maar zo veel gy kunt.'⁸⁵

Op 21 mei 1802 diende het Staatsbewind het voorstel voor de nationale bank bij het Wetgevend Lichaam in.⁸⁶ Uit de toelichting bleek nog eens dat het doel een ander was dan in 1798. Toen had Gogel de instelling vooral bedoeld voor de tijdelijke financiering van buitengewone heffingen, al begon daarnaast toch ook al de wens te spelen om een opleving van de kwijnende handel te bewerkstelligen. Volgens het nieuwe voorstel van 1802 moest de Bank in de eerste plaats een middel worden om de 'diegeslagene wonden' van het land te helpen genezen en mee te werken aan het herstel van de algemene welvaart. De oprichting van de bank zou niet alleen de koophandel, maar ook de 'Vaderlandsche Fabriken' en de landbouw ten goede komen. Gogels voorstel van 1802 was een voldragen ontwerp van een nationale kredietinstelling, dat op vrijwel alle belangrijke punten bij de tijd was.⁸⁷

Het Wetgevend Lichaam verwees de voordracht zoals gebruikelijk naar een commissie. Canneman signaleerde dat 'het Bewind en de Raad wel willen, maar dat de wetgevers dwarsbomen en door allerlei intriguanten aangeblazen worden'.⁸⁸ De hardste oppositie kwam van het stadsbestuur en de kamer van koophandel van Rotterdam. Zij spraken zich uit tegen het monopolie van een nationale bank in Amsterdam.⁸⁹ In die stad zelf keerden de Wisselbank en de kassiersbedrijven zich tegen een nieuwe concurrent met overheidsprivileges.⁹⁰ Eind augustus stuurde de commissie een voorlopig verslag met kritische opmerkingen. Het Staatsbewind drong er bij Gogel op aan over de opzet van de Bank te gaan overleggen met enkele leden van de commissie, om 'hunne huiverigheid te overwinnen'.⁹¹ Gogel weigerde botweg 'om Van Lennep en Gildemeester, die ik anders nooit zie, op te gaan zoeken, dit doe ik niet, al kwam het ding er ook nooit'.⁹² Het was weer eens een voorbeeld van zijn stroeve opstelling als het om de omgang met invloedrijke mensen ging. Het was in elk geval een gemiste kans om het Wetgevend Lichaam te beïnvloeden. Gogel was gepikeerd over de kritiek op zijn voorstel. Hij wilde niet de indruk wekken dat hij persoonlijk belang had bij de oprichting van de Bank. Gogel stelde

84 Gogel aan Canneman, z.d. (24 of 25 april 1802), ook in *BW*, 98-100.

85 Gogel aan Canneman, z.d. (23 mei 1802), ook in *BW*, 117-118.

86 Wetsontwerp Algemeene Bataafsche Beleen-, Discompto- en Deposito-Bank, 21 mei 1802, *NA*, Gogel, inv. nr. 22, ook in Sillem, *Gogel*, 320-326.

87 De Jong, *Geschiedenis van De Nederlandsche Bank*, deel 1, eerste stuk, 35.

88 Canneman aan Gogel, 10 juli 1802, ook in *BW*, 137-139.

89 Brief van de gemeente Rotterdam, 14 juni 1802; Memorie van bezwaren van de Kamer van Koophandel te Rotterdam, 10 juni 1802; beide stukken in *NA*, Gogel, inv. nr. 22.

90 Uittenbogaard, *De Nederlandsche Bank 1814-1852*, 56.

91 Canneman aan Gogel, 28 augustus 1802, ook in *BW*, 155-157. Het voorlopig verslag bevindt zich in *NA*, Gogel, inv. nr. 22.

92 Gogel aan Canneman, 31 augustus 1802, ook in *BW*, 157-159.

nog eens vast dat hij 'onder dit Bestuur geen post [wilde] hebben'. In werkelijkheid had hij wel degelijk belangstelling, hij had zelfs al eerder uiteengezet hoe hij de Bank zou willen leiden. Hij was bereid zijn medewerker bij de Beleenbank Van 't Wout als boekhouder af te staan aan Canneman, maar hij wilde hem terug als de nationale bank er zou komen en als hij, Gogel, daar een betrekking zou krijgen.⁹³

Voor het geval het voorstel voor een nieuwe nationale overheidsbank toch zou stranden, stelde hij ook een plan op voor een particuliere bank. Hij liet aan Canneman weten: 'ik ben, *dit zeer en secret*, bezig om de Bank *zonder* het gouvernement te etabliseren. [...] Ik heb het plan geconcipieerd, maar weet noch niet of het behagen zal, kunt gy ook eens, zeer onderhands en par maniere de discours, polsen?'⁹⁴ Er bleek echter weinig belangstelling voor een particuliere bank te bestaan, ook omdat op dat moment een dergelijk idee de kansen op een overheidsbank zou verkleinen.

De commissie uit het Wetgevend Lichaam bracht pas op 29 juli 1803 een eindverslag uit dat tot verwerping van het bankproject adviseerde, waarna het parlement enkele dagen later een negatief besluit nam.⁹⁵ De bezwaren waren vooral gericht tegen het gevaarlijk geachte papiergeld dat de Bank in omloop zou brengen en tegen een te grote invloed van de overheid op de Bank. Verder had de commissie er bezwaar tegen dat uitsluitend een octrooi zou worden verleend aan een in Amsterdam gevestigde bank. Gogel was nog bereid om een memorie op te stellen, waarin hij de bezwaren van de commissie trachtte te weerleggen. Zijn openingszin zette de toon: 'Wanneer men eenen hond wil slaan, dan vindt men ligtelijk een stok, zegt een oud Hollandsch spreekwoord.'⁹⁶ Hij gaf weinig toe en stemde alleen in met enkele wijzigingen die de Bank onafhankelijker zouden maken van staatsinvloed. Op basis van zijn stuk beantwoordde de Raad de bedenkingen van het Wetgevend Lichaam in een memorie aan het Staatsbewind van 4 november 1803.⁹⁷ Er kwam echter geen vervolg. Ook al kwam de Bank in de Bataafs-Franse tijd niet tot stand, het werk van Gogel zou uiteindelijk niet vergeefs zijn. In 1814 liet Willem I het ontwerp van Gogel van 1802 uit de bureaulade halen. Gogel had het plan zo zorgvuldig voorbereid dat zijn ontwerp toen in enkele dagen in een concreet beleidsvoorstel kon worden omgezet en aanvaard.

Meer direct resultaat hadden de transacties op de geld- en kapitaalmarkt, een tweede soort hand- en spandiensten van Gogel. Al in december 1801 vroeg de Raad van Financiën of Gogel de transacties, die hij sinds 1798-1799 als agent met financiële middelen uit het zogenaamde geheime fonds had laten verrichten, niet zelf kon voortzetten. Canneman deed verslag van het beraad: 'Gij gelooft niet met

93 Gogel aan Canneman, 3 december 1802, ook in *BW*, 211-212.

94 Gogel aan Canneman, 13 december 1802, ook in *BW*, 218-219. Het plan voor een particuliere bank bevindt zich in *NA*, Gogel, inv.nr. 22.

95 Rapport commissie, 29 juli 1803; Besluit van het Wetgevend Lichaam, 2 augustus 1803; beide stukken in *NA*, Gogel, inv.nr. 22, zie ook Sillem, *Gogel*, 327-329.

96 'Aanmerkingen op de gronden van weigering van het Wetgevend Ligchaam ten opzichte der geprojecteerde Alg. Bat. Beleen-, Disconto- en Deposito Bank', zie Sillem, *Gogel*, 330-342.

97 Dit stuk bevindt zich in *NA*, Gogel, inv.nr. 22.

hoeveel ophef men van U spreekt, hoe men Uwe daden billykt.⁹⁸ Voordat Gogel over voortzetting van de transacties wenste na te denken, verlangde hij dat alsnog zijn rapport over het jaar 1800 en een eindverantwoording van 12 januari 1802 werden goedgekeurd.⁹⁹ Het Bewind accordeerde de verslagen en stemde ook in met Gogels voorstel om 300 gulden van de winst af te zonderen voor de ambtenaren die hem bij de eerdere operaties ter zijde hadden gestaan.¹⁰⁰ Het tekent Gogel, dat hij zich ook nog bemoeide met de gedetailleerde verdeling over een vijftal ambtenaren.¹⁰¹ Het Staatsbewind liet voor Gogel zelf een gouden snuifdoos vervaardigen met een 'zeer hoogdravende' inscriptie waarin het hem dankte voor de verrichte transacties.¹⁰² Gogel aarzelde erg om dit geschenk te aanvaarden van een Bewind dat hij politiek afwees. Hij had geen moeite om een ring met briljanten te accepteren, die de keurvorst van Palts-Beieren hem aanbood, omdat hij als agent destijds een overeenkomst met deze vorst over diens bezittingen in de Bataafse Republiek had opgesteld. Hij gaf Canneman precieze aanwijzingen hoe de toestemming daarvoor bij het Staatsbewind formeel te regelen.¹⁰³ In het geval van de snuifdoos die het Staatsbewind hem aanbood, aarzelde hij echter. Gogel accepteerde het geschenk uiteindelijk, maar hij stelde met nadruk vast 'alleen als een blijk van goedkeuring over de *afgelopen* operatiën'.¹⁰⁴ Besier gebruikte het aanvaarden door Gogel van de snuifdoos prompt om te betogen dat hierna oppositie van Gogel tegen het Staatsbewind niet geloofwaardig zou zijn.¹⁰⁵

Nadat Gogels verantwoording over de operaties met het geheime fonds was goedgekeurd, hoopte de Raad voor de Financiën dat hij 'ten aanzien van het bedoelde Fonds het Vaderland met raad en hulp ten dienste wilde zijn' en dat hij zich wilde belasten met 'de directie over deze operaties en voortzetting ervan in Amsterdam'. Gogel formuleerde vervolgens strikte voorwaarden waaronder hij wel wilde optreden als beheerder van het fonds. Hij wilde niet beschouwd worden als gelastigde of commissionair, maar als een volledig gevolmachtigd directeur die vrij kon handelen en hij wilde geen beloning of provisie genieten. Verder wilde hij het beheer van het gehele fonds voeren, niet alleen van de Amsterdamse transacties.¹⁰⁶

Voordat de discussie over de taakomschrijving was afgerond, weigerde hij impulsief de aangeboden functie, nadat het Staatsbewind een vrijwillige lening met bijzonder gunstige voorwaarden had uitgeschreven. Dat schoot hem in het verkeerde keelgat. Emotioneel merkte hij op dat hij er niet aan dacht zich 'af te sloven om eenige weinige duizendjes te besparen, terwijl men meloenen [miljoenen] weg-

98 Canneman aan Gogel, 14 december 1801, ook in *BW*, 29-30.

99 Rapport agent van Financiën over geheime fonds in 1800, 1 september 1801; Gogel over geheime fonds (eindverantwoording), 12 januari 1802; beide stukken in *NA*, Gogel, inv.nr. 15.

100 Besluit Staatsbewind, 29 januari 1802, *NA*, Gogel, inv.nr. 18.

101 Gogel aan griffier Canneman, 16 februari 1802, *NA*, Gogel, inv.nr. 18; Canneman aan Gogel, 20 februari 1802, ook in *BW*, 40-43.

102 Canneman aan Gogel, 9 februari 1802, ook in *BW*, 35-37.

103 Gogel aan Canneman, 22 maart 1802, ook in *BW*, 69-71.

104 Gogel aan Canneman, 11 maart 1802, ook in *BW*, 59-61.

105 Besier aan Wiselius, 1 juli 1802.

106 Raad van Financiën aan Gogel, 2 februari 1802, resp. Gogel aan de Raad van Financiën, 5 februari 1802, beide stukken in *NA*, Gogel, inv.nr. 18.

smijt'.¹⁰⁷ Hij voorspelde dat het land weldra een tweede Oost-Indië zou worden, 'alleen geschikt om er te komen haalen wat men kan, en dan gelukkiger en vrijer oorden op te zoeken'. De regering onttrok met de lening overmatig veel financiële middelen aan de economie met zeer negatieve consequenties. Uiteindelijk zou men volgens Gogel 'op puinhopen regeeren en over kraayen en uilen heerschen'. Over Jacob Spoors die in het Staatsbewind de financiële portefeuille beheerde, merkte hij op: 'Nimmer is er in de waereld zo iets vertoond! Kootje! Kootje! Als gij zo begint waar zult gij eindigen!'

Gogels sombere voorspelling kwam uit. Het publiek verkocht op grote schaal overheidsobligaties om op de nieuwe lening te kunnen intekenen. De effectenkoersen klapten daardoor in elkaar, de geld- en kapitaalmarkt stagneerde en de financiële crisis sloeg over naar de reële economie. Vele kooplieden hing een faillissement boven het hoofd. Of in de woorden van Gogel: 'Den tuimelgeest welke zedert de tyden van *Law* langzaam gesmoord, doch zedert eenigen tyd door zedeloose finantieele maatregelen aangewakkerd was, word nu in zyn volle kracht hersteld en verdringt den reeëlen handel'.¹⁰⁸ Met de term tuimelgeest verwees hij naar onbezonnen en onverantwoorde speculatieve gedragingen, in het bijzonder van de beruchte Engelse bankier John Law die in Frankrijk in 1720 een omvangrijke kredietcrisis had veroorzaakt. Hij schetste 'gruwelijke taferelen' op de kredietmarkt en hij stelde voor de markt te steunen door het opkopen van overheidsobligaties zoals hij in 1799 als agent door Goldberg had laten doen. In een spoedberaad namen het Staatsbewind en de Raad van Financiën Gogels gedachte over. Daarna lukte het De Bordes om Gogel over te halen zelf de transacties te gaan uitvoeren.¹⁰⁹ In enkele maanden kreeg hij in totaal 3,1 miljoen gulden aan fondsen beschikbaar om steun-aankopen te doen.¹¹⁰

In de eerste helft van maart waren er opnieuw 'schrikbare tijdingen' uit Amsterdam. Er was sprake van een 'grote zwaarmoedigheid bij de mensen'.¹¹¹ Het Bewind besloot als extra maatregel de Beleenbank, die op dat moment nog slechts beperkt functioneerde, opnieuw volledig in werking te stellen. De Bank kreeg drie miljoen gulden ter beschikking voor beleningen en voor het inkopen van effecten. Ook voor deze operatie fungeerde Gogel als motor. Thesaurier De Vos van Steenwijk reisde voor overleg over deze operatie naar Amsterdam en liet zich daarna bijzonder lovend uit over 'de kunde en eerlijkheid' van Gogel, die hij voor het eerst had ontmoet.¹¹² Hoezeer Gogel bij de aanpak betrokken was, bewijst het feit dat op zijn voorstel op zondag 28 maart een geheim crisisberaad met een aantal Haagse bestuurders, onder wie Van Hoogstraten, lid van het Staatsbewind, plaatsvond in

107 Gogel aan Canneman, 16 februari 1802.

108 Gogel aan Canneman, 24 februari 1802, ook in *BW*, 44-46, eerder aangehaald in Postma, 'Gogel en Canneman: betuigeling van financiële turbulentie', 5.

109 'Pointen van instructie voor den secretaris De Bordes' (voor een gesprek met Gogel), 26 februari 1802, *NA*, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 399.

110 M. van Leeuwen-Canneman heeft een inventarisatie van alle door Gogel in de jaren 1802-1805 verrichte transacties opgenomen in bijlage 4 van de *Briefwisseling*, 649-653.

111 Staatsbewind, 10 maart 1802, litt. IJ.1 en 15 maart 1802, litt. GG, *NA*, Staatsbewind, inv.nr. 443.

112 Canneman aan Gogel, 19 maart 1802, ook in *BW*, 66-68.

het Huis in 't Bosch.¹¹³ Gogel was nogal kieskeurig in de keuze van zijn gesprekspartners en wilde beslist niet met voormalige leden van het Uitvoerend Bewind spreken en zeker niet met zijn ex-collega Spoors, omdat zij op de verfoeide staatsgreep van 1801 hadden aangestuurd.

Gogel had het intussen met de transacties zo druk gekregen, dat hij 'geen half uur over had om een pijp bij mijn vrouw te roken, laat staan om te wandelen, rijden of wat dies meer is'.¹¹⁴ Eind mei schreef hij: 'geheel Amsterdam is uitge-loopen, maar met al het mooye weer houden mij 's lands operatiën aan myn huis geklonken.'¹¹⁵ Korte tijd later begonnen de kooplieden hun beleende effecten en goederen terug te halen en kon de Bank geleidelijk het geleende geld aan de staat restitueren. Gogel kon toen ook zijn zakenreisje naar Antwerpen maken. Blijkbaar was er hem intussen veel aan gelegen zijn relatie met de Raad van Financiën goed te houden, want hij vroeg Canneman dringend om de Raad te laten weten, dat de zaken goed werden waargenomen door zijn compagnon De Lanoij, maar dat ook 'myn geest, myne raaden en myne instructiën hier blyven en myne absentie niets zal prejudicieeren [schaden]'.¹¹⁶

Toen Gogel eenmaal had ingestemd met het doen van transacties, wilde hij ook de post van directeur van het geheime fonds wel aanvaarden. 'Als ik er dus toch weer aanmoet, dan in Godsnaam, het een maar met het ander.'¹¹⁷ De Raad concludeerde dat niemand beter dan Gogel de directie van het Fonds kon voeren, ook 'door zijne Commercieele Relatiën en zijn actueel verblijf in de voornaamste Koopstad deezer Republiek'.¹¹⁸ Het Staatsbewind bleek echter niet bereid om het voorstel over te nemen. Het besloot de Raad van Financiën formeel te belasten met de directie van het Fonds dat intussen het Fonds tot vermindering en aflossing van de nationale schuld, in de wandeling het Mortificatiefonds werd genoemd. Het Staatsbewind stelde nadrukkelijk vast, dat de Raad verantwoordelijk was voor het Fonds en niet de personen die in de praktijk, het liefst tegen een behoorlijke bezoldiging, de transacties uit zouden voeren.¹¹⁹ Het was duidelijk dat het Staatsbewind niet wilde ingaan op de nogal eigenzinnige voorwaarden van Gogel, die om zijn politieke blazoën schoon te houden geen beloning of provisie wilde genieten.¹²⁰ Ook wilde het andere effectenmakelaars niet uitsluiten van de transacties.

Blijkbaar had de Raad van Financiën moeite met het besluit van het Staatsbewind want pas vijf maanden later, eind september 1802, kreeg Gogel een officiële mededeling. De Raad hoopte niettemin dat Gogel in de toekomst het Fonds met 'uwen raad en hulp' ten dienste wilde zijn.¹²¹ Dat zou inderdaad gebeuren; hij ont-

113 Gogel aan Canneman, 25 maart 1802, ook in *BW*, 71-73; Canneman aan Gogel, 26 maart 1802, ook in *BW*, 73-74.

114 Gogel aan Canneman, 1 april 1802, ook in *BW*, 80-81.

115 Gogel aan Canneman, 27 mei 1802, ook in *BW*, 122-124.

116 Gogel aan Canneman, z.d. (25 mei 1802), ook in *BW*, 120.

117 Gogel aan Canneman, 26 februari 1802, ook in *BW*, 48-50.

118 Besluit Raad van Financiën, 18 maart 1802, *NA*, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 399.

119 *NA*, Staatsbewind, inv.nr. 444, 13 april 1802, litt. W.

120 Uit een brief van Canneman aan Gogel van 16 april 1803, ook in *BW*, 275-277, blijkt dat Gogel intussen een voorstel voor het berekenen van provisie had gedaan.

121 Raad van Financiën aan Gogel, 30 september 1802, *NA*, Gogel, inv.nr. 18.

ving eind december een missive met nadere instructies, zo mocht hij de winst uit 1802 voor toekomstige transacties aanwenden.¹²² Er ontstond 'een keten van werkzaamheden', zoals Gogel het later noemde, met een zeer intensieve uitwisseling van berichten tussen hem en de Raad.¹²³ De correspondentie handelde niet alleen over de transacties, maar bevatte tevens – gevraagde en ongevraagde – adviezen over financieel-technische kwesties. Ook in de informele briefwisseling van Gogel en Canneman kwamen deze zaken vaak uitvoerig en gedetailleerd aan de orde.

Enige wrijving ontstond er in mei 1803 na een verzoek aan Gogel om 'de Beurs te schragen', waarbij hij zou moeten opereren op basis van een groot aantal gedetailleerde instructies.¹²⁴ Zijn reactie was dat hij 'ostensibel en opentlyk de agent van het gouvernement zoude worden, iets het welk ik *niet wil*, noch *zal*. Ik wil van het tegenwoordig bestuur geene lastgevingen, welke eenigen schyn van verknochtheid zouden kunnen aanduiden, ontvangen. Het publiek mogt denken dat ik onder de zwenkers behoorde en de suppositie zelf hiervan ging myne eer te na, en is voor een eerlyk hart onverdraaglyk'.¹²⁵ Voor alles wilde Gogel vermijden, dat hij gezien kon worden als een windvaan, die in dienst was getreden van een vijandig Bewind. Na verder overleg meldde Canneman dat aan Gogels wens zou worden voldaan; hij kon zelfstandig en zonder nadere voorwaarden optreden.¹²⁶ Nadat Gogel de transactie was gaan uitvoeren en in Rotterdam het handelshuis Havelaar zich met eenzelfde operatie had belast, kon de Raad voor de Financiën in juni 1803 al berichten dat de 'prijs der Discompto weer den gewoonen Cours' noteerde'.¹²⁷

Intussen had Gogel ook zijn eindafrekening ingediend over de transacties van 1802, die hij belangeloos had uitgevoerd. Ze leverden een batig saldo op van bijna tachtig mille. De bestuurders waren zeer tevreden. Zij besloten in juni 1803 Gogel een zilverwerk aan te bieden ter waarde van 2500 à 3000 gulden, het jaarsalaris van een hoge ambtenaar.¹²⁸ In overleg met Gogels vrouw werd dat geen collectie tabaks- en snuifdozen, maar wel een zilveren tafelservies. 'Dan heeft uw vrouw tenminste een herinnering aan de eenzame ogenblikken die uwe inspanning en afsloving voor het lieve erkentelijke Vaderland haar heeft doen slyten!'¹²⁹ Van de Kastele en Canneman werden belast met de aanschaf van het geschenk dat bestond uit 26 stuks zilver, vervaardigd door de befaamde Haagse zilversmid François Simons. De rekening bedroeg uiteindelijk bijna 3400 gulden. Dat was aanzienlijk meer dan het uitgetrokken bedrag, maar de stukken zilver waren zo kunstig bewerkt en Gogels verdiensten waren zo groot, dat thesaurier en raden erop vertrouwden dat het

122 Raad van Financiën aan Gogel, 28 december 1802, NA, Gogel, inv.nr. 19.

123 Gogel aan Raad van Financiën, 11 april 1804, NA, Gogel, inv.nr. 19; de correspondentie bevindt zich in NA, Gogel, inv.nrs. 19 en 20.

124 Canneman aan Gogel, 25 mei 1803, ook in *BW*, 284-286.

125 Gogel aan Canneman, z.d. (waarschijnlijk 26 mei 1803), concept, ook in *BW*, 286-287.

126 Canneman aan Gogel, 26 mei 1803, ook in *BW*, 287-288.

127 Missive TG en Raden aan Staatsbewind, 9 juni 1803, NA, Staatsbewind, inv.nr. 430, 13 juni 1803, litt. Z. Hierin werd ook voorgesteld om cadeaus aan Gogel en aan de Havelaars te geven.

128 Nolst Trenité, 'Gouden snuifjes', 270. Voorstel Raad van Financiën, 9 juni 1803, NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 399; Besluit Staatsbewind, NA, Staatsbewind, inv.nr. 415, 20 juni 1803, litt. YY.

129 Canneman aan Gogel, 26 augustus 1803, ook in *BW*, 306-307.

Afb. 15 Gedeelte van het 26-delig zilveren servies, gemaakt door François Simons, in 1803-1804 door het Staatsbewind aan Gogel geschonken, als dank voor aan het land bewezen diensten, Rijksmuseum, Amsterdam, BK-14590-04.

Staatsbewind er toch mee zou instemmen.¹³⁰ Zo gebeurde het en Gogel ontving het servies in mei 1804. De beide firmanten van het Rotterdamse handelshuis Haveelaar, die een soortgelijke, maar kleinere operatie hadden uitgevoerd, kregen elk een snuifdoos van circa 500 gulden.

In 1804 werd het Gogel duidelijk dat het Staatsbewind op zijn laatste benen liep en dat er een nieuw regime op komst was. Toen de thesaurier eind juni vroeg of Gogel opnieuw een transactie wilde regelen, sputterde hij nogal tegen. Hij schreef dat de vele werkzaamheden die hem gedurende de laatste jaren waren opgedragen hem 'welhaast te drok' en 'te zeer verslavend' werden. Omdat de transacties bovendien van verschillende aard waren, behoefden ze 'veele zorgen en accuratesse', gaven ze bij afwezigheid aanleiding tot 'ongerustheden', zodat ze hem meer aan het 'huisverblyf' bonden dan hem aangenaam was. Niettemin zou hij ook deze keer nog aan het verzoek voldoen.¹³¹

Op een volgend verzoek in augustus 1804 van De Bordes om zich met een beleingsoperatie te belasten, reageerde Gogel aanvankelijk zonder meer afwijzend.¹³² Hij betoogde dat 'ik nu twee jaar en langer meer slaaf [ben] van 's land zaken dan van mijn eigen en dat begint te vervelen'. Hij ging zelfs zover het landverraad te noemen om een regering bij te staan, terwijl geldverspilling en extra belastingen aan de orde van de dag waren. Hij zal ook hebben gedoeld op de schadeloosstelling aan het Oranjehuis voor het opgeven van zijn aanspraken, waarover in deze maanden onderhandeld werd en waarover in de correspondentie van Gogel en Canne-

130 NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 400, 25 april 1804, ook aangehaald in Nolst Trenité, 'Gouden snuifjes', 274.

131 Gogel aan De Vos van Steenwijk (afschrift), 4 juli 1804, NA, Gogel, inv.nr. 20, ook aangehaald in BW, 385.

132 De Bordes aan Gogel, 13 augustus 1804 en concept-antwoord van Gogel, z.d., NA, Gogel, inv.nr. 15.

man uiterste verbazing doorklonk.¹³³ Ondanks Gogels krasse taal wist Canneman hem kort daarna toch weer tot medewerking over te halen.¹³⁴

Gogel bleef zijn medewerking verder geven tot het einde van het Staatsbewind. Toen hij in februari 1805 zijn benoeming tot bewindsman van Financiën onder Schimmelpenninck al nagenoeg in de zak had, kwam De Vos van Steenwijk met hem overeen dat hij opnieuw op de effectenmarkt zou opereren. De correspondentie daarover met de thesaurier zette Gogel voort tot in april.¹³⁵ Hij legde verantwoording af over de transacties met een overzicht dat hij op 8 juni indiende bij de nieuwe bewindsman van Financiën Gogel.¹³⁶

VERKENNING VAN EEN NIEUW POLITIEK BESTEL

Het Staatsbewind was eind 1801 mede in het zadel geholpen door Bonaparte. Toch beantwoordde het niet aan zijn bedoeling. Nadat Engeland in mei 1803 opnieuw de oorlog had verklaard aan Frankrijk, wilde Bonaparte een invasie waaraan de Bataafse Republiek met oorlogsschepen zijn steun moest geven. Dat lukte het Staatsbewind niet, ook omdat de financiële toestand alarmerend was. In het begin van 1804 gaf Bonaparte aan ambassadeur Sémonville en Marmont, commandant van de Franse legermacht in de Bataafse Republiek, opdracht om verkenningen uit te voeren voor een nieuw staatsbestel. Anders dan Sémonville die vooral nauwe betrekkingen onderhield met de behoudende leden van het Staatsbewind, stond Marmont ook open voor contacten met de patriotse tegenstanders van dat Bewind, onder wie Wiselius die ontslagen was als voorzitter van de Aziatische Raad. Wiselius stuurde met hulp van onder anderen Gogel en Fijnje aan Marmont een aantal overzichten van de politieke hoofdrolspelers in de Bataafse Republiek.¹³⁷ Canneman signaleerde Haagse geruchten over politieke veranderingen, 'men noemt ook IJAG als tot de mannen van het spel behorende.'¹³⁸ Gogel woog in deze tijd de politieke mogelijkheden zorgvuldig af. Hij bleef volhouden dat hij liever niet weer aan het bestuur wilde deelnemen. Tegelijkertijd liet hij een grote betrokkenheid bij het Haagse politieke leven zien.

Marmont stelde zich in het voorjaar van 1804 ook rechtstreeks in verbinding met Gogel die geen blad voor de mond nam. Daarna zette deze ook nog eens op papier welke bezwaren hij tegen de Franse politiek had: de oorlogsschattingen in 1795, het schandelijke gedrag van zeepiraten, de politieke interventies van Delacroix in 1798, de voortdurende dreigementen gericht op nieuwe financiële bijdragen en het eindeloze getouwtrek om Vlissingen. Ten slotte noemde hij de interventies van Sé-

133 Canneman aan Gogel, 5 juni en 21 augustus 1804, ook in *BW*, 378-380 en 391-393.

134 Canneman aan Gogel, 21 augustus 1804; autorisatie door de Raad van Financiën, 24 augustus 1804, *NA*, Gogel, inv.nr. 15.

135 De Vos van Steenwijk aan Gogel, 1 februari 1805, resp. 3 april 1805, *NA*, Gogel, inv.nr. 15.

136 Ovrzicht van transacties, 8 juni 1805, *NA*, Gogel, inv.nr. 15.

137 Minuten van de lijsten, *NA*, Wiselius, inv.nr. 53, ook in *GAGN*, deel 4, band 1, xliii-lvi, ook aangehaald in Schama, *Patriots and Liberators*, 456.

138 Canneman aan Gogel, 3 april 1804, ook in *BW*, 354-356.

monville en Augereau die hadden geleid tot de staatsgreep van 1801 en de ellendige situatie waarin het land zich nu bevond.¹³⁹ Begin september had hij opnieuw een ontmoeting met Marmont en stuurde hij de generaal een overzicht van de financiële en economische situatie.¹⁴⁰ Marmont gebruikte deze informatie in zijn adviezen aan Bonaparte die enkele maanden eerder tot keizer Napoleon was uitgeroepen. In zijn brief aan Marmont uitte Gogel ook forse politieke kritiek op het Staatsbewind, dat volgens hem de middengroepen naar de afgrond hielp. De aloude autonomie van de departementale besturen was hersteld, er was volgens hem sprake van een volslagen anarchie.

Napoleon kwam tot de conclusie dat het bestel van de Bataafse Republiek fundamenteel moest veranderen, wilde hij zeker zijn van meer steun voor Frankrijk. De druppel die bij hem de emmer deed overlopen was de al eerder genoemde schadeloosstelling die het Staatsbewind aan het Huis van Oranje wilde geven voor de afkoop van hun aanspraken.¹⁴¹ Het ging om een bedrag van niet minder dan vijf miljoen gulden en dat terwijl het Staatsbewind het onmogelijk achtte om Frankrijk financiële en militaire steun te verlenen.¹⁴² Talleyrand en Sémonville waren bij de voorbereiding van de overeenkomst betrokken en zij hadden na de toezegging van smeergeld door Oranje steun toegezegd. Toen Napoleon over het voornemen hoorde, ontstak hij echter in woede. Hij stuurde zijn vertrouwensman Carel Ver Huell naar Den Haag die ervoor zorgde dat het Wetgevend Lichaam in augustus 1804 met achttien tegen tien stemmen goedkeuring weigerde. Gogel bestempelde de affaire als een voorbeeld van de interne politieke tegenstellingen die het voortbestaan van het politieke bestel onmogelijk maakten.¹⁴³

De keizer ontbood tevens Schimmelpenninck en oefende in een onderhoud dat medio september in Keulen plaatsvond grote druk op hem uit om een nieuw staatsbestel te ontwerpen. Hij gaf hem ook de indruk dat Schimmelpenninck zelf de nieuwe regering kon gaan leiden. Deze kon de verleiding niet weerstaan, ondanks zijn slechte gezondheid. Schimmelpenninck ging niet alleen aan een nieuwe constitutie werken, maar ook aan een concreet beleidsprogramma. Er speelden twee belangrijke discussiepunten. In de eerste plaats was er de constitutionele opzet. In Frankrijk had Napoleon een nieuwe staatsvorm tot stand gebracht, een merkwaardige menging van revolutionaire beginselen, een militaire dictatuur en een monarchie van het ancien régime. Voor de waarnemers in de Bataafse Republiek was dit een onbegrijpelijke ontwikkeling; men sprak zich in brede kring uit voor het republikeinse systeem en zette zich af tegen een Frans verlangen om het land te ‘monarchaliseeren’.¹⁴⁴ Schimmelpenninck was voorstander van een presidentieel stelsel.

139 Gogel aan Marmont, 13 mei 1804, NA, Gogel, inv.nr. 21, ook in *GAGN*, deel 4, band 2, 504-506.

140 Gogel aan Marmont, 8 september 1804, in: *GAGN*, deel 4, band 1, 111-113, fragment ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 180-181, afschrift met bijlagen (statistische gegevens) in NA, Gogel, inv. nr. 21.

141 Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 250 en 285.

142 De Gou (ed.), *Staatsregeling van 1805 en Constitutie van 1806*, x.

143 Gogel aan Marmont, 8 september 1804.

144 Ermerins aan Gogel, 4 november 1804, NA, Gogel, inv.nr. 26, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 210, ook aangehaald in Velema, ‘Het einde van de republikeinse politiek’, 149.

Wel verzette hij zich vanuit zijn republikeinse principes tegen de gedachte van Napoleon dat de functie erfelijk zou moeten zijn. Hoewel Gogel en andere opposanten meenden dat een presidentieel systeem als quasi-monarchaal gezag niet paste in de republikeinse traditie van het Nederlandse staatsbestel, was ook duidelijk dat zij zich maar aan Schimmelpenninck hadden aan te passen.¹⁴⁵

Een tweede hoofdpunt bij Schimmelpennincks verkenningen waren de overheidsfinanciën. Hij was vanuit zijn Amsterdamse belangen destijds voorstander geweest van het snel samensmelten van de gewestelijke schulden, maar verder nam hij een opportunistisch standpunt in. Hij zwalkte nogal als het ging om de eenheid van belastingen. Anders dan bij het constitutionele punt liet Schimmelpenninck zich bij de financiële kwestie wel adviseren. Gogel, Goldberg en Van de Kastele, gesecondeerd door Canneman, waren overtuigd van de wenselijkheid van nationale belastingen die tot een hogere opbrengst zouden leiden. Zij verwierpen het veelbesproken alternatief van een drastische verlaging van de rente op de staatsschuld. Dat hield weliswaar een verlaging van de overheidsuitgaven in, maar Gogel en zijn medestanders beschouwden een drastische rentereductie als een vorm van staatsbankroet. Om de kredietwaardigheid van het land te handhaven, moest zowel de hoofdsom als de rente van de staatsobligaties zijn gewaarborgd. Tegenover deze groep stonden vertegenwoordigers van het Staatsbewind en thesaurier-generaal De Vos van Steenwijk die niets in nationale belastingen zagen en juist een rentereductie voorstonden.

Gogel speelde bij de verdere onderhandelingen een grote rol, omdat hij hoog op Schimmelpennincks lijstje van kandidaten voor bewindsman van Financiën stond.¹⁴⁶ Gogel beschikte over financiële expertise en hij had bestuurlijke ervaring als agent van Financiën. Zijn in de praktijk gevormde deskundigheid was zijn sterke punt en Schimmelpenninck had hem nodig om vertrouwen in zijn regiem tot stand te brengen. Appellius en Van de Kastele, die beiden deel uitmaakten van de Raad van Financiën, werden ook als mogelijke kandidaten genoemd, maar zij waren toch geen echte kanshebbers. Goldberg was uitermate deskundig, maar had een imago van onbetrouwbaarheid en opportunisme.

Hoewel Gogel ernstige bezwaren tegen een eenhoofdig leiderschap had, was de verleiding groot om weer bestuurlijke invloed uit te oefenen. Dat blijkt uit Gogels adviezen aan Marmont en later aan Schimmelpenninck en uit zijn werk aan een nieuwe constitutie, waar hij op verzoek van Marmont ook mee bezig was. Deze activiteiten strookten niet met het beeld dat hij zelfs aan zijn vriend Canneman presenteerde, het beeld van de non-politicus die tegen zijn zin door Schimmelpenninck werd geprest om het ministersambt op zich te nemen. De kritiek op zijn persoon die ook te horen was, zal hem – gezien zijn karakter – vooral hebben geprikkeld om door te gaan. Volgens Canneman waren dezelfde bezwaren te beluisteren als tijdens zijn agentschap: 'Uw stroefheid en koele behandeling van een aantal mensen, die zig te important wanen om genegeleerd te worden, word voor

145 Velema, 'Het einde van de republikeinse politiek', 150-151.

146 Rogier, 'Schimmelpenninck', 100.

norschheid en trotsch uitgekreeten. Men schryft u een ondraaglyke stijfhoofdigheid en onverzettelyke aankleeving aan uw eigen begrippen toe en maakt een ieder diets dat gy te onhandelbaar en te weinig tact van omgang met menschen hebt om ooit een goed Minister te kunnen zijn.¹⁴⁷ Aangezien hij nogal prat ging op zijn directheid, zal deze kritiek hem niet van zijn stuk hebben gebracht. Dat was anders met de kwaadsprekerij dat hij door 'twijffeling voedende gesprekken' de koersen naar beneden zou praten, zodat hij bij zijn aantreden als minister een stijging op zijn naam zou kunnen zetten. De laster en 'lage uitstrooizels' hielden aan. Zo ging wat later in Amsterdam het gerucht dat 'dat gy merklijk rijker zijt dan te voren. [...] Men spreekt van f250 m[ille], door u aan Surinaamsche of Berbiciaansche planters opgeschoten etc.' Daar was inderdaad in 1803 sprake van, maar het betrof een door Gogel bij kapitaalverschaffers geplaatste lening die hiervoor al is genoemd.¹⁴⁸

EERSTE CONSULTATIES VAN SCHIMMELPENNINCK

Schimmelpenninck begon zijn verkenningen in de Bataafse Republiek op 20 september door het Staatsbewind over de opdracht van Napoleon in te lichten. Datzelfde dag had hij een gesprek met Goldberg, die het beter vond 'in deze conferentie meer de rol te houden van hoorder dan die van criticus'. Goldberg had Schimmelpenninck dan ook niet verteld dat Gogel en hij werkten aan een Staatsregeling die uitging van 'volstreckte uniteit'.¹⁴⁹ Goldberg was euforisch over het gesprek: '*De bok is vet!* [...] De revolutie is door den Keizer vastgesteld en, zooverre ik tot nog toe geïnformeerd ben, moet Schimmelpenninck er de ziel, Marmont de uitvoerder van zijn'.¹⁵⁰ Schimmelpenninck had gezegd, dat de 'Prinslieden' in de toekomstige regering welkom bleven, maar dat hij ook een verzoening wenste met de gematigde hervormingsgezinden. Blijkbaar strekte de politieke samenwerking zich wel uit tot gematigde hervormingsgezinden als Gogel en Goldberg, maar niet tot radicalen als Fijnje, Ockerse en Valckenaer.

Op 23 september hadden Gogel en Schimmelpenninck een onderhoud in Amsterdam. Gogel had zich goed voorbereid, want de dag ervoor had hij nog een overleg met Marmont. Het gesprek met Schimmelpenninck verliep echter uiterst stroef. Schimmelpenninck wees de radicale beperking van de macht van de departementale besturen af die Gogel wenste. Schimmelpenninck was voorstander van een gedecentraliseerde eenheidsstaat, waarin steden en gewesten belangrijke bevoegdheden hielden. Hij zag deze oplossing niet zozeer als een ideaalbeeld, maar als een compromis tussen de uitersten van een behoudend federalisme en doorge-

147 Canneman aan Gogel, 17 juli 1804, ook in *BW*, 386-387, ook aangehaald in Sillem, *Gogel*, 65 noot.

148 Canneman aan Gogel, 19 februari 1805, ook in *BW*, 481.

149 Goldberg aan Gogel, 20 september 1804, *NA*, Gogel, inv.nr. 21, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 184-187; Gogel, 'Schetzen van constitutie, geformeert in 1804', *NA*, Gogel, inv.nr. 5, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 121-158.

150 Goldberg aan Gogel, 20 september 1804. Goldberg gebruikte hier de term 'revolutie' in de zin van een drastische en afgedwongen wijziging van de staatsinrichting.

schoten unitarisme.¹⁵¹ In principe onderschreef hij de unitarische uitgangspunten, maar hij was wars van extreme benaderingen. Schimmelpenninck achtte een snelle overgang naar nationale belastingen niet mogelijk en wilde ze alleen stap voor stap invoeren. Daarentegen zag Gogel het in een klap invoeren van nationale belastingen en opheffen van de wirwar van belastingen van lagere overheden als de enige weg naar een uniform belastingstelsel.

Gogel stelde zich tactisch op, hij sneed geen constitutionele onderwerpen aan, terwijl hij toch een grote afkeer had van een eenhoofdig bestuur. Zijn constitutionele opvattingen liet Gogel wel blijken in een verslag dat hij direct na zijn ontmoeting met Schimmelpenninck aan Marmont stuurde.¹⁵² Hij schreef te hebben gehoord dat de keizer over een 'plan de constitution' van hem beschikte. Omdat Gogel niet wist welk stuk dat betrof, zond hij nog een beknopte bijlage met constitutionele punten mee die aansloot bij zijn verhandeling van 1800-1801. Hij bepleitte een uitvoerend bewind, bestaande uit vijf leden, ondersteund door agenten. Het Uitvoerend Bewind had het initiatief van wetgeving, maar was wel afhankelijk van een Wetgevend Lichaam dat de wetten moest goedkeuren. Voor Gogel was essentieel dat beide organen moesten werken binnen een Staatsregeling, 'une loi fondamentale et inaltérable', die de staatseenheid zeker stelde.

Gogel zat op het vinketouw, want twee dagen later stuurde hij Schimmelpenninck nog een uitvoerige brief.¹⁵³ Hij probeerde hem te overtuigen door bij zijn pleidooi voor nationale belastingen naar de Unie van Utrecht van 1579 te verwijzen met haar 'volstreckte gelijkheid van voordeelen en lasten'. Later waren de gewesten echter niet bereid geweest om hun fiscale bevoegdheden uit handen te geven. Gogel sloot hiermee aan bij een eerder stuk uit zijn activistische periode waarin hij de Unie al een in haast ontworpen meesterstuk had genoemd dat later misbruikt was.¹⁵⁴ Hij bepleitte nog eens eenheid van belastingen. In de Bataafse Republiek zouden de tolgrenzen en de sluikehandel verdwijnen, waardoor de nijverheid werd bevorderd en de welvaart zou toenemen. De belastingopbrengst zou toenemen en de inningskosten werden lager. Het alternatief, een staatsbankroet in de vorm van een rentereductie was 'gemakkelijk gedecreteerd en nog gemakkelijker uitgevoerd', maar zou 'hoogst verderfelijk voor het land' zijn. Toch hield Gogel een slag om de arm, want hij was aan het onderhandelen. In de brief aan Schimmelpenninck stelde hij zich soepel op en schreef hij te betwijfelen of men geheel 'buiten een bankroet zou kunnen blijven'. Voor een nieuw belastingstelsel was volgens Gogel wel een drastische hervorming van de bestuurlijke organisatie nodig. Men moest niet schromen daarvoor 'duizende vijanden, die in hunnen belangen benadeelt worden of in de uitzichte op Amten voor hun of

151 Van den Berg, 'Stad en staat voor en na 1795', 90-91.

152 Gogel aan Marmont, 23 september 1804, met bijlage (points de constitution), NA, Gogel, inv.nr. 21, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 187-188.

153 Gogel aan Schimmelpenninck, 25 september 1804, archief Schimmelpenninck, nr. 942, afschrift van de brief, NA, Gogel, inv.nr. 21, ook in Sillem, *Gogel*, 47-49 en 176-182, fragmenten ook in *GAGN*, deel 4, band 2, 522-526 en in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 188-189, ook aangehaald in Velema, 'Het einde van de republikeinse politiek', 150.

154 *GAGN*, deel 2, 367.

hunnen familie worden gehindert, te maaken.’ Overigens had hij weinig tijd om zijn gedachten over de staatsfinanciën te ontwikkelen, omdat ‘mijn eigen zaken, waarin ik thans geheel alleen ben’ hem te veel in beslag namen.¹⁵⁵ Enkele weken eerder had hij zijn compagnonschap met De Lanoy beëindigd.

Gogel schreef ook nog aan Schimmelpenninck dat er geruchten gingen over een staats hervorming waarbij de hoogste macht in handen van één persoon zou komen. Wel werd verder gedacht aan een soort Staten-Generaal, maar die zou niets te zeggen krijgen. Gogel liet weten dat hem zelfs was gevraagd om een ‘zoodanig plan’ te ontwerpen, maar hij had dat geweigerd, omdat hij een tegenstander was van ‘een eenhoofdig bestuur, of iets dat onder een anderen naam hetzelfde denkbeeld insluit’. Hij was niet revolutionair en geen aanhanger van ‘zoogenaamde overdreevene wijsgeerige beginselen, welke met den tegenwoordigen staat van het mensdome niet overeenkomen’.¹⁵⁶ Liever beriep hij zich op de Nederlandse volksaard. Het voorgestelde plan zou ‘geen bijval bij onze natie vinden’ en er zou slechts sprake zijn van ‘eene tusschenregering tusschen twee revoluties’. Bij het ‘te verwachten nationaal misnoegen’ zouden sommigen de gelegenheid gebruiken om ‘de baan voor het Huis van Oranje te kunnen schoon maken’. Gogel maakte duidelijk dat hij onder een dergelijk stelsel geen post zou aannemen. Niets zou hem kunnen bewegen om ‘een haarbreed’ van zijn beginselen af te wijken.

Ze gingen als egeltjes met elkaar om; Gogel sprak Schimmelpenninck niet rechtstreeks aan op zijn voorkeur voor een presidentieel systeem. Door naar verzoeken van anderen te verwijzen liet hij indirect, maar toch duidelijk, aan Schimmelpenninck weten dat hij niet mee wilde werken aan diens constitutionele plannen. Gogel ging er prat op altijd recht op zijn doel af te gaan, maar benaderde Schimmelpenninck nu toch wel erg omzichtig, terwijl hij in dezelfde brief een officiële post afwees. Hij had naar zijn zeggen geen andere behoefte dan ‘een stil huiselijk geluk en de ongekrenkte reputatie van een eerlijk man’.

Voor iemand die zei geen politieke ambitie te hebben, maakte Gogel zich wel erg druk over de staatkundige ontwikkeling. Hij werkte de ideeën die hij op 23 september aan Marmont had gestuurd uit in een uitvoerig memorandum.¹⁵⁷ Zijn boodschap was dat het particularisme dat de kop weer opstak, bestreden diende te worden door een krachtig centraal gezag. Dat mocht echter niet eenhoofdig zijn, want een dergelijke regeringsvorm druiste lijnrecht in tegen ‘l’esprit national’. De publieke opinie, die zeer gehecht was aan ‘les anciennes opinions de liberté’, zou die niet aanvaarden. De natie was gehecht aan haar ‘ancienne simplicité’ en was afkerig van de hoofse pracht die bij een dergelijke keuze onvermijdelijk was. Ook daarom gaf Gogel de voorkeur aan een regerend college van drie tot vijf man. Hij stuurde het memorandum op 4 oktober via Marmont aan Napoleon toe. Het was

155 Gogel aan Schimmelpenninck, 25 september 1804, citaat komt niet voor bij de fragmenten in *GAGN* en De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, wel bij Sillem, *Gogel*, 176-177.

156 Gogel aan Schimmelpenninck, 25 september 1804.

157 Gogel aan Marmont, 4 oktober 1804, afschrift, met bijlagen (onder meer uitvoerige memorie), NA, Gogel, inv.nr. 21, brief en memorie ook in *GAGN*, deel 4, band 2, 530-535, memorie ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 199-205, ook aangehaald in Velema, ‘Het einde van de republikeinse politiek’, 150-151.

een laatste poging om Schimmelpennincks ideeën over een eenhoofdige bewind te bestrijden. Gogel boekte geen resultaat, omdat de keizer zelf ook aan een eenhoofdige leiding voor de Bataafse Republiek dacht.

Omdat Gogel een sterke voorstander was van eenheid in de wetgeving, was het niet verrassend, dat hij in zijn memorie aan Marmont van 4 oktober ook de codificatiegedachte bepleitte. Gogel prees Napoleon, omdat deze de Franse natie nieuwe wetten had gegeven op het gebied van privaats- en strafrecht. Hij wenste ook voor het eigen land een uniforme codificatie. In de ontwerp-constitutie die hij in 1804 in overleg met Goldberg opstelde nam een codificatieopdracht dan ook een prominente plaats in.¹⁵⁸ Verder had hij een vereenvoudiging van de rechterlijke organisatie uitgewerkt.

Medio oktober had Gogel nog een gesprek met Schimmelpenninck. Hij kreeg toen de indruk dat deze de nationale belastingen zou aanvaarden. Canneman moest hem echter zijn illusie ontnemen, want tegenover anderen had Schimmelpenninck zich veel aarzelender uitgelaten, onder meer in een gesprek met Canneman zelf. Verder moest Canneman zijn vriend nog confronteren met het vervelende gerucht, dat hij, 'gedesigneerd minister', in Doctrina de 'ijselijke schok' van een rentereductie had aangekondigd.¹⁵⁹ Canneman had dat zeer stellig tegengesproken, maar een dag later schreef hij ongerust dat ook Wiselius en Ockerse het gerucht van de rentereductie verspreidden. Aangezien Gogel met beiden in Doctrina zeer vertrouwelijk omging 'houd men u voor de auteur, en ik spreek dit met drift tegen'.¹⁶⁰ Helaas is het antwoord van Gogel niet bewaard gebleven, maar het gerucht sloot wel aan bij zijn slag om de arm bij het afwijzen van de rentereductie in zijn brief van 25 september aan Schimmelpenninck. Wellicht probeerde hij de publieke mening te peilen.

AFRONDING VAN DE ONDERHANDELINGEN

Schimmelpenninck keerde op 20 oktober 1804 terug naar Parijs, waar hij pas op 5 november een onderhoud met Napoleon had. Schimmelpenninck raakte er door dit gesprek nog meer van overtuigd dat hijzelf in het nieuwe staatsbestel een belangrijke rol zou gaan vervullen.¹⁶¹ Voor Schimmelpennincks gesprekken met Napoleon over de opgelegde oorlogslasten, zond Gogel hem via Canneman de berekening dat het bondgenootschap de Bataafse Republiek in de periode 1795-1803 al 229 miljoen gulden had gekost.¹⁶² Aangezien de totale lasten van Nederland 615 miljoen bedroegen, was een derde dus ten gunste van de Franse bondgenoot geko-

158 Van den Berg, 'Codificatie en staatsvorming in de tijd van Lodewijk Napoleon', 162.

159 Canneman aan Gogel, 8 oktober 1804, ook in *BW*, 407-408.

160 Canneman aan Gogel, 9 oktober 1804, ook in *BW*, 409-410.

161 Schimmelpenninck aan zijn vrouw Catharina, 6 november 1804, archief Schimmelpenninck, nr. 348, ook aangehaald in Hagen, *President van Nederland*, 201.

162 *GAGN*, deel 4, band 2, 541 noot en Schimmelpenninck, *Rutger Jan Schimmelpenninck*, deel 2, 312-313, ook aangehaald in Zappey, *Goldberg*, 64.

men.¹⁶³ Napoleon was niet onder de indruk; hij bleef hardnekkig in de mythe van Hollands rijkdom geloven en wilde de Bataafse Republiek niet tegemoetkomen. Dat maakte het des te meer nodig om de belastingopbrengst te verhogen. Gogel en Van de Kastele stelden uitvoerige memories op om Schimmelpenninck van zijn negatieve oordeel over de nationale belastingen af te helpen. Volgens Gogel waren de uitvoeringsproblemen goed oplosbaar.¹⁶⁴ Zijn memorie was vrij technisch, die van Van de Kastele bevatte een harde afwijzing van de rentereductie: ‘Een bankroet van onze Republiek! Welk een schande voor den Nederlandschen naam, welk een doodsteek! Thans is het leven van renten, nu onze fabrieken te gronde zijn, voor duizenden een noodzakelijk middel van bestaan. Weduwen-, weezen- en armenfondsen, alles schreit daartegen. Maakt onze Republiek een bankroet, wat heeft men dan te wachten van de Engelsche, Russische, Oostenrijksche en andere fondsen?’¹⁶⁵ Tezelfdertijd lag er bij Schimmelpenninck een concreet voorstel uit de koker van Spoor en Besier, leden van het Staatsbewind, voor een rentereductie van tien miljoen gulden.¹⁶⁶

Terwijl Schimmelpenninck van Napoleon de opdracht had gekregen een nieuw staatsbestel te ontwerpen, waren er toch opnieuw geruchten over een herstel van de Oranjes. Gogel en Canneman maakten zich daar enigszins ongerust over. Zo schreef Canneman in oktober dat er een memorie van ‘voornam Oranjevrienden, waaronder apostelen’ (leden van het Staatsbewind) aan Napoleon was gezonden om de terugkeer van ‘den geliefden’ (de gewezen stadhouder Willem v) of van de ‘Fuldasche Hoogheid’ (de erfprins van Oranje) te bevorderen.¹⁶⁷ Een maand later signaleerde Canneman opnieuw een gerucht over een herstel van het Oranjehuis. Tegelijkertijd probeerde hij Gogel gerust te stellen door te verwijzen naar de mening van Van Stralen dat het verzinsels van kwaadwilligen als Spoor en Besier waren die binnen het Staatsbewind onrust probeerden te zaaien. Van Stralen, ofwel ‘Oranje-Heintje’, was een Oranjegezind regent, na de Bataafse Omwenteling was hij aanvankelijk ambtelos burger. Nadat hij in juni 1802 zitting had genomen in het departementale Bestuur van Holland, trad hij twee jaar later toe tot de Aziatische Raad.¹⁶⁸ Hij was een vertrouweling en ver familielid van Schimmelpenninck. Van Stralen had Canneman verzekerd dat hij al lange tijd overtuigd was dat ‘O[ranje] dit Land niet meer gelukkig kon maken’ en dat hij ook van Schimmelpenninck ‘de stelligste ouvertures [had] bekomen, dat Bon[aparte] zeer geanimeerd was tegens dat huis en nooit tot deszelfs herstelling besluiten zou.’¹⁶⁹

163 Schimmelpenninck, *Rutger Jan Schimmelpenninck*, deel 2, 67.

164 Gogel aan Canneman, 28 november 1804, afschrift in NA, Gogel, inv.nr. 21, ook in *BW*, 435-450, met afzonderlijke ‘reflexies’ van Goldberg in NA, Canneman (1904), inv.nr. 9. Het origineel is aan Schimmelpenninck gezonden en bevindt zich in het archief Schimmelpenninck, nr. 981. Een concept van de memorie was al eerder door Gogel aan Canneman gestuurd. Deze schreef op 15 november aan Gogel dat hij de memorie ontvangen had en op 21 november dat hij bezig was een begeleidende brief op te stellen, ook in *BW*, 426, resp. *BW*, 430.

165 Memorie van Van de Kastele, november 1804, NA, Gogel, inv.nr. 21, ook aangehaald in *GAGN*, deel 4, band 2, 539 noot en 543 noot.

166 Canneman aan Gogel, 17 oktober 1804, ook in *BW*, 411-412.

167 Canneman aan Gogel, 4 oktober 1804, ook in *BW*, 406-407.

168 Gabriëls, ‘*Hendrik van Stralen*’.

169 Canneman aan Gogel, 16 november 1804, ook in *BW*, 427-429.

Ook Napoleon zorgde soms voor verwarring. De keizer regeerde niet vanuit een politieke blauwdruk, maar hij was een pragmaticus die vaak impulsief handelde.¹⁷⁰ Hoewel hij Schimmelpenninck had gevraagd om een nieuwe Staatsregeling, speculeerde hij soms openlijk over een ander staatshoofd. In dat verband liet hij in december 1804 zelfs de namen van Oranje en de aan de Oranjes verwante Nassau-Weilburg vallen. Tegen de Bataafse delegatie van Van Haersolte, Brantsen en Van der Goes, die de kroning van Napoleon bijwoonde, merkte hij op dat hij gehoord had dat ze niet door een gelijke geregeerd wilden worden. Hem was het om het even: 'Voulez vous Schimmelpenninck, voulez vous le prince de Weilbourg, voulez vous pour une couple d'années le prince d'Orange? Je m'en f...!'.¹⁷¹

Was er enige ongerustheid over het komende staatshoofd, serieuzer was de onzekerheid over Schimmelpennincks visie op de nationale belastingen. Begin november uitte hij in een brief aan Van Stralen twijfel over Gogels belastingplan.¹⁷² Een maand later kon Van Stralen echter een brief van Schimmelpenninck tonen, waarin deze meldde dat hij de stukken van Gogel en Van de Kastele over de nationale belastingen intussen had bestudeerd en dat zijn conclusie was dat 'ik op dat stuk thands *zeer* opgeruimd ben'.¹⁷³ Schimmelpenninck bleef echter voorzichtig, hij ging niet verder dan de vage conclusie dat 'het systema van algemene belastingen beproefd (moet) worden'. Ondanks deze voorzichtigheid verzocht Van Stralen Canneman dringend om Gogel als aanstaande minister van Financiën op de hoogte te stellen van deze interessante brief. Voor het overige was de brief van Schimmelpenninck echter 'niet zeer vrolijk!' Er was geen enkele voortgang in Parijs bij het voorbereiden van een nieuw staatsbestel. Napoleon had andere zaken aan zijn hoofd, op 2 december 1804 had zijn kroning plaatsgevonden.

Voor Gogel was de geringe voortgang weer eens aanleiding om te betogen dat hij geen minister wenste te worden. Canneman antwoordde dat zij toch al veel vaker hadden besproken dat Gogel zich niet aan zijn publieke plicht kon onttrekken door 'wat gij van uw privaat geluk, van huiselijke rust, van personeel belang en uitzichten op de ontwikkeling en standplaats van uwe kinderen ook aanvoert'.¹⁷⁴ Anders zou immers nooit een regering van belangeloze, onafhankelijke mensen te vormen zijn. Gogel kon zich volgens Canneman niet meer terugtrekken, hij was al te ver gegaan. Wel moest Schimmelpenninck als aanstaand staatshoofd natuurlijk een goed programma opstellen en de juiste mensen kiezen. Al eerder had Canneman betoogd dat het daarom zaak was 'daadlijk bij zijne overkomst eene onderlinge overeenkomst op zekere cardinale punten bij wege van beding vast te stellen met de voornaamste leden van onze partij'.¹⁷⁵ Daarmee bedoelde hij 'de middelpartij', de groep gematigde hervormingsgezinden, zoals Gogel, Goldberg, Van de

170 Woolf, *Napoleon's Integration of Europe*, 20-22.

171 Delprat, 'Journal', 337. Le prince de Weilbourg was de prins van Nassau-Weilburg, zoon van prinses Caroline, de zuster van Willem V en dus een volle neef van de erfprins.

172 Schimmelpenninck aan Van Stralen, 5 november 1804, NA, Van Stralen, inv.nr. 11.

173 Canneman aan Gogel, 10 december 1804, ook in *BW*, 454-456.

174 Canneman aan Gogel, 15 december 1804, ook in *BW*, 457-459.

175 Canneman aan Gogel, 11 november 1804, ook in *BW*, 423-426.

Kastele en hijzelf.¹⁷⁶ Canneman groeide in deze maanden uit tot een sleutelfiguur in de communicatie van Schimmelpenninck met deze groep. Zijn 'vaste rol' in het overleg tussen het beoogde staatshoofd en Gogel als kandidaat-minister van Financiën was van groot belang.¹⁷⁷

Bij alle politieke onzekerheid namen de spanningen tussen Napoleon en het Staatsbewind ook nog toe. De vlam sloeg in de pan, toen het Staatsbewind in november 1804 de Bataafse officieren verbod orders van de Franse autoriteiten over douane-aangelegenheden op te volgen. Napoleon eiste intrekking van dit verbod en het aftreden van een viertal leden van het Staatsbewind, onder wie Spoors en Besier die hij al eerder als intriganten had aangemerkt. Het ontslag vond kort daarna plaats. Besier en anderen beschuldigden Gogel dat hij hier via Marmont de hand in had gehad. Toen Gogel daarover klaagde bij zijn vriend Ermerins, antwoordde deze: 'hoezeer men U ook de schuld van 't gebeurde ten aanzien van die twee (Spoors en Besier) wil geven, zal ik U nimmer zoo dwaas beschouwen van een injurie (vernedering) voor de Natie te bewerken tot bekoming van persoonlijke satisfactie'.¹⁷⁸ Besier hield vast aan zijn beschuldiging en liet Wiselius weten, 'dat wij nu, uit eene *zeer echte* bron weten, dat ons door Gogel en Ockerse cum suis de kool gestoofd is.'¹⁷⁹ Besier en Spoors kregen echter weinig steun. Zo verweet Schimmelpenninck hen dat ze zich hard tegen de Fransen hadden opgesteld uit ergernis over de verandering van het staatsbestel die op til was. De verhoudingen waren overigens gecompliceerd. Terwijl Besier suggereerde dat Gogel met de radicale Bataven heulde, waarschuwde Canneman Gogel juist dat men zijn patriotisme verdacht zou maken omdat 'gy met Fynje en de zijnen niet heult'.¹⁸⁰ Toch drukte hij Gogel op het hart zijn onafhankelijkheid te bewaren: 'tot dusverre zijt gij gedugt door de houding van independentie. Gij hebt, met die houding te bewaren, oneindig veel in uw hand!'

Napoleon zette pas op 4 januari 1805 een vervolgstap door Schimmelpenninck om een concept-Staatsregeling te vragen. De laatste had het stuk al klaar liggen en kon twee dagen later een uitgewerkt ontwerp aan de keizer aanbieden. In Den Haag hoorde men daarna weinig meer. De geruchtenmachine werkte echter op volle kracht. De geruchten over 'een prinsje' namen toe en werden door velen geloofd, meldde Canneman in enkele brieven aan Gogel.¹⁸¹ Het duurde tot eind februari voordat er zekerheid was en Napoleon uiteindelijk toch voor Schimmelpenninck koos. Hij had er op dat moment nog belang bij dat de Europese mogend-

176 Canneman schreef op 17 oktober 1804 aan Gogel (ook in *BW*, 411-412) dat hij de avond ervoor met alle mannen van de 'middelparty' had gegeten, ook met Jantje (Goldberg).

177 Verberne, *Gogel en de uniteit*, 10; Van Leeuwen-Canneman, 'Achterkamertjesoverleg op het Binnenhof', 58-78.

178 Ermerins aan Gogel, tweede helft december 1804, *NA*, Gogel, inv.nr. 26, ook in *GAGN*, deel 4, band 2, 572-573 noot.

179 Besier aan Wiselius, 27 december 1804, *NA*, Wiselius, inv.nr. 4, ook in *GAGN*, deel 4, band 2, 574. Besier hield zijn beschuldiging tegen Gogel staande in Besier aan Wiselius, 5 januari 1805, *NA*, Wiselius, inv.nr. 4, ook in *ibidem*, 575-576.

180 Canneman aan Gogel, 17 december 1804, ook in *BW*, 460-461.

181 Canneman aan Gogel, 12 januari en 6 februari 1805, ook in *BW*, 463 en 472.

heden de Bataafse Republiek als een onafhankelijke staat bleven beschouwen.¹⁸² Tegelijkertijd wenste hij wel meer ondersteuning van de Franse belangen. De uitkomst van deze afweging was een keuze voor Schimmelpenninck.

Toen het beoogde staatshoofd naar de Bataafse Republiek terugkeerde om de komst van het nieuwe staatsbestel af te ronden, was het Staatsbewind verontwaardigd dat hij naar Amsterdam reisde voordat hij Den Haag bezocht.¹⁸³ Canneman signaleerde het gerucht dat hij daar eerst Gogel wilde spreken, omdat hij deze als 'hoofd der finantiën' zag.¹⁸⁴ Canneman die Gogels aarzelingen kende en zijn weigering vreesde, maar die ook wist hoe belangrijk de eenwording voor zijn vriend was, bezwoer Gogel om een aanbod als minister te aanvaarden: 'houd intusschen bid ik u in het oog, dat als gy weigert om de handen mee uit de mouwen te steken gy de gelegenheid laat te loor gaan om de *uniteit* te vestigen en dat die welligt nooit wederkeerd'. Canneman meende verder dat Gogel ook zijn handelszaak kon blijven aanhouden. 'Opoffering van uwe commerciebetrekkingen van u te vergen, dit gaat niet'. Omdat het departement in Den Haag langzamerhand goed georganiseerd was, zou Gogel zich zelfs actiever met zijn eigen zaak kunnen bezighouden dan onder het agentschap het geval was geweest. Toen had hij ook wel een belang in zijn zaak gehouden, maar had hij alle handelsactiviteiten aan zijn compagnon moeten overlaten. Cannemans uitspraak laat zien dat het voor een minister mogelijk werd geacht om activiteiten van beider aard te combineren en toch een goede scheiding aan te brengen. Tegelijkertijd laat ze zien dat in de Bataafse tijd bewust werd nagedacht en gediscussieerd over de scheiding tussen publiek en privaat.¹⁸⁵

Toen Canneman verder nog betoogde dat Gogel zijn beginselen natuurlijk niet kon opgeven, maar wel rekening moest houden met de harde werkelijkheid, verwees hij blijkbaar naar het staatkundige bestel dat door Schimmelpenninck nagestreefd werd. 'De fraaye dromen van 1795 zullen *wy* niet gerealiseerd zien en ook onze kinderen niet; want waarlyk de menschen zyn niet ryp voor die edele denkbeelden die in het hart van enkele wysgeerige menschevrienden zo hoog op prys staan en die zo naauw verwant zyn aan deugden die wy niet gevonden hebben te bestaan'.¹⁸⁶

Het met Gogel geplande gesprek in Amsterdam ging vanwege ziekte van Schimmelpenninck niet door. In deze tijd kreeg het beoogde staatshoofd steeds meer last van een verslechterend gezichtsvermogen, waarschijnlijk veroorzaakt door zwarte staar, waarvan de voortekenen zich een half jaar eerder hadden geopenbaard. Het waren niet alleen zijn ogen. Hij had last van buikloop, nam 'braakmiddelen' en moest veel rusten.¹⁸⁷ Dat het overleg tussen Gogel en Schimmelpenninck niet was doorgegaan, leidde wel tot het gerucht, dat 'Schimmelpenninck met Gogel ge-

182 Van der Burg, *Nederland onder Franse invloed*, 51.

183 G. Brantsen aan D. Brantsen, 21 februari 1805, in: De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 241.

184 Canneman aan Gogel, 23 februari 1805, ook in *BW*, 482-483.

185 Kerkhoff, *Public Values*, hoofdstuk 8.

186 Canneman aan Gogel, 23 februari 1805, 482.

187 Hagen, *President van Nederland*, 217-218.

brouilleerd is, omdat de laatste volstrekt aan geen reductie wilde'.¹⁸⁸ Op 25 februari verscheen Schimmelpenninck in Den Haag, waarna enkele gesprekken met het Staatsbewind en met Van de Kastele en Canneman volgden. Uiteindelijk vond op 2 maart toch ook een onderhoud met Gogel plaats. Ter voorbereiding daarvan schreef Canneman aan Gogel bemoedigende woorden: 'Hij rekend geheel op u zooals wij allen! [...] Van de alge[mene] belastingen is geen quaestie, dat is volkomen geavoueed en de reductie heeft de man ook uit zijn harsens.'¹⁸⁹

Een struikelblok was nog dat Gogel ernstige bezwaren uitte tegen een plan dat Canneman en Van de Kastele intussen voor Schimmelpenninck hadden voorbereid, waarvan een lening van 48 miljoen gulden het belangrijkste element was. Gogels kritiek maakte Canneman onrustig en hij bezwoer Gogel nog eens: 'Ik bid u om alles, wat ons nog dierbaar is, maak S[chimmelpenninck] niet radeloos.'¹⁹⁰ Wie dit leest, beseft dat Gogel negen jaar later naar waarheid kon beweren, dat 'de heer Schimmelpenninck myne medewerking in 1805 als het ware tot eene voorwaarde der aanvaarding van zyn bestuur' had gemaakt.¹⁹¹ Dat betekent echter nog niet dat hij Gogel kon dwingen tegen zijn zin een publieke functie te aanvaarden. Rogier heeft de vraag gesteld of Gogel Schimmelpennincks gevangene was of dat het andersom was. Terecht acht hij het verstandig de vraag te laten voor wat zij is en vast te stellen dat uiteindelijk 'Schimmelpenninck en Gogel zich tot elkaar bekeerden, nu het water zo hoog aan de lippen stond'.¹⁹²

De Amsterdamse bankiers stelden intussen zodanige voorwaarden aan de lening die Canneman en Van de Kastele hadden voorgesteld dat Schimmelpenninck daarvan moest afzien. Dat vergrootte voor hem nog de noodzaak om Gogel over te halen. Op 4, 5 en 7 maart volgden enkele lange gesprekken. Gogel hield vast aan zijn eisen en zette de zaak op scherp. Ten slotte werden er spijkers met koppen geslagen. Gogel en Schimmelpenninck bereikten overeenstemming over een gedetailleerd financieel regeringsprogramma.

Essentieel waren twee toezeggingen van het beoogde staatshoofd. Uiterlijk 1 januari 1806 zou een stelsel van algemene belastingen worden ingevoerd, dat de belastingopbrengst met minstens tien miljoen gulden moest verhogen. Het andere essentiële punt was, dat 'het aanstaand Gouvernement alle denkbeeld van reductie ter zyde zet'.¹⁹³ Op deze punten gaf de Staatsregeling nog wel de aanvankelijke tweeslachtigheid van Schimmelpenninck weer, omdat deze de Constitutie niet meer kon aanpassen aan de overeenstemming die hij op 7 maart met Gogel bereikte. In het stuk was weliswaar vastgelegd dat de raadpensionaris behoorde te zorgen voor verhoging van de inkomsten, dat hij het bestuur en de administratie moest vereenvoudigen en overall 'de strengste bezuiniging' diende te betrachten,

188 Besier aan Wiselius, 26 februari 1805, NA, Wiselius, inv.nr. 4, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 243.

189 Canneman aan Gogel, 28 februari 1805, ook in *BW*, 486-487.

190 Canneman aan Gogel, 1 maart 1805, ook in *BW*, 487-488.

191 Gogel aan Saportas, 10 december 1814.

192 Rogier, 'Schimmelpenninck', 99-100.

193 'Resultat der gehouden conferentiën op 4, 5 & 7 maart 1805 tussen Schimmelpenninck, Gogel en Canneman, door de laatste opgeschreven', NA, Gogel, inv.nr. 21, ook in *GAGN*, deel 4, band 2, 589-591.

maar de Staatsregeling liet vervolgens de keuze tussen de invoering van een nationaal belastingstelsel en een verbetering van de bestaande belastingen nog volledig open.¹⁹⁴ Bovendien kregen de departementale besturen eenzelfde organisatie als bij de Staatsregeling van 1801.¹⁹⁵ Toch was Gogel tevreden, want hij had de dagen ervoor op deze punten harde toezeggingen van Schimmelpenninck gekregen. Onder grote druk van Gogel was tot de eenheidsstaat in financiële zin besloten. Steden en departementen verloren hun zelfstandige financiële bevoegdheden.

Schimmelpenninck legde de concept-Statesregeling voor aan het Staatsbewind dat het groene licht gaf. Daarna ging het Wetgevend Lichaam akkoord, het stemde ook in met de benoeming van Schimmelpenninck tot raadpensionaris. Zelfs op dat moment opperde Gogel nog dat Goldberg een alternatieve kandidaat kon zijn voor Financiën. Canneman vond deze opmerking 'een spotternij' en geen serieus voorstel.¹⁹⁶ 'Al wat unitaris is in het land, vordert dat *gij* à la tête der Finantiën komt'. Bovendien was Goldberg een man die 'eeuwig primeren wil en de heele waereld indisponeren zou om met een aardigheid te schitteren, en dan daarbij de rage van intrigueeren heeft'. Gogel moest ook wel weten, dat anderen als Van de Kastele en Appellius meer in aanmerking kwamen dan Goldberg, 'de hele waereld houd Jantje voor bekwaam, maar ook voor charlatan'.

Tot op het laatst was niet bekend wie Schimmelpenninck voor zijn bewind verder op het oog had. Terwijl hij over de inhoudelijke onderwerpen intensief overleg had gepleegd, bewaarde hij over zijn personele benoemingen lange tijd het stilzwijgen. Canneman die vaak door Schimmelpenninck in vertrouwen was genomen over de politieke koers, pleegde allerlei giswerk over te benoemen personen. Hij klaagde in zijn brieven aan Gogel: 'over menschen spreekt hij niet veel'.¹⁹⁷ Op 24 maart constateerde Brantsen, lid van het Staatsbewind: 'Het blijft tot nu toe een volstrekt geheim wie Schimmelpenninck in het oog heeft. [...] Het eenige dat men universeel geloofd dat plaats zal hebben is de benoeming van Gogel tot Minister van financiën.'¹⁹⁸ Brantsen voorspelde verder dat de benoeming van Gogel algemeen misnoegen zou geven. Hij vond hem meer een excellente chef de bureau dan een minister van financiën. Hij twijfelde eraan of Gogel zijn post lang zou bekleden, 'omdat hij een onverzettelijke kop heeft en Schimmelpenninck zig niet sal willen laten regeren.' Zijn collega Besier schreef: 'Ik vreeze altijd, dat Gogel zyn oude plans zal doorzetten en de eene helft van het land zal bederven zonder de andere te verligten of de finantien te verbeteren.'¹⁹⁹

Daarentegen had Von George, de goed ingelichte ambassadeur van Palts-Beieren verzekerd, dat zelfs 'al de Oranjevrienden' hem als 'eenige redder' zagen, wat Gogel ondanks zijn afkeer van de Oranjegezinden blijkbaar toch als een steun in

194 Staatsregeling des Bataafschen Volks 1805, 26 april 1805, in: De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 31 en 51.

195 Sillem, *Gogel*, 53.

196 Canneman aan Gogel, 20 maart 1805, ook in *BW*, 496-499.

197 Canneman aan Gogel, 13 maart 1805, ook in *BW*, 490-491.

198 G. Brantsen aan D. Brantsen, 24 maart 1805, in: De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 254-255.

199 Besier aan Wiselius, 9 maart 1805, NA, Wiselius, inv.nr. 4, ook aangehaald in *GAGN*, deel 4, band 2, 585 noot.

de rug beschouwde.²⁰⁰ Ook de kapitaalmarkt reageerde positief. Toen eind februari-begin maart steeds duidelijker werd dat Gogel weer aan het roer van de staatsfinanciën zou komen, steeg de koers van staatsobligaties opvallend, waarmee een eind kwam aan de dalende tendens die begin 1803 was ingezet.²⁰¹

Intussen werd de ontwerp-Staatsregeling in de week van 9 tot 16 april aan de stemgerechtigden voorgelegd. Artikel 1 en 2 huldigden het grondbeginsel dat wijze wetgeving als doel moest hebben ‘het geluk van een Volk’ en dat de wetten gebaseerd moesten zijn op de ervaringen, de gesteldheid van het land en ‘den Geest en de Zeden der Natie’. Deze artikelen waren door Schimmelpenninck bedoeld als bescherming tegen een te grote Franse invloed.²⁰² Daar geloofde het Bataafse volk echter niet in. Het wist dat het ingrijpen van Napoleon bepalend was geweest voor deze nieuwe Staatsregeling en voor de benoeming van Schimmelpenninck. De Franse bevrijders van 1795 werden steeds meer als bezetters gezien. Bij het referendum bleven de stemgerechtigden dan ook massaal thuis. Slechts vier percent van de kiezers nam de moeite voor de nieuwe grondwet – de derde in zeven jaar – naar de stembus te gaan. Er waren 14.093 jastemmers en welgeteld 136 tegenstemmers. Volgens intussen beproefd gebruik werden de niet opgekomen stemgerechtigden tot de voorstemmers gerekend, en werd formeel vastgesteld dat de Staatsregeling met 353.186 tegen 136 stemmen was aanvaard.²⁰³

Voor Gogel persoonlijk was nu ook de kogel door de kerk. Eind april was hij zo ver dat hij de Amsterdamse kooplui J.F. Remij en P.P. de Reus aanstelde als zaakwaarnemers voor zijn handelshuis dat hij niet wilde opgeven. Of Gogel dit onderwerp met Schimmelpenninck had besproken, is niet bekend. In elk geval kwam hij er wel openlijk voor uit dat hij zijn zakelijke belangen had gehandhaafd. Zo verscheen in december 1805 in de kranten een aankondiging over de betaling van interestcoupons en de uitloting van aandelen van de hypothecaire lening voor Berbice, waaruit iedereen zonder meer kon opmaken dat Gogel een handelshuis had.²⁰⁴

Gogel vroeg Canneman om voor hem in Den Haag naar een woning uit te zien. Deze bekeek voor hem een huis aan het Buitenhof, ‘en veel minder als dat huis op zulk een stand zult gij al niet krijgen. Als minister wil het oog dan tog ook iets hebben’.²⁰⁵ Gogel ging met zijn vrouw en kinderen inderdaad op het Buitenhof wonen, tegenover de voormalige schilderijengalerij van Willem v, waarin de Konst-Gallerij werd gevestigd, nadat Schimmelpenninck het Huis in ’t Bosch had betrokken.²⁰⁶

De drie en half jaar in Amsterdam waren voor Gogel een periode van politieke frustratie, afwachten en bezinning geweest. De staatsvorm met eenhoofdige leiding had hij lange tijd afgewezen, maar zijn unitarische idealen wonnen uiteindelijk

200 Canneman aan Gogel, 13 maart 1805, ook in *BW*, 490-491.

201 Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 68.

202 Van Sas, *De metamorfose*, 293.

203 Van den Berg en Vis, *De eerste honderdvijftig jaar*, 114.

204 Advertentie in de *Opregte Haarlemsche Courant*, 28 december 1805; de loting had eerder plaatsgevonden en was vastgelegd in een lotingsakte, GAA, Notarieel archief, inv.nr. 445, nr. 17341/502, 20 december 1805, die vermeldde dat Remij en De Reus, vanaf 25 april 1805 gemachtigden van Gogel, 240 kaartjes lieten zien, waarvan 20 werden uitgeloot.

205 Canneman aan Gogel, z.d. (tussen 20 en 28 maart 1805), ook in *BW*, 500-502.

206 Van Leeuwen-Canneman, ‘Achterkamertjesoverleg op het Binnenhof’, 78.

Gogel wilde geen zwenker zijn, maar dat gold alleen voor het unitarische uitgangspunt. Nog sterker: aan dit ideaal maakte hij alles ondergeschikt. Opnieuw had hij een keerpunt in zijn loopbaan bereikt. Zijn voorspelling van augustus 1802 werd bewaarheid, Schimmelpenninck zou president worden, alleen had het veel langer geduurd voor het zover was dan hij toen dacht. Bovendien had hij zich toen zeker niet als minister in dit presidentiële stelsel gezien. Om de staatkundige eenheid te kunnen verwezenlijken, was hij toch bereid in Schimmelpennincks regering een functie te vervullen, maar dan wel in de positie van beleidsman en niet als presidentiële dienaar.

Hij voelde de capitulatie voor Schimmelpennincks constitutionele wensen als een offer, maar het ministersambt maakte het mogelijk zijn droom van de eenheidsstaat te verwezenlijken. Zijn onderhandelingen met Schimmelpenninck bewezen dat hij intussen ook een ambitieuze en praktisch doorknede politicus was geworden, die wist te geven en te nemen. Eindelijk kon hij zijn idealen gaan uitvoeren.

9 Minister onder raadpensionaris Schimmelpenninck

DE MACHT VAN DE RAADPENSIONARIS

Nadat Schimmelpenninck op 29 april 1805 in handen van de voorzitter van het Staatsbewind de eed had afgelegd als raadpensionaris, benoemde hij per 1 mei Gogel tot 'secretaris van staat' (minister) voor de Financiën. Gogel zag de toezeggingen die hij van Schimmelpenninck had gekregen, verzilverd in de 'troonrede' van de raadpensionaris bij de installatie van het Wetgevend Lichaam op 15 mei 1805, waarbij Gogel en de andere ministers aanwezig waren.¹ Deze 'aanspraak' bevatte de afgesproken hoofdpunten van beleid, te weten de invoering van een algemeen belastingstelsel en de vereenvoudiging van het bestuurlijke stelsel.² Schimmelpenninck legde zijn volle gewicht in de schaal om Gogels stelsel aanvaard te krijgen. Daarmee brak een zeer succesvolle periode aan. Met de autoritaire macht van de raadpensionaris in de rug kon Gogel ongestoord werken aan zijn nationaal belastingstelsel en de parallelle totstandkoming van een ambtelijk belastingapparaat.

De nieuwe Staatsregeling gaf de raadpensionaris veel macht. Hij benoemde de vijf ministers, de negen leden van de nieuwe Staatsraad en de hoge ambtenaren. Ook wees hij de leden van de departementale besturen aan. Ten slotte benoemde hij de eerste maal de negentien leden van het Wetgevend Lichaam, die daarna door de departementale besturen zouden worden verkozen. Schimmelpenninck zorgde voor een verdeling van de macht over de vooraanstaande leden van de verschillende politieke groepen, uitgezonderd de radicale hervormingsgezinden.

Naast Financiën moest Schimmelpenninck de ministeries van Buitenlandse Zaken, Oorlog, Marine en Binnenlandse Zaken bemannen. Terwijl Gogel vanaf het begin de gedoodverfde bewindsman van Financiën was, trok de continuering van Van der Goes als bewindsman van Buitenlandse Zaken minder aandacht. Als ambassadeur had Schimmelpenninck via ambtsberichten en een persoonlijke correspondentie veel contact met Van der Goes gehad, die eerder agent en onder het Staatsbewind secretaris van staat was geweest. Een benoeming waar keizer Napo-

¹ Theun de Vries gebruikt de term troonrede in zijn boek *Rutger Jan Schimmelpenninck*, 203; de officiële term voor 'minister' was 'secretaris van staat',

² Colenbrander, *Schimmelpenninck en koning Lodewijk*, 42. Aanspraak van Schimmelpenninck, Staatsbesluit, 15 mei 1805, nr.1, NA, Raadpensionaris, 1805-1806, inv.nr. 1, ook in Schimmelpenninck, *Rutger Jan Schimmelpenninck*, deel 2, 129-137.

leon sterk op had aangedrongen, was die van zijn vertrouwing Ver Huell tot secretaris van staat voor de Marine. Al geruime tijd voor Schimmelpennincks aantreden stond hij hoog op het favorietenlijstje van Napoleon; hij had een rechtstreekse lijn met de keizer. Als marineminister werd hij belast met de opbouw van een vloot die een bijdrage moest leveren aan de invasie van Engeland. Schimmelpenninck benoemde Hendrik van Stralen tot secretaris van staat van Binnenlandse zaken. Als oud-regent van het ancien régime genoot deze veel vertrouwen bij de departementale besturen. Nadat hij zich in 1804 tot het systeem van algemene belastingen had bekeerd, schreef hij het beoogde staatshoofd dat dit project erg moeilijk was, maar toch goed uitvoerbaar. Het was echter wel nodig om naast de minister van Financiën als bewindsman van Binnenlandse Zaken ‘een man van crediet in de Departementen’ te zetten. Dat was temeer noodzakelijk, ‘wanneer gij voor den eersten Gogel neemt. Deze heeft in dat opzicht een stroom tegen zich.’³ Gogel had tijdens zijn agentschap de departementale en lokale besturen tegen zich in het harnas gejaagd. Gogel bleef Van Stralens bekering argwanend bekijken, er waren vele aansporingen van Canneman nodig om zijn stroefheid te doorbreken en een toenadering tot stand te brengen: ‘Gy moet die man nu eens recht diplomatisch accueilleren.’⁴ Gogel hield aanvankelijk ook afstand, omdat Van Stralen autoritair en zelfingenomen was en een uitgesproken standsbesef toonde.⁵ Canneman kon dat verdragen, Gogel zeker niet. Daar stond tegenover dat Van Stralen vrijmoedig en recht op de man af was en veel bestuurlijk talent, werkkraft en doorzettingsvermogen bezat. Gogel ging Van Stralen daarom toch waarderen en er ontstond zelfs een intensieve samenwerking.

Een essentiële rol in het nieuwe bestel vervulde de Staatsraad, die minimaal vijf en maximaal negen leden telde. Anders dan de Raad van State, die zich in het ancien régime had ontwikkeld tot uitvoeringsorgaan van de Staten-Generaal, was deze nieuwe Staatsraad vooral een adviesorgaan van Schimmelpennincks regering.⁶ Voor Gogel was de Staatsraad van groot belang, aangezien in de raad de financiële deskundigheid sterk vertegenwoordigd was. Niet alleen Goldberg maakte deel uit van dit college, ook de gewezen thesaurier-generaal De Vos van Steenwijk en de oud-raden van Financiën Van de Kastele en Wichers kregen een zetel in dit orgaan. Appellius, eveneens oud-raad van Financiën, bekleedde de functie van secretaris van de Staatsraad.

Voor Gogel was ook het Wetgevend Lichaam van belang dat de titel droeg van ‘Hun Hoog Mogende, vertegenwoordigende het Bataafsche Gemeenebest’. Dat orgaan was zeker geen wassen neus; door zijn behoudende samenstelling ontwikkelde het zich tot een oppositionele factor. Schimmelpenninck benoemde als leden vooral mensen van de oude stempel, zoals een aantal orangisten en patriotten

3 Van Stralen aan Schimmelpenninck, 6 november 1804, archief Schimmelpenninck, nr. 317, ook in *GAGN*, deel 4, band 2, 544-545, ook aangehaald in Pfeil, ‘*Tot redding*’, 404.

4 Canneman aan Gogel, z.d (tussen 20 en 28 maart 1805), ook in *BW*, 500-502.

5 Gabriëls, ‘Hendrik van Stralen’.

6 Elias, ‘Van Raad van State, Comité te Lande en Staatsraad’, 130-131.

van aanzienlijke stand.⁷ Een voorbeeld was Hans Willem van Aylva, een Oranjegezinde regent, die in 1803 lid van het departementale bestuur van Friesland was geworden. Hij zou nog van zich doen spreken. Van Hasselt kreeg geen functie in het nieuwe bestel, waarschijnlijk als gevolg van enige politieke ophef rond zijn persoon in de eerste maanden van 1805 als zeer kritisch lid van het Wetgevend Lichaam, wat tot een verkilling in de verhouding tussen Gogel en zijn schoonvader leidde.⁸

Hoewel de raadpensionaris formeel over dictatoriale bevoegdheden beschikte, was zijn werkelijke macht beperkter. Hij was slechts de zetbaas van Napoleon, en de liefde van de keizer voor de raadpensionaris bekoelde snel, toen deze een volgens hem te onafhankelijke politiek ging voeren. Dat was al begonnen met Schimmelpennincks weigering om aan zijn ambt een erfelijke status te geven, zoals Napoleon had gewild. Met een eenhoofdige leiding ging Schimmelpenninck graag akkoord, maar een erfelijke status stuitte de republikein tegen de borst. Voor de raadpensionaris ging een ambtstermijn van vijf jaar gelden.

Ook in eigen land waren er vele politieke krachten waar de raadpensionaris rekening mee hield. Hij had kwalitatief goede staatsraden en ministers benoemd, zodat het voor de hand lag dat hij zich aan de adviezen veel gelegen liet liggen en dat hij bij de uitvoering veel vrijheid gaf. Bovendien was hij van nature een schipperaar, die iedereen zo veel mogelijk tevreden wilde stellen. Zelf benadrukte hij dat zijn macht zich beperkte tot 'de directie der algemene zaken'. Hij was slechts 'de constitutionele dirigerende Minister'.⁹ Schimmelpenninck had de macht van het Wetgevend Lichaam, dat negentien leden telde, weliswaar beperkt tot goedkeuring of verwerping van wetsontwerpen en begrotingen, maar dat was toch een belangrijk parlementair recht. Door de begroting te verwerpen kon het Wetgevend Lichaam immers de benodigde financiële middelen aan de raadpensionaris onthouden. En hoewel het recht van amendement ontbrak, vond in de praktijk veel overleg plaats over wetsontwerpen en werden voorgestelde wijzigingen vaak overgenomen. Op de achtergrond was er immers de dreiging dat de wetgevers anders het wetsvoorstel in zijn geheel zouden verwerpen.

De tweeslachtigheid van enkele oude benamingen die terugkwamen was illustratief voor de machtsverhoudingen. De titel 'Hun Hoog Mogende' van de leden van het Wetgevend Lichaam was ontleend aan de Staten-Generaal van voor 1795. Het opnieuw invoeren van de titel van raadpensionaris, de hoogste ambtelijke functionaris van de oude Republiek, was tegen de zin van Schimmelpenninck en zijn vrouw. Zij hadden een voorkeur voor de titel van president. Van Franse zijde was bewust voor de oude titel gekozen om de oud-regenten het gevoel te geven dat de nieuwe functie een dienend karakter had.¹⁰ Hier toonde Napoleon zich ambivalent, omdat hij er tegelijkertijd op had aangedrongen het ambt een erfelijke status te geven.

7 Colenbrander, *Schimmelpenninck en koning Lodewijk*, 40.

8 Canneman aan Gogel, 20 maart 1805, ook in *BW*, 496-499

9 Vreede, *Geschiedenis der diplomatie*, deel 2, tweede stuk, 76-77. Edwina Hagen schrijft dit citaat ten onrechte toe aan de vrouw van Schimmelpenninck: Hagen, *President van Nederland*, 227.

10 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, xix; Hagen, *President van Nederland*, 222-223.

Afb. 16 Staatsieportret van Schimmelpenninck, door Charles Howard Hodges, 1805, particuliere collectie familie Schimmelpenninck, het Nijenhuis, Diepenheim.

Uit vele hoeken kwam kritiek op Schimmelpenninck en zijn medewerkers. Besier en Spoor, de politiek meest uitgesproken leden van het Staatsbewind, hadden geen functies in het nieuwe bestel gekregen. Ze voelden zich door Schimmelpenninck in de steek gelaten en stelden zich kritisch op. Zo merkte Besier op: ‘Het behaagt ook niet dat Schimmelpenninck op het Huis in ’t Bosch gaat wonen en hetzelfde voor de wandelaars sluit. Het livrei van den Staat zal zijn rood met goud, en is reeds voor negen knechts besteld. Zulk eene hofhouding kan bij ons niet smaken.’¹¹ Laatdunkend schreef hij over de raadpensionaris dat ‘de man zwak is en niet hij maar de ministers regeeren zullen.’¹² Hij was nogal gebeten op Gogel die hij ervan had beschuldigd zijn politieke val te hebben bewerkstelligd: ‘Van Gogel hoor ik

11 Besier aan Wiselius, 9 mei 1805, NA, Wiselius, inv.nr. 4, ook in GAGN, deel 4, band 2, 597-598.

12 Besier aan Wiselius, 30 mei 1805, NA, Wiselius, inv.nr. 4, ook in ibidem, 600.

reeds hatelijkheden die wraakzucht verraden.’ Een paar weken later merkte hij op: ‘Van Stralen loopt met Gogel gearmd. En deze laat den eerste het hooge woord voeren!’¹³

Onder de oud-regenten was veel na-ijver, zelfs bij degenen die niet erg orangistisch waren. Zij konden het moeilijk accepteren dat een nieuwkomer als Schimmelpenninck bij Napoleon zo’n hoge positie voor zichzelf had weten te creëren. Een exponent van deze groep was Brantsen, voormalig lid van het Staatsbewind, die in Parijs tot Schimmelpennincks opvolger als ambassadeur was benoemd. Meer nog dan politieke aversie speelde standsbewustzijn bij hem mee. De echtelieden Schimmelpenninck, die in Parijs gewend waren geraakt aan een elegante stijl van leven, werden door Brantsen – telg van een oud patriciërsgezicht – toch als parvenu’s beschouwd. Ze stonden slechts uit de gegoede burgerij, niet meer dan dat.¹⁴ Eveneens was er veel kritiek te horen op de invloedrijke rol die Schimmelpennincks vrouw Catharina speelde. Vanouds was zij al zijn voornaamste raadgever geweest, maar door zijn afnemend gezichtsvermogen werd hij steeds meer van haar afhankelijk.¹⁵

Bij de kritische rol van Brantsen speelde mee, dat hij persoonlijke grieven had. Brantsen en zijn broer Derk waren door Gogel in zijn functie van agent forse boetes opgelegd, omdat zij belastingen niet tijdig hadden betaald.¹⁶ Een tweede grief was, dat Derk Brantsen door de raadpensionaris niet als lid van het departementaal bestuur van Gelderland was gehandhaafd. De broers waren het er roerend over eens dat Van Stralen de kwaaië pier was, in zijn machinaties gesteund door Gogel.¹⁷ Het ontslag was volgens hen te wijten aan de invloed van machtswellustige ministers die geen zelfstandig optredende bestuurders duldden.¹⁸

Als ambassadeur in Parijs nam Brantsen een sleutelpositie in, niet alleen door zijn formele rol, maar ook doordat hij graag bereid was in Parijs klachten van kritische landgenoten te laten weerklinken. Tot die critici in eigen land behoorde zeker ook minister van marine Ver Huell, die als vertrouweling van Napoleon regelmatig met Brantsen overlegde. Ver Huell maakte zich de tolk van de ontevredenen, die Schimmelpennincks bewind liever zagen verdwijnen.¹⁹

De radicale hervormingsgezinden rond Vreede en Valckenaer hadden niets op met het nieuwe bewind, omdat ze als enige politieke groep nog steeds buitenspel stonden. Schimmelpenninck maakte op voorstel van Gogel een uitzondering voor Fijnje die tot redacteur werd benoemd van de Staatscourant, die in augustus 1805 werd opgericht. De krant bevatte officiële mededelingen en moest tegenwicht bie-

13 Besier aan Wiselius, 21 mei 1805, NA, Wiselius, inv.nr. 4, ook in ibidem, 599. Boels signaleert dat op een politieke spotprent Gogel en Van Stralen stijf gearmd waren afgebeeld (Boels, *Binnenlandse Zaken*, 407). Hij noemt echter geen bron, zodat de vraag is of er werkelijk een spotprent was of dat het slechts om een beeldspraak ging, ontleend aan de brief van Besier.

14 Koene, *Schijngestalten*, 337.

15 Zie over de relatie tussen Schimmelpenninck en zijn vrouw: Hagen, *President van Nederland*.

16 Koene, *Schijngestalten*, 335-336.

17 Ibidem, 342.

18 Brantsen aan Schimmelpenninck, 9 augustus 1805, archief Schimmelpenninck, nr. 494, ook aangehaald in Vreede, *Geschiedenis der diplomatie*, deel 2, tweede stuk, 125-127.

19 Jorissen, ‘De Fransche tijd’, 186.

den aan de politiek gekleurde berichtgeving van particuliere kranten.²⁰ Het was een opmerkelijk besluit om een radicale patriot van de oude stempel deze invloedrijke ambtelijke post toe te vertrouwen. Met de aanvaarding van de functie had Fijnje op zijn beurt zijn wrok tegen Gogel, de directe aanstichter van zijn politieke val in juni 1798, opzij moeten zetten. Er speelde uiteraard mee dat Fijnje een zeer ervaren courancier was en dat hij in 1798 als lid van het Uitvoerend Bewind een plan voor een Staatscourant had opgesteld.²¹ Het was zeker geen sinecure die Schimmelpenninck, Gogel en Van Stralen hem opdroegen. Overigens werd Fijnje nogal kort gehouden. Zo schreef Gogel op 21 oktober 1805 in een bitse, zeer formeel gestelde brief aan de directeur van de Staatscourant, dat het onaanvaardbaar was dat belangrijke stukken over de Rijnvaart niet in de krant van die dag waren geplaatst.²²

GOGEL OPNIEUW AAN HET HOOFD VAN FINANCIËN

Als minister van Financiën kreeg Gogel te maken met een uitermate slechte financiële situatie. De nationale schuld was tot boven een miljard gulden gestegen. Dat betekende dat de staat in 1805 alleen aan rente al 33,9 miljoen gulden moest betalen. De totale uitgaven bedroegen 72,2 miljoen gulden, de belastingen brachten slechts 35 miljoen op, het tekort van 37,2 miljoen was schrikbarend.²³ Met grote voortvarendheid hervatte Gogel dan ook het in 1801 politiek verzande karwei om met een nieuw belastingstelsel een hogere opbrengst te verwezenlijken. Na de eerdere desillusies wendde Gogel 'een hartstochtelijke energie' aan voor het voltooiën van dit project.²⁴ Zijn vriend Ermerins was bang dat hij teveel van zijn krachten zou vergen. Hij waarschuwde dat Gogel 'zig niet kapot [moest] werken', want dan had 'niemand meer nut van hem'.²⁵ Toen Ermerins vernam dat Gogel flink last had van zijn ogen zodat hij niet kon lezen, zag hij als oorzaak dat Gogel te weinig lichaamsbeweging in de open lucht kreeg. En met het schrikbeeld voor ogen van 'de arme raadpensionaris die wellicht geheel buiten staat raakt om zaken te doen' schreef hij aan Gogel 'wat zal er van ons arm land worden, indien gij ook blind zijt'.²⁶ Ook met het 'gelukkig sterke gestel' van Gogel was volgens Ermerins een uur of twee beweging per dag vereist. Gogel trok zich echter weinig van dit advies aan, de komende jaren zou hij regelmatig op de rand van overspanning verkeren.

Gogel had een drietal adviseurs voor de convooien en licenten, de in- en uitvoerrechten. Als agent had Gogel de administratie hiervan ondergebracht bij het algemene beheer van de nationale middelen. Dat was door het Staatsbewind tot onge-

20 De Meij 'De grondrechten in het koninkrijk Holland', 66-67.

21 Kroes-Ligtenberg, *Fijnje*, 211-215.

22 Gogel aan Fijnje, 21 oktober 1805, NA, Gogel, inv.nr. 40.

23 Pfeil, 'Tot redding', 209.

24 Kossmann, *De Lage Landen*, deel 1, 87.

25 Ermerins aan Goldberg, 17 juli 1805, NA, Goldberg, inv.nr. 59.

26 Ermerins aan Gogel, z.d. (waarschijnlijk november 1805), NA, Gogel, inv.nr. 26.

noegen van Gogel met de oprichting van een zelfstandige Zeeraad teruggedraaid. Gogel herstelde de integratie en hief de Zeeraad weer op.²⁷ Hij hield de handelsbelangen goed in het oog en zorgde ervoor dat de inkomende en uitgaande rechten in de geest van het Placaat van 1725 werden geheven.²⁸ Het Placaat kende lage in- en uitvoerrechten, die traditioneel soepel werden toegepast waarbij de belangen van de Nederlandse kooplui voorop stonden. Hier streden bij Gogel de gevoelens van schatkistbewaarder en handelman om voorrang en wonnen de laatste.

Verder had Gogel drie financiële raden, onder wie De Bordes, die tot dan toe secretaris van de Raad van Financiën was geweest.²⁹ Aanvankelijk maakte Gogel er ernstig bezwaar tegen dat deze adviseurs formeel naast en niet onder hem zouden functioneren, maar later legde hij zich daar bij neer.³⁰ Vooral van De Bordes, die zich geheel ging wijden aan de vormgeving van het fiscale stelsel, had Gogel veel profijt. Hij trok voor het belangrijke project van de algemene belastingen nog een aantal bekwame mensen aan, onder anderen enkele medewerkers van de Hollandse belastingadministratie.³¹ Copes van Cattenburch, een voormalig belastingopziener (controleur) te Rotterdam, die ook eerder bij het agentschap voor Gogel had gewerkt, ging hem opnieuw terzijde staan bij het ontwerpen van nieuwe 'ordonnanties', de wetten voor afzonderlijke belastingen.

Gogel werkte snel en doelgericht. Voor de hoofdlijnen van zijn stelsel kon hij teuggrijpen op zijn plan van 1799. Begin juni lag er al een schets van een nieuw belastingstelsel bij de raadpensionaris.³² Evenals in zijn brief aan Schimmelpenninck van september 1804 verwees Gogel ook in dit officiële stuk naar de grondleggers van de Unie van Utrecht, die al uitgingen van het gelijkheidsbeginsel voor de belastingen, een verwijzing waarmee hij ook traditionalisten wilde aanspreken. De schets memoreerde dat na vele moeizame discussies over zijn eerste belastingplan het decreet van 25 maart 1801 voor een 'punt van vereeniging' had gezorgd, zodat 'de discussien over dit onderwerp voortaan niet meer behoefden rond te dwalen in een Doolhof van verwarde denkbeelden'. Gogel benadrukte dat het stelsel niet alleen voldoende zou opbrengen, maar dat het ook nog vele andere voordelen had. De welvaart zou toenemen door het wegvallen van de binnenlandse handelsbelemmeringen in de vorm van tolgrenzen. De smokkelpraktijken zouden daardoor ook verdwijnen. Tevens zou een bezuiniging in de inningskosten worden bereikt. Afwijzing van zijn plan zou tot een staatsbankroet en een drastische rentereductie leiden, zijn voorstel was het laatste redmiddel om 'het aanwezen der Republiek onder de Mogendheden van Europa staand te houden'.

De raadpensionaris stuurde de schets een dag later al aan het Wetgevend Li-

27 Pfeil, 'Tot redding', 425.

28 Wright, *Free Trade*, 147.

29 Schimmelpenninck, *Rutger Jan Schimmelpenninck*, deel 2, 147, ook aangehaald in Van der Poel, *Appelius*, 32.

30 Canneman aan Gogel, 20 maart 1805, ook in *BW*, 496-499.

31 Van der Poel, 'Voorloopers en Medewerkers van Alexander Gogel', ook aangehaald in Pfeil, *Op gelijke voet*, 40.

32 Concept-toelichting bij Staatsbesluit van 11 juni 1805, nr. 14a, NA, Gogel, inv.nr. 59. Voor het belastingstelsel van 1805 zie ook Pfeil, *Op gelijke voet*, 40-45.

chaam en liet het stuk vervolgens in een formele voordracht omzetten.³³ De volgende maand werd de *Generale Voordragt* met twee derde meerderheid aanvaard. De tegenstemmers waren afkomstig uit Gelderland, Overijssel, Groningen en Brabant, waar de invoering van het nieuwe stelsel zou leiden tot een sterke toename van de belastingdruk.³⁴ Ook de voorstemmers hadden het er echter moeilijk mee, zij aanvaardden het voorstel als het ware noodgedwongen. ‘Niet alleen mindere tegenwerpingen, maar ook gevreesde en grotere zwaarigheden moeten wijken voor de bestaande en alles overwinnende nood, waarin zich het dierbaar Vaderland bevind’, zo verwoordden de leden van het Wetgevend Lichaam hun ambivalente gemoedstoestand.³⁵ Zij hadden de hoop ‘dat een gelukkige Eenheid in oogmerken, Eenheid in het financieel stelzel, Eenheid in alle maatregelen de rampen verzachten, en het zinkend Gemeenebest van den ondergang zoude redden’. Nadat het Wetgevend Lichaam akkoord was gegaan, volgde twee dagen later, op 12 juli 1805, de officiële bekrachtiging door de raadpensionaris. Daarmee kon Gogel, zes jaren nadat hij zijn eerste ontwerp in 1799 had ingediend, zijn stelsel tot uitvoering brengen; per 1 januari 1806 moest het in werking treden. In principe waren vanaf dat ogenblik alle oude departementale middelen en belastingorganisaties afgeschaft.

Gogel handhaafde de fundamentele uitgangspunten van zijn plan van 1799, waarin voor het gehele land dezelfde belastingen gingen gelden met dezelfde tarieven op het hoge Hollandse niveau, zodat de belastingen per jaar circa vijftig miljoen zouden opbrengen. Hij kende een hoge prioriteit toe aan een goede uitvoerbaarheid om de opbrengst zeker te stellen. Bij de belastingherziening ging Gogel drastische vernieuwingen en experimenten uit de weg, hij ging zeker niet revolutionair te werk.³⁶ Het invoeren van een nationaal belastingstelsel was op zichzelf al een groot waagstuk. Velen bleven zich zelfs afvragen of een nationaal stelsel wel mogelijk was. Het slagen van de herziening was dan ook afhankelijk van de goede uitvoerbaarheid van de wetgeving, zoals Gogel – later terugkijkend op zijn ervaringen – als volgt verwoordde: ‘De wetten moeten duidelijk en verstaanbaar zijn, en geene studie vereischen waarvoor de meeste belastingplichtigen niet vatbaar zijn. De formaliteiten moeten niet erger zijn dan de last zelve, men moet die zoo eenvoudig en gemakkelijk maken als immer mogelijk is, en zoo, dat elk onbedreven mensch buiten overtreding blijven kan.’³⁷ En in hetzelfde verband schreef hij kernachtig: ‘Een belasting is ondeugend, waarvan een te groot deel door administratie en perceptiekosten wordt verteerd’.

Gogel maakte in de algemene schets van juni 1805 een onderscheid tussen beschreven en onbeschreven middelen, ofwel directe en indirecte belastingen.³⁸ Beschreven middelen werden geheven via een schriftelijke aanslag, opgesteld op basis

33 *Generale Voordragt*, Raadpensionaris aan Wetgevend Lichaam, Staatsstuk, 20 juni 1805, NA, Raadpensionaris, inv.nr. 27.

34 Colenbrander, *Schimmelpenninck en koning Lodewijk*, 50.

35 Missive van Hun Hoog Mogende aan Raadpensionaris, 11 juli 1805, NA, Raadpensionaris, inv.nr. 33.

36 Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 152.

37 Gogel, *Memoriën*, 40-41.

38 Pfeil, *Op gelijke voet*, 41-52.

van door de overheid bijgehouden gegevens over de waarde van het belastbaar bezit. Het ging om een objectgebonden belasting op onroerend goed, de zogenaamde verponding, en om een complex van een vijftal personele belastingen. Daarnaast waren er de onbeschreven middelen, een pakket van een veertiental indirecte belastingen. Daartoe behoorden de accijnzen en een aantal zegelrechten.

Evenals in Gogels plan van 1799 had een groot deel van de heffingen zijn voorlopers, dan wel zijn verankering in de oude belastingstelsels van de Republiek, in het bijzonder in het stelsel van het gewest Holland. Dit laatste gold het sterkst voor de verponding, die 11 miljoen gulden moest opbrengen. De vijf personele belastingen waren, anders dan de verponding, persoonsgebonden en stonden daarom ook bekend onder de verzamelnaam van het personeel. De grondslagen waren 1) de omvang van het dienstpersoneel, 2) het aantal paarden en rijtuigen voor werk of liefhebberij, 3) het aantal runderen, 4) de waarde van de inboedel en 5) de waarde van de woninghuur, de huurwaarde van onroerend goed. De eerste vier heffingen raakten bekend als: het dienstbodengeld, het paarden- en plezier(rijtuigen)geld, het runderbeestengeld en het mobilair. Deze vier belastingen moesten samen 2,7 miljoen gulden opbrengen. De vijfde persoonsgebonden belasting, die op de woninghuur, droeg enigszins verwarrend dezelfde naam als het geheel, namelijk het personeel. Deze laatste belasting was de hoeksteen in de groep van de personele belastingen met een geschatte opbrengst van 5 miljoen gulden.

De opbrengst van de accijnzen werd op 17,7 miljoen gulden geschat. Gogels vernieuwing bestond hier uit het terugbrengen van een zeer groot aantal accijnzen tot negen. Het zwaartepunt kwam te liggen bij de accijns op gemalen (brood)graan ofwel het gemaal, en bij die op sterke drank (wijn en gedistilleerd). Deze beide belastingen moesten elk 5 miljoen gulden opbrengen. Ook bleven geslacht vee ofwel het beestiaal, turf, zout en zeep belast. Dan waren er omzetbelastingen op goederen die bij gewicht en bij inhoudsmaat werden verkocht, de waag respectievelijk de rondemaat. Het transport van goederen en personen was eveneens belast.

Er was een drietal zegelbelastingen op de afgifte van officiële akten en vergunningen. Een 'klein zegel op de publieke akten' moest worden betaald over de afgifte van overheidskwitanties, in het bijzonder van betaalde belastingen. Een 'klein zegel op de patenten' belastte de afgifte van allerlei andere akten. In het bijzonder de patentbelasting voor vergunningen om een bedrijf uit te oefenen, kreeg veel politieke betekenis, omdat het vergunningenstelsel als een alternatief werd gezien voor het gildesysteem. Een derde zegelbelasting was een 'klein zegel op enige voorwerpen van handel en weelde'. Van de drie zegelrechten werd verwacht dat zij samen 6 miljoen gulden zouden opbrengen.

Gogel completeerde zijn belastingstelsel met de 'collaterale successie'. Dat was een indirecte belasting op vererving in de zijlijn, die hij rechtstreeks overnam uit het oude Hollandse belastingstelsel. Haar opbrengst werd nogal optimistisch geschat op 3,2 miljoen gulden. Ten slotte bleven de in- en uitvoerrechten (convooi- en licenten) gehandhaafd met een geraamde opbrengst van 3,5 miljoen gulden.

Evenals in 1799 zag Gogel af van een (progressieve) inkomstenbelasting, waarvoor hij destijds in *De Democraten* had gepleit. De ervaringen met de buitenge-

wone inkomstenheffingen uit de jaren 1797-1805 hadden hem geleerd, dat de in-ningskosten van deze belastingen (te) hoog waren terwijl de opbrengst tegenviel.³⁹ Gezien de stand van de belastingtechniek en het ontbreken van adequate administraties zou een inkomstenbelasting in de praktijk een onbillijke heffing opleveren. Het streven naar een hoge opbrengst dwong Gogel ertoe de accijnzen op de eerste levensbehoeften te handhaven. Als men een indeling in progressieve, neutrale en regressieve heffingen toepast, kan men echter tot de conclusie komen, dat het stelsel van Gogel op zichzelf toch meer rekening hield met de draagkracht van de burgers dan de oude gewestelijke belastingstelsels.⁴⁰ Wel dient daarbij te worden aangetekend, dat het per 1 januari 1806 verdwijnen van de incidentele, buitengewone inkomsten- en vermogensheffingen ten laste van de welvarende burgers een forse denivellerende invloed had.

Gogel had de binnenlandse rente-inkomsten van belastingheffing gevrijwaard, omdat hij daarvan een aantasting van de kredietwaardigheid van het land vreesde. Op dit punt kwam verzet vanuit de landdepartementen zoals Gelderland. Daar was men verontwaardigd over het feit dat de regering de rente-inkomsten onbelast liet, terwijl ze wel de bezitters van onroerend goed voor het volle pond aansloeg. Bij deze groep wekte Gogel, van wie 'het Despotismus bij ieder in het oog loopt', ook persoonlijk veel weerstand.⁴¹

Nadat de schets met het totale overzicht van voorgestelde belastingen was goedgekeurd, legde Gogel in de tweede helft van 1805 in een vlot tempo een reeks afzonderlijke wetsvoorstellen ofwel ordonnanties op tafel. Dat was mogelijk door al het voorwerk dat in de eerdere jaren al was verricht. Het lukte echter niet om alle ordonnanties voor 1 januari 1806 af te kondigen, waardoor in de praktijk voor sommige belastingen vooralsnog de oude bepalingen bleven gelden. Het personeel van Financiën moest opnieuw een krachtsinspanning leveren en kreeg daarvoor in maart 1806 een extra beloning.⁴² De laatste ordonnantie was die op de verponding, goedgekeurd op 20 januari 1807.

Voor de ordonnanties was de financiële commissie van het Wetgevend Lichaam van belang die daarvoor vaak overleg pleegde met Gogel, met de ambtenaren Canneman en De Bordes en soms ook met Schimmelpenninck. Zo overlegde de commissie in september 1805 met de raadpensionaris en minister over het successierecht. Pas na een aantal wijzigingen adviseerde de commissie positief.⁴³ Over het patent overlegde ze uitgebreid met Gogel en zijn ambtenaren. Ondanks bedenkingen over de uitvoerbaarheid gaf ze toch een positief advies. Over de ordonnantie van het mobilair voerde de commissie overleg met Canneman en De Bordes, aangezien Gogel voor onderhandelingen over de staatkundige toekomst van het land

39 Elias, 'Belastingaangiften en belastingaanslagen ten tijde van Gogel'; Ydema, 'Op zoek naar draagkracht', 108.

40 Pfeil, *Op gelijke voet*, 48.

41 Van Bylandt Halt aan A. Ver Huell, 20 augustus 1805, in: Vreede, *Geschiedenis der diplomatie*, deel 2, tweede stuk, bijlage xv.

42 Roelevink, 'Hete adem en koude kermis', 14.

43 Extract uit het Register der Resoluties van HHM, adviezen Commissie Financiën over successierecht, patent en mobilair, respectievelijk 24 september 1805, 22 november 1805 en 7 mei 1806, alle in NA, Gogel, inv.nr. 27.

in Parijs verbleef. De commissie bepleitte een classificatie met 25 klassen voor de waarde van de inboedel. De ambtenaren hadden in eerste instantie bezwaar tegen een dergelijke fijnmazige indeling, maar gingen uiteindelijk overstag. De belasting op de huurwaarde van bezittingen vergde veel overleg.⁴⁴ Voor zijn vertrek naar Parijs kon Gogel nog een indringend betoog houden dat de schatkist de geraamde vijf miljoen gulden beslist nodig had. Daarna overlegde de commissie nog met de raadpensionaris en met Canneman en De Bordes. De commissie ging akkoord onder de voorwaarde dat de belasting maar voor één jaar zou gelden en dat in dat jaar bekeken moest worden hoe een splitsing in huizen en landerijen aangebracht kon worden. De meeste tijd was gemoeid met de ordonnantie op de verponding. Hoewel Gogel al op 14 juli 1805 een verpondingswet wist te presenteren, werd het inrijpende voorstel pas anderhalf jaar later goedgekeurd.

Gogel wist te bereiken dat zijn belastingstelsel per 1 januari 1806 in werking trad, maar de volledige invoering kostte enige jaren. Door verbreding van de grondslag, hogere tarieven en rationalisatie van de belastinginning steeg de belastingopbrengst van circa 35 miljoen gulden in 1805 tot 42,7 miljoen in 1806 en 44,6 miljoen in 1807.⁴⁵

Naast het ontwerpen van de belastingmaatregelen moest er een nationaal uitvoeringsapparaat komen, dat rechtstreeks vanuit Den Haag werd aangestuurd.⁴⁶ Voor Gogel was alléén de centrale overheid verantwoordelijk voor de vormgeving, heffing en inning van de belastingen. Hiervoor zette hij in 1805 één uitvoerende rijksdienst op die spoedig operationeel moest zijn, een gigantische operatie. Daarmee kwam een eind aan een wirwar van inningssystemen en ontvangkantoren. In de belastingdienst bracht hij de gewestelijke en plaatselijke ambtenaren bijeen die tot dan toe de inning veelal hadden gepacht. Daarvoor moesten ze wel opnieuw solliciteren in een hiërarchie met een centralistisch karakter die efficiënter functioneerde dan de oude belastingapparaten. De ambtelijke werkzaamheden werden gereguleerd en gestandaardiseerd, wat bijdroeg aan een cultuur van rationele discipline. Bij benadering waren in de nieuwe dienst vijfduizend personen in vaste dienst werkzaam, terwijl daarnaast duizenden mensen in de beginjaren op tijdelijke basis hand- en spandiensten verrichtten.⁴⁷

Bij het ontnemen van de zelfstandige financiële bevoegdheden aan de departementale overheden werkte Gogel intensief samen met Van Stralen. Kort nadat de schets van het nieuwe belastingstelsel was aanvaard, keurde het Wetgevend Lichaam in juli 1805 de vereenvoudiging van het binnenlands bestuur goed, waarmee de financiële bevoegdheden van de gewestelijke departementen overgingen naar decentrale raden van financiën. Anders dan de goeddeels autonome departementen functioneerden deze nieuwe raden rechtstreeks onder Gogels ministerie. De eenheidsstaat, zoals die hem als agent al voor ogen had gestaan, was daarmee ook op dit punt vastgelegd in wetgeving.

44 Extract HHM, advies Commissie Financiën, 7 mei 1806, NA, Brantsen, inv.nr. 61.

45 Pfeil, 'Tot redding', 465.

46 Pfeil, *Op gelijke voet*, 53-74; Van der Goot en De Jong, *Centralisatie en belastingambtenaren*, 89-97.

47 Pfeil, *Op gelijke voet*, 67.

Om de invoering van het belastingstelsel soepel te laten verlopen, voerde Gogel in augustus 1805 overleg met vertegenwoordigers van alle decentrale raden van financiën.⁴⁸ Niet alleen werden de contouren van het belastingstelsel besproken, maar ook de opzet van het nieuwe fiscaal-ambtelijke apparaat. Daarna stuurden de raden van financiën informatie aan Den Haag, onder meer over het gewenste aantal functionarissen in hun gebied, verdeeld over steden en dorpen en over de kwaliteit van de in dienst zijnde functionarissen, van wie het overgrote deel na de reorganisatie kon overgaan naar de nationale dienst.

Het land werd voor de belastingorganisatie verdeeld in negen (later elf) departementen, onderverdeeld in 47 (later 52) ressorten en 104 arrondissementen. Naast het corps van de ontvangers was er een corps van toezichthouders, bestaande uit inspecteurs en opzieners, dat er voor moest zorgen dat de belastingen werden geheven naar letter en geest van de wet.⁴⁹ Terwijl Gogel bij de vormgeving van het belastingstelsel hoofdzakelijk had gekeken naar het oud-Hollandse voorbeeld, entte hij de organisatorische opzet van het ambtelijke apparaat sterk op het Franse centralistische staatsmodel. De belastingdienst was de eerste grootschalige rijksdienst in de Bataafse Republiek met een ver doorgevoerde centralistische organisatiestructuur. Gogel zette daarmee de toon. De belastingdienst stond model voor andere civiele overheidsdiensten, die in deze tijd tot stand kwamen, zoals de nationale organisatie van het postwezen.⁵⁰

Met de nieuwe belastingdienst trok het ministerie ook het merendeel van de benoemingen aan zich. Deze tendens, al op gang gebracht in 1798 en slechts ten dele teruggeschroefd in 1802, zette na 1805 volledig door.⁵¹ Er werden aan de ambtenaar hogere eisen gesteld, qua beschikbaarheid, ordelijkheid en nauwkeurigheid, hoewel in de praktijk de professionalisering weerbarstig bleek.⁵² Ambtenaren dienden behoorlijk gesalarieerd te worden. Gogel streefde ernaar om posten zoveel mogelijk door opklimming binnen het ambtelijke rangensysteem te laten vervullen om het zittende personeel goede promotiemogelijkheden te bieden. ‘Niets is schadelijker, dan dat menschen die nooit bij het vak geweest zijn, in hoofdposten komen’.⁵³ Ook waren goede werkverhoudingen van belang, behandeling van ambtenaren als ‘kwade jongens’ was volgens Gogel uit den boze.

Gogel stond in zijn personeelsbeleid bekend als streng, rechtvaardig en menselijk. Dat laatste toonde een voorval bij een ander onderdeel van zijn ministerie. In augustus 1806 schorste hij de rentmeester van de domeinen in Brabant Van Dompsele uit zijn functie vanwege een kastekort. Hij kreeg over dit besluit niet alleen een verzoekschrift van de betrokken ambtenaar, maar ook een brief van Johanna Crul, ‘uw liefhebbende nicht’, die hem vanuit Breda clementie vroeg voor Van Dompsele met het oog op diens vrouw en kinderen.⁵⁴ Gogel streek inderdaad met

48 Rapport Gogel van 4 september 1805, NA, Raadpensionaris, inv.nr. 61.

49 Pfeil, *Op gelijke voet*, 54-58.

50 Staatsbesluit van 1 mei 1806, zie Ten Brink, *Het postwezen*, 230-231.

51 Van der Goot en De Jong, *Centralisatie en belastingambtenaren*, 111-112.

52 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 428 en 433.

53 Gogel, *Memoriën*, 101.

54 J.E. Nahuys-Crul aan Gogel, 26 augustus 1805, NA, Gogel, inv.nr. 108.

de hand over zijn hart, de schorsing werd opgeheven, nadat het kastekort was aan-gezuiverd en nadat was geconstateerd dat Van Dompsele verder van onbesproken gedrag was. Deze was Gogel dankbaar dat die hem toch had gehandhaafd, wat 'ik aan uw goedheid alleen verschuldigd ben'.⁵⁵

Hoewel de invoering van het belastingstelsel redelijk succesvol verliep, moest Gogel zich wel teweer stellen tegen politiek en sociaal verzet, ambtsverzuim en belastingfraude.⁵⁶ Signalen van verzet kwamen vooral uit de landsdelen waar het nieuwe stelsel leidde tot een sterke toename van de belastingdruk. Soms moesten de belastingambtenaren en hun woonhuizen het ontgelden, talrijke opzeggingen van het dienstverband waren het gevolg. In andere gevallen zagen de ontvangers, vooral bij de heffing van accijnzen, nogal wat door de vingers. In het bijzonder de accijns op het malen van granen was een steen des aanstoots, ook omdat ter voor-koming van belastingfraude de molenaars aanvankelijk geen graanhandel mochten bedrijven en geen vee mochten houden. Ontwijking van deze belasting was er door een sterke uitbreiding van de teelt van boekweit en aardappels, producten die on-belast bleven.⁵⁷ Gogel had de tegenwerking tegen zijn belastingmaatregelen voor-zien en had bij de volksvertegenwoordiging een speciale status voor de fiscus be-dongen, zodat hij zo nodig de medewerking van burgerlijke, rechterlijke en zelfs militaire autoriteiten kon inroepen.⁵⁸

Tegelijk met de fiscale operatie centraliseerde Gogel ook de betalingen en de al-gemene administratie van de Bataafse Republiek.⁵⁹ Hij besloot concreet om de af-delung Generale Thesaurie van zijn ministerie hiërarchisch te verbinden met de 21 betaalkantoren in het land, met een ontvanger-generaal aan het hoofd.⁶⁰ De ont-vangers werden niet alleen belast met de inning van belastingen, maar ook met het doen van betalingen. Zij voerden een uniforme boekhouding, waarmee Gogel een gestroomlijnd financieel beheer bereikte. Dat was niet alleen kostenbesparend, maar gaf ook een goed inzicht in de totale financiële situatie van de Bataafse Repu-bliek. Gogel koppelde tevens de omwisseling van gewestelijke in nationale schuld-bewijzen aan het belastingapparaat. De afhandeling van de conversie werd opge-dragen aan de ontvangers der belastingen, die toch ook al de rente op de staatsle-ningen uitbetaalden.⁶¹ Daarnaast trof Gogel voorbereidingen voor een Grootboek der Nationale Schulden, bestemd voor inschrijvingen op naam, dat in 1809 werd ingevoerd.⁶²

Ondanks de succesvolle start van zijn belastingproject was Gogel mismoedig over het financiële beleid als totaal. De belastingen kenden hun politieke en tech-nische beperkingen, de rentereductie was taboe, bezuinigingen bleken onmogelijk,

55 Gogel aan de raadpensionaris, advies om de schorsing van Van Dompsele op te heffen, 20 september 1805, NA, raadpensionaris, inv.nr. 61; W.D. van Dompsele aan Gogel, 4 oktober 1805, NA, Gogel, inv.nr. 108.

56 Pfeil, *Op gelijke voet*, 46-51.

57 Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 74.

58 Joor, *De Adelaar en het Lam*, 390.

59 Pfeil, 'Van Thesaurier-generaal tot Generale Thesaurie', 255-257.

60 Pfeil, *Op gelijke voet*, 56.

61 Extract register resoluties van HHM, 10 september 1805, NA, Gogel, inv.nr. 27, ook aangehaald in Godefroi, *De financiële unificatie*, 40.

62 Pfeil, 'Tot redding', 509-511.

derhalve bleef het financiële probleem van de omvangrijke staatschuld en het begrotingstekort bestaan. Op het punt van de uitgaven was inderdaad weinig te bereiken. De oorlogslasten bleven hoog door de eisen van Napoleon. Hoewel Gogel eerder in zijn onderhandelingen met Schimmelpenninck wel concrete ideeën had geuit over mogelijke bezuinigingen kwam daar weinig van terecht.⁶³ Op voorstel van Gogel benoemde Schimmelpenninck in juli 1805 een 'zware' bezuinigingscommissie, bestaande uit drie leden van de Staatsraad Van de Kastele, Wichers en Six, die moeite had om de nodige informatie te verzamelen.⁶⁴ Ook Gogel zelf en Schimmelpennincks staatssecretarie waren niet snel met het insturen van de gevraagde gegevens. De commissie kwam uiteindelijk met een uiterst mager advies.

In december 1805 schreef Gogel aan Schimmelpenninck dat er onvoldoende bezuinigd werd, terwijl hij toch tal van mogelijkheden zag, zoals de hoge gages, pensioenen en retraite-uitkeringen bij het ministerie van Oorlog. Hij klaagde 'dat het vinden van middelen om het veege Staatsgebouw langer tegen eene totalen instorting te schragen boven het bereik van alle menschelijk vernuft verheven is; ja dan schrome ik niet de verklaring te geven dat mijne troostvolle uitzichten verdwenen zijn, en de verdere handhaving der Bataafsche trouw, de instandhouding van het publiek crediet voor altoos onmogelijk gaat worden'.⁶⁵ Een duidelijk dreigement met een rentereductie! Concrete suggesties van Van Stralen en Gogel voor bezuinigingen op de justiekosten van de departementale besturen leidden alleen tot negatieve reacties.⁶⁶ Terwijl Gogel de belastingopbrengst voor 1806 optimistisch op 50 miljoen gulden raamde, moest hij voor dat jaar toch met een begrotingstekort van 27 miljoen rekenen, omdat de uitgaven in de begroting ruim 77 miljoen zouden bedragen.⁶⁷

Voor Gogel was het streven naar gelijke fiscale lasten voor alle burgers nauw verbonden met de gelijkheid van economische rechten voor alle werkenden. Daar vloeide zijn grote aversie tegen de gilden uit voort, niet alleen economisch, maar ook politiek-ideologisch.⁶⁸ De opheffing van het gildesysteem ging met horten en stoten. In de Staatsregeling van 1798 was de afschaffing van de gilden voorzien, maar in Amsterdam en vele andere steden bleven de gilden onder de naam van 'voormalige gilden' voortleven.⁶⁹ De opheffing lukte niet, onder meer omdat er geen alternatief werd gevonden voor een functie als de armenzorg. Er werd wel een wet op de Armenzorg afgekondigd, maar voor de uitvoering ontbraken de financiële middelen. De wet stuitte ook op veel tegenwerking en werd in 1802 weer afgeschaft.⁷⁰ Dankzij de bescherming van de stadsbesturen kwamen onder het Staatsbewind de voormalige gilden dan ook weer tot leven. Bij het begin van Schimmel-

63 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 361-371.

64 Pfeil, 'Het bezuinigingsbeleid in de Bataafs-Franse tijd', 143-144.

65 Secrete missive van Gogel aan Schimmelpenninck, 19 december 1805, NA, Gogel, inv.nr. 21, ook aangehaald in Pfeil, 'Tot redding', 472.

66 Een rapport van Gogel en Van Stralen over dit onderwerp was van februari 1806, aangehaald in Van Boven, *De rechterlijke instellingen*, 184.

67 Staatsbesluit, 11 maart 1806, nr. 3, aangehaald in Pfeil, 'Tot redding', 472.

68 Wiskerke, *De afschaffing der gilden*, 157.

69 Prak, *Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud*, hoofdstuk 16.

70 Melief, *De strijd om de armenzorg*, 73.

pennincks Bewind waren ze opnieuw in het bezit van nagenoeg al hun rechten.⁷¹

In 1805 kwam met de hervorming van de bestuurlijke organisatie de afschaffing van de gilden weer in zicht. Voor Gogel was dat veel meer dan de strijd van een financiële specialist. Hij beoogde een opruiming van de oude privileges die een bemerking voor de economie vormden. Hij stond daarin niet alleen, het was een belangrijk element in de strijd tussen unitarissen en federalisten. Juist zijn strijd tegen de corporatieve organisaties in combinatie met centraliserende maatregelen en terugdringing van de invloed van plaatselijke en gewestelijke bestuurders brengen Prak en Van Zanden tot de uitspraak dat Gogel ‘de architect’ was van een ‘in wezen nieuwe staat’.⁷²

Het wetsontwerp dat Gogel en Van Stralen op 22 augustus 1805 aan de raad-pensionaris toezonden, stond slechts een beperkt aantal, nauwkeurig omschreven plaatselijke belastingen toe. Verder werd gemeenten het recht ontzegd verordeningen uit te vaardigen die indruisten tegen de nationale wetgeving. Het wetsontwerp verbood ook gemeentelijke regelingen die de vrije concurrentie beperkten, wat een afschaffing van de gilden inhield.⁷³ Een belangrijk instrument bij de strijd tegen de gilden was een onderdeel van Gogels belastingstelsel, de patentwet. Dit zegelrecht op patenten was een belasting naar Frans model.⁷⁴ In het stelsel van 1805 was het een nieuw element, waarvan in de eerdere belastingplannen geen sprake was geweest. Volgens de nieuwe wet moest iedereen in handel, beroep en bedrijf een patent, een vergunning hebben. Men kon het patent verkrijgen door jaarlijks een bepaald bedrag te betalen. Essentieel was dat het recht van toegang tot een beroep niet op andere gronden kon worden ontzegd. Daarmee was het lidmaatschap van een gilde niet langer een voorwaarde om een beroep te kunnen uitoefenen. De nieuwe wet bevestigde dan ook de afschaffing van de gilden.

In vele steden ontstond onrust over de nieuwe voornemens. In de toelichting van het voorstel over de bestuurlijke organisatie voor de raadpensionaris was Gogels antipathie jegens de macht van de grote steden en in het bijzonder jegens Amsterdam nog eens tot uiting gekomen. Het doel van het voorstel was ‘die schadelijke invloeden te weren, die de groote steden doorgaans in ons land hebben uitgeoefend en waardoor dikwijls de daarstelling van belangrijke zaken is tegengehouden’, waarna nog in het bijzonder werd geduid op de nadelige invloed van het machtige Amsterdam.⁷⁵

De bestuurders van Amsterdam weerden zich duchtig.⁷⁶ Zij betoogden dat met de nieuwe beperking van de macht van de stadsbesturen niemand meer bereid zou zijn de stad te besturen. Vervolgens richtte hun verweer zich tegen de afschaffing van de gilden als symbool van de afbraak van de stedelijke autonomie. De toestroom van nieuwe mededingers van buiten de stad zou tot het faillissement van

71 De Boer, ‘De ondergang der Amsterdamsche gilden’, 148.

72 Prak en Van Zanden, *Nederland en het poldermodel*, 180.

73 Wiskerke, *De afschaffing der gilden*, 160-161.

74 Grapperhaus, *Fiscaal beleid van 1800 tot na 2000*, 25.

75 De Boer, ‘De ondergang der Amsterdamsche gilden (slot)’, 227.

76 Zie voor de acties van het stadsbestuur van Amsterdam in het najaar van 1805: De Boer, ‘De ondergang van de Amsterdamsche gilden (slot)’, 228-234 en Poell, *The Democratic Paradox*, 140-142.

de bedrijven van de eigen bevolking leiden. Bij de opheffing van de gilden zouden ook hun fondsen voor zieken, weduwen en ouden van dagen vervallen. Dat zou de armenzorg ondermijnen en het aantal bedeeden enorm doen toenemen. Enkele maanden later, in november 1805, stelde het Amsterdamse stadsbestuur een nog uitgebreidere verdediging van het gildesysteem op. Het mocht niet baten; nadat de patentwet al enkele weken eerder was aanvaard, werd op 17 december 1805 de wet goedgekeurd, die de bevoegdheden van gemeenten beperkte.⁷⁷ Op dezelfde dag bracht een Amsterdamse delegatie Gogel nog eens onder ogen dat de afschaffing van de gilden de uitvoering van de patentwet in gevaar zou brengen, aangezien administratieve informatie over het stedelijke bedrijfsleven zou gaan ontbreken. Nu de overwinning leek te zijn behaald, toonde Gogel zich alsnog bereid tot de vorming van administratieve corporaties die ook contributies mochten heffen ten bate van de armenkassen. Er zouden echter nog felle discussies volgen, waarbij de voorstanders van de gilden toch nog tot een herstel poogden te komen.

Gogel was als minister onder Schimmelpenninck intensief bezig met zijn belastingplan en de bestuurlijke organisatie. Daardoor kwam hij wellicht niet toe aan een nieuwe, concrete poging om een nationale bank op te richten. Ook ontbrak het motief van de jaren 1802-1803 dat hij zelf de functie van president van een nieuwe Bank ambieerde. Gogel werd medio maart 1805 nog wel tot de oprichting aangespoord door Goldberg en Canneman die hadden besproken dat Goldberg zou afzien van politieke functies en president van de Bank zou worden.⁷⁸ Canneman kwam er in de loop van maart nog enkele malen bij Gogel op terug. Kort na de ambtsaanvaarding van Schimmelpenninck stuurde Goldberg de verzameling gedrukte stukken over de Bank naar Gogel met zijn 'laatste reflecties' in de marge. Hij adviseerde de memorie toe te sturen aan de raadpensionaris.⁷⁹ Dat gebeurde enkele dagen later, maar er zijn geen aanwijzingen dat er een gesprek over de memorie volgde. In elk geval kwam het niet tot een schriftelijk voorstel.⁸⁰

Het zal Gogel goed hebben gedaan dat in 1806 bij een bespreking van vier gravures naar werken in de Konst-Gallerij, verschenen in de *Schouwburg van in- en uitlandsche Letter- en Huishoudkunde*, nog eens een lofzang werd gezongen op de 'edele beweegreden' van 'den kunstlievenden' agent van Financiën om in 1799 schilderijen bijeen te brengen in een museum.⁸¹ Gogels bemoeienis met de Konst-Gallerij was echter minder intensief dan tijdens zijn agentschap. Hij was volledig gericht op de uitvoering van zijn belastingplan. Aangezien de raadpensionaris zijn intrek in het Huis in 't Bosch had genomen, moest de Konst-Gallerij naar het Buitenhof verhuizen, naar het gebouw waar Willem v destijds zijn kabinet met schilderijen had ingericht. De verplaatsing van de schilderijen was een goede aanleiding om de kunstwerken eens goed na te zien, ze te herstellen en te reinigen. Dat werd

77 Publicatie van Hun Hoog Mogende, houdende reglement voor de gemeentebesturen binnen de Bataafsche Republiek (Den Haag 1805), NA, Gogel, inv.nr. 111.

78 Canneman aan Gogel, 15 maart 1805, ook in *BW*, 491-494.

79 Goldberg aan Gogel, 14 mei 1805, NA, Gogel, inv.nr. 22.

80 De Jong, *Geschiedenis van De Nederlandsche Bank*, deel 1, eerste stuk, 33.

81 *Schouwburg van in- en uitlandsche Letter- en Huishoudkunde*, 2 (1806) 155-158, aangehaald in Grijzenhout, 'Tempel voor Nederland', 6-8.

aan verschillende kunsthandelaren uitbesteed, onder anderen aan Roos die door Gogel opnieuw bij allerlei activiteiten voor het museum werd betrokken. Gogel bemoeide zich ook weer met het aankopen van kunstwerken. Roos gaf zich zelfs de moeite om vanuit Amsterdam met een aantal schilderijen naar Den Haag te komen, zodat Gogel ze persoonlijk kon bekijken.⁸² Bij de schoonmaakactie werd in de tweede helft van 1805 een schilderij door Ant. van Dyck van de latere stadhouder Willem II en zijn bruid schoongemaakt en geretoucheerd.⁸³ In 1806 werden zelfs van Willem IV en Willem V weer afbeeldingen in de opstelling opgenomen die eerder in afgelegen vertrekken waren weggeborgen. In datzelfde jaar werden van beiden bustes opgesteld, en er werd ook nog een portret van Willem IV aangeschaft.⁸⁴ Dat alles kon gebeuren, omdat de Oranjes voor Gogel intussen een deel van de geschiedenis waren geworden.⁸⁵ Hij beschouwde hun terugkeer niet langer als een echte dreiging.

SCHIMMELPENNINCKS BEWIND ONDER VUUR

Napoleon was na korte tijd al weer teleurgesteld in het bewind van Schimmelpenninck. Hij had van hem meer steun bij de oorlogsinspanningen verwacht. Van de toegezegde opbouw van een sterke Nederlandse marine die Frankrijk bij een invasie van Engeland zou ondersteunen kwam weinig terecht. In oktober 1805 versloeg de Engelse vloot onder Nelson de Frans-Spaanse zeemacht bij Trafalgar. Nelsons overwinning maakte een einde aan Napoleons plannen voor een invasie en garandeerde de Britse controle op zee. Daardoor nam voor de keizer het belang toe van een hermetische afsluiting van het continent waaronder de Bataafse Republiek. Napoleon wilde Frankrijk nu gaan omgeven met een kring van vazalstaatjes die bij voorkeur door zijn familieleden werden geregeerd.⁸⁶ Eind 1805 zou Napoleon al hebben besloten Schimmelpenninck te vervangen, maar hij wachtte nog met de uitvoering van zijn voornemen.

In Parijs gingen in januari 1806 allerlei geruchten over een regimewisseling in de Bataafse Republiek en concreet over de vervanging van Schimmelpenninck door Napoleons broer Louis. Ambassadeur Brantsen vroeg in een ambtsbericht aandacht voor een brief van Napoleon aan de Senaat, waaruit volgens hem het voornemen van de keizer gelezen kon worden. In een begeleidende, vertrouwelijke brief aan Van der Goes merkte hij op, dat 'de raadpensionaris, Gogel en Heintje' (van Stralen), het drietal dat hij als de kern van de regering beschouwde, de brief eens goed moesten lezen.⁸⁷ Wilden de Bataven een inlijving voorkomen, dan moesten ze

82 Roos aan Gogel, 30 september, resp. 11 december 1805, NA, Gogel, inv.nr. 40. Ook in het voorjaar van 1806 werden bedragen uitgetrokken voor het schoonmaken van schilderijen, behorende tot het 'Nationale Kunst-kabinet', besluiten Secretaris van staat, 3 januari en 25 maart 1806, NA, Gogel, inv.nr. 2.

83 Moes en Van Biema, *De Nationale Konst-Gallery*, 83.

84 Grijzenhout, 'Tempel voor Nederland', 14-15, 44, 68.

85 Van Sas, *De metamorfose*, 94.

86 Colenbrander, *Schimmelpenninck en koning Lodewijk*, 53-58.

87 Brantsen aan Van der Goes, 24 januari 1806, NA, Van der Goes van Dirxland, inv.nr. 16. Hij doelde op een

geen recalcitrant verzet bieden, maar konden ze zich beter snel neerleggen bij de komst van een Franse prins.

Napoleon verzocht de raadpensionaris kort daarna om Ver Huell naar Parijs te zenden voor overleg over de staatkundige toekomst van Holland.⁸⁸ Schimmelpenninck voldeed aan dat verzoek, maar drukte Ver Huell wel op het hart dat een erfelijk staatshoofd onverenigbaar was met de Bataafse volksaard, zelfs het Huis van Oranje had nooit de nationale afkeer van een erfelijke macht kunnen overwinnen.⁸⁹ Napoleon deed in een onderhoud met Ver Huell medio maart inderdaad een concreet voorstel om Schimmelpenninck door een Franse prins te vervangen. Ambassadeur Brantsen schreef aan Van der Goes dat daarmee het lot van de Bataafse Republiek beslist was.⁹⁰ Hij meende, dat de nieuwe prins zeker steun zou krijgen als hij 'fatsoenlijke lieden' als medewerkers zou kiezen 'en (rechtuit gezegd) twee van uw confraters renvoijeert', waarmee hij Gogel en Van Stralen bedoelde.⁹¹ Het was duidelijk dat in de ogen van een aantal mensen, onder wie Ver Huell en Brantsen, de komende machtswisseling de gelegenheid bood om niet alleen de raadpensionaris, maar ook Gogel en Van Stralen met hun centralisatieplannen kwijt te raken.⁹²

Na terugkomst van Ver Huell in Den Haag was er op 24 maart een bewegende bijeenkomst van de raadpensionaris, zijn ministers en de staatsraden. Vooral Gogel en Van Stralen verzetten zich tegen de opgedrongen regeringsverandering.⁹³ Zij waren de enigen die zonder meer loyaal waren aan de raadpensionaris en zijn positie verdedigden. Afgezien van een zeker mededogen met Schimmelpenninck, hadden zij persoonlijk ook veel belang bij handhaving van de raadpensionaris. In het bijzonder Gogel wist dat hij veel tegenstanders had. Hij had veel steun gekregen van Schimmelpenninck die hij nu op zijn beurt verdedigde. Gogel zei nogal dordriest 'dat, zoo men Caesars wilde, er ook Brutussen gevonden zouden worden'.⁹⁴ Ver Huell protesteerde tegen deze uitspraak. Hij gaf Gogel te verstaan, dat 'wanneer Brutussen aanwezig mogten zijn, er ook mannen van hart waren, om hun de wapenen te ontwringen'. Goldberg was de enige die zich openlijk uitsprak voor een regelrechte inlijving van het land bij Frankrijk, met als argument dat de Amsterdamse handelsbelangen zouden profiteren van het verdwijnen van de grens met Frankrijk.⁹⁵

Op 10 april 1806 kwam een zogenaamd Groot Besogne bijeen, een officieuze vergadering van raadpensionaris, ministers, staatsraden en leden van het Wetgevend Lichaam die allen op persoonlijke titel deelnamen. De belangrijkste conclu-

brief van Napoleon van 24 januari 1806. Een en ander ook weergegeven in Vreede, *Geschiedenis der diplomatie*, deel 2, tweede stuk, 133.

88 Talleyrand aan Schimmelpenninck, 6 februari 1806, NA, Ver Huell, inv.nr. 224, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 744-745.

89 Schimmelpenninck aan Ver Huell, 15 februari 1806, NA, Ver Huell, inv.nr. 224, ook in ibidem, 399-404.

90 Brantsen aan Van der Goes, 15 maart 1806, NA, Van der Goes van Dirxland, inv.nr. 16, ook in GAGN, deel 4, band 2, 620-621.

91 Brantsen aan Van der Goes, 28 maart 1806, NA, Van der Goes van Dirxland, inv.nr. 16, ook in ibidem, 624.

92 Ver Huell aan Brantsen, 11 oktober 1805, NA, Brantsen, inv.nr. 35, ook in ibidem, 610-611.

93 Ver Huell, *Graaf Ver Huell*, deel 2, 51.

94 Ibidem, 5.

95 Vreede, *Geschiedenis der diplomatie*, deel 2, tweede stuk, 172-182.

sie was dat de raadpensionaris zelf of een door hem te benoemen delegatie naar Parijs zou moeten gaan om Napoleon te bewegen af te zien van een Franse prins voor de Bataafse Republiek. Zou dat niet lukken, dan moest de delegatie garanties bedingen voor behoud van de Bataafse identiteit.⁹⁶ Aylva, lid van het Wetgevend Lichaam, was fel voor Napoleons voorstel. Hij was de spreekbuis van een groep die Schimmelpenninck als een parvenu beschouwde die ook nog de rabiante Gogel de hand boven het hoofd hield. Het lijkt paradoxaal, maar onder oud-regenten en Oranjegezinden scheen zelfs voldoening te heersen over de aflossing van Schimmelpenninck door een monarch. De dood van de voormalige stadhouder Willem v op 9 april, die als het ware de uitsluiting van het Oranjehuis bezegelde, vergemakkelijkte deze overgang nog.⁹⁷

Verder verschenen enkele pamfletten tegen de komst van een Franse monarch.⁹⁸ Het meest geruchtmakend was dat van Maria Aletta Hulshoff die zich vanuit radicaal-patriotse beginselen niet alleen keerde tegen 'de overheersching door eenen vreemdeling waarmede het vaderland wordt bedreigd', maar ook tegen het bewind van Schimmelpenninck en Gogel waardoor 'de Natie, zelfs de in armoede levende ingezetenen, op zulk eene verregaande wijze door belastingen gedrukt, en uitgemergeld wordt'.⁹⁹

Intussen piekerde Schimmelpenninck er niet over om in Parijs zijn hoofd op het blok te leggen. Hij benoemde een onderhandelingsdelegatie die geleid werd door Ver Huell. Verder maakten de staatsraad Willem Six en de parlementariër Jan van Styrum deel uit van de delegatie; ambassadeur Brantsen was buitengewoon lid. Schimmelpenninck zorgde er persoonlijk voor dat Gogel nog werd toegevoegd tegen de zin van Ver Huell en Brantsen.¹⁰⁰ Schimmelpenninck voorzag dat deze twee delegatieleden zich bij de onderhandelingen in Parijs tegen het nieuwe belastingstelsel zouden keren. Hij wist dat alleen Gogel de financiële centralisatie goed kon verdedigen. Ook politiek had Schimmelpenninck het meeste vertrouwen in Gogel. Niet alleen had Gogel hem in de weken daarvoor door dik en dun gesteund, maar uit hun correspondentie in het najaar van 1804 had Schimmelpenninck Gogel als een authentieke republikein leren kennen. En dat was van belang omdat de delegatie als voornaamste boodschap meekreeg, dat het Bataafse volk geen koning zou verdragen.¹⁰¹

Brantsen was buiten de deputatie gebleven als hij had geweten dat Gogel er deel van uitmaakte. Hij zag Gogel als 'een confident' van Schimmelpenninck die de overige delegatieleden in de gaten moest houden en moest trachten de raadpensionaris toch nog 'in zijn briljante post te houden'. Brantsen zou echter 'niets om hem doen of laten'.¹⁰² Ver Huell en Brantsen stonden in hun kritiek op de samen-

96 Colenbrander, *Schimmelpenninck en koning Lodewijk*, 76; De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, xxv-xxvi.

97 Vreede, *Geschiedenis der diplomatie*, deel 2, tweede stuk, 192-199.

98 Jensen, *Verzet tegen Napoleon*, 29.

99 Hulshoff, *Oproeping aan het Bataafsche Volk*, 4-5.

100 Colenbrander, *Schimmelpenninck en koning Lodewijk*, 76.

101 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, xxvi, 442, 445.

102 G. Brantsen aan D. Brantsen, 21 april 1806, in: De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 558.

stelling van de deputatie niet alleen. Aylva vroeg zich af of naast het handhaven van het belastingplan ook het behartigen van de belangen van zijn geestverwanten ('le maintien de son Parti') een motief voor de toevoeging van Gogel was.¹⁰³ Het tekent de ophef rond Gogels benoeming dat Van der Goes hem in een nogal stijve brief meldde dat er beweerd werd dat hij een koerier naar Parijs zou hebben gezonden om 'Uwe benoeming als mede-gedeputeerde aldaar op een onaangename wijze, en weinig overeenkomende met de achting die ik U toedraage, te doen kennen.' Van der Goes wilde echter vaststellen dat hij de namen van de delegatieleden per post aan Brantsen had gestuurd 'zonder de allerminste bijvoeging voor of tegen.'¹⁰⁴

Er waren natuurlijk ook positieve geluiden. Zo signaleerde Canneman dat men in zijn kring zeer tevreden was dat Gogel in de delegatie was opgenomen en dat men veronderstelde, dat zijn standvastige anti-Engelse gezindheid 'u ook te P[arijs] in een goeden reuk moet brengen'.¹⁰⁵ Zelf kwam het Gogel slecht uit, want er werden met het Wetgevend Lichaam discussies gevoerd over verschillende belastingordonnaties, maar hij dacht slechts voor korte tijd weg te zijn.

De vier Haagse leden van de delegatie reisden afzonderlijk naar Parijs waar ze op de avond van 25 april aankwamen. Alleen Ver Huell logeerde bij Brantsen, de overigen verbleven ieder in een apart hotel. Toch was Gogel wel positief over de verhoudingen binnen het gezelschap. 'Wy gecommiteerden zyn allen genoegzaam gul en joviaal onder elkander'.¹⁰⁶

Canneman berichtte Gogel als tijdelijk plaatsvervanger regelmatig over politiek Den Haag en het ministerie. Hij hoopte dat Gogel snel zou terugkeren, want 'alleen kan ik dat geen vier weken uithouden'.¹⁰⁷ Hij meldde ook aan Gogel dat de raadpensionaris met hevige pijnen te bed lag, maar 'aan uw huis is het wel'. Dat hij op een spoedige terugkeer van de delegatie rekende, blijkt uit de opmerking: 'Zeg aan *Deel* dat hij een weinig muziek van de nieuwste airtjes voor de forte piano voor myn vrouw medebrengt.' Jean-Philippe Deel was een klerk van het ministerie die Gogel als assistent naar Parijs vergezeld en die als secretaris van de delegatie optrad.¹⁰⁸

Gogel had ook veel schriftelijk contact met Saportas, die hem als regeringsadviseur regelmatig berichtte over de geld- en kapitaalmarkt. Zijn zaakwaarnemers De Reus en Remij berichtten hem over zijn eigen handelshuis en namen zijn zaken 'met de meeste accuratesse' waar.¹⁰⁹ Gogel hield zich van zijn kant ook gedetailleerd met de zaken bezig, zoals transacties met handelsrelaties in Sint-Petersburg,

103 Aylva aan Brantsen, 18 april 1806, NA, Brantsen, inv.nr. 35, ook in *ibidem*, 556.

104 Van der Goes aan Gogel, 19 april 1806, NA, Gogel, inv.nr. 40.

105 Canneman aan Gogel, eind april (waarschijnlijk 24 april) 1806, ook in *BW*, 513.

106 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 27 april 1806. De brieven van Gogel aan zijn vrouw, geschreven in de periode april-juni 1806, bevinden zich alle in NA, Gogel, inv.nr. 129.

107 Canneman aan Gogel, 29 april 1806, ook in *BW*, 515-516.

108 In Deel, *Een Haagsch Patriciër in den Franschen Tijd*, zouden de memoires van Jean-Philippe zijn opgenomen. Geyl vermoedde aanvankelijk dat het om een mystificatie ging, maar hij kwam daarvan terug in zijn recensie in *Nederlandse Figuren*, deel 1, 37-41. Toch zijn de memoires gefingeerd, de reisbeschrijving van april 1806 klopt niet met de details in de brieven van Gogel.

109 De Reus en Remij aan Gogel, 21 april 1806, NA, Gogel, inv.nr. 26.

Boston en Philadelphia.¹¹⁰ Ook was er een zakelijke relatie met de neven van Gogel in Frankfurt, de handelaren J.N. en J.P. Gogel die onder meer wijn leverden. De plantagehouder Broekener in Berbice voor wie Gogel een lening had geplaatst, had gemeld, dat zijn compagnon Temminck ‘een Neger heeft laten doodslaan en andere zodanig mishandelt dat zij niet kunnen werken!’ Temminck was uit de kolonie gevlucht en Broekener wilde niets meer met hem te maken hebben.¹¹¹ De reactie van Gogel is niet bekend. Dat de plantage-economie van Berbice op de tewerkstelling van Afrikaanse slaven was gegrondvest, was blijkbaar geen beletsel voor Gogel om de plaatsing van de lening op zich te nemen. Er is geen aanwijzing dat hij de slavernij als een probleem zag. Hoewel in de Nationale Vergadering Pieter Vreede zich bij de voorbereiding van de Staatsregeling in principe had uitgesproken voor afschaffing van de slavernij, was dit onderwerp niet opgenomen in de radicaal-patriotse Staatsregeling van 1798. In de strijd tussen ideaal en realiteit zag de overgrote meerderheid van de Bataven de slavernij als een economisch onmisbaar systeem.¹¹²

Opmerkelijk is dat Gogel niet communiceerde met zijn schoonvader Van Hasselt, terwijl hij toch alle tijd had om te schrijven. Hij vroeg zijn vrouw enkele malen haar vader op de hoogte te stellen van zijn ervaringen.¹¹³ Dat tekende de al eerder vermelde verkoeling in de vriendschap tussen beide mannen.

DE ONDERHANDELINGEN IN PARIJS

Het verblijf van de delegatie in Parijs zou langer duren dan Gogel had voorzien, omdat de onderhandelingen uiterst stroef verliepen. Een audiëntie bij Talleyrand direct na aankomst, waarin de Bataven hun geloofsbrieven overhandigden, duurde slechts enkele minuten. De delegatie had enkele dagen nodig om ervan overtuigd te raken dat Napoleon aan zijn voornemen vasthield en onvermurwbaar was. Volgens de biograaf van Ver Huell bleek dat al uit een persoonlijk gesprek tussen de keizer en Ver Huell. De delegatie had er bij zijn leider op aangedrongen nog een ernstige poging te doen om Napoleon van zijn voornemen af te brengen. Volgens zijn verslag had Ver Huell in een nieuw gesprek zo indringend uiteengezet dat het Bataafse volk een afkeer had van de monarchale regeringsvorm, dat Napoleon in woede was ontstoken en had bedreigd een Franse generaal te zullen sturen om het land te regeren. De leden van de delegatie zouden Ver Huell daarna verweten hebben dat hij te ver was gegaan, ‘dit beweerden zelfs Gogel en Van Styrum in weerwil

110 Zie ook De Reus en Remij aan Gogel, 24 april en 6 mei 1806, NA, Gogel, inv.nr. 26.

111 De Reus en Remij aan Gogel, 5 mei 1806, NA, Gogel, inv.nr. 26. De plantagehouders waren Jan Daniel Broekener en H. Temminck jr., waar geen biografische gegevens van bekend zijn. Niet duidelijk is of het hier om een slaaf of een vrijgelaten neger ging. Het doden van een slaaf was in deze tijd in West-Indië niet strafbaar in de zin dat er een vervolging voor moord of doodslag plaatsvond. Wel werden plantagehouders na een ernstige mishandeling van een slaaf soms gearresteerd en vastgezet, omdat de autoriteiten beducht waren voor onrust onder de slaven (mailbericht van Han Jordaen aan de auteur, 10 april 2013).

112 Schutte, *De Nederlandse Patriotten en de koloniën*, 148-149; Oostindie, ‘De koning en de Caraïben’, 175.

113 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 27 april, resp. 6 juni 1806.

hunner hevige Republikeinsche gevoelens'.¹¹⁴ Bij de harde opstelling van Ver Huell kan een vraagteken worden gezet. Ver Huell had zich in de maanden daarvoor niet erg loyaal jegens de raadpensionaris opgesteld en er was hem veel aan gelegen om de indruk te vestigen dat hij de instructie van het Groot Besogne had uitgevoerd.

Hoe de opstelling van Ver Huell ook geweest is, de delegatie twijfelde niet meer aan de onvermurwbaarheid van Napoleon, toen deze een dag later liet weten dat hij weigerde de geloofsbrieven te accepteren. Hij verbood Talleyrand ieder verder contact met de delegatie vóór en aler zij gemachtigd was om de keizer te verzoeken zijn broer Louis tot koning van Holland te benoemen. Indien de machtiging niet binnen acht dagen getoond kon worden, zou inlijving volgen. Dezelfde dag nog concludeerde de delegatie, dat er niets anders op zat dan Louis te aanvaarden. Zij ging er wel vanuit dat de koning zou gaan regeren op basis van een nieuwe constitutie, die aan het volk kon worden voorgelegd. In een rapport voor de raadpensionaris adviseerde de delegatie hem de gevraagde machtiging snel te verlenen, vanwege het door de keizer gestelde alternatief van inlijving bij Frankrijk.

Luitenant Francken, adjudant van Ver Huell, kreeg opdracht het rapport met de meeste spoed naar de raadpensionaris te brengen. Hij vertrok te paard in het holst van de nacht van 28 op 29 april vanaf de Bataafse ambassade in het hart van Parijs en arriveerde 41 uur later op het Huis in 't Bosch. Naderhand is de rit een sportieve topprestatie van de eerste orde genoemd, afgelegd in 41 uur zonder rivierbruggen, zonder straatverlichting, zonder verkeersborden, zonder fatsoenlijke wegen.¹¹⁵

Elk van de delegatieleden schreef ook zijn vrienden om ze van het onvermijdelijke te overtuigen. 'Gogel selve', zoals Brantsen opmerkte, vroeg aan Canneman om de raadpensionaris te 'engageren'.¹¹⁶ Overigens was Brantsen de eerste kennisgeving met Gogel meegevallen. Hij moest zijn beeld van hem bijstellen. 'Ik heb eergisteren alle onze Heeren gezien en voor d'eerste maal de Hr. Gogel; zij hebben 's middags bij mij gedineerd. Gisteren heb ik diezelfde eer gehad en tot hier toe ben ik content van hen', liet hij Van der Goes weten.¹¹⁷

In zijn brief aan Canneman toonde Gogel weinig hoop meer op een goede toekomst; gelaten aanvaardde hij de koning die Napoleon aan de Bataven opdrong. Gogel vatte de vernederende behandeling van de delegatie nog eens samen. De keizer was niet bereid de delegatie te ontvangen: 'men verlangt nu dat wy versoeken zullen om 's keyzers Broeder Prins Louis tot ons opperhoofd te mogen hebben. [...] Doen wy dit niet, dan verwacht ik een Fransch Generaal bij ons geplaa[t]st te zien en ons arm Landt tot zynen rasschen ondergang gebragt. [...] Ik beslich niets en laat de decisie aan de meerderen wysheydt onser Regering over. [...] De keuze is hard en beswaarlyk, doch wat kan Zwakheydt tegenover Macht.'¹¹⁸ Gogels mening was duidelijk en hij verzocht Canneman dringend zijn invloed aan te wenden om

114 Q. Ver Huell, *Graaf Ver Huell*, 18-19.

115 De Gou, 'De geschiedenis van een bronnenpublicatie', 40.

116 Brantsen aan Van der Goes, 28 april 1806, NA, Van der Goes van Dirxland, inv.nr. 16, ook in Vreede, *Geschiedenis der diplomatie*, deel 2, tweede stuk, 207-208.

117 Brantsen aan Van der Goes, 28 april 1806, NA, Van der Goes van Dirxland, inv.nr. 16, ook in GAGN, deel 4, band 2, 631. Brantsen schreef die dag drie brieven aan Van der Goes.

118 Gogel aan Canneman, 28 april 1806, NA, Gogel, inv.nr. 129, ook in BW, 514-515.

een snel besluit te bereiken.

De delegatie kon intussen niets anders doen dan wachten op de berichten uit het vaderland. Gogel klaagde zijn nood bij zijn vrouw over de onzekere situatie. Hij was liever thuis, de kosten waren hoog in Parijs. Gogel liet nog eens blijken zuinig te zijn: 'Koop maar iets op de Kermis voor Jan, dat ik hem geven kan, alsof ik het medegebragt had, want hier is alles driemaal te duur, zodat men haast nergens naar vragen durft'.¹¹⁹ Hij verlangde erg naar vrouw en kinderen, ook al hielden die zich wel goed. 'Wat my het meest verheugd is, dat gy en onze lieve kinderen zo wel zyt. Dat onze kleine Jan na my verlangt doet my plaisier. En dat de dochter een lesje van Mama gekregen heeft hoop ik dat goed voor haar zal zyn.'¹²⁰ En enkele weken later: 'Ik hoop dat Jan wel oppast, en my by myne terugkomst verraschen zal, en dat de kleine meid braaf zoet is en goede vorderingen in het praatzen zal hebben gemaakt.'¹²¹ Het zoontje van vijf jaar sprak hem duidelijk meer aan dan het tweejarig dochttertje. Hij vond het jammer niet bij de aanstaande bruiloft van een dochter van staatsraad Wichers te kunnen zijn, met wie het echtpaar Gogel bevriend was. Sara, de zuster van Gogels vrouw Cato logeerde bij haar in verband met 'de bruidspretjes'.¹²² De festiviteiten waren voor Cato een welkome afleiding. Er waren verschillende etentjes en er werd 'in de Wassenaersche duinen gekampeerd'.¹²³

Canneman schreef in reactie op klachten van Gogel in niet bewaard gebleven brieven: 'Dat u uwe werkeloze carrière verveeld, kan ik wel beseffen! Indedaad steekt die ontzettend af by uwe gewone levenswyze!'¹²⁴ Vaak zal Gogel zich hebben verbeterd, omdat zijn aanwezigheid in Den Haag zeer gewenst was. De berichten over de belastingwetgeving waren namelijk zorgelijk.¹²⁵ Canneman signaleerde onrust over de accijns op het gemaal, in Amsterdam weigerden de molenaars mee te werken. Canneman had 'den oorlog met de molenaars reeds heftig aangevangen' en hij zou met de procureur Tadama overleggen over maatregelen 'om dat oproer te dempen'. Naar Overijssel had hij 'ook zeer dringende en klemmende ordres gezonden en aan al de raden last gegeven om zich nu aan geen tegenkanting meer te storen'. Hij wilde aan de financiële commissie van het Wetgevend Lichaam een classificatie voor het mobilair toezeggen, de ordonnantie op turf was nog niet gereed en hij zou het werk aan de verponding 'voortstuwen'. Verder ergerde hij zich aan het Wetgevend Lichaam dat de belasting op het personeel slechts voor één jaar wilde goedkeuren. Deze hoge heren ontweken zelf de nogal bizarre belasting op gepoederd haar door 'hunne koetziers met ongepoeyerd haar' te laten rijden.¹²⁶ Wanneer nog wel eens op de steun van de adel en Oranjegezinden voor het Bewind werd gepocht, moest volgens Canneman niet worden vergeten, dat 'men

119 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 1 mei 1806.

120 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 7-8 mei 1806.

121 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 30 mei 1806.

122 Cato had een oudere zuster Sara Maria, haar broer Joannes was jonger.

123 Canneman aan Gogel, 11 mei 1806, ook in *BW*, 522-524.

124 Canneman aan Gogel, 9 mei 1806, *BW*, ook in 521-522. Dit is een reactie op een niet aanwezige brief van Gogel van 5 mei.

125 Canneman aan Gogel, 2 mei 1806, ook in *BW*, 516-520.

126 Canneman aan Gogel, 9 mei 1806.

hier algemeen rouw ziet dragen over William v', die op 9 april was overleden. Hij maakte zich zorgen over de 'perfide oppositie van de rouwdragende edelling' bij de verdere invoering van het belastingstelsel.¹²⁷ Naar aanleiding van al deze problemen verzuchtte de plaatsvervangend bewindsman: 'gy zult, hoop ik, nu ook spoedig terugkomen.'¹²⁸ Tussendoor vroeg hij Gogel nog om in Parijs aan de aankoop van 'mijn servies' te denken.

Omdat er in Parijs voorlopig toch niets te doen was, probeerde Gogel 'alles zoveel mogelijk te zien'.¹²⁹ Na zijn aankomst had hij de eerste dagen vanuit zijn hotel Grange Batelière in de gelijknamige straat in het centrum 'zoveel ik kon Parijs doorlopen'.¹³⁰ Gogel probeerde de tijd te doden door de bezienswaardigheden van de Franse hoofdstad te bezoeken.¹³¹ Hij vond het erg jammer dat zijn vrouw er niet bij was en dat 'ik u niet opmerkzaam op al het schoone kan maken'.¹³² Met bewondering schreef Gogel over de Jardin des Plantes, het museum voor natuurlijke historie, het Pantheon, een fabriek van gobelins, de tuinen van Versailles en de Dome des Invalides, 'een koepel van wel 320 voeten hoog'.¹³³ Ook de kunst had vanzelfsprekend zijn belangstelling: 'Gisteren heb ik een paar uren in het Museum doorgebracht bij de Italiaanse schilders Raphael, Titiaan en anderen en dat ga ik straks met Rubens, Rembrandt, Potter hervatten'.¹³⁴ Ook bekeek hij nog een 'bibliotheek van 300.000 boeken en 60.000 manuscripten, medailles, oude munten en eene menigte rareiten'¹³⁵ De weetgierige autodidact had belangstelling voor vele zaken. Het zal Gogel plezier hebben gedaan, dat de directeuren van de Bataafsche maatschappij der wetenschappen te Haarlem hem in deze tijd tot mededirecteur benoemden.¹³⁶ Hij zou na zijn politieke loopbaan nog zeer actief worden in deze functie.

Een belangrijk tijdverdrijf was het theaterbezoek. Al op de eerste dag na aankomst had de delegatie een bezoek gebracht aan het Théâtre Français. Er zouden nog vele bezoeken aan theaters volgen. Medio mei schreef Gogel aan zijn vrouw 'Ik heb hier wel de Comedies afgeloopen, en er nu reeds vyftien avonden doorgebracht.' Zo was hij de beide dagen daarvoor in de Franse Comedie geweest, hij had de beste acteurs gezien in het treurspel Coriolan en in le Vieux célibataire. Hij was vol lof over de acteurs: 'Ik heb nimmer zo een ensemble gezien'.¹³⁷

Een eerste reactie op het ultimatum van Napoleon om een koning te aanvaarden, ontving Gogel van Canneman die schreef dat hij met 'uwen desolaten brief' dadelijk naar de raadpensionaris was gegaan. Ze waren het erover eens dat 'het nu

127 Canneman aan Gogel, 11 mei 1806.

128 Canneman aan Gogel, 9 mei 1806.

129 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 1 mei 1806.

130 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 27 april 1806.

131 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 7-8 mei 1806.

132 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 5 mei 1806.

133 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 7-8 mei 1806.

134 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 19 mei 1806.

135 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 19 mei 1806.

136 Marum aan Gogel, 26 mei 1806, NA, Gogel, inv.nr. 26.

137 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 16 mei 1806.

donquichotterie zou worden om vol te houden'.¹³⁸ De dag erna was er een Groot Besogne, welk 'rechtens niet bestaande lichaam' met een beroep op 'nooddwang' besloot de geëiste machtiging te verlenen onder voorwaarde van een constitutioneel charter, waarin de onafhankelijkheid van de staat en de vrijheid en de rechten der burgers gehandhaafd zouden zijn.¹³⁹ Vervolgens bracht luitenant Francken deze machtiging – opnieuw met de meeste spoed – dit keer in 48 uren van Den Haag naar Parijs.

Hierna kwam het gesprek met Talleyrand weer op gang. Op 10 mei legde Talleyrand een ontwerp-traktaat aan de delegatie voor. De delegatie kwam met een tegenvoorstel en bood tevens een ontwerp-grondwet aan, die in hoofdzaak door Gogel was ontworpen, waarin een bepaling was opgenomen om bij publieke akten de term 'au nom du Roi et de la République' te gebruiken.¹⁴⁰ Gogel liet blijken trots te zijn op deze vondst, 'myn geliefde tytel'.¹⁴¹ Als pragmatische koopman en amateur-staatsrechtfilosoof trachtte hij met deze in Polen gebruikte formule op wel heel eenvoudige wijze de oude en nieuwe staatsvormen van de Bataven met elkaar te verzoenen. Blijkbaar ging deze republikein ervan uit, dat deze bezweringsformule kon zorgen voor het voortbestaan van de republiek in combinatie met een erfelijk koningschap. Hij zag het als een politieke nederlaag als de Bataafse revolutie op het einde van de republikeinse staatsvorm zou uitlopen.

Gogel was optimistisch over de onderhandelingen en bracht dan ook de avond ontspannen door 'by myn gewezen Compagnon en oude Vriend Pluvinet' die tien jaar eerder naar Parijs was verhuisd. Hij had er gegeten en 'daar waren wy zeer vrolyk, een Neef van hem, kon zeer aardig en vry verrassend buikspreeken'.¹⁴² Hij verwachtte dat de afsluitende audiëntie bij de keizer binnen een week zou plaatsvinden 'om dan met allen moglyken luister op den troon (en wy er voor) gegeven te worden. [...] Ik zal voor die gelegenheid noch een geborduurde Rok moeten laten maken. Deze zyn hier mooy, maar kosten ook 800, 900 of meer francs. [...] Ja, vrouwtje, gy krygt u man eens recht mooy thuis. Gy zult hem niet meer kennen'.¹⁴³

Voorlopig kon Gogel optimistisch blijven, omdat op 14 mei delegatie en Talleyrand het eens werden. 'Onze vorderingen zijn ons wat de principes betreft alle toegestaan. Religie, rechtbanken, myn geliefde tytel (in deze omstandigheid) *le roi et la république*, geen vreemden in dienst, zelfs niet *in 't militaire*, ons wapen, onze vlag, de vergadering van de wetgeving onder de titel van H[un] H[oog] M[ogenden] met nagenoeg dezelfde attributen als de tegenwoordige. De belastingen geconserveert, de schuld intact enz. enz. enz. Zodat eigenlijk de staat der zaken niet is verergerd, maar misschien verbetert'.¹⁴⁴ Gogel was zo optimistisch gestemd dat hij Canneman in dezelfde brief liet weten dat hij wel als minister zou willen aanblijven. 'Als de

138 Canneman aan Gogel, 2 mei 1806.

139 De Gou, 'Geschiedenis van een bronnenpublicatie', 42.

140 GAGN, deel 5, band 1, lvii noot, ook aangehaald in Verberne, *Gogel en de uniteit*, 12.

141 Gogel aan Canneman, 14 mei 1806, NA, Gogel, inv.nr. 129, ook in *BW*, 525-526.

142 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 12 mei 1806.

143 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 12 mei 1806, deze passage ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 578-579.

144 Gogel aan Canneman, 14 mei 1806.

zaken zo blijven, zoals die nu geregeld zijn, maak ik voor mij geen zwaarigheid te verklaren, dat ik gevraagd wordende, mij niet onttrekken zal.' De historicus Vreede, kleinzoon van de radicale Bataafse politicus Pieter Vreede, zou zes decennia later wat schamper opmerken dat de atmosfeer der Tuilerieën blijkbaar ook de republikein Gogel had besmet en dat van een dolkstoot van een Bataafse Brutus geen sprake meer was. Hij verwees daarmee naar Gogels uitspraak bij de voorbereiding van de onderhandelingen.¹⁴⁵

Gogel maakte nu met een optimistisch tijdschema zichzelf en zijn vrouw blij. Hij schreef op vrijdag 16 mei: 'Deze morgen, hoop ik dat 't werk afloopt en dat ik dinsdag of woensdag zal kunnen vertrekken, en zaterdag of zondag thuis zyn.' De zaken liepen daarna echter geheel anders. Gogel zou niet een week, maar nog een maand in Parijs moeten blijven, zodat hij in totaal bijna twee maanden in de Franse hoofdstad verbleef.

Op 17 mei zei Talleyrand dat Napoleon de ontworpen constitutie afwees en dat hij de vigerende Staatsregeling van 1805 als uitgangspunt wilde nemen met toevoeging van een aantal nieuwe artikelen. Talleyrand bracht die dag nieuwe stukken ter tafel. Een diep teleurgestelde Gogel schreef in bedekte, maar toch wel duidelijke termen aan Canneman: 'Eerst geconvinieert, is er vervolgens weder bakzeijl gehaalt [...] Ik behoef u niet te zeggen dat dit niet zeer aangenaam is.'¹⁴⁶ Aan zijn vrouw schreef hij dat hij niet meer wist wanneer hij af zou reizen: 'Dat smert my want ik verlang zeer naar U, en onze lieve Kinderen, te meer daar ik nu, wel niet door alles wat bezienswaardig is, maar door het meest belangryke heen ben, en daarby het weder vry slegt geworden is. Ik kom nu zeker niet voor het eind van de andere week thuis. Ik hoop niet dat het veel langer zal duuren, maar wie weet het. [...] Kusch onze lieve Kinderen. Vaarwel, beste Cato, ik omhels U in gedagten en blyve steeds van ganscher harte, Uwe liefhebbende Gogel.'¹⁴⁷

Binnen de delegatie staken nu interne tegenstellingen de kop weer op, in het bijzonder over het belastingstelsel. Brantsen wenste 'dat de deputatie uit minder Hollanders bestond en dat de Keyzer eens klaarder denkbeelden had van d'onwettige suprematie die zij altijd over de andere provinciën willen oeffenen.'¹⁴⁸ Hij zag wel in dat het 'finanziel stelsel van uniteyt' niet opzij gezet kon worden, maar het moest wel aangepast worden.

Gogels formulering *au nom du Roi et de la République* was afgewezen, met het argument dat er in Polen juist geen erfelijke monarchie was, doch iedere koning daar door verkiezing aangewezen werd. De delegatie probeerde tevergeefs de formulering alsnog aanvaard te krijgen. Verder was er onenigheid tussen de delegatie en Talleyrand over de omvangrijke civiele lijst van tegemoetkomingen en voorzieningen voor de nieuwe koning. Gogel tekende aan dat de delegatie zeer tegen haar zin in het hoge inkomen van de kroon berustte, nadat haar was gebleken dat de kei-

145 Vreede, *Geschiedenis der diplomatie*, deel 2, tweede stuk, 218.

146 Gogel aan Canneman, 19 mei 1806, NA, Gogel, inv.nr. 129, ook in *BW*, 528-529.

147 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 19 mei 1806.

148 G. Brantsen aan D. Brantsen, 20 mei 1806, in: De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 582-583.

zer er niet af te brengen was. Ze verzette zich echter met succes tegen de bouw van een koninklijk paleis in Amsterdam.

De delegatie diende meermalen bezwaarnota's in. Napoleon bemoeide zich ook persoonlijk met de onderhandelingen. Niet minder dan zeven vergaderingen met Talleyrand waren nodig om tot overeenstemming te geraken.¹⁴⁹ Zelfs over de tekst van de toespraak die de delegatie bij de afsluitende audiëntie tot Napoleon zou richten, werd herhaaldelijk met Talleyrand gediscussieerd. De Bataafse delegatie hield in haar toespraak uiteindelijk vast aan de eerder bediscussieerde semi-republikeinse formule van Gogel en combineerde bij het aanbieden van het koningschap de termen 'chef suprême de notre république' en 'roi de Hollande'.¹⁵⁰ Op vrijdag 23 mei, nadat 's avonds om negen uur een traktaat met een constitutie als bijlage was getekend, vatte Gogel de inhoud voor Canneman samen en concludeerde hij dat de delegatie er het beste van had gemaakt.¹⁵¹ Hij eindigde echter met een wens waar veel onzekerheid uit sprak: 'Men zal ons misschien ongunstig beoordeelen, maar wij hebben alles gedaan wat er te doen was. Schrijf mij met een paar woorden, of men ons goedgunstig beoordeelt of ontevreden is.'

De keizer wilde dat de ratificatie van het traktaat spoedig zou plaatsvinden, dus zonder raadpleging van het volk. Gogel begreep dat dit in Den Haag slecht zou vallen, in het bijzonder bij de raadpensionaris. Toch was hij het eens met de overige leden van de delegatie die haast wilden maken met de ratificatie.¹⁵² De rapportage van de delegatie leidde in Den Haag echter tot negatieve reacties. Hoewel men het lang had kunnen zien aankomen, waren velen toch teleurgesteld over de komst van de monarchie.¹⁵³ Canneman had direct na ontvangst de toelichting van Gogel van 23 mei met de raadpensionaris besproken.¹⁵⁴ Deze zei dat hij de delegatie niets verweet, maar hij wilde wel zijn functie dadelijk neerleggen. Canneman gaf waarschijnlijk de mening van zijn kring goed weer, toen hij schreef dat hij zijn ogen nauwelijks kon geloven bij het nieuwe traktaat en de ontworpen Constitutie. 'Nergens heb ik een enkel vonkje hoop gevonden, nergens een punt waaraan myne republikeinsche beginsels zich konden vasthouden.'¹⁵⁵

Door de negatieve reacties ontstonden er verwickelingen over de ratificatie. De raadpensionaris weigerde de formele stappen te zetten en het Wetgevend Lichaam wilde zonder voordracht van de raadpensionaris niet ratificeren. De grote meerderheid van het Groot Besogne autoriseerde op 28 mei de secretarissen van het Wetgevend Lichaam en van de Staatsraad, en de minister van Buitenlandse Zaken om het ratificatiebesluit te tekenen. Schimmelpenninck lichtte dezelfde dag zijn overwegingen nog aan Gogel toe. Hij hechte nog steeds veel waarde aan Gogels

149 De Gou, 'Geschiedenis van een bronnenpublicatie', 41.

150 Toespraak tot Napoleon, 5 juni 1806, NA, Gogel, inv.nr. 129, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805*, 535-536.

151 Traktaat met bijlage, in: De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 470-475. De datum van het traktaat werd op 24 mei gesteld; Gogel aan Canneman, 23 mei 1806, NA, Gogel, inv.nr. 129, ook in *BW*, 529-531.

152 Gogel aan Canneman, 23 mei 1806.

153 Canneman aan Gogel, 27 mei 1806, ook in *BW*, 532.

154 Canneman aan Gogel, 28 mei, ook in *BW*, 532-535.

155 Canneman aan Gogel, 28 mei 1806, ook aangehaald in Velema, 'Het einde van de republikeinse politiek', 153.

‘doorzicht, goede trouw en goede oogmerken’, maar meende ondanks het advies van Gogel en zijn medegecommitteerden ‘volstrekt geene vrijheid te hebben’ om mee te werken aan het ‘overdragen van ’s Lands Souverainiteit aan eenen vreemden vorst’.¹⁵⁶

Na al deze verwickelingen in Den Haag kwam luitenant Francken in de nacht van 30 op 31 mei met het aldus ‘geratificeerde’ document in Parijs aan. De delegatie had de dag daarvoor al, op 29 mei, een bezoek aan de nieuwe koning en zijn vrouw Hortense gebracht. Op 4 juni viel in Den Haag voor de tragische raadpensionaris het doek. De functie van president-voor-het-leven van het Wetgevend Lichaam, die hem als troostprijs door de Fransen was toegedacht, weigerde hij te aanvaarden. Schimmelpenninck kon terugzien op een geslaagd bewind. In een jaar was er meer tot stand gekomen dan in de tien jaar daarvoor. Naast de financiële hervormingen van Gogel waren er belangrijke initiatieven op het terrein van onderwijs, spelling en spraakkunst, landbouw, waterstaat en volksgezondheid. Het was een waar ‘oogstjaar’.

DE NIEUWE KONING

De eerste ontmoeting van de delegatie met prins Louis vond plaats in diens buitenverblijf te Saint-Leu bij Parijs. Gogel schreef daarover aan zijn vrouw: ‘In alledaagse plunje, geen audientie, de Prinses heeft ook met ons gesproken. De kleding is eenvoudig en het meublement niet ryker als op het huis in ’t Bosch.’¹⁵⁷ Daarna hadden Gogel en Ver Huell op 2 juni nog ‘een zeer lange conferentie’ met de beoogde koning, ook in Saint-Leu. Tijdens dit overleg stelde Gogel, in het bijzijn van Louis, een memorie op over de toestand van de schatkist, waarin ‘desselfs gedelabreerde staat naakt en bloot gelegd is’.¹⁵⁸ Gogels parate kennis van zaken maakte indruk op Louis die zich bereid toonde om met de keizer te bespreken hoe Holland enige verlichting kon krijgen om uit de moeilijke financiële situatie te geraken. Deze interventie bij de keizer had echter geen resultaat. Ze getuigde zowel van naïveteit als van goede wil, een voorafschaduwung van het optreden van de nieuwe koning.¹⁵⁹

In elk geval had Gogel bij de koning de slag gewonnen voor zijn financiële politiek. Schimmelpenninck had hem niet voor niets in de delegatie geplaatst. Ver Huell en Brantsen hadden ingezien dat het niet zou lukken om de minister van Financiën te dwarsbomen. De lucht was zelfs wat opgeklaard in de verhouding tussen Gogel en Brantsen. Na terugkeer in Den Haag schreef Gogel aan Brantsen een voorkomende brief om hem zijn ‘oprechten en hartelyken dank te betuigen voor alle de blyken van vriendschap en welwillendheid aan my gedurende myn verblyf

156 Schimmelpenninck aan Gogel, 28 mei 1806, NA, Gogel, inv.nr. 129, ook in De Gou, (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 591-592.

157 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 30 mei 1806.

158 Ver Huell aan Schimmelpenninck, 3 juni 1806, NA, Ver Huell, inv.nr. 228, ook in GAGN, deel 5, band 1, lv.

159 Verberne, *Gogel en de uniteit*, 13.

te Parys betoond'.¹⁶⁰ Brantsen van zijn kant erkende dat Gogel een constructieve rol in het Parijse overleg had gespeeld. Hij schreef aan Van der Goes: 'Ik ben zeer wel met alle de heeren geweest en speciaal met Gogel. Hij heeft zijn aangeboren koppigheid niet getoond, en ik zoude ze ook niet hebben verdragen'.¹⁶¹ Toch bleef Brantsen ambivalent, want hij had bij persoonlijke gesprekken met Gogel over de belastingpolitiek 'maar al te veel bespeurt, dat hij een onverzettelijk hoofd en een praesumptie heeft van alleen wijs en kundig te zijn, waaraan veel ontbreekt.'

Had Gogel als lid van de delegatie in Parijs niet persoonlijk met de beoogde koning kennis gemaakt, dan was zijn positie als minister van Financiën toch wel in gevaar geweest. Hij had dan wel een formidabele reputatie als minister, maar tegelijkertijd werd hij als vertrouweling van Schimmelpenninck gezien. Van Stralen had dezelfde reputatie en werd niet gehandhaafd als minister.

Gogel had zich tegen de komst van een koning verzet, maar voelde zich gevleid door het vertrouwen van de beoogde koning. Over zijn tweestrijd schreef hij aan zijn vrouw: 'De Prins en de Prinses zyn beiden zeer zachte lieve menschen. Ik zat naast haar en wy hebben noch al veel gepraat. Zy informeerde zich ook naar U en onze Kinderen. [...] Na lang overdenken, heb ik besloten om des gevraagd wordende, in myn post te blijven, immers nadat ik my eerst van de denkwijze van den Prins over onze zaken verzekerd had; hij heeft my dan ook te kennen gegeven dat hij vertrouwde dat ik my niet zoude onttrekken, en ik heb het niet afgeslagen. Ik heb hoop en moed op de redding onzer finantien mits de stuurlieden by de hand blijven, en ik heb zooveel gedaan, dat ik dit laatste beproeven moet. Het denkbeeld had my lang gepynigd, doch nu ben ik er overheen, te meer daar ik de onbewimpeldste en duidelijkste blyken van vertrouwen op my bespeurd heb, en gezien dat rondheid behaagt. Enfin, eenmaal in de boot, komt men er niet ligt uit'.¹⁶²

Opnieuw gaf zijn grote ambitie om de eenheidsstaat te verwezenlijken de doorslag. Gogel deed alsof hij bezweken was voor de nieuwe koning, maar zoals gezegd was hij medio mei voor zichzelf de brug al over naar een ministerschap onder de monarchie. In wezen had Gogel al eerder een principiële stap gezet toen hij zich in 1805 bij de eenhoofdige leiding van Schimmelpenninck neerlegde. Daarna was alles betrekkelijk, en meende hij de overgang naar een monarchie te kunnen vergemakkelijken met formules als 'du roi et de la république'.

Nu de kogel door de kerk was, keek Gogel toch wel uit naar de plechtigheid bij de keizer: 'Overmorgen zal een hoogplechtige dag zyn, ik verlang de pracht te zien. Voor Deel word nu ook een uniform gemaakt dan kan hy medegaan.' Hij bleef echter ook de zuinige Hollandse koopman: 'Het ergste is dat die mooye Kostbaare kleeren voor één dag zyn. Ik heb hier nu wel al voor f 1400 aan kleeren besteed'.¹⁶³

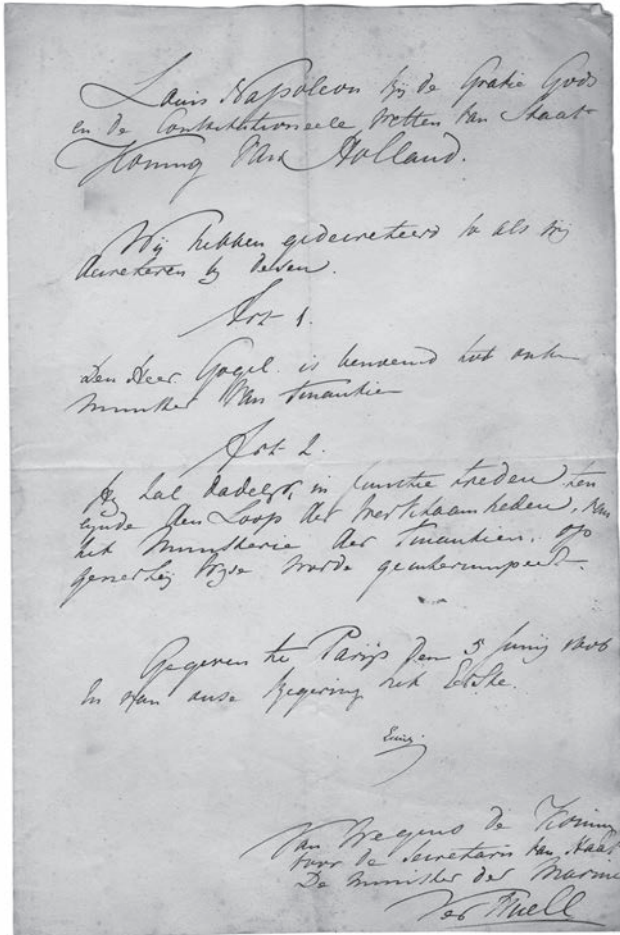
Op 5 juni 1806 bekleedde keizer Napoleon zijn broer Louis in de Tuilerieën

160 Gogel aan Brantsen, 26 juni 1806, NA, Brantsen, inv.nr. 35.

161 Brantsen aan Van der Goes, 2 juni 1806, NA, Van der Goes van Dirxland, inv.nr. 16, ook in *GAGN*, deel 4, band 2, 650.

162 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 3 juni 1806, tweede deel van dit citaat ook in *GAGN*, deel 5, band 1, lx.

163 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 3 juni 1806.

Afb. 17 Besluit in 1806 van koning Lodewijk Napoleon om Gogel tot minister van Financiën te benoemen, NA, Gogel, inv.nr. 39.

met de erfelijke waardigheid van koning van Holland. Voor deze plechtigheid werd Gogel samen met de andere leden van de delegatie afgehaald met 'drie, met zes paarden bespannen' hofrijtuigen.¹⁶⁴ Toch beschouwde de keizer de ceremonie blijkbaar als een diplomatieke routinezaak, want er ging een ontvangst van de Turkse ambassadeur aan vooraf die geschenken aan de keizer overhandigde, 'zeer rijk, maar met weinig smaak'. Napoleon deelde nog een compliment uit aan Gogel, wiens naam hij al langer kende. Hij zei 'dat ik een goed minister was, en zeer goed cijfers onthouden kan.' Dat compliment deed de Hollandse minister met zijn koopmansachtergrond blijkbaar goed, want hij vermeldde het met enige trots in de brief aan zijn vrouw. Het speet hem wel dat hij zijn kostbare kleren voor niets had gekocht. Hij had ze niet kunnen dragen, omdat hij vanwege het overlijden van een Spaanse Prinses de rouw had moeten aannemen. Hij was 'dus

¹⁶⁴ Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 6 juni 1806, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 600-601.

in het zwart geweest met een zwarte strik aan de degen'.

Nadat de nieuwe koning eerst Ver Huell tot bewindsman van de Marine had benoemd, tekende hij Gogels aanstelling bij Financiën. Ze kregen de titel van minister.¹⁶⁵ Het benoemingsbesluit stelde vast dat Gogel dadelijk in functie zou treden 'ten eynde den loop der werkzaamheden van het Ministerie der Finantien op geenerleij wijze worde geïnterrumpeerd.'¹⁶⁶ Gogel kreeg, evenals de andere leden van de delegatie, ook nog 'een rood lintje' uitgereikt, de onderscheiding van Lid met gouden adelaar van het Legioen van Eer.¹⁶⁷

De koning wilde Gogel bij zich houden, zodat het verblijf in Parijs voor hem nog wat langer ging duren dan voor de overige delegatieleden die naar Den Haag vertrokken. Hij had zondag 8 juni nog een audiëntie bij de koning om hem verder in de geheimen van de Hollandse schatkist in te wijden. Er bleef nog tijd over om 's avonds voor het laatst de Comedie in St. Cloud te bezoeken.¹⁶⁸ Terugkijkend verzochtte Gogel, dat al met al de missie van 'een zeldzame, moeyelijke en niet aangepaste aart' was geweest.¹⁶⁹ De delegatie had het grootste deel van de periode in Parijs, tot eind mei, in een geïsoleerde positie verkeerd. Op 26 mei constateerde Gogel nog: 'Ik heb anders van alles wat tot de regering behoort noch niemand gezien en gesproken als de minister Talleyrand by wien ik tweemaal gegeten heb'.¹⁷⁰ Die situatie veranderde pas, nadat de delegatie op 29 mei de beoogde koning had bezocht.

Op 9 juni schreef Gogel aan zijn vrouw dat zijn vertrek naar het vaderland nu dan eindelijk aanstaande was: 'het heeft lang genoeg geduurt en ik ben het nu waarlijk wel moede'. Hij verlangde naar de Hollandse pot: de 'brillante tafels' waar hij al een dag of tien van mocht genieten, waren niet aan hem besteed. Voor hem hoefde het niet, al die pracht en praal. Hij klaagde over de 'Praalscarriere' waarin hij terecht was gekomen, 'als men eens in zo eene ongelukkige boot is, moet men wel medevaaren' en hij eindigde met: 'Ik schei nu uit, want ik zou gaan knorren, en dit wil ik niet als ik aan myn liefste Vrouwtje schrijf'.¹⁷¹

Gogel reisde enkele dagen later vooruit, waarna hij in Brussel het koninklijk paar opwachtte en met hen verder reisde. Het gezelschap kwam op 18 juni 's avonds laat in Den Haag aan, waar het koningspaar zijn intrek nam in het Huis in 't Bosch.¹⁷² In het vaderland bestond aanvankelijk grote scepsis over de monarchie en de persoon van Lodewijk Napoleon. Zo schreef Canneman eind mei aan Gogel: 'Er zal menig een zomer nodig zijn om in ons klimaat den nieuwen plant te naturaliseren!'¹⁷³ De ambteloze diplomaat Falck was nog kritischer over de 'paar dozijn lieden die, zon-

165 De titel minister voor een functionaris, vergelijkbaar met de huidige bewindspersoon, dateert officieel van 1806. De aanduiding werd vóór 1806 informeel ook wel gebruikt voor een agent of secretaris van staat. In de Bataafs-Franse tijd werden ambassadeurs wel minister genoemd, evenals hoge ambtenaren in de oude Republiek.

166 Besluit van 5 juni 1806, NA, Gogel, inv.nr. 39.

167 Besluit van 12 juni 1806, NA, Gogel, inv.nr. 1.

168 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 9 juni 1806, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 601-602.

169 Gogel aan Goldberg, 6 juni 1806, NA, Goldberg, inv.nr. 60, ook in ibidem, 600.

170 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 26 mei 1806.

171 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 9 juni 1806.

172 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, xxxii.

173 Canneman aan Gogel, 30 mei 1806, ook in *BW*, 535.

der eenige bedenking, 's Lands eer opgeofferd hebben of aan hunne vreesachtigheid of aan de zucht voor hun eigenbelang'.¹⁷⁴ Sarcastisch voegde hij daar nog aan toe dat de voordelen waar ze op hoopten niet lang zouden uitblijven. 'Reeds wordt verspreid dat Ver Huell Prins van Kuilenburg worden zal, Brantsen Prins van Buren, Gogel Baron van Breda, enz. enz.'. Ook werden pamfletten verspreid met forse kritiek op Ver Huell en Gogel als de voornaamste bewerkers van de komst van een koning.¹⁷⁵

Voor Gogel zou de overgang toch wel moeilijk worden. Hoewel Schimmelpenninck formeel veel macht had, liet hij zijn ministers hun eigen gang gaan. Zo kon Gogel veel tot stand brengen, ook al omdat hij gebruik kon maken van veel, dat hij in een eerdere fase van de Bataafse Republiek had voorbereid. Hij had in het ene jaar onder Schimmelpenninck de financiën gecentraliseerd, de belastingen op nationale voet geregeld en een corps van ontvangers en inspecteurs ingesteld. Toch was er voor Gogel nog veel te doen. Er was nog een consolidatie nodig. Anders dan de stabiele, maar in de laatste maanden politiek verlamde Schimmelpenninck zou Lodewijk Napoleon echter een wispelturig en neurotisch heerser blijken, die zich overal intensief en gedetailleerd mee ging bemoeien en die Gogel na verschillende conflicten zelfs taken zou ontnemen.

174 Falck aan J. Hora Siccama, 13 juni 1806, in: Colenbrander, *Gedenkschriften Falck*, 724.

175 Ver Huell, *Graaf Ver Huell*, deel 2, 48.

10 Dienaar of bewindsman

DE KOMST VAN DE MONARCHIE

De eerste dagen na zijn komst ontving de nieuwe koning in Den Haag verschillende gezelschappen, zoals afvaardigingen van het departement Holland, het Nationaal Gerechtshof en de Universiteit van Leiden. Het verraste hem dat de begroetingen nogal republikeins en kritisch-afwachtend waren.¹ De koning reageerde voorzichtig, hij zei dat de monarchie de belangen van het volk niet zou schaden.

Bij de 'inhuldiging' op 23 juni legden de leden van het Wetgevend Lichaam de eed van trouw af aan de nieuwe vorst, waarna de koning een toespraak hield, in het Frans. Hij verwachtte dat na vele schokken en rampen de rust in het land zou weerkeren onder een staatsbestel dat hij als een gematigde monarchie aanduidde. Lodewijk benadrukte dat hij geen onderscheid naar godsdienst of partij zou maken, de eenheid van de natie stond voorop.² In een wat plichtmatig schriftelijk antwoord verwelkomde het Wetgevend Lichaam daarna de nieuwe regeringsvorm, die volgens de afgevaardigden door de koning 'met eene zegevierende overtuigingskracht' was geschetst.

Enkele dagen later was Gogel betrokken bij een prozaïscher gebeurtenis die echter wel een grote symbolische betekenis had. Op zondag 29 juni vervoegde hij zich samen met zijn collega Ver Huell ten huize van Carel Hultman, die sinds oktober 1798 met enkele tussenpozen de functie van algemeen secretaris had bekleed, maar die in de week daarvoor vervangen was door Willem Fredrik Röell. In opdracht van de koning namen de beide ministers die zondag niet alleen de zogenaamde secrete kas in beslag, maar eisten zij van Hultman ook de zilveren en gouden ambtsketens op, die de leden van het Staatsbewind en van Schimmelpennincks regering hadden gedragen. Gogel liet de ketens omsmelten, waarna de opbrengst van 2578 gulden onder de armen van Den Haag werd verdeeld.³ Het was een eerste gebaar van Lodewijk in de beeldvorming van een 'goede koning'. Het was ook de opmaat

1 Bonaparte, *Documens historiques*, deel 1, 153-154.

2 Rede van de koning resp. antwoord van het Wetgevend Lichaam, Extract uit het Register der resolutiën van Hun Hoog Mogende, 23 juni resp. 28 juni 1806, beide in NA, Röell, inv.nr. 79.

3 Missive van Gogel aan de koning, 2 juli 1806, gevoegd bij notulen 5 juli, NA, Staatssecretarie Lodewijk Napoleon, inv.nr. 356; net notulen en uitgaande brieven, 1 mei 1807, litt A, NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 884; ook aangehaald in Sanders, 'De ridderorden van Lodewijk Napoleon', 37.

naar een voorstel aan de Staatsraad om een Orde van de Unie met een breder bereik van onderscheidingstekens in te stellen. De nieuwe vorst zag deze orde als een middel om het nationale karakter van zijn koningschap te benadrukken. Gogel had het die dag druk, want hij moest ook nog Canneman aan de koning voorstellen die hem daarna door het afnemen van de eed bevestigde als secretaris-generaal.⁴

Het sprak velen aan dat Lodewijk bij zijn inhuldiging had benadrukt dat hij een einde wilde maken aan die ‘ellendige verdeeldheden in het staatkundige’, waar het land zo lang onder had gezocht. Zo was de ‘bekering’ van de oud-diplomaat Falck volgens zijn zeggen vooral een gevolg van deze aankondiging. Falck had zich in juni nog vijandig over de nieuwe koning en zijn wegbereiders Gogel, Ver Huell en Brantsen uitgelaten. Zijn afkeer van de monarchie verdween echter als sneeuw voor de zon na de aankomst van ‘koning Louis’. Hij was graag de helpende hand gaan bieden op het ministerie van Buitenlandse Zaken, in feite als derde man onder de minister en de secretaris-generaal.⁵

Het streven naar nationale eenheid sprak ook de Oranjegezinden aan. Direct na Lodewijks aankomst verscheen een vijftigtal adellijke lieden ter audiëntie, onder aanvoering van Bylandt Halt.⁶ Ze lieten weten dat ze tot de dood van Willem v – enkele maanden daarvoor – trouw waren gebleven aan Oranje, maar dat ze nu de nieuwe koning als eminent Hoofd van Staat welkom heetten. Zelfs een uitgesproken Oranje-aanhanger als Van Hogendorp was bereid zich te schikken en aanvaardde vanuit zijn opvatting van nationaal besef de bovenpartijdige eenheid, die de nieuwe monarchie bood.⁷ Hij ambieerde een functie, maar er werd hem niets aangeboden.⁸ Ook een persoonlijke kwestie stond de goede verhoudingen in de weg. Van Hogendorp was verbitterd dat hij – ook na persoonlijke interventies bij de koning en de minister van Justitie – geen schadevergoeding van de overheid kreeg voor het grote financiële verlies bij zijn poging om aan de Kaap een volksplanting te stichten.⁹ Van Hogendorp meende dat hij zich mogelijk met zijn kritische nota over de Bataafse belastingpolitiek uit 1802 de haat op de hals had gehaald van minister Gogel, ‘ci-devant Jacobin du premier ordre’, wat erop wijst dat hij nog in de termen van de oude partijschappen dacht.¹⁰

Aan de andere kant van het politieke spectrum vroegen radicale hervormingsgezinden, zoals Ockerse, maar ook het driemanschap Vreede-Fijnje-Van Langen, die in juni 1798 buiten het bestuur waren geraakt, gunsten aan de koning.¹¹ Zij bereikten weinig, al behield Fijnje zijn baan als directeur van de *Staatscourant*, nu *Koninklijke Courant* geheten. Valckenaer zocht eveneens toenadering tot de koning en stuurde hem regelmatig adviezen over verschillende onderwerpen waarover ze vaak contact hadden. Daarmee haalde hij zich de verontwaardiging op de hals van

4 Hultman aan Gogel, 27 juni 1806, NA, Gogel, inv.nr. 39.

5 Colenbrander, *Gedenkschriften Falck*, 42-43; Van der Horst, *Anton Reinhard Falck*, 107.

6 Colenbrander, *Schimmelpenninck en koning Lodewijk*, 88.

7 Haak, ‘Het nationaal besef bij G.K. van Hogendorp’, 409-416.

8 Colenbrander (ed.), *Ontstaan der Grondwet*, deel 1, xxvii.

9 Van Hogendorp aan Van Maanen, 12 mei 1808, NA, Van Maanen, inv.nr. 234.

10 Van Hogendorp, *Journal d’Adrichem*, 217. Hij verwees naar zijn *Gedagten over ’s Lands Finantiën*.

11 Clemens, ‘De concentratie van macht onder koning Lodewijk’, 70-79.

zijn oude geestverwant Wiselius, een van de weinigen van de bestuurlijke en intellectuele elite die tegen de monarchie bleven protesteren.¹² Hij had zich uit het publieke leven teruggetrokken en weigerde enige daad te verrichten ‘waaruit zelfs bij gevolgtrekking zoude kunnen worden opgemaakt, dat hij den Heer Lodewijk Buonaparte, die hij voor ’t overige in zijn waarde liet, als koning over zijn vaderland erkend had.’¹³ Een wat zwakke vorm van protest was nog de weigering van het Amsterdamse culturele genootschap Felix Meritis om Lodewijk het beschermheerschap te geven. Aan vreemdelingen verleende men dit recht niet, statuten waren nu eenmaal statuten.¹⁴

Onder de bevolking werden meer protesten gehoord. Zo werd in oktober 1806 een anoniem, Oranjegezind vlugschrift tegen de ‘landverraders Ver Huell, Gogel, Van Styrum, Six en Brantsen’ verspreid, dat ze een gang naar de galg toewenste.¹⁵ Kort daarna kwam er nog een anonieme brief bij de *Koninklijke Courant* binnen die behalve de keizer en de koning ook de ministers Ver Huell en Gogel ernstig bespote en beledigde. Hoewel dergelijke politieke protesten tegen de nieuwe staatsvorm zouden blijven voorkomen, was er toch vooral lethargie en berusting. Over concrete onderwerpen als de belastingen en het optreden van de politie was meer onrust.¹⁶

Aangezien het republicanisme stevige wortels had, is de snelle teloorgang in 1806 moeilijk te verklaren.¹⁷ Gedurende de gehele achttiende eeuw waren eerst staatsgezinden en orangisten en later ook revolutionairen en conservatieven het eens: het land was een republiek en moest dat blijven.¹⁸ Gogel was een overtuigde republikein die bij de Parijse onderhandelingen echter had ingezien dat Napoleon niet te vermurwen was en dat de erfelijke monarchie een politiek feit was. Hij zag de nieuwe staatsvorm als een combinatie van republikeinse instellingen en een laag vernis van helaas niet te vermijden monarchale attributen, die zo dun mogelijk moest worden gehouden. Zijn staatkundige formule ‘le roi et la république’ was het symbool van deze combinatie. Gogel bekommerde zich niet meer om het verdwijnen van de republikeinse staatsvorm, maar hij was ook niet bekeerd tot monarchist. Hij probeerde het beste te maken van het nieuwe, van buiten opgelegde bestel. Hij ging de monarchie zelfs als een nuttig staatkundig fenomeen zien, dat het mogelijk maakte om de bestuurlijke vernieuwing te voltooien. De versterking van het centrale gezag door de monarchie maakte het gemakkelijker de financiële en juridische unificatie door te zetten. Dat verzoende Gogel met de monarchie en dat was de reden waarom hij opnieuw het ministersambt had aanvaard. Nationale belastingen en opheffing van de gilden waren voor Gogel kernpunten, terwijl hij zijn aandacht had verloren voor onderwerpen als vertegenwoordigende democratie en burgerparticipatie, de bestaansvoorwaarden van een vrije republiek. Niet al-

12 Sillem, *Valckenaer*, deel 2, 230.

13 Limburg Brouwer, *Wiselius*, 172.

14 Stouten, *Ockerse*, 143-144.

15 Joor, *De Adelaar en het Lam*, 473-475

16 Ibidem, 678.

17 Velema, ‘Het einde van de republikeinse politiek’, 158.

18 Ibidem, 147.

leen zag hij, dat hij er geen invloed op had, maar hij was ook zeer teleurgesteld over de tegenwerking die hij in de Bataafse Republiek bij zijn streven naar de eenheidsstaat had ondervonden.

Lodewijks relatie met Gogel was aanvankelijk goed. Daardoor nam het prestige van Gogel weer toe sinds de tijd dat het bewind van Schimmelpenninck in een crisis verkeerde. Tekenend is een uiterst vriendelijke brief van Van der Goes die in juli 1806 graag de mening van Gogel wilde horen, voordat hij als opnieuw benoemde minister van Buitenlandse Zaken met zijn voorstel voor een verhoogd budget bij de koning op bezoek ging.¹⁹ De toon van deze brief aan zijn 'waarde vriend' en verderop zelfs 'lieve vriend' was geheel anders dan die van de stijve en formele missive van enkele maanden eerder over de toevoeging van Gogel aan de Bataafse onderhandelingsdelegatie.

Toch kreeg Gogels relatie met de koning een ander karakter dan in het rustige buitenverblijf in Saint Leu waar financiële zaken de meeste aandacht hadden gekregen. Met een onstuitbare ijver pakte Lodewijk in Den Haag talloze zaken aan. Hij benoemde ministers, staatsraden en leden van het Wetgevend Lichaam. Hij vroeg adviezen aan zijn raadgevers en gaf opdrachten aan ministers. Al gauw bleek echter dat de koning wispelturig was en nogal eens terugkwam van een eenmaal ingeslagen weg.²⁰ Hij koos weliswaar goede medewerkers, maar gaf deze vervolgens weinig vertrouwen. Hij kon moeilijk iets uit handen geven, regelde zoveel mogelijk zaken op bilaterale basis en speelde mensen tegen elkaar uit. Lodewijk was argwanend en snel geïrriteerd, terwijl hij eigenzinnig en stijfhoofdig aan zijn ideeën kon vasthouden. Het leek een verzachtende omstandigheid, dat hij nog geen 28 jaar was toen hij begon. Hij verbeterde zijn regeerstijl in de loop van de tijd echter niet, integendeel.

Zijn politieke en bestuurlijke omgeving was geschokt dat na een maand van grote activiteit Lodewijk op 20 juli plotseling naar een kuuroord in Duitsland vertrok. Zijn geestelijke en lichamelijke gezondheid was slecht en hij was daar ongerust over. Gogel kreeg enkele dagen voor het vertrek van de koning opdracht om een gedetailleerd overzicht op te stellen van de besluiten waarvoor een koninklijke goedkeuring vereist was.²¹ Lodewijk wilde voor zijn vertrek een voorstel van Gogel over nieuwe muntstukken nog afdoen, maar de behandeling van een (nieuw) plan voor de verponding moest wachten tot de terugkeer van de vorst.

De vorst zou niet minder dan twee maanden wegblijven, pas op 18 september was hij terug. Begin oktober vertrok hij al weer, om deel te nemen aan de krijgsverrichtingen in Duitsland die een gevolg waren van de oorlogsverklaring van de Pruisische koning aan Napoleon. Nu keerde Lodewijk pas medio november terug. Een groot deel van het eerste half jaar van zijn regeerperiode was hij dus in het buitenland, zonder meer een slechte start. De lange afwezigheid van Lodewijk was ongelukkig, ook omdat hij in de weken daarvoor bij vele ministeries reorganisaties op gang had gebracht. De ministers en staatsraden 'die door de druk der eerste da-

19 Van der Goes aan Gogel, juli 1806, NA, Gogel, inv.nr. 40.

20 Roelevink, 'Lodewijk Napoleon als wetgever en uitvoerder', 177.

21 Röell aan Gogel, z.d. (juli 1806), NA, Gogel, inv.nr. 39.

gen als het ware buiten zich zelve waren gebracht' wisten nu niet waar ze aan toe waren, signaleerde Falck op zijn post bij het ministerie van Buitenlandse Zaken.²²

Vanuit het buitenland bleef Lodewijk zich wel gedetailleerd met het regeringsbeleid bemoeien. De communicatie met de koning per post of koerier maakte het regeren echter moeilijk. Alle voorstellen waren wel van schriftelijke toelichtingen voorzien, maar de vorst had in zijn nabijheid niemand met bestuurlijk inzicht om hem nader te adviseren. De besluitvorming was dan ook chaotisch. Falck stelde vast dat vele decreten, die al eerder waren uitgevaardigd, weer waren ingetrokken. En deze kritiek besloot hij met de opmerking dat het voor het werk erg lastig was dat de koning de ministers verboden had met elkaar te overleggen. Lodewijk was bang dat zijn ministers tegen hem zouden samenspannen in zijn afwezigheid. Enkele bewindslieden die toch overleg hadden gepleegd waren daarover al berispt. Falck concludeerde dan ook in zijn aantekening: 'wantrouwen is tot dusverre, de meest kenbare trek in de houding van den Souverein'.

Een dag voor zijn vertrek had Lodewijk Gogel nog geschreven: 'Je compte beaucoup sur vous' en schonk hij zijn portret aan de minister om hem zo zijn genegenheid te tonen.²³ Geheel anders was de toon in een schrijven van 6 augustus waarin Lodewijk bits en formeel aan 'monsieur Gogel' en de andere ministers liet weten dat informatie-uitwisseling en overleg zonder opdracht van de koning niet waren toegestaan.²⁴ Een onaangenaam voorschrift voor iemand die eerder als bewindsman gewend was geweest om zelfstandig te bepalen hoe hij zijn beleid wilde voorbereiden.

Enkele weken later ontstond er een eerste conflict tussen Gogel en de koning, met als inzet de uitbetaling van een bedrag van tienduizend gulden aan zijn collega Ver Huell. Deze liet aan Gogel weten dat de koning wenste dat hij deze som zou ontvangen, maar legde het doel van de uitgaaf niet uit.²⁵ De minister van Financiën weigerde te betalen voordat hij nadere informatie had ontvangen. Een paar dagen later ontving Gogel een brief van Lodewijk die hem de mantel uitveegde, omdat zijn opdracht niet was uitgevoerd. De koning zou zelf wel bepalen of een uitgaaf verantwoord was. Gogel antwoordde dat het toch wel bezwaarlijk was als ministers geld konden vragen voor uitgaven waarvoor geen grondslag bestond in wetten of andere instructies. Gogel ging op dat moment de discussie nog uit de weg over Lodewijks stelling dat een minister zijn opdrachten slechts had uit te voeren, zonder dat deze daar zelf een oordeel over mocht uitspreken. In de toekomst zou Gogel echter geen blad voor de mond nemen en onverbloemd zijn mening over de beleidsonderwerpen geven waarvoor hij verantwoordelijk was. Daar kwam bij dat de missives van de koning vaak scherp van toon waren, hoewel Lodewijk zich dan later vaak toch weer minzaam opstelde. Gogel daarentegen was vooral consequent

22 Aantekening van Falck, 16 september 1806, NA, Falck, inv.nr. 53, ook in *GAGN*, deel 5, band 2, 590-591.

23 De koning aan Gogel, 18 juli 1806, in: *GAGN*, deel 5, band 1, xxxviii.

24 De koning aan Gogel, 6 augustus 1808, NA, Gogel, inv.nr. 39, ook in Sillem, *Gogel*, 60.

25 Ver Huell aan Gogel, 17 augustus 1806, resp. de koning aan Gogel, 24 augustus 1806, resp. Gogel aan de koning, 25 augustus 1806, alle brieven in NA, Gogel, inv.nr. 39 en aangehaald in Sillem, *Gogel*, 59. Sillem schrijft ten onrechte dat Ver Huell niet vermeldde dat het geld op gezag van de koning moest worden uitbetaald, terwijl hij dat uitdrukkelijk wel aangaf.

en stroef. Het gevolg was dat de verhouding tussen de koning en Gogel verslechterde en er zich veel botsingen voordeden.

Gogel schreef Lodewijk regelmatig over de slechte financiële situatie, maar de koning wuifde deze waarschuwingen weg en reageerde wat neerbuigend dat de minister van Financiën zich niet moest laten ontmoedigen. Hij moest met het oog op de kredietwaardigheid tegenover anderen volhouden dat het regeringsbeleid adequaat was: ‘gardez-vous de plaindre nos finances’ en ‘gardez-vous du découragement’.²⁶ In november was de verhouding al zo stroef geworden dat er een gerucht liep, dat Lodewijk zijn minister van Financiën wilde vervangen door staatsraad Robert Voûte, terwijl Gogel intussen ook zijn bekomst van het ambt leek te hebben. Gogel schreef aan de koning dat hij niet aan het ministerschap hechtte en vroeg om een snelle voltrekking van het vonnis, mocht het bericht waar zijn.²⁷ Lodewijk ontkende echter de waarheid van het verhaal en bevestigde zijn vertrouwen in de minister: ‘Croyez donc à la durée de mon estime et de ma confiance. Si je pouvais cesser d’apprécier un homme tel que vous, ou si je pouvais changer de sentimens, vous me connaissez assez pour savoir que vous en seriez le premier instruit’.²⁸ Het was een onhandig geformuleerd vertrouwen, dat een wat voorwaardelijk karakter had.

Gogel was een kritische en eigenzinnige minister. Hij stelde het nationale belang voorop, maar dan wel zoals hij dat zag. Zolang de gedachten van de koning met zijn eigen ideeën overeen kwamen, voegde hij zich uiteraard. Was er een verschil van mening, dan gebruikte hij zijn rijke bestuurlijke ervaring om te trachten zijn eigen denkbeelden door te zetten. Dit ‘voorzichtig, lijdelijk verzet’ gold ook voor vele andere ministers en staatsraden.²⁹ De koning constateerde teleurgesteld dat zijn omgeving republikeins bleef. In zijn memoires schreef hij dat hij zich geïsoleerd voelde in ‘une nation essentiellement républicaine’.³⁰ Hij kende daarbij aan het begrip een wel erg ruime betekenis toe, omdat hij onder een republikeinse opstelling verstond dat zijn ministers en staatsraden er eigen ideeën op nahielden en deze ook nog probeerden door te zetten. Lodewijk wilde dat zijn ministers zijn opdrachten zonder dralen en tegenspraak uitvoerden. Hij wenste geen bewindslieden met eigen opvattingen over het beleid, maar dienaren.³¹ Lodewijk sprak vaak over een gematigde of constitutionele monarchie, maar zijn mening over de taakopvatting van een minister was die van een absolute ofwel autoritaire monarch.

Paulus van der Heim die in juli 1806 was benoemd tot minister van Koophandel en Koloniën paste wel goed in het stramien van Lodewijk. Gogel kreeg met hem te maken, omdat Van der Heim als voorzitter van een bezuinigingscommissie ging optreden. Hij was de enige minister, die van de aanvang tot het einde deel bleef

26 De koning aan Gogel, 13 september, resp. 12 oktober 1806, in: *GAGN*, deel 5, band 1, 243 (brief weergegeven), resp. 243 noot (passage aangehaald).

27 Gogel aan de koning, 7 of 8 november 1806, aangehaald in *GAGN*, deel 5, band 2, 266 noot.

28 De koning aan Gogel, 12 november 1806, *NA*, Gogel, inv.nr. 39, ook in *GAGN*, deel 5, band 1, 266-267.

29 Roelevink, ‘Lodewijk Napoleon als wetgever en uitvoerder’, 191.

30 Bonaparte, *Documens historiques*, deel 2, 2, ook aangehaald in Van Sas, ‘Een Amsterdamse realist’, 65.

31 Wichers, *De Regeering van Koning Lodewijk Napoleon*, 123, ook aangehaald in Roelevink, ‘Lodewijk Napoleon als wetgever en uitvoerder’, 181.

uitmaken van Lodewijks regering, omdat hij ‘de geduldigste, meest slaafse en onderdanigste man ter wereld’ was, in de woorden van Van Hogendorp.³² Zelfs deze volgzame Van der Heim kritiseerde het onvoorspelbare optreden van de koning.

Anders dan Van der Heim was Jan van Hooff een minister die al snel genoeg kreeg van Lodewijks grillige beleid. Hij was in juli 1806 tot directeur-generaal benoemd en daarna tot minister van Justitie. Van Hooff en Gogel hadden vele competentiegeschillen bij het bestrijden van de smokkelhandel die nog verscherpt werden door het eigenzinnige beleid van de koning. Ook daardoor was Van Hooff snel uitgekeken op zijn ministerspost. Hij vroeg ontslag, maar het duurde geruime tijd voordat Lodewijk dit wilde toekennen. Na zijn ontslag op 4 mei 1807 werd de post tijdelijk waargenomen. Pas aan het eind van het jaar was er een nieuwe minister, de zeer capabele Cornelis van Maanen. De koning en Van Maanen hielden het anderhalf jaar met elkaar uit.

Ook zijn aanvankelijke vertrouwing Röell die Lodewijk in juni 1806 had benoemd tot minister-secretaris van staat, een sleutelpositie in het staatkundige bestel, ondervond de wisselvalligheid van de koning.³³ Bij het eerste verblijf van de vorst in het buitenland kreeg Röell grote bevoegdheden, hij mocht zelfs in uitzonderlijke gevallen een overleg van twee of meer ministers organiseren.³⁴ Een blijk van gehechtheid was ook dat de koning in 1807 Röell mee op reis nam, toen hij bijna vier maanden in Frankrijk verbleef. Overigens zag de koning toen wel in dat het onontkoombaar was om tijdens zijn lange afwezigheid de ministers toe te staan wekelijks over de lopende zaken te vergaderen. Later ging de koning Röell echter als een bedreiging zien en begin 1808 schoof hij hem weg naar de post van Buitenlandse Zaken.

Hoewel de koning pretendeerde goede persoonlijke verhoudingen op prijs te stellen, wekte hij in werkelijkheid een sfeer van onzekerheid en argwaan.³⁵ Lodewijk confereerde wel met alle zeven à negen ministers gezamenlijk, maar hij overlegde vaker met ministers afzonderlijk. Bij de ministeries benoemde hij directeurs-generaal, met wie hij regelmatig rechtstreeks strategische onderwerpen besprak, buiten de ministers om. Ook Gogel zou dat ondervinden. Een essentieel element van Lodewijks verdeel- en heerspolitiek was het creëren van nieuwe en het schuiven met bestaande departementsonderdelen. Als gevolg van dit alles was het ‘personeelsverloop’ bij de bewindslieden erg groot. Ook bij de leden van de Staatsraad was dat het geval.

Voor de verhouding tussen Lodewijk en zijn ministers was zijn relatie met zijn keizerlijke broer bepalend. In het begin straalde vooral de glorie en macht van Napoleon op Lodewijk af. Al snel werd echter duidelijk dat de verhouding tussen beide broers gespannen was. De keizer zag zijn broer als een zetbaas die hij alleen om politiek-tactische redenen de status van erfelijk monarch had toegekend. Lodewijk wilde een onafhankelijke koning zijn; hij koesterde romantisch-naïeve idealen over

32 Van Hogendorp, *Journal d'Adrichem*, 234.

33 Van Sas, ‘Een Amsterdamse realist’, 65.

34 Van Raalte, ‘De ministerraad onder Lodewijk Napoleon’, 19-20.

35 Roelevink, ‘Lodewijk Napoleon als wetgever en uitvoerder’, 185.

Afb. 18 Staatsieportret van koning Lodewijk Napoleon, Rijksmuseum, Amsterdam, SK-A-653-00.

een nationale Hollandse monarchie. Hoewel Lodewijk de monarchale stijl volgde van de keizer van Frankrijk, ergerde Napoleon zich toch aan zijn broer, omdat deze de onafhankelijkheid en eigen identiteit van zijn Hollandse koninkrijk benadrukte. Dat gold bijvoorbeeld voor de Orde van de Unie, waar Napoleon bezwaar tegen aantekende, maar die Lodewijk toch doorzette. Bij de eerste plechtige uitreiking in februari 1807 kregen 530 onderdanen een onderscheiding. Gogel ontving als minister van Financiën een onderscheiding in de hoogste categorie, het grootkruis van de orde der Unie.³⁶ Om de eigen identiteit van de nationale monarchie te bevorderen, richtte de koning in 1808 ook een Koninklijk Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schone Kunsten op. Hij wilde zich omringen met intellectuelen, geleerden en kunstenaars.

³⁶ Op 7 januari 1807 was Gogel al benoemd tot Ridder in de koninklijke orde van verdienste, NA, Gogel, inv. nr. 1.

De koning had zijn behartiging van de nationale belangen tegenover de keizer kunnen uitbuiten bij zijn ministers en de publieke opinie, maar daarvoor was hij niet handig genoeg en was hij te weinig een bindende figuur. De slechte verhouding met de keizer tastte het prestige van Lodewijk aan en leidde tot conflicten met zijn ministers omdat de koning Napoleons druk op hen afreageerde. Twee belangrijke onderwerpen waarover verschil van mening ontstond, raakten direct het beleid van Gogel. De keizer stelde militaire eisen die bezuinigingen op uitgaven voor oorlog en marine onmogelijk maakten. Verder voerde Napoleon in november 1806 het Continentale Stelsel in, waardoor de handel met Engeland werd verboden.

Na het omsmelten van ambtsketens volgden meer gebaren voor de beeldvorming van een 'goede koning'. Lodewijks bezoeken aan Leiden na de kruitramp van 1807 en aan de Betuwe na de overstromingen in 1808 en 1809 pasten in deze strategie en werden publicitair uitgebuit. Gogel kreeg met de Leidse kruitramp te maken, omdat hij al de dag na de ramp de opdracht kreeg om 'onverwijld' 100.000 gulden aan de stad ter beschikking te stellen.³⁷ Later moest hij ervoor zorgen dat Leiden voor tien jaren vrijstelling kreeg van allerlei belastingen.³⁸ Toch bereikte Lodewijk zo geen goede beeldvorming.³⁹ Natuurlijk werkte zijn medeleven wel in zijn voordeel, maar het beeld werd toch meer overheerst door negatieve zaken, zoals zijn gezinsleven. Lodewijks huwelijk was slecht en nadat in mei 1807 zijn oudste zoontje Charles overleed, vertrok zijn vrouw Hortense naar Frankrijk; zij zou pas in 1810 voor korte tijd terugkeren. Ook bestond er algemene wrevel, niet alleen over de veelvuldige afwezigheid van de koning door zijn reizen naar het buitenland, maar vooral over de pracht en praal van zijn paleizen en over zijn vele verhuizingen.

Tijdens een langdurig verblijf in het zuiden van Frankrijk in de zomer van 1807 berichtte de koning aan de minister van Binnenlandse Zaken Johan Mollerus dat hij de winter niet in het volgens hem ongezonde Den Haag wilde doorbrengen, maar dat hij zich met zijn hof en de staatssecretarie in Utrecht wilde vestigen.⁴⁰ Hij gaf Mollerus de opdracht om tien door hem aangewezen panden aan te kopen.⁴¹ Aanvankelijk zou alleen de staatssecretarie meeverhuizen, maar vervolgens kwamen daar alle ministeries en diensten bij. Mollerus mocht verder niemand inlichten, zeker Gogel niet. De koning vreesde de kritiek van zijn strenge minister van Financiën die zonder twijfel voor de hoge kosten zou waarschuwen. Ook voorzag hij dat de Haagse bevolking teleurgesteld zou zijn. Op nieuwsgierige vragen moest het antwoord maar zijn dat de panden bestemd waren voor het onderbrengen van een legeronderdeel. Een maand later gaf de koning echter toch opdracht aan Mollerus om de autoriteiten in Den Haag ervan op de hoogte te stellen dat hij de winter in Utrecht zou doorbrengen. Tegelijkertijd liet hij aankondigen dat Utrecht slechts

37 Decreet van de koning, 13 januari 1807, NA, Binnenlandse Zaken, inv.nr. 833.

38 Voordracht aan Wetgevend Lichaam, 25 februari 1807, koninklijk decreet 6 maart 1807, aangehaald in Knappert, *De ramp van Leiden*, 87.

39 Jourdan, 'Staats- en natievorming', 145.

40 Colenbrander, *Schimmelpenninck en koning Lodewijk*, 149.

41 De koning aan Mollerus, 30 juni 1807, NA, Mollerus, inv.nr. 26, ook in GAGN, deel 5, band 1, 303-304.

een tussenstation zou zijn en dat hij uiteindelijk ‘la résidence’ in Amsterdam zou vestigen.⁴² Uit de brief blijkt dat hij daarmee niet alleen het hof, maar ook het regeringsapparaat bedoelde. Eind november bevestigde de koning zijn keuze voor Amsterdam in zijn jaarlijkse boodschap aan het Wetgevend Lichaam, over het tijdstip van uitvoering bleef hij nog vaag.⁴³ Volgens de koning bracht de nieuwe eenheidsstaat met zich mee dat het regeringsapparaat moest worden gevestigd in de grootste en rijkste stad met de meeste invloed. Het zou Lodewijks derde verhuizing worden. Hij had na zijn komst in 1806 voorlopig zijn intrek op Huis in ‘t Bosch genomen, maar al na enkele weken wees hij de gebouwen rond het Haagse Binnenhof als zijn paleis aan. Gogel had als commissaris voor de gebouwen de verplaatsing moeten regelen van ministeries en instellingen rond het Binnenhof. Hij had tal van andere gebouwen moeten aankopen.⁴⁴ Daarna verhuisde de koning eind oktober 1807 naar Utrecht, wat aanzienlijke extra kosten met zich meebracht. Het was een voorbeeld van Lodewijks grilligheid en inefficiëntie. Zoals de koning al voorspeld had, liet Gogel zijn zorg over de hoge kosten blijken. Gogel constateerde ook dat hij ‘de voormalige Loterijzaal’ (de huidige Ridderzaal) en enkele andere panden ‘in zulk een vervallen toestand’ gevonden had, dat hij zich ‘bezwaard zoude vinde eenige voordracht tot derzelve herstelling te doen’.⁴⁵ Voor hem was blijkbaar de historische waarde gering, want hij stelde voor tot afbraak van de gebouwen over te gaan.⁴⁶ Het materiaal dat daarbij beschikbaar kwam, kon in partijen aan de meestbiedende worden verkocht. Een andere mogelijkheid was om het te gebruiken bij de bouw van ministeriële bureaus in Utrecht. Gogels plan werd niet uitgevoerd; Lodewijk droeg hem op de herstelwerkzaamheden toch te laten uitvoeren.

Terwijl Gogel in januari 1808 nog in de veronderstelling verkeerde dat na de koning, het hof en de secretarie ook het rijksapparaat in zijn geheel eerst nog naar Utrecht zou gaan, concretiseerde Lodewijk kort daarna al zijn plan om de regeringszetel direct in Amsterdam te vestigen. Enkele ministers, onder wie Gogel, werden zich bewust dat ze zich met talmen de verhuizing naar Utrecht konden besparen. Al in april 1808 verliet de koning Utrecht. Het nieuwe paleis dat hij daar had laten bouwen, deels met gebruikmaking van de bestaande bebouwing, werd tot een ‘pied-à-terre’ gedegradeerd.⁴⁷ Hij dwong het stedelijk bestuur van Amsterdam hem het oude, glorieuze Stadhuis af te staan dat hij als paleis liet inrichten. Dat wekte in alle kringen van de Amsterdamse bevolking ontstemming.⁴⁸ De eerste

42 De koning aan Mollerus, 7 augustus 1807, NA, Mollerus, inv.nr. 26, ook in *ibidem*, 307-308. Volgens Smit was de verhuizing van de regeringszetel naar Amsterdam niet erg omstreeden, alleen Den Haag was tegen (Smit, *Het belang van het Binnenhof*, 99). Mijn indruk is dat er wel veel kritiek was op de verspilling van geld die de verhuizing met zich meebracht, ook omdat Utrecht nog als tussenstation fungeerde.

43 Bonaparte, *Documens historiques*, deel 2, 148.

44 Mollerus aan Gogel, 7 juli 1806, NA, Gogel, inv.nr. 39; aanschrijving van de commissarissen voor de gebouwen, 7 juli 1806, NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 1150, ook in Peters, *De landsgebouwen te 's Gravenhage*, bijlage C, 208-209.

45 Rapport van Gogel aan de koning naar aanleiding van de inspectie van het paleis op het Binnenhof, 23 januari 1808, in: *ibidem*, bijlage E, 212-214.

46 Smit kent aan Gogels advies een symbolische betekenis toe en gebruikt het als beginpunt van zijn twee eeuwen geschiedenis van het Binnenhof: *Het belang van het Binnenhof*, 9.

47 Evers, *Utrecht als koninklijke residentie*, 42.

48 Brugmans, *Geschiedenis van Amsterdam*, deel 5, 57.

hoffeesten werden door een deel van de burgerlijke elite geboycot.⁴⁹ In de stad verschenen pamfletten met protesten: ‘het achtste wereldwonder gaat naar den donder, het worde de woning van onzen lamme koning’.⁵⁰ (De rechterarm van de koning was verlamd). De koning nam het bastion van de stedelijke regenten als paleis in gebruik. Dat was een symbool voor het einde van de Nederlandse Republiek, zoals de Britse historicus Jonathan Israel heeft betoogd.⁵¹ Het was zelfs in twee opzichten een symbool. Niet alleen was de monarchie in de plaats van de republiek gekomen, maar ook had het centrale gezag het gewonnen van het particularisme van de stedelijke regenten. Ook voor Gogel gold een dergelijke symboliek in die zin dat hij de centralisatie zodanig toejuichte dat hij de overgang van een republiek naar een monarchale staatsvorm op de koop toenam.

Intussen droegen de verhuizingen bij aan het negatieve beeld van een wispelturige en verspillende Lodewijk. Zijn onzekerheid nam toe en begin 1808 fulmineerde de koning tegenover zijn nieuwe minister van Justitie Van Maanen over binnenlandse onrust en Franse spionnen.⁵² De koning eiste dat de hand werd gehouden aan een decreet dat al in juli 1806 was uitgevaardigd tegen de verspreiding van drukwerk dat de ‘zekerheid van de staat’ bedreigde.⁵³ Hij werd steeds kritischer over de pers. Ook de *Koninklijke Courant* moest het ontgelden, Fijnje verdiende ‘une punition exemplaire’ voor ontijdige publicaties, gebaseerd op lekken vanuit het hof.⁵⁴ Lodewijk is wel vergeleken met een drenkeling, die niet kon zwemmen, wanhopig om zich heen sloeg en toch al dieper en dieper zonk. Tegelijkertijd was deze drenkeling er vast van overtuigd dat hij wel degelijk kon zwemmen.⁵⁵ Daar past het beeld bij dat Van Sas met een hedendaagse term van hem heeft geschetst, namelijk van ‘Lodewijk de loser’.⁵⁶

In deze onzekere politieke constellatie met een onberekenbare koning was voor Gogel de belangrijkste vraag hoe als minister te overleven om toch de eenheidsstaat te kunnen uitbouwen. Niemand was zeker van zijn bestaan, ook de koning zelf niet die de nukken van zijn broer moest ondergaan. In deze situatie gebruikte Gogel opnieuw het beeld van de non-politicus dat hij al eerder zelf had gecreëerd. Dat was het beeld van de koopman die tegen zijn zin in politiek en bestuur verzeild was geraakt, van de deskundige die niet van de politiek hield, en die vooral in de financieel-technische opbouw van de eenheidsstaat geïnteresseerd was. Daardoor was er politiek moeilijk vat op hem te krijgen. Hij kon zich dan ook onder de monarchie van Lodewijk Napoleon lange tijd handhaven. Paradoxaal genoeg bewees hij daarmee opnieuw de meest politieke staatsman van het Bataafs-Franse tijdvak te zijn, die hardnekkig zijn idealen bleef nastreven.

49 Poell, ‘Het einde van een tijdperk’, 475.

50 Meeuwse (ed.), *Lodewijk Napoleon*, 66.

51 Israel, *The Dutch Republic*, 1130.

52 Kluit, *Van Maanen*, 243.

53 Mathijssen, ‘Manuscriptkeuringen en boekverboden’, 67.

54 De koning aan Van Maanen, 3 juni 1808, NA, Van Maanen, inv.nr. 436, ook aangehaald in Kluit, *Van Maanen*, 249.

55 Sillem, ‘Hendrik van Stralen’, 107.

56 Van Sas, ‘Lodewijk de loser’.

GOGELS ACTIVITEITEN ALS MINISTER: CONSOLIDATIE

Toen Gogel na zijn terugkeer uit Parijs in juni 1806 bij zijn ministerie de stand van zaken opnam, constateerde hij dat er geen geld was om de maand daarna de ambtelijke salarissen uit te betalen. Hij liet ambassadeur Brantsen weten dat deze rekening moest houden met een sterk vertraagde uitbetaling van zijn daggelden als buitengewoon lid van de onderhandelingsdelegatie. ‘Nimmer zyn wy zo arm geweest als thans’, constateerde Gogel. Hij hoopte dan ook dat de keizer bijstand zou bieden, anders zou het land onbestuurbaar worden.⁵⁷ Dat was hopen tegen beter weten, want in de laatste dagen voor zijn vertrek uit Parijs had de nieuwe koning aan Napoleon al zonder resultaat om een verlichting van de financiële lasten gevraagd.

Reeds enkele dagen na zijn terugkeer legde de minister een nota over de actuele financiële situatie aan Lodewijk voor.⁵⁸ Gogels belangrijkste boodschap was opnieuw, dat voor een fundamentele verbetering de keizer de bondgenootschappelijke lasten moest verminderen. De koning begreep de ernst van de situatie en besprak Gogels nota direct na de inhuldiging al op 24, 25 en 26 juni met zijn ministers en naaste financiële adviseurs. Hij besloot tot een uitgavenplafond van 55 miljoen gulden.⁵⁹ Rekening houdend met het bedrag aan te betalen rente van 35 miljoen resteerde er dan 20 miljoen voor de overige uitgaven. Drastische bezuinigingen, vooral op de uitgaven van de ministeries van Oorlog en Marine, waren nodig.

Gogel had bij zijn eerste gesprekken in Parijs aan de koning verteld dat hij met zijn belastingplan van 1805 tot het uiterste was gegaan en dat hij de belastingen ‘excessivement oppressives pour le peuple’ vond.⁶⁰ Zelfs toen had hij een rentebelasting niet serieus overwogen, hoewel Napoleon daar een aantal malen op had aangedrongen. Hoe hoog de financiële nood was gestegen, bewijst het feit dat hij nu in 1806 – zij het na grote aarzeling – toch het voorstel indiende van een rentebelasting van vijf miljoen gulden, eenvoudig te innen door twee jaar lang twintig procent van de verschuldigde rente op staatsleningen niet uit te betalen. In de vergadering van koning, ministers en staatsraden van 14 juli was er steun voor Gogels voorstel. Als enige voerde Goldberg, voorzitter van de sectie Financiën van de Staatsraad, een felle oppositie tegen de aarzelende voorstanders. Het resultaat was dat men eenstemmig besloot Goldberg te volgen en af te zien van de rentebelasting.⁶¹ Gogel moest nu zorgen voor alternatieve dekking door verhoging van andere belastingen, die hij zelf toch al erg hoog vond.⁶² Daarmee was voor de regeerperiode van Lode-

57 Gogel aan Brantsen, 26 juni 1806, NA, Brantsen, inv.nr. 35.

58 Verslag van Gogel over de actuele financiële situatie, 21 juni 1806, NA, Staatssecretarie Lodewijk Napoleon, inv.nr. 356, 24 juni 1806, litt A1.

59 Samenvatting van het overleg met de koning op 24, 25 & 26 juni 1806, NA, Gogel, inv.nr. 30; koninklijke besluiten, 10 juli 1806, litt. C2, resp. 11 juli 1802, litt.C3, NA, Staatssecretarie Lodewijk Napoleon, inv.nr. 356, alle stukken aangehaald in Pfeil, ‘*Tot redding*’, 479.

60 Gogel aan de koning (Note sur la situation financière de la Hollande), 2 juni 1806, aangehaald in GAGN, deel 5, band 1, 215-218, inzh. 216.

61 Pfeil, ‘*Tot redding*’, 479-480, zie voor verslag van het overleg van de Staatsraad, NA, Goldberg, inv.nr. 223C.

62 De koning aan het Wetgevend Lichaam, 14 juli 1806, NA, Staatssecretarie Lodewijk Napoleon, inv.nr. 356, 14 juli 1806, litt. D; Besluit wetgevend lichaam, 24 augustus 1806, NA, Staatssecretarie Lodewijk Napoleon, inv.

wijk de rentereductie van de baan. Wel bleef Napoleon er zijn broer van tijd tot tijd mee bestoken. In november 1807 deed de keizer zelfs de suggestie om niet minder dan de helft van de rente op de staatsschuld tijdelijk te schrappen om aan zijn militaire eisen te voldoen. De kabinetsraad wees het voorstel met een grote meerderheid af.⁶³ De koning deed in 1808 aan het Wetgevend Lichaam de toezegging nooit te zullen overgaan tot de zo gevreesde maatregel.⁶⁴ De financiële situatie was echter zo nijpend dat er weliswaar geen formele rentereductie plaatsvond, maar dat de rentebetaling noodgedwongen werd uitgesteld.

Door het dreigende staatsbankroet was Gogel er veel aan gelegen zijn belastingplan volledig te handhaven en ook het laatste onderdeel, de verponding, snel te verwezenlijken. Het verpondingsplan ondervond veel tegenstand van de grootgrondbezitters in de landgewesten. Nadat Lodewijk was teruggekeerd van zijn lange verblijf in het buitenland, kwam hij aan de bezwaren tegen de verponding tegevoet. Tevens werd de indirecte belasting op het gemaal fors verlaagd.⁶⁵ Dat alles gebeurde tegen de zin van Gogel, die zijn eigen maatregelen krachtig verdedigde. Op 20 januari 1807 stemde het Wetgevend Lichaam met het herziene voorstel van de verponding in, waarmee het sluitstuk van het belastingplan was aangenomen. De kritiek hield echter aan. Gogel klaagde bij de koning niet alleen over de tegenwerking van grootgrondbezitters, maar ook over die van de landdrosten, die na een bestuurlijke hervorming de leiding in de gewestelijke departementen hadden gekregen. Hij liet zich door de tegenstand echter niet van zijn stuk brengen. Gogel, met een zinspeling op zijn naam ook wel 'de financiële goochelaar' genoemd, nam alle hindernissen en voerde de wet uit.⁶⁶ In september 1808 kreeg Gogel echter een zware teleurstelling te verwerken. Er was een bezwaar ingediend dat bij toekenning tot een forse tegenvaller voor de schatkist zou leiden, de opbrengst van de verponding zou daardoor afnemen van twaalf naar negen miljoen gulden.⁶⁷ Schrijvend was vooral dat Gogels collega's Van Maanen en Van Leyden het grotendeels met hem eens waren, maar voordat hun advies ook maar was uitgebracht, had de koning al negatief voor Gogel en de schatkist beslist.⁶⁸ Een complicatie was ook nog dat voor de uitvoering van de grondbelasting een kadaster nodig was om het onroerend goed in kaart te brengen. Een kadaster had Gogel pas eind 1808 gereed, zodat de verponding eerst in 1809 volledig kon worden ingevoerd.

Gogel moest meemaken, dat Lodewijk in september 1808 een commissie benoemde voor de evaluatie van het belastingstelsel, omdat het volgens de koning voor sommigen te drukkend was.⁶⁹ Aan Gogel vertrouwde hij dit onderzoek niet toe, omdat hij wist dat de minister zijn belastingmaatregelen niet wilde versoepelen. De koning zou in zijn memoires schrijven dat Gogel een uitstekende minister

nr. 356, 24 augustus 1806, litt. D1, ook aangehaald in Pfeil, 'Tot redding', 479.

63 Colenbrander, *Schimmelpenninck en koning Lodewijk*, 159.

64 Wichers, *De Regeering van Koning Lodewijk Napoleon*, 101.

65 Pfeil, 'Tot redding', 452.

66 Wichers, *De Regeering van Koning Lodewijk Napoleon*, 82.

67 Gogel aan Van Maanen, 13 september 1808, NA, Van Maanen, inv.nr. 234.

68 Van Maanen aan Gogel, 14 september 1808, NA, Gogel, inv.nr. 44.

69 GAGN, deel 5, band 2, 433 noot.

van Financiën was, maar alleen oog had voor de belangen van de schatkist. Gogel was een ‘travailleur infatigable et versé dans le système des impôts, excellent ministre des contributions, honnête, patriote, d’une grand fermeté’.⁷⁰ De koning onderkende niet dat zijn minister in een onmogelijke positie verkeerde en gezien de erbarmelijke financiële situatie wel voet bij stuk moest houden tegenover de vele aanvallen op zijn stelsel. Gogel was immers de enige die de belangen van de schatkist voluit verdedigde.

De in mei 1808 ingestelde commissie die het belastingstelsel moest doorlichten stond onder voorzitterschap van Van Stralen, met wie Gogel onder Schimmelpenninck nauw had samengewerkt. Gogel liet de koning weten dat hij zich gegriefd voelde over de instelling van de commissie en over de verplichting om Van Stralen de nodige inlichtingen te verstrekken.⁷¹ Het koninklijk besluit werd echter niet veranderd. Gogel had de opdracht om informatie te verstrekken maar uit te voeren. Dit meningsverschil tussen de koning en Gogel was niet meer dan een storm in een glas water, omdat de commissie-Van Stralen weinig resultaat boekte. Wel schaafde het opnieuw de verhouding tussen koning en minister van Financiën. Lodewijk had nog eens laten blijken dat hij de minister niet als een zelfstandig bewindsman zag. ‘La chose la plus essentielle dans mon gouvernement, c’est que les ministres et les chefs des différentes administrations aillent dans le même sens, pensent et agissent comme moi pour les affaires publiques’.⁷² Gogel eiste voor zichzelf een positie op als zelfstandig denkend bewindsman die slecht paste in de autoritaire monarchie die Lodewijk voor ogen stond.

Verder had Gogel kritiek op het Wetgevend Lichaam dat volgens hem federalistische neigingen vertoonde. Zijn verwijt was dat het een volwaardige parlementaire rol wilde vervullen, terwijl de constitutie dat volgens hem niet toestond.⁷³ Het Wetgevend Lichaam had weliswaar weinig armslag gekregen, maar het was geen stempelmachine. Door commentaar op wetsontwerpen konden de leden wijzigingen in een voorstel afdwingen, alvorens zij hun goedkeuring gaven.⁷⁴

Bij alle politieke verwickelingen over het belastingstelsel ging Gogel door met de opbouw van zijn belastingdienst. Hij kon zich boos maken over andere ministers die zonder overleg personeel bij hem wegkaapten, getuige een persoonlijk briefje aan zijn collega Van der Heim, toen twee van zijn medewerkers ontslag hadden gevraagd ‘als zynde by UE geengageerd te werken’.⁷⁵ Het waren ‘beide knappe lieden waardoor den dienst by my zal lyden, of ten minste wederom door andere ongeroutineerden moet worden vervuld. Aan beide heb ik deze honorabele demissie verleend doch moet ik u vriendelijk verzoeken niet verder by my te recru-

70 Bonaparte, *Documens historiques*, deel 2, 57.

71 Gogel aan de koning, 23 augustus 1808, NA, Gogel, inv.nr. 39, ook in *GAGN*, deel 5, band 2, 432-433, en in Sillem, *Gogel*, 61-62.

72 De koning aan Gogel, 7 september 1808, NA, Gogel, inv.nr. 39, ook in *GAGN*, deel 5, band 2, 435-436 en in Sillem, *Gogel*, 63-64.

73 Begeleidende brief van Gogel aan de koning bij een rapport, 13 mei 1808, in: *ibidem*, 414-416, ook aangehaald in Verberne, *Gogel en de uniteit*, 21.

74 Roelevink, ‘Lodewijk Napoleon als wetgever en uitvoerder’, 179-180.

75 Gogel aan Van der Heim, 26 augustus 1808, NA, Van der Heim, inv.nr. 23.

teeren immers niet zonder dat wy elkander vooraf gesproken hebben.’

Gogel onderhield ook buiten het ministerie contact met zijn ambtenaren, niet alleen met zijn secretaris-generaal Canneman, maar ook met anderen. Zo herinnerde een zoon van de belastingambtenaar Rochussen zich uit zijn jeugd de gesprekken van zijn vader in deze tijd met diens huisvrienden Gogel, Copes van Cattenburgh en Hanegraaff over financiën, belastingen en staatkunde. Het zoontje was daar vaak bij aanwezig en die ervaring had volgens hem misschien wel bijgedragen aan zijn eigen carrière als belastingambtenaar en minister.⁷⁶ Tekenend was het overigens onbewezen verhaal dat Gogel soms de traktementen van bepaalde ambtenaren uit eigen middelen betaalde, wanneer de overheidskas weer eens geheel was uitgeput.⁷⁷ Dit wijst in elk geval op een goede relatie tussen Gogel en zijn ambtenaren. Die was ook nodig bij de moeilijkheden die hij bij de belastinginning ondervond. Toen Gogel op zijn loopbaan terugkeek, schreef hij daarover: ‘de Minister moet de Vader der Ambtenaren zijn, dan kan hij veel van hen gedaan krijgen’ en op een andere plaats: ‘de ambtenaren moeten de kinderen des ministers zijn, – straf zij zijne hand, maar tevens toegevend, billijk en rechtvaardig.’⁷⁸

Veel tegenstand was er bij de belastingbetalers, die maar moeilijk konden wenen aan het nieuwe belastingstelsel en de strikte handhaving van de maatregelen.⁷⁹ Er waren opstootjes bij veilingen van in beslag genomen panden en grond. De onrust deed zich echter vooral voor bij de inning van de accijnzen, in het bijzonder bij de accijns op gemalen graan. Niet alleen ging het hier om een eerste levensbehoefte, maar deze belasting had ook de sterkste tariefverhoging ondergaan na de invoering van Gogels stelsel. De controlerende belastingambtenaren kregen regelmatig met felle reacties uit de bevolking te maken en meer dan eens raakten ze bij de uitoefening van hun functie gewond, in enkele gevallen bezweken ze zelfs aan hun verwondingen. Los van concrete incidenten waren er ook algemene acties tegen het belastingapparaat, vernielingen van gebouwen en molestering van ambtenaren. Soms hadden deze protesten een politieke lading en was er kritiek op de koning en de keizer. De belastingprotesten droegen bij aan een maatschappelijk klimaat met onrust en oproer. De protesten hadden weinig invloed op Gogel. Hij liet hard optreden tegen smokkelhandel, gericht op ontduiking van de accijnzen. In oktober 1807 kwamen zijn ambtenaren in het oosten van het land een uitgebreid smokkelnetwerk op het spoor dat leidde tot inkomstenderving voor het rijk, maar dat ook het bestaan van de nijverheid bedreigde. Gogel besloot in overleg met de minister van Oorlog een kordon van gendarmes langs een groot deel van de oostgrens te plaatsen om de frauduleuze invoer tegen te gaan. Deze gendarmes ondervonden veel moeilijkheden bij hun werk, dat na een half jaar dan ook gestaakt werd, waarna Gogel echter zorgde voor een speciaal legeronderdeel, het Corps grensjagers, dat voor de grensbewaking steun gaf aan de fiscale ambtenaren.

Gogel deed er alles aan om maximale inkomsten binnen te halen. Al in de zomer

76 Reinsma (ed.), ‘De autobiografie van Rochussen’, 57.

77 Sillem, *Gogel*, 90.

78 Gogel, *Memoriën*, 221, resp. 102.

79 De volgende alinea is gebaseerd op Joor, *De Adelaar en het Lam*, 390-399 en 407-413.

van 1806 bleek namelijk dat het in juli afgesproken uitgavenplafond overschreden zou worden. Het streven naar bezuinigingen bleek een doodlopende weg. Toen Pruisen in augustus Frankrijk de oorlog verklaarde, waren alle militaire bezuinigingen ondenkbaar geworden. Bovendien stegen personele uitgaven door de uitbreiding van staatstaken en het daarmee gepaard gaande bureaucratisch centralisme. Ook was Lodewijk niet geneigd te bezuinigen op de pracht en praal van zijn paleizen en hofhouding. Integendeel, naast de paleizen in Utrecht en Amsterdam had hij buitenverblijven in het Huis in 't Bosch, Het Loo en Soestdijk, terwijl hij daarna zijn oog liet vallen op verblijven in Haarlem en Amelisweerd.

De bezuinigingscommissies die de koning in 1807 en 1808 instelde, leidden niet tot enig concreet resultaat. Dat gold ook voor een plan van Van Maanen voor een vereenvoudiging van de rechterlijke macht, dat deze op verzoek van de koning opstelde en waar Gogel persoonlijk aan meewerkte. Gogel had niet alleen vanuit financieel oogpunt interesse voor dit plan. In de herfst van 1804 had hij ook al belangstelling voor de rechterlijke organisatie en codificatie van de wetgeving getoond, toen hij constitutionele schetsen opstelde. Daar kon hij nu op teruggrijpen. Gogel vatte voor Van Maanen niet alleen zijn ideeën samen, maar voegde ook een schets van een mogelijke rechterlijke organisatie bij.⁸⁰ Hij constateerde dat hun denkbeelden sterk overeenkwamen.⁸¹ Het overleg van beide ministers leidde tot een rapport over een nieuwe rechterlijke organisatie en een uniform procesrecht dat Van Maanen in 1808 presenteerde. Het had veel invloed op de lopende discussie over een nieuw wetboek van een staatscommissie, dat echter als gevolg van de inlijving niet meer werd ingevoerd.⁸² Wel vergemakkelijkte de codificatie die onder Lodewijk Napoleon tot stand kwam de verwezenlijking van wetgeving onder koning Willem I.⁸³

Aangezien er van bezuinigingen weinig terecht kwam en de belastingschroef tot het uiterste was aangedraaid, bleef als middel om de financiële tekorten te dekken niets anders over dan leningen. Het was Lodewijk al snel duidelijk, dat Gogel strikte opvattingen had over het leningenbeleid. Dure leningen vond de minister uit den boze en om deze te vermijden achtte hij soms enige druk op de kredietverschaffers nodig. Lodewijk zag liever overleg met financiers over de voorwaarden waarop zij bereid waren leningen te verstrekken. Hij vatte dit verschil in aanpak op als een verschil in deskundigheid. Gogel zou onvoldoende deskundig zijn om voor de financiers aantrekkelijke voorwaarden en constructies te bedenken. Hij vergat daarbij, dat Gogel jarenlang als agent en minister transacties op de geld- en kapitaalmarkt had laten verrichten en deze als verbindingsman van het Staatsbewind zelf ook had uitgevoerd. De koning liet staatsraad Voûte een lening ontwerpen, die wel moest slagen, maar die voor de staat ook zeer hoge kosten met zich meebracht. Voûte trad hier meer op als een handige effectenmakelaar dan als een bewindsman

80 Gogel aan Van Maanen, 22 september 1808, NA, Van Maanen, inv.nr. 436.

81 Gogel aan Van Maanen, 26 september 1808, NA, Van Maanen, inv.nr. 436, ook aangehaald in Van Boven, *De rechterlijke instellingen*, 210.

82 Van Boven, *De rechterlijke instellingen*, 209-226.

83 Van den Berg, 'Codificatie en staatsvorming', 176.

die het belang van de staat voor de lange termijn in het oog hield. Eind maart 1807 ging het voorstel van de lening naar het Wetgevend Lichaam. In een begeleidende missive stelde de koning dat het onder de raadpensionaris ingevoerde belastingstelsel 'de eenige steunpilaar van de Staat is, en aan de kunde, geest van volharding en het karakter van onzen tegenwoordigen Minister van Financiën eer aandoet'.⁸⁴ Hij kondigde echter ook aan dat de last van de financiën te zwaar was voor één man en dat hij daarom besloten had 'een der Staatsraden met de directie van 's Lands Schatkist te belasten, zoodanig echter dat dezelve steeds in het Ministerie van Financiën begrepen zij'. Voûte werd als directeur-generaal van de publieke schatkist ook belast met de redactie van de jaarlijkse begroting van staatsuitgaven. In zijn memoires stak de koning de loftrumpet van Gogel en Voûte, 'si l'on eût pu réunir les qualités des deux dans une seul personne, on aurait eu un minister des finances parfait'.⁸⁵ De nogal hypocriete lof hield natuurlijk meteen ook forse kritiek op Gogel in. De minister was verontwaardigd over de benoeming van Voûte, hoewel hij respect voor hem had. Hij had hem indertijd, in 1798, nog voor de functie van agent van Nationale Economie aanbevolen. Lodewijk had wekelijks contact met Voûte buiten Gogel om. Wel rapporteerde Voûte regelmatig aan Gogel en overlegde hij veel met de minister.⁸⁶ De mening van Van Hogendorp dat Gogel als minister met de benoeming van Voûte drie kwart van zijn macht had verloren, lijkt dan ook sterk overdreven.⁸⁷

Na de lening van maart 1807 nam het bewind van Lodewijk nog verschillende malen zijn toevlucht tot noodoplossingen en gekunstelde constructies op de geld- en kapitaalmarkt. Voûte voerde vaak geheime transacties uit, maar Gogel was daar meestal wel degelijk bij betrokken. Ook tussen Voûte en de koning ontstonden in de loop van de tijd wrijvingen. Zo kritiseerde Voûte tegenover Gogel de grote verwachtingen van de koning van het mortificatiefonds.⁸⁸ Onder Schimmelpenninck had Gogel dit fonds, dat een voortzetting was van het geheime fonds waar hij eerder mee had gewerkt, van een nieuw reglement voorzien. De koning had het mortificatiefonds in mei 1807 verzelfstandigd en buiten het ministerie geplaatst.⁸⁹ Van de plannen van de koning om met behulp van dit fonds de staatsschuld af te lossen, kwam weinig terecht, omdat de financiële middelen nu eenmaal ontbraken. Voûte klaagde ook bij Gogel over de '100 en meer adviseurs' die de koning over financiële zaken raadpleegde, wat tot 'een ontspoord beleid' leidde.⁹⁰ Gogel zal met volvoering de brieven van november 1808 hebben gelezen waarin de koning aan hem meldde dat hij met Voûte van mening verschilde over de aanpak van de financiering in 1809 en waarin hij de mening van Gogel daarover vroeg.⁹¹

De koning tastte de eenheid van het financiële beheer verder aan door de benoe-

84 Missive van de koning aan het Wetgevend Lichaam, 28 maart 1807, NA, Röell, inv.nr. 79.

85 Bonaparte, *Documens historiques*, deel 2, 58.

86 Bijvoorbeeld: Voûte aan Gogel, 22 juni 1808, NA, Gogel, inv.nr. 35.

87 Van Hogendorp, *Journal d'Adrichem*, 19 en 34.

88 Voûte aan Gogel, 27 augustus 1808, NA, Gogel, inv.nr. 35.

89 Pfeil, 'Tot redding', 506.

90 Voûte aan Gogel, 27 augustus 1808.

91 De koning aan Gogel, 8 en 16 november 1808, NA, Gogel, inv.nr. 39.

ming van staatsraad Cornelis Charles Six van Oterleek tot zelfstandige directeur-generaal van de publieke schuld. Deze kreeg de politieke verantwoordelijkheid voor de aflossing van de staatsschuld en de rentebetaling. Gogel bleef wel sterk betrokken bij het beleid van de directeuren-generaal. Evenals Voûte had ook Six namelijk veel respect voor Gogel, hij overlegde eveneens vaak met de minister.⁹² Verder had Gogel veel contact met zijn oude vriend Saportas, die door Voûte bij de transacties op de geld- en kapitaalmarkt werd ingeschakeld.⁹³ Zo bleef Gogel in de praktijk de spin in het financiële web, hoe de formele relaties ook waren geregeld.

De verhouding tussen koning en minister kwam ook onder druk door een moeilijke discussie in november 1807 over een voorstel van Lodewijk om de domeinopbrengsten te gebruiken als dekking voor de rente op een nieuwe lening. De minister zag weinig in het voorstel, omdat vele domeinen aan gemeenten waren overgedragen of al met een hypotheek bezwaard waren door een lening van 1801 waar Gogel zich destijds als agent heftig tegen had verzet.⁹⁴ In de maanden daarna voerden de koning en Gogel een zeer geprikkelde correspondentie over dit onderwerp.⁹⁵ Uiteindelijk werd op de niet-verhypothekeerde domeinen een lening van zes miljoen gulden uitgeschreven, waarvan echter maar tien procent werd geplaatst.⁹⁶ Tezelfdertijd gelastte de koning de minister van Financiën om een voorstel te doen voor een eenvoudiger bestuur van de domeinen, waarmee hij ook voor dit dienstonderdeel op een verzelfstandiging aanstuurde.⁹⁷

Bij al deze onaangenaamheden was voor Gogel de voldoening des te groter, toen hij in 1808 een volledige rekening met de uitgaven en inkomsten van de staat over het jaar 1806 kon presenteren. Als symbool van de voltooiing van het financiële unificatieproces markeerde deze rekening voor hem het hoogtepunt van zijn loopbaan.⁹⁸ Het exemplaar voor de koning was met grote zorg uitgevoerd. 'Deze rekening, Sire, is de eerste algemene rekening die ooit in dit rijk is opgesteld', aldus een trotse Gogel in de aanbiedingsbrief van 7 maart 1808 waarmee hij zijn *Compte général du trésor public pour l'an 1806* aan de koning aanbood. Teleurstellend was dat zijn meesterstuk weinig indruk maakte op de koning, die het moeilijke unificatieproces niet had meegemaakt, en anders dan Gogel weinig waarde toekende aan de doorzichtigheid van de overheidsfinanciën. In maart 1809 kon Gogel de nog completere *Jaarrekening over 1807* aanbieden.⁹⁹ Voor Gogel was het echter een domper dat de koning eerder al had besloten om in de toekomst het opstellen van de jaarlijkse rekening aan een nieuw op te richten Hof van Rekeningen op te dragen. Dit Hof moest buiten de minister van Financiën om rechtstreeks verslag

92 Bijv. Six aan Gogel, 18 en 24 juli 1808, NA, Gogel, inv.nr. 40.

93 Bijv. Saportas aan Gogel, 1 december 1808, NA, Gogel, inv.nr. 40.

94 De koning aan Gogel, 15 november 1807, Gogel aan de koning, 22 november 1807, de koning aan Gogel, 29 november 1807, alle in NA, Gogel, inv.nr. 39, ook in GAGN, deel 5, band 1, 345-346, resp. 346, resp. 350.

95 De koning aan Gogel, 20 januari 1808; Gogel aan de koning, 22 januari 1808, beide in NA, Gogel, inv.nr. 39, ook in GAGN, deel 5, band 2, 392-393, resp. 394-395.

96 Lening van 1 april 1809, zie GAGN, deel 5, band 1, xxxviii.

97 Koninklijk besluit, 23 maart 1809, NA, Staatssecretarie Lodewijk Napoleon, inv.nr. 187.

98 Fritschy, 'Gogels *Compte rendu au Roi*', 201.

99 Aanbiedingsbrief bij *Algemene Rekening over de geldmiddelen voor het jaar 1807* (Den Haag 1809), NA, Gogel, inv.nr. 33.

aan de koning uitbrengen. Dat stelde de vorst in staat een eigen financiële politiek te voeren en uitgaven te doen zonder dat de lastige minister Gogel hem op de vingers kon kijken.¹⁰⁰

Gogel schetste in de jaarrekening over 1807 ook de stand van zaken bij een ander onderdeel van de financiële unificatie, namelijk de centralisatie van het muntstelsel.¹⁰¹ Hij herinnerde eraan dat de wet van 26 december 1806, die hij nog onder Schimmelpenninck had voorbereid, bepaalde dat als eenheidsmunten gouden stukken van twintig en tien gulden en zilveren stukken van vijftig, twintig en tien stuivers zouden worden geslagen.¹⁰² Verder had op 1 januari 1807 de officiële opheffing van alle munthuizen, op die van Utrecht na, plaatsgevonden. Hij voerde over de concrete vormgeving van de munten opnieuw een uitgebreide correspondentie met Holtzhey en ook met de Parijse graveur George die veel opdrachten voor Napoleon had uitgevoerd.¹⁰³ Aan het eind van 1807 bood Gogel aan Lodewijk de eerste munten met de beeltenis van de koning aan en in februari 1809 een bijna volledig stel van de nieuwe muntstukken. Gogel schetste hoe de munten tot stand waren gekomen. Vele vertragingen waren opgetreden als gevolg van moeilijkheden bij het ontwerpen en door technische verwikkelingen bij werktuigen die in Frankrijk waren aangeschaft. Tevens bood hij de koning een volledige verzameling aan van 'alle de Stand- en Negotie-penningen, binnen dit Rijk geslagen, sedert het jaar 1641, tot den aanvang van den Muntslag met het beeldtenis van Uwe Majesteit'.¹⁰⁴ In een afscheidsbrief na het ontslag van de minister, dat kort daarna plaatsvond, memoreerde Du Marchie Sarvaas, de muntmeester van Utrecht, in warme bewoordingen Gogels persoonlijke betrokkenheid bij het muntwezen.¹⁰⁵

Evenals een stelsel van nationale betaalmiddelen was een uniform brievenport voor Gogel een essentieel onderdeel van de unificatie. Aangezien het postverkeer destijds het belangrijkste communicatiemiddel was, wilde hij de invloed van de overheid versterken. Hij wilde het postwezen omvormen van een zelfstandig bestuursorgaan tot een op Franse leest geschoeid bureaucratisch-centralistisch departementsonderdeel. De posterijen waren al in 1799 'nationaal verklaard', maar daarna was weinig voortgang geboekt met de organisatie van een nationaal postwezen. Alleen was in 1803 een nationaal postbestuur gevormd.¹⁰⁶ Nadat nog onder Schimmelpenninck in mei 1806 een centralisatie bij de posterijen was goedgekeurd, zette koning Lodewijk een koers uit om de posterijen onder te brengen bij het ministerie van Financiën.¹⁰⁷ Dat was een bittere pil voor het postbestuur dat zich eerder tegen het toezicht van een minister had verzet. Gogel liet zijn nieuwe gezag direct gelden. Hij liet weten dat er 'grootte en zeer grootte haast' was bij een stelsel van de briefporten dat het college al langer in voorbereiding had. Het postbestuur maakte

100 Buist, 'De Bataafse voorlopers', 147.

101 Aanbiedingsbrief bij *Algemene Rekening over 1807*, 18-20.

102 Ibidem, 18.

103 Bijv. Holtzhey aan Gogel, 10 september 1806 en George aan Gogel, 15 april 1808, NA, Gogel, inv.nr. 116.

104 Aanbiedingsbrief bij *Algemene Rekening over 1807*, 19.

105 Du Marchie Sarvaas aan Gogel, 1 juni 1809, NA, Gogel, inv.nr. 116.

106 Ten Brink, *Het postwezen*, 174-175.

107 Ibidem, 235-236.

nu inderdaad haast; eindelijk kwam de eerste nationale postwet van 17 april 1807 tot stand, met een voor het gehele land geldend brievenport, evenredig naar afstand en gewicht.¹⁰⁸

Het decreet over de bestuursvorm leidde tot een discussie tussen Gogel en het postbestuur die de tegenstelling tussen voor- en tegenstanders van het nieuwe bureaucratisch centralisme in deze tijd weergaf. De voorzitter van het postbestuur Hahn, eerder onafhankelijk afgevaardigde in de Nationale Vergadering, keerde zich tegen het Franse hiërarchische organisatie-model. In een brief aan Gogel probeerde hij een middenweg te vinden door 'in den geest Uwer Exc. wel de ondergeschiktheid te bepalen, doch ontmoedigende vernedering zoo veel mogelijk te sparen'.¹⁰⁹ Hij vervolgde met de hartekreet: 'God beware mij nogtans dat ik in ons land iets dergelijks zou begeren. Voor mij althans, en met Ambtgenooten waarmede ik nu zoo lang gezeten heb, ware dit inderdaad onverdragelijk. Het werk zou er zeer zeker bij lijden.'

Zijn klacht had geen effect; in oktober 1807 stelde de koning de nieuwe bestuursorganisatie definitief vast: een directeur-generaal van de posterijen werd bijgestaan door een raad van drie leden.¹¹⁰ Hahn ging deel uitmaken van deze raad en behield door zijn ervaring en kennis grote invloed. In principe was de directeur-generaal direct verantwoordelijk aan de koning, maar het financiële deel van de administratie viel onder de minister van financiën, terwijl de koning naderhand ook nog bepaalde dat alle voorstellen van de directeur-generaal steeds via deze minister moesten lopen.¹¹¹ Gogel had uiteindelijk zijn streven verwezenlijkt, het postwezen was een onderdeel van de rijksdienst geworden, verbonden aan het ministerie van Financiën.

Hij moest nu een gebouw zoeken dat als hoofdkantoor van de posterijen kon dienen. Daarbij werd hem begin februari 1808 duidelijk dat het de bedoeling van de koning was de ministeries en andere staatsorganen tegen april naar Amsterdam over te brengen. Gogel moest in 1808 als beheerder van de rijksgebouwen de grote operatie uitvoeren van de aankoop en het gereed maken van gebouwen voor de rijksdiensten en daarna de verhuizing, vanuit Utrecht en Den Haag naar Amsterdam. Lodewijk hield op 20 april 1808 zijn intocht in Amsterdam. In deze stad ondertekende de koning een maand later de opdracht aan Gogel om het regeringsapparaat in Amsterdam te vestigen.¹¹² Daarvoor stelde Gogel in overleg met de burgemeester en thesaurier van de hoofdstad een plan op.¹¹³

Het huisvestingsplan leidde nog wel tot een conflict met de koning. In juni 1808 verlangde Lodewijk van Gogel dat hij de besluiten ongedaan zou maken om twee gebouwen van de Waalse Kerk voor gebruik door overheidsdiensten te bestemmen.¹¹⁴ De kerkbestuurders hadden hier bij Lodewijk op aangedrongen. Het be-

108 Ibidem, 256; Brugmans, *Paardenkracht en mensenmacht*, 14.

109 Hahn aan Gogel, 4 september 1806, NA, Gogel, inv.nr. 117, aangehaald in Ten Brink, *Het postwezen*, 247.

110 Ten Brink, *Het postwezen*, 269.

111 Ibidem, 298.

112 Koninklijk Besluit, 20 mei 1808, NA, Gogel, inv.nr. 124.

113 Ongedateerde notitie, NA, Gogel, inv.nr. 124.

114 Besluit van de koning, 23 juni 1808, NA, Staatssecretarie Lodewijk Napoleon, inv.nr. 136, minuut van

richt van de koning schoot Gogel in het verkeerde keelgat, vooral door het dreigende gezichtsverlies bij de Amsterdamse bestuurders. Hij stuurde de koning een verontwaardigde brief dat zijn in zorgvuldig overleg met de Amsterdamse bestuurders opgestelde aankoop- en verhuisplan zo goed mogelijk aan de wensen van de koning tegemoet kwam. De gewraakte aankopen waren al door de koning goedgekeurd. Nu de koning deze zonder overleg met Gogel wilde terugdraaien, bleef hem niets anders over dan ontslag te vragen.¹¹⁵ Dat werd hem echter niet verleend, hij kreeg zijn zin en de gebouwen bleven bestemd voor gebruik door overheidsdiensten. Eén van de gebouwen was het Sint Jorishof, een proveniershuis aan de Spinhuissteeg waar proveniers zich konden inkopen en vervolgens levenslang kost en inwoning kregen. Gogel vestigde er zijn ministerie van Financiën.

Overigens was de aankoopoperatie een kolfje naar de hand van Gogel, die zijn ervaring als Amsterdams koopman en zijn kennis van de huizenmarkt in de hoofdstad goed kon gebruiken. De andere ministers bestookten hem met brieven om meer of betere ruimte voor hun ministerie. Bij vele aankopen vervulde de makelaar Loots een belangrijke rol. Hij was ook een vermaarde dichter en een oom van Gogels vrouw, maar zijn intensieve correspondentie met de minister in de maanden juli-november was strikt zakelijk van aard.¹¹⁶ Uit de briefwisseling blijkt dat Gogel zich gedetailleerd met de aankopen bemoeide. Een uitzonderlijke verwerving was die van het Trippenhuis, een imposant en fraai grachtenpand. Het rijk huurde de ene helft van de stad Amsterdam; de andere helft was voor het grootste deel eigendom van de kunsthandelaar Roos die probeerde Loots te passeren door rechtstreeks contact op te nemen met Gogel met een beroep op hun eerdere samenwerking bij de inrichting van de Konst-Gallerij.¹¹⁷ Het Trippenhuis was bestemd voor de huisvesting van het Koninklijke Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten. Wat vleierig betoogde Roos dat hij zijn eigen lidmaatschap van dit eerbiedwaardige Instituut zonder twijfel te danken had aan een aanbeveling van Gogel bij Lodewijk. Bij een audiëntie had de koning laten blijken zeer goed over hem geïnformeerd te zijn. Gogel toonde zich niet ontvankelijk voor deze directe benadering en liet de onderhandelingen over aan Loots die uiteindelijk op 22 november een koopcontract met Roos wist af te sluiten tegen een prijs die aanzienlijk beneden de vraagprijs lag.¹¹⁸ Overigens zou het Instituut de eerste jaren slechts incidenteel gebruikmaken van het Trippenhuis en zou de opvolger van het Instituut het pand pas in 1812 permanent betrekken.

Ook de Konst-Gallerij werd naar Amsterdam verplaatst. De koning had zeker belangstelling voor kunst en hij had al kort na zijn aankomst in Nederland een bezoek aan het museum aan het Haagse Buitenhof gebracht.¹¹⁹ Hij zal bij die gelegenheid zijn rondgeleid door opzichter Waldorp, die in 1800 door Gogel was aange-

Appelius, aangehaald in *GAGN*, deel 5, band 2, 421-422 noot.

115 Gogel aan de koning, 24 juni 1808, NA, Gogel, inv.nr. 39, ook in *GAGN*, deel 5, band 2, 421.

116 Vele brieven van Loots bevinden zich in NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 1158.

117 Roos aan Gogel, 13 juli 1808, NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 1158.

118 Loots aan Gogel, 22 november 1808, NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 1158.

119 Grijzenhout, *Een koninklijk museum*, 27.

steld, en de minister zelf zal zich als oprichter van het museum zeker niet de kans hebben laten ontgaan aanwezig te zijn bij het bezoek van de koning. Lodewijk was onder de indruk, maar zette een koers in waardoor Gogel zijn 'troetelkind' kwijt raakte. De koning besloot dat de Konst-Gallerij een koninklijk museum moest worden. Bij het ministerie van Binnenlandse Zaken stelde hij een Directeur-Generaal der Schoone Kunsten aan met verantwoordelijkheid voor een samenhangend cultuurbeleid, die onder meer met het beheer van het koninklijk museum werd belast. In oktober 1807 benoemde hij Johan Meerman in deze functie, hij zou de belangrijkste culturele ambtenaar in het koninkrijk worden. Anders dan bij Gogel kwam de artistieke kwaliteit bij de aankopen van het museum voorop te staan, terwijl de zedelijke opvoeding tot deugdzaam vaderlanders evenals de kennis van de vaderlandse geschiedenis als doeleinden van het museum verdwenen.¹²⁰ Een dag na zijn intocht in Amsterdam in april 1808 stelde Lodewijk een nieuw reglement voor het koninklijk museum vast met de bepaling dat het in de hoofdstad gevestigd zou worden. Medio september werd een gedeelte van de Haagse schilderijencollectie provisorisch ondergebracht in twee zalen van het intussen als paleis ingerichte Stadhuis. Gogel droeg eind oktober het beheer van de collectie over door de sleutels van de Konst-Gallerij aan het Buitenhof met een kort briefje aan Meerman te sturen.¹²¹ Daarmee kwam een eind aan zijn museale bemoeiingen die tien jaar eerder met de oprichting van de Konst-Gallerij waren begonnen.

Nadat in december 1805 de opheffing van de gilden wettelijk was bezegeld, had Gogel als pragmatische politicus na Amsterdamse interventies alsnog een belangrijke concessie gedaan. De minister was tegen de gilden, maar kon niet ontkennen dat zij enkele nuttige functies hadden, zoals de 'onderlinge steunverlening bij ziekte, overlijden en ouderdom, waardoor de publieke kassen ontlast werden'.¹²² Hij verving daarom de autonome gilden door stedelijke corporaties, die een jaarlijkse contributie konden heffen voor uitkeringen bij ziekte en overlijden. Deze concessie had hij neergelegd in een ontwerp van wet op de corporaties, waarvan de voorbereiding echter vertraging opliep door Gogels verblijf in Parijs. Op 20 augustus 1806 kon hij het wetsontwerp aan Lodewijk Napoleon aanbieden. Voor Gogel was van groot belang, dat bij de nieuwe corporaties vrijheid van bedrijf en beroep het uitgangspunt bleef.

Ondanks de concessie deden de aanhangers van het gildesysteem nog een laatste poging tot herstel van het oude stelsel. Ze tekenden alsnog bezwaar aan tegen de afschaffing, die een gevolg was van de 'overdrevene begrippen der gelijkheid', zonder dat men volgens hen beseftte hoe nauw de gilden verbonden waren geweest met 'de voormalige bloei en luister van het land'.¹²³ Er was een felle, gecoördineerde actie vanuit de steden, geleid door Amsterdam.

120 Bergvelt, *Pantheon der Gouden Eeuw*, 55-87.

121 Gogel aan Meerman, 29 oktober 1808, Collectie Museum Meermannno-Westreenianum, nr. 242/330, ook aangehaald in Vles, *Gogel*, 177.

122 Wiskerke, *De afschaffing der gilden*, 168-70.

123 Ibidem, 173.

Op 8 december 1806 begon de behandeling van het wetsontwerp in de plenaire Staatsraad. Niet alleen waren de koning, ministers en staatsraden aanwezig, maar ook vele staatsraden in buitengewone dienst, veelal afkomstig uit handelskringen, en een aantal vertegenwoordigers van het departementale bestuur van Holland en van de voornaamste steden. Gogel was getergd door de pogingen om het oude systeem te herstellen, terwijl hij zelf zo'n belangrijke concessie had gedaan. Hij leidde de discussie in met een zwaar aangezette, principiële rede, waarin hij de discussie over de gilden 'als een worsteling tusschen de duisternis en den dageraad' aanduidde.¹²⁴ Tegenover zijn rationalistische en individualistische maatschappij-opvattingen die naar de toekomst keken, zou een organisch-beschermend inzicht staan dat het verleden vertegenwoordigde.¹²⁵ Hij deed in zijn rede een forse aanval op de stedelijke autonomie, die volgens hem nauw verbonden was met het gildewezen. De gilden moesten verdwijnen, omdat zij de nijverheid hadden beperkt en de vrije aanwending van talenten hadden verhinderd. Hij ging zelfs zover dat hij het gildesysteem nogal demagogisch als belangrijkste oorzaak van de toegenomen armoede zag: 'De Gildewetten zijn de grootste oorzaak van het aantal lediggangers en armen, ja zelfs van dieven en struikrovers, doordien zij het aanvangen van eenig Ambacht of Kunst moeyelijk en bezwarend maken.' Gogel hanteerde ook nog het opmerkelijke argument dat door de moeilijkheden die aan de toelating tot een gilde verbonden waren minder mensen zich het financieel konden veroorloven een huwelijk aan te gaan. Daarmee hadden de gilden volgens hem het aantal huwelijken en de bevolkingsgroei beperkt. Na Gogel kwamen de stedelijke afgevaardigden en enkele vertegenwoordigers van de voormalige gilden aan het woord die de een na de ander het bestaan van de gilden verdedigden.¹²⁶ De tegenstanders van het wetsontwerp zagen de stedelijke welvaart bedreigd door beunhazen en venters.

Door de felheid van de discussie aarzelde de koning op de ingeslagen weg voort te gaan en hij liet enkele commissies zich achtereenvolgens over het heikele onderwerp buigen.¹²⁷ Gogel liet zich door de vertraging niet uit het veld slaan en toen in oktober 1807 de discussie in de plenaire Staatsraad hervat werd, verdedigde hij opnieuw met kracht het uitgangspunt van bedrijfs- en beroepsvrijheid.¹²⁸ Na allerlei verwickelingen werd op 30 januari 1808 de corporatiewet afgekondigd. Met de inhoud kon Gogel tevreden zijn.¹²⁹ Het pleit was hier echter nog niet mee beslecht, het ministerie van Binnenlandse Zaken was zeer traag met de behandeling van ingediende reglementen op de corporaties. Door zijn ontslag in het voorjaar van 1809 kon Gogel zijn invloed voorlopig niet meer aanwenden.¹³⁰

124 Rede van Gogel over de gilden, 8 december 1806, NA, Gogel, inv.nr. 112, ook in Sillem, *Gogel*, 277-304, inzh. 278.

125 Verberne, *Gogel en de uniteit*, 17.

126 Wiskerke, *De afschaffing der gilden*, 180-185, zie ook de redes in GAGN, deel 5, band 2, 591-606.

127 Wiskerke, *De afschaffing der gilden*, 183-186.

128 Ibidem, 186; rede in NA, Gogel, inv.nr. 112; Sillem, *Gogel*, 306-314.

129 Wiskerke, *De afschaffing der gilden*, 188.

130 Ibidem, 190-191.

HET CONTINENTALE STELSEL

De verhouding tussen Lodewijk en zijn broer veranderde ingrijpend door de invoering van het Continentale Stelsel. De keizer kondigde bij het decreet van Berlijn van 21 november 1806 een economische blokkade van de Britse eilanden af.¹³¹ Het besluit was een rechtstreeks gevolg van de nederlaag van de Franse marine bij Trafalgar, die een jaar eerder in oktober 1805 tot een Engelse alleenheerschappij op zee had geleid. Napoleon moest zijn invasieplannen opgeven. Daarna probeerde hij Engeland via een economische blokkade op de knieën te krijgen. Een tekort aan afzetmarkten moest Engeland in een financiële crisis storten die een algemene volksofstand tot gevolg zou hebben.¹³² Concreet hield het stelsel een verbod in van alle goederen-, personen- en postverkeer naar en van Engeland en zijn koloniën. Tevens moest er direct een einde komen aan alle binnenlandse handel in Engelse waar.¹³³

Gogel stond ambivalent tegenover de embargomaatregelen. Hij was weliswaar fel anti-Engels, maar hij was ook een handelaar die vrijhandel met welvaart gelijkstelde. Vanaf het begin van zijn agentschap had hij strijd gevoerd tegen de Franse protectionistische politiek en tegen door de Franse overheid getolereerde Franse kapers die het op Nederlandse schepen gemunt hadden. Vooral in 1799 en 1800 had hij zich erg ingespannen om een handelsverdrag met Frankrijk tot stand te brengen, echter zonder resultaat. Met een beroep op een toezegging in het traktaat van mei 1806 zette hij in het koninkrijk Holland zijn pogingen voort, maar Frankrijk bleef zich economisch afschermen. De invoerrechten op Nederlandse agrarische producten bleven hoog, terwijl de Franse markt ook afgesloten bleef voor vele nijverheidsartikelen uit ons land.¹³⁴ Dat ging Gogel nog meer als een onrecht zien toen Napoleon de Engelse markt stringenter ging afsluiten voor de Nederlandse handelaren. Doordat er geen handelsverdrag met Frankrijk tot stand kwam, kon Gogel niet warm lopen voor een economische blokkade van Engeland. Vanuit zijn ervaring als koopman zag hij vooral de negatieve economische effecten van de blokkade. Dat bracht hem in conflict met de minister van Justitie, met wie hij als douaneminister de verantwoordelijkheid voor het handhaven van de embargopolitiek deelde. Zo stemde Gogel in het najaar van 1806 tegen de zin van Van Hooff, de toenmalige minister van Justitie, in met het lossen van schepen die in de Duitse haven Varel en het Engelse Harwich met koffie geladen waren.¹³⁵ Aanvankelijk versterkte de koning de bevoegdheden van het politie-apparaat. Dat leidde over en weer tot ambtelijke stekeligheden, vooral van de zijde van Gogels commiezen.¹³⁶ Toen de koning eind oktober 1806 per decreet opdracht aan Gogel gaf om zijn ambtenarenapparaat te vermanen beter samen te werken, was dat eigenlijk ook een terechtwijzing van Gogel zelf. In december 1806 werd bepaald dat het toezicht op het goederenverkeer

131 Joor, 'De huid die niet mocht zweten', 245.

132 Ibidem, 246.

133 Joor, *De Adelaar en het Lam*, 413.

134 Van den Eerenbeemt, 'De Patriotse-Bataafse-Franse tijd', 181.

135 Joor, *De Adelaar en het Lam*, 438.

136 Ibidem, 419.

‘exclusivement’ het terrein van Financiën zou worden, de politie zou ‘uniquement’ bevoegd zijn op het gebied van het personenverkeer. Ondanks deze formele regeling zou in de praktijk het primaat van de controle door Lodewijk echter voor korte perioden nu eens bij de ene en dan weer bij de andere minister worden gelegd, zodat deze zich tegen elkaar uitgespeeld voelden, wat de animositeit vergrootte.

Na klachten van Napoleon dat Lodewijk de smokkelhandel toch nog oogluikend toeliet, reageerde de koning door op 15 december 1806 zelf ook een blokkademaatregel te nemen en controlediensten op te zetten. Lodewijk bleef echter soepel met vergunningen om Engelse goederen in te voeren, datzelfde gold voor Gogel die enige maanden later de bevoegdheid kreeg ze te ondertekenen. De keizer bleef de koning dan ook met verwijten overladen.¹³⁷ Het beeld van een volstrekt onwillige Lodewijk dat in de geschiedschrijving wel heeft post gevat, is echter onjuist.¹³⁸ Over het geheel genomen, was Lodewijk volgzzaam; hij zorgde hooguit voor vertraging in de uitvoering van Napoleons plannen met het Continentale Stelsel. Lodewijk had een grote bewondering voor de keizer en was geneigd hem in alles te volgen. Aan de andere kant was hij gefrustreerd doordat Napoleon zijn leven zo sterk bepaalde. Lodewijk probeerde zijn broer ervan te overtuigen dat hij zijn uiterste best deed om de embargopolitiek tegen Engeland strikt te handhaven. Als Napoleon nieuwe maatregelen nam of kritiek op Holland uitte, verscherpte Lodewijk zijn beleid, maar daarna verslaptte de handhaving al gauw weer. In mei 1807 werden zelfs met medeweten van Lodewijk voor de koninklijke stoeterij enkele uit Engeland afkomstige paarden per vissersboot het land ingesmokkeld.¹³⁹ In ruil voor de oogluikend toegestane invoer van Britse waar voorzagen enkele reders Lodewijk, Gogel en de Franse gezant Dupont-Chaumont van Engelse correspondentiestukken, kranten en andere politieke nieuwsberichten. Van de illegaal uit Londen verkregen inlichtingen profiteerde ook Napoleon als het hem zo uitkwam. Daar kwam bij dat Napoleon het handelsbelang van Frankrijk goed in het oog hield. In Franse steden waren Engelse goederen ‘onbeschroomd’ verkrijgbaar, constateerde minister Röell op een dienstreis naar Frankrijk.¹⁴⁰ Dat verminderde in Holland bij Gogel en anderen het enthousiasme om mee te werken.

Na de vrede van Tilsit, die Napoleon begin juli 1807 met de Pruisische koning en de Russische tsaar sloot, ging hij zich meer met Holland bemoeien. Als gevolg daarvan nam ook de druk van de koning op zijn ministers toe. Het Continentale Stelsel maakte de douanetaak in Gogels pakket tot een politiek gevoelige materie, te meer omdat hij zelf ambivalent tegenover het stelsel stond. In de zomer van 1807 toen de koning in Zuid-Frankrijk verbleef, was er dan ook een drukke correspondentie tussen de koning en Gogel over de handhaving van de blokkade, in het bijzonder over de moeilijk te bewijzen rol van neutrale, Amerikaanse schepen die Engelse goederen vervoerden.¹⁴¹

137 Ibidem, 82.

138 Joor, ‘De huid die niet mocht zweten’, 248.

139 Joor, *De Adelaar en het Lam*, 439.

140 Elias, *Een minister op dienstreis*, 63.

141 Bijv. Gogel aan de koning, 24 juli en 19 augustus 1807, beide in NA, Gogel, inv.nr. 42, ook in GAGN, deel 5,

Intussen bleven ook de conflicten tussen de ministeries doorgaan. Na een aantal incidenten week de koning weer eens van de vastgestelde verdeling van taken af en stelde hij eind augustus de minister van Financiën ‘alleen en persoonlijk’ verantwoordelijk voor de strikte uitvoering van de blokkade. Dat was geen gemakkelijke opgave, want aan toezicht en handhaving werden steeds zwaardere eisen gesteld, als gevolg van de Engels-Franse wedijver in het toepassen van blokkadebepalingen. In september kondigde de koning een decreet af dat de confiscatie voorschreef van ieder schip dat Engelse goederen aan boord had of uit een vijandelijke haven kwam.¹⁴² In brieven van 13 en 18 november schreef de koning aan Gogel over de slechte indruk, die de slappe handhaving van de blokkade in Frankrijk maakte. Hollands naam stond op het spel.¹⁴³ Gogel kreeg opdracht te zorgen dat dit anders werd.

In december 1807 kondigde Napoleon het decreet van Milaan af waarmee hij feitelijk de neutrale scheepvaart verbood. Het gevolg was een verscherping van de controverse tussen keizer en koning. Hoewel de keizer zijn broer steeds van laksheid beschuldigde, reageerde Lodewijk wel degelijk op het decreet van Milaan. De koning besloot eind januari 1808 om alle havens voor neutrale schepen te sluiten. Dit decreet was voorbereid door Gogel en de nieuwe, in december 1807 aangetreden minister van Justitie Van Maanen, maar had weinig effect.¹⁴⁴ Ook nadat maatregelen tegen Amerikaanse schepen waren genomen, bleef een levendige smokkelhandel bestaan.

Er deden zich vaak ongrijpbare situaties voor. Zo werd in februari 1808 uit Harlingen aan Gogel gerapporteerd, dat bij pogingen om te achterhalen of een schipper goederen naar Engeland had vervoerd, ‘nog scherpe visitatie nog bedreigingen nog aanbiedingen van geld’ enig effect hadden gehad. De schipper bleef erbij dat de bestemming in zijn papieren de juiste was, maar hij zei wel te vermoeden dat de goederen vandaar naar Engeland waren getransporteerd.¹⁴⁵ Een half jaar later schreef Gogel aan Van Maanen, dat hij van alle kanten te horen kreeg dat er via Katwijk veel smokkelhandel plaatsvond, maar hij kon het niet bewezen krijgen. Hij had zijn medewerkers zelfs opgedragen om met bepaalde ‘gaaudieven’ samen te spannen ‘om Engelsch goed in hun strikken te krijgen.’¹⁴⁶ Gogel had overigens duidelijk moeite met deze aanpak, omdat het wel erg veel van zijn mensen vroeg. De ambivalentie van Gogel ging zelfs zover, dat hij aan zijn collega liet blijken dat hij de smokkelpraktijken soms oogluikend wilde toestaan. Over schippers die met boter en kaas naar Engeland voeren, schreef hij aan Van Maanen: ‘Het is dus ook geen misdaad om over te vaaren en de goederen te lossen, maar het wordt er eenen wanneer men dom genoeg is om bij terugkomst daarvan blijken af te geven.’ In het ge-

band 1, 306-307, resp. 308-311.

142 Brugmans, *Paardenkracht en mensenmacht*, 36.

143 De koning aan Gogel, 13 en 18 november 1807, NA, Gogel, inv.nr. 42, ook aangehaald in Kluit, *Van Maanen*, 238-239.

144 Kluit, *Van Maanen*, 240-241.

145 Niet-ondertekende brief, 5 februari 1808 aan Gogel, NA, Gogel, inv.nr. 44.

146 Gogel aan Van Maanen, 13 september 1808, NA, Van Maanen, inv.nr. 234, ook aangehaald in Kluit, *Van Maanen*, 258.

val van een schipper die zout importeerde, volgens zijn papieren uit het Franse Marennes, oordeelde hij: 'Maar men kan zonder zout niet leven en dan gelooft men de papieren. Die dan de moeite neemt om te overtuigen dat die papieren de waarheid niet behelzen mag gelijk hebben, maar niemand is met die overtuiging gediend'.¹⁴⁷

Nadat Van Maanen minister was geworden, had de politie weer snel meer invloed gekregen. In september 1808 correspondeerden Van Maanen en Gogel over klachten van hun ondergeschikten over en weer. Van Maanen informeerde Gogel dat hij van zijn medewerkers ongunstige berichten had ontvangen over Gogels commiezen in Brielle, die 'voor geld vatbaar' waren.¹⁴⁸ In zijn antwoord toonde Gogel zich verontwaardigd over deze klachten die door ambtelijke na-ijver zouden zijn ingegeven.¹⁴⁹ Beide ministers bleven ongerust over de gang van zaken in Katwijk, dat een broeiest van smokkelhandel was. Van Maanen had daar een geheim agent gestationeerd om hem te rapporteren over de gang van zaken en Gogel schreef: 'myne getrouwe bulhondjes passen er al op zonder bekend te zyn'.¹⁵⁰ In oktober 1808 voelde de minister van Financiën zich verplicht – ditmaal zonder daartoe door de koning te zijn aangespoord – om zijn personeel er scherp op te wijzen dat het 'daarstellen van meerdere eenstemmigheid tussen Rijks respectieve beampten' voor een goede uitvoering van de regelgeving absolute noodzaak was.¹⁵¹ Voortdurend wisten de ambtenaren echter niet bij wie het primaat lag, bij Justitie of Financiën.

De meningsverschillen tussen Napoleon en Lodewijk bleven aanhouden. Nadat Lodewijk in de zomer van 1808 het beleid had versoepeld, toonde Gogel zich ongerust over de berichten dat de Franse keizer als reactie daarop alle handel zou willen verbieden. 'Zo ontbrak er noch maar aan om ons eindelijk van honger te doen sterven'.¹⁵² Verontwaardigd over Lodewijks versoepeling sloot Napoleon inderdaad eerst de Franse grens voor de invoer van koloniale producten uit Holland en daarna riep hij de Franse havens zelfs uit tot verboden gebied voor de Hollandse koopvaarders. Lodewijk kwam terug op zijn versoepeling, maar de Franse ambassadeur La Rochefoucauld schreef in december 1808 aan zijn minister in Parijs dat de voortdurende meningsverschillen over de handhaving van het Continentale Stelsel zouden voortduren zolang de koning zijn minister Gogel, die nu eenmaal een handelsachtergrond had, de hand boven het hoofd hield. De enige oplossing was volgens hem om de douane af te splitsen van het ministerie van Financiën en aan iemand anders toe te vertrouwen. De ambassadeur had zijn klachten met Gogel besproken, maar die antwoordde slechts 'par des phrases vagues'.¹⁵³

Lodewijk kon de Franse druk niet weerstaan en drie maanden later besloot hij

147 Ibidem.

148 Coulliboef, commies van toezicht aan Van Maanen, 13 september 1808, door Van Maanen aan Gogel doorgestuurd bij brief van 14 september, NA, Gogel, inv.nr. 44, ook aangehaald in Kluit, *Van Maanen*, 258.

149 Gogel aan Van Maanen, 22 september 1808.

150 Gogel aan Van Maanen, 26 september 1808.

151 Joor, *De Adelaar en het Lam*, 421.

152 Gogel aan Van Maanen, 22 september 1808.

153 La Rochefoucauld aan Champagny, 12 december 1808, resp. 2 januari 1809, in: *GAGN*, deel 5, band, 1, 61-62, resp. 67-69.

tot de oprichting van een aparte douanediens naar Frans model die onder een zelfstandige directeur buiten het ministerie van Financiën werd geplaatst.¹⁵⁴ Gogel en Van Maanen tekenden bezwaar aan. Van Maanen vroeg de koning om een toelichting; een gesprek op 11 april draaide op zijn ontslag uit, waarover Van Maanen zich nogal onthutst toonde. De koning kende hem een wachtgeld van achtduizend gulden per jaar toe, totdat hij het rijk opnieuw van nut kon zijn. Ook de minister van Financiën kwam in verzet. Lodewijk verklaarde, dat het besluit niet was genomen om de minister onaangenaam te zijn, maar Gogels ontslag zou daarna slechts een kwestie van tijd blijken te zijn.

De afsplitsing van de douane, waarmee hij twee belangrijke ministers tegen zich in het harnas had gejaagd, gaf aan dat Lodewijk ten einde raad was. Uiteindelijk zouden de moeilijkheden rond het Continentale Stelsel tot het einde van Lodewijks koningschap leiden, maar toen waren Gogel en Van Maanen al afgetreden. Joor noemt enkele oorzaken voor het falen van de handhaving.¹⁵⁵ Er was een lange kustlijn en het smokkelen was zeer lucratief. Bovendien was er geen draagvlak onder de bevolking. Onder deze omstandigheden was het vechten tegen de bierkaai, zoals Gogel al in een vroeg stadium had gesignaleerd.¹⁵⁶ Ook werkten de opsporingsapparaten slecht en kwam er veel corruptie voor. Bovendien maakte de onderlinge competentiestrijd deze diensten vleugellam. Dat leidde tot de zelfstandige douanediens, die zijn succes in de praktijk echter nooit heeft kunnen bewijzen. Ten slotte was er de dubbelhartigheid van Napoleon tegenover zijn eigen blokkadepolitiek. Enerzijds eiste hij een strikte nakoming van de bepalingen, anderzijds hield hij toch een zekere ruimte open om de blokkade, als het in het belang van Frankrijk of van hemzelf was, met soepelheid toe te passen.

Bij al het politieke tumult rond het Continentale Stelsel ontkwam Gogel er niet aan dat hij valselijk beschuldigd werd van corruptie. Joseph Fouché, de Franse minister van politie, noemde Gogel in april 1809 in een geheim politierapport de waarschijnlijke eigenaar van een aangehouden schip waarop een verboden lading ter waarde van '12 millions' was gevonden.¹⁵⁷ De aartsintrigant Fouché die een netwerk van spionnen onderhield stond erom bekend dat hij partijen en functionarissen tegen elkaar uitspeelde. Er waren nog andere intriges tegen Gogel en Van Maanen. Zo signaleerde een oud-diplomaat die goed bekend was in Franse kringen een complot van Franse consuls en handelsagenten in Amsterdam en Rotterdam en een aantal Franse generaals. Deze zouden onder één hoedje spelen met vijftig Nederlandse kooplieden die zich intensief met smokkelhandel bezighielden. In een brief aan de Franse minister van Buitenlandse Zaken stelde de brieveschrijver dat de samenzweerders de elkaar opvolgende Franse ambassadeurs met valse rapporten en verdachtmakingen over Gogel en Van Maanen hadden bestookt.¹⁵⁸ Dit soort ver-

154 Kluit, *Van Maanen*, 264-267.

155 Joor, 'De huid die niet mocht zweten', 251.

156 Gogel aan de koning, 24 juli 1807, in: *GAGN*, deel 5, band 1, 306.

157 Joor, 'De huid die niet mocht zweten', 252; vermoedelijk ging het om 12 miljoen francs.

158 Anonieme oud-diplomaat aan Champagny, 4 maart 1810, in: *GAGN*, deel 5, band 1, 125-127, ook aangehaald in Kluit, *Van Maanen*, 272-273.

dachtmakingen was niet doorslaggevend, maar droeg toch wel bij aan een slechtere verhouding tussen koning en ministers.

ONTSLAG

Gogel en Lodewijk waren beiden nogal van zichzelf overtuigd, de burger-koopman die het door eigen prestaties tot minister had gebracht en de militair met monarchale pretenties, broer van de keizer. De koning zag zijn minister slechts als dienaar, terwijl Gogel meende dat hij als bewindsman een eigen verantwoordelijkheid had. De koning was in zijn bejegening formeel en voorkomend, maar hij kon scherp uit de hoek komen en deelde regelmatig standjes uit. Als Gogel daarover klaagde, wenste de koning niet met hem in discussie te gaan. Gogel kon daar slecht tegen. Als republikein had hij al moeite gehad de monarchie te accepteren, als minister vond hij het ook moeilijk om het persoonlijke gezag van Lodewijk als koning te aanvaarden. Toen Lodewijk uitriep dat hij omringd was door republikeinen die uitleg wensten als ze een opdracht niet begrepen in plaats van deze gediensig uit te voeren, had hij zeker het oog op Gogel. Ook als opdrachten haaks stonden op eerder door de koning uitgedacht of goedgekeurd beleid verwachtte Lodewijk dat Gogel ze zonder meer uit zou voeren. Bovendien had de minister te lijden onder roddel, verdachtmakingen en tegenstand, waarbij hij steun van de koning ontbeerde. Eind 1808 spitsten de conflicten zich toe, wat ook algemeen bekend werd, Gogel maakte van zijn hart blijkbaar geen moordkuil. La Rochefoucauld, de Franse gezant, rapporteerde begin januari 1809 dat hij van een vriend van Gogel had gehoord, dat de minister in de afgelopen maanden al vier keer zijn ontslag had aangeboden.¹⁵⁹ Een pinnig briefje van de koning aan Gogel van 21 januari 1809 met de strekking dat de minister zijn ongevraagde rapportages en brieven moest beperken, tekende de verhouding tussen beiden.¹⁶⁰ Gogel klaagde zijn nood ook bij zijn vriend Ermerins die hem daarop dringend adviseerde ontslag te nemen. 'Indien uwe zaken in de negotie goed gaan, maak U dan van het ministerie af, om het overige van uw leven niet in een altijd durende Slavernij door te brengen, en uwe dagen niet te verkorten.'¹⁶¹

In dezelfde maand gaf de koning zijn minister te verstaan dat hij de begroting voor zijn eigen ministerie moest verlagen van 4,2 naar 3,5 miljoen gulden. Gogel wilde hier geen gevolg aan geven en ondanks herhaalde aanmaningen van de koning bleef hij bij zijn weigering.¹⁶² In de eerste maanden van 1809 speelde ook de verzelfstandiging van het bureau der domeinen en de aanstelling van een zelfstandige directeur van de Douane. De koning schreef op 12 april 1809 twee brieven aan

159 La Rochefoucauld aan Champagny, 2 januari 1809, in: *GAGN*, deel 5, band 1, 67-69.

160 De koning aan Gogel, 21 januari 1809, NA, Gogel, inv.nr. 39.

161 Ermerins aan Gogel, 19 februari 1809, NA, Gogel, inv.nr. 26, ook bekort aangehaald in Vles, *Gogel*, 182.

162 Onder meer missive van Gogel aan de koning, 5 maart 1809, NA, Gogel, inv.nr. 36; koninklijk besluit, 23 maart 1809, nr. 2, aangehaald in Pfeil, 'Tot redding', 515. Pfeil ziet deze kwestie ten onrechte als doorslaggevende reden voor de definitieve breuk, terwijl er een openstapeling van redenen was.

Gogel. Deze luidden een correspondentie in met het ontslag van de minister als uiteindelijk gevolg.¹⁶³ In een eerste brief ging de koning in op een tweetal geschilpunten met Gogel.¹⁶⁴ De koning schreef met nadruk dat hij geen nieuwe verhandelingen van Gogel wenste over de verlaging van diens budget en over de domeinen. Hij had zijn besluiten genomen en hij wilde daar niet op terugkomen. In een tweede brief voegde de koning daar nog aan toe dat hetzelfde gold voor zijn besluit om de douane los te maken van Gogels ministerie.¹⁶⁵ In deze eigenhandig geschreven brief kraakte hij nog enkele andere noten die voor Gogel van groot persoonlijk belang waren. Hij nam het Gogel kwalijk dat diens handelshuis had bemiddeld bij een lening aan de koning van Beieren. Gogel had daarvoor mondeling en pas achteraf goedkeuring aan hem gevraagd. Verder was de koning ‘très fâché’, dat Gogel er nog een handelshuis op nahield, ‘je désire que vous la quittiez’. Lodewijk eindigde nog wel enigszins verzoenend door de hoop uit te spreken dat Gogel zich zou willen conformeren, ‘c’est parce que je veux vous conserver’. Hij zag Gogel niet graag vertrekken, de dag ervoor had een gesprek al tot het ontslag van zijn bekwame minister Van Maanen geleid, terwijl een andere belangrijke minister, Mollerus, steeds om ontslag bleef vragen.

De kwestie van het handelshuis ging Gogel zeer ter harte. Zijn relatie met het bedrijf was zeker geen geheim, gelet op advertenties waarin transacties werden aangekondigd. De overeenkomst met zijn zaakwaarnemers was notarieel vastgelegd. Een officiële correspondentie tussen het ministerie van Financiën en zijn bedrijf getuigt ervan dat hij in het voorjaar van 1807 zijn handelshuis inschakelde bij de afwikkeling van financieringstransacties tussen de betaalmeester van de koninklijke armee te velde en een Hamburgs bankiershuis.¹⁶⁶

Toen het verzoek van de koning van Beieren aan Gogels handelshuis om in Amsterdam een lening van zes à acht miljoen gulden te plaatsen ging spelen, was Gogel van plan geweest om Lodewijk schriftelijk opening van zaken te geven. Hij had een brief daarover echter uiteindelijk niet verstuurd.¹⁶⁷ In het concept, dat bewaard is gebleven, betoogde Gogel eerst dat hij in 1798 tegen zijn zin agent was geworden. Hij had in zijn handelshuis toen een compagnon moeten aanstellen, aan wie hij een deel van de opbrengst moest afstaan, terwijl hij ook de beloning verbonden aan enkele nevenactiviteiten had moeten opgeven. Daarna had hij nog een gevoelig verlies geleden op de lening die hij in 1803 aan plantagehouders in Berbice had verstrekt. Naar aanleiding van de Beierse lening schreef Gogel in zijn concept-brief dat hij zich ervan bewust was, dat in het algemeen buitenlandse leningen strijdig waren met de belangen van de staat, persoonlijk had hij zich dan ook steeds tegen der-

163 Zie voor de toedracht van het ontslag onder meer: Sillem, *Gogel*, 68-75.

164 De koning aan Gogel, 12 april 1809 (1), NA, Gogel, inv.nr. 39, ook in *GAGN*, deel 5, band 2, 483-484.

165 De koning aan Gogel, 12 april 1809 (2), NA, Gogel, inv.nr. 39, ook in *ibidem*, 484-485.

166 Bijvoorbeeld: Remij en De Reus, per procuratie I.J.A. Gogel aan de minister van Financiën Gogel, 10 februari 1807, NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 886. Correspondentie hierover van het Hamburgse bankiershuis Brauer aan Gogel, februari-maart 1807, NA, Gogel, inv.nr. 40.

167 Gogel aan de koning, 1808, niet-verzonden concept, NA, Gogel, inv.nr. 39, ook in *GAGN*, deel 5, band 2, 481-482. Colenbrander meent dat het stuk begin april 1809 is geschreven. Volgens Van Leeuwen-Canneman, *BW*, xxxviii dateert het uit 1807. Op het stuk is door een archiefmedewerker het jaartal 1807 geschreven. In de brief staat ‘na 27 jaar werk’, Gogel begon in maart 1781 te werken, de brief zal daarom in 1808 zijn geschreven.

gelijke leningen verzet. Omdat soortgelijke leningen waren goedgekeurd en zonder twijfel anders concurrerende handelshuizen de transactie zouden verrichten, meende hij deze toch te mogen aangaan. Hij verwees nog naar de bescheiden omvang van zijn persoonlijke middelen, de provisie van 150.000 à 200.000 gulden die de transactie zou opleveren, kon hij goed gebruiken.

Hij had de koning echter pas op de hoogte gesteld toen er een voldongen feit was. De koning was in zijn wiek geschoten en liet dat overduidelijk blijken.¹⁶⁸ Op zijn eis dat Gogel de verbinding met zijn handelshuis zou verbreken, antwoordde Gogel per kerende post dat zijn bedrijf van bescheiden omvang was, maar voor later belangrijk kon zijn. Hij was nu eenmaal opgeleid voor de handel en hij moest voor zijn kinderen zorgen, en vooral voor zijn weduwe, daar het waarschijnlijk was dat hij na zovele jaren van 'travail, soucis, chagrins et peines' vóór haar zou sterven. Hij had al eerder ontslag willen hebben en vroeg nu concreet aan wie hij zijn portefeuille kon overdragen.¹⁶⁹ Hij moest zijn verzoek echter nog enkele malen herhalen, voordat de koning hem liet gaan.

Een paar dagen later vroeg Gogel opnieuw om ontslag. In een zwaar aangezette brief schreef hij: 'Une maladie de nerfs m'attache à ma chambre et au lit', de ziekte had 'sa source uniquement dans l'âme' en hij zou niet herstellen 'sans un repos nécessaire, libre de soins et de chagrins'. Toch was hij blijkbaar blijven doorwerken, want hij schreef moeite te hebben de stukken te ondertekenen die hem werden voorgelegd.¹⁷⁰ Hoewel de koning al lang niet meer met Gogel overweg kon, vond hij het toch moeilijk de minister te laten gaan, gezien diens ervaring en capaciteiten. Lodewijk deed dan ook of zijn neus bloedde en vroeg wat hem dan toch wel hinderde.¹⁷¹ De vraag was slechts ogenschijnlijk meelevend en was na alles wat er was gebeurd nogal hypocriet.

In een reactie legde Gogel in alle openheid zijn grieven en bittere klachten over het gedrag van de koning op tafel. Lodewijk zal het als een 'republikeins' geschrift hebben beschouwd. Gogel schreef dat het hem pijn deed dat hij miskend werd en dagelijks blootgesteld was aan wantrouwen.¹⁷² Ook had hij er grote moeite mee dat hij opdrachten kreeg die onuitvoerbaar waren of tot grote verwarring leidden, zoals de verlaging van het budget van zijn ministerie en de orders over de domeinen. Hij werd voortdurend verantwoordelijk gesteld voor handelingen van derden en voor onderwerpen die niet tot zijn bevoegdheden behoorden. De koning kende volgens hem geen enkele betekenis toe aan de vergroting van de ontvangsten. Gogel constateerde dat hij vaak ongelijk kreeg tegenover klagers, terwijl hij dan zelfs niet eens was gehoord. Ook stelde hij het algemene probleem aan de orde van een minister van Financiën die verantwoordelijk was voor het budgetbeheer, terwijl

168 De koning aan Gogel, 12 april 1809 (2).

169 Gogel aan de koning, 14 april 1809, NA, Gogel, inv.nr. 39, ook in *GAGN*, deel 5, band 2, 486 en Sillem, *Gogel*, 68-69,

170 Gogel aan de koning, 18 april 1809, NA, Gogel, inv.nr. 39, ook in *GAGN*, deel 5, band 2, 494 en Sillem, *Gogel*, 69.

171 De koning aan Gogel, 25 april 1809, NA, Gogel, inv.nr. 39, ook in *GAGN*, deel 5, band 2, 496.

172 Gogel aan de koning, eind april 1809, NA, Gogel, inv.nr. 39, ook in *ibidem*, 497-500.

de honderd onderwerpen die de uitgaven betroffen niet onder hem vielen.¹⁷³ Aangezien hij al geruime tijd zijn ambt ‘à contre-coeur, sans ambition, sans courage et sans plaisir’ vervulde en hij niet als een huurling kon functioneren vroeg Gogel opnieuw zijn ontslag. Gogel kwam niet terug op de term ‘maladie de nerfs’ in zijn eerdere brief, hij schreef nu dat hij nagenoeg hersteld was en dat zijn ongesteldheid terug te voeren was geweest op jicht in beide benen.¹⁷⁴

Vreemd was wel, dat Gogel in deze ontslagbrief schreef dat hij zich niet wilde beklagen over het feit dat verschillende onderdelen van zijn ministerie waren afgesplitst, omdat de koning daar wel zijn organisatorische redenen voor zou hebben gehad. Toch had hij daar wel degelijk grote bezwaren tegen, zoals ook een aantal jaren later uit een terugblik bleek. Nadat hij toen eerst memoreerde, dat de koning hem lange tijd niet had willen laten gaan en ‘ik eindelijk mijn ontslag schier afdringen moest’, noemde hij als reden van zijn ontslag, dat de koning de douane en de domeinen van het ministerie had afgescheiden.¹⁷⁵ Essentiële onderdelen konden volgens hem niet van een ministerie worden losgemaakt, zonder de organisatie te verlammen en te belemmeren. De geleidelijke vermindering van Gogels bevoegdheden lag dan ook zeker mede ten grondslag aan het groeiende conflict tussen Gogel en Lodewijk. Door daar in zijn ontslagbrief laconiek over te doen, gaf hij de andere klachten echter meer nadruk. Opmerkelijk was eveneens, dat Gogel in de ontslagbrief de kwestie van het handelshuis niet nogmaals aan de orde stelde. Zijn weigering om zijn bedrijf op te geven was echter wel de specifieke reden die de koning in een eigenhandig geschreven brief aan Gogel van 22 mei vermeldde, waarmee hij het ontslag van zijn minister van Financiën uiteindelijk aanvaardde.¹⁷⁶ Ook in zijn memoires gaf Lodewijk in een kort zinnetje over Gogels ontslag als reden aan dat de minister geen afstand wilde doen van zijn handelshuis, zonder dat de koning verder op de briefwisseling daarover inging.¹⁷⁷

De ontslagbrief was lang uitgebleven, omdat de koning moeite had een even kwame opvolger te vinden.¹⁷⁸ Toen Lodewijk Gogel uiteindelijk toch ontsloeg, en hij Appellius als diens opvolger aanwees, was dat een voorlopige benoeming.¹⁷⁹ Blijkbaar zag de koning Appellius op dat moment nog niet als een volwaardige opvolger. Dezelfde dag ondertekende Lodewijk een koninklijk besluit, waarin aan Gogel ‘bij voortdurend den rang en entrées van minister’ werden verzekerd en hem de plicht werd opgelegd ‘daartoe geroepen in onzen Raad te verschijnen’.¹⁸⁰ Over

173 De bevoegdheden van de minister van Financiën ten aanzien van de totale begroting zouden pas na veel politieke strijd in 1927 in de Comptabiliteitswet wettelijk worden geregeld, zie Postma, *Honderd jaar Miljoenennota*, 37-39.

174 Jicht, podagra of ‘het pootje’ was een destijds veel voorkomende, moeilijk behandelbare kwaal. Bij jicht schuren urinezuurkristallen in de gewrichten. Op oude prenten staan jichtpatiënten vaak afgebeeld met een gezwollen en omzwaachteld been dat op een krukje ligt (blog van Marita Mathijssen, 21 maart 2015).

175 Gogel aan Saportas, 10 december 1814.

176 De koning aan Gogel, 22 mei 1809, eigenhandig geschreven brief, met koninklijk besluit, 22 mei 1809, NA, Gogel, inv.nr. 39, aangehaald in *GAGN*, deel 5, band 2, 500 noot.

177 Bonaparte, *Documens historiques*, deel 3, 100, aangehaald in Sillem, *Gogel*, 76.

178 La Rochefoucauld aan Champagny, 8 mei 1809, in: *GAGN*, deel 5, band 1, 79-80.

179 Bonaparte, *Documens historiques*, deel 3, 100.

180 Koninklijk besluit, 22 mei 1809.

een wachtgeld zoals bij Van Maanen repte de koning niet. Hij ging er blijkbaar vanuit dat Gogel dat financieel niet nodig had en dat zijn vertrek uit de rijksdienst definitief was.

Toen Gogel op 26 mei aan de koning meldde dat hij intussen zijn portefeuille aan Appelius had overgedragen, ging hij in deze afscheidsbrief niet meer in op de motivering van het ontslag.¹⁸¹ Hij bedankte de koning voor het handhaven van zijn ministersrang en voor de benoeming in de Staatsraad. Enkele dagen later vond nog een gesprek plaats tussen Lodewijk en Gogel.¹⁸² In een brief met instructie aan Appelius kon de koning het niet laten op te merken dat Gogel dacht dat zijn financiële systeem '*parfait*' was en dat hij niet bereid was om er ook maar iets aan te veranderen.¹⁸³

Sillem meende, dat er 'eene natuurlijke antipathie' bestond tussen vorst en minister. De samenwerking tussen beiden bleef volgens hem alleen bestaan door de vaderlandsliefde van de minister.¹⁸⁴ Dit oordeel veronachtzaamt dat koning en minister de eerste maanden wel degelijk persoonlijke waardering voor elkaar hadden, maar dat het verschil in opvattingen over het ministersambt al snel tot verwijdering leidde. Door Gogels sterke ambitie om de eenheidsstaat een fundament te verschaffen en Lodewijks overtuiging dat Gogel ondanks alles toch een niet te vervangen rol vervulde, waren zij lange tijd tot elkaar veroordeeld. Uiteindelijk vond Gogel de situatie uitzichtloos en dreef hij zijn ontslag door. Daarmee kwam er een einde aan een ministerschap van vier jaren onder Schimmelpenninck en Lodewijk Napoleon.

Het was algemeen bekend, dat Gogel meermalen op zijn ontslag had aangedrongen. Dat Gogel zelf heel sterk aanstuurde op zijn ontslag in tegenstelling tot Van Maanen is opnieuw een reden hem niet tot de categorie windvanen te rekenen. Hoewel Gogel zichzelf als non-politicus presenteerde, was hij dat juist niet. Hij was een overtuigd voorstander van de eenheidsstaat en het daaraan verbonden bestuurlijke ethos. Dat had voor hem ook een politieke lading en hij beoordeelde dat meer in politieke termen dan anderen. In 1801 had hij eveneens om politieke redenen aangestuurd op ontslag. Dat hij aan Lodewijk enkele malen ontslag vroeg, was vanwege de onwerkbare situatie onder de wispelturige en neurotische vorst. Die was echter vooral een gevolg van conflicten over politieke zaken, zoals de belastingen en de eenheid van het ministerie. Gogel zag geen mogelijkheid meer om nog te werken aan zijn ideaal en trok daar de consequenties uit. Hij dreef de zaak op de spits, evenals in 1801. Opnieuw had hij een keerpunt in zijn politieke loopbaan bereikt. Gogel voldeed dan ook niet aan het windvaanconcept; Mathijs Lok behandelt hem in zijn boek bij de categorie uitzonderingen.¹⁸⁵

Gogel cultiveerde zijn directheid, maar hield wel in het oog dat hij daarmee niet te ver ging. In zijn ontslagbrief van eind april 1809 suggereerde hij volledige open-

181 Gogel aan de koning, 26 mei 1809, NA, Gogel, inv.nr. 39, ook in *GAGN*, deel 5, band 2, 500-501.

182 Uitnodiging, 28 mei 1808, NA, Gogel, inv.nr. 39.

183 De koning aan Appelius, 2 juni 1809, in: *GAGN*, deel 5, band 2, 501.

184 Sillem, *Gogel*, 76.

185 Lok, *Windvanen*, 158.

heid en noemde hij een tiental punten van kritiek op de koning. Toch was de formulering zodanig dat hij met de koning en zijn omgeving in gesprek kon blijven. Dat gebeurde ook; zo kreeg Gogel in oktober 1809, zes maanden na zijn ontslag, een uitnodiging om de Staatsraad bij te wonen en de koning advies te geven over het nieuwe concept van een wetboek van koophandel.¹⁸⁶ Hij maakte daar veel werk van. In zijn archief bevindt zich een pak papier met een grote hoeveelheid handgeschreven aantekeningen bij deze ontwerp-wet. Hij had het concept-wetboek zorgvuldig aan de praktijk van de koopman getoetst.¹⁸⁷ Enkele maanden later vroeg Röell zijn advies over de invoerrechten. Hij had plotseling met de koning naar Parijs moeten vertrekken om te onderhandelen over de positie van het koninkrijk, en hij vernam graag hoe Gogel over de tarieven en over de organisatie van de Hollandse en Franse douane dacht. De oud-minister antwoordde na enkele dagen met een uitvoerig en doorwrocht stuk over buitenlandse handel en invoerrechten, waarin hij betoogde dat de onderhandelaars het verschil in belangen tussen Frankrijk en Holland ter dege in het oog moesten houden.¹⁸⁸

Beide voorvallen geven aan dat voor alles Gogels deskundigheid gerespecteerd werd. Lodewijk had dan wel te kennen gegeven dat Gogel niet op alle onderdelen van zijn portefeuille deskundig zou zijn, maar hij zocht daarmee vooral een excuus om een lastige minister monddood te maken. Hij had Gogel willen handhaven om het publieke vertrouwen in zijn bewind in stand te houden. Ook daarom aarzelde hij zo lang over Gogels ontslag. Het ontslag van Gogel was een symptoom van het naderende einde van Lodewijks koningschap dat niet alleen aan de zeer slechte verhouding tussen Napoleon en Lodewijk kan worden toegeschreven. Het bewind was aan het eind van zijn krachten. Het is veelzeggend, dat in april-mei 1809 de twee bekwaamste en actiefste ministers, Gogel en Van Maanen, het ambt verlieten.¹⁸⁹

Gogel vatte na zijn ontslag zijn beroep van koopman weer op. Hij hoefde daarvoor niet naar Amsterdam te verhuizen, want door de verplaatsing van de regeringszetel was Gogel begin 1809 al naar Amsterdam teruggekeerd met zijn gezin. Dat telde intussen vijf leden. Het was namelijk op 6 april 1807, ongeveer negen maanden na de terugkeer van Gogel uit Parijs, nog uitgebreid met een dochter Elisabeth Alexandra Gogel, genoemd naar de moeder en een grootmoeder van Gogel.¹⁹⁰

Het ontslag tastte het prestige van Gogel niet aan. De dichter Loots zong hem een troostend en respectvol lied toe.¹⁹¹

186 Cambier, vicepresident Staatsraad aan Gogel, 14 oktober 1809, NA, Gogel, inv.nr. 39.

187 Ontwerp-wetboek, gedateerd de 8ste van de zomermaand (juni) 1809, en aantekeningen van Gogel over dit ontwerp, NA, Gogel, inv.nr. 120.

188 Röell aan Gogel, 5 december 1809, in: *GAGN*, deel 5, band 2, 707, Gogel aan Röell, 10 december 1809, in: *GAGN*, deel 5, band 2, 707-711.

189 Verberne, *Gogel en de uniteit*, 21.

190 Op 7 mei 1807 gedoopt in de Waals-hervormde kerk in Den Haag, gemeente-archief Den Haag, DTB, Den Haag 1598-1811, inv.nr. 313, folio 10.

191 In handschrift door Gogels zoon aan minister Thorbecke toegezonden bij brief van 21 april 1853, NA, Thorbecke, inv.nr. 63. Onder het gedicht stond de datum van 13 november 1808, volgens Gogel jr. had Loots het lied bij het ontslag – dus in mei 1809 – aan Gogel toegezongen.

Zoo staat, gerust op 't vrij gemoed,
 En boven 's volks gemor verheven,
 De staatsman, van zijn deugd omgeven,
 En spilt, voor ondank, zweet en bloed;
 Terwijl de domheid raast en scheldt,
 Keert hij op 't ijzeren hoofd de op haar gevelde schichten,
 Gelauwerd met volbragten pligten,
 En, zonder legermagt, is hij de grootste held.

Toen Lodewijk Napoleon in het voorjaar van 1810 in Frankrijk was om te onderhandelen met zijn broer, gingen er in Nederland geruchten, zelfs in regeringskringen, dat Gogel en Van Maanen als ministers in het kabinet terug zouden keren.¹⁹² Beiden waren bij Napoleon meer in aanzien dan bij zijn broer.¹⁹³ Het zou zo ver niet komen. Pas tijdens de Inlijving na Lodewijks abdicatie zou Gogel opnieuw in functie treden, ditmaal in dienst van de keizer.

Omdat het economisch slecht ging, ook als gevolg van het door hem verfoeide Continentale Stelsel, had Gogel het niet al te druk met zijn handelshuis. Zijn vriend Ermerins meende dan ook, dat hij Gogel wel kon aanraden om dagelijks een uur of vier te lopen om zo voortaan de ziekte podagra te vermijden, waarvan Gogel in deze tijd danig last had.¹⁹⁴ In elk geval had Gogel tijd om zijn papieren over staatszaken te ordenen en om zich met onderwerpen buiten zijn handelshuis bezig te houden. Zo stuurde hij directeur-generaal Meerman in 1809 de aanbeveling om de 'zeer interessante blindeman uit Rijssel', Alexander Rodenbach, nieuwe onderwijsmethoden te laten onderwijzen aan het blindeninstituut dat een jaar eerder in Amsterdam was opgericht.¹⁹⁵

De onderhandelingen van Lodewijk en Röell met de keizer en zijn ministers in Parijs waren niet succesvol. Het resultaat was het traktaat van 16 maart 1810 met onder meer een forse aanscherping van het Continentale Stelsel en een gedeeltelijke annexatie. In december 1809 was Walcheren al bij het keizerrijk gevoegd, nadat het eiland enige tijd bezet was geweest door Engelse troepen. Daar kwam met het traktaat van maart nog een gebied bij, het restant van Zeeland, Noord-Brabant en Gelderland ten zuiden van de Rijn.

Het traktaat met zijn gedeeltelijke annexatie betekende slechts uitstel van executie. Iedereen zag een volledige inlijving bij Frankrijk snel naderbij komen. Was in 1806 Goldberg nog een uitzondering geweest, toen hij de inlijving bij Frankrijk bepleitte, in het laatste jaar van het ongelukkige bewind van Lodewijk meenden veel meer mensen, dat een inlijving onafwendbaar was. Zelfs de zeker niet Fransgezinde Falck schreef in februari 1810 dat een inlijving 'voor het gros der natie beter zal zijn dan nog eens een temporair of intermediair bestuur'.¹⁹⁶ Er was weinig verzet

192 GAGN, deel 5, band 1, 205.

193 Van der Heim aan Röell, 1 en 11 maart 1810 in: Wichers, *De Regeering van Koning Lodewijk Napoleon*, 392-393.

194 Ermerins aan Gogel, 22 september 1809, NA, Gogel, inv.nr. 26.

195 Gogel aan Meerman, 12 juni 1809, Archief Museum Meermanno-Westreenianum, nr. 242/334.

196 Falck aan H.H. Siccama, 25 februari 1810 in: Hora Siccama (ed.), *Brieven van A.R. Falck*, 176, ook aangehaald in Van der Horst, *Anton Reinhard Falck*, 131.

tegen het verlies van de onafhankelijkheid, een groot deel van de elite ondersteunde de inlijving of zag deze op zijn minst als onvermijdelijk en legde zich er bij neer.¹⁹⁷

De voortgaande conflicten tussen Lodewijk en zijn broer leidden ertoe, dat de koning op 1 juli van dat jaar afstand van de troon deed. Enkele dagen later ondertekende Napoleon een inlijvingsdecreet met de dagtekening 9 juli 1810.¹⁹⁸ Napoleon benoemde een van zijn vertrouwelingen Charles-François Lebrun tot zijn bestuurlijke plaatsvervanger. Deze vertrok dadelijk naar Amsterdam, kwam daar al op 14 juli aan en nam in ijltempo de eden af van een groot aantal Nederlandse functionarissen. Voorlopig bleven de ministers en hun ambtenaren gehandhaafd. Zij vielen voortaan onder het gezag van de Franse ministers in Parijs en van Lebrun in Amsterdam. De Staatsraad en het Wetgevend Lichaam werden opgeheven, maar de Hollandse departementen kregen in Parijs een gegarandeerde vertegenwoordiging in de instituten van het keizerrijk, te weten 25 leden in het Wetgevend Lichaam en 6 leden in de Franse Staatsraad en in de Senaat. Holland was in dit opzicht uniek onder de geannexeerde gebieden. Napoleon was namelijk bezorgd over de politieke reactie tegen de annexatie bij een bevolking met een trotse traditie van onafhankelijkheid, zo kort na de vorming van een Bonapartistische monarchie.¹⁹⁹ Lebrun moest verder voorbereidingen treffen voor de formele ‘vereniging’ met het Franse keizerrijk per 1 januari 1811. Een van zijn eerste daden was dat hij in opdracht van de keizer oud-minister Gogel aanzocht om hierover in Parijs te gaan adviseren.

197 Lok en Van der Burg, ‘The Dutch Case’, 105.

198 Proclamatie met extract van het decreet van 9 juli in Naber, *De inlijving*, bijlage 2, 392-395.

199 Woolf, *Napoleon's Integration*, 43-44.

11 Gogel tijdens de Inlijving

ADVISEUR VAN DE KEIZER

Al in zijn eerste brief met instructies van medio juli 1810 gaf Napoleon opdracht aan zijn plaatsvervanger Lebrun om Gogel direct naar Parijs te sturen: ‘envoyez-moi sur-le-champ, à Paris, l’ancien ministre des finances.’¹ Twee onderwerpen waren voor Gogel als adviseur in het bijzonder van belang. In de eerste plaats kondigde het inlijvingsdecreet van 9 juli aan, dat de Franse belastingen per 1 januari 1811 het Hollandse stelsel moesten vervangen. Een tweede hoofdpunt van het decreet was de tiërcering, een bepaling dat de rente van de staatsschuld voortaan slechts voor een derde zou worden betaald. Deze maatregel werd onmiddellijk ingevoerd; de te betalen rente werd al voor de rest van 1810 voor niet meer dan een derde op de begroting opgenomen. Gogel kon alleen nog over de wijze van uitvoering van deze drastische maatregel adviseren.

De oud-minister stond blijkbaar bij Napoleon nog steeds goed aangeschreven, ook al was hij een jaar eerder door Lodewijk ontslagen. Misschien had het ontslag door de geminachte broer Gogels prestige bij de keizer zelfs nog wel vergroot. Het respect was wederzijds. Terwijl Gogel in de loop van zijn ministerschap zijn achting voor Lodewijk volledig had verloren, had hij wel ontzag voor de keizer gehouden, de werkelijke machthebber op de achtergrond. Daarbij had Gogel te kampen met een dilemma, nu de keizer de Hollandse eenheidsstaat had ingelijfd. Aan de ene kant zag Gogel samen met vele andere Nederlanders Napoleon als het symbool van de modernisering en vooruitgang. Aan de andere kant had hij in de loop van de tijd vaak kritiek op Napoleon gehad, omdat deze te weinig rekening hield met de Nederlandse belangen. Gogel was altijd opgekomen voor zoveel mogelijk zelfstandigheid. Wel was hij voorstander van een stevige band met Frankrijk om de gewenste hervormingen door te kunnen voeren. Zonder deze band was er in zijn ogen immers kans op een interventie van Engeland en Pruisen en een terugkeer van Oranjestad en ancien régime. Hij betreunde echter zonder meer het verdwijnen van de zelfstandigheid van het land. De opdracht van de keizer om hem te adviseren gaf Gogel ongetwijfeld genoegdoening na de vernederende behandeling door koning

¹ Napoleon aan Lebrun, 15 juli 1810, *Correspondance de Napoléon*, deel 20, 486-487, ook in *GAGN*, deel 6, band 1, 5-6.

Lodewijk. Hij zou zich daardoor persoonlijk aan de keizer verplicht hebben kunnen voelen. Hij was echter te zakelijk om dit te laten meespelen, en hij zag in de advisering vooral de mogelijkheid om de belangen van de Hollandse departementen te bewaken. Veelzeggend was zijn uitspraak: ‘bedanken kon ik niet, dat zoude misschien ook aan onse arme land nadeelig geweest zijn.’²

Toen Lodewijk Napoleon zich in januari 1810 voor onderhandelingen in Parijs bevond, had de keizer hem al het voorstel gedaan om een commissie van vijftien à twintig Hollandse notabelen naar Parijs te laten komen om te adviseren over de staatkundige toekomst van het koninkrijk. Op aanraden van Röell, die er een stap op weg naar een inlijving in had gezien, had de koning toen echter geweigerd op dit voorstel in te gaan.³ Het inlijvingsdecreet stelde nu toch een commissie van Nederlanders in die moest adviseren over de definitieve regeling van de ‘réunion’ in een organiek decreet. Gogel ging deel uitmaken van de nieuwe Conseil pour les Affaires de Hollande ofwel de Hollandse Commissie die een dertigtal leden zou gaan tellen.

Nadat de oproep van de keizer van 15 juli hem had bereikt, maakte Gogel zich meteen gereed voor zijn reis naar Parijs. Wellicht had hij al eerder een aanwijzing ontvangen dat hij naar de Franse hoofdstad moest komen. In zijn archief bevindt zich namelijk een paspoort, afgegeven op 26 juni 1810 en bestemd voor een reis via Breda naar Frankrijk van ‘Gogel, négociant met huisvrouw, drie kinderen en dienstmaagd’.⁴ Blijkbaar kwam de directe oproep toch nog onverwacht, want Gogel vertrok op 20 juli overhaast naar Parijs, zonder afscheid te nemen van vrienden en zakenrelaties. Zijn vrouw en kinderen reisden tot Breda met hem mee, maar keerden daarna naar Amsterdam terug.⁵ Het afscheid van zijn gezin viel hem zwaar, vooral omdat hij niet wist hoe lang hij in Parijs moest blijven. Hij had bij zijn handelshuis nog snel – evenals in het voorjaar van 1806 – de kooplieden Remij en De Reus als zaakwaarnemers kunnen aanstellen. Op 24 juli kwam Gogel in Parijs aan. Hij had graag willen logeren in het hotel La Grange Bataillère, waar hij in 1806 enkele maanden had doorgebracht, maar daar was geen plaats meer. Hij vond onderdak in Hôtel de l’Empire, ‘zeer fraai en brilliant, maar het is er geweldig duur’, zoals zijn collega Van Maanen opmerkte die kort daarna in Parijs arriveerde, maar die zelf een eenvoudiger logeeradres vond.⁶

Direct na Gogels aankomst vroeg de keizer aan Mollien, de Franse minister van de publieke schatkist, om de oud-minister ‘s avonds naar een ontvangst in zijn paleis mee te brengen.⁷ Gogel kreeg het meteen bijzonder druk met de advisering van de Franse autoriteiten. Met zijn fanatieke werkdrijf had hij de eerste tien dagen al

2 Gogel aan Canneman, z.d. (4 augustus 1810), NA, Canneman (1930), inv.nr. 3, ook in *BW*, 543-544.

3 Röell, *Verslag van het verblijf des Konings van Holland te Parijs*, 63-68.

4 NA, Gogel, inv.nr. 132.

5 Zij waren op 25 juli terug in Amsterdam, zoals Remij en De Reus aan Gogel meldden in een brief van 26 juli 1810, NA, Gogel, inv.nr. 132. Ook de hierna genoemde brieven van Remij en De Reus uit 1810 bevinden zich in dit dossier.

6 Van Maanen aan zijn vrouw M.T. van Maanen-Van der Meersch, 30 juli 1810, NA, Van Maanen, inv.nr. 442, ook vermeld in Kluit, *Van Maanen*, 295. Hierin zijn meer van de hierna vermelde brieven, die zijn gewisseld tussen Van Maanen en zijn vrouw, aangehaald. Ze bevinden zich eveneens in NA, Van Maanen, inv.nr. 442.

7 De keizer aan Mollien, 25 juli 1810, in: *GAGN*, deel 6, band 1, 17.

‘veel gesproken, gerapporteerd en opgaven gedaan’.⁸ Hij richtte zich op de concrete vragen over de financiële situatie van Nederland, die de Franse ministers voor de Hollandse commissie hadden geformuleerd en stuurde aan Mollien memories over verschillende onderwerpen, zoals de belastingen en de domeinen.⁹

De hernieuwde kennismaking beviel Napoleon zo goed, dat hij de oud-minister tot buitengewoon lid van de Conseil d'État benoemde.¹⁰ Door deze benoeming ontstond bij Gogel de vrees dat hij lang in Parijs zou moeten blijven: ‘Ik mag er niet aan denken.’¹¹ De benoeming had ook een schokeffect op de Nederlandse delegatie. Van Maanen was bang dat ook hij tot staatsraad zou worden benoemd. Dat zou hem dan lange tijd in Parijs houden en zijn huiselijk geluk en de opvoeding van zijn kinderen in gevaar brengen. Hij schreef aan zijn vrouw dat Gogels benoeming ‘veelen onder ons, en bijzonder mij, groote vreeze heeft gebaard, en een onaangenaam verschiet oplevert’.¹²

Ondanks de verwelkoming door keizer en ministers voelde Gogel zich niet erg op zijn gemak in Parijs. De scheiding ‘van mijn oud vaderland’ viel hem zwaar, liet hij Canneman weten.¹³ Weliswaar was hij ‘hier zeer geaccueilleert’, maar ‘men heeft van mij meer verwagting als ik zal kunnen beantwoorden.’ De keizer had hem dan wel tot staatsraad benoemd, maar ‘gij weet hoe ik over posten etc. denk. Ik behoef u dus niet te zeggen, dat ik niet à mon aise, en half ziek ben, van iets te zijn geworden, waar honderden om dingen, die het niet verkrijgen.’

Canneman had begrip voor de moeilijke positie van Gogel. ‘Het is al veel als gij verderflijke denkbeelden en valsche begrippen kunt vernietigen of temperen. Positief goed is er in deze zamenstelling der dingen niet te doen.’¹⁴ Zijn eigen toekomst zag Canneman somber in en hij vertolkte daarmee de stemming in zijn Haagse omgeving: ‘Hemel, hoe donker zijn aller uitzichten!’

Gogel bereidde zich in Parijs niet alleen voor op het advieswerk van de Hollandse Commissie, hij hield zich ook bezig met de stroom van brieven uit het vaderland, die tijdens zijn gehele Parijse verblijf zou aanhouden. Gogel werd financieel-economisch aanspreekpunt voor zijn landgenoten. Het was duidelijk dat hij bij de keizer hoog in aanzien stond en velen probeerden daar gebruik van te maken. Zo ontving Gogel vele brieven uit handelskringen over een nieuwe belasting van 50 procent op het bezit aan koloniale waar.¹⁵ Deze maatregel in het kader van het Continentale Stelsel, die bij het inlijvingsdecreet was ingevoerd, moest 25 miljoen

8 Gogel aan Canneman, z.d. (4 augustus 1810).

9 Instruction pour le conseil relatif aux affaires de la Hollande, NA, Gogel, inv.nr. 130, ook opgenomen in Naber, *De inlijving*, bijlage 3, 396-399; Gogel aan Mollien, ca. 28 juli en 30 juli 1810, beide in NA, Gogel, inv.nr. 132, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1419 en 1421-1422.

10 Het keizerlijk decreet was van 2 augustus 1810, NA, Gogel, inv.nr. 132.

11 Gogel aan Canneman, z.d. (4 augustus 1810).

12 Van Maanen aan zijn vrouw, 4 augustus 1810.

13 Gogel aan Canneman, z.d. (4 augustus 1810).

14 Canneman aan Gogel, z.d. (4 augustus 1810), NA, Gogel, inv.nr. 135, ook in *BW*, 541-543. Op één van de bladzijden van de brief staat de datum van 4 juli 1810 vermeld. Deze datum kan niet juist zijn, evenmin als de datum van 16 juli, die in de *Briefwisseling* is opgenomen. Gogel was op beide data nog in Amsterdam. Bij de inhoud van de brief past de datum 4 augustus 1810.

15 Onder meer Smeer aan Gogel, 17-18 augustus 1810, NA, Gogel, inv.nr. 135, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1437-1439. De Rotterdamse koopman Frans Smeer was een handelsrelatie van Gogel.

gulden opbrengen. Gogel gaf de klachten over deze exorbitante belasting door aan de Franse ministers. Dat deed hij met overtuiging, ook omdat Remij en De Reus hem eind augustus de wanhoopskreet stuurden: ‘Nu moeten wy voor 15 Sept. de rechten der Catoen betalen, doch hoe?’¹⁶ De klachten hadden echter geen effect.

Gogel voerde een intensieve, bijna dagelijkse correspondentie met zijn zaakwaarnemers Remij en De Reus over de activiteiten van zijn handelshuis. De zaken gingen niet voorspoedig en zullen hem zeker zorgen hebben gebaard. Meermalen schreven de zaakwaarnemers over de ‘schrane cas’ die het soms nodig maakte om geld te lenen. Als de bevriende handelsrelatie D’Arripe daar niet toe bereid was geweest, ‘zou het er slegt uitgezien hebben’.¹⁷ Remij en De Reus gaven ook ander nieuws door. Zo vertelden ze over de geruchten die bij de sociëteit Doctrina de ronde deden. Er was het gerucht dat door de slechte economische situatie enkele gerenommeerde bankiers- en handelshuizen ‘hunne zaaken zullen laten aflopen!’¹⁸ Verder meldden ze dat de Franse douaniers zeer lastig waren.¹⁹

Ook verschillende handelsrelaties berichtten Gogel over het ergerniswekkende gedrag van de douaniers, een ‘hebzuchtige bende’ die fooien afdwong.²⁰ Het wan-gedrag leidde in september 1810 tot ongeregelde heden.²¹ Later namen de opstandigheden als gevolg van het optreden van Franse douaniers, belastingambtenaren en soldaten nog toe.²² Uit de berichten kon Gogel echter opmaken, dat er geen politieke oproerigheid was, gericht tegen de Inlijving als zodanig. Bij de elite heerste vooral gelatenheid. Van een breed gedragen nationaal verzet was nog weinig te bespeuren. Toch waren de Fransen onzeker. Direct na de inlijving had Napoleon aan Lebrun bericht dat hij op korte termijn de Hollandse departementen wilde bezoeken.²³ In verschillende steden waren al voorbereidingen getroffen. Medio augustus was het bezoek echter plotseling afgelast. Er was geen officiële reden opgegeven, maar gefluisterd werd dat Napoleon bang was voor een moordaanslag tijdens het bezoek.²⁴ Voor Gogel was de afgelasting een teleurstelling, hij had gehoopt mee te kunnen reizen en zijn gezin terug te kunnen zien.²⁵

Er gingen verhalen rond over de grote invloed van Gogel. Allerlei benoemingen van Nederlanders op het terrein van de belastingen zouden op zijn voorspraak tot stand zijn gekomen. Gogel betoogde echter dat hij weinig invloed had: ‘Intuschen geloof ik wel dat zelfs eenige onser landgenoten, die hier zijn, in de dwaling zijn dat ik meer doen kan als werkelijk waar is, omdat ik ongezoekt zeer geaccueilleerd en welgezien ben.’²⁶ Dat laatste was volgens hem vooral een gevolg van zijn vrijmoedigheid. ‘Het hovelingschap is mijn zwak niet, vleyen is beneden mij, en ik

16 Remij en De Reus aan Gogel, 30 augustus 1810.

17 Remij en De Reus aan Gogel, 20 resp. 28 september 1810.

18 Remij en De Reus aan Gogel, 10 oktober 1810.

19 Remij en De Reus aan Gogel, 21 september 1810.

20 Ermerins aan Gogel, begin oktober 1810, NA, Gogel, inv.nr. 135, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1461-1463.

21 Joor, *De Adelaar en het Lam*, 440.

22 Uitterhoeve, *Koning, keizer, admiraal*, 222.

23 Colenbrander, *Inlijving en opstand*, 127.

24 Joor, *De Adelaar en het Lam*, 504.

25 Gogel aan Canneman, 4 augustus 1810.

26 Gogel aan Canneman, 26 oktober 1810, ook in *BW*, 553-554.

schrijf het dus meer aan de rondheid en ongedwongene vrijpostigheid toe, dat men van mij houd. Al is zomtijds de waarheid wat hard, men komt er het verste mee.' Hoewel het hovelingschap Gogel niet lag, kon hij toch bij de zondagse audiënties van de keizer niet wegblijven. Dat vergde lange ritten als Napoleon in Fontainebleau verbleef.

Gogel probeerde een versoepeling van het Continentale Stelsel te bewerkstelligen. In een kritische brief aan minister Montalivet van Binnenlandse Zaken beoogde hij dat paradoxaal genoeg Engeland het enige land was dat van de handelsblokkade profiteerde.²⁷ Het Continentale Stelsel had de handel met schepen van neutrale landen vernietigd, Engeland had een handelsmonopolie kunnen vestigen door zich op de smokkelhandel naar continentaal Europa toe te leggen. Daardoor mislukte Napoleons poging om Engeland economisch te isoleren. Gogel noemde later in zijn *Memoriën* de smokkelhandel wat sarcastisch 'goed georganiseerd', 'trouw bediend' en 'de meest solide van allen'.²⁸ Bij het inlijvingsdecreet was als compensatie voor het wegvallen van de handel op Engeland aan de Hollandse departementen de openstelling van het overige deel van het keizerrijk toegezegd, maar door de continuering van allerhande interne douanebelemmeringen kwam daar niets van terecht. In het Franse belang werden zelfs verschillende besluiten genomen die de nadelen van de blokkade op de ingelijfde en bondgenootschappelijke volken afwentelden.²⁹ Pas per 1 oktober 1812 werd de Franse markt door een opheffing van de douanegrens opengesteld.³⁰

VOORBEREIDING VAN HET ORGANIEKE DECREET

Begin augustus 1810 waren alle 30 leden van de Hollandse Commissie in Parijs gearriveerd. Gogel zag er onder meer een aantal oud-ministers terug, namelijk Van Maanen, Ver Huell, Mollerus en Van Leyden, en ook Voûte en Six van Oterleek. Op 4 augustus kwam de commissie voor het eerst bijeen onder voorzitterschap van Gaudin, minister van financiën, gesecondeerd door de ministers Montalivet en Mollien. Er waren drie secties ingesteld. Gogel werd voorzitter van de sectie financiën, Van Maanen van de sectie bestuur en Ver Huell van de militaire sectie. Gaudin zette de taak van de commissie uiteen en noemde zoals verwacht voor de sectie financiën de belastingen en de publieke schuld als de twee belangrijkste onderwerpen.³¹ De commissieleden konden slechts adviseren, ze waren geen vertegenwoordigers van een natie en konden dus niet onderhandelen.

Naast het advieswerk hadden Gogel en zijn collega's representatieve verplichtingen. Zo waren bij een diner bij minister Mollien op zijn buitenplaats in het Bois

27 Gogel aan Montalivet, 7 augustus 1810, in: *GAGN*, deel 6, band 2, 1427-1430, aangehaald in Brugmans, *Paardenkracht en mensenmacht*, 37.

28 Gogel, *Memoriën*, 71.

29 Uitterhoeve, *Koning, keizer, admiraal*, 223.

30 Brugmans, *Paardenkracht en mensenmacht*, 39.

31 Procès-verbal de la première séance du Conseil, 4 augustus 1810, NA, Gogel, inv.nr. 131.

de Boulogne naast Gogel een aantal andere Nederlanders aanwezig, onder wie Van Maanen en Mollerus. Mollien was vriendelijk en onderhoudend, ‘de Minister heeft zeer veel op met Gogel ook met Six, die reeds braaf met hem gewerkt hebben; – en Gogel is over Mollien ook zeer tevreden; deeze is een man van jaren, zeer bedaard en eenvoudig van manieren.’³² Het diner was ‘familiair’, de vrouw en de moeder van Mollien hielpen met het ontvangen van de gasten. Na het eten werd op de buitenplaats gewandeld.

Een hoogtepunt was de verjaardag van Napoleon op 15 augustus. De leden van de Hollandse Commissie namen deel aan een audiëntie bij de keizer in de Tuilerien en woonden de volgende dag in het paleis St. Cloud een toneelvoorstelling bij. Aansluitend sprak Napoleon ruim anderhalf uur met Gogel en een aantal van zijn collega’s.³³ De keizer liet zich daarbij ontvallen dat hij er spijt van had dat hij destijds Schimmelpenninck door Lodewijk Napoleon had vervangen, die vervolgens allerlei stommiteiten had begaan.³⁴ Als voorbeeld noemde Napoleon de verplaatsing van de regeringszetel van Den Haag naar Amsterdam.³⁵ Deze opmerking kon geïnspireerd zijn door een kritische memorie van het gemeentebestuur van Den Haag die hij juist had ontvangen.³⁶ Het begrip van de keizer voor de Haagse kritiek ging echter niet zover dat hij zijn eerdere besluit om Amsterdam tot derde hoofdstad van het keizerrijk aan te wijzen – na Parijs en Rome – ongedaan maakte. Wel zou hij ter compensatie het keizerlijk gerechtshof in Den Haag vestigen.

Op zondagochtend 19 augustus bezochten Gogel en de zijnen opnieuw een audiëntie in het paleis St. Cloud. Bij de avondontvangst was er een levendig gesprek in kleinere kring met de keizer, ‘welke distinctie naar wij vernemen, zeer groot en bijzonder is en maar aan weinigen te beurt valt’, met onder anderen Gogel, Van Maanen, Ver Huell, Six en Voûte. Gogel kon nog eens zijn deskundigheid laten blijken. Napoleon vroeg namelijk vooral naar economische onderwerpen, zoals de Bank van Amsterdam, het muntwezen en leningsvoorwaarden.³⁷

Na Gogel werd begin september ook Van Maanen tot staatsraad benoemd. Hij liet zich door Gogel graag vertellen dat het een opstapje zou kunnen zijn naar een belangrijk ambt in Holland. Omdat Gogel intussen toch hoop had gekregen snel naar het vaderland te kunnen terugkeren was hij ‘geheel en al van zyn plan afgegaan om alhier dadelyk een huis te huren, en zyne familie te laten overkomen; waarvan hy, in het begin, wat al te voorbarig gesproken had.’³⁸ Toch zag het Hollandse gezelschap in september in dat het nog wel enige tijd in Parijs moest blijven. Het kreeg behoefte aan een vaste plaats voor onderlinge ontmoetingen en richtte een sociëteit op, ‘waarvan wy allen Leden zijn [...] wy zyn daar geheel op

32 Van Maanen aan zijn vrouw, 1 augustus 1810, ook aangehaald in Kluit, *Van Maanen*, 297.

33 Van Maanen aan zijn vrouw, 17 augustus 1810, ook aangehaald in ibidem, 313.

34 Aantekening van Elout, augustus 1810, NA, Elout, inv.nr. 185, ook in GAGN, deel 6, band 1, 57-58; dagboeknotitie van Van Maanen, 16 augustus 1810, NA, Van Maanen, inv.nr. 442.

35 Dagboeknotitie van Van Maanen, 16 augustus 1810; Andriessen, ‘Installatie van het Keizerlijk Gerechtshof’, 66.

36 Lebrun aan de keizer, 27 juli 1810, aanbiedingsbriefje bij memorie van gemeentebestuur van Den Haag, in: GAGN, deel 6, band 1, 23-25.

37 Van Maanen aan zijn vrouw, 23 augustus 1810, ook aangehaald in Kluit, *Van Maanen*, 314.

38 Van Maanen aan zijn vrouw, 1 september 1810.

Afb. 19 Keizer Napoleon in zijn studeerkamer in de Tuilerieën, door Jacques-Louis David, ca. 1812, National Gallery of Art, Washington, D.C., A34961.

zijn Hollandsch en drinken er ons kopje thee'.³⁹

Intussen werkten de secties van de commissie hard aan hun adviezen. In zijn schaarse correspondentie met het vaderland liet Gogel over zijn werk weinig los. Canneman klaagde dat hij niets te horen kreeg, maar Gogel wist dat de vertrouwelijkheid van brieven niet gewaarborgd was, hij kende de activiteiten van de geheime politie en censuur in Parijs. Hij vertelde in zijn correspondentie dan ook niets over zijn werk en velde zeker geen politieke oordelen.

Hoewel de commissieleden geen officiële vertegenwoordigers waren, kwamen ze wel op voor hun land. Gogel zag niet in waarom het Franse belastingstelsel beter zou zijn dan het door hem ontworpen stelsel, maar begreep wel dat in het kader

³⁹ Van Maanen aan zijn vrouw, 17 en 20 september 1810, ook aangehaald in Kluit, *Van Maanen*, 320.

van de 'réunion' niet te ontkomen was aan de Franse belastingen. Invoering per 1 januari 1811, zoals het inlijvingsdecreet bepaalde, ging hem echter te snel. De Nederlandse ambtenaren hadden volgens hem meer tijd nodig om zich op het Franse systeem in te stellen. Weliswaar waren de uitgangspunten van beide stelsels globaal dezelfde, maar in de uitvoering waren er veel verschillen.⁴⁰ Gogel gebruikte als tactisch argument dat de schatkist de extra 15 miljoen frank van het Nederlandse stelsel moeilijk kon missen. De uitgaven van de jaren 1810 en 1811 van de Hollandse departementen konden niet voldoende worden gedekt uit de lagere belastingopbrengsten die het Franse stelsel met zich mee zou brengen. Wel wilde Gogel snel enkele aanpassingen die het mogelijk zouden maken om de tolgrens tussen Frankrijk en het gebied van de ingelijfde departementen op te heffen. Ook beseftte hij dat het volk uitkeek naar de lagere tarieven van het Franse stelsel. Hij adviseerde een voorlopige handhaving van het Hollandse stelsel met een aantal modificaties en een lichte neerwaartse aanpassing van de tarieven.

De keizer wilde zich van zijn goede kant laten zien en beklemtoonde tegenover Gogel en Van Maanen dat 'Holland eene grootmoedige behandeling waardig was'.⁴¹ In weerwil van het inlijvingsdecreet zei hij bij een overleg in de Conseil d'État dat voor nieuwe zaken meer tijd nodig was, omdat hij geen Franse ambtenaren in Holland wilde. Dat was een nogal onwaarachtige opmerking, gezien het grote aantal Franse ambtenaren dat al in de Hollandse departementen was. Hoe dan ook, toen het beraad over het tempo van de invoering der Franse belastingen ging, zei hij meer waarde te hechten aan de woorden van Gogel dan aan die van zijn eigen ambtenaren.⁴²

De tiërcering was de andere belangrijke maatregel uit het inlijvingsdecreet.⁴³ In het vaderland schreef Saportas aan Lebrun, dat Gogels belastingstelsel met zijn hogere inkomsten de tiërcering overbodig maakte.⁴⁴ Mocht men toch aan de maatregel vasthouden, dan stelde hij een verlaging van de rente tot de helft voor in plaats van tot een derde, door de schuld op te delen in een actief deel met rente en een inactief deel zonder rente. Gogel koos in Parijs een andere lijn dan Saportas, hij adviseerde om een flink aantal uitzonderingen te maken voor gasthuizen en andere liefdadigheidsinstellingen, aangezien de rente drie kwart van het inkomen van deze instellingen uitmaakte.⁴⁵

Hoewel de maatregel in het vaderland algemeen als verwerpelijk werd gezien, was ze wel onvermijdelijk.⁴⁶ Van de jaarlijkse inkomsten van 42,8 miljoen gulden ging ruim 40 miljoen naar de rentelasten, een onhoudbare situatie. Op de Hollandse kapitaalmarkt had men de tiërcering dan ook al lang zien aankomen.⁴⁷ Mede

40 Elias, 'De invoering van het Franse belastingstelsel in 1812'; Ydema, 'Het algemene stelsel van 1805 en de invoering van Franse belastingen in Holland'.

41 Van Maanen aan zijn vrouw, 17 september 1810.

42 Aantekening Van Lijnden van Lunenburg, lid Hollandse commissie, Jorissen, 'De Commissie van 22 juli 1810 te Parijs', 75.

43 Postma, 'De tiërcering van 1810.'

44 Saportas aan Lebrun, 25 juli 1810, NA, Verheyen, inv.nr. 9, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 830-834.

45 Sillem, *Gogel*, 82.

46 De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 161.

47 Van Zanden en Van Riel, *Nederland, 1780-1914*, 69.

daardoor was ongeveer twee derde van de beurswaarde van de staatsobligaties in ruim een jaar verloren gegaan. Bij de inlijving was na de aankondiging van de tiërcering de koers van de staatsschuld eerst verder tot 9 procent van de nominale waarde gedaald, maar vervolgens was ze weer tot 13,5 procent gestegen, na het bericht dat de achterstallige rente alsnog, hoewel slechts voor een derde, zou worden uitbetaald.⁴⁸

Eind september kregen Gogel en Van Maanen opdracht om in een speciale commissie van de Conseil d'État samen met vier Franse leden een concept van het organieke decreet op te stellen.⁴⁹ Daarbij spanden Gogel en Van Maanen zich onder meer in om de eigen identiteit van de Hollandse departementen zo goed mogelijk te bewaren. Het gebruik van de eigen taal achtten zij essentieel. Een pragmatisch argument daarvoor was dat de beheersing van de Franse taal bij velen gebrekkig was. De commissie stelde voor het Nederlands naast het Frans toe te staan bij rechtbanken, in notarisakten, in bestuurlijke correspondentie en in particuliere geschriften. Deze bepaling kreeg later een plaats in het decreet.⁵⁰

Op 18 oktober tekende de keizer het organieke besluit over de toekomst van de Hollandse departementen dat vergelijkbaar was met de eerdere Staatsregelingen. Bij de belastingen volgde de keizer Gogels advies. De invoering van het Franse belastingstelsel werd verschoven naar 1 januari 1812.⁵¹ Alleen werden wel al per 1 januari 1811 de directe belasting op het meubilair en de accijnzen op zeep en vlees afgeschaft, en werd ook een aantal andere lastenverlichtingen doorgevoerd. Daarmee nam de belastingsom af van 42,8 miljoen gulden in 1810 tot 33,4 miljoen in 1811.⁵² Op het punt van de tiërcering sloeg de keizer het advies van Gogel echter volledig in de wind; er werden geen uitzonderingen gemaakt. Tot Gogels grote teleurstelling werd evenmin de douanegrens tussen de Hollandse departementen en de rest van het keizerrijk opgeheven, hoewel hij daarover intensief had overlegd met minister Montalivet.⁵³ Dat kwam des te harder aan, omdat wel een strenge naleving van het Continentale Stelsel werd verordonneerd. De Engelse goederen die in de Hollandse departementen aanwezig waren, werden zelfs vernietigd.⁵⁴

Het organieke besluit handelde ook over institutionele zaken. De zeven Hollandse departementen werden onderdeel van het Franse keizerrijk. De keizer en zijn ministers in Parijs hadden de volledige zeggenschap. De Hollandse departementen werden echter niet zonder meer aan het keizerrijk toegevoegd, er bleef voorlopig voor de zeven departementen een aantal centrale instanties bestaan. Het gebied behield zo een zekere samenhang en een eigen identiteit. Een gouverneur-generaal zou hoofd van het bestuur over de zeven departementen blijven. Een intendant-generaal voor Binnenlandse Zaken en Financiën zou hem in zijn bestuur-

48 Colenbrander, *Inlijving en Opstand*, 7.

49 De keizer aan Gaudin, 26 september 1810, *Correspondance de Napoléon*, deel 21, 168-167, ook in *GAGN*, deel 6, band 1, 80.

50 Colenbrander, *Inlijving en Opstand*, 15.

51 Elias, 'De invoering van het Franse belastingstelsel in 1812', 221-230.

52 Sickenga, *Geschiedenis der Nederlandsche belastingen*, 10-11.

53 Montalivet aan Gogel, 10 september 1810, in: *GAGN*, deel 6, band 2, 1459-1461.

54 Lebrun aan de keizer, 4 december 1810, in: *GAGN*, deel 6, band 1, 103-104.

lijke taak terzijde staan. Daarnaast zou er een vijftal bestuurders voor waterstaat, politie, douane, publieke schuld en centrale kas komen. Het wachten was nu op de personele invulling van dit bestuur. Zowel in Parijs als in Amsterdam werd hierover druk gespeculeerd, vooral over de positie van Gogel en Van Maanen die hoog in aanzien waren bij de Franse autoriteiten. Bij diners kregen zij steeds ‘de eerste plaatsen aan tafel’ toegewezen.⁵⁵

Omdat het organieke besluit gereed was, werd de Hollandse Commissie in Parijs ontbonden. Aan ieder der leden werd vijfduizend francs toegezegd, een bedrag dat vermoedelijk net genoeg was om uit de kosten te komen. Voor Gogel en nog enige anderen, die hun voorzieningen niet met enkele anderen hadden gedeeld, maar ‘alleen gewoond en gereden hadden’, was het zelfs te weinig.⁵⁶ Ondanks zijn extra inkomsten als staatsraad zat Gogel zo krap bij kas, dat hij niet de wetboeken kon aanschaffen die hij nodig had om de inhoud van het organieke besluit goed te interpreteren. Hij hield zich daarom ook maar ‘fix, want ziek zijn is hier duivelsch duur en dus is het onplaisierig om dit ver van huis te zijn’.⁵⁷

Ook nadat het organieke besluit was gepubliceerd, was Gogel naar Holland toe niet erg open. Hij verontschuldigde zich tegenover Canneman dat hij twee maanden niets van zich had laten horen, maar dat werd nu niet veel anders. Voor het officiële nieuws verwees hij naar het Franse staatsblad *Le Moniteur*, al het andere was volgens hem nog zeer onzeker.⁵⁸ Canneman vond de onzekerheid ‘onaangenaam’. Hij zat elke dag met Appellius over ‘het raadsel’ te praten, waarmee ze de personele invulling van de post van Financiën bedoelden, ‘maar wij gissen in den blinde’.⁵⁹ Voor de functie werd in Amsterdam zowel Gogel als Appellius genoemd. Door zijn aanwezigheid in Parijs en zijn actieve rol daar gooide Gogel hoge ogen, maar ook over zijn eigen toekomst was hij potdicht. ‘Ik wagt nu ook spoedig de personele afdoening van zaken. Of ik er iets mede te doen zal hebben, is mij niet bekend.’⁶⁰ Canneman hoopte dat Gogel snel naar huis zou komen als hij de post van intendant ging bekleden, want er was erg veel te doen. Wat zorgelijk merkte hij verder op: ‘Die post zal zeker goed betaald worden, maar ze zal den bezitter ook dwingen tot representatie en het leven op den Franschen toon, dat is voor u en uw vrouwtje geen riant perspectif.’⁶¹

Pas eind oktober kwam in Parijs een decreet af dat de benoeming van Gogel tot intendant-generaal voor de financiën en de publieke schatkist regelde.⁶² Wegens de zwaarte was de eerder genoemde post van intendant-generaal intussen gesplitst in aparte functies voor Financiën en voor Binnenlandse Zaken.⁶³ Gogel bleef ook (buitengewoon) lid van de Conseil d’État. Direct na zijn benoeming liet Gogel aan

55 Van Maanen aan zijn vrouw, 22 oktober 1810, ook aangehaald in Kluit, *Van Maanen*, 323.

56 Van Maanen aan zijn vrouw, 1 november 1810, ook aangehaald in *ibidem*, 324.

57 Gogel aan Canneman, 26 oktober 1810.

58 Gogel aan Canneman, 19 oktober 1810, NA, Canneman (1930), inv.nr. 3, ook in *BW*, 549-550.

59 Canneman aan Gogel, 20 oktober 1810, NA, Gogel, inv.nr. 135, ook in *BW*, 550-552.

60 Gogel aan Canneman, 26 oktober 1810.

61 Canneman aan Gogel, 1 november 1810, NA, Gogel, inv.nr. 135, ook in *BW*, 554-556.

62 Gaudin aan Lebrun, 1 november 1810, NA, Prins-Stedehouder, inv.nr. 11, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 767.

63 Colenbrander, *Inlijving en Opstand*, 56.

Gaudin weten dat hij snel naar huis wilde om de veranderingen die per 1 januari 1811 zouden ingaan voor te bereiden.⁶⁴ Hij was blij dat hij na meer dan drie maanden afwezigheid eindelijk zijn gezin zou terugzien. Gogel tobde blijkbaar niet over de vraag of hij zijn benoeming tot intendant zou aanvaarden. Hij had al veel tijd gehad om over de nieuwe functie na te denken. Bij het inlijvingsproces wilde hij de belangen en de identiteit van de eigen departementen bewaken.

Wat de overige leden van het bestuur betreft, werd Lebrun gehandhaafd, terwijl de Franse baron d'Alphonse de post van intendant van Binnenlandse Zaken kreeg. D'Alphonse was een gematigd man met veel belangstelling voor zijn nieuwe werkgebied. Gogel was de enige Nederlander in het driemanschap dat de kern van het landelijke bestuur vormde. Van het overige landelijke bestuur maakten nog drie andere Nederlanders deel uit, te weten Voûte als directeur Centrale Kas, Six als directeur publieke schuld en later Mollerus als directeur Waterstaat. Er kwamen Franse bestuurders voor politie (Devilliers du Terrage) en douane (Coquebert-Montbret). Daarnaast werd Van Maanen president van het keizerlijk gerechtshof.⁶⁵ Het vaderlandse element was sterk vertegenwoordigd onder de zeven prefecten, twintig onderprefecten en negenhonderd maires.⁶⁶ De prefecten van de belangrijkste departementen Zuiderzee (ongeveer Noord-Holland/Utrecht) en Monden van de Maas (Zuid-Holland) waren echter afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden, te weten De Celles en De Stassart.

Gogel ontving na zijn benoeming tot intendant vele felicitaties, ook van Appellius die zelf was benoemd tot lid van de Conseil d'État in Parijs en de komende jaren een rol zou vervullen bij de voorbereiding van nieuwe wetgeving.⁶⁷ Appellius liet Gogel weten verheugd te zijn dat de keuze van de keizer voor deze moeilijke post op iemand was gevallen die gezien zijn ervaring hiervoor 'boven de meeste anderen' geschikt was. Met deze vriendelijke, maar gereserveerde formulering maakte Appellius duidelijk dat hij zichzelf op zijn minst even geschikt vond. Hij dacht in de intendant 'een vriend te vinden' waarmee hij als lid van de Conseil d'État in de toekomst kon samenwerken.

Gogel ontving ook een brief van Wiselius die zich eerder tegen de monarchie van Lodewijk Napoleon had gekeerd, maar nu opmerkelijk genoeg Gogel toch feliciteerde met zijn post onder het napoleontische bewind.⁶⁸ Wiselius vertelde Gogel nog dat hij voor de Franse autoriteiten een lijst had opgesteld van allen die de 'Fransche zaak waren toegedaan'.

Na zijn benoeming keerde Gogel terug naar Amsterdam. Appellius droeg al op 1 december 1810 het financiële beheer aan hem over en vertrok de volgende dag naar Parijs.⁶⁹ Voorlopig gingen de bij Financiën werkzame ambtenaren deel uitmaken van Gogels ambtelijke apparaat, de intendance genaamd. Canneman werd als

64 Gogel aan Gaudin, 1 november 1810, NA, Gogel, inv.nr. 132, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1465-1466.

65 Ver Huell werd als vice-admiraal in de Franse marine opgenomen en werd begin 1811 commandant van het oostelijke vlootdeel van het keizerrijk.

66 Rogier, *Eenheid en scheiding*, 271.

67 Appellius aan Gogel, 7 november 1810, NA, Gogel, inv.nr. 135, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1467.

68 Wiselius aan Gogel, 9 november 1810, NA, Gogel, inv. nr. 135, ook in *ibidem*, 1467-1469.

69 Akte van overdracht, 1 december 1810, NA, Gogel, inv.nr. 138.

Afb. 20 Staatsieportret van Alexander Gogel, in het ambtskostuum van de Conseil d'État, door Mattheus Ignatius van Bree, ca. 1812, Rijksmuseum, Amsterdam, SK-A-3136-01.

secretaris-generaal in zijn functie gecontinueerd. Bij de overdracht wees Appelius erop dat de meeste ambtenaren al eerder onder Gogel hadden gewerkt en hij meende dan ook dat de samenwerking tussen intendant en ambtenaren geen probleem zou opleveren. Van zijn kant had Gogel Appelius warm aanbevolen bij Gaudin als 'un homme de toute confiance'.⁷⁰ Veertien dagen later al deed Appelius Gogel verslag van zijn eerste vergadering van de Conseil d'État.⁷¹ Vanuit hun beider functies zouden ze elkaar tijdens de Inlijving op de hoogte houden over de gang van zaken in de beide hoofdsteden.

Als intendant werd Gogel ook president van het Syndicaat van Holland, een nieuw instituut dat zich bezig ging houden met achterstallige belastingen en overheidsschulden.⁷² Medio december 1810 zat hij een eerste vergadering voor van de raad van deze organisatie die dertig leden telde, afkomstig uit de Amsterdamse financiële en bestuurlijke wereld, zoals de welgestelde koopman Wilhem Willink en Willem Joseph van Brienen, de maire van Amsterdam.⁷³ De raad kwam een aantal keren per jaar bijeen. Deze bijeenkomsten hielpen Gogel voeling te houden met deze wereld.

⁷⁰ Gogel aan Gaudin, 30 november 1810, in: *GAGN*, deel 6, band 2, 1469.

⁷¹ Appelius aan Gogel, 14 december 1810, *NA*, Gogel, inv.nr. 26.

⁷² Keizerlijk decreet, 23 september 1810, *NA*, Gogel, inv.nr. 137.

⁷³ Procès Verbal des Séances de Syndicat de Hollande, 13 december 1810, *NA*, Gogel, inv.nr. 137.

GOGEL ALS INTENDANT

De inlijvingsperiode had een tweeslachtig karakter. Aan de ene kant was het bestuur gericht op vernieuwingen.⁷⁴ Een rationele bestuursorganisatie moest gaan zorgen voor een vernieuwend staatkundig kader. De Franse wetboeken werden ingevoerd, evenals een op Franse leest geschoeide rechterlijke organisatie. Het burgerlijk huwelijk deed zijn intrede, en er kwam de verplichting om geboorte en overlijden bij de burgerlijke stand aan te geven. De invoering van de burgerlijke stand bezegelde ook de definitieve opneming van de joden in de natie.⁷⁵ De aanleg van wegen werd aangepakt, het kadaster kwam van de grond en gemeenten gingen werken met begrotingen.

Aan de andere kant verliep de modernisering op vele beleidsterreinen echter met horten en stoten. In principe was het hiërarchische Franse bestuursstelsel rationeel opgezet, maar in de praktijk was het gecompliceerd en werkte het moeizaam.⁷⁶ Bovendien moedigde het Franse systeem na-ijver en rivaliteit tussen verschillende dienstonderdelen aan, wat vaak negatieve effecten had.⁷⁷ Verder waren de Nederlandse bestuurlijke tradities taai, vooral op het departementale en lokale vlak. Ook de laag van landelijke bestuurders met de ambtelijke apparaten van de voormalige ministeries compliceerde uiteraard het strak-hiërarchische bestuurlijke systeem. Zowel de landelijke bestuurders als de departementale prefecten hadden het in Parijs vastgestelde beleid uit te voeren. Een intendant functioneerde weliswaar onder de gouverneur-generaal, maar kreeg ook rechtstreeks opdrachten uit Parijs. De ambtelijke apparaten op landelijk niveau bleven het lopende beleid uitvoeren, in afwachting van de volledige inlijving die geleidelijk werd doorgevoerd. De interpretatie van het Parijse beleid kon tot meningsverschillen tussen landelijke bestuurders en prefecten leiden. Ook bracht de discussie over de 'snelheid van inlijving' conflicten tussen de Parijse, landelijke en departementale bestuurslagen met zich mee. Er was geen coherente Franse 'inlijvingsstrategie'.⁷⁸

Zo leverde het gecompliceerde bestuursstelsel veel verwarring op over een onderwerp dat Gogel na aan het hart lag, maar dat nu buiten zijn competentie lag, namelijk de vrijheid van bedrijf en beroep.⁷⁹ In Frankrijk bestond al langer een systeem van algehele bedrijfsvrijheid. Na bestudering van het Hollandse gildewezen gaf D'Alphonse, die dit onderwerp in portefeuille had, aan de prefecten de opdracht om Gogels corporatiewet van 1808 uit te voeren, die de gilden verving door corporaties. Minister Montalivet stemde daar enkele weken later mee in. Naar aanleiding van klachten, onder anderen van Gogel afkomstig, dat in Amsterdam de oude gilden toch gehandhaafd werden, wilde prefect De Celles met een drastisch afschaffingsbesluit een volledig einde maken aan zowel gilden als corporaties. Hij

74 Aerts, 'Een staat in verbouwing', 52.

75 Rogier, 'Uit verdeeldheid tot eenheid', 258.

76 Woolf, *Napoleon's Integration*, 42, ook aangehaald in Lok, *Windvanen*, 84.

77 Naber, *De inlijving*, 76-77.

78 Van der Burg, 'Burgemeester in oorlogstijd', 113.

79 De Boer, 'De ondergang der Amsterdamsche gilden (slot)', 241-245; Wiskerke, *De afschaffing der gilden*, 193-203.

deed een beroep op de Franse patentwet die op 1 januari 1812 ook in de zeven Hollandse departementen was ingevoerd en die onbepaalde bedrijfsvrijheid verordonneerde. Er ontstond daarna een langdurige bestuurlijke strijd tussen De Celles en de Amsterdamse maire Van Brienen, die het afschaffingsbesluit bestreed. Beide bestuurders wendden zich tot minister Montalivet. Deze gaf De Celles ongelijk, maar de prefect handhaafde zijn afschaffingsbesluit en ging bij de minister in beroep. De strijd verzandde in de Parijse bureaucratie. Zo was aan het einde van de inlijvingsperiode de situatie voor het gildewezen verwarder dan ooit.

Evenmin kwam bij de armenzorg het beeld van een rationeel georganiseerd bestuur met de werkelijkheid overeen. Daar hielden de kerkbesturen hardnekkig veranderingen tegen. Zelfs een gezamenlijke aanpak op lokaal niveau die tijdens de Inlijving was voorzien, kwam niet tot stand.⁸⁰ Ook de maatregelen onder Lodewijk Napoleon om via een wijziging van de eigendomsverhoudingen de ontwikkeling van de omvangrijke woeste gronden aan te pakken, raakten tijdens de Inlijving in het slop.⁸¹ Bij gemeentebegrotingen deden zich tussen de verschillende bestuurslagen tal van fricties voor.⁸² Een laatste voorbeeld is het uniforme, gestandaardiseerde systeem van maten en gewichten. Een dergelijk stelsel had Gogel in 1807 warm aanbevolen bij Lodewijk Napoleon en vervolgens waren daartoe wel belangrijke stappen gezet, maar tijdens de Inlijving bleef de situatie ondanks enkele wettelijke maatregelen toch nog onoverzichtelijk.⁸³

Thorbecke meende dat de Inlijving sterker en meer beslissend had bijgedragen aan de modernisering van ons land dan de periode na 1813.⁸⁴ Bij deze vaak aangehaalde uitspraak moet wel een kanttekening worden geplaatst. Thorbecke kende als jurist vooral betekenis toe aan de invoering van de nieuwe wetboeken. Wie echter meer kijkt naar de concrete beleidsterreinen waar Gogel ervaring mee had, krijgt de indruk dat tijdens de Inlijving vooral vernieuwingen bestendig werden die al onder de Bataafse Republiek, Schimmelpenninck en het koninkrijk Holland waren ingevoerd. De Inlijving voegde daar ondanks de pretenties van het Franse bestuursstelsel soms weinig meer aan toe, terwijl ook vele zaken in het slop raakten. Voor de institutionele vernieuwing tijdens de Inlijving is zelfs wel de term mislukking gebruikt.⁸⁵ Hetzelfde geldt voor het opgaan van de Hollandse departementen in de Franse natie, de Inlijving versterkte zelfs het Nederlandse nationale bewustzijn.⁸⁶

Evenals het bestuursstelsel was het politieke bewustzijn tijdens de Inlijving tweeslachtig. Gogel, Van Maanen, Appellius en vele anderen traden zonder scrupules in dienst van de keizer. De overgrote meerderheid van de bestuurlijke elite voegde zich in de Franse heerschappij. Zelfs Schimmelpenninck gaf zich gewonnen aan de keizer die hem in 1806 verwijderd had van zijn post van raadpensionaris. Hij had zich toen verbitterd teruggetrokken op zijn landgoed in Overijssel. Nu ac-

80 Melief, *De strijd om de armenzorg*, 84-90.

81 Knippenberg, 'De fysieke kant van het land', 84.

82 Boels, 'Gemeentefinanciën op het Groninger platteland, 1808-1813'.

83 Maenen, *De invoering van het metrieke stelsel*.

84 Thorbecke, *Historische schetsen*, 152.

85 Lok en Van der Burg, 'The Dutch Case', 107.

86 Aerts, 'Een staat in verbouwing', 52.

cepteerde Schimmelpenninck de functie van senator waarvoor hij bij tijden in Parijs moest verblijven en zelfs de grafelijke titel.⁸⁷

Toch waren er enkelen die weigerden om zich te voegen en die steeds grotere bezwaren kregen tegen het despotisme. Dat gold bijvoorbeeld voor de radicale oud-patriot Wiselius die aanvankelijk – getuige zijn felicitatiebrief aan Gogel – toenadering had gezocht. Ook zijn geestverwant Valckenaer die tal van persoonlijke adviezen aan Lodewijk Napoleon had gegeven, wenste tijdens de Inlijving niets te maken te hebben met het napoleontische regiem. Aan de andere kant van het politieke spectrum behoorde Van Hogendorp tot een klein aantal overtuigde orangisten dat vanaf 1795 buiten het bestuur was gebleven. Hij had daarover naderhand onder Lodewijk Napoleon wel eens gearzeld, maar tijdens de Inlijving hield hij zich geheel afzijdig van het bestuur.

Ook sommige bestuurders en ambtenaren hadden bezwaren tegen het napoleontische bewind. Kraijenhoff en Röell hadden het als minister onder Lodewijk langer uitgehouden dan Gogel. Kraijenhoff had als minister van Oorlog in opdracht van de koning plannen opgesteld voor de verdediging van Amsterdam bij een eventuele inval van Franse troepen. De keizer verweet hem dat en Lodewijk had hem in maart 1810 moeten ontslaan. Tijdens de Inlijving had Kraijenhoff een moeizame verhouding met de keizer; hij hield zich als militair ver van bestuurlijke werkzaamheden.⁸⁸ Röell kreeg kort na de inlijving ontslag als minister. Pas na grote aandrang van Lebrun aanvaardde hij in 1812 in Amsterdam een onbelangrijke, lokale functie. Falck had genoeg van zijn ambtelijke werkzaamheden, het opruimen van achterstallige vorderingen van het voormalige ministerie van Marine en Koloniën. Dat karwei was nog niet geheel afgerond, toch ‘gevoelde ik dat het tijd was van biesen pakken’ en met hulp van Gogel kreeg hij ontslag. Daarna weigerde hij alle aangeboden posten.⁸⁹

Gogel bleef als intendant de gevangene van zijn dilemma tegenover het Franse keizerrijk, net als in zijn adviesfunctie in Parijs. Napoleon was het symbool van modernisering, maar het opgeven van de zelfstandige eenheidsstaat betekende een teleurstelling voor Gogel. Hij moest afstand doen van zijn eigen belastingstelsel, waar hij zo trots op was, en moest de invoering van de Franse belastingen gaan voorbereiden.

Als intendant kende Gogel weinig voldoening, hoewel hij in aanzien stond bij de keizer. De keizer benoemde hem begin 1811 tot officier van het Legioen van Eer en enkele maanden later tot commandant in deze orde.⁹⁰ Gogels macht was echter beperkt; hij was ondergeschikt aan twee Franse ministers, Gaudin (Financiën) en Mollien (Schatkist). Keizer, Conseil d'État en ministers in Parijs bepaalden de wetgeving. Alleen bij de uitvoering had hij enige handelingsvrijheid. Daar had hij echter ook nog te maken met zijn collega's van het landelijke bestuur, met de machtige prefecten in de Hollandse departementen en met de in Nederland ge-

87 Hagen, *President van Nederland*, 292.

88 Uitterhoeve, *Kraijenhoff*, 239-265; Van Leeuwen-Canneman, 'Willem Fredrik Röell'.

89 Colenbrander (ed.), *Gedenkschriften Falck*, 65; Van der Horst, *Anton Reinhard Falck*, 133.

90 Besluiten van 5 januari en 30 juni 1811, NA, Gogel, inv.nr. 1.

stationeerde Franse ambtenaren.

Hoewel Gogel zelf in de jaren 1805-1806 in weinig tijd een belastingstelsel uit de grond had gestampt, was zijn adagium nu 'rustig aan' bij het omzetten van zijn eigen stelsel in het Franse belastingsysteem. Al snel kwam Gogel onder druk om toch sneller een ommezwaai naar het Franse stelsel te maken. Zo schreef Devilliers, de directeur politie in februari en maart 1811 in enkele brieven aan Parijs, dat Gogels politiek 'funeste au système de la réunion' was. Volgens de politiedirecteur hield Gogel vast aan zijn eigen stelsel uit eigenbelang, waaraan hij de belangen van zijn land opofferde. De geheim agent Gateau had eerder gesuggereerd dat Gogel zich als minister van Financiën onder Lodewijk Napoleon persoonlijk verrijkt had. Hij omschreef Gogel zelfs als een 'un agent anglais', die werd betaald door orangistische opdrachtgevers.⁹¹ Ook in het politierapport van Devilliers dook weer de verdachtmaking op, dat Gogel 'immensément riche' was, maar dat hij een 'pauvreté ridicule' voorwendde, terwijl hij nota bene als publieke functionaris een handelshuis aanhield. Gogel had destijds ook Lodewijk gesterkt in het ontwijken van het Continentale Stelsel.⁹² Gogels bestuurlijke positie was echter sterk en kwam door de zwartmaking in de politierapporten niet in gevaar.

Zijn defensieve opstelling bleek ook toen Gogel op 1 maart 1811 als staatsraad de installatie van het keizerlijk gerechtshof verrichtte.⁹³ Hij zwaaide bij die plechtige gelegenheid plichtmatig lof toe aan de keizer en de nieuwe wetten, maar benadrukte ook dat de integratie met Frankrijk nog veel moeite zou kosten. Hij constateerde verder dat Holland nooit een slechte rechtspraak had gehad, hoewel dat meer te danken was aan de mannen die haar uitoefenden dan aan de wetten. Hij prees verder het werk dat onder Lodewijk Napoleon al was gemaakt van nieuwe wetboeken, dat de overgang naar het Franse stelsel zou vergemakkelijken. Ook Van Maanen sprak waardierend over de Hollandse rechtspraktijk. Beiden verdedigden de Hollandse instituties en sloegen een andere toon aan dan de uit Brussel afkomstige procureur-generaal Beyts die met de reorganisatie van de rechterlijke organisatie belast was en scherpe kritiek op de bestaande Hollandse rechtspraak uitte. Overigens zag Gogel als niet-jurist blijkbaar nogal tegen de plechtigheid op. Hij schreef aan Van Maanen: 'Ik zit op myn aanspraak te kaauwen, dit is een moeyelyk ding.' In een volgend briefje vroeg hij: 'Lees eens of ik zo volstaan kan met myne aanspraak bij de installatie – en zeg my of gy ook ergens bedenkingen in vind en of er ook in gelogen word? Zeg my ook of gy niet denkt dat ik er aan u en aan Beyts ook een afzonderlyk Complimentje maken moet?'⁹⁴

Een meningsverschil tussen aan de ene kant Gogel en Appellius en aan de andere kant de Conseil d'État in Parijs over de confiscatie van kerkelijke goederen leidde tot vele verwickelingen. Sinds 1789 was het Franse beleid gericht op ontei-

91 Note remise par M. Gateau, sur plusieurs Hollandais marquans, 30 juli 1810, in: *GAGN*, deel 6, band 1, 26-42.

92 Devilliers aan Savary (minister van politie), 9 februari, resp. 5 maart 1811, in: *ibidem*, 531-532, resp. 538-539.

93 Dossier over de installatie van het keizerlijk gerechtshof, NA, Gogel, inv.nr. 138; Kluit, *Van Maanen*, 345-350; Andriessen, 'Installatie van het Keizerlijk Gerechtshof.'

94 Gogel aan Van Maanen, twee ongedateerde briefjes, eind februari 1810, NA, Van Maanen, inv.nr. 47.

gening van het bezit van kloosters, kerken en geestelijke ridderorden.⁹⁵ Aanvankelijk had Gogel in januari 1811 een voorlopig beslag gelegd op de bezittingen van enkele abdijen en een klooster in het oosten van het land.⁹⁶ Hiermee had Gogel na eerdere pogingen onder Lodewijk Napoleon de bal van de confiscatie van de kerkelijke goederen opnieuw aan het rollen gebracht. Complicaties ontstonden, doordat de Conseil d'État in Parijs bij de voorbereiding van een keizerlijk besluit over de confiscatie van kerkelijke goederen ook de zogenaamde Utrechtse kapittels en de Duitse Orde betrok. Naar hun oorsprong ging het hierbij om kerkelijke instellingen, maar ze hadden zich ontwikkeld tot particuliere organisaties met een verzekering karakter.⁹⁷ Deze conclusie was voor de kapittels bevestigd in een besluit van Lodewijk Napoleon van 1808 dat bepaalde dat ze volledig werden gehandhaafd.⁹⁸ De Utrechtse kapittels en de Duitse Orde werden in januari 1811 dan ook niet genoemd in de rapportage van Gogel ter voorbereiding van een keizerlijk besluit.⁹⁹ Appelius signaleerde echter dat Lebrun die het rapport met een toelichting had doorgezonden 'de zaak niet goed begrepen had' en bij vergissing de Utrechtse kapittels wel had genoemd.¹⁰⁰ Daarop wilde de Conseil d'État ze evenals de Duitse Orde in een confiscatievoorstel betrekken, ondanks bezwaren van Appelius. Deze bracht aan Gogel verslag uit over zijn strijd in de Conseil d'État in Parijs. Uit de tekst valt af te leiden dat Gogel zijn bezwaren deelde en dat Appelius hem als een medestander zag. 'Al wat ik gedaan heb om de kapittels te behouden was vruchteloos, zij worden nationaal zoals ook de Duitse commanderie in Holland'.¹⁰¹ Uit het verslag blijkt verder dat Appelius na het beraad in de Conseil ook de opheffing van de Duitse Orde als een voldongen feit zag, zodat Gogel het keizerlijke besluit niet alleen op de kapittels van toepassing verklaarde, maar ook op de Duitse Orde.¹⁰² De kapittels legden zich bij het besluit neer, maar de Duitse orde tekende bezwaar aan. De keizer beschikte in oktober 1811 negatief over het bezwaarschrift, maar kende wel schadevergoedingen toe. Daarna werd het nog een bewerkelijk dossier voor Gogel, het was opnieuw een voorbeeld van de fricties tussen de bestuurslagen in het Franse bestuursmodel. Commandeur Bentinck van de Duitse Orde deed voor de afwikkeling vele malen een persoonlijk beroep op de intendant. Gogel had sympathie voor de adellijke 'ouden heer', maar kon weinig voor hem doen, omdat 'mijne macht tekort schiet'.¹⁰³ Het beheer van de goederen was bij Domeinen ondergebracht. Nog slechts een klein deel was verkocht toen de liquidatie als gevolg

95 De Bruin, *Bedreigd door Napoleon*, 389.

96 Gogel aan Lebrun, 21 januari 1811, NA, Prins Stedehouder, inv.nr. 30.

97 De Bruin, *Bedreigd door Napoleon*, 398-406.

98 Decreet Lodewijk Napoleon van 29 juli 1808, NA, Staatssecretarie Lodewijk Napoleon, inv.nr. 141.

99 De Bruin, *Bedreigd door Napoleon*, 391-392.

100 Appelius aan Gogel, 2 februari 1811, NA, Gogel, inv.nr. 26.

101 Appelius aan Gogel, 22 februari 1811, NA, Gogel, inv.nr. 138, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1470. Zie ook nog Duitse orde aan de keizer, maart 1811, in: *GAGN*, deel 6, band 1, 135-137.

102 Besluit Napoleon, 27 februari 1811, NA, Canneman (1904), inv.nr. 20. De Bruin bestempelt Gogel als een scherpshijper omdat deze in het decreet las dat ook de Duitse Orde moest worden opgeheven, terwijl daar in het voorbereidingstraject geen sprake van was, De Bruin, *Bedreigd door Napoleon*, 404. De Bruin maakt echter geen melding van de brief van Appelius aan Gogel van 22 februari 1811, waaruit blijkt dat Appelius na het beraad in de Conseil d'État de opheffing van de Duitse Orde als een voldongen feit zag.

103 Gogel aan Canneman, 11 juni 1813, ook in *BW*, 598-600.

van de omwenteling in november 1813 werd beëindigd.¹⁰⁴

Voor Gogel zal het een schok zijn geweest dat de keizer begin maart 1811 aan minister Gaudin liet weten, dat hij het Franse belastingstelsel toch zo snel mogelijk in de Hollandse departementen wilde invoeren.¹⁰⁵ Blijkbaar was hij zijn woorden in de Conseil d'État van medio 1810 over een zorgvuldige voorbereiding vergeten. Gogel deed nog een poging tot uitstel en schetste in een uiterst omzichtige brief twee opties, namelijk invoering van het Franse stelsel per 1 januari 1812 of nog twee jaren respijt. De tweede optie, de voortzetting van de voorlopige handhaving van het Hollandse stelsel met nieuwe modificaties, 'laisser les impôts sur le pied existant avec les modifications', kreeg van Gogel veel aandacht en was erg gedetailleerd uitgewerkt.¹⁰⁶

De keizer vond het bespottelijk als Holland zijn afzonderlijke belastingstelsel permanent zou behouden.¹⁰⁷ Blijkbaar schreef hij deze mening aan Gogel toe, hoe omzichtig deze zijn brief ook had geformuleerd. Appellius probeerde Gogel over te halen de invoering van het Franse stelsel zoveel mogelijk te vervroegen. Zonder het antwoord van Gogel af te wachten, stuurde hij ook een memorie in deze geest aan Gaudin.¹⁰⁸ Appellius wees er fijntjes op dat Gogel in 1805-1806 zijn eigen belastingplan toch ook vrij snel had kunnen uitvoeren. Gaudin begon nu ook druk op Gogel uit te oefenen om het Franse stelsel per 1 januari 1813 en bij voorkeur eerder in te voeren.¹⁰⁹ Intussen sprak Gogel in een brief aan Appellius zich duidelijker voor uitstel uit, hij wilde waarborgen dat de overgang geleidelijk zou plaatsvinden. 'We zullen het eens zijn dat men een gevestigd gebouw even zoo regelmatig behoort af te breken, als men een nieuw daarstelt.'¹¹⁰ Als schrikbeeld had hij de onvoorbereide omzetting van de convooien en licenten in een nieuw stelsel van in- en uitvoerrechten per 1 januari 1811 voor ogen. 'En nu zucht ik sedert zeven maanden om te herstellen wat bedorven is, en de comptabiliteit der ambtenaren regulier te doen afloopen.' In oktober 1811 hakte Napoleon echter de knoop door bij een bezoek aan de Hollandse departementen; hij nam toen het besluit om per 1 januari 1812 het Franse stelsel in te voeren.

Tijdens zijn bezoek nam Napoleon ook een positief besluit over het door Lodewijk Napoleon opgerichte Koninklijke Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten. Het Instituut, dat in 1810 door Lebrun was omgedoopt tot Hollandsch Instituut, legde aan Gogel de financiële problemen voor waarmee het te kampen had. Deze toonde positieve belangstelling voor het Instituut en gaf ook

104 De Bruin, *Bedreigd door Napoleon*, 475.

105 Napoleon aan Gaudin, 9 maart 1811, in: *GAGN*, deel 6, band 1, 125.

106 Gaudin aan Gogel, 15 april 1811, NA, Gogel, inv.nr. 150, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1482-1483; Gogel aan Gaudin, 13 mei 1811, concept, NA, Gogel, inv.nr. 150, ook in Sillem, *Gogel*, 88-106. Gogels brief was moeilijk te interpreteren. Colenbrander merkte terecht op dat Sillem de strekking van deze brief verkeerd begrepen had, *GAGN*, deel 6, band 2, xxvi, het was geen pleidooi voor een snelle overgang naar het Franse belastingstelsel, zoals Sillem meende.

107 Appellius aan Gogel, 16 juli 1811, NA, Gogel, inv.nr. 150, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1487-1488.

108 Appellius aan Gaudin (memorie), 17 juli 1811, in: *ibidem*, 1490-1493.

109 Gaudin aan Gogel, 22 juli 1811, NA, Gogel, inv.nr. 150, ook in *ibidem*, 1488-1490 (met als bijlage de al genoemde memorie van Appellius aan Gaudin, 17 juli 1811).

110 Gogel aan Appellius, 24 juli 1811, NA, Gogel, inv.nr. 150, een relevant gedeelte ook in *ibidem*, 1488 noot.

schriftelijk gedetailleerde aanwijzingen hoe de financiële problemen op te lossen.¹¹¹ Uitkomst gaf het decreet van Napoleon van 21 oktober 1811 dat het voortbestaan regelde door toekenning van een subsidie.¹¹² In 1812 kreeg het Instituut toestemming het Trippenhuis te betrekken. Het Instituut stelde zich tijdens de Inlijving loyaal op tegenover de Franse machthebbers, kritiek bleef binnenskamers en de censuur werd gelaten geaccepteerd.¹¹³

In oktober 1811 zorgde Napoleon eveneens voor het voortbestaan van het Syndicaat van Holland dat een jaar eerder was opgericht. Daarvoor zwaaide Gogel hem naderhand in een rede in de raad van het Syndicaat lof toe. Naar zijn mening vroeg het Hollandse volk zich af of het in zijn doorluchtige Soeverein meer 'les qualités éminentes du Héros ou la profonde Sagesse de l'administrateur' zou bewonderen.¹¹⁴ De raad was op zijn beurt onder de indruk van de lofrede, want er werd een week later in Amsterdam nog over gesproken.¹¹⁵

Niet iedereen toonde zich zo voldaan over het bezoek van de keizer als Gogel. Het bezoek was bedoeld om de verstandhouding met de Nederlanders te verbeteren, maar het werkte eerder averechts, onder meer door het vaak onbeschofte optreden van de keizer bij ontmoetingen met ambtsdragers en de hoge kosten voor de ontvangende gemeenten.¹¹⁶ Voor het bezoek bestond niettemin een enorme belangstelling. De jonge koopman Willem de Clercq schreef cynisch in zijn dagboek dat de Hollanders die nu de keizer toejuichten eerder voor de prins van Oranje hadden geapplaudiseerd, later rond de vrijheidsboom op de Dam hadden gedanst, Schimmelpenninck hadden verwelkomd en voor Lodewijk Napoleon 'leve de koning' hadden geroepen. Bij de meerderheid ging het volgens hem niet om een bevestiging van aanhankelijkheid, maar om gewone nieuwsgierigheid. Dat gold in elk geval voor hemzelf. Hij wilde de man wel eens zien die zich had opgewerkt van gewoon burger tot bezitter van de machtigste troon van Europa.¹¹⁷

Zowel voor Gogel als voor zijn vrouw bracht het bezoek van het keizerlijk echtpaar verplichtingen met zich mee. Zo ontving Gogels vrouw van maire Van Brien de uitnodiging om op een feest ter ere van het keizerlijk echtpaar aanwezig te zijn en om met enkele andere dames de honneurs waar te nemen.¹¹⁸ Dat Gogel in het politieke bestel een zeer vooraanstaande positie had, is ook te zien aan zijn plaats direct naast Lebrun op een schilderij van de intocht van Napoleon in Amsterdam, waarbij maire Van Brien de stadssleutels aan de keizer aanbood. Deze afbeelding van Gogel is een van de weinige die er van hem bekend zijn. De schilder, de vermaarde Mattheus Ignatius van Bree, maakte in dezelfde tijd ook het bekende staatsieportret van Gogel in het ambtskostuum van de Conseil d'État.

111 Proces-verbaal van de vierde Algemene Vergadering van het Hollandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten, gehouden op 26, 27 en 29 augustus 1811, 4, 33-49, NA, Gogel, inv.nr. 123.

112 Van Berkel, *De stem van de wetenschap*, 88-89.

113 Ibidem, 112.

114 Procès Verbal des Séances du Syndicat de Hollande, 27 november 1811, NA, Syndicaat van Holland, inv. nr. 1.

115 Aantekening 9 december 1811, De Clercq, *Dagboek*, deel 2, 65.

116 Joor, *De Adelaar en het Lam*, 513.

117 Aantekening 9 oktober 1811, De Clercq, *Dagboek*, deel 2, 13.

118 Van Brien aan Gogel-Van Hasselt, 26 september 1811, NA, Gogel, inv.nr. 138.

Afb. 21 Intocht van keizer Napoleon in Amsterdam in oktober 1811 door Mattheus van Bree, collectie Amsterdams Historisch Museum. Gogel en Lebrun zijn de twee duidelijk herkenbare figuren op de eerste rij rechts van het paard van Napoleon, Gogel staat half achter Lebrun, K_SA_471_009.

De komst van het keizerlijk echtpaar zette vaart achter de instelling van een *Société de la Charité Maternelle* in Amsterdam, die kraamvrouwen moest ondersteunen. Een keizerlijk decreet van 5 mei 1810 bepaalde dat deze organisatie opgericht moest worden in de grotere steden van het keizerrijk. De echtgenoten van de grote kooplieden van Amsterdam weigerden aanvankelijk toe te treden tot het bestuur, omdat ze met het napoleontische bewind niets te maken wilden hebben.¹¹⁹ In september 1811 ging een twaalftal dames uit de hoogste kringen van Amsterdam, onder wie Gogels vrouw, toch deel uitmaken van een *conseil d'administration*, waarbij iedere dame een arrondissement kreeg toegewezen.¹²⁰ Gogel belaste zich met de correspondentie van zijn vrouw over dit onderwerp, getuige de concepten van haar brieven in het archief, die in zijn handschrift waren opgesteld. Zij was niet gewend om officiële brieven in het Frans te schrijven.

Als gevolg van de per 1 januari 1812 afgekondigde invoering van het Franse belastingstelsel werden de taken van Gogels *intendance* drastisch ingeperkt. Het leidde tot ontslag van velen met wie hij lang en intensief had samengewerkt. Alleen de

119 Naber, *De inlijving*, 56.

120 Prefect departement Zuiderzee aan madame Gogel, 6 september 1811, NA, Gogel, inv.nr. 156.

directe belastingen bleven onder Gogel vallen. Het innen van de indirecte belastingen werd evenals in de rest van het keizerrijk een zaak van de Administratie der Verenigde Rechten, die rechtstreeks onder Parijs viel. Het merendeel van de medewerkers bij deze afzonderlijke belastingorganisatie was Frans.

Het systeem brak niet met de daaraan voorafgaande periode, maar de uitvoering kende wel vele verschillen. Na de belastingverlaging over 1811 leidde de invoering van de Franse belastingen opnieuw tot een belastingverlichting, nu van ca. 4,5 miljoen gulden over het jaar 1812. Meer aandacht dan deze gespreide verlaging trok de invoering van enkele specifieke belastingen. Fabrikanten, winkeliers en verbruikers waren erg tegen de tabaksbelasting, gekoppeld aan het instellen van een staatsmonopolie, dat de productie en verkoop van de tabak regelde.¹²¹ Zelf had Gogel vooral moeite met een nieuwe belasting op deuren en vensters, hij voorzag grote uitvoeringsproblemen. Verder was er veel onvrede over het gedrag van de Franse belastingambtenaren. Hun optreden op het terrein van de indirecte belastingen was vaak inconsequent en willekeurig. Zelfs de prefecten klaagden over het eigenmachtige optreden van de directeuren van de belastingonderdelen.¹²² Ook Gogel uitte in 1812 forse kritiek op een aantal ambtenaren van de Verenigde Rechten in Amsterdam.¹²³ Hij verzette zich met kracht tegen de toegepaste willekeur met de uitspraak dat 'le public hollandais a été toujours accoutumé de n'être tenu qu'à la lettre des lois.'¹²⁴ Zo bleef Gogel zich als intendant van financiën ook meer in het algemeen als een fiscale tussenschakel tussen de Hollandse departementen en Parijs opstellen.

Ook voor andere dan fiscale zaken bleef Gogel – evenals in zijn Parijse tijd – bij de Franse autoriteiten pleitbezorger van de belangen van de Hollandse industrie, handel en beurs. Daarbij kwam hem van pas dat hij in de Franse hoofdstad een aantal ministers goed had leren kennen. Zijn brieven aan Gaudin bevatten vele verzoeken om een speciale behandeling van steden of bedrijfstakken die onder het Continentale Stelsel te lijden hadden. Hij stelde aan Montalivet voor de suikerbieten te bevorderen.¹²⁵ Bij deze brief voegde hij ook een memo van zijn schoonvader Van Hasselt en zijn zwager Joannes, die met de uitvinding van een werktuig, 'waarmee men het vlas zoude kunnen spinnen' wilden meedingen naar een prijs die door de keizer was uitgelooft. Een brief van zijn oude zakenrelatie Saportas met aanbevelingen over de effectenhandel stuurde hij door aan Mollien en Devilliers.¹²⁶

Minder animo had Gogel voor steunverzoeken bij benoemingen. Toen Canne-
man hem vroeg voor een gemeenschappelijke kennis mede-intendant D'Alphonse

121 Elias, 'De invoering van het Franse belastingstelsel', 95.

122 Naber, *De inlijving*, 134-137.

123 Gogel aan Gaudin, 31 januari 1812, concept, NA, Gogel, inv.nr. 139, ook in GAGN, deel 6, band 2, 1498-1499.

124 Gogel aan Gaudin, 23 september 1812 in: ibidem, 1501-1502.

125 Gogel aan Montalivet, 2 april 1811, in: ibidem, 1472-1480.

126 Saportas aan Gogel, z.d. (kort voor 15 april 1811), in: ibidem, 1480-1481; Gogel aan Mollien, 15 april 1811, in: ibidem, 1481-1482, Gogel aan Devilliers, 28 april 1811, in: ibidem, 1482-1485, met concept-artikel van de hand van Gogel, bestemd voor de *Courrier d'Amsterdam* (de *Koninklijke Courant* was in juli 1810 vervangen door dit tweetalige blad).

te benaderen, verzuchtte Gogel dat deze collega hem niet eens had geantwoord na een verzoek voor enkele familieleden: ‘Het is voor mij verd[...] onaangenaam dat de geheele wereld gelooft dat ik maar behoef te kikken om alles te krijgen. [...] Het is onplaisierig om te moeten zeggen dat al die zogenaamde invloed onwaar is, en tenslotte word men noch niet eens geloofd.’¹²⁷ De vraag naar banen was erg groot en zijn invloed gering. Hij twijfelde dan ook erg dat zijn aanbeveling zou helpen, behalve ‘op een kleine plaats, waar welligt niemand anders om de gunst solliciteert’. Overigens had Gogel na zijn tevergeefse verzoek aan D’Alphonse voor zijn familieleden wel de hulp gekregen van minister Gaudin in Parijs.¹²⁸ Het ging om een benoeming van zijn schoonvader tot directeur (régisseur) van de tabaksfabricage te Amsterdam, terwijl zijn zwager de functie van ‘controlleur de fabrication’ kreeg. Het is wel opmerkelijk dat Gogel toegaf, dat hij zijn familieleden uiteindelijk – zij het met moeite – een baantje had kunnen bezorgen.

EEN GRIMMIGER POLITIEKE SITUATIE

Tijdens de Inlijving ontstond er steeds meer afkeer van de Fransen. Dat was een gevolg van verschillende maatregelen, zoals de censuur, de conscriptie, de tiërtering en het Continentale Stelsel. De effecten daarvan werden geleidelijk steeds meer voelbaar. Ook door het optreden van Franse douaniers en belastingambtenaren kreeg Napoleon voor de Hollanders steeds meer de gedaante van een dwingeland en despoot. Op het einde van 1812 werd de politieke situatie grimmiger.

Het karakter van de censuur veranderde tijdens de Inlijving. Gogel was in het verleden zelf mede de aanstichter geweest van een belangrijke breuk in de vrijheid van drukpers. Kort na de staatsgreep van 12 juni 1798 had het tijdelijke Uitvoerend Bewind, waar hij toen deel van uitmaakte, alle schriftelijke oppositie tegen de overheid strafbaar gesteld.¹²⁹ Daarna werd de vrijheid van drukpers verder beperkt, in het bijzonder door een decreet van juli 1806 van Lodewijk Napoleon. Tijdens de Inlijving was er een nieuwe breuk, omdat de censuur toen een totalitair en systematisch karakter kreeg.¹³⁰ Vanaf 1 januari 1811 moesten teksten vooraf worden gekeurd door speciaal daartoe aangestelde ‘censeurs’. Bovendien trof het regiem een maatregel die het aantal kranten aanzienlijk terugbracht. Een en ander leidde tot een sterke verschraling van het maatschappelijk-culturele leven.

Gogel kreeg met de willekeur van de censuur te maken in juli 1811, toen de Amsterdamse priester Schrant twee en halve dag in hechtenis werd gehouden. Men meende in Parijs in een geschrift van Schrant te lezen, dat hij de paus het recht toe-kende wereldlijke vorsten af te zetten, terwijl diens geschrift dat juist aanvocht.

127 Gogel aan Canneman, 2 juli 1812, ook in *BW*, 578-580.

128 Gogel aan Gaudin, 31 januari 1812 (concept), antwoord 8 februari 1812, *NA*, Gogel, inv.nr. 139, aangehaald in *GAGN*, deel 6, band 2, 1498 noot.

129 Huussen jr., ‘Freedom of the press and censorship in the Netherlands’, 120-121, aangehaald in Jensen, *Verzet tegen Napoleon*, 33.

130 De Meij, ‘De grondrechten in het Koninkrijk Holland’, 63; Mathijsen, ‘Manuscriptkeuringen en boekverboden’, 68; Jacobs, ‘Censorship in the Batavian Republic’, 158.

Nadat de dwaling van de censuur was aangetoond, her kreeg Schrant zijn vrijheid, maar mocht hij de stad niet verlaten. Enkele Amsterdamse notabelen hadden in tusschen Gogel gevraagd om te interveniëren. Deze schetste in een brief aan Lebrun Schrant als een verlicht priester en schrijver, waarna Lebrun aan de keizer de vergissing uiteenzette en toestemming kreeg om Schrant de volledige vrijheid terug te geven.¹³¹

Veel onrust bracht de conscriptie of dienstplicht waardoor in de loop van 1811 in de Hollandse departementen meer dan tienduizend jonge mannen werden opgeroepen.¹³² Om Rusland aan te kunnen vallen, was Napoleon begonnen met de opbouw van het grootste leger dat hij ooit had ingezet waaraan ook de ingelijfde departementen hun bijdrage moesten leveren.¹³³ Het leidde in februari en maart 1811 tot de eerste serieuze anti-Franse acties. Deze tegenstand zou niet meer verdwijnen.

De tiërcering was een ingrijpende maatregel die in één klap de inkomens van scholen, weeshuizen, armenhuizen, kerken en andere instellingen aanzienlijk verminderde, terwijl kooplieden massaal failliet gingen.¹³⁴ Hoe noodzakelijk ook, de tiërcering riep veel kritiek op en droeg sterk bij aan de groeiende anti-Franse stemming tijdens de inlijvingsperiode.

Het Continentale Stelsel werd aangescherpt. Gogels kritiek haalde niets uit. Franse douaniers zorgden voor een strenge naleving van het stelsel, zodat de officiële handel over zee vrijwel stil kwam te liggen.¹³⁵ Bovendien had het stelsel neveneffecten. Zo bepleitte Gogel in 1811 dat de Zuid-Hollandse kabeljauwvissers in de IJslandse wateren zouden mogen vissen. Dat werd niet toegestaan, omdat de Fransen vreesden dat deze expedities de bedoeling hadden om het Continentale Stelsel te ontwijken.¹³⁶ Gogel bevestigde het negatieve effect van de maatregelen toen hij later opmerkte: 'Voorheen was oud Nederland de stapel- en marktplaats van de geheele waereld. Het was het nog, meer dan eenige andere, en ondanks alle beletselen, tot de inlijving toe.'¹³⁷

Dat de economische situatie slecht was, merkte Gogel ook in zijn particuliere zaken. Vertrouwde handelspartners konden hun schulden niet meer betalen.¹³⁸ Tot dan had Gogel een handelshuis aangehouden, maar de zaken gingen nu zo slecht, dat hij in 1812 zijn bedrijf moest liquideren.¹³⁹ Zijn handelsrelatie D'Arrripe nam enkele activiteiten over.¹⁴⁰

Financiële motieven brachten Gogel ertoe om Canneman in Den Haag te vra-

131 Gogel aan Lebrun, 27 juli 1811, NA, Gogel, inv.nr. 138, ook in GAGN, deel 6, band 2, 918-919; zie ook Rogier, 'J.M. Schrant en de katholieke herleving', 181.

132 Joor, *De Adelaar en het Lam*, 329.

133 Forrest, *Napoleon*, 251-252.

134 Colenbrander, *Inlijving en Opstand*, 69-70; Van Zanden en Van Riel, *Nederland, 1780-1914*, 96.

135 Van Zanden en Van Riel, *Nederland, 1780-1914*, 95.

136 Schama, *Patriots and Liberators*, 622.

137 Gogel, *Memoriën*, 63.

138 Zie bijv. Ermerins aan Gogel, 11 maart 1811, NA, Gogel, inv.nr. 26.

139 Eigenhandig geschreven levensloop van 11 april 1812, NA, Gogel, inv.nr. 1.

140 Onder meer de uitbetaling van de rente en aflissingen op de hypothecaire lening op plantages in Berbice die eerder 'ten kantore van de heer I.J.A. Gogel plaatsvond', volgens een advertentie in de *Dordrechtse Courant*, 24 december 1812.

gen bij Van der Goes, kanselier van de Orde van de Reünie, te informeren of er al iets beslist was over ‘onse gouden kettingen’.¹⁴¹ Het ging om een massief gouden halsketting die de dragers van grootkruizen van de Orde van de Unie bij plechtige gelegenheden hadden getoond. Toen de Orde van de Unie na de inlijving was omgezet in de napoleontische Orde van de Reünie had Van der Goes bepaald dat de oude kruizen en borststerren moesten worden ingeleverd bij de intendant van Financiën.¹⁴² Over de gouden halskettingen was blijkbaar nog geen besluit genomen. Deze gouden ketting had Gogel in 1808 zelf moeten aanschaffen voor het aanzienlijke bedrag van meer dan 1500 gulden zodat hij verzuchtte: ‘Ik had zo gaarne mijn geld weerom’.¹⁴³ Later zou Gogel de gouden ketting verkopen.¹⁴⁴

Hij merkte verder op dat hij nog dagelijks ‘oude kruisjes’ in ontvangst nam na zijn oproep aan de ridders der Unie om de ordeteken die ze van Lodewijk hadden ontvangen tegen het nieuwe kruis van de Reünie in te wisselen. Hij vroeg Canneman ook aan Van der Goes te vragen wat hij daar mee moest doen. Falck die uit protest geen gehoor had gegeven aan de oproep constateerde ‘dat het bij die eerste en algemene oproep bleef, aan welke door mij en enkele anderen geen gehoor gegeven was.’¹⁴⁵ Hij veronderstelde dat het wel eens ‘een soort van schaamte’ kon zijn die Gogel verhinderde ‘om zijn last stipt uit te voeren’. Het lag echter minder delicaat dan Falck dacht. Gogel wist eenvoudig niet wat hij met de ingenomen ordeteken moest aanvangen, zodat hij het maar bij de eerste oproep had gelaten. Het was wel weer een aanduiding dat de uitvoering van maatregelen en de communicatie daarover in het bureaucratisch-centralistische systeem nogal eens tekortschoot.

Hoewel Gogel tijdens de Inlijving weinig voldoening van zijn werk had, sloot hij zich paradoxaal genoeg steeds meer op in zijn werk. In maart 1812 schreef hij: ‘Ik heb nu zedert 14 dagen niet verder als naar het bureau p[er] koets kunnen trekken, door pijn in de heup en in het kruis. Overkropping van werk verhinderde mij het uit te vieren. Nu wordt het beter.’¹⁴⁶ Gogel eiste ook veel van zijn personeel, volgens een instructie die hij opgesteld had: ‘Er zijn, eigenlijk gesproken, gene rustdagen; de werkzaamheden en het toezigt dezer Beambten duren immer en zonder ophouding voort’.¹⁴⁷ Hij wilde ook strikt de hand houden aan de verplichte werktijd van acht tot vier uur. Gogel had de wind er flink onder, hij trad soms hard op: ‘Drie hebben er hunne demissie gekregen en ik heb de schrik onder de rest gejaagt. [...] Het ontbreekt de chefs aan fermeiteit in karakter en de rest aan ijver en overleg.’

De kantoortijden golden overigens ook voor zijn elfjarige zoon Jan die bij afwezigheid van Gogels vrouw in de vakantie bij hem op de intendance zat. ‘Jan zit

141 Canneman was sinds 1811 directeur der directe belastingen in het departement der Monden aan de Maas (Zuid-Holland).

142 Ongedateerd stuk in NA, Gogel, inv.nr. 1.

143 Gogel aan Canneman, 15 juni 1812, ook in *BW*, 572-573.

144 Rekening in NA, Gogel, inv.nr. 1, de rekening bevat een aantekening, dat de ketting later – op een niet nader genoemd tijdstip – verkocht was, ook volgens *BW*, 573. In hetzelfde dossier bevindt zich een ontvangstbewijs van 10 oktober 1812 voor de decoratie.

145 Colenbrander (ed.), *Gedenkschriften Falck*, 74

146 Gogel aan Canneman, 29 maart 1812, ook in *BW*, 564-565.

147 ‘Instructie voor de beambten der administratie der belastingen’, 18 april 1811, 7, NA, Gogel, inv.nr. 141, ook aangehaald in Boels, *Binnenlandse Zaken*, 428 noot.

trouw bij mij aan de winkel [...] geen groot amusement voor de jongen. Dit duurt N.B. 3½ week.¹⁴⁸ Gogel had zijn vrouw en dochters vergezeld op weg naar hun vakantieadres in Zwolle, maar hij was niet verder meegegaan dan Nijkerk en ‘was ’s avonds om 8 uur al weer thuis aan het studeeren der ingekomen stukken’.¹⁴⁹

Gogel was somber gestemd en klaagde: ‘drok blijft het noch altoos bij mij en het getob is vreesselijk’.¹⁵⁰ Hij had ook geen tijd gehad Lebrun te bezoeken in zijn vakantieverblijf in het Huis in ’t Bosch. In antwoord op een vraag van Canneman of hij al wist of hij het volgend jaar nog ‘als een beschermengel voor veler belangen in Holland’ zou kunnen optreden, reageerde Gogel dat hij daarover nog niets vernomen had. Hij voegde daar nog sarcastisch aan toe dat hij overigens net ‘zo lief Intendant te Smolensko zoude worden, dan hier te blijven’.¹⁵¹ Daarmee verwees hij naar de stad die de Russen verwoest hadden achtergelaten, nadat ze eerst tegen Napoleon slag hadden geleverd met grote verliezen aan beide zijden.

Een jaar later was zijn stemming niet beter, Gogel klaagde opnieuw zijn nood bij Canneman: ‘Gij zoud niet geloven, hoe onaangenaam mijn leven is. Ik heb niets lachends meer in mijn administratie’. Hij schreef met weinig mensen omgang te hebben. Door de drastische inkrimping van zijn personeelsbestand, ontbrak het hem aan voldoende bekwame mensen en kwam veel op hemzelf neer. ‘Ik heb nu in bijna drie jaar slechts één werkdag van mijn tijd geheel voor mijzelf afgenomen, dit was anders zeker niet te veel. Het was ook noch bij eene gelegenheid waar ik niet wel wegblijven kon, het trouwen namentlijk van mijn zwager. ’s Nachts thuishkomende reed ik dadelijk weder naar ’t bureau’.¹⁵²

Intussen leidde de toenemende onzekerheid tot een verharding van het politieke klimaat. In oktober 1812 was er opschudding over een mislukte coup van generaal Malet tegen Napoleon, de generaal was zelfs enkele uren meester geweest van Parijs. Appellius stuurde vanuit de Franse hoofdstad een verslag aan Canneman die dat aan Gogel doorstuurde met de aantekening ‘ik verheuge mij dat de zaak zo gelukkig geëindigd is’.¹⁵³ Na de Slag bij Smolensk verliep de expeditie van Napoleon in Rusland catastrofaal. De verliezen van het Franse leger waren verbijsterend. Meer dan een half miljoen mannen keerde niet terug. Napoleons internationale positie was sterk verslechterd.¹⁵⁴

De verbannen koning Lodewijk Napoleon putte nieuwe moed uit de tegenslag van zijn broer. Hij schreef op nieuwjaarsdag 1813 een brief aan de in het nauw gebrachte keizer met het advies het geannexeerde Holland onafhankelijk te maken en het opnieuw aan zijn leiding toe te vertrouwen. Napoleon reageerde met een

148 Gogel aan Canneman, 2 juli 1812.

149 Gogel aan Canneman, 15 juni 1812.

150 Gogel aan Canneman, 16 september 1812, ook in *BW*, 584-586.

151 Canneman aan Gogel, z.d. (tussen 8 en 16 september 1812), ook in *BW*, 581-584; Gogel aan Canneman, 16 september 1812.

152 Gogel aan Canneman, 25 juli 1813, ook in *BW*, 612-614. Zie voor cijfers over het personeelsbestand: *GAGN*, deel 6, band 2, 1514 noot.

153 Appellius aan Canneman, 24 oktober 1812, *NA*, Gogel, inv.nr. 26; Canneman aan Gogel, 28 oktober 1812, ook in *BW*, 586-587.

154 Forrest, *Napoleon*, 254-257.

bruuske afwijzing en de opmerking dat Holland voor altijd Frans zou blijven.¹⁵⁵ Lodewijk verkeek zich op de steun in de Hollandse departementen. Zo hadden Gogel en Canneman een half jaar eerder geen enkel mededogen getoond, toen ze elkaar schreven over tijdingen dat ‘onzen voormalig monarch reeds de overzijde der Styx bereikt heeft’ en dat er sprake zou zijn van zelfmoord.¹⁵⁶

Medio januari 1813 waren er geruchten over de terugkomst van het Huis van Oranje dat na 1806 te maken had gekregen met een reeks van tegenslagen. Door een definitieve opdeling van het Duitse Rijk door Napoleon raakte Willem Frederik de Nassause erflanden kwijt. Hij weigerde met Fulda toe te treden tot de door Napoleon geïnspireerde Rijnbond van Duitse staten tussen de Rijn en Elbe, maar voegde zich bij het Pruisische leger en raakte in de herfst van 1806 in krijgsgevangenschap. Nadat hij op erewoord was vrijgelaten, trachtte hij door het schrijven van verzoenende brieven de vergeving van de keizer te bereiken en Fulda terug te krijgen dat hem was ontnomen. Toen dat niet lukte, trok hij zich teleurgesteld terug op de landgoederen die hij nog in Polen bezat.¹⁵⁷ De geruchten in januari 1813 over een terugkeer van Oranje hadden vooral betrekking op ‘Willem VII’, een zoon van Willem Frederik die bekender was dan de vader.¹⁵⁸

Begin maart schreef prinses Wilhelmina, de moeder van Willem Frederik, dat hij met het oog op een eventuele terugkeer toch eens moest peilen hoe de stemming in Holland was. Hij antwoordde dat hij het nog wat te vroeg vond om zich daarmee bezig te houden.¹⁵⁹ Dat was gezien de onduidelijke internationale situatie zeker verklaarbaar.¹⁶⁰ Ook wist Willem Frederik dat hij door zijn herhaalde knieval voor Napoleon persoonlijk slecht lag bij de Engelsen die daarom de boot nog afhiel- den.¹⁶¹ Toch reisde Willem Frederik in april naar Londen waar hij regelmatig overleg had met Castlereagh, de Engelse minister van Buitenlandse Zaken. In Engeland groeide de belangstelling voor de toekomstige positie van Nederland, de regering achtte een onafhankelijk Nederland met het Oranjesthuis aan het bewind wenselijk, maar de internationale verhoudingen noopten tot een afwachtende houding.¹⁶²

Na de rampzalig verlopen veldtocht naar Rusland moest Napoleon een nieuw leger opbouwen. Overal in het keizerrijk, ook in de Hollandse departementen, werd van de overheidsdienaren verwacht dat zij daarvoor offers zouden brengen. Zo schreef Gogel in januari 1813 aan Van Maanen dat hij en zijn collega-bestuurders in Amsterdam ervoor gekozen hadden contant geld te geven.¹⁶³ In Den Haag dacht

155 Bonaparte, *Documens historiques*, deel 3, 318, 363-368, ook aangehaald in Gabriëls, ‘Oranje...of toch weer Bonaparte?’, 21.

156 Canneman aan Gogel, 23 juni 1812, resp. Gogel aan Canneman, 25 juni 1812, ook in *BW*, 573-576, resp. 576-577.

157 Koch, *Koning Willem I*, hoofdstuk 3.

158 Colenbrander, *Inlijving en Opstand*, 160.

159 Willem Frederik aan Wilhelmina van Pruisen, 10 maart 1813, in: Naber, *Prinses Wilhelmina*, 275-276, ook aangehaald in Koch, *Koning Willem I*, 216.

160 Van Sas, *Onze Natuurlijkste Bondgenoot*, 40; Koch, *Koning Willem I*, 217.

161 Renier, *Great Britain and the Netherlands*, 66-75.

162 Van Sas, *Onze Natuurlijkste Bondgenoot*, 42.

163 Gogel aan Van Maanen, 26 januari 1813, NA, Van Maanen, inv.nr. 43, ook aangehaald in Kluit, *Van Maanen*, 386.

het Gerechtshof er anders over. Het besloot op voorstel van Van Maanen om samen met het Parket 'tien geëquiperde dragonder-paarden' aan de keizer aan te bieden.¹⁶⁴

Symptomatisch voor de gespannen situatie was de arrestatie begin februari 1813 van de gewezen officieren Maas en De Jongh, en kort daarna van de joodse arts Hartog de Hartog Lémon, die Gogel in 1797 was opgevolgd als voorzitter van de Sociëteit voor Eenheid en Ondeelbaarheid. Het gearresteerde drietal werd verdacht van een conspiratie tegen het Franse bewind. Gogel schreef over deze affaire: 'Men liegt, stookt en woelt hier zeer veel. Alles in de geest van Or(anje) B(ove)n.'¹⁶⁵ Bij deze samenzwering speelden echter anti-bonapartistische en anti-orangistische sentimenten door elkaar. Lémon verklaarde bij de verhoren dat patriotten zoals hij de Engelsen en orangisten als hun ergste vijanden beschouwden.¹⁶⁶ Hij had Maas gewezen op de mogelijkheid om na een eventuele Engelse invasie de leiding van een nieuwe staat niet in handen van de Oranjes, maar van de radicale patriot Valckenaer te geven. Maas was daarna op eigen gelegenheid medestanders voor een omwenteling gaan zoeken, terwijl van een Engelse invasie nog geen sprake was. Hij bleef ontkennen een orangistische omwenteling te hebben beraamd. Maas en De Jongh werden niettemin ter dood veroordeeld en al op 23 februari geëxecuteerd.¹⁶⁷ Lémon kreeg twee jaar gevangenisstraf. Hij zou – ook na 1813 – altijd blijven ontkennen aan de samenzwering te hebben deelgenomen.¹⁶⁸ Voor Gogel was het niet plezierig dat zijn naam bij de verhoren werd genoemd. Zo voerde Maas bij zijn verdediging aan dat hij in 1794 nog had deelgenomen aan de patriotse samenzwering in Amsterdam onder leiding van Gogel en Kraijenhoff. Blijkbaar had Maas echter in 1813 zijn vertrouwen in Gogel verloren, want hij dacht er niet aan hem op te nemen in een nieuw bestuur, dat na een omwenteling zou optreden. Daarvoor bleek hij als eerste man inderdaad Valckenaer in gedachten te hebben.¹⁶⁹

Gogel begon zich door alle onrust langzamerhand toch zorgen te maken. Hij vroeg zich af 'wat wij te wagten zouden hebben, wanneer de klanken [schreeuw] de baas wierden. De chefs zouden misschien wel een oog van genade op ons willen slaan, en ons onse zonden vergeeven. Maar ik twijffel zeer of ze genoeg baas over het gemeen zouden zijn om hunne woede te stuiten.'¹⁷⁰

Ernstig waren de ongeregeldheden in april 1813 in verschillende plaatsen, waarover Gogel uitvoerig verslag deed aan Gaudin.¹⁷¹ Aanleiding was de inschrijving voor de gereorganiseerde Nationale Garde, waarbij ook oudere mannen dienstplichtig werden.¹⁷² Zo bestormden boeren uit Alphen en Woubrugge hun raadshuis, waar ze documenten verbrandden en verscheurden; ze trokken daarna op naar Leiden waar ze ook registers van de burgerlijke stand vernielden. Er werd hef-

164 Handelingen keizerlijk gerechtshof, 28 januari 1813, NA, Van Maanen, inv.nr. 42; ongedateerd briefje van Van Maanen met dezelfde strekking, NA, Gogel, inv.nr. 26.

165 Gogel aan Canneman, 9 februari 1813, ook in *BW*, 590-591.

166 Bloemgarten, *Lémon*, 381.

167 Gogel aan Canneman, 9 februari 1813, zie ook *BW*, 591 noot en Joor, *De Adelaar en het Lam*, 495-496.

168 Bloemgarten, *Lémon*, 402.

169 De Boer, 'Een Amsterdamsch patriot in den Franschen tijd', 235.

170 Gogel aan Canneman, 9 februari 1813.

171 Gogel aan Gaudin, 22-26 april 1813, NA, Gogel, inv.nr. 140, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1510-1512.

172 Joor, *De Adelaar en het Lam*, 378.

tig 'Oranje boven' geroepen, de Oranjevlag werd gehesen. Hoewel het orangisme als 'onderstroom' was blijven 'sluimeren' in de Bataafs-Franse tijd, vloeiden deze laatste uitingen niet voort uit een politiek welomschreven doel, ze gaven vooral een anti-Franse stemming weer.¹⁷³ De leden van het Oranjehuis waren immers ver weg en Willem Frederik was een vreemde. Bij Van Hogendorp, de meest geëngageerde Oranjegezinde in het land, die concrete plannen had om Oranje weer binnen te halen, bestond geen enkele neiging om deze rellen te steunen; hij beschouwde ze als onaanvaardbare ordeverstoringen.

Ten slotte werd het oproer gedempt door uit Den Haag gezonden militairen. Gogel meldde in zijn brief aan Gaudin dat de bedwinging van het oproer in Leiden een vijftigtal doden en gewonden had geëist. Ook in andere plaatsen woedde in april het oproer. Er volgde een berechting der opstandelingen door militaire commissies in onder meer Leiden, Zaandam, Den Haag en Rotterdam. Deze spraken doodvonnissen uit en straften met deportatie en opsluiting in tuchthuizen.¹⁷⁴ Gogel uitte zijn afkeer van het Franse optreden: het was een politieke fout om een van de leiders van de opstand in Zaandam, die zijn uiterste best had gedaan om de onrust in goede banen te leiden, te veroordelen en te executeren. Later in november zou hij hier nog eens op teruggrijpen.

In het voorjaar van 1813 zette ook de vorming van de garde d'honneur, een keurkorps van zoons van goede families, veel kwaad bloed. Het inzetten van remplaçanten was in dit geval niet toegestaan, want het ging in principe om zogenaamde vrijwillige dienstneming. De bedoeling van Napoleon was zo de elite aan zich te binden. De maatregel werkte averechts, er was veel weerstand. Gogel, die vrienden had onder de opgeroepen gardisten en hun familie, meende dat wie het 'sinister oogmerk' had 'om de keizer gehaat te maken' niets beters had kunnen bedenken.¹⁷⁵ De zoon van Hugo Gevers, oud-patriot en goede vriend van Gogel en Canneman, was opgeroepen, maar hij weigerde elke medewerking. Een dreigement om beslag op goederen van de familie te leggen, had geen indruk op de vader gemaakt. Canneman meldde aan Gogel: 'Huij, die u hartelijk groet, is hier, maar gezind om alles te wagen.'¹⁷⁶ Het verzet was echter tevergeefs, na enkele dagen hechtenis in de Gevangenpoort werd de jonge Gevers met een aantal anderen onder begeleiding van gendarmes naar het garnizoen in Metz afgevoerd. Voor het merendeel van de elite waren de Fransen het symbool van de vooruitgang, zodat daar tot dan toe maar weinig oppositionele geluiden te horen waren geweest. Lange tijd was er vooral onrust onder het volk en niet onder de elite. De maatregelen rond de gardes d'honneur troffen echter de elite en leidden ook daar tot een anti-Franse stemming.

Gogel toonde zich verontrust over de nerveuze stemming waarin het publiek zelfs geloof hechtte aan het wonderlijke verhaal dat de honderd rijkste meisjes uit elk departement bestemd waren om te trouwen met verdienstelijke en gewonde

173 Hansma, 'Orangisme in Nederland 1795-1813', 156; Bornewasser, 'De zelfstandige eenheidsstaat', 210, aangehaald door Van Zanten, *Schielijk*, 19.

174 Zie Schama, *Patriots and Liberators*, 630; Joor, *De Adelaar en het Lam*, 666-672.

175 Gogel aan Canneman, 30 april 1813, ook in *BW*, 592-594.

176 Canneman aan Gogel, 10 juni 1813, ook in *BW*, 594-595.

Franse militairen. Bij weigering zou de militair geadopteerd moeten worden en een schadeloosstelling moeten ontvangen. Canneman constateerde dat dit gerucht ook in Den Haag liep, hij meende dat er toch wel iets van waar moest zijn en dat het in elk geval paste in het streven ‘dat noordelijk en zuidelyk bloed in een volgende generatie vermengd moet stroomen’.¹⁷⁷

De Oranjegezinden putten nieuwe moed uit de toenemende politieke onzekerheid en onrust. Van Hogendorp had in 1812 een schets voor een grondwet opgesteld. Hij wilde terug naar 1795, zij het met een aantal essentiële aanpassingen.¹⁷⁸ Deze nieuwe zaken plaatste hij echter zorgvuldig in een historisch kader, zodat moeilijk was vast te stellen welke kant hij nu precies op wilde. In de zomer van 1813 overlegde Van Hogendorp in Den Haag en Rotterdam met een aantal Oranjegezinde geestverwanten, onder wie Van Limburg Stirum en Van der Duyn van Maasdam. Deze Oranjegezinden hadden in Amsterdam wel contact met de voormalige marine-officier Job May, die bij het Amsterdamse volk erg populair was, maar niet met leidende kringen.¹⁷⁹

De politieke onzekerheid nam verder toe door Napoleons verlies in de slag bij Leipzig (16-19 oktober 1813). In Nederland leidde de nadering van de geallieerden tot grote onrust waar Gogel begin november nog laconiek op reageerde. Het culturele genootschap Felix Meritis vierde het 25-jarig bestaan van zijn gebouw en na twee avonden feestredes merkte Gogel op: ‘Ik heb er beide avonden met veel genoeg doorgebracht, zonder van Russen of Pruisen te spreken of er aan te denken.’ Hij voegde er aan toe dat wie wilde zich maar ongerust moest maken.¹⁸⁰ Kort daarna sloeg zijn stemming echter om en werd hij zeer bezorgd over de politieke situatie.

177 Gogel aan Canneman, 11 juni 1813, ook in *BW*, 598-600, resp. Canneman aan Gogel, 23 juni 1813, ook in *BW*, 600-602.

178 Van Sas, 1813. *Een historisch moment*.

179 Uiterhoeve, *Kraijenhoff*, 267.

180 Gogel aan Canneman, 6 november 1813, ook in *BW*, 616.

12 Gogel tijdens en na de Oranje-omwenteling

DE ORANJE-OMWENTELING

Op 9 november 1813 staken de eerste kozakken-verkenners de oostgrens van Overijssel over bij Gramsbergen en Hardenberg. Ze werden gevolgd door Pruisische troepen.¹ De Fransen begonnen weg te trekken en er ontstond een gezagsvacuüm. Gogel ontving daarover uit verschillende delen van het land bezorgde berichten van zijn ambtenaren. Bij de elite van allerlei politieke richtingen, vooral in de steden, bestond een grote angst voor het gewone volk.² Overal vormden in de loop van november de notabelen tijdelijke besturen die vooral onlusten onder de bevolking moesten voorkomen. Deze besturen namen een neutrale, maar vooral afwachtende houding aan. Zij onderkenden dat een keuze voor Oranje het risico van gewelddadigheden door het gewone volk kon beperken. Hun angst was echter dat een Oranjerevolutie uit de hand zou lopen.³ Voor de ordehandhaving was er wel de Nationale Garde, die in het voorjaar van 1813 door de Fransen was opgericht en die voor een groot deel gerekruteerd was uit de plaatselijke burgerij. Deze Garde vormde echter vaak een onzekere factor.⁴ Bovendien was er de vrees dat de Fransen zouden terugkeren. Als afschrikwekkend voorbeeld wees men naar Hamburg waar de Fransen aanvankelijk in maart 1813 door de Russen waren verjaagd. Na enige tijd kwamen ze terug en herstelden ze hun gezag met veel reprisailles onder de bevolking. En dan was er ten slotte nog de vraag wat de geallieerde mogendheden na een overwinning over Nederland zouden beslissen. Zouden zij de keuze voor Oranje wel goedkeuren? Rust en orde bewaren zonder politiek te kiezen, was dan ook het parool van de bestuurders.

Vanuit Amsterdam rapporteerde Gogel regelmatig aan zijn chef in Parijs, minister Gaudin, waarbij hij zich intussen erg ongerust toonde.⁵ Hij schreef dat er in Nederland valse geruchten circuleerden dat Napoleon was afgezet en zelfs dat de keizer dood zou zijn. Hij was ronduit gealarmeerd, toen in de nacht van 14 op 15 november Molitor, de Franse bevelhebber, onverwacht de hoofdstad verliet. De

1 Uitterhoeve, *Haagse bluf*, 274.

2 Ibidem, 358.

3 Lok, *Windvanen*, 51; Te Velde, *Over het begrijpen van 1813*, 17.

4 Uitterhoeve, *Haagse bluf*, 360.

5 Gogel aan Gaudin, 16 november 1813, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in GAGN, deel 6, band 2, 1517-1518.

Fransman was bang dat hij in Amsterdam, met een hem vijandig gezinde bevolking, klem zou komen te zitten. Hij legerde zijn troepen in Utrecht, van waaruit hij zich gemakkelijker naar het zuiden zou kunnen terugtrekken. Daardoor ontstond in Amsterdam een gezagsvacuüm en het gevolg was een schrikreactie bij de gezeten burgerij. Eerst bleef het op 15 november in Amsterdam nog vrij rustig, maar in de late middag begonnen de eerste geweldplegingen. Gogel meldde dat in de avond de oproerigheid in de stad toenam. Wachthuisjes van de douane werden in brand gestoken en overheidsgebouwen geplunderd. Job May, die de avond tevoren in Den Haag met Van Hogendorp over acties in Amsterdam had overlegd, nam de leiding bij het oproer.⁶

Gogel liet zijn kantoren door zijn ambtenaren beschermen.⁷ Ook maakte hij zich zorgen over zijn eigen veiligheid en over zijn persoonlijke bezittingen.⁸ 's Avonds overlegde Lebrun in het paleis op de Dam met Gogel en een aantal burgers 'met goede intenties' over de ontstane situatie.⁹ Lebrun bood Gogel aan dat deze zich in zijn huis op de Herengracht bij de Brouwersgracht zou terugtrekken. Na het overleg verliet Lebrun in de vroege ochtend van 16 november de stad, evenals de Franse bestuursfunctionarissen D'Alphonse, De Celles en Devilliers.¹⁰ Lebrun vertrok naar Utrecht waar hij zijn functie overdroeg aan Molitor. Hij reisde de volgende dag door naar Gorkum en zou daarna Holland voorgoed verlaten.¹¹

In de loop van de ochtend van 16 november dacht menigeen aan een afrekening, erger nog dan die met de patriotten in 1787, terwijl er ook het gevaar was dat de armen zich tegen de rijken zouden keren.¹² 's Middags vroeg Gogel schriftelijk assistentie aan Gijsbert van Brienen, de commandant van de Nationale Garde, voor de bescherming van zijn kantoren en van het pand aan de Herengracht waar hij zelf op dat moment verbleef.¹³ Blijkbaar was hij op het aanbod van Lebrun ingegaan. Maar er kwam geen reactie van Van Brienen en Gogel was op zijn eigen mensen aangewezen voor de bewaking van zijn gebouwen. Terugkijkend stelde hij vast: 'La ville était exposée à une anarchie complète.'¹⁴ Hij schetste ook Canneman een beeld van de situatie: 'Gy ziet reeds dat ik noch leef. Deze dagen zijn verschrikkelijk geweest en het is noch niet over.'¹⁵ Verder meldde hij nog: 'Mijn vrouw en kinderen zijn wel, de laatste zijn zedert twee dagen buiten mijn oog geweest. Mijne woning is noch onaangeroerd gebleven. Zo ook St. Joris, waar ik deeze tuschen de rapporten, interruptiën, zonder tal etc. schrijf. Plunderen, verbranden en vernielen was gisteren aan de orde van de dag'. Vooral overheidsgebouwen moesten het ont-

6 Uitterhoeve, *Haagse bluf*, 31.

7 Gogel aan Lebrun, 15 november 1813, NA, Gogel, inv.nr. 158; Gogel aan Gaudin, 16 november 1813.

8 Lebrun aan Napoleon, 16 november, resp. 17 november 1813, in: *GAGN*, deel 6, band 1, 300-301, resp. 302-303.

9 Lebrun aan Gogel, 15 november 1813, NA, Gogel, inv.nr. 158.

10 Joor, *De Adelaar en het Lam*, 497.

11 Naber, *De inlijving*, 290.

12 Uitterhoeve, *Haagse bluf*, 33.

13 Gogel aan Van Brienen, commandant van de Nationale Garde, 16 november 1813, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1518.

14 Gogel aan Gaudin, 17 november 1813, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in *ibidem*, 1519-1520.

15 Gogel aan Canneman, 16 november 1813, ook in *BW*, 617.

gelden, maar het huis op de Herengracht was nog ‘vrij’. Gogel meldde ook dat er een provisioneel bestuur was aangesteld, dat de orde moest handhaven.

Op dinsdagavond 16 november trad inderdaad een voorlopig en neutraal stadsbestuur aan, waarin vele Amsterdamse bevolkingsgroepen vertegenwoordigd waren, dat zich alleen tot taak stelde om de orde te handhaven.¹⁶ Dat lukte, in de loop van de nacht herstelden ordebewaarders de rust. Gogel was nog niet van plan te vertrekken, maar hij trof de volgende dag wel voorbereidingen om de leiding van het Syndicaat van Holland over te dragen. Hij liet daartoe de raad van het Syndicaat op 17 november in een buitengewone vergadering bijeenkomen. Door de onrust in de stad kwamen slechts zestien van de dertig leden opdagen. Gogel wees op ‘den onrustigen Staat, waarin zich de stad Amsterdam bevind’, die hem zou kunnen beletten zijn functie uit te oefenen. Op zijn voorstel ging de raad daarna over tot de benoeming van een vicepresident, de raadsleden kozen unaniem voor Willink.¹⁷ Als teken van de veranderde tijden werd dit keer het – nog door Gogel ondertekende – verslag van deze bijeenkomst in het Nederlands gesteld. Dat was voor het eerst in het bestaan van het Syndicaat. Daarvoor waren de verslagen steeds in het Frans.

Gogel had Voûte en Six gesproken, die ook op hun post bleven.¹⁸ De vier Hollandse leden van het gouvernement-generaal, Gogel, Voûte, Six en Mollerus, bleven in de dagen daarna individueel functioneren. Ze gingen niet over tot het uitroepen van een gezamenlijk interimbestuur voor de Hollandse departementen. Daarmee liet Gogel de kans voorbij gaan om terug te keren naar een Bataafse republiek met een neutrale status, die hij enkele maanden later als een ideaalbeeld zou schetsen. Het uitroepen van een Hollands interimbestuur kwam op dat moment echter in zijn ogen neer op een revolutionair, tegen Napoleon gericht bewind. Daarvoor was hij nog te veel gebonden aan het Franse gezag. Wellicht zag hij ook in dat hij door zijn positie in de napoleontische bureaucratie te weinig politiek gezag had om hierin het voortouw te nemen. Omdat zijn binding met het Franse gezag hem politiek verlamde, speelde Gogel in november 1813 geen actieve rol. Met zijn vroegere politieke geestverwanten in de sociëteit Doctrina in Amsterdam had hij geen contact meer, de leden waren weinig Fransgezind of zelfs anti-Frans.

Gogel nam waar dat op 17 november in Amsterdam alles stil was geworden, ‘gisteren zijn geen nieuwe disordres gepleegd [...] Men kent geen partijschap en hoopt meester te blijven’.¹⁹ Gogel stuurde die dag een brief aan Appellius in Parijs om hem ervan op de hoogte te stellen dat de intermediaire stadsregering in Amsterdam slechts als doel had de rust te herstellen en dat er geen revolutionaire oogmerken waren. Appellius bracht deze geruststellende boodschap aan de Franse autoriteiten over, die dit wel wilden aanvaarden, maar die ook een dreigement uitten, ‘dog – zoo de gevolgen dit mogten tegenspreken zoude de uitkomst bitter zijn’. Hij leef-

16 Uitterhoeve, *Haagse bluf*, 37.

17 Notulen van de buitengewone vergadering van (de raad van) het Syndicaat op 17 november 1813, NA, Syndicaat van Holland, inv.nr. 1.

18 Gogel aan Gaudin, 17 november 1813.

19 Gogel aan Canneman, 18 november 1813, ook in *BW*, 618.

de met Gogel mee: 'Ik gevoel hoe verschrikkelijk uw toestand geweest is, gelukkig hebt gij moed en bedaardheid en zult u dus redden. Ik hoop zoo het noodig mocht worden dat gij ons zult kunnen rejoignen.'²⁰

Gogel probeerde intussen enig overzicht te krijgen. 'Ik ben nu bezig op zommige geëvacueerde administratiën ordre te stellen en zal langzamerhand de débris bijeenbrengen. Alles is bij mij wel', schreef hij op 18 november aan Canneman.²¹ De rust zou echter niet van lange duur zijn, voorspelde hij dezelfde dag in een brief aan Gaudin. Hierin kwam hij ook nog eens terug op de politieke fouten die er volgens hem waren gemaakt, zoals bij de reactie op de oproeren in april 1813.²²

De onzekere situatie zou nog een week voortduren. Willem de Clercq gaf de stemming onder de gegoede burgerij van Amsterdam weer in zijn dagboek: 'wij zijn [...] in 't geheel nog niet overtuigd dat de geallieerde mogendheden het met ons eens zijn om de prins van Oranje hier weder in het bewind te herstellen [...] alles is zoo verward dat men nog geen blijkbaar vooruitzicht op redding kan voelen'.²³ De burgerij was nog steeds bang dat de Fransen konden terugkeren en met harde hand hun gezag zouden herstellen. Dat was zeker niet denkbeeldig, op 23-24 november zou zich bij de 'ramp van Woerden' een Franse wraakactie onder de burgerbevolking voltrekken, nadat de stad aanvankelijk was ingenomen door een Oranjegarde vanuit Den Haag.²⁴

In Den Haag hielden Van Hogendorp en de zijnen de gang van zaken in Amsterdam nauwlettend in het oog. De gebeurtenissen in beide steden, het grote, politiek belangrijke Amsterdam en het toen dorpse, veel kleinere Den Haag, gingen op elkaar inwerken en veroorzaakten een kettingreactie. Nadat op 16 november 's avonds laat berichten over het Amsterdamse oproer en de vlucht van Lebrun Den Haag hadden bereikt, ontstond daar een politieke stroomversnelling. Van Hogendorp en enkele geestverwanten bekenden openlijk kleur; zij spraken zich door het dragen van Oranjekokardes uit voor een terugkeer van het Oranjehuis. In een brief aan Gaudin meldde Gogel dat in Den Haag de graaf van Limburg Stirum, 'se nommant gouverneur de la part du prince d'Orange', een proclamatie had uitgevaardigd en dat Van Hogendorp samen met vijf oud-regenten een aantal collega's uit de periode voor 1795 had opgeroepen voor een bijeenkomst op 18 november bij hem thuis.²⁵ Gogel zag de gebeurtenissen in Den Haag – al was het vanaf een afstand – politiek scherp: 'Il parait donc que c'est à la Haye que s'organise un gouvernement révolutionnaire.'

Van Hogendorp speelde op 17 november hoog spel door uit naam van de prins van Oranje, met wie hij geen contact had en die op dat moment geen enkele status had, Van Limburg Stirum te benoemen tot militaire gouverneur van Den Haag. Deze proclameerde dat een 'Provisionele Regering' zou optreden 'totdat Zijne

20 Appellius aan Gogel, 22 november 1813, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1529.

21 Gogel aan Canneman, 18 november 1813.

22 Gogel aan Gaudin, 18 november 1813, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1521-1522, ook aangehaald in Joor, *De Adelaar en het Lam*, 189.

23 Aantekening 23 november 1813, De Clercq, *Dagboek*, deel 3, 287.

24 Uitterhoeve, *Haagse bluf*, 139-149.

25 Gogel aan Gaudin, 19 november 1813, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1524.

Hoogheid Zig in Eygen Persoon aan ons vertonen zal'. De proclamatie beloofde verder 'aan den geringsten eenen dag van vreugde en vrolijkheid op stads kosten', maar waarschuwde ook aan 'elk die zou willen rooven en plunderen dat de zwaarste straffen op hem zal vallen.' Van Hogendorp liet in Den Haag ook nog een al eerder door hem opgesteld anoniem vlugschrift verspreiden met de tekst: 'Oranje Boven. Holland is vrij. [...] De oude tyden komen wederom, Oranje boven!'²⁶

Gogel was zeker niet de enige die bleef geloven in de keizer en trouw bleef aan het Franse bewind. Op 17 november, de dag dat Van Hogendorp zich openlijk voor Oranje uitsprak, schreef bijvoorbeeld rechter Warin, die zich als lid van een Amsterdamse delegatie in Parijs bevond, aan opperrechter Van Maanen dat de keizer vertrouwen inboezemde 'door zijne onwankelbaarheid'. Warin stond als broer van een gardist d' honneur die gevankelijk naar de garnizoensplaats Metz was afgevoerd, kritisch tegenover de Fransen, maar meende toch dat Napoleon wel gebruik zou weten te maken 'van de groote vermogens die Frankrijk nog bezit'. Verder nam hij het dreigement van de keizer ernstig, die over Holland gezegd had, dat hij eerder het land aan het water terug zou geven dan het af te staan.²⁷

Gogel ontving van zijn Haagse vrienden De Bordes en Canneman intussen geruststellende berichten. De Bordes, advocaat-generaal van het gerechtshof in Den Haag, schreef op 18 november aan Gogel, dat hij tot zijn vreugde van Canneman had gehoord, dat 'het toneel van losbandigheid te Amsterdam waarvan zulke treurige geruchten herwaarts overkomen, geene nadelige gevolgen voor u gehad heeft [...] Alhier hebben wij, ofschoon getuigen van vele zotheden, egter niets diergelijks ondervonden. Het Hof neemt nog geregeld deszelfs functiën waar'.²⁸ De Bordes zal met zijn zotheden op de gebeurtenissen hebben bedoeld die Gogel als revolutionair bestempeld had. Ook Canneman beklemtoonde op 18 november in een brief aan Gogel dat in Den Haag 'alles gunstiger is gesteld. De rust is niet gestoord, niemand is molest gedaan'.²⁹ Hij berichtte verder, dat die dag op de bijeenkomst met oud-regenten bij Van Hogendorp thuis niets beslissends was gebeurd. Een dag later had hij daar nog niets van vernomen 'als de plegtige betuiging dat men partij-schap en factiegeest afzweerd'.³⁰ Van Hogendorp had door deze bijeenkomst die hij als een voorlopige Staten-Generaal zag, een plakkaat willen doen uitvaardigen waarin – in de woorden van Colenbrander – het keizerlijk Nederland in het niet verzonk en het regime van voor 1795 'provisioneel' weer opdook.³¹ Van Hogendorp viel in deze dagen terug op nogal archaische denkbeelden, wat zijn politieke uitstraling bepaalde.³² Gogel las de proclamatie en het vlugschrift van 17 november twee dagen later in de kranten.³³ Van Hogendorps samenkomst met de oud-regen-

26 Proclamatie en vlugschrift aanwezig in NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in BG, deel 4, 236-239.

27 Warin aan Van Maanen, 17 resp. 19 november 1813, NA, Van Maanen, inv.nr. 53, ook in GAGN, deel 6, band 3, 1704, resp. 1734.

28 De Bordes aan Gogel, 18 november 1813, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in GAGN, deel 6 band 2, 1522.

29 Canneman aan Gogel, 18 november 1813, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in BW, 617-618.

30 Canneman aan Gogel, 19 november 1813, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in BW, 619-620.

31 Aantekening van Colenbrander bij Tellegen, *De wedergeboorte*, 301, verwijst naar BG, deel 4, 245.

32 Uitterhoeve, *Haagse bluf*, 101-102.

33 *Haagsche Courant*, 19 november 1813, ook afgedrukt in Joor, *De Adelaar en het Lam*, 498.

ten en zijn vlugschrift met de tekst ‘De oude tyden komen wederom, Oranje Boven!’ versterkten bij Gogel de indruk dat Van Hogendorp en de zijnen er vooral op uit waren om met de prins van Oranje ook het ancien régime van voor 1795 te herstellen en de verworvenheden van de Bataafse revolutie terug te draaien.³⁴ Dat beeld zou Gogels positie verder bepalen.

Van Hogendorp kreeg de voorzichtige oud-regenten niet mee in zijn avontuur. De bijeenkomst van 18 november werd een fiasco. Toch zette hij de zaken verder op scherp. Hij stuurde de volgende dag twee afgezanten, Jacob Fagel en Hendrik de Perponcher, naar de prins van Oranje met het verzoek naar het vaderland terug te keren. Dit zorgde in Engeland voor een doorbraak. Castlereagh die tot dan toe Willem Frederik aan het lijntje had gehouden, zegde nu concrete steun toe. De diplomaat Clancarty werd per direct tot ambassadeur in de Nederlanden benoemd.

Intussen vervoege de Leidse hoogleraar Kemper zich bij Van Hogendorp. Hij was van origine een patriot, die in 1806 gewaarschuwd had tegen de komst van Lodewijk Napoleon en die wars was van het napoleontische bewind. Samen met Falck die als secretaris van de bijeenkomsten fungeerde, wist hij Van Hogendorp ervan te overtuigen dat ook oud-patriotten moesten worden uitgenodigd.³⁵ Een vergadering met een verruimde samenstelling op zaterdag 20 november leidde echter evenmin tot iets. Van Hogendorp en Van der Duyn van Maasdam zetten nu met zijn beiden toch door. In een proclamatie stelden zij vast dat de ‘regeringsloosheid’ voor de deur stond en dat zij zich daarom constitueerden tot een Algemeen Bestuur. Al met al was er sprake van een ‘orangistische staatsgreep’.³⁶

OVERDRACHT VAN GOGELS FUNCTIES

Gogel beperkte zich intussen tot het gaande houden van de lopende zaken. In zijn rapport van 20 november toonde hij zich tevreden over zijn medewerkers: ‘personne n’a manqué a son poste de jour ni de nuit’. Ook was hij nu tevreden over de ‘force armée’ die in Amsterdam de orde handhaafde en zijn bureaus en woning bewaakte.³⁷ Over de toekomst maakte hij zich geen illusies meer, hij schreef Gaudin dat hij een paspoort zou vragen om naar Frankrijk te reizen zodra dat nodig was. Een week later was het zover!

Gogel deed geen poging de Oranjerevolutie tegen te houden. Toch dachten enkele anderen wel aan een alternatief voor Oranje. Fennekol, die samen met Gogel in 1797 deel had uitgemaakt van het bestuur van de Sociëteit voor Eenheid en Ondeelbaarheid, overlegde met verschillende mensen over een alternatief voor Oranje. Hij zag de gebeurtenissen in Den Haag als ‘eene complete reactie van 1795’.³⁸

34 Van Zanten stelt ten onrechte dat Gogel in de terugkeer van de stadhouderlijke familie de beste oplossing zag: Van Zanten, *Schielijk*, 39.

35 Naber, *Kemper*, 92.

36 Van den Berg en Vis, *De eerste honderdvijftig jaar*, 185.

37 Gogel aan Gaudin, 20 november, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1526.

38 Fennekol aan Wiselius, 24 november 1813, NA, Wiselius, inv.nr. 5, ook in *GAGN*, deel 6, band 3, 1756-1760.

Hij achtte het mogelijk dat andere mogendheden dan Engeland en Frankrijk in de toekomst een neutraal Nederland zouden willen. Dat zou een prins van Oranje uitsluiten. Herstel van de Bataafse Republiek zou het gemakkelijkst zijn om een neutrale status te bereiken. Fennekol zag ‘de blindeman’ Schimmelpenninck als een concreet alternatief voor de prins van Oranje. Als republikeinse patriot van de oude stempel beschouwde hij het eenhoofdige gezag van een raadpensionaris wel als een bezwaar, maar dat moest maar aanvaard worden, omdat met het alternatief van Oranje het federalisme zou terugkeren. ‘Met een burgerlijke president à la Noord-America’ zou er ‘eene kalme en wel geen doode, maar toch rustige republiek’ ontstaan. Fennekol wilde in een later stadium ook Gogel benaderen.

Deze zag echter hoe versnipperd en verdeeld de pro-republikeinse krachten waren. Zijn goede vriend en geestverwant Canneman bijvoorbeeld zou een belangrijke rol gaan spelen in het Oranjekamp. Canneman die sinds 1811 directeur der directe belastingen in het departement der Monden aan de Maas (Zuid-Holland) was, schreef op 18 en 19 november nog vertwijfelde brieven aan Gogel vol zelfbeklag over zijn slechte gezondheid en moeilijke positie. Hij maakte zich zorgen over de kritieke situatie, ‘de positie der publieke ambtenaren is belabberd’.³⁹ Verder had hij naar zijn zeggen weinig contacten: ‘Ik hoor van niets en vermijde ook in aanraking te komen’.⁴⁰ In werkelijkheid was hij goed op de hoogte van de meningsverschillen bij de voorbereiding van de vergadering van 20 november bij Van Hogendorp en besloot hij steun te verlenen aan de koers van Falck en Kemper, die kritiek hadden op het ontwerp-plakkaat van Van Hogendorp. Canneman was de eerste actieve napoleontische bestuurder die toenadering zocht tot het Oranjekamp. Hij was bezorgd over de politieke situatie, hij wilde dat het in de Bataafs-Franse tijd opgebouwde overheidsapparaat zou blijven functioneren. Waarschijnlijk speelde ook zijn ambitie een rol.⁴¹ Zonder dat Canneman dat aan Gogel liet blijken, vertelde hij aan Collot d’Escury, een buurman van Van Hogendorp, dat hij bereid was om aan de ‘grootte zaak mede te werken’. Hij zou dat ‘meer bedekt’ doen, omdat hij door zijn functie bij het Franse gouvernement ‘de handen minder ruim had’. Hij verzocht Collot dit aan zijn buurman door te geven en aan hem een memorie te overhandigen die handelde over de continuering van de overheidsactiviteiten, in het bijzonder van de belastinginning.⁴²

Op zondag 21 november werd Canneman door Van Hogendorp ontvangen. Toen ze Cannemans memorie bespraken was er een emotioneel intermezzo. Van Stirum kwam met enkele officieren en manschappen van de Nationale Garde binnen om Van Hogendorp op te roepen het voorlopige landsbestuur op zich te nemen. Deze deelde toen mee dat hij en Van der Duyn van Maasdam zich de vorige dag al aan het hoofd van een provisioneel bestuur hadden geplaatst door een pro-

39 Canneman aan Gogel, 18 november 1813.

40 Canneman aan Gogel, 19 november 1813.

41 Van Leeuwen-Canneman, ‘Elias Canneman en de terugkeer van de prins van Oranje’, 204-205; *Briefwisseling*, xlv.

42 Steur (ed.), ‘November 1813, een handschrift van Collot d’Escury’, 219-220. De memorie van Canneman is niet teruggevonden.

Afb. 22 Bijeenkomst ten huize van Van Hogendorp op 21 november 1813, door Jan Willem Pieneman, ca. 1828, Rijksmuseum, Amsterdam, SK-A-1558-00. Rechts van de tafel zit Van Hogendorp, achter hem staat Van der Duyn van Maasdam en naast hem staat Van Limburg Stirum, wijzend naar de officieren. Links aan de tafel zit Canneman, in werkelijkheid was Van der Duyn van Maasdam niet aanwezig.

clamatie op te stellen. 'Nadat ik rondgegaan was om met alle die edele mannen de handen te schudden, vatte de heer Canneman de mijne met aandoening aan, en was van dit oogenblik af geheel werkzaam voor de goede zaak'.⁴³ Het gesprek werd voortgezet en Van Hogendorp bood Canneman het beheer der financiën aan. Cannemans persoonlijke verhouding tot Gogel liet echter niet toe om de post aan te nemen, zolang Gogel die zelf niet geweigerd had. Gogel was de expert, had grote bestuurlijke ervaring en had een goede reputatie in de Amsterdamse wereld van handel en geld. Canneman adviseerde Van Hogendorp dan ook om Gogel te vragen de financiën op zich te nemen. Van Hogendorp stemde met Cannemans voorstel in en vroeg hem een brief aan Gogel te ontwerpen. Ook verzocht Van Hogendorp aan Canneman om in de lijn van zijn eigen memorie een algemene proclamatie en enkele brieven op te stellen: 'Bevangen met de koorts kwam hij dienzelfden avond bij mij, las mij alle gestelde stukken voor, die ik zonder eenige verandering

43 BG, deel 4, 397-398.

tekende en inzonderheid die merkwaardige proclamatie van den 21 november tot verbreking van het Franse juk.' Van Hogendorp kende grote betekenis toe aan deze gebeurtenis: 'Deze omstandigheid dat zulk een proclamatie is gesteld door een patriot en onveranderd getekend door een prinsman zal ik altijd beschouwen als het verbond tussen twee partijen thans zo vereenigd, dat hunne namen niet meer bestaan'.

De proclamatie had een geheel andere inhoud dan het niet-uitgevaardigde reactionaire plakkaat dat Van Hogendorp aan de bijeenkomst van 18 november had willen voorleggen. In de proclamatie stond dat alle ambtenaren op hun post moesten blijven en dat alle weigerachtigen zouden worden beschouwd als verraders van het vaderland.⁴⁴ Cannemans oogmerk was dat het Algemeen Bestuur hiermee de ambtenaren van hun eed aan Napoleon ontsloeg, hen tegelijkertijd in hun functie handhaafde en hen bond aan de bestaande wetgeving. De proclamatie was van groot belang voor de koers van Van Hogendorp. Ze maakte het praktisch mogelijk om de napoleontische ambtenaren in dienst te houden en zo het bureaucratisch-centralistische erfgoed van de Bataafs-Franse tijd te bewaren. Kemper en Falck hadden in deze zin ook al op Van Hogendorp ingesproken, maar de bureaucraat Canneman wist de formulering te vinden, die in de ambtelijke praktijk nodig was. Hij gaf daarmee aan onze geschiedenis 'een vaste wending', zoals Verberne het zou noemen.⁴⁵ Het was de tweede maal dat Canneman een essentiële bijdrage leverde aan een staatkundige verandering. In 1804-1805 had hij bemiddeld tussen Schimmelpenninck en Gogel, en mede daardoor was toen een nieuw bewind tot stand gekomen. Nu had hij Van Hogendorp tot een verandering van zijn koers bewogen die het mogelijk maakte dat de nieuwe vorst de napoleontische erfenis overnam.

De brief aan Gogel die Canneman had opgesteld, en Van Hogendorp en Van der Duyn van Maasdam zouden ondertekenen, sloot aan bij de tekst van de proclamatie en begon voorkomend.⁴⁶ Alleen Gogel werd in staat geacht om als hoofd van de financiën alles zijn geregelde loop te laten hernemen. Zijn kennis van zaken en langjarige ervaring waren bekend bij de briefschrijvers en ze rekenden op zijn vaderlandse ijver en krachtige ondersteuning. Omdat er inkomsten nodig waren, moest Gogel maatregelen nemen om de belastingkantoren te heropenen en de belastingen te innen. De bestaande wetten zouden voorlopig van kracht blijven. De Nederlandse ambtenaren van de directe belastingen waren in functie gebleven, maar niet de Franse ambtenaren van de accijnzen en de zegelrechten, hier was er sprake van een 'totale stremming' en Gogel zou die stagnatie door maatregelen moeten opheffen.

Daarna veranderde de toonzetting van de brief en kreeg deze een dwingend en zelfs dreigend karakter. 'Geene consideratien mogen iemand in dezen stand van zaken weerhouden om ons de hand te bieden. Wij stellen UHedgestr. dan ook aan de Hooge Regering, aan de Hollandsche Natie, verantwoordelijk voor de schro-

44 Gedrukt exemplaar in NA, Canneman (1904), inv.nr. 24, ook in BG, deel 4, 258-262.

45 Verberne, *Gogel en de uniteit*, 7, zie ook Uitterhoeve, *Haagse bluf*, 109.

46 Van der Duyn van Maasdam en Van Hogendorp aan Gogel, 21 november 1813, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in BG, deel 4, 337-339.

melijke gevolgen, die uit het langer voortduren van dezen staat van anarchie en desordre kunnen en toekomstig moeten voortvloeijen, indien zulks niet illico gestuit wordt.’ En daarna volgde een formeel gestelde opdracht: ‘Wij gelasten en autoriseeren UHEdgestr. des noods bij dezen om dat alles en meerder te doen, wat wij omtrent onze bedoelingen en tot bereiking van dezelve hiervoren hebben geëveloppeerd.’ De ultimatieve bewoordingen waren zodanig, dat zonder meer van ‘een sommatie’ sprake was en ze waren zelfs in lijn met de zinsnede uit de proclamatie dat alle weigerachtigen als landverraders zouden worden beschouwd.⁴⁷ Van Hogendorp schreef later dan ook, dat Canneman een brief aan Gogel had opgesteld ‘om zijnen dienst te eischen onder straf van hoogverraad’.⁴⁸ Wellicht was het door tijdnood dat Cannemans brief aan Gogel qua toon en inhoud sterk leek op de proclamatie. Hij kon echter weten dat die Gogel in het verkeerde keelgat zou schieten. De ‘sommatie’ had alleen maar een averechts effect. Het is echter de vraag of een brief met een vriendelijker toon wel invloed zou hebben gehad op Gogel. Deze constateerde immers tezelfdertijd verbaasd dat men in Den Haag ‘de plus loin en plus loin’ ging. Men liet daar tot zijn verbijstering de gewapende macht zelfs trouw zweren aan de prins van Oranje!⁴⁹

Niet alleen Gogel, ook vele anderen hadden ernstige bedenkingen. Er bestond weinig neiging bij de Amsterdammers om Den Haag te volgen, het algemene bestuur te erkennen en de banden met de Fransen te verbreken. Zo schreef de toch niet erg Fransgezinde Röell aan Van Maanen, dat de gebeurtenissen in Den Haag hem ‘zoo wonderlijk en wild’ voorkwamen, ‘dat ik er somtijds aan twijffele, of ik wel ter deeg wakker ben’.⁵⁰ Hij voegde daar nog aan toe dat het voorlopige bestuur in Amsterdam zich terecht slechts als taak had gesteld de rust te bewaren, men volgde ‘het Haagsche voetspoor’ niet. Van Maanen reageerde: ‘Ik voor mij, mijn waarde vriend, zie de zaken zeer zwart in en kan voor de gevolgen beven. Alle bejaarde, verstandige lieden die ik zie denken er alzoo over’. Hij vond de proclamatie van 21 november ‘een zeer zonderling stuk’ en vroeg zich ten slotte af wat er zou gebeuren als de Franse troepen terug kwamen of ‘ook wel, gelijk mij gansch niet onwaarschijnlijk voorkomt, indien de gecoaliseerde mogendheden er eens anders over mochten denken?’⁵¹

Canneman probeerde in deze dagen bij Gogel de indruk te wekken dat hij in een zware tweestrijd verkeerde. Op 24 november suggereerde hij dat hij, na drie dagen weigeren, uiteindelijk met tegenzin aan de uitnodiging van Van Hogendorp tot overleg gevolg had gegeven.⁵² Collots verslag memoreerde echter dat Canneman zelf met het zenden van zijn memorandum het initiatief voor een gesprek had genomen, wat deze niet vermeldde. Hij durfde er tegenover Gogel niet voor uit te komen dat hij een politieke ommezwaai had gemaakt.

47 Van Leeuwen-Canneman, ‘Elias Canneman en de terugkeer van de prins van Oranje’, 209.

48 *BG*, deel 5, 27.

49 Gogel aan Gaudin, 21 november 1813, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1526-1527.

50 Röell aan Van Maanen, 21 november 1813, *NA*, Van Maanen, inv.nr. 53, ook in *GAGN*, deel 6, band 3, 1739-1740.

51 Van Maanen aan Röell, 22 november 1813, *NA*, Röell, inv.nr. 120, ook in *ibidem*, 1740-1741.

52 Canneman aan Gogel, 24 november 1813, *NA*, Gogel, inv.nr. 158, ook in *BW*, 620-621.

Canneman verzuchtte dat hem de post van financiën was aangeboden, maar dat hij naar Gogel had verwezen. Daarna volgde de merkwaardige zin: 'Ik heb daarmee tot heden tijd gewonnen, maar wat zal, wat moet ik verder doen? Men zal met de ambtenaren tot dwang komen.' Impliciet ging hij er dus vanuit dat Gogel wel zou weigeren en dat hijzelf vervolgens onder zware druk zou komen te staan. Hij vermeldde verder dat in Amsterdam het gerucht ging dat hij zelf de post al had aangenomen, maar 'ik laat zulks overal tegenspreken en heb geen de minste lust om een rol te spelen'. Op dezelfde dag benoemde het Algemeen Bestuur hem tot adviseur voor de financiën, 'om ons bij alle voorkomende zaken van advies te dienen'.⁵³

Canneman probeerde niet persoonlijk om Gogel te overreden op zijn post te blijven en het Oranjobewind te gaan dienen. Dat was een andere opstelling dan in de jaren 1804-1805 toen hij ettelijke malen zware druk op Gogel uitoefende om de ministerspost onder Schimmelpenninck te aanvaarden. Waarschijnlijk speelde in 1813 zijn eigen ambitie een rol. Het kan ook zijn dat hij inzag dat de kans nihil was dat zijn vriend een functie zou accepteren onder een Oranjobewind dat deze als illegaal en reactionair beschouwde. Hij zal Van Hogendorp hebben geadviseerd toch een officiële uitnodiging te verzenden, omdat het bewind zich dan ten opzichte van de financiële wereld had gerechvaardigd. De eerste maal – in 1804-1805 – was zijn verbondenheid met Gogel verstevigd door zijn optreden, de tweede maal – in 1813 – gingen de beide vrienden een geheel verschillende koers varen.

Na ontvangst van de ultimatieve brief stuurde Gogel per kerende post een kort antwoord. Hij constateerde dat hij nog niet uit zijn betrekkingen van staatsraad en intendant was ontslagen, zodat hem geen andere keus overbleef dan 'de orders van het Gouvernement te vragen' waarmee hij uiteraard de Franse autoriteiten bedoelde.⁵⁴ De brief bevatte geen afkeurend woord over de staatsgreep en geen expliciete weigering. Gogel stelde zich op als non-politicus, die geen vrijheid had zelf een besluit te nemen. Hij stuurde Gaudin een afschrift van de brief van Van der Duyn van Maasdam en Van Hogendorp en schreef dat hij geen moment had getwijfeld over zijn reactie, die hij ook in afschrift meestuurde.⁵⁵ In Gogels korte verslag klonk verbazing door dat Van Hogendorp en Van der Duyn van Maasdam hem wilden 'verordonneren' uit naam van de Prins van Oranje.

Hij vertrok naar Utrecht om te overleggen met generaal Molitor, ook omdat er sterke geruchten waren, dat de Fransen de macht in Holland zouden overdragen. Hij geloofde deze geruchten niet, anders zou hij daarover toch wel zijn ingelicht? Op 23 november was Gogel terug in Amsterdam waar hij zag dat de politieke spanning toenam, er waren geruchten over ingrijpende gebeurtenissen en veel mensen vreesden nieuwe relletjes.⁵⁶ Enkele bedreigingen brachten Gogel ertoe de

53 Besluit Algemeen Bestuur, 24 november 1813, in: *GAGN*, deel 6, band 3, lxxxii.

54 Gogel aan Van der Duyn van Maasdam en Van Hogendorp, 22 november 1813 (afschrift), NA, Gogel, inv. nr. 158, ook in *BG*, deel 4, 339.

55 Gogel aan Gaudin, 22 november, Gogel, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1529-1530.

56 Een aantal gebeurtenissen in de periode 23 november-2 december zijn door Gogel beschreven in zijn uitvoerige brief aan Gaudin van 2 december 1813, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in *BG*, deel 4, 339-341, daar met onjuiste datum van 9 december 1813. In deze brief schreef Gogel wel uitdrukkelijk dat hij de aangeboden functie 'geweigerd' had.

nacht door te brengen in het huis van zijn zakenrelatie D'Arripe. Slechts vier of vijf personen wisten van dit geheime toevluchtsoord.

Diezelfde dag kwam Wiselius met een aantal andere leden van de sociëteit *Doctrina* bijeen. Ze concludeerden dat ze met het provisionele stadsbestuur, dat zich tot dan toe neutraal had opgesteld, wilden overleggen om 'deze stad een andere houding te doen aannemen'.⁵⁷ Binnen *Doctrina* bezon men zich al enige tijd op de politieke toekomst. Het republikeinse plan dat Fennekol ook aan Wiselius had voorgelegd, wees hij af.⁵⁸ Wiselius wenste een Oranje-omwenteling en een constitutionele monarchie. Hij zag deze staatsvorm zelfs als de beste waarborg tegen een te grote macht van de aristocratie.⁵⁹ Diezelfde avond gingen Wiselius en Kraijenhoff met het stadsbestuur overleggen, maar dat bleef aarzelen.⁶⁰ Kraijenhoff was aangezocht als militair commandant van Amsterdam, hij had enkele dagen eerder als eerste hoge militair de eed van trouw aan Napoleon per brief opgezegd. Gogel zal, toen hij van deze gebeurtenis hoorde, hebben teruggedacht aan de avond van 19 januari 1795, toen hijzelf samen met Wiselius en Kraijenhoff het toenmalige stadsbestuur onder druk had gezet, maar dan wel tegen een heel andere politieke achtergrond.

De volgende dag rond zeven uur 's ochtends meldden tweehonderd kozakken zich bij de Muiderpoort. Dat had een politieke doorbraak tot gevolg. Binnen enkele uren erkende het provisionele Amsterdamse stadsbestuur het gezag van het Algemeen Bestuur van Van Hogendorp en Van der Duyn van Maasdam en van zijn twee Amsterdamse commissarissen-generaal, Kemper en Fannius Scholten. De laatste twee benoemden Kraijenhoff tot gouverneur van Amsterdam.

Hoe onverwacht de politieke ontwikkeling in de laatste tien dagen was verlopen, bewijst een briefje aan de vrouw van Gogel. Zij was lid van het bestuur van de *Société de la Charité Maternelle*, die zich bezighield met de ondersteuning van behoeftige kraamvrouwen. Het briefje van 13 november kondigde aan dat een vergadering van het bestuur die twee dagen later zou worden gehouden, werd uitgesteld naar 24 november. De vergadering zal uiteindelijk wel niet zijn doorgegaan. De dames hadden op de dag dat de kozakken Amsterdam binnentrokken wel andere zaken aan hun hoofd. Dat gold zeker voor de vrouw van Gogel.⁶¹

Gogel zag de gebeurtenissen op 24 november als beslissend en besloot zijn functies neer te leggen. Hij schreef aan Willink dat het moment gekomen was dat deze het voorzitterschap van het Syndicaat op zich moest nemen.⁶² Gogel gaf verder zijn medewerkers bij de intendance opdracht om hun werk voort te zetten, mandateerde zijn secretaris-generaal Noël Simons om de lopende zaken af te handelen en vertrok opnieuw naar zijn geheime verblijfplaats.⁶³

De dag erna stuurden de Amsterdamse commissarissen Fannius Scholten en

57 Uitterhoeve, *Haagse bluf*, 158-159.

58 Fennekol aan Wiselius, 4 december 1813, NA, Wiselius, inv.nr. 5, ook in *GAGN*, deel 6, band 3, 1760-1762.

59 Wiselius aan Van Hogendorp, 1 december 1813, in: *BG*, deel 4, 387-389, inzh. 388.

60 Uitterhoeve, *Kraijenhoff*, 264, 271-272.

61 Bestuur van de *Société* aan C. Gogel-Van Hasselt, 13 november 1813, NA, Gogel, inv.nr. 156.

62 Notulen buitengewone vergadering van de raad, 25 november 1813, NA, Syndicaat van Holland, inv.nr. 1.

63 Gogel aan Gaudin, 2 december 1813.

Afb. 23 Het kamp van de kozakken buiten de Muiderpoort, november 1813, door François Joseph Pfeiffer (II), 1813, Rijksmuseum, Amsterdam, RP-T-00-1852.

Kemper een missive dat zij Gogel wilden bezoeken, maar zijn waarnemer Noël Simons meldde dat hij Gogel niet van dit voornemen op de hoogte kon stellen, ‘wjl zijn tegenwoordig verblijf mij onbekend is’. Vervolgens liet Fannius Scholten aan Noël Simons weten dat men Gogel toch zou willen zien, omdat men hem nog steeds als hoofd van de Financiën wilde behouden. Weliswaar zou ook Caneman aan het bestuur gaan deelnemen, maar men had ‘den kundigen en cordaten Gogel noodig en kon hem niet missen’.⁶⁴ Zijn reputatie was in handelskringen onaangetast; de commissarissen rapporteerden aan het Algemeen Bestuur dat het aanblijven van Gogel ‘op de Beurs van Amsterdam een zeer gunstige invloed zou hebben’.⁶⁵

Intussen was algemeen bekend geworden, dat Gogel het verzoek had gekregen in dienst van het nieuwe bewind te treden, en ook dat zijn antwoord was dat hij zijn ‘keizerlijke meester’ op de hoogte zou stellen.⁶⁶ In Amsterdam bestond begrip voor zijn opstelling. Zelfs nadat het Amsterdamse bestuur zijn politieke draai had genomen, meende Röell dat Van Maanen eenzelfde besluit als Gogel zou moeten nemen omdat deze, gelet op zijn verplichtingen, de nieuwe eed terecht had geweigerd.⁶⁷

Gogels vrouw Cato was erg bezorgd over haar man, zoals blijkt uit een briefje aan zijn geheime adres. ‘Ik berust in alles wat gij mijn waarde besloten hebt met

64 Verslag van Noël Simons, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in GAGN, deel 6, band 2, 1533.

65 Commissarissen-generaal aan Algemeen Bestuur, 26 november 1813, in: GAGN, deel 6, band 3, cxx.

66 Van Maanen aan Röell, 25 november 1813, NA, Röell, inv.nr. 120, ook in ibidem, 1764-1766.

67 Röell aan Van Maanen, 25 november 1813, NA, Van Maanen, 53, ook in ibidem, 1766.

volkomen onderwerping, als overtuigd zijnde, dat het bij u de vrugt eener bedaarde overweging is, maar ik kan niet ontveinzen dat het mij zeer smertlijk valt.’ Ze had een koffer ingepakt, ‘Ik heb hier nog genoeg voor u, om u te verschoonen, ook nog twee pakjes tabak, ik zal zien of ik de hoed met witte veeren hier heb.’ Gogel had zijn plan om te vertrekken naar Parijs nog niet algemeen bekend gemaakt, want Cato schreef dat haar ouders dezelfde dag nog langs zouden komen en ze vroeg zich af of ze die wel op de hoogte mocht stellen van Gogels voornemen. Ze eindigde met: ‘Myn hart is te vol om meer te schryven’.⁶⁸

Zaterdag 27 november keerde Gogel tegen de avond terug naar huis. Een van de commissarissen, Fannius Scholten, kwam hem dezelfde avond nog opzoeken en probeerde hem alsnog over te halen om in functie te blijven. Gogel volhardde in zijn weigering en vroeg om een paspoort voor een reis naar Parijs. Hij wees op de diensten die hij gedurende vele jaren aan het vaderland had bewezen, maar voelde zich verplicht ‘om tot het lichaam waarvan ik lid ben terug te keeren’.⁶⁹ De commissarissen brachten daarover rapport uit aan het Algemeen Bestuur: ‘Wij hebben met den heer Gogel een zeer lange conferentie gehad, ZEd.G. was als particulier geenzints tegen de principes onzer herstelling, dog begreep als staatsraad eerst zijne demissie te moeten vragen – en dat wel in een plaats onder beheer des keyzers.’⁷⁰ Zij hadden gemeend hem een paspoort niet te kunnen weigeren. Gogel had zich in het gesprek als non-politicus opgesteld. Hij benadrukte blijkbaar zo sterk dat zijn weigering uit zijn ambtelijke verplichtingen voortvloeide, dat hij bij de commissarissen de onjuiste indruk vestigde dat hij als particulier geen bezwaar tegen het nieuwe bewind had en alleen naar Parijs wilde om ontslag te vragen. Hij zou daar echter nog vier maanden blijven als buitengewoon lid van de Conseil d’État. Pas na de val van Napoleon in april 1814 zou hij ontslag vragen.

Nu de kogel door de kerk was, schreven Kemper en Fannius Scholten in hun dagrapport dat zij Noël Simons hadden aangesteld als waarnemend intendant en dat een ministerie van Financiën dringend nodig was. Zij noemden Canneman de aangewezen man om dat ministerie te leiden. Intussen had Van Hogendorp in dezelfde geest al een brief aan beide commissarissen geschreven. Nog onkundig van het gesprek met Gogel schreef hij op 28 november vanuit Den Haag: ‘Is Gogel schuil in Amsterdam of vertrokken? Mij dunkt in het laatste geval, dat wij maar hoe eer zoo beter Canneman moeten nemen. Wij hebben volstrekt iemand nodig.’⁷¹ Een dag later werd Canneman door het Algemeen Bestuur tot commissar-

68 Cato Gogel-Van Hasselt aan Gogel, z.d (25 t/m 27 november), NA, Gogel, inv.nr. 158, deels bij *GAGN*, deel 6, band 2, 1533 noot. Het briefje moet geschreven zijn in de periode 25 t/m 27 november, ze wist toen immers niet of ze Gogels voornemen om naar Parijs te gaan aan haar ouders kon vertellen. Ze heeft het briefje aan zijn schuiladres gestuurd, het was geadresseerd aan ‘Monsieur, Monsieur D’Arripe, chez lui’. Op 27 november was Gogel weer thuis en maakte hij zijn voornemen om te vertrekken bekend. Colenbrander vermeldt een onjuiste datum 28 november (*GAGN*, deel 6, band 2, 1533), terwijl Vles ten onrechte denkt dat Gogel het briefje in Breda heeft ontvangen (Vles, *Gogel*, 209).

69 Gogel aan Kemper en Fannius Scholten, 27 november 1813, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1533-1534.

70 Kemper en Fannius Scholten aan het Algemeen Bestuur, 29 november 1813, in: Jorissen, *De omwenteling van 1813*, deel 2, 80-81.

71 Van Hogendorp aan de commissarissen in Amsterdam, 28 november 1813, in: *BG*, deel 4, 343-344.

ris-generaal van Financiën benoemd. In de preambule van het benoemingsbesluit dat door hemzelf was opgesteld, noemde Canneman de afwezigheid van Gogel als reden van zijn benoeming.⁷² Fannius Scholten meende dan wel dat Gogel geen bezwaar had tegen het Oranjobewind, toch verwachtte het Bestuur blijkbaar niet dat Gogel de functie later wel zou aanvaarden.

VERTREK VAN GOGEL UIT AMSTERDAM

Op de ochtend van 29 november vertrok Gogel uit Amsterdam naar Breda, waar hij op 1 december aankwam. Onderweg stuurde hij minister Gaudin vanuit Lage Zwaluwe het verzoek om aan de keizer voor te leggen of hij naar Parijs moest komen of in Breda moest blijven om daar verdere orders af te wachten. Gogel meldde dat hij onderweg geen vijandelijke troepen had gezien, afgezien van twintig kozakken.⁷³ Hij berichtte verder dat Voûte en Six voorlopig op hun posten bleven.

In Breda aangekomen had Gogel tijd om Gaudin uitvoerig over zijn ervaringen in te lichten.⁷⁴ Met enige verwondering constateerde hij dat men hem op zijn reis alle respect had betuigd waarop hij recht meende te hebben. Hij zag de bevolking overal bezig met haar dagelijkse werkzaamheden en indien men niet de kleur oranje had gedragen zou men niet vermoed hebben dat er iets aan de hand was. Hij ging nog eens in op de gebeurtenissen op de beruchte 24 november, de dag van de overgang van Holland naar 'son ancien gouvernement'. Met de komst van de kozakken in Amsterdam op die dag was er volgens Gogel geen sprake meer van een tussenregering, maar werd een revolutie uitgevoerd en had al wat keizerlijk was, opgehouden te bestaan. Sindsdien was er zoveel gebeurd dat men wel kon zeggen dat de revolutie voltooid was, op de enkele plekken na die nog bezet waren door de Franse troepen. Gogel oordeelde, ook door de gesprekken die hij onderweg had gevoerd, dat Holland voor Frankrijk verloren was of in elk geval zonder een langdurige en bloedige strijd niet te herwinnen was. Men zou in afwachting zijn van toegezegde Engelse hulp. Gogel meldde ten slotte dat op dat moment in Breda verteld werd dat de prins van Oranje vergezeld van enige lijfwachten 'eergisteren' in Den Haag was aangekomen.

Toen Gogel zijn brief aan Gaudin schreef, was de prins van Oranje intussen al van Den Haag naar Amsterdam doorgereisd. Canneman speelde een belangrijke rol bij de voorbereiding van de ontvangst van de vorst in de hoofdstad. Op de dag dat de prins in Scheveningen landde, had Canneman als commissaris-generaal een gesprek met Van Hogendorp over het opnieuw invoeren van het oude douanestelsel waarover hij met handelskringen in Amsterdam overleg ging voeren. Ze spraken af dat Canneman in de hoofdstad tevens 'de uitroeping van de prins tot de sou-

72 Besluit Algemeen Bestuur van 29 november 1813, nr. 1, NA, Canneman (1904), inv.nr. 1, ook in *GAGN*, deel 6, band 3, xcii. Zie Van Leeuwen-Canneman, 'Elias Canneman en de terugkeer van de prins van Oranje', 209.

73 Gogel aan Gaudin, 30 november 1813, NA, Gogel, 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1534.

74 Gogel aan Gaudin, 2 december 1813.

vereiniteit' zou bewerkstelligen.⁷⁵ Canneman stuurde daarover direct een ijlbrieff aan Kemper en Fannius Scholten.⁷⁶ Hij reisde naar Amsterdam en 's avonds om elf uur werd op de Dam de komst van de prins bekend gemaakt in bewoordingen waarin toch vooral een terugkeer naar het stadhouderschap doorklonk.⁷⁷ De volgende ochtend, op 1 december, voegde Kemper daar echter in een proclamatie aan toe dat het volk 'Willem den Eersten' als 'Souverein Vorst van het vrije Nederland' uitriep.⁷⁸ Deze nam weer een dag later in Amsterdam de regering op zich door in het paleis op de Dam de proclamatie te tekenen. Dit laat nog eens zien dat Canneman zich niet alleen met het technische werk van zijn departement bezighield, maar ook optrad als enthousiast wegbereider van Willem I. Op zijn verkenning in Amsterdam kwam Canneman op het idee dat het de populariteit van de nieuwe vorst ten goede zou komen als deze het voormalige Stadhuis op de Dam aan het gemeentebestuur terug zou geven. Daarmee zou de 'razende inval van den dwazen Lodewijk' teniet worden gedaan.⁷⁹ Willem Frederik gaf gevolg aan deze suggestie en deed mededeling van zijn besluit aan het stadsbestuur dat het aanbod aanvaardde.⁸⁰ De Britse gezant Clancarty drong er daarna echter in opdracht van minister Castlereagh sterk op aan dat de nieuwe vorst op zijn minst enkele maanden per jaar in de belangrijkste stad van het land zou doorbrengen. Dat leidde ertoe dat het gebouw ten behoeve van de vorst in bruikleen kwam bij het rijk.⁸¹

De bemoeienissen van Canneman zullen Gogel zonder twijfel in Breda of later in Parijs ter ore zijn gekomen. Gogel kon hem moeilijk verwijten dat hij zijn nieuwe functie aanvaardde. Gogel adviseerde immers tal van anderen op hun post te blijven. Wel kon hij Canneman het enthousiasme kwalijk nemen waarmee deze zich vanaf 21 november voor het nieuwe Oranjabewind inzette, terwijl Canneman daar eerder ook een geharnast tegenstander van was geweest.⁸² Er zijn geen aanwijzingen dat Gogel en Canneman elkaar daarna nog hebben ontmoet dan wel schriftelijk contact hebben gehad. Gogel noemde Canneman ook niet in zijn brieven aan anderen. Feitelijk kwam er in november 1813 een einde aan de jarenlange, zeer hechte vriendschap.

Gogel was niet de enige die naar zijn eed van trouw aan Napoleon verwees. Vooral voor een aantal officieren telde de eed aan de keizer zwaar.⁸³ Zo legde na november 1813 admiraal Ver Huell, die het opperbevel over het vlootteskader bij Texel voerde, de herhaalde oproepen van Willem I om zich over te geven naast zich neer. Pas op 14 mei 1814 capituleerde hij. Thorbecke verdedigde later zijn op-

75 Colenbrander, *Inlijving en Opstand*, 307-308.

76 Canneman aan Kemper en Fannius Scholten, 30 november 1813, in: *BG*, deel 4, 372.

77 Uitterhoeve, *Haagse bluf*, 216.

78 Jorissen, 'De Fransche tijd', 230.

79 Canneman aan Falck, 1 december 1813, in: *GAGN*, deel 6, band 3, 1779.

80 Brugmans, *Van raadhuys tot paleis*, xlvii-lviii.

81 Pas in december 1935 nam de gemeenteraad het definitieve besluit het gebouw voor tien miljoen gulden te verkopen aan het Rijk dat het gebouw daarna permanent als paleis aan het Koninklijk Huis beschikbaar stelde, De Liagre Böhl, *Wibaut de Machtige*, 376-379.

82 Van Leeuwen-Canneman, 'Elias Canneman en de terugkeer van de prins van Oranje', 208.

83 Turksma, *Generaals in Bataafs-Franse dienst, 177-178*.

treden en vond het gedrag van Ver Huell zeer te rechtvaardigen.⁸⁴ Ook Appelius schreef in een steunbetuiging aan Gogel, toen deze in Breda verbleef, dat hij het niet had kunnen begrijpen als zijn collega-staatsraad 'in eens eed en verplichting uit het oog had verloren'.⁸⁵ Toch is het de vraag of de afgelegde eed bij Gogel de doorslag gaf. Gogel was weliswaar opgevoed door een officier uit het Staatse leger, maar er zijn geen aanwijzingen van invloed in dit opzicht. En in juni 1798 had hij er geen been in gezien om zelf een staatsgreep te plegen en plaats te nemen op de daardoor vrijkomende regeringszetel. Gogels opstelling in november 1813 lijkt vooral ingegeven door het idee dat de terugkomst van Oranje het 'ancien gouvernement' van de periode voor 1795 zou herstellen. Dat was af te lezen uit zijn brieven aan Gaudin van november 1813. Ook de prins van Oranje zelf begon een proclamatie van 30 november met de tekst 'Waarde landgenooten, na eene scheiding van negentien jaren', terwijl hij daarna ook nog de voor Gogel afschrikwekkende woorden gebruikte: 'de oude tijden zullen weldra herleven'.⁸⁶ Tekenend is ook dat het Algemeen Bestuur in zijn correspondentie de benaming prins Willem de Zesde gebruikte.⁸⁷

Het nieuwe Oranjabewind vroeg Gogel om zijn deskundigheid, men had hem nodig om het vertrouwen in het nieuwe regiem te vestigen. Daar had hij politiek geen zin in, hij sprak zich niet expliciet uit en hij presenteerde zich weer eens als de non-politicus, de ambtenaar die door zijn eed gebonden was aan Napoleon. Door zich als non-politicus voor te doen, ontkwam hij zonder moeilijkheden aan een functie die hij politiek beslist niet wilde. In werkelijkheid gaven de politieke aspecten de doorslag. Ook nu was hij weer de meest politieke van de napoleontische functionarissen. Hij was een van de weinigen die een functie onder het nieuwe Oranjabewind kreeg aangeboden en deze weigerde.⁸⁸ In dit opzicht was Gogel een atypische figuur voor de overgang van de Bataafs-Franse tijd naar de restauratiemonarchie. Hij behoorde niet tot de windvanen, dat wil zeggen de mensen die zonder aarzelen van het napoleontische bestuur naar het bewind van Willem I overgingen. Wel legde Gogel zich er in november 1813 bij neer dat er geen haalbaar alternatief was voor het Oranjabewind. Daarvoor waren de republikeinse krachten te veel versnipperd. Ze waren niet zo sterk dat ze de komst van de vorst konden tegenhouden. Het Oranjehuis werd na de eerste aarzelingen van de elite door alle lagen van de bevolking verwelkomd.⁸⁹ Bovendien zag hij in dat hij zelf te veel het symbool was van het bonapartisme om als bindend element te dienen voor een herleefde Bataafse Republiek.

Met zijn weigering om het beheer van de financiën onder het Oranjabewind voort te zetten, bepaalde Gogel de koers voor de laatste periode van zijn leven. Hij volgde daarbij eenvoudig zijn politieke voorkeur, zoals hij dat ook had ge-

84 Thorbecke, *Historische Schetsen*, 153-154.

85 Appelius aan Gogel, 6 december 1813, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1535.

86 NA, Canneman (1904), inv.nr. 24.

87 Bijv. Van Hogendorp aan H. Fagel, 17 november 1813, in: *BG*, deel 4, 262.

88 Lok, *Windvanen*, 158.

89 Jan Drentje, 'Oranje boven', 58.

daan bij de staatsgreep in juni 1798 en bij zijn ontslag als agent in november 1801. Gogel had zijn gehele leven het ancien régime met zijn privileges en belemmeringen willen opruimen. Daarvoor was de hulp van Frankrijk nodig geweest, aangezien Engeland en Pruisen het ancien régime steunden. Vooral de Engelsen waren voor Gogel de ervvijand. Wellicht speelde daar zelfs nog een persoonlijke reden mee, namelijk het sneuvelen van zijn oom, vice-admiraal Crul, in 1781, door een verraderlijk optreden van de Engelse vloot. Bij Gogel won de oude afkeer van de coalitie van Oranje en Engeland. Gogel ging daarbij af op het beeld van Van Hogendorps herstel van het oude politieke klimaat. Als men geen rekening houdt met deze afkeer is zijn opstelling moeilijk te begrijpen, zoals Schama terecht opmerkt. Als deze daar echter aan toevoegt, dat Gogel als altijd ‘the helpless victim of a tyrannical integrity’ was, wordt de Britse historicus het slachtoffer van zijn barokke schrijfstijl.⁹⁰ Gogel maakte immers juist een bewuste politieke keuze, gevoed door een afkeer die sterk emotioneel was. Het vormde opnieuw een duidelijk keerpunt in zijn leven.

Gogels positie verschilde sterk van de opstelling van Van Maanen. Zij waren tijdens de Inlijving de twee belangrijkste Nederlandse napoleontische functionarissen, maar ze waren wat hun houding ten opzichte van het nieuwe Oranjabewind betreft tegenpolen. Matthijs Lok heeft Van Maanen als het prototype van de windvaan genomen.⁹¹ Van Maanen was een juridische technocraat die alle wisselingen in de Bataafs-Franse tijd had overleefd en van de ene op de andere dag overging naar het bewind van Willem I, toen dat eenmaal gevestigd was. Hij zou de nieuwe vorst bovendien gedurende zijn gehele koningschap dienen. Hij beriep zich erop dat hij het Recht vertegenwoordigde, dat uiteraard onder alle regimes een objectieve handhaver nodig had. Gogel daarentegen toetste de regimes aan zijn eigen politieke doelstellingen. Van Maanen koos in november 1813 aanvankelijk noch partij voor de Fransen noch voor Oranje, terwijl Gogel zich van meet af aan zonder meer tegen de Oranje-omwenteling keerde en trouw bleef aan de keizer.

Bij Gogel speelde niet zozeer een persoonlijke verknochtheid aan Napoleon mee. Hij had wel respect voor de keizer, maar had altijd veel kritiek gehad op diens benadering van Nederlandse belangen. Gogel verschilde daarin van Ver Huell en Dirk van Hogendorp. Bij deze twee militairen, die lang in Franse dienst bleven, speelde de persoonlijke dienstbaarheid aan de keizer wel een belangrijke rol. Dat was voor Willem I de reden om hen een functie te weigeren, toen ze na het verdwijnen van Napoleon toch de wens uitspraken om alsnog in zijn dienst te treden.⁹² Gogel was een van de zeer weinige Nederlanders die zelf de beslissing namen om niet onder Willem I te gaan werken.

Toch blijft de vraag waarom hij naar Frankrijk vertrok en niet in Nederland

90 Schama, *Patriots and Liberators*, 644.

91 Lok, *Windvanen*, 7-9.

92 Willem I nam andere opperofficieren die na Napoleons val uit Franse dienst of geallieerde krijgsgevangenschap naar het vaderland terugkeerden, wel op in zijn krijgsmacht. Aanvankelijk kregen zij geen vitale posten, maar dat werd anders bij de acute militaire dreiging vanaf Napoleons terugkeer in maart 1815, zie Gabriëls, ‘Betrouwbaar of bekwaam’.

bleef om daar af te wachten hoe de toekomst van het land er uit zou gaan zien. Hij zag het verblijf in Parijs als tijdelijk, zijn vrouw Cato en kinderen bleven achter in Amsterdam. Het was geen vlucht; als hij had gewild was hij immers door Van Hogendorp in de rijen van de nieuwe bestuurders opgenomen. Ook voor het opnieuw beginnen van een bedrijf was het beter geweest als hij in Nederland was gebleven, zoals bijvoorbeeld Saportas hem onder ogen bracht. Zonder twijfel speelde het respect voor de Conseil d'État, het Franse instituut waar hij deel van uitmaakte, een rol. Hij beschouwde het buitengewone lidmaatschap als een zeer eervolle functie. Bovendien was er een inkomen aan verbonden, voor Gogel een belangrijke factor, nu hij geweigerd had zijn Nederlandse functies voort te zetten en hij zijn bedrijf al eerder geliquideerd had. Een afkeer van de politieke gang van zaken zal de doorslag hebben gegeven. De oud-patriot vertrok, omdat het volgens hem in Nederland geheel de verkeerde kant op ging. Deze politieke gevoelens dreven hem naar Parijs. Hij wilde daar de verdere gebeurtenissen afwachten.

Begin december 1813 ontving Gogel een bericht van Gaudin dat de keizer hem in Parijs verwachtte.⁹³ Enkele dagen later vertrok hij naar de Franse hoofdstad. Gogels houding werd kort daarna gehekeld in een pamflet tegen de Fransgezinden. Het anonieme geschrift *Brieven van A. aan Z.* keerde zich fel tegen de continuering van napoleontische ambtenaren in hun posten. De auteur had het beter gevonden als deze bonapartisten samen met 'dien fraaijen Gogel' naar Parijs waren vertrokken.⁹⁴ Tegelijkertijd wraakte het geschrift Gogel, omdat deze zijn vaderland in 1806 'reeds voor tijtels en eereampten verkocht en deszelfs onafhankelijkheid ver-raadde'. De pamflettist was niet erg consistent want enkele pagina's eerder merkte hij op dat mannen die onder Lodewijk Napoleon hadden gediend, niets te verwijten viel, omdat diens bewind 'Hollandsche vrijheid en onafhankelijkheid ademde, en den naam van Holland trachtte eer aan te doen.'⁹⁵ De brochure was geschreven door Bilderdijk, die bij de uitgave was bijgestaan door Valckenaer.⁹⁶ Beiden hadden zelf boter op hun hoofd. Bilderdijk was als hofdichter en bibliothecaris in dienst geweest van Lodewijk Napoleon. Ook schreef hij in 1806 nog een lofdicht op de keizer.⁹⁷ Valckenaer gaf regelmatig adviezen aan Lodewijk Napoleon. Hij liet zich tijdens de Inlijving weliswaar niet met het Franse bewind in, maar nog op 20 november 1813 uitte hij zich vijandig en laatdunkend over de Oranjerevolutie van Van Hogendorp.⁹⁸ Blijkbaar hadden beide pamflettisten iets goed te maken. De brochure maakte opgang, na korte tijd waren er 800 exemplaren verkocht. In regeringskring werd ze echter afgekeurd en in de openbare mening vond ze evenmin bijval. Het verketteren was toen in Nederland niet populair. De brochure lokte wel

93 Gaudin aan Gogel, 6 december 1813, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1534.

94 *Brieven van A. aan Z.*, 18.

95 *Ibidem*, 14.

96 Sillem, *Valckenaer*, deel 2, 340-351. Een recente biografie van Bilderdijk neemt zijn betrokkenheid als vaststaand aan, maar betwijfelt zijn auteurschap, omdat hij onder Napoleon 'zelf ook een wat dubieuze rol [had] gespeeld', Honings en Van Zonneveld, *De gefnuikte arend*, 329. Gezien het grillige gedrag van Bilderdijk is dat echter een zwak argument.

97 Honings en Van Zonneveld, *De gefnuikte arend*, 234-239.

98 Sillem, *Valckenaer*, deel 2, 333.

twee kritische reacties uit, onder meer de brochure *Brieven van B. aan II.*, die aan de Leidse hoogleraar H.W. Tydeman werd toegeschreven. Criticus B. noemde de schrijver A. onstaatkundig en onvaderlandslievend en vergoelijkte de door A. aangeklaagden, op enkele uitzonderingen na. Tot die uitzonderingen behoorden Gogel en Ver Huell. De schrijver van de brochure bestempelde hen als verraders van het vaderland, omdat zij zich door 'slinksche vlugt of openlijken tegenstand, als vijandige Franschen gedragen hebben'.⁹⁹

GOGEL IN FRANKRIJK

Gogel kwam medio december 1813 in Parijs aan. Daar vroeg hij geen ontslag, zoals hij de commissarissen in Amsterdam had gesuggereerd, maar ging hij deelnemen aan de Conseil d'État.¹⁰⁰ Ondanks de oorlogssituatie ging het leven in Parijs voor Gogel en de andere leden van de Conseil gewoon door. Zo was er op 19 december een ontvangst bij de keizer, terwijl de leden van de Conseil op 1 januari de keizer een nieuwjaarsgroet brachten 'dans la salle du trône au palais des Tuileries'.¹⁰¹ Gogel werd met egards behandeld, sommige officiële brieven waren gericht aan Baron Gogel, ook zijn titel van intendant-generaal werd nog gebruikt. Natuurlijk zochten de in Parijs verblijvende Hollanders elkaar op, zo nam Gogel op 14 januari deel aan een dinertje bij Van der Goes, lid van het Wetgevend Lichaam.¹⁰²

Gogel schreef begin februari aan Mollien, de minister van de schatkist, dat hij financieel in een 'situation pénible' verkeerde en verzocht dringend om zijn traktement over de maand december ter beschikking te stellen. Hij had 'grand besoin de cet argent'. Na zijn aankomst in Parijs had hij van verschillende mensen moeten lenen om te kunnen leven. Enkele dagen later herinnerde hij aan zijn verzoek, omdat 'je dois payer un mois de logement et de voiture, j'ai des dépenses journalières et je suis sans argent'. In zijn antwoord wees de minister op de benarde situatie van de schatkist, hij kon Gogel voorlopig slechts een voorschot van een derde van het hem toekomende bedrag verstrekken.¹⁰³ Overigens legde Gogel zich weinig beperkingen op; evenals in 1810 verbleef hij in het dure Hôtel de l'Empire.¹⁰⁴

Eind januari verliet Napoleon de hoofdstad om de oorlogshandelingen te leiden. Hij benoemde zijn vrouw Marie-Louise tot regent in zijn afwezigheid en zijn broer Joseph tot luitenant-generaal van het keizerrijk. Enkele maanden bestond er grote onzekerheid over Frankrijks toekomst. De geallieerden waren het niet eens over de oorlogsstrategie, Napoleon langzamerhand uitputten of snel doorstoten

99 *Brieven van B. aan II.*, 11.

100 Zo was er een uitnodiging van de secretaris-generaal van de Conseil voor de vergadering van 11 februari 1814, NA, Gogel, inv.nr. 158.

101 Uitnodiging z.d. (18 december 1813), NA, Gogel, inv.nr. 158, resp. secretaris-generaal Conseil d'État aan Gogel, 31 december 1813, NA, Gogel, inv.nr. 158.

102 Aantekenboekje van Van der Goes, NA, Van der Goes van Dirxland, inv.nr. 87.

103 Gogel aan Mollien, 5 februari 1814, Gogel aan Mollien, 10 februari 1814 en Mollien aan Gogel, 15 februari 1814, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1535-1536.

104 Gegeven ontleend aan archiefstuk Hoppenbrouwer aan Gogel, 18 april 1814, NA, Gogel, inv.nr. 158.

naar Parijs.¹⁰⁵ Een andere vraag was: Napoleon handhaven of hem laten opvolgen door zijn zoon, door een Franse Bourbon of door de als Fransman geboren Zweedse kroonprins Bernadotte, een voormalige maarschalk van de keizer. Napoleon was er op uit zich in een wat kleiner Frankrijk te handhaven. Hij wilde terug naar de ‘natuurlijke grenzen’ en hoopte België met Antwerpen en het Scheldegebied te kunnen behouden. Eind maart naderden de geallieerden Parijs en viel het besluit tot de evacuatie van de keizerin en haar zoon. De Franse regering en de hoge ambtenaren, onder wie Gogel, kregen bevel om de keizerin te volgen naar het voorlopig veilig geachte Blois in het gebied van de Loire.¹⁰⁶

Op 31 maart aanvaardde generaal Marmont een wapenstilstand zonder Napoleon daarin te kennen. Daarna stelde een rompparlement in Parijs een voorlopige regering onder Talleyrand aan. Het parlement besloot tevens om Napoleon af te zetten en om Lodewijk XVIII, de broer van de onthoofde Lodewijk XVI, op de troon te plaatsen. Na enkele dagen van aarzeling trad Napoleon op 6 april af en werd hij naar Elba afgevoerd.¹⁰⁷

Intussen was Gogel naar Blois vertrokken, zijn reis verliep moeizaam, onder meer door gebrek aan vervoermiddelen.¹⁰⁸ Hij bleef eerst steken in Chartres, daarna in Orléans. Daar bereikte hem via de secretaris-generaal van de Conseil de opdracht van de voorlopige regering om naar de hoofdstad terug te keren, omdat de raad zijn werk zou hervatten. Medio april was Gogel terug in Parijs. Anders dan bijvoorbeeld Appellius, die haastig naar Nederland terugkeerde en Willem I om een functie verzocht, bleef Gogel nog in de Franse hoofdstad.

Hoewel ook de voorlopige regering in Parijs aanvankelijk hoopte dat de geallieerden de Hollandse departementen of een deel daarvan aan Frankrijk zouden toekennen, kwam op 23 april een overeenkomst tot stand die de onafhankelijkheid van Nederland officieel erkende. Dat politieke feit was ook voor Gogel een keerpunt. Hij vroeg een paspoort aan en stelde een ontslaaganvraag op, die hij op 29 april overhandigde aan de graaf van Artois, broer en luitenant-generaal van de intussen aangetreden nieuwe koning. In de brief herinnerde Gogel aan zijn functies tijdens de Inlijving, aan zijn terugkeer naar de Conseil d'État in december 1813 en aan de politieke verwickelingen van de laatste weken. Nu zijn land zijn plaats onder de onafhankelijke staten opnieuw had ingenomen en een vorst en een grondwet had gekregen betekende dat volgens hem ook het einde van zijn relatie met Frankrijk. Daarom bood hij zijn ontslag als staatsraad aan. Uit een concept blijkt dat Gogel bij het schrijven nogal naar de goede formulering had gezocht. Zo was de verwijzing naar vorst en grondwet pas naderhand ingevoegd. Ook probeerde hij enkele malen een tekst te schrijven over de gewenste uitbetaling van vier maanden traktement. Blijkbaar vond hij deze tekst te direct, want de claim was in de definitieve brief geschrapt en vervangen door een diplomatiek gesteld verzoek om in

105 Dwyer, *Citizen Emperor*, 463-464.

106 Defermon (Conseil d'État) aan Gogel, 30 maart 1814, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1536.

107 Dwyer, *Citizen Emperor*, 482-487.

108 Gogel aan Defermon, 2 april 1814, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1536.

aanmerking te komen voor gunsten die de nieuwe koning in de toekomst eventueel nog zou toekennen aan mensen die door de politieke veranderingen hun status hadden verloren. Ook betuigde Gogel zijn spijt dat hij de nieuwe koning en diens ‘gouvernement doux, juste et bienfaisant, auquel la France devra le rétablissement de la paix, du repos et du bien-être’ niet zou kunnen dienen.¹⁰⁹ Enkele dagen later ontving Gogel schriftelijk toestemming van de secretaris van staat Vitrolles om naar zijn vaderland terug te keren. Deze betreurde het vertrek van ‘un homme si recommandable par ses lumières et son mérite personnel’.¹¹⁰

Matthijs Lok heeft de brief van Gogel gerekend tot de talrijke adhesieverklaringen die napoleontische ambtenaren schreven aan de nieuwe Franse restauratiemonarchie. Hij verbaast zich erover dat de ‘oude revolutionair’ Gogel zich pragmatisch opstelde.¹¹¹ Gogel had geweigerd te dienen onder Willem I, maar voelde zich niet te goed om de herstelde Franse monarchie te prijzen en om gunsten te verzoeken. Gogel was echter niet zonder meer tegen Willem I of tegen het Oranjehuis, hij zou zelfs een functie onder het Oranjabewind wel hebben geaccepteerd, als hij de indruk had gekregen dat het bewind het door hem gewenste beleid ging uitvoeren. Gogel dacht voor alles in politieke termen. Hij was bereid als minister een raadpen-sionaris, een koning en een keizer te dienen, terwijl hij geweigerd had als bewindsman onder het republikeinse Staatsbewind te functioneren. Steeds was zijn toetssteen de vraag of hij mogelijkheden zag voor zijn beleid. Met zijn ‘revolutionaire pragmatisme’ keek Gogel niet of de regeringsvorm correct was, maar of er goede mogelijkheden waren om invloed te verwerven en resultaten te boeken.¹¹² Verder maakte Gogel als pragmatische koopman verschil tussen woorden en plichtplegingen aan de ene kant en daden aan de andere kant. Hij zag geen bezwaar om als het nodig was te vleien om ‘faveurs’ te krijgen, waar hij gezien zijn eerdere functies zonder meer recht op meende te hebben en waarop hij in latere brieven aan functionarissen van de Franse restauratiemonarchie nog zou terugkomen.

Tijdens zijn verblijf in Parijs schreef Gogel een *Mémoire sur la Hollande* waarin hij nog eens terugkeek op de gebeurtenissen in november 1813.¹¹³ Waarschijnlijk deed hij dat om als buitenstaander zijn gedachten over de complexe politieke en diplomatieke verhoudingen te ordenen. In het stuk, dat hij nooit heeft gepubliceerd, onderbouwde Gogel zijn politieke bezwaren tegen het nieuwe Oranjabewind met een complottheorie. Hij wees op een memorandum dat op 9 november in overleg tussen de Franse diplomaat Saint Aignan en vertegenwoordigers van de geallieerden in Frankfurt was opgesteld, waarin voor Holland een neutrale, onafhankelijk positie was vastgelegd. Gogel schreef dat vertrouwenspersonen in Holland hierover met spoed waren geïnformeerd om een opstand ten gunste van de prins van Oranje uit te lokken en een ‘indépendance véritable’, gepaard gaande met neutra-

109 Gogel aan de graaf van Artois, 29 april 1814, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in ibidem, 1537.

110 Vitrolles aan Gogel, 1 mei 1814, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in ibidem, 1537 (Vitrolles was ‘secrétaire d’état provisoire’).

111 Lok, *Windvanen*, 220.

112 De Haan en Van Zanten, ‘Lodewijk als wegbereider van Willem I?’, 292.

113 *Mémoire sur la Hollande*, 27 februari 1814, ondertekend door ‘Cosmopolite’ (niet-gepubliceerd pamflet), NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in Sillem, *Gogel*, 116-130.

liteit, te voorkomen. De Oranjegezinden wilden een door het Oranjehuis gedomineerd bewind dat de bescherming van Engeland genoot. Dat moest een voldongen feit zijn op het moment dat de onderhandelingen over de status van Nederland zouden worden geopend. Zonder tijd te verliezen was bij het terugtrekken van de Franse troepen op 15 november met dat doel een volksbeweging in Amsterdam op gang gebracht. Volgens Gogel hadden betaalde mensen het altijd onredelijke gepeupel opgezet tegen wat hij de partij van de onafhankelijken noemde. Gogel liet nog eens een levendige beschrijving van de ‘terreur et anarchie’ in de hoofdstad volgen, die een recapitulatie was van de brieven die hij in de laatste weken van november aan minister Gaudin had geschreven.

Gogel beschreef vervolgens hoe op 17 november 1813 handlangers van de Engelse regering in Den Haag op het politieke toneel verschenen om de regering in naam van de prins van Oranje over te nemen. Zij hadden twee van hen naar Londen gestuurd om de prins op de hoogte te stellen van de gebeurtenissen, hem te vragen zo spoedig mogelijk naar Holland te komen en om Engelse steun te vragen. Enkele dagen later was de prins inderdaad gekomen, zijn aanhangers hadden hem de soevereiniteit aangeboden, hij had deze aanvaard en hij gedroeg zich als een soeverein. Met deze snel in elkaar gezette actie hadden de Haagse heren volgens Gogel voorkomen dat een neutraal en werkelijk onafhankelijk Holland, zoals dat was overeengekomen tussen de geallieerden, tot stand kwam. Gogel merkte nog op dat de afhankelijke positie waarin Holland daardoor terecht kwam – afhankelijk van Engeland in plaats van Frankrijk – tegen de wens van een groot aantal burgers was.

Er zijn geen aanwijzingen, dat Gogel gelijk had dat na de totstandkoming van de voorstellen van Frankfurt vertrouwenspersonen in Nederland daarover dadelijk waren geïnformeerd en dat zo de opstandige beweging in Nederland in gang was gezet door directe contacten met de leiders daarvan. Van Hogendorp was al lange tijd bezig om zijn machtsgreep van november 1813 voor te bereiden. Hij zal het vage memorandum over een onafhankelijk, neutraal Nederland niet nodig hebben gehad om te constateren dat de toekomst van het land bijzonder onzeker was door de complexe diplomatieke verhoudingen en dat daarom een fait accompli nodig was. Bovendien had Castlereagh weliswaar begin november de gesprekken met Willem Frederik geïntensiveerd, voor beiden kwam echter een telegrafisch bericht op 20 november over de ‘complete revolt in Holland’ als een verrassing.¹¹⁴ Gogel lijkt ook te overdrijven, als hij de aanwezigheid van betaalde infiltranten bij het Amsterdamse oproer op 15 november signaleert.¹¹⁵

Gogel had wel gelijk dat Van Hogendorp in 1813 de bescherming van de Britse

114 Castlereagh aan Willem Frederik, 20 november 1813 (5 uur 's middags), in: *GAGN*, deel 6, band 3, 1970.

115 In de literatuur is hierover niets te vinden, behalve de curieuze mededeling van Zamoyski dat de Britse minister Castlereagh via zijn afgezant Aberdeen geld had betaald aan de Nederlanders die op 15 november in Amsterdam in opstand waren gekomen, Zamoyski, *The Rites of Peace*, 131. Voor zijn dubieuze mededeling levert Zamoyski echter geen onderbouwing. De door hem aangehaalde Chamberlain schrijft wel over Engelse geheime fondsen, maar noemt een latere datum, namelijk 2 december, Chamberlain, *Lord Aberdeen*, 150. Webster vermeldt slechts dat de prins van Oranje met 100.000 pond Engels geld in Scheveningen landde, Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, 181 en 185.

paraplu zocht.¹¹⁶ Van Hogendorp wenste dat Nederland zich met ‘noeuds indissolubles’ aan Engeland zou binden, zoals hij liet weten aan Henrik Fagel, de verteenwoordiger van het Huis van Oranje in Londen, in een brief die ook voor het Britse kabinet bedoeld was.¹¹⁷ Dat Gogel de bewerkers der Oranjerevolutie handlangers van Engeland noemde, was dan ook niet verwonderlijk. Volgens de proclamatie van de Prins van 30 november was het herstel van de vrijheid, van het Oranjehuis en van de ‘oude tijden’ vooral te danken aan de ‘grootmoedige bystand’ van de Britten.¹¹⁸ Gogel had terecht de indruk dat de Engelse steun ook een vorm van controle inhield. Ambassadeur Clancarty, die de prins van Oranje op zijn tocht naar Holland vergezelde en zijn functie meer dan tien jaar lang vervulde, ‘belichaamde de Britse patronage over de Nederlanden’.¹¹⁹

Gogels memorie bevestigde dat zijn weigering om in november 1813 in dienst te treden van het Oranjabewind vooral gebaseerd was op politieke motieven. Gogel ging in Parijs geloven in een complottheorie, die zijn afkeer van het nieuwe bewind nog versterkte. Zijn zienswijze stond haaks op de politieke ontwikkeling in het vaderland, waar de nieuwe Oranjevorst intussen vaste voet had gekregen.

De memorie bevatte ook een economisch-politieke utopie die Gogel vanuit een politiek onthechte positie ontwikkelde. Eind februari 1814 zag hij immers het einde van Napoleons bewind snel naderen, waarmee voor hem ook formeel de sinds 1795 bestaande relatie met Frankrijk voorbij was. Hij greep nu terug op zijn oude republicanisme dat hij voor het laatst in 1804 tegenover generaal Marmont en Schimmelpenninck had verdedigd en dat hij in het memorandum als handelsman vooral economisch motiveerde. Gogel achtte het wenselijk dat Nederland zijn oude functie als universele stapelmarkt opnieuw ging vervullen. Dat zou het beste kunnen als het land vrij zou blijven van buitenlandse overheersing en invloed. Daarom bepleitte Gogel een republikeinse eenheidsstaat. Bij een monarchie zouden er volgens hem al heel snel ongewenste verbindingen ontstaan met verwante of bevriende families van de vorst. Alleen een republiek kon tot werkelijke onafhankelijkheid en neutraliteit leiden. De andere mogendheden zouden deze onafhankelijkheid in het belang van de wereldhandel moeten garanderen.

Gogel formuleerde nog een aantal voorwaarden waaraan het bestuur van de republiek zou moeten voldoen. Hij voorzag een wetgevend lichaam, maar waarschuwde dat ‘une démocratie trop étendue donne lieu aux factions’. Hij wilde verder een uitvoerend bewind van vijf personen, bijgestaan door ministers. Een president sloot hij niet langer uit. Om met het oog op de neutraliteit buitenlandse invloeden te weren moesten bestuurders Nederlanders van geboorte zijn, afstammend van niet minder dan drie generaties Nederlandse ouders in de mannelijke dan wel vrouwelijke lijn. Zijn betoog tegen de terugkeer van het ancien régime hield verder impliciet een handhaving van de verworvenheden van de Bataafs-Franse tijd in.

116 Van Sas, *Onze Natuurlijkste Bondgenoot*, 2.

117 Van Hogendorp aan H. Fagel, 25 november 1813, in: *BG*, deel 4, 269-270.

118 Koch, *Koning Willem I*, 231; de proclamatie staat afgedrukt op p. 232.

119 *Ibidem*, 228.

Gogel schreef het memorandum toen er druk onderhandeld werd over Frankrijk en zijn voormalige satellieten. Volgens Gogel was de Oranje-omwenteling die in Nederland was bewerkstelligd met afhankelijkheid van Engeland in tegenspraak met de tekst van de voorstellen van Frankfurt. De continentale machten zouden hun handel niet aan de dictatuur van Engeland willen onderwerpen en wensten daarom volgens hem werkelijke onafhankelijkheid in de zin van neutraliteit. De voorstellen van Frankfurt waren echter minder duidelijk dan Gogel voorstelde.¹²⁰ De onderhandelingen die volgden gingen meer over de omvang van Nederland dan over de precieze status van het land. De gebeurtenissen in maart en april zullen ontvullend zijn geweest voor Gogel. De continentale mogenheden legden zich neer bij een door Engeland gedomineerd Oranjebewind.

Het memorandum liet vooral zien hoezeer een sterke handelspositie en een daarop gerichte vrijhandel centraal stonden in Gogels gedachten nu een nieuwe onafhankelijkheid tot stand kwam. Daarmee zag hij goede kansen voor een herstel van de stapelmarkt en de welvaart van Nederland.

120 Renier, *Great Britain and the Netherlands*, 94.

13 *Elder statesman* in de restauratiemonarchie

TERUG IN NEDERLAND

In mei 1814 keerde Gogel terug in Nederland waar sinds zijn vertrek erg veel veranderd was. Hij had in november 1813 de functie van commissaris-generaal voor de Financiën geweigerd, omdat hij meende dat het ancien régime zou worden hersteld. Zelf had Gogel in Parijs in zijn memorie van februari 1814 de droom van een republikeins vaderland, welvarend door vrijhandel ontwikkeld. Hij was niet de enige voorstander van een republiek. Van Zanten poneert in zijn dissertatie dat velen in 1813-1814 een republiek verkozen boven een monarchie.¹ Toch kwam er een bewind met een soevereine vorst en later een koning tot stand waar de republikeinsgezinden zich bij neerlegden. Hoe was dat zo gelopen? Het besliste optreden van Van Hogendorp, gesteund door Falck, Kemper en Canneman, was een belangrijke factor. De oud-patriot Wiselius zag de monarchie als een stelsel waarmee de regenten in het gareel konden worden gehouden, terwijl de koning zich moest binden aan constitutie. Zo raakte de republiek uit zicht, niet alleen de federale republiek, maar ook de eenheidsrepubliek van Gogel.

Niet uit zicht verdween de bureaucratische eenheidsstaat; ook Willem I wilde deze handhaven en uitbouwen. Hoewel Van Hogendorp zoveel mogelijk terug wilde keren naar de Oude Republiek, had hij in zijn schets van een grondwet van 1812 wel enige aanpassingen opgenomen, gericht op de eenheidsstaat. Bij het be- raad in de grondwetscommissie, die de soevereine vorst had ingesteld, veranderde onder invloed van Van Maanen c.s. de schets nog meer in deze richting. Men ver- ankerde het systeem van de nieuwe zelfstandige staat in de monarchie, niet in het volk.² Daarmee was het ook geen ideologisch project meer, zoals Gogel het altijd had gezien. Het kon in elk geval moeilijk als zodanig worden gepresenteerd. Men was immers niet meer principieel tegen het ancien régime! In 1813 werd wel het bestuurlijke legaat van de Bataafs-Franse tijd overgenomen, maar zonder de ideo- logische connotaties.³

Er is wel betoogd dat onder Willem I de Bataafse republiek voortbestond met

1 Van Zanten, *Schielijk*, 39.

2 Te Velde, *Over het begripen van 1813*, 8.

3 Drentje, 'Oranje boven', 58.

een koning aan het hoofd.⁴ Verder heette het, dat Willem I zich in het bed van Napoleon vlijde. Dat was juist, hoewel de vorst het bed wel snel aanpaste. Het politieke bestel van Willem I, dat in zijn structuur grondig verschilde van de oude staat der Verenigde Nederlanden, steunde inderdaad op het baanbrekende werk dat in de voorafgaande jaren was verricht. En daarmee maakte Willem I zich los van het ancien régime van zijn vader. Gogel zal echter vooral naar het conservatieve kiesstelsel, de weer toegenomen invloed van de oude elites en macht van de provincies hebben gekeken; dat alles was een gevolg van de invloed van Van Hogendorp.⁵ Ook in de steden kwamen de oude verhoudingen terug. In Amsterdam kwam het bestuur weer in handen van een college van vier burgemeesters. Maire Van Brienen die na een verblijf van enkele maanden in Parijs in maart 1814 terugkeerde, kwam daar niet meer aan te pas.⁶ Voor Gogel was het moeilijk dit hybride systeem naar waarde te schatten. Hij lette vooral op zaken die hem niet aanstonden, ook al omdat hij weinig geneigd was opnieuw een publieke functie te aanvaarden.

Zoals altijd was Gogel erg bezig met zijn politieke reputatie. Er is wel beweerd dat hij na terugkomst aarzelde om eer te betuigen aan de nieuwe soeverein, omdat het er dan op zou lijken dat hij zijn functie terugwilde. Omdat hij echter bang was dat hem voor dat gebrek aan eerbetoon rancuneuze motieven zouden worden toegedicht, zou hij toch maar een audiëntie hebben aangevraagd.⁷ Hoe dan ook, via zijn vriend en oud-medewerker Copes van Cattenburch, die op dat moment als ambtenaar bij het departement van Financiën werkte, ontving Gogel een uitnodiging om op 16 mei aan het hof in Den Haag te verschijnen om met de soevereine vorst te spreken.⁸ Deze zou hem welwillend hebben ontvangen en zou zich lang met hem hebben onderhouden.⁹ Er was in elk geval gespreksstof genoeg. Gogels werk was in de afgelopen maanden bij tal van gelegenheden bij de vorst aan de orde geweest. Het belastingstelsel van Gogel was goeddeels hersteld, Willem I had intussen zijn handtekening gezet onder een octrooi van De Nederlandsche Bank, waarvoor een eerder plan van Gogel de basis was. Ook Gogels voorstel van juli 1813 om de verschillende schuldtitels tot één soort terug te brengen was aanvaard.¹⁰ De Financiële wet, die daarvan uitging, was twee dagen voor het gesprek in het Staatsblad verschenen. Krachtens de intussen aangenomen nieuwe grondwet zou de Utrechtse Munt, het enige overgebleven munthuis na Gogels centralisatie van 1807, worden omgedoopt tot 's Rijks Munt.

Met de proclamatie van 21 november 1813 was de bestaande Franse fiscale wetgeving, die op 1 januari 1812 was ingevoerd, in beginsel gehandhaafd. Een week na zijn komst nam de nieuwe vorst echter al een besluit tot verlaging van de accijnzen

4 Rogier, *Eenheid en scheiding*, 264.

5 Drentje, 'Oranje boven', 57.

6 Van der Burg, 'Burgemeester in oorlogstijd', 134.

7 *Galerie Historique*, deel 5, 165.

8 C. van Boetzelaer (groot-kamerheer van de soevereine vorst) aan Copes van Cattenburch, 14 mei 1814, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1538.

9 *Galerie Historique*, deel 5, 165.

10 Gogel aan Gaudin, 27 juli 1813, in: *GAGN*, deel 6, band 2, 1513-1515.

op dranken en schafte hij het impopulaire staatsmonopolie van de tabak af.¹¹ Ook werden de traditioneel lage conveen- en licentrecht van het Placaat van 1725 opnieuw ingevoerd en de hoge Franse douanerechten afgeschaft.¹² Bij besluit van 23 december 1813 verving de vorst de Franse belastingen nog verder door die van Gogel. De accijnzen uit zijn stelsel gingen de Franse heffingen vervangen. Wel bleven voorlopig onder meer de grondbelasting, de patentbelasting en de zegel-, registratie-, griffie- en hypotheekrechten volgens de Franse wetgeving geheven. De Inlijving had belastingvermindering gebracht, het herstel van de onafhankelijkheid leidde tot vermeerdering van de lasten. ‘Zelfs meerendeels zwaarder dan onder de dwinglandij’, verzuchtte Willem de Clercq in zijn dagboek.¹³ Bovendien leverde het systeem meer ergernis op dan vroeger, omdat de ambtenaren door de Fransen was geleerd de regelingen letterlijk en rigoureuus toe te passen.¹⁴

Er is het bekende citaat waarin kort na de machtswisseling van 1813, kennelijk met ontsteltenis, geconstateerd werd dat de prins patriots geworden was.¹⁵ Dat was zeker niet juist, Willem I was allerm minst patriots geworden. De vorst liet via Falck aan Canneman weten dat hij bij voorkeur Oranjegezinden benoemd wilde zien die in 1796 waren ontslagen.¹⁶ Bij de Oranjegezinden wekte het namelijk irritatie dat vele zittende ambtenaren zonder meer overgingen in dienst van Willem I. De Oranjeman Aylva klaagde er in een brief aan de soevereine vorst over dat op het departement van Financiën ‘de clique van Gogel’ was gehandhaafd, zodat goede vaderlanders er niet aan te pas kwamen.¹⁷ De brief hielp blijkbaar niet, want er volgde nog een aantal brieven van Aylva. Ook Collot, die de kritiek deelde, had geduchte spijt dat hij Canneman in november 1813 bij Van Hogendorp had geïntroduceerd.¹⁸ Er was meer kritiek op Canneman, die immers een leerling van Gogel was, die ‘omgekocht door Frankrijk’ tijdens het bewind van Schimmelpenninck het belastingstelsel had hervormd.¹⁹ Willem I wees de kritiek aanvankelijk echter af: ‘De suggestie dat Canneman kwade bedoelingen zou hebben, wordt weersproken door zijn gedrag en door hetgeen Van Hogendorp mij over zijn opstelling bij het begin van de omwenteling heeft verteld.’²⁰

Toch werd Canneman begin april als bewindsman vervangen door de directeur-generaal nationale schuld Six van Oterleek. Dat gebeurde bij een herschikking van de ministeriële staf een week na de inhuldiging van de vorst. Vorst en minister konden niet met elkaar opschieten, maar dat de partijschappen ook nog een rol speelden, blijkt uit de verbitterde verdachtmaking van Canneman: ‘De Oranje factie en

11 Besluiten van 6 december 1813 (Staatsblad, nrs. 5 en 7), aangehaald in Tellegen, *De wedergeboorte*, 330.

12 Pfeil, *Van tollenaar tot poortwachter*, 58.

13 Aantekening 22 maart 1814, De Clercq, *Dagboek*, deel 4, 55.

14 Wright, *Free Trade*, 83.

15 *BG*, deel 5, 49.

16 Falck aan Canneman, 7 december 1813, in: Hora Siccama (ed.), *Brieven van Falck*, 195; volgens deze publicatie is de brief van 23 november 1813, maar ze moet gezien de inhoud van 7 december 1813 zijn.

17 Aylva aan de soevereine vorst, 15 december 1813, in: *GAGN*, deel 7, 399.

18 Steur (ed.), ‘Een handschrift van Collot’, 220.

19 Anoniem schrijven van B., district Nijmegen, gevoegd bij brief van Willem Frederik aan Wilhelmina van Pruisen, 25 januari 1814, aangehaald in Koch, *Koning Willem I*, 251-252.

20 Willem Frederik aan Wilhelmina van Pruisen, 25 januari 1814, aangehaald in *ibidem*, 252.

Afb. 24 Portret van Elias Canneman, kopie (1941) door W. Stad van het schilderij (1815) van Charles Howard Hodges dat later verloren is gegaan, Belasting- en Douanemuseum, Rotterdam, BDM_00571_01.

den adelhoop heeft my als een gevaarlijk tegenstander weeten te doen ecarteeren.’ Hij zag het ‘als een offer dat men brengt ten zoen van provinciale veete en adelyke haat’. Hij las er dan wel niet de bedoeling in ‘om de financieele eenheid te ondermynen’, maar was daar toch ook niet helemaal gerust op.

Bij de benoemingen van enkele nieuwe bewindslieden, allen vanouds Oranjegezinden, tekende hij aan dat zich ‘dus alles onder de vrienden’ afspeelde.²¹ Canneman had al eerder over zijn werkomgeving geklaagd bij zijn eigen vrienden die blij waren dat zijn ‘radbraken’ voorbij was.²² De gedachten van de ontslagen bewindzman gingen nu ook uit naar zijn voorgangers: ‘Wij zullen nu wel spoedig onze arme Hollanders die in Parijs opgesloten waren naar herwaarts zien vliegen. Hoe verlang ik G. en A. terug te zien.’ Nu Canneman bij de Oranjevorst als minister in ongenade was gevallen, hoopte hij het contact met de politiek steilere Gogel te kunnen herstellen. Voorzover bekend, is dat echter nooit gebeurd.

Canneman had in de laatste maand voor zijn ontslag nog wel Gogels plan voor

21 Canneman aan Van 't Wout, 7 april 1814, HA-DNB, dossier Van 't Wout. Van 't Wout was een vroegere medewerker van de Beleenbank en Financiën en een goede vriend van de bewindzman. Uit de brief blijkt dat de opmerking van Van den Berg en Vis, dat Canneman zelf ontslag nam vanwege de instroom van Oranjegezinde ambtenaren onjuist is, Van den Berg en Vis, *De eerste honderdvijftig jaar*, 196.

22 Van 't Wout aan Canneman, 9 april 1814, Familiearchief Canneman, nr. 33-29, transcriptie ontvangen door de auteur bij mailbericht van M. van Leeuwen-Canneman, 6 juni 2014.

een nationale bank bij de vorst kunnen bepleiten. Gogel had dat plan in 1798 als agent – in nauw overleg met Goldberg – opgesteld en het in 1802 voor het toenmalige bewind opnieuw bewerkt, maar het was nooit verwezenlijkt. Canneman was daar destijds ook bij betrokken geweest. Zijn vriend Van 't Wout, die als vroegere medewerker van Financiën goed op de hoogte was van Gogels plan, had de nieuwe bewindsman na diens aantreden in kennis gebracht met de Amsterdamse financiële adviseur Jan Bondt, die met het oog op een te verwachten 'schaarsheid van geld' bij hem aandrong op de oprichting van een 'nationale beleenbank of -kamer'.²³ Dat bracht Canneman op de gedachte de vorst te attenderen op Gogels plan. Nadat zijn vorstelijke 'principaal' had laten weten daar wel wat in te zien, belegde Canneman in de eerste helft van maart 1814, toen Gogel nog in Parijs verbleef, een aantal vergaderingen met Goldberg en Six van Oterleek. Goldberg formuleerde een voorstel dat slechts weinig verschilde van Gogels ontwerp van 1802. De nieuwe instelling kreeg de naam 'Nederlandsche Bank'.

Het tekent de snelle werkwijze van de vorst dat vervolgens in tien dagen het besluit over de bank tot stand kwam. Op 14 maart gaf Goldberg een uiteenzetting over zijn ontwerp aan de vorst in aanwezigheid van Canneman en Six. Nadat op wens van de vorst enige veranderingen waren aangebracht, besprak deze het ontwerp met Van Hogendorp en Van Maanen en werden nog enkele adviezen ingewonnen.²⁴ Op 25 maart 1814 tekende de vorst het besluit.²⁵ Het definitieve octrooi van de Bank verschilde op een aantal punten van de ontwerpen van Gogel en Goldberg. De vorst had een aantal wijzigingen aangebracht, die hem meer invloed op de Bank gaven en die het mogelijk maakten om aan de publieke autoriteiten kredieten te verstrekken. De structuur van Gogels oorspronkelijke ontwerp bleef echter grotendeels gehandhaafd.²⁶ Zo lag Gogels project van 1802 ten grondslag aan het besluit dat de soevereine vorst had ondertekend en dat aan de Nederlandsche Bank haar eerste octrooi verleende. Gogel was dan ook 'de geestelijke vader van het eerste charter van de Nederlandsche Bank'.²⁷

Ongetwijfeld kwam in het gesprek van de vorst en Gogel op 16 mei ook de wet met een nieuwe aanpak van de tiërcering van de staatsschuld aan de orde. Nadat Six van Oterleek Canneman op 6 april was opgevolgd, had de nieuwe minister advies over dit onderwerp gevraagd aan Gogels vroegere financiële adviseur Saportas. Ze bedachten voor de koning een ingewikkelde operatie die echter geen wezenlijke

23 Bondt aan Canneman, winter 1813-1814, NA, Canneman (1904), inv.nr. 25, ook in De Jong, *Geschiedenis van De Nederlandsche Bank*, deel 1, tweede stuk, 648-649; Canneman aan Van 't Wout, 11 maart 1814, HA-DNB, dossier Van't Wout.

24 Ook Van 't Wout en Bondt waren betrokken bij de advisering, Van 't Wout gaf in 1814-1815 technische adviezen over het opzetten van de nationale bank (Van Horn, 'Gabriël Theodorus van 't Wout', 10-13) en Jan Bondt zou nog jaren adviseur van DNB blijven (*NNBW*, deel 10, 85-86).

25 Het ontwerp van Gogel van 1802 en de aanpassing door Goldberg van 1814 zijn gepubliceerd in De Jong, *Geschiedenis van De Nederlandsche Bank*, deel 1, tweede stuk, 613-648, resp. 650-672. Het vorstelijke besluit met het octrooi werd gepubliceerd in Staatsblad, nr. 40, 1814, ook in De Jong, *Geschiedenis van De Nederlandsche Bank*, deel 1, eerste stuk, 461-478.

26 Uittenbogaard, *De Nederlandsche Bank 1814-1852*, 59-61 en 66.

27 De Jong, 'I.J.A. Gogel', 5.

verandering inhield.²⁸ Eenmalig kwam er een flink bedrag aan inkomsten binnen, maar structureel verslechterde de financiële situatie. Later zou Gogel een negatief oordeel uitspreken; hij was het met ‘de geheele verwisselings- en inschrijvingsoperatie nooit eens geweest’.²⁹ Alleen de omwisseling van verschillende soorten schuld in vorderingen met dezelfde rente was een constructief element, waar ook Gogel in 1813 al op had aangedrongen.

Een paar dagen na het gesprek zou de vorst Gogel een functie hebben aangeboden die de oud-bewindsman niet accepteerde, omdat hij naar zijn zeggen geen publieke functie meer wenste.³⁰ Toen Van ’t Wout, die als particulier adviseur intussen goed thuis was in de zakenwereld, hem polste over een mogelijke associatie met een zakelijke relatie in Parijs schreef hij dat hij inderdaad weer de handel in wilde ‘om alle staatkundige bemoeiingen vaarwel te zeggen’. Hij dacht niet aan een eigen handelshuis, maar aan een ‘vaste verbintenis in eenig onbesproken solide huis van negotie of compagnieschap’.³¹ Hij schreef verder dat hij financieel weinig kon bijdragen. ‘Het is dus alleen mijn naam en reputatie, met mijne ondervinding, welke ik aan te bieden heb.’ Gogel meldde nog, dat er allerlei praatjes over hem gingen. ‘Het publiek doet mij de eer aan mij tot differente posten te benoemen. Aan alle die praatjes is direct noch indirect iets waars.’ Aangezien de onderhandelingen over een compagnonschap in een handelshuis echter niet tot resultaat leidden, vatte Gogel het plan op om een fabriek op het platteland over te nemen.

Omdat Gogels financiële positie niet rooskleurig was, deed hij in de loop van 1814 ook enkele pogingen bij de Conseil d’État om zijn achterstallige salaris te ontvangen. In zijn ontslagbrief aan de graaf van Artois van eind april had hij hierop al gezinspeeld. Enig succes had het financiële kantoor Audenet en Slingerland in Parijs, dat het salaris over de maanden januari tot en met maart 1814 wist te incasseren. Ook ondernam dit kantoor stappen om de vergoeding te innen die verbonden was aan het lidmaatschap van het Legioen van Eer.³² In november schreef Gogel nog een brief aan Joseph Louis, de nieuwe minister van Financiën in Frankrijk, die hij in diens eerdere functie van staatsraad goed had leren kennen.³³ Hij herinnerde aan hun vriendschappelijke relatie tijdens een verblijf van Louis in de jaren 1810–1811 in Amsterdam. Gogel vroeg om een pensioen als lid van de Conseil d’État. Het antwoord is niet bekend. Ondanks de klachten over zijn slechte financiële situatie zou Gogel een maand later een functie onder Willem I weigeren, zonder echt goed af te tasten welke financiële mogelijkheden deze functie hem zou bieden.

28 Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 122-123; Postma, ‘De tiërcering van 1810’, 184.

29 Gogel aan Röell, 6 januari 1821, NA, Röell, inv.nr. 162, ook in Gogel, *Memoriën*, 231-233, inzh. 233.

30 A. Garnier, *La cour de Hollande*, 362; *Galerie Historique*, deel 5, 165.

31 Gogel aan Van ’t Wout, 21 juni 1814, HA-DNB, dossier Van ’t Wout. De brief is ook afgedrukt in *De Florijn*, personeelsblad van DNB, maart 1980 en aangehaald in Vles, *Gogel*, 202. In beide publicaties staat de onjuiste datum van 21 juni 1812 i.p.v. 1814 vermeld.

32 Brieven juli-oktober 1814, NA, Gogel, inv.nr. 158.

33 Gogel aan Louis, 15 november 1814, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1538-1539.

HET AANBOD VAN DECEMBER 1814

In december 1814 kreeg Gogel het aanbod directeur-generaal van het kadaster te worden. Het opzetten van het kadaster was van groot belang voor de heffing van de grondbelasting. Nadat de vorst met zijn minister van Financiën Six van Oterleek over 'de talenten en het personeel character' van Gogel had gesproken, vroeg de minister aan de financiële adviseur Saportas zijn oude zakenrelatie voor deze functie te polsen.³⁴ In eerdere perioden had Gogel alles opzijgezet om een bijdrage aan de modernisering van de staat te leveren, nu weigerde hij opnieuw een publieke functie. Na een gesprek met Saportas zette Gogel dezelfde dag nog zijn overwegingen uitvoerig op papier.³⁵ Er was hem blijkbaar veel aan gelegen zich goed te rechtvaardigen. Zijn reputatie ging hem aan het hart. Gogel schreef dat hij met de aangeboden functie niet uit de voeten kon in de nieuwe politieke constellatie, omdat bij de constitutie de provincies te veel macht was toegekend. Hij kenschetste de provincies als 'tegenwerkers' tegen alles wat met hun belangen niet overeenkwam en herinnerde aan de tegenstand die een kadaster in het verleden al had ontmoet. Ook in de toekomst voorzag hij zwaar verzet tegen een kadaster, terwijl het van belang was dat 'de verponding eindelijk op eenen gelijken en eenparigen voet door den geheelen staat zal worden ingevoerd'. Gezien de te verwachten tegenwerking moest het kadaster direct onder het ministeriële gezag vallen en niet zelfstandig zijn. Het kadaster moest volgens Gogel dan ook 'een divisie van de administratie van het ministerie' blijven. Hij wees erop dat hij als minister van Financiën onder Lodewijk Napoleon het kadaster niet aan een zelfstandige directeur-generaal (dus buiten het ministerie) had willen toevertrouwen. Toen Lodewijk de douane en de domeinen van het ministerie afscheidde, had Gogel zelfs zijn ontslag genomen. Gogel had destijds bij dat ontslag nogal laconiek gedaan over deze afscheidingen. Zijn andere klachten over de persoonlijke relatie met de koning en over het financiële beleid had hij daardoor meer nadruk gegeven. Uit zijn brief aan Saportas blijkt echter, dat de organisatorische meningsverschillen met Lodewijk wel degelijk zwaar wogen.

Daarna liet Gogel in zijn omstandige afwijzingsbrief een schets van zijn loopbaan volgen. Hij schreef dat hij zich aanvankelijk aan alle benoemingen had onttrokken, totdat hij in 1798 na een dreigement van 'banissement' het agentschap van Financiën toch maar had aanvaard. Meermalen had hij vruchteloos om ontslag verzocht, tot hij in 1801 gelegenheid zag om zich terug te trekken. In 1805 had Schimmelpenninck volgens Gogel zijn medewerking als het ware tot een voorwaarde voor diens aanvaarding van het bestuur gemaakt. Ook koning Lodewijk had hem niet willen loslaten, totdat hij uiteindelijk zijn ontslag bijna had moeten afdwingen. Vervolgens was hij als adviseur naar Parijs ontboden en daarna was hij weer naar Nederland teruggezonden om zijn laatste functies te vervullen. Gogels schets benadrukte het profiel van een non-politicus. Zo schreef hij 'steeds zeer ongaar-

34 Six van Oterleek aan Saportas, 9 december 1814, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in *ibidem*, 1539.

35 Gogel aan Saportas, 10 december 1814.

ne ambtenaar (te zijn) geweest'. Gogel vermeldde niet, dat hij in 1798 weinig of geen weerstand had geboden toen hem gevraagd werd in publieke dienst te treden. Evenmin vermeldde hij dat hij in de periode 1802-1805 als koopman in Amsterdam de politieke ontwikkeling in Den Haag van dag tot dag volgde en voortdurend hand- en spandiensten voor het bewind had verricht, terwijl hij zich daar toch gemakkelijk aan had kunnen onttrekken. In 1804 had hij toch wel zwaar gelonkt naar een ministerspost onder Schimmelpenninck.

Gogel ging ook in op zijn financiële positie. Het hervatten van de oorlog in 1803 had zijn 'ordentelijk middelmatig vermogen' vernietigd en negatieve gevolgen gehad voor de plantages waarvoor hij een hypothecaire lening had verstrekt. Ondanks zijn zuinige levenswijze had hij uiteindelijk weinig overgehouden, zodat hij geen mogelijkheid zag om de aangeboden functie aan te nemen. Nu hij 49 jaren oud was, werd het tijd dat hij middelen zocht, niet alleen om van te leven, maar ook om bij overlijden zijn familie voldoende middelen van bestaan na te laten. Dat kon hij niet verwezenlijken door een publieke post te gaan bekleden, dat was volgens hem alleen door commerciële activiteiten te bereiken. Nagenoeg dezelfde argumentatie had hij bijna zes jaar eerder gebruikt om bij Lodewijk Napoleon handhaving van zijn handelshuis naast zijn publieke functie te bepleiten. Hij schreef dat na zijn terugkomst uit Parijs in mei 1814 al zijn pogingen erop gericht waren een commercieel bestaan op te bouwen, dat was hem echter nog niet gelukt door gebrek aan contant geld. Hij wilde zich nu niet 'opnieuw in eenen loopbaan begeven, welke reeds dadelijk door verhuising en etablissement in den hoofdstad veele onkosten veroorzaakt, geene of weinige overwinsten aanbied, en bij overlijden vrouw en kinderen in eenen even ongunstige staat overlaat, alsof dit sterven heden plaatshad.' Ook wilde hij niet verbergen, dat hij 'na tien jaaren moeyelijke en overkropte bezigheden' naar een meer rustige loopbaan verlangde. Zijn denken en werkvermogen waren ook niet meer zo goed als tien of zeventien jaren daarvoor, toen hij zijn agentschap en daarna zijn ministerschap aanvaardde, terwijl een publieke functie in de toekomst toch veel van hem zou vergen. Ten slotte merkte hij op liever geen ontmoeting te hebben met Six om 'gepraat, waarvan hij elke dag het voorwerp was' te vermijden.

Saportas was teleurgesteld en probeerde Gogel over te halen met het argument, dat men in een publiek ambt inderdaad niet in staat was om veel opzij te leggen, maar dat dat in de handel toch ook erg onzeker was.³⁶ Voor zakelijke activiteiten waren immers financiële middelen nodig, waar Gogel niet over beschikte. Saportas had begrepen, dat men in Den Haag veel voor Gogel wilde doen, en dat hij betere vrienden bij de overheid had dan in het bedrijfsleven. Saportas wist dat Gogel meer prijs stelde op rust en onafhankelijkheid dan op naam en titels. 'Maar beste vriend, hebt gij die rust? Hebt gij die onafhankelijkheid?' Hij werkte verder op Gogels gemoed door erop te wijzen dat hij nu door dezelfde vorst werd aangezocht, die hij negentien jaren daarvoor had helpen weggagen. En dat gebeurde, omdat deze vorst in Gogel 'een man van talenten' erkende. Verder merkte hij fijntjes op dat het Go-

36 Saportas aan Gogel, 11 december 1814, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1542-1543.

gel toch niet onverschillig kon zijn opnieuw op te gaan treden, als antwoord op al diegenen, 'die u als politiek dood beschouwen'. Ten slotte herinnerde Saportas Gogel aan zijn waarschuwing voor diens vertrek in december 1813 naar Parijs. Als Gogel toen was gebleven had hij zich waarschijnlijk alle onaangenaamheden die hij nu ondervond kunnen besparen.

Six haalde Gogel over om toch naar Den Haag te reizen, waar ze een lang gesprek hadden.³⁷ Gogel bleef bij zijn standpunt dat hij nog eens schriftelijk bevestigde.³⁸ Hij gooide het afwijzen van de functie nu geheel en al op de zorg voor zijn gezin. Aangezien zijn jongste dochter ziek was, kon hij niet op korte termijn naar Brussel reizen en de vorst mondeling zijn bezwaren uiteenzetten. Zou de vorst hem toch willen zien dan zou hij uiteraard later nog komen. Gogel uitte de gebruikelijke plichtplegingen van die tijd aan het adres van de vorst: 'hij wenschte niet beter dan Hoogstdenzelven met ijver te dienen.' Gezien zijn weigering betekenden die woorden echter niet veel. Hij merkte verder nogal larmoyant op dat het denken over de zaak zelf, de ziekte van zijn dochter en een toevallige drukke aanloop zoveel invloed 'op zijn door veel werken verzwakt hoofdstel' hadden, dat hij slechts met moeite enige regels op papier kon zetten. Blijkbaar wilde hij laten zien dat zijn afweging wel degelijk een worsteling was geweest. Het herinnert aan Gogels brieven in april 1809 aan Lodewijk Napoleon, toen hij zijn handelshuis niet wilde opgeven en met een beroep op een 'maladie de nerfs' ontslag vroeg.

Een dag later meldde Gogel nog dat hij de onderhandelingen tot overneming van een fabriek kon voortzetten, blijkbaar was hem intussen een lening toegezegd.³⁹ Six concludeerde dat hij niet op Gogel kon rekenen voor 's lands dienst, maar was verheugd dat Gogels commerciële project slaagde.⁴⁰ Hij kon in zijn hart Gogel geen ongelijk geven, indien deze zich inderdaad goed zou kunnen vestigen.⁴¹

De wijdlopiegheid van de brieven, de reis naar Den Haag en het aanbod om de vorst eventueel nog een toelichting te geven, wijzen erop dat Gogel zijn imago van respectabel oud-staatsman met gevoel voor verantwoordelijkheid van belang achtte. De correspondentie wekt de indruk dat Gogels besluit vanaf het begin vast stond. Alleen in de eerste brief hanteerde hij een politiek argument, dat voor hem zeker van belang zal zijn geweest. Daarna stelde hij zich als een non-politicus op met een persoonlijke argumentatie waar weinig vat op te krijgen was. Hij ontweek zo het aanzoek om in staatsdienst te treden.⁴² Hij weigerde de functie, maar verbrandde zoals gewoonlijk niet alle schepen achter zich. Hij bleef *on speaking terms* met de vorst door zich als non-politicus voor te doen en vooral te beklemtonen dat zijn particuliere omstandigheden een publieke functie onmogelijk maakten. Van enige anti-Oranjegezindheid was in de brieven van Gogel niets te bespeuren.

Opmerkelijk is, dat hij niet informeerde welke beloning hij kon verwachten. Hij

37 Six aan de soevereine vorst, 14 december 1814, in: *GAGN*, deel 7, 714-715.

38 Gogel aan Six, 14 december 1814, *NA*, Gogel, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1543-1544.

39 Gogel aan Six, 15 december 1814, *NA*, Gogel, inv.nr. 158, ook in *ibidem*, 1544-1545.

40 Six aan Gogel via Saportas, 16 december 1814, *NA*, Gogel, inv.nr. 158, ook in *ibidem*, 1545.

41 Saportas aan Gogel, z.d (waarschijnlijk 17 december 1814), Gogel, inv.nr. 158, ook aangehaald in *ibidem*, 1545.

42 Vissering gebruikte de term in 1879 in zijn opstel 'Op het IJ', 30.

had kunnen proberen een goed salaris en een pensioen in de wacht te slepen. Het alternatief dat hij op het oog had, was immers financieel niet veelbelovend, zoals Saportas hem nog onder ogen had gebracht. De vraag is wel hoe oprecht Gogel was. De functie van directeur-generaal van het kadaster was beneden de waardigheid van een oud-minister van Financiën, zeker in de situatie dat een vroegere ondergeschikte (Six van Oterleek) minister was. Hierover repte Gogel echter niet. Hij deed dat slechts impliciet, toen hij constateerde dat een directeur-generaal buiten het ministerie onvoldoende macht en gezag had om de taak uit te voeren.

Voor zichzelf zal hij hebben moeten toegeven, dat Nederland niet het orangistische ancien régime had gekregen dat hij bij het schrijven van zijn Parijse memorie van februari 1814 voor ogen had. De eenheidsstaat met zijn Bataafs-napoleontische bureaucratie en nieuwe bestuurlijke ethos waren immers gehandhaafd. Anders dan Willem Frederik en Van Hogendorp hadden aangekondigd, waren de oude tijden van voor 1795 niet weerom gekeerd. De door Canneman opgestelde proclamatie van 21 november 1813 had de weg vrijgemaakt voor handhaving van de toen bestaande napoleontische wetten en ambtenaren. Amsterdamse oud-patriotten als Wiselius en Kraijenhoff, en ook invloedrijke wegbereiders als Kemper en Falck stuurden de Omwenteling in nationale richting. Willem Frederik zelf bleef weliswaar maandenlang de kat uit de boom kijken, maar wilde zeker niet naar de situatie van voor 1795 terug. Dat alles schiep ruimte voor mensen als Van Maanen, Röell en Mollerus om in de grondwetscommissie te streven naar een moderne eenheidsstaat, met behoud van belangrijke verworvenheden van de Bataafs-Franse tijd.

Daar stond tegenover dat het politieke bestel een hybride karakter hield, wat in december 1814 nog duidelijker was dan eerder bij de terugkomst van Gogel uit Parijs. Hiervoor is al genoemd, dat Van Hogendorp sterk had ingespeeld op de oude provinciale tradities en op de provinciale elites.⁴³ Onder het bewind van Willem I bestonden veel oligarchische praktijken, vooral in de provincies. De vorst zelf was meermalen verwonderd ‘verouderde aristocratisch-provinciale prullerij’ aan te treffen, met hinderpalen voor algemene administratieve maatregelen. Eenmaal klaagde hij zich zelfs bij Van der Duyn dat de omwenteling van 1795, die men zo volledig had genoemd, niet beter schoon schip had gemaakt.⁴⁴ Van belang is ook dat in de periode 1795-1813 op nationaal niveau het bestuur wel was uitgebouwd, maar dat het in de steden veelal op de oude voet was doorgedaan, waardoor ook na 1813 economisch-politieke hervormingen moeilijk tot stand kwamen.⁴⁵

Kortom, Gogel bleef bezwaren houden tegen de te grote macht van de provincies in de nieuwe constitutie. De politieke elite trachtte het nieuwe bestel acceptabel te maken door net te doen alsof Nederland terugkeerde naar de goede oude tijd van voor de Bataafse Omwenteling. Oranje vormde daarbij de relatie met het verleden.⁴⁶ Het politieke klimaat in 1814 was voor Gogel dan ook niet erg uitnodi-

43 Kossmann, *De Lage Landen*, deel 1, 98; Van Zanten, *Schielijk*, 29; Witte, ‘De Belgische provinciewet in 1836’, 31.

44 Sirtema van Grovestins (ed.), *Gedenkschriften van Van der Duyn van Maasdam*, 22.

45 Drentje, ‘Oranje boven’, 58.

46 Te Velde, *Van regententaliteit tot populisme*, 77-78.

gend om een publiek ambt te accepteren. Zonder dat te zeggen, voorzag hij ongetwijfeld ook een moeilijke samenwerking met de autoritaire Willem I, na zijn negatieve ervaringen met koning Lodewijk. Zijn vroegere vriend Canneman was niet alleen vervangen als minister van Financiën, maar was naderhand zelfs uit de Raad van State verwijderd, nadat hij daar tegen de Financiële wet van 1814 had gestemd, een wet waarmee ook Gogel het oneens was. De samenwerking van Willem I met zijn wegbereider Van Hogendorp verliep ook al zeer stroef.

BUITEN HET GEWOEL

Six had geschreven dat hij Gogel gelijk gaf als hij zich inderdaad als fabrikant goed kon vestigen. Dat pakte echter verkeerd uit. Gogel nam een noodlijdende blauwselfabriek over die op de buitenplaats 'Vreedensrust' in Overveen stond, waar de oud-minister de laatste zeven jaren van zijn leven doorbracht. In januari 1815 kocht Gogel het gehele complex van Johannes Michel Reese voor negenduizend gulden. De laatste zag blijkbaar meer in een overheidsbaan dan Gogel en werd controleur van belastingen te Noordwijk. Gogel doopte zijn bezit om tot 'Het Anker'.⁴⁷ Zijn product blauwsel werd op blekerijen gebruikt als een witmaker voor textiel, de kleurstof compenseerde de gelige kleur van wasgoed. Ze werd ook in verfstoffen toegepast, evenals Fries groen waar Gogel zijn nering nog mee uitbreidde. Ook nu was Van 't Wout hem behulpzaam, en wel bij het vinden van de nodige financiering. Eind januari 1815 dankte Gogel hem 'voor alle moeite en aangewende pogingen' en hij voegde daar nog aan toe: 'Als de H[eren] geldschietters de acte gelieven te doen opmaken, zal ik die in de andere week komen teekenen [...] De aflossingen zyn hard genoeg, maar komt tyd komt raad'.⁴⁸

Gogel schreef ook aan zijn vriend Copes van Cattenburch, met wie hij de voorgaande maanden veel contact had gehad.⁴⁹ Hij erkende dat de fabriek 'door onmagt zeer verzwakt' was, hij hoopte 'het op te beuren'. Ook liet hij weten, dat 'mocht een van uw vrienden geld beschikbaar hebben zonder emplooi dan is er in mijn bedrijf altijd gelegenheid dat aan te wenden, mits ik er ten minste voor een jaar lang over kan beschikken.' Over de woonplaats was hij wel tevreden: 'Als retraite is deze affaire ongemeen geschikt. Ze is aangenaam en een half uur van Haarlem, in de afhang der duinen gelegen'. De woonstee was 'buiten het gewoel' en men krijgt 'de rust waarnaar men verlangt.' Hij stelde opnieuw vast, dat zijn publieke loopbaan voorbij was. 'Als het middel van bestaan toereikend is, hoop ik dat dit mijn laatste bedrijf zal zijn.' En daarna volgde de bekende tirade dat het 'bijkans altijd tegen mijn zin [was] dat ik mij in den kring bevonden heb [...] ge weet hoe ik er altoos over heb gedacht. Er gaat niets boven het eigenmeesterschap en een onafhankelijk bestaan.' Ten slotte merkte hij op: 'Mijn vrouw is ook met het buitenleven wel tevreden. In de winter is het wat eenzaam, maar de zomer maakt dat goed.'

47 Vrijland, 'Bloemenheuvel en het Anker', 56-57.

48 Gogel aan Van 't Wout, 29 januari 1815, HA-DNB, dossier Van 't Wout.

49 Gogel aan Copes van Cattenburch, 7 januari 1815, Belasting- en Douanemuseum, dossier Gogel.

Dat klinkt niet echt overtuigend voor een geboren en getogen Amsterdamse. Cato Gogel was in 1814 in Amsterdam nog steeds betrokken bij de ondersteuning van kraamvrouwen. De activiteiten van de napoleontische Société waren klaarblijkelijk na de regimewisseling van november 1813 voortgezet. Een kasboek wijst uit dat op 23 februari 1814 een bedrag van 946 gulden uit het fonds der gewezen Moedersoci  teit resteerde.⁵⁰ Daaruit werden nog meer dan honderd donaties verstrekt van   n tot tien gulden, een enkele maal een wat hoger bedrag. De laatste donatie dateerde van 11 maart 1815, waarmee het fonds was uitgeput. Het kasboek was in datzelfde jaar afgesloten met een handtekening van C. Gogel-van Hasselt in Overveen.

Daar Overveen ‘buiten het gewoel’ van het publieke leven lag, gingen de roerige gebeurtenissen in binnen- en buitenland van 1815 aan Gogel voorbij. Eind februari 1815 ontsnapte Napoleon van Elba en hij landde op 1 maart bij Cannes. Willem I maakte gebruik van de situatie en riep zich op 16 maart uit tot koning van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, de samenvoeging van de Noordelijke en Zuidelijke provincies. Op 18 juni was er de beslissende slag bij Waterloo, waarna Napoleon naar St. Helena werd afgevoerd.

Anders dan Dirk van Hogendorp die altijd in de ban van de keizer was geweest en aan wie door Willem I daarom eerherstel onthouden was, zocht Gogel tijdens de honderd dagen van Napoleons terugkeer geen contact met Frankrijk.⁵¹ Juist doordat Gogel zich buiten de politiek hield, maar zijn naam bij tal van onderwerpen viel en hij ook nog wel eens adviezen gaf, begon de oud-minister van Financiën in deze tijd een imago van *elder statesman* op te bouwen. Daarbij paste een gedicht van Cornelis Loots, die in februari 1816 een dichtbundel uitgaf met onder meer een vers, opgedragen ‘Aan mijn neef den heere I.J.A. Gogel’.⁵² Het was het lied over een ‘staatsman zonder legermacht’ die toch ‘de grootste held’ was, dat Loots Gogel had toegezongen na diens ontslag uit de regering van Lodewijk Napoleon. Loots had zich tijdens de Inlijving met de dichters Helmers en Tollens tot de ‘grote drie’ van de verzetsliteratuur ontwikkeld, die hun stem tegen het Franse gezag verhieven.⁵³ In november 1814 had hij in een gedicht ‘bij de eerste verjaring van Nederlands verlossing’ lof toegezwaaid aan de nieuwe vorst. Gelet op de inhoud van zijn gedicht voor Gogel had Loots met zijn anti-Franse opstelling toch grote waardering gehouden voor zijn neef, hoewel deze onder Lodewijk Napoleon en tijdens de Inlijving belangrijke bestuursfuncties had bekleed. Loots vermeldde overigens in de dichtbundel niet dat het gedicht 7    8 jaar eerder was geschreven, terwijl hij dat bij vele andere gedichten wel deed.

Gogels bedrijf bleef intussen slecht gaan. Daarover schreef hij in 1816 opnieuw aan zijn oud-medewerker Van Cattenburch, met wie de relatie vriendschappelijk was, want Gogel dankte hem voor een toegezonden vaatje haring.⁵⁴ ‘Behalve mijn vrouw die nog al veel sukkelt is bij mij tot nu toe alles wel geweest. De fabriek uit-

50 Kasboek, NA, Gogel, inv.nr. 156.

51 Van Meerkerk, *De gebroeders Van Hogendorp*, 242-243.

52 Loots, *Gedichten*, deel 1, 177-178.

53 Jensen, *Verzet tegen Napoleon*, 91.

54 Gogel aan Copes van Cattenburch, 24 augustus 1816, Belasting- en douanemuseum, dossier Gogel.

gezonderd die slecht gaat. Dat heeft ze gemeen met alle oud-Hollandse bedrijven welke onder de last van opeengestapelde rechten in andere landen gedrukt worden en vergaan.’ Ook was de scheiding tussen de Noordelijke en Zuidelijke delen van het nieuwe koninkrijk nog niet opgeheven. Er was daardoor nog ‘een dubbele linie van rechten en formaliteiten die een vreemdelingschap tussen oud en nieuw Holland scheidt en onderhoud’, wat slecht voor de handel was. Volgens Gogel waren de wetten nog nooit zo hard toegepast: ‘Madame commerce wordt allerwegen geprangd, vervolgd, bezwaard en verbannen. Den Hemel kome het arme wijf te hulp eer zij den geest geheel geve.’

Een maand later weidde hij in een brief aan Saportas meer uit over de weinig rooskleurige positie van zijn bedrijf.⁵⁵ In de voorgaande 21 maanden had hij te weinig omzet gehad om de onkosten en de rente van de afgesloten leningen te voldoen, laat staan dat hij iets had kunnen aflossen. ‘Wij hebben hoogst zuinig geleefd van verkocht zilver enz., destijds door de gouvernementen aan mij present gedaan, en waarvan ik ongaarne gescheiden ben.’ Hij schreef Saportas verder dat hij geld uit West-Indië verwachtte als schadeloosstelling voor de hypothecaire lening die hij aan plantagehouders op Berbice had verstrekt, nadat in augustus 1815 een traktaat tussen Nederland en Engeland was gesloten. Gogel meende recht te hebben op omvangrijke bedragen, maar andere schuldeisers betwistten zijn aanspraken.⁵⁶ Door toedoen van deze schuldeisers waren de plantages in de jaren 1811-1814 bij executie verkocht. De verkoopopbrengst was bij het Hof van Justitie op Berbice gedeponerd.⁵⁷ Hij had daarover aan zijn oude vriend Goldberg geschreven, die intussen directeur-generaal voor de koloniën was, maar hij had nooit antwoord gekregen. Daarna had hij zich nog gewend tot Bentinck, gouverneur van Berbice, maar die had ook niet gereageerd. Nu was hij in grote verlegenheid. Gogel liet Saportas weten dat hij ‘radeloos’ was, en vroeg hulp, medewerking of raad. Zijn schulden bedroegen totaal ongeveer 50.000 gulden, hij had onder meer een lening van D’Arripe. ‘Hoe kan ik de middelen verkrijgen die mij in staat stellen de retouren uit de West te kunnen afwachten. Ik heb dringend f 5000 à 7000 nodig.’ Toch was de nood niet zo hoog gestegen dat Gogel ook het kostbare 26-delige zilveren servies verkocht dat hij indertijd als beloning voor de diensten aan het Staatsbewind had gekregen. Dat was in 1933 nog in bezit van de familie, die het toen aan het Rijksmuseum schonk, waar het nog steeds aanwezig is en tentoongesteld wordt (zie afbeelding 15). Ook zijn bijzondere penningen- en muntenverzameling verkocht hij niet, die werd pas in de jaren 1850 en 1855 geveild.⁵⁸ Dat relativeert de klagzangen die Gogel regelmatig over zijn financiële positie aanhief.

55 Gogel aan Saportas, 24 september 1816, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook aangehaald in *GAGN*, deel 6, band 2, 1545-1546.

56 De bedragen waren ca. 46435 en 2990 gulden, zie lijst van hypotheekhouders van Berbice, met gegevens tot en met 31 december 1815, NA, Goldberg, inv.nr. 181. Deze gegevens zijn ook opgenomen in een overzicht dat in een webbijlage is opgenomen bij het artikel van Koulen, ‘Slavenhouders en geldschietters’.

57 Zie de brieven die Gogel in 1818 over de kwestie schreef aan Falck, toen deze minister werd en onder meer Koloniën in zijn portefeuille kreeg, Gogel aan Falck, 3 en 30 juni 1818, NA, Falck, inv.nr. 34G, ook aangehaald in Vles, *Gogel*, 138.

58 Veilingen in december 1850 en oktober 1855 bij veilinghuis C.F. Roos (zoon en opvolger van C.S. Roos), zie Grijzenhout, ‘Tempel voor Nederland’, 40.

Gogel probeerde nog een achterstallige vergoeding van tweeduizend francs te incasseren die verbonden was aan de onderscheiding van het Legioen van Eer. Daarvoor richtte hij zich zelfs tot de groot-kanselier van de militaire Willemsorde.⁵⁹ Hem werd echter te verstaan gegeven dat hij zich voor de financiële aanspraken tot de Franse autoriteiten moest wenden, waarvoor hij opnieuw het Parijse bureau Audenet en Slingerland inschakelde.⁶⁰ Gogel vroeg de groot-kanselier een jaar later nog eens om medewerking bij het innen van het achterstallige traktement. ‘Myne omstandigheden verre af zynde van brillant’ was ‘het opsporenen van elk middel om wettig aan my toekomende gelden te doen inkomen myne plicht als man en vader’.⁶¹ Uiteindelijk kreeg hij toestemming de Franse decoratie in Nederland te dragen.⁶² Daar zal hij echter niet erg tevreden mee zijn geweest, het was hem natuurlijk om de hem ‘toekomende gelden’ te doen.

Gogel vond afleiding in zijn activiteiten voor de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen en de Hollandsche Huishoudelijke Maatschappij. Dit waren prestigieuze genootschappen die nog uit de Oude Republiek dateerden en die zich ook na 1813 handhaafden. De Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen, een geleerd, para-universitair genootschap was in 1752 te Haarlem opgericht. Gogel was al in 1806 tot directeur van deze Maatschappij benoemd. Na de omwenteling van 1813 veranderde de aard van de activiteiten niet, maar werd wel een aantal directeuren uit de nieuwe bestuurdersgroep benoemd, zoals Van der Duyn van Maasdam en Falck.⁶³ Gogel werd in deze jaren een geregeld bezoeker van de jaarvergaderingen. Een belangrijke activiteit van de Maatschappij was het uitschrijven en beoordelen van prijsvragen over wetenschappelijke vraagstukken. Zo ontwierp Gogel in 1819 een prijsvraag over een onderwerp dat hem altijd sterk geïnteresseerd had, namelijk de economische invloed van openbare geldleningen, in het bijzonder die voor buitenlandse doeleinden.⁶⁴ Wellicht door preoccupatie met zijn voortschrijdende kaalheid formuleerde Gogel op eigen initiatief nog een concept-vraag over middelen om de haargroei te bevorderen, waar secretaris Van Marum echter niets in zag.⁶⁵

Gogel maakte verder veel werk van de prijsvraag welke voor- en nadelen het gebruik van werktuigen had.⁶⁶ Uit zijn beoordeling blijkt, dat hij het afremmen van de mechanisatie door overheidsheidsingrijpen afwees. Dat paste bij het door Gogel aangehangen beginsel van *laissez faire, laissez passer*. Ook de antwoorden op de vraag of armoede toegeschreven kon worden aan een te grote bevolking bezag Gogel vanuit dat beginsel. Toepassing daarvan zou het evenwicht tussen bevolking

59 Gogel aan de groot-kanselier van de Militaire Willemsorde, 12 april 1817, NA, Gogel, inv.nr. 1.

60 De groot-kanselier van de Militaire Willemsorde aan Gogel, 14 april 1817, NA, Gogel, inv.nr. 1; brieven van Audenet en Slingerland van 15 mei, 26 juli en 27 oktober 1817, NA, Gogel, inv.nr. 1.

61 Gogel aan de groot-kanselier der Militaire Willemsorde, 9 juli 1818, NA, Gogel, inv.nr. 1.

62 Röell, kanselier Orde van den Nederlandschen Leeuw aan Gogel, 8 januari 1819, NA, Gogel, inv.nr. 1.

63 Zie de stukken van de Hollandsche Maatschappij, NA, Gogel, inv.nr. 163.

64 De Bruijn, *De prijsvragen uitgeschreven door de Hollandsche Maatschappij*, 161-162.

65 Aantekening op de uitnodiging van 20 april 1818 voor de jaarvergadering op 23 mei 1818, en reactie van Van Marum, 11 mei 1818, NA, Gogel, inv.nr. 163.

66 De Bruijn, *De prijsvragen uitgeschreven door de Hollandsche Maatschappij*, 145-146.

en middelen van bestaan herstellen.⁶⁷

De Maatschappij van Wetenschappen had in 1777 een aparte vereniging opgericht, die zich ten doel stelde de economische positie van de Republiek te verbeteren. Vanaf januari 1817 was Gogel ook lid van het departement Haarlem van deze Huishoudelijke Maatschappij, terwijl een jaar later zijn benoeming tot directeur van de landelijke organisatie volgde.⁶⁸ Kort nadat hij als lid was toegetreden, hield Gogel al een inleiding over de vraag hoe het duingebied te gebruiken voor de teelt van gewassen en voor varkenshouderijen. In 1818 functioneerde hij als beoordeelaar bij een Haarlemse tentoonstelling van bijzondere planten en gewassen, terwijl hij in hetzelfde jaar proeven deed met een nieuwe grassoort.⁶⁹ Ter gelegenheid van het Feest der Nijverheid te Gent werd hem op 24 augustus 1820 een erepenning in goud voor het ingezonden product blauwswel toegekend.⁷⁰

Gogel mocht meemaken dat koning Willem I definitief een einde aan de gilden maakte. Hoewel er na november 1813 vanuit een aantal steden een offensief was om de gilden te herstellen, bood de minister van Binnenlandse zaken Röell in 1815 een wetsontwerp aan dat nagenoeg gelijk was aan Gogels corporatiewet van 1808. Daarna adviseerde de Raad van State onder voorzitterschap van Van Hogendorp echter tot een volledige afschaffing van de bedrijfs- en beroepsorganisaties. Na een lange aarzeling hakte de koning de knoop door en volgde hij in oktober 1818 het advies van de Raad van State. Dat was in overeenstemming met Gogels aanvankelijke positie in 1805, voordat hij zich tot het compromis van de corporaties liet overhalen.⁷¹ In de Nederlandse literatuur galmde de discussie nog lang na. In de *Camera Obscura* voerde Hildebrand de oudste commies ter secretarie van de Stad D. op, die bij een ontvangst van de familie Stastok opmerkte, dat hij de voorkeur gaf aan de oude inrichting der gilden boven die van de patenten, destijds door minister Gogel ingevoerd.⁷²

Voor de internationale handel volgde de koning niet de vrijhandelspolitiek die Gogel voorstond. Vrijhandel versus protectionisme was een belangrijk punt van discussie bij de fiscale wetgeving die na 1815 nodig was door het samengaan van de Noord-Nederlandse provincies met de Zuid-Nederlandse. Daarbij raakte de koning beklemd tussen de Amsterdamse kooplui, die vrijhandel wensten en de Belgische industriëlen, die om beschermende maatregelen vroegen.⁷³

De eerste van een reeks fiscale wetten voor de nieuwe unie was een tariefwet van 1816, met wijzigingen die vooral betrekking hadden op de in- en uitvoerrechten.

67 Sillem, *Gogel*, 247-256. Vissering ('Op het IJ', 22 noot) meende dat Gogel ook het initiatief had genomen voor beide prijsvragen, hij verwijst daarvoor naar Sillem, maar deze vermeldt dat niet, terwijl er daarvoor ook geen andere aanwijzingen zijn. De Bruijn noemt niet Gogel, maar anderen als ontwerper, *De prijsvragen uitgeschreven door de Hollandsche Maatschappij*, 145 en 152.

68 Vergaderstukken voor de Algemene Vergadering van de Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij van 10 juni 1817, 9 juni 1818, 8 juni 1819 en 8 juni 1820, NA, Gogel, inv.nr. 163.

69 *Algemeene Konst- en Letterbode*, 26 mei 1820.

70 Voor een naamlijst van fabrikanten die de penning hebben gekregen op 24 augustus 1820 zie *Letterkundig en staatkundig dagblad, voor het Zuidelijk gedeelte van het Koninkrijk der Nederlanden*, 26 augustus 1820.

71 Wiskerke, *De afschaffing der gilden*, 221-222.

72 Hildebrand, *Camera Obscura* (1839, 21ste druk 1901) 76.

73 Pfeil, *Op gelijke voet*, 90.

Voorwerk verrichtte een commissie van deskundigen onder leiding van Goldberg, waar ook Smeer, een oude zakenrelatie van Gogel, deel van uitmaakte. Gogel gaf aan beiden adviezen, die bijdroegen aan zijn positie van *elder statesman*. Hij werd gerespecteerd als een belangeloze expert die vrijhandel bepleitte, maar zich bewust buiten de directe politiek hield. Volgens Smeer meenden velen, dat Gogel weer in de regering moest komen. ‘Gij hebt vele vijanden, maar ook vele vrienden en zij die u eerder belasterden komen daarvan terug’.⁷⁴ Gogel liet herhaaldelijk weten buiten de politiek te willen blijven, maar zijn politieke verleden liet hem niet los. Zo kritiseerde hij in augustus 1816 de nieuwe voorstellen met een merkwaardige verwijzing naar dat verleden. Hij zou voorstander van deze maatregelen zijn, indien hij opnieuw ‘zoals in 1794 het huis van oranje zou willen beschadigen’.⁷⁵

Er kwam een lichte verhoging van de algemene tarieven uit de bus, maar ook werden de invoerrechten voor een aantal specifieke producten sterk verhoogd. Vooral dat laatste ondervond veel kritiek vanuit de Noordelijke gewesten. De kritiek werd nog heviger toen in 1818 een wet volgde die onder invloed van de Belgische fabrikanten de protectionistische elementen versterkte. De oppositie beriep zich op de positieve werking van het aloude Placaat van 1725, dat met de tariefwet van 1816 was losgelaten.⁷⁶ Een terugkeer naar dat Placaat met lage in- en uitvoerrechten zou volgens de oppositie ook de Amsterdamse stapelmarkt doen herleven. De agitatie tegen hoge invoerrechten en tegen accijnzen op belangrijke handelsgoederen als koffie en thee bleef aanhouden en de wens van een volledige terugkeer van het fiscale systeem van Gogel kon worden gehoord. Dat was in 1815 weliswaar voor een belangrijk deel hersteld, maar daarna had de wetgeving voor het koninkrijk als geheel tot tal van aanpassingen geleid, ook op andere terreinen dan de accijnzen en de in- en uitvoerrechten.⁷⁷ Deze aanpassingen riepen door hun compromiskarakter veel kritiek op. De oppositie sprak zelfs over een oorlog tussen de overheid en het Nederlandse volk. Men suggereerde dat het belastingstelsel alleen nog zou kunnen worden gehandhaafd door de bajonetten. De zittende ministers zouden zonder eigen ideeën met de laatste mode meewaaien. Daar werden Van Hogendorp en Gogel, die beiden bekend stonden als felle voorstanders van de vrijhandel, tegenover gezet. De een had de Fransen weerstaan, de ander had ze alleen gediend om de Nederlandse belangen te beschermen, maar vervolgens hadden beiden geweigerd om met de huidige regering samen te werken.⁷⁸

In de herfst van 1819 ontstond vervolgens een politieke crisis, doordat het parlement onder aanvoering van Van Hogendorp de tienjarige begroting verwierp. Op initiatief van Appellius, die een centrale rol speelde bij de uitvoering van de financiële politiek, beloofde de regering herziening van het belastingstelsel om het politieke klimaat te verbeteren. Anders dan Gogel had Appellius na zijn terugkeer uit Parijs wel een functie onder Willem I aanvaard. Al in mei 1814 was hij tot staats-

74 Smeer aan Gogel, 28 januari 1816, NA, Gogel, inv.nr. 26, ook aangehaald in *GAGN*, deel 8, band 3, 380-381.

75 Gogel aan Copes van Cattenburch, 24 augustus 1816, Belasting- en douanemuseum, dossier Gogel.

76 Hovy, *Het voorstel van 1751*, 150-151.

77 Stokman-Prins, ‘Belastingwetgeving 1813-1823’, 648-651.

78 Wright, *Free Trade*, 109.

raad benoemd en in 1815 tot directeur-generaal van de indirecte belastingen. De koning stemde in met het voorstel van Appellius om voor de belastingherziening een staatscommissie in te stellen. Gogel werd zeer gerespecteerd als fiscaal expert. Appellius moest zijn oude rivaal dan ook wel bovenaan de lijst van kandidaat-leden voor de commissie plaatsen, hoewel hij vreesde dat maar weinigen Gogel 'berede-nerde tegenstand' konden bieden.⁷⁹

ADVISEUR VAN DE KONING

Copes van Cattenburch kreeg in januari 1820 de opdracht om bij Gogel af te tasten of hij lid van de staatscommissie wilde worden.⁸⁰ Gogel merkte daarbij op dat een belastingstelsel geen compromis mocht zijn, maar uit één pen moest vloeien, zoals dat ook met het stelsel van 1805 het geval was geweest. Hij zei verder dat hij weliswaar met zijn vasthoudende karakter zijn ideeën wel kon doordrukken in de commissie, maar dan zou hij ook de redactie van het ontwerp op zich moeten nemen en daarvoor had hij geen tijd. Ook ging het hem te ver om het plan zelf uit te voeren. Aan een mogelijk ministerschap was volgens Gogel geen aanzien meer verbonden, terwijl de beloning relatief gering was. De aard van zijn plan zou het moeilijk maken om de uitvoering aan een ander over te laten. Hij was namelijk voor 'het meest ongelimiteerde *porto franco* (vrijhandel)'. Van Cattenburch toonde zich over deze uitspraak ontsteld, omdat Gogel hiermee eenzelfde extreme positie pro vrijhandel innam als Van Hogendorp. 'Hieraan zou ik u, die steeds zoo angstvallig en zwaar over alles denkt, niet herkennen!' Gogel hield vol dat Nederland in 1813 de kans had gemist weer de stapel- en marktplaats van de hele wereld te worden, toen Hamburg en Bremen als mededingsters waren uitgeschakeld. Waren toen de Noordelijke gewesten tot een vrijhaven verklaard dan zou Nederland een nooit gekende welvaart hebben gehad.

Opmerkelijk was nog dat Gogel in het overleg met Van Cattenburch concreet naar een gesprek in Parijs met Napoleon in de Conseil d'État verwees. Hij verloochende zijn verleden niet. Tegelijkertijd was hij kritisch over de keizer door korte tijd later in een memorandum de nieuwe protectionistische Nederlandse wetten te bestempelen als een uitvloeisel van de anti-commerciële napoleontische geest, die de lasten van de staat steeds bij de handelsstand legde.⁸¹

Gogel concludeerde aan het eind van het gesprek met Van Cattenburch opnieuw dat hij zijn bedrijf niet meer wilde verlaten. Weliswaar was de omzet het jaar daarvoor met een derde achteruit gegaan, maar hij zou de tering wel naar de nering zetten. Hij was eraan gehecht, dat hij zich als gewoon burger kon verplaatsen in zijn kiereboe, een landelijk rijtuig. 'Maar ik leef burgerlijk, ik rijd op zondag met de boerewagen naar de kerk of mijn goede vrienden en als mijn vrouw te groots is om

79 Van Beresteyn, 'Het ontstaan der belastingstelselwet van 1821', 86.

80 Verslag van Copes van Cattenburch van een gesprek met Gogel, januari 1820, in: *GAGN*, deel 8, band 2, 223-231.

81 Gogel, *Memoriën*, 63.

Afb. 25 Portret van Willem Fredrik Röell, (1835), prent door H.W. Couwenberg, naar een tekening van J.B. Clermans, Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-1905-1573.

naast mij te gaan zitten, dan moet ze maar thuis blijven.’ Hij vertelde verder dat hij in vijf jaren slechts een nacht elders had doorgebracht, namelijk bij zijn schoonvader en dat hij bij deze gewoonte wilde blijven. Wel wilde hij advies geven aan de commissie. Hij was bereid ieder van de leden van de commissie een of meer dagen te ontvangen als de koning zijn denkbeelden wilde weten. Hij nodigde zonder schroom hoge ambtenaren als Van Cattenburch en Hanegraaff en later oud-minister Röell, voorzitter van de Eerste Kamer, uit om bij hem te komen logeren. Dit wijst er wel op dat Gogel ruim behuisd was. Het relativeert opnieuw zijn veelvuldige financiële klachten.

Op 23 januari 1820 stelde de koning de staatscommissie in, paritair samengesteld uit acht Noord-Nederlandse en acht Zuid-Nederlandse leden, onder voorzitterschap van Röell. Deze had in februari 1817 na een fundamenteel meningsverschil met de koning ontslag gevraagd als minister van Binnenlandse Zaken, maar verrichtte als minister van Staat en voorzitter van de Eerste Kamer nog bijzondere diensten. Nadat Gogel had geweigerd tot de staatscommissie toe te treden, betrok de koning hem bij een schaduwcircuit waarover Appellius niets wist.⁸² Het geheime circuit zou belangrijker worden dan de officiële commissie. Röell was niet alleen voorzitter van de commissie, maar ook de organisatorische spil van het geheime circuit. Ook De Mey van Streefkerk, directeur van de staatssecretarie, Molle-

⁸² Eerder hierover: Van Beresteyn, ‘Het ontstaan der belastingstelwet van 1821’, 88 en Elias, ‘Gogel en Röell’, 19-31.

rus, vice-president van de Raad van State en de fiscale hoofdambtenaren Van Cattenburch en Hanegraaff deden hieraan mee. De koning wilde Appellius buiten het schaduwcircuit houden, omdat hij vrij wilde staan ten opzichte van het bestaande beleid en geen bemoeiing van de betrokken directeur-generaal wilde. Het tekent de merkwaardige omgang van de koning met zijn medewerkers. Appellius was later danig geschokt toen hij de toedracht hoorde.⁸³ Hij had Gogel weliswaar zelf als lid van de commissie aanbevolen, maar een rol van Gogel als belangrijkste adviseur van de koning in een schaduwcircuit waar hij zelf buiten werd gehouden, was toch wat anders. Gogel zelf uitte geen bezwaar tegen deze gang van zaken. De zoon van Gogel schreef later dat het zijn vader niet beviel dat Appellius buiten het schaduwcircuit was gelaten, maar de correspondentie laat zien, dat dat toch een wat te rooskleurige voorstelling was.⁸⁴ Gogel had af en toe enig leedvermaak en wilde ook niet dat Appellius wist dat diens ondergeschikte Hanegraaff hem veelvuldig assistentie verleende.⁸⁵

Begin februari 1820 nodigde Van Cattenburch Gogel namens de koning uit om zijn denkbeelden over belastingmaatregelen op papier te zetten. Daarmee begon een zeer actief adviseurschap dat Gogel gedurende het gehele jaar 1820 zou vervullen.⁸⁶ Zijn enthousiasme wees erop, dat hij het wetgevende werk toch wel had gemist. De wetgever Gogel van weleer zou nog eenmaal opbloeien. In afwachting van zijn adviezen bestookten zowel Van Cattenburch als later ook Röell de oudminister alvast met tal van belastingtechnische vragen. Röell zette zich daarbij af tegen wat hij het ‘Appeliaanse stelsel’ noemde.⁸⁷ Gogel antwoordde meestal snel en uitvoerig. Hij greep daarbij onder meer terug op zijn eerste belastingplan uit 1799 en het commentaar daarop van de parlementaire commissie-Appellius uit 1800, ‘het rapport waarmede ik het weinig eens was’.⁸⁸ Hij haalde fel uit naar het bestaande financiële beleid dat het volk tot opstand zou brengen.⁸⁹

Eind maart stuurde Gogel een eerste uitgebreide memorie.⁹⁰ Hij schreef dat hij daarmee aan ‘zijn pligt aan Vorst en Vaderland’ wilde voldoen, hoewel hij zich in 1814 had voorgenomen nimmer meer de pen op te vatten, nadat hij zijn loopbaan bij de overheid had verlaten.⁹¹ Zijn uitgangspunt was nog steeds dat belastingplicht-

83 Van der Poel, *Belastingen toen en nu*, 127.

84 Nawoord van J.M. Gogel, in: Gogel, *Memoriën*, 527.

85 Röell aan de koning, 8 augustus 1820, NA, Röell, inv.nr. 100, ook in GAGN, deel 8, band 2, 242.

86 Een groot deel van de stukken bevindt zich in NA, Gogel, inv.nr. 162. De memoranda en brieven zijn opgenomen in de *Memoriën*. In het voorbericht (viii) vermeldde Gogels zoon dat alles in het geheel en in zijn oorspronkelijke vorm was weergegeven. Dat is niet juist. In het Nationaal Archief ligt een voorstudie in manuscript van het statistische gedeelte van de *Memoriën* met gegevens over de in-, uit- en doorvoer (NA, Gogel, inv.nr. 104). Deze voorstudie vermeldde de handelspartners, iets wat in de *Memoriën* niet is terug te vinden (Lewe, *Invoer te lande verboden*, 101-102). Ook liet de zoon een enkele brief en sommige gedeeltes van andere brieven weg, zoals Gogels brief van 16 januari 1821 en een jammerklacht over zijn gezondheid in Gogels brief van 7 maart 1821.

87 Röell aan Gogel, 16 maart 1820, NA, Röell, inv.nr. 162, ook in Gogel, *Memoriën*, 175-176, inzh. 175.

88 Gogel aan Röell, 19 maart 1820, NA, Röell, inv.nr. 162, ook in ibidem, 176-181, inzh. 177.

89 Gogel aan Röell, 28 maart, NA, Röell, inv.nr. 162, ook in ibidem, 183-186, inzh. 185.

90 Gogel, ‘Memorie over de belastingen en inkomsten in het Koninkrijk der Nederlanden in 1820’, 27 maart 1820, in: ibidem, 34-103.

91 Ibidem, 34.

tigen zoveel mogelijk naar vermogen of draagkracht moesten bijdragen, maar dat de belastingen de middengroepen in handel en nijverheid niet of zo weinig mogelijk moesten schaden bij de uitoefening van hun bedrijf.⁹² Hij kwam er ook nog eens op terug dat na 1813 een kans was gemist om een vrijhandelspolitiek te gaan voeren. Het tegenovergestelde was gebeurd. ‘Onder geen der voorgaande besturen was de strengheid zoo ver gedreven en de schrik zoo verspreid’, aldus Gogel. ‘Men verdreef de schepen en den handel uit onze havens.’ Verder bevatte het stuk onder meer opmerkelijke kritiek op zijn eigen patentbelasting die volgens hem vooral naderhand tot een slechte maatregel was uitgebouwd.⁹³ Op 1 mei volgde nog een tweede memorie.⁹⁴

Nadat de staatscommissie op 19 juni 1820 een voorlopig rapport aan de koning had uitgebracht, gaf deze aan Röell de opdracht Gogel over te halen dit rapport kritisch te beoordelen.⁹⁵ Blijkbaar reageerde Gogel zo enthousiast op het koninklijke verzoek, dat Röell zelfs de indruk kreeg dat hij hem ‘eventueel ook wel zou kunnen persuadeeren, om op eene voor hem geschikte wijze eenig aandeel in de administratie te nemen. Zijn fabriek zoude welligt het grootste obstakel zijn.’⁹⁶ Röells indruk berustte echter op een misverstand. Toen Gogel zijn commentaar op de commissiestukken aanbood, schreef hij in een begeleidende brief dat hij niet hoopte, dat zijn medewerking ‘eenige gedachte opleveren zal, om mij aan mijn tegenwoordigen staat te onttrekken – Ik verlang niets anders dan hier buiten mijne overige dagen in rust door te brengen.’⁹⁷ Röell meldde teleurgesteld aan de koning, dat hij te optimistisch was geweest over Gogels toetreding tot het bestuur. Wel toonde deze zich bereid tot nadere gesprekken over zijn commentaar.⁹⁸ Gogel gedroeg zich echter ambivalent; toen Röell met hem het gesprek bij de koning voorbereidde, wist deze hem toch zoover te krijgen, dat hij de weigering om een functie te vervullen weer terugnam.⁹⁹ Wellicht wilde hij niet bot overkomen bij de koning, voor wie hij respect had, getuige zijn uitspraak ‘dat wij veel aan hem zouden verliezen’.¹⁰⁰ Overigens was zijn commentaar zeer kritisch, niet alleen over het werk van de commissie, maar ook over het bestaande belastingstelsel met wetten ‘die zoo veel of meer studie vereischen als het Romeinse Regt of de Scheikunde van Lavoisier’, zodat er sprake was van ‘ambtenaren welke zich zelven en onderling elkanderen niet verstaan’.¹⁰¹

Opmerkelijk was nog dat hij zijn commentaar besloot met de ‘*wigtige beden-*

92 Ibidem, 39-40.

93 Ibidem, 47.

94 Gogel, ‘Tweede memorie over de belastingen en inkomsten, 1 mei 1820’ in: *ibidem*, 127-171.

95 Röell aan de koning, 8 augustus 1820.

96 Röell aan Mollerus, 9 augustus 1820, NA, Mollerus, inv.nr. 38 (eerder NA, Nieuwe aanwinsten 1905, XLII, nr. 38), ook in *GAGN*, deel 8, band 2, 243.

97 Gogel aan Röell, 7 september 1820, NA, Röell, inv.nr. 162, ook in Gogel, *Memoriën*, 192-193, inzh. 193.

98 Röell aan de koning, 11 september 1820, NA, Röell, inv.nr. 100, ook in *GAGN*, deel 8, band 2, 247.

99 Röell aan de koning, 18 september 1820, NA, Röell, inv.nr. 100, ook in *ibidem*, 248.

100 Smeer aan Gogel, 10 september 1820, NA, Gogel, inv.nr. 26, ook aangehaald in *GAGN*, deel 8, band 3, 382-383, inzh. 382. Smeer beaamt de uitspraak van Gogel over de koning die deze in een eerdere, niet-bewaarde brief aan hem had gedaan.

101 Gogel, ‘Memorandum met commentaar op de commissiestukken’, (ingeleverd op 9 september 1820) in: Gogel, *Memoriën*, 291-342, inzh. 297.

king' dat hij de vraag of er ooit iets goeds voor de overheidsfinanciën kon voortvloeien 'bij en door de vereeniging der beide hoofddeelen des Rijks' met een 'volmondig *Neen*' moest beantwoorden.¹⁰² Men had bij de vereeniging Zuid-Nederland onder de beproefde financiële inrichtingen van Noord-Nederland moeten brengen. Volgens Gogel was het omgekeerde gebeurd. De oude noordelijke staat was ingelijfd bij en opgeofferd aan 'een vreemden aanwas'. Bij de huidige stand van zaken zag hij een financiële scheiding als het enige middel om het rijk en de inwoners van Noord en Zuid voor verval en ondergang te behoeden.

Op 18 september kwam Gogel voor overleg naar Den Haag. De koning wensde geheimhouding en daarom werd er 's avonds vergaderd. Gogel voerde van half acht tot middernacht in het paleis een gesprek met de koning waar ook Röell en Mollerus bij aanwezig waren.¹⁰³ Gogel nam op zich een belastingplan te ontwerpen, in de geest van zijn voordracht van 1805. Hij toonde zich ook bereid zijn plan naderhand bij de staatscommissie te verdedigen. Tot die tijd zou zijn medewerking geheim blijven. Wel vroeg Gogel toestemming voor een overleg met de commissieleden Van der Hoop en Smeer, die hij persoonlijk kende en in wie hij vertrouwen had.¹⁰⁴ De koning hield de regie strak in de hand; hij gaf de gevraagde toestemming, maar hamerde op strikte geheimhouding.

Voor het ontwerpen van een belastingplan had Gogel actuele informatie nodig. Nadat hij de technische informatie ontvangen had en de werkelijke inkomsten nogal van zijn eerste schattingen afweken, schreef hij: 'De ontvangen staten en inlichtingen hebben mij geheel uit mijn humeur gebracht.'¹⁰⁵ Hij klaagde ook over het vele werk, dat hem tot beperkingen noopte: 'Om over alles te schrijven, zou boekdelen vullen.' Gogel wees echter de aangeboden administratieve ondersteuning af. Hij steunde liever op zijn zoon. Wel bezocht Hanegraaff hem eind september in Overveen om de voorbereiding te bespoedigen, terwijl ook Röell daar nog bij hem langs ging.¹⁰⁶ Begin oktober werd Appellius geïnformeerd dat Gogel als adviseur was ingeschakeld om het verstrekken van de nodige informatie gemakkelijker te laten verlopen.¹⁰⁷ In de loop van oktober leverde Gogel zijn voorstel in dat zoals verwacht sterk leek op het belastingstelsel dat hij in 1806 had ingevoerd.¹⁰⁸

Op 2 november schreef Röell aan Gogel, dat de koning hem zeer erkentelijk was.¹⁰⁹ Van het eerdere voornemen om zijn stuk aan de staatscommissie door te sturen was geen sprake meer, omdat de koning nu de afronding in eigen hand wilde houden. De koning zette zijn opmerkingen op schrift en legde ze voor advies aan Röell en Mollerus voor. Röell probeerde Gogel gerust te stellen, dat de amendementen van de koning het door hem voorgestelde stelsel niet fundamenteel aan-

102 Ibidem, 340-342.

103 Nota van Gogel van 18 september 1820 met verslag van het gesprek op dezelfde dag, in: ibidem, 194.

104 Gogel aan Röell, 21 september 1820, NA, Röell, inv.nr. 162, ook in ibidem, 195-197; Röell aan de koning, 27 september 1820, NA, Röell, inv.nr. 100, ook in *GAGN*, deel 8, band 2, 249.

105 Gogel aan Röell, 29 september 1820, NA, Röell, inv.nr. 162, ook in Gogel, *Memoriën*, 211-213.

106 Röell aan de koning, 30 september 1820, NA, Röell, inv.nr. 100.

107 Röell aan Gogel, 5 oktober 1820, in: Gogel, *Memoriën*, 216-217.

108 Röell aan de koning, 9 oktober 1820, NA, Röell, inv.nr. 100, ook in *GAGN*, deel 8, band 2, 251.

109 Röell aan Gogel, 2 november 1820, in: Gogel, *Memoriën*, 223-224.

tastten. Blijkbaar vond de koning het niet nodig om over deze wijzigingen eerst nog met Gogel, toch zijn beoogde bewindsman van Financiën, te overleggen. Hij liet op basis van Gogels voorstel en zijn eigen amendementen een nieuwe concept-wet opstellen, waarvan Hanegraaff de eindredactie verzorgde.¹¹⁰ Röell en Hanegraaff bezochten Gogel enkele dagen in Overveen om het concept te bespreken. Daarbij sprak Röell ook opnieuw met Gogel over een ministerspost. Gogel weigerde eerst, maar nam na veel aandrang van Röell de post opnieuw in overweging, waarbij zelfs concreet over de organisatie van het ministerie werd gesproken. Uiteindelijk wees Gogel het aanbod echter toch weer af.¹¹¹ Hoewel Gogel ook wel ambivalent zal zijn geweest, dringt de indruk zich op dat dit patroon toch vooral een gevolg was van de wens om niet onbeleefd te willen zijn.

Na het bezoek werkte Gogel zijn opmerkingen uit. Hij toonde zich teleurgesteld over de wijzigingen van de koning.¹¹² Zijn algemene bezwaar was dat de lasten te hoog zouden worden. Om dat te voorkomen waren meer bezuinigingen en een strenge bewaking van nieuwe uitgaven nodig. Gogel keerde zich verder tegen de instelling van entrepots, waar goederen in afwachting van de doorvoer tijdelijk konden worden opgeslagen zonder dat invoerrechten vereist waren. Eerder al had hij beweerd dat deze entrepots de onontbeerlijke tussenhandel zouden vernietigen. ‘Het schijnt dat men zoo veel begrip van den handel heeft als de blinde van de kleuren’, had Gogel in dit verband opgemerkt.¹¹³ Voorts veroordeelde hij in felle bewoordingen de ‘welvaart verstorende’ hoge belastingen op suiker, koffie en potasch, de ‘schandelijke’ registratierechten, de ‘drukkende’ briefporten en de patentwet, ‘dat meesterwerk van wandrochtelijkheden’. Op dit laatste punt stak hij de hand in eigen boezem. ‘Ik schrik op het denkbeeld, na alles wat ik heb zien gebeuren, dat ik op het onzalig denkbeeld gekomen ben om dit middel in 1806 in dit land in werking te brengen.’¹¹⁴

Het nieuwe concept van de koning voorzag ook in een Fonds van twee miljoen gulden per jaar ter ondersteuning van de nijverheid, gevoed uit douaneopbrengsten.¹¹⁵ Deze steun aan het bedrijfsleven was bedoeld als compensatie voor het verlagen van de beschermende invoerrechten en moest het Zuiden tegemoet komen. Gogel keerde zich tegen dit nieuwe fenomeen, hij vond het Fonds onzinnig. Hij meende dat er geen billijke verdelingsmaatstaven waren en dat alleen de hardste schreeuwers aan bod zouden komen. ‘Doorgaans zwijgen diegenen welke het meest ondersteuning nodig hebben, en schreeuwen om het hardst diegenen welke het welvaren van anderen niet kunnen dulden. Vijf papiermolens worden in Noord-Holland gesloopt, hiervan wordt nergens gesproken, maar als er in sommige andere oorden een klein spinnerijtje te niet loopt, dan klinkt het alsof het rijk

110 Röell aan Gogel, 18 november 1820, in: *ibidem*, 225. Concept-wet in: *ibidem*, 437-456.

111 Röell aan de koning, 23 november 1820, NA, Röell, inv.nr. 100, ook in *GAGN*, deel 8, band 2, 256-257; Röell aan de koning, 25 november 1820, NA, Röell, inv.nr. 100, ook in *ibidem*, 257-258.

112 Gogel aan Röell, 30 november 1820, NA, Röell, inv.nr. 162, ook in Gogel, *Memoriën*, 225-226, inzh. 226.

113 Gogel aan Röell, 28 maart 1820.

114 Gogel, ‘Memorandum van aanmerkingen en bedenkingen op concept-wet voor een algemeen belastingstelsel’, 30 november 1820, in: Gogel, *Memoriën*, 457-477, inzh. 464.

115 Zappey, ‘Het Fonds voor de Nationale Nijverheid’.

zal vergaan.¹¹⁶ Bovendien voorzag hij veel administratieve rompslomp en hij vond het ‘zedelijk ongeoorloofd’ om de burgers ondragelijke lasten op te leggen en dat geld elders weg te geven. Dan kon men beter de lasten van de nijverheid verlagen door de patentbelasting af te schaffen, die toch eigenlijk een bedrijfsbelasting was. De latere reacties in de Tweede Kamer leken veel op die van Gogel, maar het Fonds werd voor het lagere bedrag van 1,3 miljoen per jaar toch aanvaard.

Hoewel de punten waar hij bezwaren tegen had, zijn stelsel niet wezenlijk aantastten, was zijn kritiek zo fel dat de koning wel moest concluderen dat Gogel geen minister wilde worden. Bovendien eindigde Gogel met het advies om het nieuwe belastingplan te verwerpen en voegde hij daar nog aan toe dat indien ‘ik lid van de wetgeving ware, het ook met mijne stem niet bekrachtigen zoude’. Dat was zonder meer een schop tegen het zere been van de koning die oppositionele parlementsleden verafschuwde. Bijna een maand later berichtte Röell dat veel van Gogels opmerkingen waren overgenomen. Twee belangrijke bezwaren, namelijk tegen de registratierechten en entrepots, waren echter niet gehonoreerd. De koning had zelf de conclusie getrokken, dat Gogel daarom niet bereid zou zijn om het ontwerp te verdedigen.¹¹⁷ Daarmee was het ministerschap van de baan. De koning had ook geen moeite meer gedaan om Gogel voor zich te winnen.

Ondanks zijn harde kritiek op het werk van de koning werd Gogel met egards behandeld. Röell liet weten dat de koning hem wilde benoemen tot buitengewoon staatsraad en commandeur der Orde van de Nederlandse Leeuw. Met nadruk wees Röell erop, dat dit eretitels waren die de onafhankelijkheid van Gogel niet in de weg hoefden te staan. Hoewel Gogel eerder had laten weten, dat hij geen titels en beloningen wenste, aanvaardde hij nu toch beide onderscheidingen en toonde hij zich daar ook nogal verguld mee. Hij verzocht Röell ‘aan Z.M. mijn oprechte erkentelijkheid te betuigen’. Hij ging er vanuit dat de eretitels voor hem geen verandering van leefwijze zouden betekenen. ‘De Staatsraad zal toch wel met zijne familie op zijn boerenwagen mogen toeren?’¹¹⁸ Enigszins ongerust informeerde hij verder of er een duur kostuum aan de functie verbonden was, maar Röell kon hem gerust stellen. Nadat Gogel het officiële benoemingsbesluit had ontvangen, dankte hij de koning ook zelf in de daarvoor gebruikelijke beleefde bewoordingen.¹¹⁹

Karakteristiek voor Gogel was dat hij in zijn reacties in het geheel niet meer inging op de constatering van de koning dat hij ‘vaarwel moest zeggen’ aan zijn wens dat Gogel minister zou worden. Wel ging hij in op de daaruit voortvloeiende benoeming van Appellius per 1 januari 1821 tot minister van staat, belast met de generale directie der ontvangsten. Gogel zag de concentratie van alle staatsinkomsten bij één bewindsman als een voordeel. Hij kon het echter niet laten op te merken dat ‘de schrijtuurziekte van den heer A. of zijne onderhoorigen, de pest van formali-

116 Gogel, *Memoriën*, 473.

117 Röell aan Gogel, 23 december 1820, in: *ibidem*, 227-229, inzh. 227.

118 Gogel aan Röell, 29 december 1820, NA, Röell, inv.nr. 162, ook in Gogel, *Memoriën*, 229-231, inzh. 231, ook aangehaald in Sillem, *Gogel*, 137.

119 Gogel aan de koning, 6 januari 1821, NA, Gogel, inv.nr. 1. Op 8 januari kreeg Gogel de onderscheidingen toegezonden door de gebroeders Truffino, hof-juweliers te Amsterdam.

teiten ook bij de bijgevoegde vakken uitbreiden zal'.¹²⁰ Dit was niet de eerste laatdunkende opmerking van Gogel over Appelius in de correspondentie met Röell. Gogels zoon constateerde later, dat 'tussen Gogel en Appelius, hoewel in de laatste jaren enigermate van inzichten verschillend, een wederkerige, hartelijke en ongeveinsde hoogachting heeft bestaan, herhaalde malen elkaar aan het hoofd van Financiën vervangen hebbende zonder ooit elkaar uit die post te verdringen'.¹²¹ Hier gaf Gogels zoon – na zijn eerdergenoemde opmerking dat Gogel liever Appelius bij het beraad met de koning had willen betrekken – opnieuw een te rooskleurig beeld. Gogel en Appelius hadden vaak verschillen van inzicht gehad. Al betitelden ze elkaar soms als 'vriend', de verhouding was nooit intiem. Op sommige momenten waren ze elkaars rivaal. Gogel en Appelius wisselden elkaar niet alleen enkele malen af op de post van Financiën, vaak waren ze elkaars tegenspelers geweest. Wel had Gogels zoon in zoverre gelijk, dat ze elkaar als persoon respecteerden.

Bij Gogel was van anti-Oranjegezindheid niets meer te merken. Hij was in de loop van de tijd duidelijk milder geworden. Ook eerder was het hem niet om Oranje persoonlijk gegaan, maar om de verbondenheid van het Oranjehuis met het ancien régime. Nu zag hij dat de koning in sommige opzichten modern was. Gogels meegaandheid kende echter grenzen. Hij wilde wel adviezen verstrekken, maar uiteindelijk trad hij toch niet in dienst van de 'oude vijand'. De gang van zaken was vergelijkbaar met die in de periode 1802-1805. Hij wilde wel hand- en spandiensten verlenen en ook wel een beloning aanvaarden. Toen was dat kostbaar zilverwerk, in 1820 waren het onderscheidingen. De aanvaarding daarvan gebeurde nu zelfs openlijk. Zeker zullen zijn ijdelheid en behoefte aan erkenning daarbij een rol hebben gespeeld. Gogel vond echter dat de voorwaarden ontbraken om in dienst van de Oranjevorst te treden. Hij wilde de Stelselwet niet uitvoeren, omdat hij het met essentiële punten niet eens was. Ook meende hij dat er bezuinigingen nodig waren om de fiscale druk te matigen. Zijn grote scepsis over het samengaan van Noord en Zuid zal eveneens hebben meegespeeld.

Er was echter ook het gerucht dat hij in zijn ogen te weinig macht kreeg om de wet uit te voeren.¹²² Dat ging dus om zijn positie ten opzichte van de koning. Eerder had hij beklemtoond, dat een coherent fiscaal systeem alleen kon worden gebouwd door een enkele, onafhankelijke architect. Naast hem zou echter de koning als bouwheer optreden. In een verdere samenwerking met de koning zal hij weinig vertrouwen hebben gehad. Hij had immers in de praktijk gezien hoe deze met zijn medewerkers omging. Gogel zal hebben voorzien dat hij onder Willem I in eenzelfde positie terecht zou komen als onder Lodewijk Napoleon.¹²³ Nog sterker dan Lodewijk zag Willem I zijn ministers als klerken ofwel 'blote commiezen'.¹²⁴ In 1820 liet de koning zich tegenover de secretaris van zijn kabinet Sirtema van Gro-

120 Gogel aan Röell, 29 december 1820.

121 Gogel, *Memoriën*, 527, ook aangehaald in Van der Poel, *Appelius*, 12.

122 Van der Duyn aan Van der Capellen, 15 maart 1821, in: *GAGN*, deel 8, band 3, 356.

123 Verberne acht de controverse tussen Willem I en Van Hogendorp 'innerlijk verwant' met de tegenstelling tussen koning Lodewijk en Gogel, zie Verberne, *Gogel en de uniteit*, 21.

124 Koch, *Koning Willem I*, 377.

Afb. 26 Portret van koning Willem I, anoniem, naar W.B. van der Kooij, Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-OB-106.248.

vestins ontvallen: ‘Wat zijn de ministers? Volstrekt niets [...] Ik kan zonder ministers regeren, of wanneer ik het goedvind wie mij goeddunkt aan het hoofd van de ministeriële departementen plaatsen, al was het ook één van mijn palfreniers; want ik, ik alléén ben de man die handelt en voor de daden der regering verantwoordelijk is’.¹²⁵

Meer nog dan in december 1814 zal Gogel in 1820 hebben ingezien dat zijn opvatting over het ministerschap een samenwerking met de autoritaire monarch moeilijk maakte. Dat zou ‘staal op ijzer’ zijn geweest.¹²⁶ Hij had gezien hoe uiteenlopende figuren als Canneman, Van Hogendorp, Röell en Falck posten hadden moeten opgeven, omdat zij het vertrouwen van de koning verloren. Hij zag dat de koning Appellius buiten de voorbereiding van het nieuwe belastingstelsel hield, de kern van diens portefeuille. De koning hield meer van het lezen van adviezen en vervolgens zelfstandig beslissen dan van het uitwisselen van argumenten met zijn raadgevers.¹²⁷ Dat gold zelfs voor Gogel wiens deskundigheid hij toch zeer respecteerde, maar met wie hij in laatste instantie niet had overlegd. De manier waarop

125 Sirtema van Grovestins (ed.), *Gedenkschriften*, 190, aangehaald in Koch, *Koning Willem I*, 317, die echter ten onrechte Van der Duyn van Maasdam als gesprekspartner van de koning opvoert in plaats van Sirtema van Grovestins.

126 Van der Poel, *Appellius*, 81.

127 Koch, *Koning Willem I*, 372.

de koning met zijn medewerkers omging en uiteindelijk ook met Gogel zelf, zal zwaar hebben gewogen bij diens weigering om minister te worden. Het was de laatste keer dat Gogel een besluit moest nemen over zijn politieke koers.

Zijn werk als adviseur, het verzoek om minister te worden en de hem verleende onderscheidingen hadden Gogel niet kritiekloos gemaakt. Hij schreef nogal vilein aan Röell: 'Ik hoor niet gaarne, dat, vooral gemeene [gewone] lieden, de voorkeur geven aan de tijden van Napoleon [...] Ik herhaal het, ik hoor ongaarne deze laatste regretteeren.'¹²⁸ Blijkbaar gaf hij deze lieden gelijk, want hij beweerde dat het beleid vooral gunstig was voor de rijken. In zijn laatste brieven toonde hij enige frustratie en de koning moest het nu ook persoonlijk ontgelden. Volgens Gogel wendde de koning zijn macht onvoldoende aan om goede financiële oplossingen en bezuinigingen te bereiken. Hij begon zelfs zijn eigen samenwerking met Lodewijk Napoleon op te hemelen. De handel ondervond schade van een tekort aan muntgeld, 'dit zou onder Lodewijk en mij niet gebeurd zijn', het aanmunten van nieuw geld ging in die tijd sneller, 'daar een woord van de Koning aan Zijn Minister alles vliegen deed'.¹²⁹ Ook bij het doorvoeren van eenvoud in het bestuur was een 'krachtig Koninklijk *ik wil*' nodig, daarzonder 'zoude zelfs ik het niet gedaan krijgen'.¹³⁰ Het was een opvallende aanprijzing van een monarchaal bewind.

Nadat de koninklijke benoemingen bekend waren gemaakt, ontving Gogel veel positieve reacties. Er gingen geruchten dat hij uiteindelijk zelfs de titel van baron zou krijgen.¹³¹ Loots stuurde hem een gelukwens en schreef: 'Zeer waarde Neef en Kommandeur! Hoe raar gaan des waerelds zaken. Tegen het eind der voorige eeuw waart gy mijn bombardier of kommandeur by een stuk geschut [...] en thans zyt gy myn Kommandeur als Ridder!'¹³² Een kennis van Loots had al bij hem geïnformeerd of Gogels fabriek nu te koop was. Toen de onderscheidingen bekend werden, gingen er namelijk meteen ook geruchten dat Gogel weer de financiën zou gaan beheren in plaats van Six en Appellius. En D'Arripe zag als gevolg van de geruchten de koersen van de Nederlandse staatsobligaties op de Amsterdamse beurs fors stijgen.¹³³ Gogel zelf signaleerde deze beursopleving met genoegen in een brief aan Röell.¹³⁴ Wel drukte hij tegenover Loots de geruchten de kop in: 'Men bedriegt zich alsoo wanneer men iets anders van my of myne benoeming verwacht.'¹³⁵

In een wat curieuze felicitatiebrief herinnerde de Leidse hoogleraar Tydeman aan een beoordeling die Gogel het jaar daarvoor bij een prijsvraag van de Hollandse Maatschappij van Wetenschappen had uitgesproken. Tydeman had Gogels speech met bijzondere belangstelling aangehoord, omdat deze een inzending van de hoogleraar zelf betrof.¹³⁶ Bij twee prijsvragen, zowel in 1819 als in 1820, had hij

128 Gogel aan Röell, 29 december 1820.

129 Gogel aan Röell, 6 januari 1821.

130 Gogel aan Röell, 18 januari 1821, NA, Röell, inv.nr. 162, ook in Gogel, *Memoriën*, 236-237.

131 Van der Duyn aan Van der Capellen, 3 januari 1821, in: *GAGN*, deel 8, band 3, 355.

132 Loots aan Gogel, 8 januari 1821, NA, Gogel, inv.nr. 26.

133 D'Arripe aan Gogel, 5 januari 1821, NA, Gogel, inv.nr. 26, ook in *GAGN*, deel 8, band 3, 383-384.

134 Gogel aan Röell, 6 januari 1821.

135 Gogel aan Loots, 18 januari 1821, Koninklijke Bibliotheek, KW72 D 57.

136 Tydeman aan Gogel, 4 januari 1821, NA, Gogel, inv.nr. 26, ook in *GAGN*, deel 8, band 3, 383.

de gouden erepenning voor zijn inzendingen gekregen.¹³⁷ De speech van Gogel had indruk op Tydeman gemaakt, omdat hij zijn liberale principes van staatsonthouding had benadrukt ‘en face van de gedecoreerde heren’, de aanwezige leden van de Raad van State. Tydeman hoopte dat Gogel ‘thans in het midden dier heeren’ die principes niet vergeten of verloochenen zou ‘ondanks (moge het wezen *om*) dewelke men hem opgezocht en zijn waarde erkent heeft’. Hij ging daarbij van de onjuiste veronderstelling uit, dat Gogel gewoon lid van de Staatsraad was geworden!

Enkele weken na de jaarwisseling legde de koning de door hem geamendeerde concept-belastingwet voor aan de staatscommissie. De koning schreef dat hij het commentaar van de commissie op het bestaande stelsel van 19 juni 1820 had gelezen, maar dat hij intussen tot het inzicht was gekomen dat er een geheel nieuw stelsel van belastingen nodig was. Toen Gogel hoorde dat de concept-wet was voorgelegd aan de staatscommissie informeerde hij nog eens met het oog op een eventuele ontmoeting in hoeverre Appellius was geïnformeerd. Röell berichtte hem dat zelfs toen, in januari 1821, de minister van staat nog steeds niet meer wist dan dat Gogel was ingeschakeld, over de inhoud van diens adviezen was hem niets meegedeeld.¹³⁸ Gogel merkte verder met enig leedvermaak op, dat hij graag eens ‘om een hoekje zou kijken’ in de commissie. Vele heren, onder wie oude bestrijders van Gogel, zouden volgens hem vreemd opkijken bij het lezen van het voorgelegde wetsontwerp.¹³⁹ Röell informeerde Gogel enkele weken later dat de staatscommissie met scherpe kritiek zou komen.¹⁴⁰ Dat gebeurde in het eindrapport van 1 maart 1821. Het ontwerp werd daarna echter ongewijzigd aan Appellius om advies gezonden.

ZIEKTE EN OVERLIJDEN

De correspondentie van januari 1821 wees nog niet op de ernstige gezondheidsproblemen waarmee Gogel kort daarna te kampen kreeg. Zo was Gogels brief aan Loots van 18 januari tamelijk optimistisch. Aan de opmerking dat hij geen minister werd, liet hij namelijk voorafgaan dat in de toekomst natuurlijk alles mogelijk bleef. Gogel meldde verder dat zijn zaak het laatste jaar vrij goed ging en ‘wanneer het zo toeneemt verlang ik niets beters’. Nadat hij zich op advies van minister Falck tot diens Engelse collega Bathurst van Koloniën had gewend, leidde uiteindelijk zijn vordering op gelden uit de verkoop van de plantages op Berbice tot enig resultaat.¹⁴¹ Hij was zelfs bezig met een uitbreiding van zijn bedrijf.¹⁴² Tegenover

137 De Bruijn, *De prijsvragen uitgeschreven door de Hollandsche Maatschappij*, 145-146, 152-153.

138 Röell aan Gogel, 13 januari 1821, in: Gogel, *Memoriën*, 235-236, inzh. 235.

139 Gogel aan Röell, 16 januari 1821, inclusief bijlage met enige aanmerkingen op het patentrecht, NA, Röell, inv.nr. 162. De brief is niet in de *Memoriën* opgenomen, de bijlage wel (242-243).

140 Röell aan Gogel, 31 januari 1821, NA, Gogel, inv.nr. 26, ook in *GAGN*, deel 8, band 2, 262.

141 Gogel aan Falck, 3 en 30 juni 1818. De plantages waren na een gerechtelijk bevel publiek verkocht. Het hof had eerst een akte van cessie van de originele hypotheekhouder op Gogel geeïst. Dat zou zijn ‘gevoelig verlies’ nog met tweeduizend gulden registratiekosten hebben verhoogd, een voorbeeld van de verfoelike registratierechten. Gogel liet bij de notaris een eenvoudige akte opstellen, waarmee het hof genoegen nam en ‘de zaak liep af’, zie Gogel, *Memoriën*, 53.

142 Gogel aan Loots, 18 januari 1821.

het Anker liet hij er een arbeiderswoning bij bouwen.¹⁴³

In februari werd hij echter ernstig ziek. In een brief aan Röell van 7 maart 1821, de laatste van hun uitgebreide correspondentie, meldde Gogel aan zijn 'hooggeachte vriend', dat hij erg ziek was geweest: 'Vier weken lang hebben my het podagra, en eene daarbij komende ongesteldheid zonder naam, die my zo verzwakt heeft dat my elke beweging moeylyk valt, aan myn bed, kamer of huis gebonden, en my het schryven belet'.¹⁴⁴ Nu hij weer wat beter was, toonde hij zich 'zeer verlangende naar den uitslag van het financieele werk'. Uit enkele krantenartikelen had hij opgemaakt dat er nog geen zicht was op overeenstemming over de belastingen. Om deze te bereiken moest de regering volgens hem de Zuid-Nederlanders die bezwaren hadden tegen de hoge Hollandse schuld tegemoet komen met forse bezuinigingen, op militaire uitgaven en op de financiële administratie. Hier verloochende de oud-minister van Financiën zich niet. Ook de pleitbezorger van vrijhandel liet zich gelden. De brief eindigde namelijk met de uitspraak dat hij verdeeldheid en 'nieuwe schokken' vreesde, aan acties voor vrijhandel kon 'menigen oud Nederlander verleid raken om mede te doen'. Hij sprak zich ook uit tegen ieder land dat zich gewapenderhand met de zaken van andere volken wilde bemoeien. De brief eindigde somber: 'Zie daar een allegaartje van een zwaarmoedig hoofd, neem het als zodanig aan.'

Zijn Rotterdamse vriend Smeer schreef hem begin maart dat Gogel hopelijk spoedig geheel hersteld zou zijn.¹⁴⁵ Een andere vriend Van Styrum schreef echter een week later, dat hij met leedwezen had vernomen dat de koortsaanvallen aanhielden.¹⁴⁶ Gogel had ondertussen tot het laatst belangstelling voor maatschappelijke kwesties en financiële problemen, waarover hij nog graag met zijn vrienden sprak.¹⁴⁷

Hoezeer hij bij zijn advisering in het jaar daarvoor indruk op de koning had gemaakt, bewijst het feit dat deze hem – na al het vergeefse getouwtrek in de afgelopen maanden – in april toch nog opnieuw wilde benaderen voor een ministerspost! De ontwerp-stelselwet had namelijk tot veel politieke opschudding geleid. Appellius vond het moeilijk een wetsontwerp te verdedigen waar hij niet bij betrokken was geweest en hij vroeg twee of meer ministers bij de parlementaire behandeling in te schakelen. De minister van Financiën Six weigerde aan de verdediging deel te nemen, hetgeen op 11 april tot zijn ontslag leidde. Na alles wat er gebeurd was, had het voor de hand gelegen om Appellius als opvolger van Six te vragen, maar de koning had blijkbaar te weinig vertrouwen in deze loyale medewerker. Zijn gedachten gingen opnieuw naar Gogel uit. Nadat de koning echter was ingelicht over diens gezondheidstoestand begreep hij dat een nieuw verzoek geen zin had.¹⁴⁸ Na herhaald aandringen nam toen Cornelis Elout de portefeuille over, die echter we-

143 Vrijland, 'Kleine herinneringen aan een groot man', 24.

144 Gogel aan Röell, 7 maart 1821, NA, Röell, inv.nr. 162. Dit eerste gedeelte van de brief is evenals de laatste zin niet opgenomen in de *Memoriën*. Het overige is opgenomen in de *Memoriën*, 237-238.

145 Smeer aan Gogel, 6 maart 1821, NA, Gogel, inv.nr. 26.

146 Jan van Styrum aan Gogel, 13 april 1821, NA, Gogel, inv.nr. 26.

147 Anoniem, 'Kort levensberigt van I.J.A. Gogel', NA, Gogel, inv.nr. 1, ook in *Algemeene Konst- en Letterbode*, 29 juni 1821.

148 Mollerus aan Röell, 2 mei 1821, NA, Röell, inv.nr. 120.

gens ziekte verstek liet gaan bij de verdediging in de Tweede Kamer.¹⁴⁹ Wel waren twee andere ministers aanwezig, namelijk Falck (onder meer Economische Zaken) en De Coninck (Binnenlandse Zaken), maar de verdediging kwam uiteindelijk toch bijna volledig op Appellius neer. In de nacht van 30 juni op 1 juli werd na hevige strijd de Stelselwet in de Tweede Kamer met een kleine meerderheid van 55 tegen 51 stemmen aangenomen en daarna in de Eerste Kamer met 21 tegen 17 stemmen aanvaard. De wet die op 12 juli in het Staatsblad verscheen, stelde in de samenstelling van belastingsoorten in belangrijke mate op Gogels stelsel uit 1805.¹⁵⁰ Het gehele pakket van belastingen trad op 1 januari 1823 in werking. Daar was een kwart eeuw politieke strijd en verwickelingen aan voorafgegaan.¹⁵¹ Het stelsel zou nog een lang leven hebben. Het droeg echter niet bij aan een grotere houdbaarheid van de unie tussen Noord en Zuid. Integendeel, het fiscale ongenoegen in Zuid, ook een gevolg van het Noord-Nederlandse karakter van het nieuwe belastingstelsel, speelde naast andere factoren een rol bij de breuk die in 1830 ontstond.¹⁵²

Voor de parlementaire behandeling van de Stelselwet overleed Gogel op 13 juni 1821 na een ziekte van twintig weken. De dag van zijn sterven was juist de eerste dag van de vierde openbare tentoonstelling van planten en gewassen in Haarlem, georganiseerd door de Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij waar Gogel één van de directeurs van was. Hij was een groot liefhebber van bloemen en planten. Als een blijk van achting voor de ‘hoogstverdienstelijken heer Gogel’ werd in de tentoonstellingszaal een cypres met opschrift geplaatst.¹⁵³

Bij zijn begrafenis op 20 juni 1821 bleek de grote waardering die Alexander Gogel genoot. Cornelis Loots declameerde een gedicht in de stijl van die tijd.¹⁵⁴

Ontvang dan nu, o Gulzig Graf!
Met lust, door eeuw noch eeuw te boeten,
'k Breng ze u met weigerende voeten,
De prooi, die weêr de dood u gaf;
Hij heeft om u ter neêr geslagen,
En werpt hem onder gruis en zand...
Een Pijler van het Vaderland.

en hij eindigde met:

En in dit kerkje rust hij dan,
Die millioenen schats beheerde
De deugd méér dan die schat waardeerde,
De weelde om de eerlijkheid ontbeerde:
Hier rust de waarlijk brave man.

149 Colenbrander (ed.), *Gedenkschriften Falck*, 253.

150 Schuttevâer, ‘Ondeugd en deugd onzer 19-eeuwse belastingen’, 19; Pfeil, *Op gelijke voet*, 97; Stokman-Prins, ‘Belastingwetgeving 1813-1823’, 654.

151 Postma, ‘De geboorte van ons nationale belastingstelsel’.

152 Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 128; Buyst, ‘De onmogelijke integratie’, 209.

153 *Algemene Konst- en letterbode*, 22 juni 1821.

154 Cornelis Loots, *Aandoeningen, bij het ter aarde bestellen der stoffelijke overblijfselen van mijn' neef, den heer I.J.A. Gogel, in de kerk te Hillegom den 20sten Junij 1821*, NA, Gogel, inv.nr. 1.

Gogel werd begraven in de grafkelder van zijn schoonfamilie Van Hasselt in de Maartenskerk te Hillegom. In een nis in de wand van het koor staat nog een marmeren grafvaas met de naam van Gogel.¹⁵⁵ Kort na zijn dood werd over Gogel gezegd: ‘Hij was eerlijk en regtvaardig in zijne bedoelingen en wandel, standvastig in zijne beginselen en oogmerken, maar voor overtuiging vatbaar, vlug in zijnen arbeid, sterk van geheugen, ernstig, maar duidelijk in het verkeer, vrolijk in zijne rust, trouw in zijne vriendschap en verschoonbaar in zijne dwalingen en gebreken.’¹⁵⁶ Enkele weken later liet Gogels buurman en vriend Willem H. Warnsinck Bzn. in de traditie van die tijd een gedicht *Aan de nagedachtenis van mijn hooggeachten vriend I.J.A. Gogel* verschijnen, dat niet minder dan veertien zesregelige coupletten telde.¹⁵⁷ Hij prees Gogel om zijn ‘rechtschapenheid, zielenadeldom, trouw aan zijn land’. Bovenal waardeerde hij hem als ‘dierbre Vrind’, maar daarnaast als ‘steun aan ’t Staatsgebouw’.

De letterkundige Witsen Geysbeek nam Gogel in 1822 op in zijn *Woordenboek der Nederduitsche dichters* met de aantekening dat de staatsman ondanks zijn drukke bezigheden gelegenheid had gevonden de letteren en de dichtkunst te beoefenen. De samensteller van het Woordenboek had ‘in het gezellige verkeer onderscheiden geestige dichtstukjes van hem gezien’ die hem ‘eer aandeden’. Hij achtte het niet onmogelijk dat er nog een verzameling van zijn nagelaten dichtstukken zou verschijnen en wilde in elk geval ‘zijne nagedachtenis als dichter’ aan de vergetelheid onttrekken.¹⁵⁸ De gedichten zijn echter niet bewaard gebleven. Het Woordenboek vermeldde ook Gogels vertaling van het Duitse zangspel *De Apothecar en de Doctor* die Gogel had geleverd.

Gogel liet een vrouw, een zoon en twee dochters na. De weduwe en haar zoon zetten het bedrijf voort. De zoon Jean Martin Gogel (ook wel Jan) was tevens ontvanger der belastingen. Cato van Hasselt zou haar man 28 jaar overleven en stierf in 1849 in Overveen. De zoon adverteerde op 18 juli 1854 in verschillende kranten dat hij het blauwsel- en vriesgroen-bedrijf door hem vele jaren gedreven onder de naam firma Wed. Gogel had overgedaan aan C. & J. Avis te Westzaan. De fabriek werd in datzelfde jaar afgebroken. Na de dood van Gogels zoon op 7 december 1854 verkochten de erfgenamen de buitenplaats Het Anker in 1856 voor vijftien duizend gulden.¹⁵⁹

De dochters van Gogel, Wijnanda en Elisabeth, stierven in 1864, respectievelijk 1873, beiden kinderloos. Uit het huwelijk van Gogels zoon met Maria Henrietta van der Burcht van Lichtenbergh was op 30 maart 1826 een dochter Catharina Gogel geboren, Gogels enige kleinkind. Zij trouwde met Adrianus Burger, cargadoor

155 Hulkenberg, *De hervormde of Sint Maartenskerk te Hillegom*, 150; website ‘Hillegom Promotie’, geraadpleegd op 2 juni 2014.

156 ‘Kort levensberigt van Gogel’.

157 Willem Hendrik Warnsinck Bzn, ‘Aan de nagedachtenis van mijn hooggeachten vriend I.J.A. Gogel’, NA, Gogel, inv.nr. 1, ook in *Algemeene Konst- en Letterbode*, 13 juli 1821. Warnsinck, geb. 4 oktober 1782 te Amsterdam en vanaf 1805 suikerraffinadeur, woonde op het voor Gogel naburige buitenverblijf Willemsoord. Zij waren de laatste jaren veel met elkaar opgetrokken, Vrijland, ‘Kleine herinneringen aan een groot man’, 24.

158 Witsen Geysbeek, *Biographisch woordenboek der Nederduitsche dichters*, deel 2, 399.

159 Onderschrift bij foto, *Ons Bloemendaal* 36-4 (2012) 4; Post, ‘Blekerijen en blauwselfabrieken’, 10.

te Rotterdam. Sillem vertoefde een aantal weken in het huis van dit echtpaar om met de daar aanwezige omvangrijke verzameling geschriften en documenten zijn proefschrift voor te bereiden, dat in 1864 verscheen. Hun zoon Willem Simon Burger, een vermogende cargadoor, schonk de verzameling in 1909 aan het toenmalige Algemene Rijksarchief. Het Rijksmuseum, dat uit de Nationale Konst-Gallerij was voortgekomen die door Gogel was opgericht, verwierf in dat jaar een aantal ordetekens, een ambtskostuum en verschillende kostuumonderdelen. Willem Burger was getrouwd, maar het huwelijk bleef kinderloos. Zijn drie broers waren al eerder overleden, eveneens zonder kinderen, zodat er met het overlijden van Willem Burger geen nazaten van Alexander Gogel meer waren.¹⁶⁰ Na het overlijden van deze achterkleinzoon in 1933 ontving het Rijksmuseum bij legaat het door Van Bree geschilderde portret van Gogel en het 26-delige zilveren servies.

Belangrijker was dat Gogel Nederland een financieel fundament naliet waarop een nieuwe staat kon worden gebouwd. Door zijn stelsel van algemene belastingen was een herstel van het quotensysteem uitgesloten. Als ‘stuwend staatsman’ tijdens Schimmelpenninck en koning Lodewijk was hij ‘mede-bouwheer’ van de moderne Nederlandse staat, die na 1813 als zelfstandige eenheidsstaat bleef bestaan.¹⁶¹

160 *Nederland's Patriciaat*, 21 (1933-1934).

161 Verberne, *Gogel en de uniteit*, 23.

Epiloog

GRONDLEGGER VAN DE NEDERLANDSE STAAT

‘Een man van middelbaren leeftijd, tussen vijftig en zestig, wel iets ouder teekende, als of zorgen en moeiten zijne gezondheid ondermijnd hadden, maar met een scherp donker oog, dat bewees, hoe de verzwakking des lichaams de geestkracht nog niet verbroken had; voor ’t overige met iets hooghartigs en gebiedends in zijn doen, dat bij den eersten aanblik u ontzag inboezemde, ofschoon het meer afstiet dan aantrok, en dat vooral opmerkelijk afstak bij den bruinen overjas, dien hij droeg, een kleedingstuk van vrij grove stof en achterlijken snit, dat het vermoeden moest opwekken, dat men hier toch maar met een burgerman, een winkelier of kleinen fabrikant, te doen had’.¹ Zo beschreef aan het eind van de negentiende eeuw de bekende hoogleraar staathuishoudkunde Vissering Alexander Gogel in een fictief verslag van een twistgesprek over politiek en economie, dat deze oudminister van Financiën in juli 1820 zou hebben gevoerd met een deftig Amsterdams raadslid en een ingenieur op een beurtschip van Amsterdam naar Hindeloopen.

Vissering kon een goed gelijkend portret van Gogel schetsen, hij kende het leven en de ideeën van Gogel uit de biografie waarop Sillem bij hem was gepromoveerd.² In het gefingeerde gesprek verdedigde Gogel de verworvenheden van de Bataafs-Franse regimes. Wel had Gogel zich neergelegd bij het monarchale politieke bestel. Hij beseftte dat er weinig uitzicht was op een verandering van het politieke bestel van Willem I, voor wiens deskundigheid hij enig respect had gekregen. Niettemin was hij kritisch over de regeringspolitiek in de talrijke fiscale adviezen, die hij dat jaar op verzoek van de koning schreef.

Dat verzoek moet voor Gogel een genoegdoening zijn geweest, vooral omdat hij mocht uitgaan van zijn eigen belastingsysteem, dat hij in 1805-1806 had ingevoerd. Daarmee erkende Willem I dat Gogel een essentiële bijdrage had geleverd aan de opbouw van de Nederlandse eenheidsstaat, die de vorst stilzwijgend als erfenis van de Bataafs-Franse tijd had overgenomen. Als er al over de Bataafs-Franse tijd werd gedacht en gesproken, was dat doorgaans in negatieve termen.³ Geen van de bestuurders die in deze tijd een rol speelden, kreeg een plaats in de collectieve

1 Vissering, ‘Op het IJ’, 3.

2 Sillem, *Gogel*, xviii.

3 Grijzenhout en Raedts, ‘Deze lange eeuw’, 10.

herinnering van de Nederlanders. Dat gold ook voor Gogel, hoewel hij als succesvolle architect en bouwer van de nieuwe eenheidsstaat een dergelijke plaats zeker verdiend had. Als leider van de radicale staatssgreep waaruit de eenheidsconstitutie voortvloeide is Vreede wel de stichter van het moderne Nederland genoemd.⁴ Meer dan Vreede kan Gogel echter als de grondlegger van de Nederlandse staat worden beschouwd. Het lukte Gogel immers om in een weerbarstig en taai karwei het onontbeerlijke financiële fundament van de eenheidsstaat te leggen, waarna er geen weg terug was. Hij smeedde de zeven gewesten aaneen door de nieuwe staat te voorzien van een financiële infrastructuur met belangrijke elementen als een samensmelting van gewestelijke schulden, een centraal begrotingssysteem en een nationaal belastingstelsel, terwijl hij tevens de grondslag legde voor een nationale bank. Met de stichting van een nationaal museum, de voorloper van het huidige rijksmuseum, droeg hij ook nog bij aan de culturele natievorming.

Voor de burger was het meest tastbare element van de eenheidsstaat het nationale belastingstelsel dat het 'in hoofddenkbeelden' nagenoeg de gehele negentiende eeuw uithield.⁵ Daardoor bleef de herinnering aan Gogels financiële activiteiten lange tijd levend. Daar droeg ook de publicatie van de *Memoriën* aan bij, waarmee zijn zoon in 1844 eraan herinnerde dat Gogel aan het eind van zijn leven nog een vernieuwende bijdrage aan het belastingstelsel had geleverd.⁶ Het boekwerk was een compilatie van de memoranda en begeleidende brieven in het fiscale schaduwcircuit van koning Willem I in 1820 met Gogel in een centrale rol. De samensteller van de bundel had waargenomen dat de naam van Gogel alleen genoemd werd als het ging om de vraag hoe 'de belastingen tot een ongekend bedrag op te voeren'. Ook al waren daar steeds 'lofspraken van knap, bekwaam, kundig enz.' aan toegevoegd, 'een dergelijke roem alleen in verband gebracht met het talent van geld afperzen was erger dan vergetelheid'. Deze vooroordelen wilde de zoon met de uitgave van de bundel bestrijden.

Dit streven had in elk geval doel getroffen bij de recensent in het tijdschrift *De referent*, die de uitgave zag als het antwoord aan 'die dwazen die zich niet ontzagen voor de aanprijzing van hoge belastingen en drukkende maatregelen een beroep te doen op Gogels gezag en Gogels voorbeeld'.⁷ Dat was volgens de recensent misbruik van het gezag van Gogel, die in 1820 immers had betoogd dat het bestaande budget voor het koninkrijk op den duur ondragelijk was.⁸ De verwijzing naar Gogels voorbeeld was eveneens ten onrechte. Deze had zelf een eenvoudig en zuinig stelsel ingevoerd. De recensent prees verder 'de rondborstigheid' van Gogel, ook over de ideeën van koning Willem I.

Hoewel de samensteller van de *Memoriën* vooroordelen over Gogel wilde bestrijden, droeg de publicatie tezelfdertijd bij aan een eenzijdig beeld van Gogel als

4 Jan en Annie Romein, *De lage landen bij de zee*, 412.

5 Pierson, 'Belastinghervorming', 28, met instemming aangehaald in Vording, 'Tweehonderd jaar rijksbelastingen in trends en thema's', 49.

6 Gogel, *Memoriën*, voorwoord van J.M. Gogel, viii.

7 Recensie in *De referent, wetenschappelijk tijdschrift* (1844) 355-357.

8 Gogel, *Memoriën*, 19 en 158.

de belastingexpert die tegen zijn zin publieke functies had verricht. Dat hij toch ‘zoo bedrijvig en onderscheiden’ deel had genomen aan ‘vele vroegere gebeurtenissen’, stipte zijn zoon in zijn voorwoord slechts kort aan.

Na 1840 laaide het debat over een wijziging van het belastingstelsel op, maar het bereiken van een resultaat bleek bijzonder moeilijk. Tijdens het meer dan vijftig jaren durende debat sneuvelde niet minder dan twaalf wetsvoorstellen voor een belasting op (een deel van) het inkomen.⁹ Pas in 1892-1893 kon minister Pierson een fundamentele hervorming verwezenlijken met de invoering van een inkomstenbelasting die minister Treub in 1914 verder perfectioneerde.¹⁰ Beide belastinghervormers lieten zich lovend over het stelsel van Gogel uit. De liberaal Pierson schreef met veel waardering over de ‘schepping’ van ‘een man van buitengewoon talent’ en de radicaal-liberale Treub was zeer positief over de prestatie van ‘de meester’, die hij de grootste financier noemde die Nederland ooit had bezeten.¹¹ Tachtig jaar later achtte de sociaaldemocratische oud-minister Hofstra Treubs ‘lyrische ontboezemingen’ rijkelijk overdreven.¹² Hij kenmerkte Gogels stelsel als ‘een typisch klassestelsel van de opgekomen grote burgerij’.¹³ De kritische Hofstra moest echter erkennen dat de werkelijke betekenis van Gogel was dat hij Nederland een nationaal belastingstelsel en een nationale belastingdienst had geschonken.¹⁴ Bij de – nogal moeizame – erkenning van Gogels prestatie ontkwam Hofstra niet aan de trekkracht van de continuïteitsgedachte. Als we de situatie van vandaag de dag als uitgangspunt nemen, lijken de veranderingen minder fundamenteel en de beleidsprestaties van destijds minder groot dan ze in werkelijkheid waren. Een nationaal belastingstelsel lijkt nu zo vanzelfsprekend, dat we ons moeilijk de weerbarstigheden bij het tot stand brengen ervan kunnen voorstellen.

Juist omdat Gogel de vorming van een nationaal stelsel als een krachtproef zag, koos hij een pragmatische aanpak met een zekere continuïteit, door vele elementen van de bestaande gewestelijke belastingstelsels over te nemen. Een dergelijke aanpak was voor Gogel zelfs een algemeen uitgangspunt bij het inrichten van een nieuw financieel bestel, dat hij in 1798 direct na zijn aantreden als agent van Financiën had geformuleerd. Hij hield daar bewust aan vast en combineerde radicale hervormingen en continue elementen.

Gogel bestempelde vele instituties uit de Oude Republiek als waardevol. Zo wilde hij als handelaar het systeem van douanerechten behouden dat was vastgelegd in het Placaat van 1725. Verder prees hij in 1794 tegenover de Fransen de in ons land bestaande armenzorg, die lokaal was opgezet. Gogel had weinig aandrang om een nieuwe armenzorg op nationaal niveau in te richten, ook al omdat er geen financiële middelen voor waren. Bovendien werkten de bestaande instellingen op het terrein van de armenzorg tegen. In de praktijk bleken verbeteringen moeilijk

9 Smit, *Omwille der billijkheid*, 12.

10 Ibidem, 263 en 268.

11 Pierson, ‘Belastinghervorming’, 28; Treub, *Ontwikkeling van de belastingen*, 497 resp. 106.

12 Op deze tegenstelling Treub-Hofstra is al gewezen in Elias, ‘De invoering van het Franse belastingstelsel’, 226.

13 Hofstra, ‘De belastingunificatie van 1805’, 243.

14 Ibidem, 230 en 244.

door te voeren. Dat gold niet alleen voor de armenzorg, maar voor een diversiteit aan onderwerpen, van gilden tot de cultivering van woeste gronden. Dat was het geval in de periode 1798-1801, toen weliswaar de radicale Staatsregeling was ingevoerd, maar ‘oude instituties en praktijken’ bleven bestaan.¹⁵ Het gold zeker onder het Staatsbewind (1801-1805), dat weinig slagkracht toonde. Het was zelfs het geval onder de regimes met een krachtige, centrale leiding in de jaren 1806-1813. Er kan dan ook een vraagteken worden geplaatst bij de stelling van Van Zanden en Prak dat Gogel het maatschappelijke middenveld drastisch had opgeruimd.¹⁶ De liberale hervormers van na 1840 moesten in veel opzichten het in de Bataafs-Franse tijd op gang gebrachte proces nog voltooiën.¹⁷ Ook op staatkundig vlak was er, naast de ontegenzeggelijk fundamentele verandering van de totstandkoming van een nationaal politiek bestel, toch veel continuïteit in de periode 1750-1850. Het Haagse bestuur hield onder de meeste constituties sterk oligarchische trekken met invloed van de oude elites.¹⁸

In het verleden is Gogel wel als ‘de eerste liberaal van ons land’ uitgeroepen. Sillem legde al veel nadruk op Gogels uitspraak: ‘elk heeft in de Staathuishoudkunde zijn eigene wijze van zien – de mijne is zeer liberaal’. Kijkend naar zijn gedachten over overheidsingrijpen op economisch terrein was Gogel in zijn tijd volgens Sillem zelfs ‘de ijverigste, de meest consequente apostel van het laissez faire, laissez passer’.¹⁹ Zelf zou Gogel later in zijn *Memoriën* schrijven: ‘laissez nous faire, benadeel niemand, dat is, bevoordeel niemand: laat rijk worden die kan, laat vallen wat niet staan kan. Voor de oude doode boom komt ontwijffelbaar een nieuwe in de plaats die op zijn beurt jong is, bloeit, vrucht draagt en sterft.’²⁰

Toen Verberne direct na de Tweede Wereldoorlog werkte aan een opwaardering van de Bataafs-Franse periode, waarvan in zijn ogen Gogel de belangrijkste vertegenwoordiger was, bestempelde hij hem met zoveel woorden als ‘de eerste liberaal van ons land’. Ook Verberne had echter niet het oog op Gogels visie op staats- en regeringsvorm, maar op zijn felle strijd tegen de gilden, waarbij deze de trilogie van het liberale uitgangspunt volgde: ‘ieder zoekt zijn eigen belang, ieder kent zijn eigen belang, ieder kan zijn eigen belang het best behartigen’.²¹

Van Zanten beklemtoont in zijn dissertatie, dat het begrip ‘liberaal’ rond 1820 nog geen vaste inhoud had.²² Dat is in lijn met Thorbecke die het niet erg vruchtbaar achtte om over de eerste liberaal te spreken. Hij stelde dat voor de periode 1813-1843 de maatstaven ontbraken om uit te maken of iemand een liberaal was, omdat het economisch liberalisme en het politiek liberalisme eenvoudigweg nog niet bestonden.²³ Bij deze uitspraak van Thorbecke moeten we wel bedenken, dat

15 Van Sas, ‘De Republiek voorbij’, 79.

16 Prak en Van Zanden, *Nederland en het poldermodel*, 187.

17 Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 22.

18 Daalder, ‘Oud-republikeinse veelheid en democratisering’, 73-74; Drentje, ‘Oud-nederlandsche hebbelijkheden’, 93.

19 Sillem, *Gogel*, 246 noot en 315.

20 Gogel, *Memoriën*, 328.

21 Verberne, *Gogel en de uniteit*, 17; Wiskerke, *De afschaffing der gilden*, 179.

22 Van Zanten, *Schielijk*, 127.

23 Thorbecke, in zijn levensbeschrijving van Falck (1860), *Historische Schetsen*, 188.

volgens Te Velde de liberalen van 1848 de geschiedschrijving naar hun hand hebben kunnen zetten. Slijkerman heeft dat nog wat aangezet door te poneren dat deze liberalen de voorafgaande periode in dit opzicht tot ‘prehistorie’ bombardeerden.²⁴

Recent hebben Oddens en Rutjes het levendige politieke debat van de periode 1798-1801 een belangrijke schakel genoemd in de ‘rommelige’ transitie van klassiek republicanisme naar liberalisme.²⁵ Hoe onoverzichtelijk deze transitie qua ideeënvorming was, tonen enkele recente bijdragen aan de bundel *Het Bataafse experiment* aan. Van Sas ziet in de politieke praktijk wel al elementen van het liberale model ontstaan in het vaak felle debat in de Nationale Vergadering.²⁶ Velema die voor deze tijd nog vooral kenmerken van het klassieke republicanisme met zijn nadruk op burgerparticipatie en politieke deugd ziet, concludeert dat met de Staatsregeling van 1798 nog geen sprake was van de vestiging van een liberale democratie.²⁷ In de grondwet klonk vooral door dat representanten een nauwe band met het electoraat dienden te behouden. De politiek was geen strijd tussen belangen, maar eerder het toneel waarop burgers en afgevaardigden hun belangeloze deugd konden etaleren. Ook Gogel zette zich sterk af tegen partij- en factievorming. Grote vergaderingen konden daar al snel toe leiden, zodat deze volgens hem weinig goeds konden uitrichten. Als bestuurder was hij voorstander van het versterken van de uitvoerende macht ten koste van de volksvertegenwoordiging. Kijkend naar zijn ideeën over staats- en regeringsvorm is het dan ook moeilijk Gogel een liberaal te noemen.

Dat geldt ook voor de betiteling ‘aartsvaders’ of ‘voorlopers’ van het liberalisme die wel aan Gogel en Van Hogendorp werd toegekend door hun verdediging van vrijhandel in de jaren rond 1820.²⁸ Toen de oppositie tegen koning Willem I en zijn protectionisme lage tarieven bepleitte, beriepen de critici zich op de heilzame werking van het Placaat van 1725 en de daarbij behorende tarieflijst en bovenal op de soepele toepassing daarvan. Terugkeer naar die situatie zou de stapelmarkt doen herleven, verwachtten zij. In de tweede helft van de negentiende eeuw vereerden liberale schrijvers als Sillem en Van Rees de achttiende-eeuwse tariefpolitiek als een vroeg symptoom van economisch liberalisme en stelden ze deze tegenover het bekrompen mercantilisme van de andere grote Europese staten.²⁹ Bij Gogel en Van Hogendorp vloeide het streven naar vrijhandel echter vooral voort uit het verlangen om de Amsterdamse stapelmarkt te herstellen. Hun streven hield zeker geen bewuste vrijhandelspolitiek in liberale zin in, ook omdat de motieven sterk verschilden. Het is dan ook wel als een vrij ‘reactionair’ streven gekarakteriseerd.³⁰ De mening dat bij een gewijzigde politiek de stapelmarkt gemakkelijk had kunnen herrijzen is verder naïef genoemd.³¹ Het toekennen aan Gogel van het predicaat liberaal of voorloper van de liberalen is onvruchtbaar omdat het meer vragen op-

24 Te Velde, *Stijlen van leiderschap*, 12; Slijkerman, *Van Hogendorp*, 212.

25 Oddens en Rutjes, ‘Scenario voor een voltooide revolutie’, 63.

26 Van Sas, ‘De Republiek voorbij’, 81.

27 Velema, ‘Republikeinse democratie’, 63.

28 Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 209.

29 Sillem, *Gogel*, 257-273; Van Rees, *Geschiedenis van de staathuishoudkunde*, deel 1, xxvi e.v. en passim.

30 Hovy, *Het voorstel van 1751*, 151-152.

31 Mansvelt, *De Nederlandsche Handel-Maatschappij*, deel 1, 38.

roept dan dat het bijdraagt aan een beter inzicht.

Gogels prestige was in 1820 groter dan toen hij nog in de politiek meedeed, zoals Van Cattenburch constateerde.³² Terwijl Tydeman in november 1813 Gogel nog tot de ‘verraders van het vaderland’ rekende, schreef hij nadat hij hem persoonlijk had leren kennen: ‘ik achtte hem hoog en beminde hem, niet slechts en niet zoo zeer om zijne kennis, ervarenheid en schanderheid, als om zijn braaf, ferm en loyaal character, gelijk hij algemeen als zoodanig erkend wordt’.³³ Ook Nicolaas Beets noemde ‘de braven en dóódeerlijken (Izaak Jan Alexander) Gogel’ een ‘oprechte Nederlander’ met een ‘nauwgezet geweten’. De schrijver van de *Camera Obscura*, in 1814 geboren als zoon van de Haarlemse apotheker die rond 1820 met Gogel samenwerkte in de prestigieuze Huishoudelijke Maatschappij, herinnerde zich later ‘met hoe diep en warm een hoogachting ik in mijn kinderjaren steeds den naam van dezen rechtvaardige heb hooren noemen’.³⁴

Omdat de Bataafs-Franse tijd rond 1820 zeker nog in de taboesfeer verkeerde, was het respect voor Gogel opmerkelijk. Hij verloochende zijn verleden als bestuurder in de Bataafs-Franse tijd niet en was ook niet geneigd de nieuwe monarchie te verheerlijken, zoals dat door vele anderen wel gebeurde, vaak in geëxalteerde bewoordingen. Zo keek Van der Palm, eens Gogels collega als Bataafs agent voor de Nationale Opvoeding, in 1816 terug op de landing van de Oranjetelg in Scheveningen met de beschrijving: ‘Den ouden was het, als hadden zij een kind uit den dood wedergekegen, de mannen een broeder, de jongelingen een vader!’³⁵ Dassevael, ambtelijke vraagbaak van Gogel op administratief gebied, die als ‘onderdanigen en gehoorzamen dienaar’ vanaf 1798 alle regimes had overleefd, publiceerde in mei 1815 een bombastisch pamflet over de Inlijving als ‘de staat van diepe slavernij, waartoe ons deelgenootschap aan een groot Rijk ons gebracht heeft, onderdrukt en getrapt door de grootste Geweldenaar’. Hij noemde de nieuwe vorst ‘een Engel der Verlossing’ en schetste in heftige bewoordingen welke verschrikkingen Nederland te wachten stonden als de Geweldenaar onverhoopt toch nog weer de baas zou worden. Zo maakte Dassevael zich los van zijn Bataafs-Franse verleden.

Gogel nam geen afstand van dat verleden en uitte zich alleen in zakelijke, vaak kritische termen over de nieuwe monarchie. Sillem ging dan ook over de schreef toen hij het beeld van ‘de vaderlandslievende man’ in zijn biografie van 1864 nog wat wilde oppoetsen door Gogel aan het eind van zijn leven ‘met vreugde’ te laten terugdenken aan ‘de bevrijding van 1813’ als ‘eene gezegende gebeurtenis’.³⁶ Toen Gogel in 1816 constateerde dat hij in 1794 het Oranjehuis schade had toegebracht voegde hij daar geen enkel woord van spijt aan toe.³⁷ Daar staat tegenover dat hij zich ook niet openlijk tegen het Oranjehuis afzette, toen hem enkele malen werd

32 Verslag van Copes van Cattenburch van een gesprek met Gogel, januari 1820.

33 Tydeman, *Drie voorlezingen*, xi, 35 en 66.

34 Hildebrand, ‘Na vijftig jaar’ (1889) 297.

35 Van der Palm, *Nederlands herstelling*, 156-157; aangehaald in Te Velde, ‘De herdenkingen en betekenis van 1813’, 366.

36 Sillem, *Gogel*, 140-141.

37 Gogel aan Copes van Cattenburch, 24 augustus 1816, Belasting- en douanemuseum, dossier Gogel.

gevraagd om functies onder Willem I te aanvaarden. Bij zijn weigeringen legde hij de nadruk op persoonlijke belangen en verplichtingen tegenover zijn gezin.

Vooral het door Gogel zelf neergezette beeld van de beheerste en rationele koopman die zich tot een financiële deskundige ontwikkelde, droeg bij aan het respect in de negentiende eeuw. Dat beeld liet een negentiende-eeuwse stijl zien die onder meer zelfbeheersing, koopmansgeest en authenticiteit als kenmerken had.³⁸ Gogel presenteerde zich als een authentieke non-politicus, een koopman die steeds zichzelf gebleven was en beheerst optrad.

KOOPMAN-POLITICUS

Gogel oefende gedurende zo'n kwart eeuw politieke invloed uit als activist, als bestuurder en als adviseur achter de schermen. De radicale activist die een revolutionaire rechtbank met een guillotine bepleitte, was snel bekeerd. Zijn Comité revolutionair droeg er zelfs aan bij, dat de Bataafse omwenteling te boek kwam te staan als de 'fluwelen revolutie'. In 1798 waren zijn ideeën zo geëvolueerd dat hij met een staatsgreep een einde maakte aan de Bataafse 'terreur' van het radicale bewind van Vreede en de zijnen.

Als koopman-politicus toonde hij in het bestuur grote daadkracht en slagvaardigheid. Zijn financiële expertise was gevormd in de praktijk van de koopmanswereld. Gogel benaderde de politiek vooral als handelsman. Hij bleef zijn handelszaak aanhouden in zijn publieke loopbaan. Zijn koopmansachtergrond bleef zijn gehele leven meespelen, ook als blauwselfabrikant klaagde hij over hoge douanerechten die de handel in zijn producten belemmerden. Het slechten van handelsbarrières tussen de min of meer autonome gewesten zou volgens hem de welvaart doen toenemen. Daaruit vloeide zijn wens van de eenheidsstaat voort met uniforme belastingen in alle gewesten. Ook vrijheid van bedrijf en beroep leidde volgens hem tot meer welvaart. Het opruimen van belemmeringen en privileges, verbonden aan de maatschappij van het ancien régime, kreeg bij Gogel een ideologisch karakter. Aan dit politieke streven hield hij met grote hardnekkigheid vast. Grote soepelheid toonde hij daarentegen bij de toepassing van het Continentale Stelsel, omdat hij dat systeem als handelsman nadelig achtte voor de economie. Toen hij in februari 1814 in Parijs in een memorie zijn droom schetste van een neutraal, republikeins vaderland, welvarend door vrede en vrijhandel, was deze geheel economisch geïnspireerd. Alleen een republiek kon de politieke neutraliteit waarborgen die economisch gewenst was.

Als handelsman kon hij zich ook gemakkelijk presenteren als non-politicus die zich tegen zijn zin door anderen had laten overhalen om aan de opbouw van een moderne eenheidsstaat mee te werken. Dat beeld paste ook goed in de politieke cultuur van de Bataafse Republiek, waar het openlijk nastreven van een politieke functie niet aanvaardbaar was, maar het weigeren van een bestuurlijk ambt ook

38 Te Velde en Aerts, 'Inleiding', 17-21 en Te Velde, 'Herenstijl en burgerzin', 174-185.

moeilijk lag. Ook liet hij zich graag voorstaan op zijn rondborstigheid. Als het nodig was drukte hij zich echter in voorzichtige en diplomatieke bewoordingen uit. Gogel was een pragmatisch bestuurder. Op voor hem ondergeschikte punten was hij dikwijls flexibel en zelfs opportunistisch.

Gogel beleed vaak zijn afkeer van bestuur en politiek. In werkelijkheid had hij een sterke neiging zich met de politiek te bemoeien en dat heeft hij ook twee decennia lang gedaan. Vanuit een politieke overtuiging met een ideologische inspiratie trad Gogel voor zijn beleid in het strijdperk. Daarmee was hij een politicus met een duidelijk beleidsprogramma, geen regent die het alleen om het pluche te doen was. Bij zijn grote tegenzin tegen publieke functies moet een vraagteken worden gezet. Die tegenzin uitte zich alleen als hij geen kans zag zijn politieke doeleinden te verwezenlijken. Als hij daar wel mogelijkheden voor zag, was hij bereid veel opzij te zetten voor een publieke functie. Met name in de jaren 1802-1805, toen Gogel als koopman verbitterd op zijn bestuurlijke ervaringen terugkeek, werd duidelijk hoe moeilijk hij de Haagse politiek los kon laten. Door geheime transacties op de geld- en kapitaalmarkt voor het door hem verfoeide Staatsbewind en adviezen over een nationale bank hield hij contact met de Haagse wereld.

Hij hield zijn politieke grenzen goed in het oog. Eind 1801 stuurde hij na een staatsgreep op zijn ontslag als agent van Financiën aan, omdat een nieuwe staatsregeling de uitvoering van zijn eerder dat jaar aanvaarde belastingplan onmogelijk maakte. Begin 1809 zag hij in dat politieke samenwerking met koning Lodewijk niet langer vruchtbaar was. Bij tal van conflicten was gebleken dat deze hem als een gehoorzame dienaar en niet als een zelfstandig denkend bewindsman beschouwde. Als minister wilde hij een beleidsman zijn, geen beambte die zonder meer opdrachten van het staatshoofd uitvoerde. Toen dat onmogelijk bleek, bewerkstelligde hij zijn ontslag. In november 1813 weigerde hij de opdracht van Van Hogendorp om onder het nieuwe Oranjobewind de financiën te gaan beheren, omdat hij vreesde dat het ancien régime zou terugkeren. In december 1814 wees hij opnieuw een functie af, onder meer omdat hem in het nieuwe staatsbestel vooral de vrij sterke provinciale bevoegdheden niet aanstonden. Uiteindelijk liepen in 1820 de gesprekken over een ministersambt stuk doordat Gogel onder Willem I te weinig ruimte zag voor zijn inbreng.

Gogel wilde voorkomen dat hij als een 'zwenker' werd beschouwd. Hij was geen windvaan, het fenomeen dat Matthijs Lok voor de overgang van de Bataafs-Franse regimes naar het bewind van Willem I heeft beschreven. De bestuurders en ambtenaren in de Bataafs-Franse tijd hadden volgens dit concept alleen interesse voor de opbouw van een centralistische bureaucratie en administratie en niet voor de politieke context waarin deze plaatsvond. Daarom konden ze ook gemakkelijk van het ene naar het andere regime overstappen. Ook voor Gogel gold, dat hij niet zozeer dienstbaar was aan de verschillende regimes onder welke hij werkte, maar dat hij zijn eigen overtuiging diende. De verwezenlijking van de moderne staat met zijn centralisme en bestuurlijk ethos ging voor hem boven alles. Gogel kende aan deze verworvenheden zelfs een ideologische betekenis toe. Hij voelde zich meer

verbonden met instituties dan met machthebbers en regimes.³⁹ Gogel was vooral gehecht aan de nieuwe financiële infrastructuur die hij zelf had gecreëerd. Hij was bij uitstek een bestuurder die streed voor zijn beleid en die afhaakte als hij geen mogelijkheden zag om het door hem voorgestane beleid uit te voeren.

Zijn grote ambitie om een eenheidsstaat te vestigen, stelde Gogel voortdurend voor dilemma's. Een eerste afweging was het streven naar zelfstandigheid versus uniteit. Toen hij als activist in 1794 naar de Franse troepen reisde om over hulp bij een omwenteling te overleggen, was een belangrijk doel om na een interventie de zelfstandigheid van het eigen land te bewaren. Gogel bleef echter tegelijkertijd voorstander van een stevige band met Frankrijk om hervormingen te kunnen doorvoeren. Het slechten van deze band kon immers uitlopen op een interventie van Engeland en Pruisen met als gevolg een terugkeer van Oranjestad en ancien régime. Het bondgenootschap betekende wel de inwilliging van financiële en militaire eisen van Frankrijk, later de komst van een Franse koning en uiteindelijk de Inlijving. In het bijzonder de laatste periode was voor Gogel een lastige tijd. Aangezien de zelfstandigheid verloren was gegaan, bestond het streven naar een moderne staat in het overnemen van Franse regelingen, die Gogel niet altijd verbeteringen vond. Hij nam ook waar dat er nogal wat mankeerde aan het centralistische en bureaucratische Franse systeem dat evenals eerdere regimes te maken kreeg met de tegenwerkende lokale en gewestelijke krachten. Zijn opstelling werd defensief. Toch gooide hij het bijltje er niet bij neer, omdat hij de Nederlandse belangen wilde blijven verdedigen.

Een tweede dilemma was staatseenheid versus democratie. Als democratische activist die de rechten van het volk verdedigde tegenover het Amsterdamse stadsbestuur, was het een grote schok voor hem toen in 1795 de wijkraden zijn ideeën van de uniteit ter discussie stelden. In het voorjaar van 1798 noemde hij als agent van Financiën de invloed van de volkssoevereïteit funest. Zijn grote woede over het afzetten van het Amsterdamse stadsbestuur van respectabele, gematigde patriotten, met zijn vriend Van Hasselt als voorzitter, leidde rechtstreeks tot zijn initiatief om in juni 1798 een gematigde staatsgreep te plegen. De ogenschijnlijk beheerste financiële deskundige handelde in werkelijkheid zeker niet zonder emoties. Later zou hij zijn spijt over zijn deelname aan de staatsgreep uitspreken, omdat deze uiteindelijk tot ondermijning van zijn politieke doeleinden leidde. Hij kon zijn streven naar staatseenheid niet doorzetten. Als gevolg van de tegenwerking van het parlement legde hij in zijn denken over de democratie steeds meer nadruk op de noodzaak van een sterke uitvoerende macht en een beperking van de invloed van het vertegenwoordigend lichaam. Een uiting van zijn frustratie was dat hij zich als agent van Financiën in een advertentie distantieerde van een staatslening die het parlement tegen zijn zin had aanvaard. Opnieuw liet hij zich door zijn emoties meeslepen. Onder koning Lodewijk wilde hij het parlement, dat zijn belastingplannen dwarsboomde, in zijn bevoegdheden beknotten, terwijl hij toen voor zichzelf als minister uitdrukkelijk een zelfstandige beleidspositie opeiste.

39 Te Velde, *Over het begrijpen van 1813*, 12.

Ten slotte was een derde dilemma de verwezenlijking van de uniteit versus de afkeer van een staatsinrichting met een eenhoofdige leiding. Dat dilemma begon in 1802 te spelen toen er geruchten waren dat Schimmelpenninck president zou worden en dat ook Gogel opnieuw zou gaan regeren. In reactie daarop toonde Gogel zijn afkeer van een presidentschap. Toch slikte Gogel zijn bezwaren tegen het presidentiële systeem in maart 1805 in toen hij zich bereid toonde bewindsman van Financiën te worden, nadat de beoogde raadpensionaris hem een harde toezegging deed om een stelsel van nationale belastingen in te voeren. Toen Lodewijk Napoleon er in het voorjaar van 1806 in Parijs bij Gogel op aandrong zijn ministerschap voort te zetten, deed het dilemma zich opnieuw voor, terwijl bovendien de republiek ook nog door een monarchie werd vervangen. Toch aarzelde Gogel niet lang. Hoewel hij zich eerder tegen de komst van de monarchie had verzet, liet hij zich overhalen het ministerschap te continueren, omdat hij zijn werk aan de opbouw van de eenheidsstaat kon voortzetten.

Gogels biografie kan als een vergrootglas het politiek-maatschappelijke leven in de tijd tussen 1790 en 1820 uitlichten. Gogel maakte het ancien régime, de Bataafs-Franse regimes en de restauratiemonarchie mee. De deelperioden van de Bataaf-Franse tijd, vooral die na juni 1798, zijn in de geschiedschrijving nog altijd wat ondermaats behandeld, zeker in hun onderlinge samenhang. Niet alleen Gogels bestuurlijke ervaringen werpen licht op de politieke en maatschappelijke ontwikkeling. De gebeurtenissen na beëindiging van zijn publieke loopbaan doen dat ook. Zijn tegendraadse zienswijze op de gebeurtenissen in november 1813 en daarna leidt tot een scherper geschiedbeeld. Aangezien hij toen een herstel van het ancien régime verwachtte, weigerde hij onder het Oranjebewind de financiën te gaan beheren. Gogel zag in dat de greep naar de macht van Van Hogendorp de kans op een neutrale, zelfstandige republiek naar Bataafs model teniet deed. Toen hij daarna in februari 1814 in Parijs de ideale staatkundige toekomst beschreef, greep hij terug op deze republikeinse eenheidsstaat. Zijn vriend Canneman, zijn geestverwant Wiselius en opperrechter Van Maanen kozen wel voor het nieuwe bewind. Afkeer van de ontstane politieke situatie zal hebben bijgedragen aan zijn besluit om niet in Nederland het verdere verloop van de gebeurtenissen af te wachten, maar om zijn plaats in de Franse Conseil d'État te gaan innemen. Hij reisde immers af op een moment dat hij ervan overtuigd was dat de rol van de Franse keizer in Nederland was uitgespeeld. Het was opnieuw een voorbeeld dat zijn gedrag in werkelijkheid vaker door emoties gedreven was dan het door hemzelf gecreëerde beeld liet zien dat in de negentiende eeuw aansprak.

Blom heeft terecht opgemerkt dat het 'tot de moeilijkste opgaven voor historici (belast met de kennis van hoe het verder ging) behoort om de onzekerheden terug te halen waarmee de handelende mensen in het verleden werden geconfronteerd'.⁴⁰ Bij herdenkingen van de gebeurtenissen in 1813-1815 is vaak het beeld geschetst of alles zo had moeten lopen en of de Oranje-omwenteling onafwendbaar was, terwijl in werkelijkheid de toekomst van Europa erg onzeker was. De Nederlandse

40 Blom, *Hoe was het mogelijk?* (Cleveringa-lezing) 14.

elite nam na het vertrek van de Fransen een neutrale positie in. Niet alleen Gogel, maar ook anderen bleven nog enkele maanden in Franse dienst. Ook toen het einde van Napoleon een feit was, had het voor Nederland nog anders kunnen lopen. In een overleg van de geallieerden was immers aanvankelijk een neutraal, onafhankelijk Nederland besproken. Engeland stelde de andere geallieerden echter voor een *fait accompli*. Er ontstond onafhankelijkheid, maar dan wel onder bescherming en controle van Engeland, zeker in de eerste jaren na 1813.⁴¹ In het bijzonder Van Hogendorp heeft in de dagen van 17 tot en met 30 november het Engelse streven mogelijk gemaakt. Pas bij het Congres van Wenen in 1815 werd de positie van Willem I als koning bevestigd door de grote mogendheden. De belangrijke doorslaggevende rol van Van Hogendorp kwam in de brieven van Gogel heel goed tot uiting, juist omdat hij het volstrekt met hem oneens was. Terecht kende Gogel meer invloed toe aan zijn politieke vijand Van Hogendorp dan het oranjecentrische geschiedbeeld dat de komst van Oranje als vanzelfsprekend ziet.

Ten slotte is de gang van zaken in 1820 bij Gogels advisering over een vernieuwing van het belastingstelsel interessant, omdat ze aangeeft dat koning Willem I Gogels deskundigheid en ervaring zozeer waardeerde dat hij verschillende pogingen deed om hem als minister het nieuw ontworpen stelsel te laten uitvoeren. Deze zal echter hebben teruggedacht aan zijn moeizame relatie met koning Lodewijk Napoleon, die door verschil in opvattingen over het ministersambt uiteindelijk onwerkbaar werd. Dat verklaart ten minste deels de afstand die Gogel van Willem I hield.

Toen de stukken over de advisering twee decennia later in de *Memoriën* werden gepubliceerd, lieten ze zien dat Gogel hierin nog eens de door hemzelf gecreëerde beeldvorming van de non-politicus had proberen te bevestigen. Dat beeld is bijzonder hardnekkig gebleken. Zo benoemde Van den Berg Gogel tot één van zijn ‘nieuwe helden’ van de politieke geschiedenis, samen met de latere ministers van Financiën Van Bosse, Pierson en Lieftinck.⁴² Volgens hem moest Gogel het niet hebben van een grote visie, maar wel van vakmanschap en van zijn vermogen om gelijk te krijgen en om zaken tot stand te brengen, vaak tegen alle weerstand in. Het plaatsen van Gogel in deze beeldenrij van technocraten is op zichzelf eervol, maar doet hem toch onvoldoende recht. Hij manifesteerde zich gedurende de gehele Bataafs-Franse tijd als een gedreven activist, redacteur van een hoogwaardig politiek tijdschrift, betrokken adviseur en volhardend bestuurder. Daarmee was hij de invloedrijkste politicus van deze boeiende periode in de Nederlandse geschiedenis. Met zijn hardnekkig beleden idealen, die resulteerden in een nieuwe staat, hoort Gogel zonder meer thuis in de eregalerij van Nederlandse staatslieden.

⁴¹ Van Sas, *Onze Natuurlijkste Bondgenoot*, 338.

⁴² Van den Berg, toespraak op 23 april 2013 bij de presentatie van Van den Berg en Vis, *De eerste honderdvijftig jaar*.

English summary

Alexander Jan Isaac Gogel (1765-1821) was a fascinating person who had a very interesting career in a turbulent time. He held various official functions in the Batavian-French period (1795-1813), always on the basis of his financial expertise. Gogel used his expertise to establish a national financial foundation, a formidable achievement.

With his pioneer work he fused together the seven federated provinces of the old Dutch Republic into a unitary Batavian state with a single tax system, a transparent budget and a common currency. However, his interests and influence were broader than engagement with public finance alone. In Gogel's opinion the political desideratum of equality before the law, linked to the unitary state, also entailed the free entry to a profession. Therefore he was a fierce advocate of the abolition of the guilds. Furthermore, he participated intensively in the debate about the constitutional arrangements of the new state. His cultural interest which was also inspired by the Patriot ideology induced him to establish the National Art Gallery, the forerunner of the present National Museum ('Rijksmuseum').

This political biography intends to provide nuances and so readjust the traditional image of Alexander Gogel. He has been described as an Amsterdam merchant who got mixed up in politics against his will and who maintained his dislike of politics during his lifetime. Moreover, the image over-emphasized his financial expertise. He has been considered a technocrat, only interested in financial-technical matters. Gogel himself propounded this self-image as a way to survive politically through the many revolutions and successive regimes in those turbulent times. However, in reality he was an ideological inspired politician who on a number of essential moments determined very resolutely the course of politics. Gogel was an energetic politician and he struck while the iron was hot. He foresaw a new society without the privileges and disabilities of the political and social system prior to the Batavian revolution. To achieve that, he wanted execute a concrete programme of policy.

In 1781 Alexander Gogel became an apprentice-merchant in an internationally oriented trading firm in Amsterdam. Ten years later he established his own business house. In 1792 Gogel first appeared on the political stage, when he joined the Patriot society *Doctrina*, an important centre for political discussions. As a member of the revolutionary committee in Amsterdam he was engaged with the preparation of the Batavian revolution. In 1794 he made three dangerous trips to

the Southern Netherlands for deliberation with the political representatives in the French army.

After the Batavian revolution (January 1795) Gogel participated in the political discussions about the institutional arrangements of the Batavian Republic. An important subject was the content of the new constitution. Gogel belonged to the group of reformist patriots who wanted radical changes at once. He combined ideas about unitarism with a preference for some direct forms of democracy. As a member of the revolutionary committee he defended the ideas of radical political clubs and popular societies. As a result he confronted the city government which opposed both a national unitary state and powerful popular involvement in government. However, Gogel became very disappointed about the low level of support in the political clubs, popular societies and especially district meetings for his unitary ideal. Gradually his radical democratic ideas faded away. Nevertheless, his preference for the unitary state remained very strong.

After the elections for the first National Assembly in 1796 Gogel shifted his attention to the national political level. He declined membership of the new parliament on account of his business activities, but in two ways he tried to influence the political discussion in the country. Together with Willem Ockerse he established the leading political periodical *De Democraten*. A year later he was one of the founders of a new Society for 'Eenheid en Ondeelbaarheid' (Unity and Indivisibility) with the goal of propagating the unitary state.

In January 1798 a radical coup d'état led to a unitary state. However, Gogel was afraid of the growing influence of 'revolutionary-anarchist' elements. So he did not support the coup in any active way. In the new political system an Executive Directory was introduced, assisted by eight agents with their agencies (departments). They were appointed by and responsible to the Directory. The radical Directory appointed Gogel as Agent of Finance. He had a good reputation as a convinced unitarist with much financial expertise.

In his new function Gogel began to build a financial foundation for the new unitary state. However, his anxiety about the 'revolutionary-anarchist' influence was confirmed. Not only orangists and federalists suffered from the purging of electoral rolls, dismissal of civil servants and removal of city officials, but also unitarists. In particular, Gogel was embittered by a radical coup in March 1798 in Amsterdam. He knew the city councillors who were removed very well. Now Gogel turned against the radical regime in The Hague. He was one of the initiators of a new coup d'état.

After this coup in June 1798, Gogel could continue his activities as Agent. However, the political climate had changed and was unfavorable for political reforms. Gogel had to experience that various policy proposals were opposed and obstructed by Parliament. Late in 1800, after some years in government, Gogel – disappointed about his policy results – wrote a critical memorandum in which he propagated a readjustment of the constitution. Many other constitutional proposals were published. However, Gogel belonged to a minority which wanted to maintain and even consolidate the unitary state.

A long public discussion resulted once more in a coup d'état. A Regency of State with a more federalist constitution was established. Gogel opposed the new regime and its constitution so that his dismissal as Agent of Finance was inevitable. Gogel returned to his merchant business in Amsterdam. He was a rather disappointed man, but he could look back on a fruitful period in office. He had introduced a system of yearly public budgets and accounts. He had fused the provincial debts into a national debt. Eventually his tax plan was adopted by Parliament, but the coup prevented its implementation. However, in the future this plan engendered a much more concrete financial discussion. In the cultural field a National Art Gallery was established.

This rupture in his public career – late in 1801 – led to a period of reflection lasting some years. He followed the politics in The Hague and waited for chances to again put his policy programme into practice. In the three following years, as an Amsterdam merchant he conducted in secret important financial transactions for the new regime. He also gave advice about the establishment of a national bank. These contacts gave him a good view on political developments, and he maintained a respectable reputation in the Hague.

In 1804-1805 Rutger Jan Schimmelpenninck approached him with a view to his accepting the office of Secretary of State of Finance. After long and intensive negotiations Gogel persuaded the hesitating Grand Pensionary to agree to a centralised tax system, the most important point in his policy programme. After all the preparations in preceding years Gogel could set up most of that system in the single year of Schimmelpenninck's government.

In the spring of 1806 Napoleon decided to turn the Batavian Republic into a monarchy with his brother Louis as King. Gogel was a member of the Dutch delegation which stayed during some months in Paris to negotiate about conversion. For him personally the result was that his ministry was continued. The republican Gogel accepted the new monarchy in order to consolidate his financial reforms. His relation with the new King Louis, an inconsistent and neurotic monarch, was very difficult. The King saw the minister as a servant; Gogel saw himself as a statesman with own ideas. This resulted in many conflicts, until in 1809 Gogel forced the King to dismiss him as a minister. During the period of the annexation of the Netherlands by France Gogel once more managed the Dutch public finance as a Napoleonic official, the Intendant-General of Finance (1810-1813).

After the departure of the French in 1813 Gogel refused – unlike many other officials and civil servants – to accept a function in the new Orange-regime. This finished his public career. But in 1820 he was prepared to give advice to the King about a reform of the tax system. These advice resulted in a restoration of his own tax system of 1805-1806 which thereafter was maintained for nearly eighty years. Before, in 1814, the monarch implemented Gogel's plan for a national bank, which resulted in the establishment of 'De Nederlandsche Bank'.

In this political biography there are two central themes. One concerns the dilemmas Gogel faced in his striving after the ideal of state unity. The first dilemma related to the balance between independence and unity. Gogel strove after independ-

ence for his country, but he was also in favor of a strong bond with France which he thought necessary to execute the reforms leading to a unitary state. The second dilemma contrasted unity with democratic participation. For Gogel the democratic ideal fell into the background, especially because Parliament opposed his ideal of unity. A third dilemma was that he was set against a presidency or a monarchy. However, he accepted these forms of government as necessary in order to realize the state unity.

A second theme in this biography is that Gogel constantly fashioned his image as a non-politician. He presented himself as a technocrat, averse to politics. This presentation had the advantage that he could stay on speaking terms with people of diverse political views. This image was in harmony with the political culture in the Batavian Republic. To aspire openly to a public office was taboo. At the same time a citizen had to fulfill his duty.

In reality Gogel had strong political convictions. He fought for his policies and he resigned office if the political circumstances made it impossible to attain his political goals. Thus he was the most political official in the Batavian-French era. Throughout this period he put his stamp upon political and social-economic developments. He manifested himself as a spirited activist, an editor of an eminent political periodical, an involved adviser and a persistent official. He was successful in building a financial foundation for the unitary state. Gogel was the most influential politician in this crucial period in the Dutch history. With his resolute pursuit of ideals resulting in a new state he belongs to the hall of fame alongside other great Dutch statesmen.

Nawoord

Alexander Gogel kwam ik voor het eerst op het spoor in de jaren tachtig van de vorige eeuw, toen ik als directeur-generaal van de Rijksbegroting vaak inleidingen hield over de actuele financiële situatie. Daar geschiedenis mijn bijzondere belangstelling had, verlevendigde ik mijn economisch-politieke speeches met historische verwijzingen.

Mijn historische belangstelling bracht mij in contact met de Werkgroep Geschiedenis van de Overheidsfinanciën. Onder anderen Henk Boels, Frans Fox, Wantje Fritschy, Ferdinand Grapperhaus, Tom Pfeil, Joke Roelevink, Albert Scheffers en Tom de Smidt waren daar gesprekspartners. Voor dit gezelschap sprak ik (in 1988) over de geschiedenis van de rijksbegroting in de afgelopen twee eeuwen. Daarbij memoreerde ik, dat Gogel niet alleen een nieuw belastingstelsel had opgezet, maar dat hij ook in bredere zin als eerste Nederlandse minister van Financiën voor de unificatie van de overheidsfinanciën pionierswerk had verricht. Dat alles bood voldoende aanknopingspunten om in mijn speeches vaak op hem terug te komen.

Dat de naam Gogel buiten de kringen van fiscalisten en kenners van de Bataafs-Franse tijd vrij onbekend was, bleek mij nog eens, toen ik in 2006 een boekje met de titel *Honderd jaar Miljoenennota* presenteerde om te memoreren dat een eeuw daarvoor voor het eerst een miljoenennota was verschenen. Ik liet mijn verhandeling een eeuw eerder beginnen met het bewind van Gogel, omdat de gang van zaken na 1906 moeilijk te begrijpen was, als men de ontwikkeling in de negentiende eeuw niet kende.

In hetzelfde jaar liet ik in een biografische schets van Gogel in het blad *De Nederlandsche Leeuw* zien, dat hij niet alleen als financieel bewindsman, maar ook als politicus een boeiend leven had geleid. Ik bepleitte daarom een moderne, volwaardige biografie die vragen zou stellen bij het traditionele beeld van Alexander Gogel als technocraat. Ik had een politieke biografie voor ogen van een ideologisch geïnspireerd politicus die hij volgens mij in werkelijkheid was.

Het idee om zelf die biografie te gaan schrijven, werd versterkt door de regelmatige gesprekken en correspondentie met Mieke van Leeuwen-Canneman, die bezig was met het bewerken van de *Briefwisseling* tussen haar voorvader Elias Canneman en zijn vriend Gogel. In de brieven zag ik vele punten van herkenning met de huidige tijd, zoals bij een gedachtewisseling tussen beide vrienden over de aanpak

van financiële crises. Nieuwe impulsen waren de uitnodiging om voor het rechts-historische tijdschrift *Pro Memoria* een artikel te schrijven over de constitutionele denkbeelden van Gogel en voor een bundel van de Stichting Geschiedenis van de overheidsfinanciën een bijdrage over de tiërcering in 1810. Een belangrijke stimulans gaf de historicus Henk te Velde, met wie ik wel over mijn publicaties correspondeerde en die regelmatig vroeg wanneer de biografie er nou eens zou komen. In het voorjaar van 2011 gaf hij zijn zegen aan de opzet van een dissertatie. Hij was een zeer stimulerende begeleider! Ook de gesprekken in zijn promovendi-groep droegen bij aan mijn historische vorming. Over de fiscale aspecten van het onderwerp kon ik in 2015 nog een bijdrage leveren aan een bundel met de titel *Tweehonderd jaar rijksbelastingen*, waarbij ik de gelegenheid graag aangreep om te laten zien dat het belastingstelsel juist tien jaar ouder was dan twee eeuwen.

Ik dank de leden van promotiecommissie, te weten Joop van den Berg, Joris Oddens, Judith Pollmann, Niek van Sas en Wyger Velema voor hun bereidheid om het eindresultaat te beoordelen. Joris Oddens had een versie ook al eerder van zijn commentaar voorzien, evenals Mieke van Leeuwen-Canneman. Hester Postma gaf haar commentaar op de tekst en bood assistentie bij het vinden van afbeeldingen. De Engelse samenvatting is door Robert Ross gecontroleerd. Ik ben verheugd dat Uitgeverij Verloren het boek wil uitgeven en ik dank Anja van Leusden voor de goede samenwerking.

Zonder de voortdurende steun van mijn vrouw Roely was het boek niet tot stand gekomen. Zij heeft de hoofdstukken van het boek in alle versies van commentaar voorzien. Nog belangrijker was dat ze gedurende de zes jaren van soms taaie voorbereiding mij op essentiële momenten gesteund heeft.

Bronnen en literatuur

Gebruikte afkortingen

<i>BG</i>	<i>Brieven en Gedenkschriften</i>
BHIC	Brabants Historisch Informatiecentrum
<i>BMHG</i>	<i>Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap</i>
<i>BMGN</i>	<i>Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden</i>
<i>BW</i>	<i>Briefwisseling Canneman-Gogel</i>
<i>BWN</i>	<i>Biografisch Woordenboek van Nederland: 1780-1830</i>
GAA	Gemeente-archief Amsterdam
<i>GAGN</i>	<i>Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland</i>
HA-DNB	Historisch Archief van De Nederlandsche Bank
<i>JBR</i>	<i>Jaarboeken van de Bataafsche Republiek</i>
KB	Koninklijke Bibliotheek
NA	Nationaal Archief
<i>NNJB</i>	<i>Nieuwe Nederlandsche Jaerboeken</i>
<i>NNBW</i>	<i>Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek</i>

Archivalia

Belasting- en douanemuseum, dossier Gogel.

Brabants Historisch Informatie Centrum

Trouwboek Sint-Michielsgestel 1726-1764, toegangsnr.1445, inv.nr. 34.

Schepenprotocol Vught, toegangsnummer 5123, inv.nrs. 54 en 55.

Centraal Bureau voor Genealogie, dossier Gogel.

Gemeente-archief Amsterdam, Notarieel Archief, inv.nrs. 433, 445 en 459.

Gemeentearchief Den Haag.

Doop- en trouwboeken, 's-Gravenhage, 1598-1811, inv.nrs. 312 en 313.

Lidmatenregister, Waals-hervormde gemeente in Den Haag, 1733-1844, inv.nr. 107.

Historisch Archief van De Nederlandsche Bank, dossiers A.M. de Jong en Van 't Wout.

Koninklijke Bibliotheek, nr. KW72 D 57.

Museum Meermanno-Westreenianum, nrs. 242/330 en 242/334.

Nationaal Archief, Den Haag

Collectie Legatie Frankrijk, 1747-1810, 1.02.14, inv.nr. 730.

Collectie Nassause Domeinraad, 1.08.11, inv.nrs. 210-211, 748, 750, 4713 en 4715.

Collectie Brantsen, 1.10.12, inv.nr. 35 en 61.

Collectie Wetgevende Colleges, 2.01.01.01, inv.nr. 508.

Collectie Uitvoerend Bewind, 2.01.01.04, inv.nrs. 5-8, 30, 42, 45, 48, 50, 59, 73, 76, 272, 281, 282, 285, 298, 459-460, 462, 469, 471, 474 en 485.

Collectie Staatsbewind, 2.01.01.05, inv.nrs. 415, 430, 443 en 444.

- Collectie Raadpensionaris, 2.01.01.06, inv.nrs. 1, 27, 33 en 61.
 Collectie Staatssecretarie tijdens Lodewijk Napoleon, 2.01.01.07, inv.nrs. 136, 141, 187 en 356.
 Collectie Prins Stedehouder, 2.01.01.08, inv.nr. 11 en 30.
 Collectie Buitenlandse Zaken, 2.01.08, inv.nr. 119 en 211-213.
 Collectie Binnenlandse Zaken, 2.01.12, inv.nr. 286 en 833.
 Collectie Financiën, 1795-1813, 2.01.21, inv.nrs. 1, 47-49, 49A, 50, 61, 399, 400, 489 lett. OO, 884, 886, 1121, 1150 en 1158.
 Collectie Syndicaat van Holland, 2.08.30.01, inv.nr. 1.
 Collectie Ver Huell, 2.21.004.04, inv.nr. 224 en 228.
 Collectie Verheyen, 2.21.004.14, inv.nr. 9.
 Collectie Canneman (1930), 2.21.005.03, inv.nr. 3.
 Collectie Canneman (1904), 2.21.005.30, inv.nrs. 1, 2, 9, 20, 24-25 en 75 incl. appendix.
 Collectie Mollerus, 2.21.005.32, inv.nrs. 26 en 38.
 Collectie Gogel, 2.21.005.39, inv.nrs. 1-5, 8, 10, 13, 15-16, 18-22, 25-27, 30, 33, 35-36, 39-40, 42-44, 59, 104, 108, 111-112, 116-117, 120, 123-124, 129-132, 135, 137-141, 150, 156, 158, 162-163, 165, 167-176, 178 en 180.
 Collectie Falck, 2.21.006.48, inv.nrs. 34G en 53.
 Collectie Goldberg, 2.21.006.51, inv.nrs. 1, 11, 19, 23, 59-60, 181, 223A, 223C en 226.
 Collectie Fennekol, 2.21.007.52, inv.nr. 13.
 Collectie Van der Heim, 2.21.008.71, inv.nr. 23.
 Collectie Röell, 2.21.008.78, inv.nrs. 79, 100, 120 en 162.
 Collectie Van der Goes van Dirxland, 2.21.073, inv.nr. 16 en 87.
 Collectie Dassevael, 2.21.048, inv.nr. 255.
 Collectie Elout, 2.21.059, inv.nr. 185.
 Collectie Gülcher, 2.21.077, inv.nr. 35.
 Collectie Van Maanen, 2.21.114, inv.nrs. 42-43, 47, 53, 234, 436 en 442.
 Collectie Van Stralen, 2.21.157, inv. 11.
 Collectie Thorbecke, 2.21.161, inv.nr. 63.
 Collectie Wiselius, 2.21.176, inv.nrs. 1, 3-5, 37 en 53.
 Collectie Hof van Holland, 3.03.01.01, inv.nr. 3124.
 Collectie Doop- en trouwboeken Hillegom, 3.04.16.059, inv.nr. 16.
 Particulier archief Canneman, nr. 33-29.
 Particulier Archief Schimmelpenninck, Nijenhuis, Diepenheim, nrs. 18, 22, 39, 45, 45a, 49, 59, 60, 121, 134, 317, 348, 494, 942 en 981.
 Universiteitsbibliotheek Leiden, Collectie Valckenaer, BPL 1037.

Literatuur

- Aa, A.J. van der, e.a. (eds.), *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, deel 7 (Haarlem 1862) 264-266 (biografische schets van Gogel).
 Aerts, Remieg, 'Een staat in verbouwing. Van republiek naar constitutioneel koninkrijk 1780-1848', in: Idem e.a. (eds.), *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen-Amsterdam 2007) 11-95.
 Aerts, Remieg, *Het aanzien van de politiek. Geschiedenis van een functionele fictie* (Amsterdam 2009).
 Aerts, Remieg, 'Het eigenlijke begin van Nederland', *De Gids* 177-2 (2014) 25-28.
Algemene Konst- en Letterbode voor het jaar 1821, 29 juni 1821 (Haarlem 1821) deel 1, 435-438, 'Kort levensbericht van I.J.A. Gogel'.
Algemeene Begrooting der Staatsbehoefstns voor de Bataafsche Republiek over den jaare 1799 (Den Haag 1799).
Algemene Rekening over de geldmiddelen voor het jaar 1807 (Den Haag 1809).
 Alkemade, Dirk, *De Bataafse reactie. Bataafs constitutioneel denken en de staatsregeling van 1801*, masterscriptie, Universiteit van Amsterdam 2014.

- Altena, Peter, *Gerrit Paape (1752-1803). Levens en werken* (Nijmegen 2012). *Amsterdamsche Courant*, 1797.
- Andriessen, Albert, '1 maart 1811: Installatie van het Keizerlijk Gerechtshof in Paleis Noordeinde. Hoe Den Haag weer juridische hoofdstad werd', *Jaarboek Die Haghe 2011* (Den Haag 2011) 60-82.
- [Appellius J.H.] (anoniem gepubliceerd), *De staatsomwenteling van 1795: In haren aart, loop en gevolgen beschouwd* (Leiden 1801).
- Authentique bylagen, tot de gebeurtenissen van den 12 Junij 1798. Uitgegeeven op last van het Intermediair Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek* (Leiden 1798).
- Baudet, H., 'Tussen feit en visie: twee eeuwen conjunctuur van de *Wealth of Nations*', in: T.J. Kastelein (ed.), *Adam Smith, 1776-1976, 200 jaar sedert de Wealth of Nations* (Leiden 1976) 1-39.
- Bekker-Wolff, E., en A. Deken, *Historie van Mejuffrouw Sara Burgerhart* (1782), uitgave met inleiding en aantekeningen door P.J. Buijnsters, deel 1 (Den Haag 1980).
- Beoordeeling van het ontwerp van Constitutie voor het Bataafsche volk, door de Nationale Vergadering ter goed- of afkeuring aen het zelve Volk voorgedragen, door eenige Burgers, zijnde Repraesentanten van het Volk van Nederland* (Leiden 1797), in: L. de Gou (ed.), *De Staatsregeling van 1798. Bronnen voor de totstandkoming*, twee delen (Den Haag 1988-1990), deel 1, 492-500.
- Beresteyn, E. van, 'Het ontstaan der belastingstelselwet van 1821', *De Gids* 73 (1909) 73-99.
- Berg, J.Th.J. van den, 'Stad en staat voor en na 1795', in: *Grondwetgeving 1795-1806, Voordrachten gehouden bij de presentatie van 'De Staatsregeling van 1805 en de Constitutie van 1806. Bronnen voor de totstandkoming' op 27 maart 1997 te Haarlem* (Haarlem 1997) 83-93.
- Berg, J.Th.J. van den, *De dominee en 'de tweede apostel Paulus'* (Maastricht 2012).
- Berg, J.Th.J. van den, en J.J. Vis, *De eerste honderdvijftig jaar parlementaire geschiedenis van Nederland 1796-1946* (Amsterdam 2013).
- Berg, Joop van den, 'Rutger Jan Schimmelpenninck, protoliberaal', in: Fleur de Beaufort e.a. (eds.), *Eigenzinnige liberalen. Onafhankelijk denkende politici in Nederland* (Amsterdam 2014) 14-41.
- Berg, Peter van den, 'Codificatie en staatsvorming in de tijd van Lodewijk Napoleon', *De negentiende eeuw* 30-3/4 (2006) 159-176.
- Bergvelt, E.S., *Pantheon der Gouden Eeuw: van Nationale Konst-Gallerij tot Rijksmuseum van Schilderijen (1798-1896)* (Zwolle 1998).
- Berkel, Klaas van, *De stem van de wetenschap. Geschiedenis van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Deel 1, 1808-1914* (Amsterdam 2008).
- Besluiten der Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam des Bataafschen Volkes* (Den Haag 1798-1801).
- Bijlagen tot het Dagblad der Vergaderingen van den Raad der gemeente van Amsterdam, 1797-1798.*
- Bijlagen tot het Dagblad der Vergaderingen van de Administratieve Municipaliteit van Amsterdam, 1798.*
- Binnenlandsche Bataafsche Courant*, 1798 en 1801.
- Bloemgarten, Salvador, *Hartog de Hartog Lémon, 1755-1823. Joodse revolutionair in Franse tijd* (Amsterdam 2007).
- Blom, J.C.H., *Hoe was het mogelijk? De Holocaust in de context van de Tweede Wereldoorlog*, Cleveringa-lezing (Leiden 2010).
- Boels, H., 'Zijn de agenten uit de grondwet van 1798 te beschouwen als ministers of niet?', *Groniek. Gronings Historisch Tijdschrift* 16 (1982) 26-27.
- Boels, Henk, *Binnenlandse Zaken. Ontstaan en ontwikkeling van een departement in de Bataafse tijd, 1795-1806* (Den Haag 1993).
- Boels, Henk, 'Alle begin is moeilijk. Gemeentefinanciën op het Groninger platteland, 1808-1813', in: Tom Pfeil e.a. (eds.), *Steden en dorpen in last. Historische aspecten van lokale belastingen en financiën* (Amsterdam 1999) 99-118.
- Boels, Henk, 'Johannes Goldberg', in: *Biografisch Woordenboek der Nederlanden (BWN) 1780-1830*, website www.historici.nl.
- Boer, M.G. de, 'Het Amsterdamsche stadsbestuur in moeilijkheden', *Tijdschrift voor geschiedenis* 46 (1931) 1-27.

- Boer, M.G. de, 'Een Amsterdamsch patriot in den Franschen tijd, Augustijn Maas (1768-1813)', *Jaarboek Amstelodamum* 29 (Amsterdam 1932) 219-259.
- Boer, M.G. de, 'De ondergang der Amsterdamsche gilden', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 47 (1932) 129-149 en 225-245.
- Bonaparte, Louis, *Documens historiques et réflexions sur le gouvernement de la Hollande*, drie delen (Parijs 1820).
- Bornewasser, J.A., 'De zelfstandige eenheidsstaat in de Noordelijke Nederlanden, gegrondvest 1813-1814, in: D.P. Blok e.a. (eds.), *De Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 11 (1983) 208-222.
- Bosch Kemper, J. de, *De staatkundige geschiedenis van Nederland tot 1830*, in: Idem, *Handleiding tot de kennis van de wetenschap der zamenleving en van het Nederlandsche staatsregt*, deel 2 (Amsterdam 1868).
- Bosch Kemper, J. de, *Letterkundige aantekeningen betreffende de geschiedenis van het Nederlandsche staatsleven en staatsregt* (Amsterdam 1871).
- Boven, M.W. van, *De rechterlijke instellingen ter discussie. De geschiedenis van de wetgeving op de rechterlijke organisatie in de periode 1795-1811* (Nijmegen 1990).
- Breen, J.C., 'De regeering van Amsterdam gedurende de Fransche tijd', *Jaarboek Amstelodamum* 12 (Amsterdam 1914) 1-130.
- Brieven van A. aan Z.* (Leiden 1813); *Brieven van B. aan IJ.* (Leiden 1813).
- Brink, E.A.B.J. ten, *Geschiedenis van het Nederlandse postwezen 1795-1810* (Den Haag 1950).
- Brugmans, H., *Van raadhuys tot paleis* (Amsterdam 1913).
- Brugmans, H., *Geschiedenis van Amsterdam*, deel 5 (Utrecht-Antwerpen 1973).
- Brugmans, I.J., *Paardenkracht en mensenmacht. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland 1795-1940* (Den Haag 1961).
- Bruijn, J.G. de, *Inventaris van de prijsvragen uitgeschreven door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen 1753-1917* (Groningen 1977).
- Bruin, Renger E. de, *Bedreigd door Napoleon. De Ridderlijke Duitse Orde, Balije van Utrecht 1753-1838* (Hilversum 2012).
- Buijzer, A.D. de, *De Democraten, 1796-1798. Een politiek weekblad in roerige tijden*, twee delen, masterscriptie, Universiteit van Amsterdam 2011.
- Buist, Marten G., *At spes non fracta. Hope & Co. 1770-1815. Merchant bankers and diplomats at work* (Den Haag 1974).
- Buist, M.G., 'De Bataafse voorlopers, 1799-1813' in: P.J. Margry e.a. (eds.), *Van "Camere vander rekeninghen" tot Algemene Rekenkamer. Zes eeuwen Rekenkamer* (Den Haag 1989) 131-156.
- Burg, Martijn van der, *Nederland onder Franse invloed. Culturele overdracht en staatsvorming in de napoleontische tijd, 1799-1813* (Amsterdam 2009).
- Burg, Martijn van der, 'Burgemeester in oorlogstijd. Willem Joseph van Brienen van de Groote Lindt', in: Peter van Dam e.a. (eds.) *Onbehagen in de polder. Nederland in conflict sinds 1795* (Amsterdam 2014) 113-135.
- Buyst, Erik, 'De onmogelijke integratie. Economische ontwikkelingen in Nederland en België', in: Ido de Haan e.a. (eds.), *Een nieuwe staat. Het begin van het Koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam 2013) 189-209.
- Byvanck, W.G.C., *Bataafsch verleden. Dorus' droefheid* (Zutphen z.j.).
- Chamberlain, Muriel E., *Lord Aberdeen: A Political Biography* (Londen en New York 1983).
- Clemens, Th., 'Is de concentratie van macht onder koning Lodewijk een uitloper van het verlicht absolutisme?', *Documentatieblad werkgroep achttiende eeuw* 13-49/50 (1981) 70-83.
- Clercq, Willem de, *Dagboek (1811-1844)*, delen 2, 3 en 4, bewerkt door Ineke Huysman en Ton van Kalmthout, website www.historici.nl.
- Colenbrander, H.T., *De patriottentijd*, deel 1 (Den Haag 1897).
- Colenbrander, H.T. (ed.), *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840*, 10 delen, 22 banden (Den Haag 1905-1922), afgekort GAGN; website www.historici.nl.
- Colenbrander, H.T., 'Eene beredeneerde catalogus van eenig Bataafsch drukwerk', *De Nederlandsche Spectator* 51-31 (1906) 241-242.
- Colenbrander, H.T., *De Bataafsche Republiek* (Amsterdam 1908).

- Colenbrander, H.T. (ed.), *Ontstaan der Grondwet. Bronnenverzameling*, deel 1 (Den Haag 1908).
- Colenbrander, H.T., *Schimmelpenninck en koning Lodewijk* (Amsterdam 1911).
- Colenbrander, H.T. (ed.), *Gedenkschriften van Anton Reinhard Falck* (Den Haag 1913).
- Colenbrander, H.T. *Inlijving en Opstand* (Amsterdam 1941, tweede druk).
- Compte Général du Trésor Public pour l'an 1806, rendu au Roi par le Ministre de Finance* (Den Haag 1808).
- Correspondance de Napoléon*, delen 20 en 21 (Parijs 1866, 1867).
- Daalder, H., 'Oud-republikeinse veelheid en democratisering', in: Idem, *Politiek en historie* (Amsterdam 1990) 64-80.
- Dagblad van de vergaderingen der representanten van het volk van Amsterdam*, 1795.
- Dagblad der vergaderingen van de Raad der gemeente van Amsterdam*, 1796.
- Dagblad der Vergaderingen van de Municipaliteit van Amsterdam*, 1798.
- Dagblad van het verhandelde ter vergadering van de provisionele Representanten van Holland*, 1795.
- Dagverhaal der handelingen van de Nationaale Vergadering representeerende het Volk van Nederland; van de tweede Nationaale Vergadering; van de Nationaale en Constitueerende Vergadering representeerende het Bataafsche volk*, 9 delen (Den Haag 1796-1798).
- Dagverhaal der handelingen van het Vertegenwoordigend en Intermediair Wetgevend Lichaam des Bataafschen Volk*, deel 1 (Den Haag 1798).
- Decreeten der Constitueerende Vergadering, representeerende het Bataafsche Volk*, delen 2 en 3 (Den Haag 1798)
- Deel, H.F., *Een Haagsch Patriciër in den Franschen Tijd. Herinnering aan het voorledene* (Zutphen z.j.).
- Delprat, Daniel, 'Journal concernant les évènements politiques de notre patrie depuis 1798-1807', meegedeeld door D.H. Delprat, *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap (BMHG)* 13 (1892) 174-342.
- Democraten, De*, gebonden in drie delen (Amsterdam 1796-1798).
- Deursen, A.Th. van, 'De Raad van State onder de Republiek 1588-1795', in: *Raad van State 450 jaar* (Den Haag 1981) 47-91.
- Deursen, A.Th. van, 'Een revolutie van ambtenaren; Bataafse tijd vormde grondslag voor Nederlandse natiestaat', *De Volkskrant*, 27 december 1996 (recensie van enkele boeken).
- Dillen, J.G. van, *Bronnen tot de geschiedenis der wisselbanken (Amsterdam, Middelburg, Delft, Rotterdam)*, deel 1 (Den Haag 1925).
- Ditzhuyzen, R. van, 'Isaac Jan Alexander Gogel', in Idem, *Onderwijs als opdracht. Leven en werk van de eerste vijftien ministers belast met het onderwijs in de periode 1798-1830* (Den Haag 1977) 37-42.
- Dordrechtse Courant*, 1812.
- Drentje, Jan, 'Oranje boven, 1813 herdacht', *Openbaar Bestuur* 21-4 (2014) 55-60.
- Drentje, Jan, 'Oud-nederlandsche hebbelijkheden', in: Frans Grijzenhout en Peter Raedts (eds.), *Deze lange eeuw. Metamorfosen van het vaderland 1780-1950* (Amsterdam 2015) 81-99.
- Driel, Johanna M.C. van, *De ministeriële verordening* (Zwolle 1956).
- Dumbar, Gerhard, *De oude en nieuwe Constitutie der Vereenigde Staaten van Amerika, uit de beste Schriften in haare Gronden ontvouwd*, drie delen (Amsterdam 1793-1796).
- Dwyer, Philip, *Citizen Emperor. Napoleon in Power 1799-1815* (Londen 2013).
- E[eghen], I.H. van, 'De opleiding van minister Gogel', *Jaarboek Amstelodamum* 54 (Amsterdam 1967) 65.
- Eerenbeemt, H.F.J.M. van den, 'De Patriotse-Bataafse-Franse tijd (1780-1813)' in: J.H. van Stuijvenberg, *De economische geschiedenis van Nederland* (Groningen 1977) 156-200.
- Eijnde, Jeroen van den, 'Isaac Jan Alexander Gogel (1765-1821). Grondlegger van het moderne bestaansstelsel in Nederland', in: *Vught. Onvoltooid verleden*, Vughtse Historische Reeks, deel 8 (Vught 2003) 105-112.
- Eijnden, R. van, 'Antwoord op de vraag: In hoeverre de Nationaale Smaak van de Hollandsche School 't doelwit der Schilder- en Tekenkunde bereikte en aan derzelve vereischte beantwoordde? [etc.]', *Verhandelingen van Teylers Tweede Genootschap* 5 (1787).

- Elias, A.M., 'Van Raad van State, Comité te Lande en Staatsraad', in: *Raad van State 450 jaar*, 113-139.
- Elias, A.M., 'De invoering van het Franse belastingstelsel hier te lande in 1812. Voorgeschiedenis en gevolgen', in: C. van Raad en G.P. Frank, *Gielebundel. Opstellen aangeboden aan Prof. mr. J.F.M. Giele* (Deventer 1990) 221-230.
- Elias, A.M., en P.C.M. Schölvinc (eds.), *Volksrepresentanten en wetgevers. De politieke elite in de Bataafs-Franse tijd 1796-1810* (Amsterdam 1991).
- Elias, A.M., 'Aangeslagen. Belastingaangiften en belastingaanslagen ten tijde van Gogel', *Weekblad voor fiscaal recht* 124-6152 (1995) 767-771.
- Elias, A.M., *Een minister op dienstreis. W.F. Röell in 1807 per koets door Frankrijk* (Amsterdam 2003).
- Elias, A., 'Gogel en Röell: een briefwisseling tussen twee prominenten uit het begin van de negentiende eeuw', in: *Tomeloos actief* (Leiden 2003) 9-31.
- Elias, Jeannette, *Bijdrage tot de kennis van de historiographie der Bataafsche Republiek* (Leiden 1906).
- Enthoven, Victor, "'Tot behoud van het lieve vaderland". De nationale heffing op inkomen van 1798', in: Henk Boels (ed.), *Overheidsfinanciën tijdens de Republiek en het Koninkrijk, 1600-1850* (Hilversum 2012) 137-162.
- Epen, D.G. van, *Het predikantengeslacht Nabuys* (Den Haag-Brussel 1904).
- Evers, G.A., *Utrecht als koninklijke residentie. Het verblijf van Lodewijk Napoleon te Utrecht 1807-1808* (Utrecht 1941).
- Fehrmann, C.N., *Onze vloot in de Franse tijd. De admiraals De Winter en Ver Huell* (Den Haag 1969).
- Fell, R., *Reize door de Bataafsche Republiek in den jare 1800* (Haarlem 1806).
- Florijn, De*, personeelsblad van DNB, 1980, 1983.
- Forrest, Allen, *Napoleon* (Diemen 2011).
- Frijhoff, Willem, 'Het zelfbeeld van de Nederlander in de achttiende eeuw. Een inleiding', *Documentatieblad werkgroep achttiende eeuw* 24-1 (1992) 5-28.
- Fritschy, W., 'De "Generale Beleenbank" en de financiële problemen in de beginjaren van de Bataafsche Republiek', *Jaarboek voor de geschiedenis van bedrijf en techniek* 3 (1986) 109-134.
- Fritschy, J.F.M., *De patriotten en de financiën van de Bataafsche Republiek* (Den Haag 1988).
- Fritschy, W., en R.H. van der Voort, 'De Nederlandse staatsbegrotingen 1798-1914', in: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, *Broncommentaren 1* (Den Haag 1994) 5-118.
- Fritschy, Wantje, 'Gogels *Compte rendu au Roi* en de staatsfinanciën in het koninkrijk van Louis Bonaparte', *De negentiende eeuw* 30-3/4 (2006) 201-218.
- Gabriëls, A.J.C.M., 'Hendrik van Stralen', in: *BWN 1780-1830*, website www.historici.nl.
- Gabriëls, A.J.C.M., 'Betrouwbaar of bekwaam. Ideologie en professionalisme bij de keuze van generaals voor het nieuwe Nederlandse leger, 1814-1815', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 126-1 (2013) 34-55.
- Gabriëls, Jos, 'Oranje ... of toch weer Bonaparte?', *Geschiedenis Magazine* 48-8 (2013) 20-23.
- Galerie Historique des Contemporains, ou nouvelle Biographie*, deel 5 (Brussel 1819) 163-165 (biografische schets van Gogel).
- Garnier, A., *La cour de Hollande sous le règne de Louis Bonaparte* (Parijs-Amsterdam 1823).
- Gedenkboekje van het genootschap Doctrina et Amicitia te Amsterdam ter gelegenheid van zijn honderd vijf en twintig jarig bestaan, 1788-1913* (Amsterdam 1913).
- Geyl, P., *Patriotten en NSB'ers* (Amsterdam 1946).
- Geyl, P., *Nederlandse Figuren*, deel 1 (Amsterdam-Antwerpen 1960).
- Geyl, P., *Geschiedenis van de Nederlandse stam*, deel 6 (Amsterdam-Antwerpen 1962).
- Godefroi, L.S., *De eerste fase van de financiële unificatie, 1796-1801* (Rotterdam 1986).
- Gogel, I.J.A., *Eenige korte aanmerkingen op het financieele gedeelte van het ontwerp van staatsregeling door drie Leden van het Uitvoerend Bewind, aan het Bataafsche Volk, ter goed- of afkeuring aangeboden* (Den Haag 1801).
- Gogel, I.J.A., *Memoriën en correspondentiën, betrekkelijk den staat van 's Rijks geldmiddelen in den jare 1820*, uitgegeven door zijnen zoon J.M. Gogel (Amsterdam 1844).

- Gogel, I.J.A., Bijvoegsel bij 'Memoriën en correspondentiën', bevattende de algemeene staten van den aangegeven in-, uit- en doorvoer van de jaren 1802-1809 en 1814-1816 (Amsterdam 1844).
- Goot, Auke van der, en Henny de Jong, *Centralisatie en belastingambtenaren in Friesland, 1795-1807* (Leeuwarden 1982).
- Gou, L. de (ed.), *Het Ontwerp van Constitutie van 1797. De behandeling van het Plan van Constitutie in de Nationale Vergadering*, drie delen (Den Haag 1983).
- Gou, L. de (ed.), *De Staatsregeling van 1798. Bronnen voor de totstandkoming*, drie delen (Den Haag 1988-1990).
- Gou, L. de (ed.), *De Staatsregeling van 1801. Bronnen voor de totstandkoming* (Den Haag 1995).
- Gou, L. de (ed.), *De Staatsregeling van 1805 en de Constitutie van 1806. Bronnen voor de totstandkoming* (Den Haag 1997).
- Gou, L. de, 'De geschiedenis van een bronnenpublicatie', in: *Grondwetgeving 1795-1806*, 13-49.
- Gou, L. de, 'Jan Bernd Bicker (1746-1812)', in: Idem, *Biografische bijdragen over achttiende-eeuwers* (Haarlem 1986), 81-124.
- Grapperhaus, F.H.M., *Fiscaal beleid in Nederland van 1800 tot na 2000* (Deventer 1997).
- Gribnau, J.L.M., 'Tweehonderd jaar belastingwetenschap' in: Henk Vording (ed.), *Tweehonderd jaar Rijksbelastingen* (Den Haag 2015) 187-254.
- Grijzenhout, Frans, '19 november 1798: de stichtingsdatum van het Rijksmuseum', *Bulletin van het Rijksmuseum* 34-4 (1986) 215-219.
- Grijzenhout, Frans, 'Tempel voor Nederland. De Nationale Konst-Gallerij in 's-Gravenhage', in: E. de Jong e.a. (eds.), *Het Rijksmuseum. Opstellen over de geschiedenis van een nationale instelling. Kunsthistorisch Jaarboek* 35 (1984) (Weesp 1985) 1-75.
- Grijzenhout, F., *Feesten voor het vaderland. Patriotse en Bataafse feesten 1780-1806* (Zwolle 1989).
- Grijzenhout, Frans, *Een koninklijk museum. Lodewijk Napoleon en het Rijksmuseum 1806-1810* (Zwolle-Amsterdam 1999).
- Grijzenhout, Frans, 'Een carrière in cultuur: Cornelis Sebille Roos (1754-1820)', *Holland* 32-1/2 (2000) 59-75.
- Grijzenhout, Frans, e.a. (eds.), *Het Bataafse experiment. Politiek en cultuur rond 1800* (Nijmegen 2013).
- Grijzenhout, Frans, en Peter Raedts, 'Deze lange eeuw', in: Idem (eds.), *Deze lange eeuw*, 9-15. *Haagsche Courant*, 1813.
- Haak, J., 'Het nationaal besef bij G.K. van Hogendorp', *Tijdschrift voor geschiedenis* 79-1 (1966), 407-417.
- Haan, Ido de, en Jeroen van Zanten, 'Lodewijk als wegbereider van Willem 1? Kritische kanttekeningen bij een nieuw idee reçue', *De negentiende eeuw* 30-3/4 (2006) 285-301.
- Haes, R.L. de, 'Van Haagsche Koffiehuizen. III. Hotels en publieke vermakelijkheden', *Die Haghe. Bijdragen en Mededeelingen* (Den Haag 1908) 307-384.
- Hagen, Edwina, 'Een meer of min doodlyken haat'. *Antipapisme en cultureel natiebesef in Nederland rond 1800* (Nijmegen 2008).
- Hagen, Edwina, *President van Nederland. Rutger Jan Schimmelpenninck (1761-1825)* (Amsterdam 2012).
- Handelingen van het Comité Revolutionair in Amsteldam*, uitgegeven door Dirk Meland Langeveld (Amsterdam 1796).
- Handelingen van de municipaliteit der stad Amsterdam*, delen 1 en 3 (Amsterdam 1795).
- Hansma, Laurien, 'Oproerkraaiers en waaghalzen. Orangisme in Nederland 1795-1813', in: Henk te Velde e.a. (eds.), *Oranje onder. Populair orangisme van Willem van Oranje tot nu* (Amsterdam 2014) 137-156.
- Heijden, Lia van der, en Jan Sanders, *De levensloop van Adriaan van der Willigen 1766-1841* (Hilversum 2010).
- Hell, Maarten, 'Revolte, rust en revolutie 1747-1795', in: W. Frijhoff en M. Prak (eds.), *Geschiedenis van Amsterdam. Zelfbewuste stadstaat, 1650-1813* (Amsterdam 2005) 309-375.
- Herkauwer (ps. van A.J.A.M. Hanou), Recensie van E.J. Vles, *Alexander Gogel (1765-1821). Financier van de staat in tijden van revolutie* (Amsterdam 2009), opgenomen in Herkauwers blog, 12 januari 2010.

- Hess, David, *Hollandia Regenerata* (1797), heruitgave met nawoord van Joost Rosendaal (Nijmegen 2007).
- Hildebrand (ps. van Nicolaas Beets), *Camera Obscura* (Haarlem 1839, 21ste druk Haarlem 1901) in: Willem van den Berg e.a. (eds.), *Hildebrand, Camera Obscura* (Amsterdam 1998) deel 1, 27-150; Hildebrand, 'Na vijftig jaar' (1889) in: *Ibidem*, deel 2, 277-346.
- Hill, Peter P., *William Vans Murray, Federalist diplomat: the shaping of peace with France, 1797-1801* (Syracuse 1971).
- Hofstra, H.J., 'De belastingunificatie van 1805', in: J.E.A.M. van Dijk en Ch.P.A. Geppaart (eds.), *Smeetsbundel, opstellen aangeboden aan prof.dr.M.J.H. Smeets ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg* (Deventer 1967) 227-244.
- Hogendorp, G.K. van, *Gedagten over 's Lands Finantiën voorgedragen in aanmerkingen op het Rapport tot een Stelsel van Algemeene Belastingen, Uitgebraght den 9den July 1800* (Amsterdam 1802).
- Hogendorp, G.K. van, *Journal d'Adrichem (1806-1809)*, uitgegeven door J. Haak (Den Haag 1981).
- Hogendorp, Gijsbert Karel van, *Brieven en Gedenkschriften*, zeven delen (Den Haag 1866-1903), afgekort aangeduid als *BG*.
- Honings, Rick, en Peter van Zonneveld, *De gefnuikte arend. Het leven van Willem Bilderdijk* (Amsterdam 2013).
- Hoogenboom, Annemieke, 'De rijksoverheid en de moderne beeldende kunst in Nederland, 1795-1848', in: Boekmansstichting, *Kunst en beleid in Nederland* (Amsterdam 1985) 13-79.
- Hora Siccama, O.W. (ed.), *Brieven van A.R. Falck 1795-1843* (Den Haag 1861, tweede uitgave).
- Horn, N.A. van, 'Gabriël Theodorus van 't Wout', *De Florijn* (personeelsblad DNB), december 1983, 10-13.
- Horst, D. van der, *Van republiek tot koninkrijk. De vormende jaren van Anton Reinhard Falck 1777-1813* (Amsterdam 1985).
- Hovy, J., *Het voorstel van 1751 tot instelling van een beperkt vrijhavenstelsel in de republiek (propositie tot een gelimiteerd porto-franco)* (Groningen 1966).
- Hulkenberg, A.M., *De hervormde of Sint Maartenskerk te Hillegom* (Alphen aan den Rijn 1979).
- Hulshoff, Maria Aletta, *Oproeping aan het Bataafsche Volk, om deszelfs denkwijze en wil openlijk aan den dag te leggen tegen de overheersching door eenen vreemdeling waarmede het land bedreigd wordt* (Amsterdam 1806).
- Huussen jr., A.H., 'Freedom of the press and censorship in the Netherlands 1780-1810', in: A.C. Duke en C.A. Tamse (eds.), *Too mighty to be free. Censorship and the press in Britain and the Netherlands* (Zutphen 1987) 107-126.
- Israel, Jonathan, *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806* (Oxford 1995).
- Jaarboeken van de Bataafsche Republiek (JBR)*, delen 12 en 13 (Amsterdam 1798).
- Jacobs, Erik, '1798: A turning point? Censorship in the Batavian Republic', in: Joris Oddens e.a. (eds.), *The Political Culture of the Sister Republics, 1794-1806* (Amsterdam 2014) 151-158.
- Jansen, P.C., 'I.J.A. Gogel. Steun van het staatsgebouw' in: H.M. Belien e.a. (eds.), *Nederlanders van het eerste uur. Het ontstaan van het moderne Nederland 1780-1830* (Amsterdam 1996) 141-150.
- Jansen, Lotte, *Verzet tegen Napoleon* (Nijmegen 2013).
- Jensen, Lotte, 'Cornelis Loots', in: *BWN 1780-1830*, website www.historici.nl.
- Jong, A.M. de, *Geschiedenis van De Nederlandsche Bank*, deel 1, twee stukken (tweede uitgave, Haarlem 1967).
- Jong, A.M. de, 'I.J.A. Gogel 1765-1821', *Orgaan van de Ontwikkelings- en Ontspanningsvereniging 'De Nederlandsche Bank'*, april 1954.
- Joor, J., *De Adelaar en het Lam. Onrust, opruiing en onwilligheid in Nederland ten tijde van het Koninkrijk Holland en de inlijving bij het Franse koninkrijk (1806-1813)* (Amsterdam 2000).
- Joor, Johan, 'De huid die niet mocht zweten. Het continentaal stelsel en de betekenis daarvan voor het Koninkrijk Holland', *De negentiende eeuw* 30-3/4 (2006) 242-254.
- Joor, Johan, 'Samuel Iperuszoon Wiselius', in: *BWN 1780-1830*, website www.historici.nl.
- Jorissen, Th., *De omwenteling van 1813. Bijdragen tot de geschiedenis der revolutie*, deel 2 (Groningen 1867).

- Jorissen, Th., *De patriotten te Amsterdam in 1794* (Amsterdam 1874).
- Jorissen, Th., 'De Commissie van 22 juli 1810 te Parijs', *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, tweede reeks, deel 9 (1877) 65-117.
- Jorissen, Th., *De overgave van Amsterdam in januari 1795* (Amsterdam 1884).
- Jorissen, Th., 'De Fransche tijd', in: Idem, *Historische bladen*, deel 2 (Haarlem 1912, vijfde druk) 127-231.
- Jourdan, Annie, 'Les Gaulois en Batavie: des relations diplomatiques machiavéliques', in: Annie Jourdan en Joep Leerssen (eds.), *Remous révolutionnaires: République batave, armée française* (Amsterdam 1996) 91-117.
- Jourdan, Annie, *Amsterdam en révolution, 1795-1798. Un Jacobinisme batave?* (Amsterdam 2006).
- Jourdan, Annie, 'Staats- en natievorming in de tijd van Lodewijk Napoleon', *De negentiende eeuw* 30-3/4 (2006), 132-146.
- Jourdan, Annie, 'Amsterdam klem tussen staat en volk. Een bedreigde municipaliteit (1795-1798)', in: Ida Nijenhuis, e.a. (eds.), *De leeuw met de zeven pijlen. Het gewest in het landelijk bestuur* (Den Haag 2010) 95-110.
- Jourdan, Annie, 'The Netherlands in the constellation of the eighteenth-century Western revolutions', *European Review of History* 18-2 (2011) 199-225.
- Jourdan, Annie, 'Buitenbeentje tussen de zusterrepublicken. De Bataafse Republiek in internationaal perspectief', in: Grijzenhout e.a. (eds.), *Het Bataafse experiment*, 155-183.
- Jung, R., *Die Frankfurter Familie Gogel 1576-1918* (Frankfurt am Main 1920).
- Kerckhoff, Toon, *Hidden Morals, Explicit Scandals. Public Values and Political Corruption in the Netherlands, 1748-1813* (Leiden 2012).
- Kerkwijk, A.O. van, 'De Nederlandsche Proefmunten van 1800', *Jaarboek voor Penningkunde* 18 (1926) 26-86.
- Kleijn, A.R., 'Kwartierstaat van Izaak Jan Alexander Gogel', *Gens Nostra* 25-7/8 (1970) 236-237.
- Klein, S.R.E., *Patriots Republikenisme. Politieke cultuur in Nederland, 1766-1787* (Amsterdam 1995).
- Klein, Stephan, 'De sprong naar '95. Van Patriots naar Bataafs republikenisme', *Documentatieblad werkgroep Achttiende Eeuw* 28-1/2 (1996) 39-46.
- Klep, Paul M.M., en Astrid Verheusen, 'The Batavian statistical revolution in the Netherlands, 1798-1802', in: Paul M.M. Klep en Ida H. Stamhuis (eds.), *The statistical mind in a pre-statistical era: The Netherlands 1750-1850* (Amsterdam 2002) 216-240.
- Kloek, Joost, en Wijnard Mijnhardt, met medewerking van Eveline Koolhaas-Grosfeld, 1800. *Blawdrukken voor een samenleving* (Den Haag 2001).
- Kluit, M.E., *Cornelis Felix van Maanen tot het herstel der onafhankelijkheid 9 september 1769-6 december 1813* (Groningen-Djakarta 1953).
- Knappert, L., *De ramp van Leiden - 12 januari 1807 - na honderd jaar herdacht* (Schoonhoven 1906).
- Knippenberg, Hans, en Ben de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800* (Nijmegen 1988).
- Knippenberg, Hans, 'De fysieke kant van het land: grenzen, grond, water en wegen', in: Ido de Haan e.a. (eds.), *Een nieuwe staat*, 76-103.
- Koch, Jeroen, *Koning Willem I 1772-1843* (Amsterdam 2013).
- Koekkoek, René, "'Eene waare en vrije Republiek". Jan Konijnenburg, *De republiek en de uitvinding van de moderne republiek*', *De achttiende eeuw* 42-2 (2010) 236-259.
- Koekkoek, René, *The Citizenship Experiment. Contesting the Limits of Civic Equality and Participation in the Age of Revolutions* (Utrecht 2016).
- Koene, Bert, *Schijn gestalten. De levens van diplomaat en rokkenjager Gerard Brantsen, 1735-1809* (Hilversum 2013).
- Koenen, H.J., 'Levensbericht van M.C. van Hall', *Jaarboek van de Maatschappij der Letterkunde*, 1859 (Leiden 1859) 3-60.
- Koolhaas-Grosfeld, Eveline, 'Voor man en maatschappij. Over vrouwen in de Bataafs-Franse tijd', in: Grijzenhout e.a. (eds.), *Het Bataafse experiment*, 185-213.
- Kossmann, E.H., '1787. De ineensstorting van de Patriottenbeweging en het probleem van het Ne-

- derlandse verval', in: Idem, *Vergankelijkheid en continuïteit* (Amsterdam 1995) 114-137.
- Kossmann, E.H., *De Lage Landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België*, deel 1 (Amsterdam-Brussel 2005, zevende druk).
- Koulen, Paul, 'Slavenhouders en geldschieters. Nederlandse belangen in Berbice, Demerara en Essequibo, 1815-1830', *Gen.magazine* (kwartaalblad van het Centraal Bureau voor Genealogie) 21-1 (2015) 46-52.
- Kroes-Ligtenberg, C., *Dr. Wybo Fijnje, 1750-1809. Belevnissen van een journalist in de patriottentijd* (Assen 1957).
- Landheer-Roelants, Anneke, 'Gelijkheid, Vrijheid, Broederschap. De Sociëteit De Besognekamer, opgericht in 1795', *Jaarboek Die Haghe* 2006 (Den Haag 2006) 86-112.
- Lange, Herman de, 'De Gemeenebestgezinde burgersociëteit te Den Haag, 1797-1798', *Jaarboek Die Haghe* 1970 (Den Haag 1970) 42-81.
- Lange, Herman de, 'Revolutie en democratie', *De Gids* 134-8 (1971) 470-482.
- Lange, Herman de, 'Depolitieke actie van een bewuste publieke opinie', *De Gids* 134-8 (1971) 505-515.
- Lange, Herman de, 'De politieke pers in de Bataafse Republiek. Enkele analytische hypothesen', *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek* 35 (1972) 81-93.
- Langeveld, Herman, 'De levensbeschrijving als vergrootglas. Het nut van de politieke biografie', in: Arjen Fortuin en Joke Linders (eds.), *Bespottelijk maar aangenaam. De biografie in Nederland* (Amsterdam 2007) 131-136.
- Leclerc, J., *Histoire des Provinces-Unies des Pays-Bas [...] avec les Principales médailles et leur explication* (Amsterdam 1728).
- Lee, Sydney, *Principles of Biography* (Cambridge 1911).
- Leeuwen-Canneman, Mieke van, 'Minister tegen wil en dank? Elias Canneman en de terugkeer van de Prins van Oranje in november 1813', in: Els van den Bent e.a. (eds.), *Een vorstelijk archivaris. Opstellen voor Bernard Woelderink* (Zwolle 2003) 204-209.
- Leeuwen-Canneman, Mieke van, 'Achterkamertjesoverleg op het Binnenhof tijdens de Bataafse tijd. Het aandeel van Elias Canneman in de voorbereidingen tot het bewind van Rutger Jan Schimmelpenninck', *Jaarboek Die Haghe* 2005 (Den Haag 2005) 52-84.
- Leeuwen-Canneman, Mieke van (ed.), *Een vriendschap in het teken van 's Lands financiën. Briefwisseling tussen Elias Canneman en Isaac Jan Alexander Gogel, 1799-1813* (Den Haag 2009).
- Leeuwen-Canneman, Mieke van, 'Johan Hendrik Mollerus', in: *BWN 1780-1830*, website www.historici.nl.
- Leeuwen-Canneman, Mieke van, 'Willem Fredrik Röell', in: *BWN 1780-1830*, website www.historici.nl.
- Leeuwen-Canneman, Mieke van, 'Regeren in vorstelijke sfeer. Het Oude Hof als zetel van de uitvoerende macht van de Bataafse Republiek, 1798-1806', *Jaarboek Die Haghe* 2014 (Den Haag 2014) 29-60.
- Lennep, J. van, *Feestrede, ter viering van het vijf-en-zeventigjarig bestaan des genootschaps Doctrina et Amicitia, gehouden op den 28sten november 1864* (Amsterdam 1864).
- Letterkundig en staatkundig dagblad, voor het Zuidelijk gedeelte van het Koninkrijk der Nederlanden*, 1820.
- Leydse Courant*, 1804.
- Lewe, Agnes, 'Invoer te lande verboden'. *Een verkenning van de handel over landwegen tussen Nederland en de Pruisische provincies Rheinland en Westfalen 1836-1857* (Hilversum 1995).
- Liagre Böhl, Herman de, *Wibaut de Machtige. Een biografie* (Amsterdam 2013).
- Limburg Brouwer, P. van, *Het leven van Mr. Samuel Iperuszoon Wiselius* (Groningen 1846).
- Lok, Matthijs, *Windvanen. Napoleontische bestuurders in de Nederlandse en Franse Restauratie, 1813-1820* (Amsterdam 2009).
- Lok, Matthijs, en Martijn van der Burg, 'The Dutch Case: The Kingdom of Holland and the Imperial Departments', in: Michael Broers e.a. (eds.), *The Napoleonic Empire and the New European Political Culture* (Basingstoke 2012) 100-111.
- Lok, Matthijs, 'The Bicentennial of "1813-1815" and National History Writing: Remarks on a New Consensus', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN)* 130-4 (2015) 111-120.

- Loon, G. van, *Hedendaagsche Penningkunde [etc.]*, deel 1 (Den Haag 1732).
- Loots, Cornelis, *Gedichten*, deel 1 (Amsterdam 1816).
- Luttervelt, R. van, 'Herinneringen aan Johan en Cornelis de Witt in het Rijksmuseum', *Bulletin van het Rijksmuseum* 8-2 (1960), 27-63.
- Maassen, H.A.J., *Tussen commercieel en sociaal krediet. De ontwikkeling van de Bank van Lening in Nederland van Lombard tot Gemeentelijke Kredietbank 1260-1940* (Hilversum 1994).
- Maenen, J.M.A., *De invoering van het metrieke stelsel in Nederland tussen 1793 en 1880. Aspecten van een beschavingsproces* (Nijmegen 2002).
- Manger, J.B., *Recherches sur les relations économiques entre la France et la Hollande pendant la Révolution française 1785-1795* (Amsterdam 1923).
- Mansvelt, W.M.F., *Geschiedenis van de Nederlandsche Handel-Maatschappij*, deel 1 (Haarlem 1924).
- Margry, P.J., 'Uwer Excellentie onderdanigen en gehoorzamen dienaar S. Dassevael', in: Idem, e.a. (eds.), *Zes eeuwen Rekenkamer*, 185-205.
- Mathijssen, Marita, 'Manuscriptkeuringen en boekverboden. Censuur rond de Franse tijd', in: Idem (ed.), *Boeken onder druk. Censuur en pers-onvrijheid in Nederland sinds de boekdrukkunst* (Amsterdam 2011) 59-74.
- Mathijssen, Marita, *Historiezucht. De obsessie met het verleden in de negentiende eeuw* (Nijmegen 2013).
- Meerkerk, Edwin van, *De gebroeders Van Hogendorp. Botsende idealen in de kraamkamer van het Koninkrijk* (Amsterdam-Antwerpen 2013).
- Meeuwse, Karina (ed.), *Lodewijk Napoleon, de Hollandse jaren* (Uithoorn 2008).
- Meij, J.M. de, 'De grondrechten in het koninkrijk Holland', in: J. Hallebeek en A.B.J. Sirks (eds.), *Nederland in Franse schaduw* (Hilversum 2006) 47-76.
- Meijer, C.H.Ph., *Pieter Langendyk. Zijn leven en werken* (Den Haag 1891).
- Melief, P.B.A., *De strijd om de armenzorg in Nederland 1795-1854* (Groningen-Djakarta 1955).
- Memorie door de Leden van 't Intermediair Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek, aan de Eerste Kamer van 't Vertegenwoordigend Lichaam; houdende hunne Verantwoording van het door hen verrigte op en na den 12 Juny 1798 met een schets van het geen verder dient te worden verrigt* (Den Haag 1798).
- Mendels, I., *Herman Willem Daendels, vóór zijne benoeming tot Gouverneur-generaal van Oost-Indië, 1762-1807* (Den Haag 1890).
- Meulen, A.J. van der, *Studies over het Ministerie van Van de Spiegel* (Leiden 1905).
- Michman, Jozeph, *Dutch Jewry during the Emancipation Period 1787-1815* (Amsterdam 1995).
- Moes, E.W., en Ed. van Biema, *De Nationale Konst-Gallery en het Koninklijk Museum* (Amsterdam 1909).
- Naber, Johanna W.A., *Geschiedenis van Nederland tijdens de inlijving bij Frankrijk, Juli 1810-November 1813* (Haarlem 1905).
- Naber, Johanna, *Prinses Wilhelmina, gemalin van Willem V, Prins van Oranje* (Amsterdam 1908).
- Naber, Johanna W., *Joan Melchior Kemper 1776-1824* (Haarlem 1913).
- Nederland's Patriciaat* 11 (Den Haag 1920).
- Netscher, P.M., *Geschiedenis van de koloniën Essequibo, Demerary en Berbice, van de vestiging der Nederlanders aldaar tot op onzen tijd* (Den Haag 1888).
- Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek (NNBW)*, deel 7 (Leiden 1927) 480-482 (biografische schets van Gogel).
- Nieuwe Nederlandsche Jaerboeken, of vervolg der merkwaerdigste geschiedenissen, die voorgevalen zijn in de Verenigde Provinciën, de Generaliteitslanden en de volksplantingen van den staet* (NNJB), delen 26 (1791), 30, tweede stuk (1795) en 33, eerste en tweede stuk (1798).
- Nolst Trenité, A.S., 'Gouden snuifjes, gedreven zilver ofwel cadeautjes van het Staatsbewind', *Rotterdams Jaarboekje*, 9 (1991) 259-278.
- Ockerse, W.A., *Ontwerp tot eene algemeene characterkunde*, deel 1 (Utrecht 1788), deel 2 (Utrecht 1790), deel 3 (Amsterdam 1797).
- [Ockerse, W.A.] *Bataven! Eischt eene Nationale Conventie! Of beroep aan het Bataafsche volk* (z.p. 1795).

- Ockerse, W.A., Recensie van N.G. van Kampen, *Geschiedenis van de Fransche Heerschappij in Europa* (Den Haag 1817), *De Recensent, ook der recensenten*, deel 10, band 1 (1817) 505-520.
- Oddens, Joris, 'Menistenstreken in het strijdperk. Het eerste parlement van Nederland en de mythe van de moderate middenpartij', *Doopsgezinde Bijdragen*, nieuwe reeks, nummer 35/36 (Amsterdam 2009/2010) 337-361.
- Oddens, Joris, 'No Extended Sphere. The Batavian Understanding of the American Constitution and the Problem of Faction', *Early American Studies* 10-2 (2012) 382-414.
- Oddens, Joris, *Pioniers in schaduwbeeld. Het eerste parlement van Nederland 1796-1798* (Nijmegen 2012).
- Oddens, Joris, en Mart Rutjes, 'The political culture of the Sister Republics', in: Oddens e.a. (eds.), *The Political Culture of the Sister Republics*, 17-32.
- Oddens, Joris, en Mart Rutjes, 'Scenario voor een voltooide revolutie', in: Grijsenhout en Raedts (eds.), *Deze lange eeuw*, 51-63.
- Oddens, Joris, 'Zoeken naar eendracht. Parlementaire vertegenwoordiging in Nederland tot 1815', in: Remieg Aerts e.a. (eds.), *In dit Huis. Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam 2015) 253-277.
- Oldewelt, W.F.H., 'Het geslacht Gogel (1576-1918)', *Taxandria. Tijdschrift voor Noordbrabantse Geschiedenis en Volkskunde* 32-55 (1925) 155-160.
- Oostindie, Gert, 'De koning en de Caraïben', in: De Haan e.a. (eds.), *Een nieuwe staat*, 173-181. *Opregte Haarlemsche Courant*, 1805.
- Palm, J.H. van der, *Geschied- en redekunstig gedenkschrift van Nederlands herstelling in den jare 1813* (Amsterdam 1816), heruitgave met inleiding van H.T. Colenbrander (Zutphen 1909).
- Palmer, R.R., 'Much in little: the Dutch Revolution in 1795', *The Journal of Modern History* 26-1 (1954) 15-35.
- Palmer, R.R., 'Notes on the use of the word "Democracy"', *Political Science Quarterly* 68-2 (1953) 203-226.
- Palmer, R.R., *The Age of the Democratic Revolution. A Political History of Europe and America 1760-1800*, twee delen (Princeton 1959-1964).
- Peters, C.H., *De landsgebouwen te 's Gravenhage. Rapport aan Zijne Excellentie den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid* (Den Haag 1891).
- Pfeil, T.J.E.M., 'Het Nederlandse bezuinigingsbeleid in de Bataafs-Franse tijd (1795-1810)', in: Fritschy, W., e.a. (eds.), *Doel en middel. Aspecten van financieel overheidsbeleid in de Nederlanden van de zestiende eeuw tot heden* (Amsterdam 1995) 133-150.
- Pfeil, T.J.E.M., 'Van Thesaurier-Generaal tot Generale Thesaurier. Schatkistbeheer in de eerste helft van de negentiende eeuw (1795-1848)', in: J.Th. de Smidt e.a. (eds.), *Van Tresorier tot Thesaurier-Generaal. Zes eeuwen financieel beleid in handen van een hoge Nederlandse ambtenaar* (Hilversum 1996) 223-282.
- Pfeil, Tom, 'Tot redding van het vaderland'. *Het primaat van de Nederlandse overheidsfinanciën in de Bataafs-Franse tijd 1795-1810* (Amsterdam 1998).
- Pfeil, Tom, *Op gelijke voet. De geschiedenis van de belastingdienst* (Deventer 2009).
- Pfeil, Tom, *Van tollenaar tot poortwachter. De geschiedenis van de douane, de oudste rijksdienst van Nederland* (Rotterdam 2012).
- Pierson, N.G., 'Belastinghervorming', *De Gids* 45 (1881) 1-62.
- Poel, J. van der, 'Voorloopers en Medewerkers van Alexander Gogel', *Weekblad der Belastingen*, 73-3764 (1944), 265-267.
- Poel, J. van der, *Ter ere van mr Jean Henri Appellius, 1767-1828* (Deventer-Antwerpen-Djakarta 1954).
- Poel, J. van der, *Sijmen betaal! Belastingen toen en nu* (Alphen aan den Rijn 1966).
- Poell, Thomas, 'Het einde van een tijdperk. De Bataafs-Franse tijd 1795-1813', in: Frijhoff en Prak (eds.), *Zelfbewuste staatstaat*, 429-499.
- Poell, Thomas, *The Democratic Paradox. Dutch Revolutionary Struggles over Democratisation and Centralisation, 1780-1813* (Utrecht 2007).
- Poell, Thomas, 'Local Particularism Challenged, 1795-1813', in: Oscar Gelderblom (ed.), *The Political Economy of the Dutch Republic* (Farnham 2009) 291-320.

- Post, W., 'Blekerijen en blauwselfabrieken in Bloemendaal', *Ons Bloemendaal* 20-3 (1996) 8-16.
- Postma, J.K.T., 'Sociale zekerheid als onderdeel van de publieke financiën', in: Fritschy e.a. (eds.), *Doel en middel*, 197-212.
- Postma, J.K.T., *Honderd jaar miljoenennota* (Den Haag 2006).
- Postma, J.K.T., 'Isaac Jan Alexander Gogel 1765-1821: de spin in het web', *De Nederlandsche Leeuw* 123-6 (2006) 297-306.
- Postma, J.K.T., 'Gogel en Canneman: beteugeling van financiële turbulentie', *Impost* 17-45 (2009) 4-6.
- Postma, J.K.T., 'Alexander Gogel: bouwer van de eenheidsstaat', *Pro Memorie* 12-1 (2010) 56-86.
- Postma, Jan, 'De tiërcering van 1810. Voorgeschiedenis, besluitvorming en nasleep', in: Boels (ed.), *Overheidsfinanciën tijdens de Republiek en het Koninkrijk*, 163-188.
- Postma, J.K.T., 'De geboorte van ons nationale belastingstelsel: een kwart eeuw politieke strijd en verwickelingen (1798-1823)', in: Vording (ed.), *Tweehonderd jaar Rijksbelastingen*, 13-40.
- Prak, Maarten, *Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud. Sociale verandering in het Revolutietijdvak, 's-Hertogenbosch 1720-1820* (Nijmegen 1999).
- Prak, Maarten, 'Revolutie in Friesland, 1795-1798', *Jaarboek De Vrije Fries* 83 (2003) 201-210.
- Prak, Maarten, en Jan Luiten van Zanden, *Nederland en het poldermodel. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland 1000-2000* (Amsterdam 2013).
- Raalte, E. van, 'De ministerraad onder Lodewijk Napoleon in 1807', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 63 (1950) 12-37.
- Rees, O. van, *Geschiedenis van de staathuishoudkunde in Nederland tot het einde der achttiende eeuw*, deel 1 (Amsterdam 1865).
- Register op de Decreten der Vergadering van het Provinciaal Bestuur van Holland, 2 Maart 1796-6 Febr. 1797* (Den Haag 1797).
- Reinsma, R. (ed.), 'De autobiografie van Jan Jacob Rochussen (1797-1871)', *BMHG* 73 (1959) 55-138.
- Renders, Hans, *De zeven hoofdzonden van de biografie. Over biografen, historici en journalisten* (Amsterdam 2008).
- Renier, G.J., *Great Britain and the Establishment of the Kingdom of the Netherlands 1813-1815* (Londen 1930).
- Republikein, De* (Amsterdam 1795-1797).
- Roelevink, J., 'Hete adem en koude kermis. De werkomstandigheden van de ambtenaren van de secretarie van staat van Lodewijk Napoleon', *BMGN* 117-1 (2002) 1-24.
- Roelevink, Joke, "'Cette grande inertie qu'en rencontre sans cesse dans la marche des affaires". Lodewijk Napoleon als wetgever en uitvoerder', *De negentiende eeuw* 30-3/4 (2006) 177-191.
- Roelevink, J. (ed.), Repertorium van ambtsdragers en ambtenaren 1795-1813 (database Huygens ING).
- Röell, W.F., 'Politicq Journaal van den 15den tot den 19den Januarij 1795', meegedeeld door L. Wichers, *BMHG* 12 (1889) 35-92.
- Röell, Willem Fredrik, *Verslag van hetgeen, ter gelegenheid van het verblijf des Konings van Holland te Parijs, in de laatste maand van den jare 1809 en in de eerste maanden van den jare 1810, mitsgaders op deszelfs reize derwaarts, is voorgevallen* (Amsterdam 1837).
- Rogier, L.J., 'Uit verdeeldheid tot eenheid', in: Idem, *Terugblik en uitzicht. Verspreide opstellen van L.J. Rogier*, deel 1 (Hilversum-Antwerpen 1964) 247-262.
- Rogier, L.J., 'Rutger Jan Schimmelpenninck, 31 oktober 1761 te Deventer geboren', in: Idem, *Terugblik en uitzicht*, deel 2 (Hilversum-Antwerpen 1965) 69-112.
- Rogier, L.J., 'J.M. Schrant en de katholieke herleving', in: Idem, *Terugblik en uitzicht*, deel 2, 165-206.
- Rogier, L.J., *Eenheid en scheiding. Geschiedenis der Nederlanden 1477-1813* (Antwerpen 1968, tweede druk).
- Romein, Jan en Annie, *De lage landen bij de zee. Een geschiedenis van het Nederlandse volk*, (Amsterdam 1973, vijfde druk).
- Rooy, Piet de, *Ons stipje op de waereldkaart. De politieke cultuur van modern Nederland* (Amsterdam 2014).
- Rosendaal, J., 'De ooglijnen van de staat. Het ontstaan van het ministerie van Buitenlandse Zaken

- in 1798', in: R.E. van Ditzhuyzen e.a. (eds.), *Tweehonderd jaar ministerie van Buitenlandse Zaken* (Den Haag 1998) 22-38.
- Rosendaal, Joost, *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk 1787-1795* (Nijmegen 2003).
- Rosendaal, J. (ed.), *Staatsregeling voor het Bataafsche Volk 1798. De eerste Grondwet van Nederland* (Nijmegen 2005).
- Ruberg, Willemijn, *Conventionele correspondentie. Briefcultuur van de Nederlandse elite, 1770-1850* (Nijmegen 2005).
- Rutjes, Mart, *Door gelijkheid gegrepen. Democratie, burgerschap en staat in Nederland 1795-1801* (Nijmegen 2012).
- Rutjes, Mart, 'Onderdrukt onbehagen. Het ontstaan van de repressieve staat in Nederland 1780-1815', in: Van Dam e.a. (eds.) *Onbehagen in de polder*, 23-41.
- Sanders, George, 'De ridderorden van Lodewijk Napoleon', in: E. Koolhaas-Grosfeld e.a. (eds.), *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 56-57* (Zwolle 2007) 37-62.
- Sas, N.C.F. van, 'Een Amsterdamse realist: Willem Fredrik Röell 1767-1835', in: L. Blok e.a. (eds.), *Figuren en figuraties. Acht opstellen aangeboden aan J.C. Boogman* (Groningen 1979) 61-111.
- Sas, N.C.F. van, *Onze Natuurlijkste Bondgenoot. Nederland, Engeland en Europa, 1813-1831* (Groningen 1985).
- Sas, N.C.F. van, 'Vaderlandsliefde, nationalisme en vaderlands gevoel in Nederland, 1780-1813', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 102 (1989) 471-495, ook in: Idem, *De metamorfose*, 69-96.
- Sas, N.C.F. van, en H. te Velde (eds.), *De eeuw van de Grondwet. Grondwet en politiek in Nederland, 1798-1917* (Deventer 1998).
- Sas, Niek van, 'Lodewijk de loser', in: Meeuwse (ed.), *Lodewijk Napoleon*, 132-133.
- Sas, Nicolaas van, 'The Netherlands 1750-1813', in: Hannah Barker and Simon Burrows (eds.), *Press, Politics and the Public Sphere in Europe and North America, 1760-1820* (Cambridge 2002) 48-68.
- Sas, N.C.F. van, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900* (Amsterdam 2004).
- Sas, Niek van, *Bataafse terreur. De betekenis van 1798* (Nijmegen 2011).
- Sas, Niek van, 'De Republiek voorbij. Over de transitie van republicanisme naar liberalisme', in: Grijzenhout e.a. (eds.), *Het Bataafse experiment*, 65-100.
- Sas, N. van, *1813. Een historisch moment*. Toespraak bij de officiële start van de viering van 200 jaar koninkrijk in de Ridderzaal in Den Haag op 30 november 2013 (uitgave Nationaal Comité 200 jaar Koninkrijk).
- Schaik, P. van, e.a. (eds.), *Reis door Noord-Holland in 1800, gedaan door de gebroeders H. en J.P. Gildemeester met hunnen vriend F.W. Conrad* (Edam 2000).
- Schama, Simon, 'The exigencies of war and the politics of taxation in the Netherlands 1795-1810' in: J.M. Winter (ed.), *War and development* (Cambridge 1975) 103-137.
- Schama, Simon, *Patriots and Liberators. Revolution in the Netherlands, 1780-1813* (New York 1977); Nederlandse vertaling: *Patriotten en bevrijders. Revolutie in de Noordelijke Nederlanden, 1780-1813* (Amsterdam 1989, derde druk).
- Schimmelpenninck, G., *Rutger Jan Schimmelpenninck en eenige gebeurtenissen van zijnen tijd*, deel 2 (Den Haag 1845).
- Schimmelpenninck, R.J., *Verhandeling over eene wel ingerigte volksregeering* (Leiden 1785).
- Schulte Nordholt, J.W., *Voorbeeld in de verte. De invloed van de Amerikaanse revolutie in Nederland* (Baarn 1979).
- Schumpeter, Joseph, *History of Economic Analysis*, ed. Elisabeth Boody Schumpeter (New York 1954).
- Schutte, G.J., *De Nederlandse Patriotten en de koloniën. Een onderzoek naar hun denkebeelden en optreden, 1770-1800* (Groningen 1974).
- Schuttevâer, H., 'Ondeugd en deugd onzer 19-eeuwse belastingen' in: H. Schuttevâer en J.G. Detiger, *Anderhalve eeuw belastingen* (Deventer 1964) 9-41.
- Scurr, Ruth, *Fatal Purity. Robespierre and the French Revolution* (Londen 2006).
- Secker, W.P., 'Van de uitvoerende magt: Uitvoerend Bewind en agenten in 1798', in: O. Moorman van Kappen en E.C. Coppens (eds.), *De Staatsregeling voor het Bataafsche Volk van 1798* (Nijmegen 2001) 115-142.

- Sickenga, F.N., *Geschiedenis der Nederlandsche belastingen sedert het jaar 1810* (Utrecht 1883).
- Sillem, J.A., *De politieke en staathuishoudkundige werkzaamheid van Isaac Jan Alexander Gogel* (Amsterdam 1864).
- Sillem, J.A., *Het leven van Johan Valckenaer, 1759-1821*, twee delen (Amsterdam 1876).
- Sillem, J.A., 'Hendrik van Stralen', *De Gids* 43 (1879) 99-117.
- Sirtema van Grovestins, C.F. (ed.), *Gedenkschriften van den graaf Van der Duyn van Maasdam en van den baron Van der Capellen* (Amsterdam 1853).
- Slijkerman, Diederick, *Wonderjaren. Gijsbert Karel van Hogendorp, wegbereider van Nederland* (Amsterdam 2013).
- Smidt, J.Th. de, e.a. (eds.), *Fiscaliteit in Nederland* (Zutphen-Deventer 1987).
- Smit, Christianne, *Omwille der billijkheid. De strijd over de invoering van de inkomstenbelasting in Nederland* (Amsterdam 2002).
- Smit, Diederik, 'Plaatsen van bestuur en overleg', in: Henk te Velde en Diederik Smit (eds.), *Van Torentje tot Trêveszaal. De geschiedenis van de noordzijde van het Binnenhof* (Den Haag 2011) 299-325.
- Smit, Diederik, *Het belang van het Binnenhof. Twee eeuwen Haagse politiek, huisvesting en herinnering* (Amsterdam 2015).
- Smith, Adam, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (Dublin 1776).
- Stephanie, Gottlieb (vertaling I.J.A. Gogel), *De apothecar en de doctor* (Amsterdam 1796).
- Steur, J. (ed.), 'November 1813, een handschrift van mr. Hendrik baron Collot d'Escury, heer van Heinenoord', *BMHG* 77 (1963) 203-238.
- Stokman-Prins, Chr.H., 'Belastingwetgeving 1813-1823. Via overgangswet naar een nieuw stelsel van belastingen' in: Van Raad en Frank (eds.), *Gieiebundel*, 645-654.
- Stouten, Johanna, *Willem Anthonie Ockerse (1760-1826). Leven en werk* (Amsterdam-Maarssen 1982).
- Stuurman, Siep, *Wacht op onze daden. Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat* (Amsterdam 1992).
- Tellegen, B.D.H., *De wedergeboorte van Nederland* (Groningen 1884, editie van 1913, voorzien van annotaties van H.T. Colenbrander).
- Thiel, P.J.J. van, 'De inrichting van de Nationale Konst-Gallery in het openingsjaar 1800', *Oud Holland* 95 (1981) 170-227.
- Thiers, Ottie e.a., 'Het "Gogelhuis", Marktveld 34-36', in: *Vught. Onvoltooid verleden*, deel 8, 87-104.
- Thorbecke, J.R., *Historische schetsen* (Den Haag 1872, tweede druk).
- Treub, M.W.F., *Ontwikkeling en verband van de Rijks-, Provinciale- en Gemeentebelastingen in Nederland* (Leiden 1885).
- Turksma, L., *Admiraal van Napoleon. Het leven van Carel Hendrik graaf VerHuell, 1764- 1845* (Zutphen 1991).
- Turksma, L., *Wisselend lot in een woelige tijd: Van Hogendorp, Krayenhoff, Chassé en Janssens, generaals in Bataafs-Franse dienst* (Westervoort 2005).
- Tydeman, H.W., *Drie voorlezingen over de voormalige staatspartijen in de Nederlandsche Republiek* (Leiden 1849).
- Uittenbogaard, R.A., *Evolution of Central Banking? De Nederlandsche Bank 1814-1852* (ebook Springer Verlag 2015).
- Uitterhoeve, Wilfried, *Cornelis Kraijenhoff 1758 -1840. Een loopbaan onder vijf regeervormen* (Nijmegen 2009).
- Uitterhoeve, Wilfried, *Koning, keizer, admiraal, 1810. De ondergang van het Koninkrijk Holland* (Nijmegen 2010).
- Uitterhoeve, Wilfried, *1813 - Haagse bluf. De korte chaos van de vrijwording* (Nijmegen 2013).
- Vanthoor, Wim, *De Nederlandsche Bank 1814-1998. Van Amsterdamse kredietinstelling naar Europese stelselbank* (Amsterdam 2004).
- Velde, Henk te, en Remieg Aerts, 'Inleiding' en Henk te Velde, 'Herenstijl en burgerzin', in: Remieg Aerts en Henk te Velde (eds.), *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen* (Kampen 1998) 9-27 en 157-185.

- Velde, Henk te, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam 2002).
- Velde, Henk te, *Van regentenmentaliteit tot populisme. Politieke tradities in Nederland* (Amsterdam 2010).
- Velde, Henk te, *Over het begrijpen van 1813. 200 jaar later*, Ketelaarlezing 2013 (Den Haag 2013).
- Velde, Henk te, 'The Opening Up of Political History', in: Willibald Steinmetz e.a. (eds.), *Writing Political History* (Frankfurt-New York 2013) 383-395.
- Velde, Henk te, 'De herdenkingen en betekenis van 1813', in: De Haan e.a. (eds.), *Een nieuwe staat*, 363-383.
- Velema, Wyger, '1795 en de geschiedenis van het Nederlandse republikanisme', *Documentatieblad werkgroep achttiende eeuw* 28-1/2 (1996) 29-38.
- Velema, W.R.E., 'Revolutie, Republiek en Constitutie. De ideologische context van de eerste Nederlandse grondwet', in: Van Sas en Te Velde (eds.), *De eeuw van de Grondwet*, 20-44.
- Velema, W.R.E., 'Politiek, pers en publieke opinie. Het debat over de vrijheid van drukpers in de Bataafse tijd', in: *Grondwetgeving 1795-1806*, 65-81.
- Velema, Wyger R.E., 'The Childhood of Philosophical Republicanism. Dutch Constitutionalism in Comparative Perspective', in: Catrien Santing (ed.), *Mededelingen van het Nederlands Instituut te Rome* 57 (1998) (Assen 2002) 69-84.
- Velema, W.R.E., 'Lodewijk Napoleon en het einde van de republikeinse politiek', *De negentiende eeuw* 30-3/4 (2006) 147-158.
- Velema, Wyger R.E., *Republicans. Essays on Eighteenth-Century Dutch Political Thought* (Leiden-Boston 2007).
- Velema, Wyger R.E., 'Conversations with the Classics. Ancient Political Virtue and Two Modern Revolutions', *Early American Studies* 10-2 (2012) 415-438.
- Velema, Wyger, 'Republikeinse democratie. De politieke wereld van de Bataafse Revolutie, 1795-1798' in: Grijzenhout e.a. (eds.), *Het Bataafse experiment*, 17-63.
- Verberne, L.G.J., 'De Bataafse tijd' (1942) in: Idem, *In den spiegel van het verleden. Historische opstellen* (Utrecht-Antwerpen 1947) 163-186.
- Verberne, L.G.J., *Het sociale en economische motief in de Bataafse tijd* (Tilburg 1947).
- Verberne, L.G.J., *Gogel en de uniteit* (Nijmegen-Utrecht 1948).
- Verburg, M.E., *Geschiedenis van het ministerie van Justitie*, deel 1, 1798-1898 (Den Haag 1994).
- Ver Huell, Q.M.R., *Het leven en karakter van Carel Hendrik graaf Ver Huell*, deel 2 (Amsterdam 1847).
- Vissering, S., 'Op het IJ', in: Idem, *Verzamelde geschriften*, eerste bundel (Leiden 1889) 1-31, geschreven in 1879, eerder verschenen in de *Volksalmanak van het Nut voor 1880*.
- Vles, E.J., *Alexander Gogel (1765-1821). Financier van de staat in tijden van revolutie* (Amsterdam 2009).
- Vording, H., 'Tweehonderd jaar rijksbelastingen in trends en thema's', in: Idem (ed.), *Tweehonderd jaar Rijksbelastingen*, 41-88.
- Vreede, G.W., *Bijdragen tot de Geschiedenis der omwenteling van 1795 tot 1798*, deel 1 (Amsterdam 1847).
- Vreede, G.W., *Geschiedenis der diplomatie van de Bataafsche Republiek*, deel 1 (Utrecht 1863), deel 2, tweede stuk (Utrecht 1865).
- Vreede, Pieter, *Verandwoording aen de Bataafsche Natie en aen hare vertegenwoorders, ingegeven by de Eerste Kamer der Wetgevende Vergadering; den 9 October 1798* (Leiden 1798).
- Vreede, Pieter, *Mijn levensloop*, bewerkt door M.W. van Boven e.a. (Hilversum 1994).
- Vries, Joh. de, *De economische achteruitgang der Republiek in de achttiende eeuw* (Leiden 1968, tweede druk).
- Vries, J. de, en A.M. van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam 1995).
- Vries, Marleen de, 'De geboorte van de moderne intellectueel. Literatuur en politiek rond 1800', in: Grijzenhout e.a. (eds.), *Het Bataafse experiment*, 243-273.
- Vries, Theun de, *Rutger Jan Schimmelpenninck, republikein zonder republiek* (Nijmegen 1979, tweede druk).

- Vrijland, C.D.W., 'Bloemenheuvel en het Anker', *Haerlem: Jaarboek 1950* (Haarlem 1950) 51-58.
- Vrijland, C.D.W., 'Kleine herinneringen aan een groot man', *Ons Bloemendaal* 28-3 (2004) 22-25.
- Vuyk, Simon, *De verdraagzame gemeente van vrije christenen. Remonstranten op de bres voor de Bataafse Republiek, 1780-1800* (Amsterdam 1995).
- Vuyk, Simon, 'De republiek van Jan Konijnenburg (februari 1795-augustus 1797)' in: Pieter van Wissing (ed.), *Stooschriften. Pers en politiek tussen 1780 en 1800* (Nijmegen 2008) 217-229.
- Wagenaar, Johan, *Vaderlandsche Historie, vervattende de geschiedenissen der nu Vereenigde Nederlanden [...]*, deel 1 (Amsterdam 1790).
- Warnsinck Bzn, Willem Hendrik, 'Aan de nagedachtenis van mijn hooggeachten vriend I.J.A. Gogel', *Algemeene Konst- en Letterbode*, 13 juli 1821 (Haarlem 1821) deel 2, 19-21.
- Webster, C.K., *The Foreign Policy of Castlereagh 1812-1815* (Londen 1931).
- Wichers, L., *De Regeering van Koning Lodewijk Napoleon 1806-1810, grootendeels naar oorspronkelijke en onuitgegeven bescheiden bewerkt* (Utrecht 1892).
- Winter, P.J. van, *Het aandeel van den Amsterdamschen handel aan den opbouw van het Amerikaansche Gemeenebest*, twee delen (Den Haag 1927-1933), Amerikaanse bewerking door James C. Riley, *American finance and Dutch investment, 1780-1805*, twee delen (New York 1977).
- Winter, P.J. van, 'Bevrijding van bezetting in onze historie' (1946) in: Idem, *Verkenning en onderzoek* (Groningen 1965) 138-164.
- Wiselius, S.I., *De staatkundige verlichting der Nederlanderen, in een wijsgeerig-historisch tafereel geschetst* (Brussel 1828, tweede druk).
- Wiskerke, C., *De afschaffing der gilden in Nederland* (Amsterdam 1938).
- Wit, C.H.E. de, *De strijd tussen aristocratie en democratie in Nederland 1780-1848. Kritisch onderzoek van een historisch beeld en herwaardering van een periode* (Heerlen 1965).
- Wit, C.H.E. de, 'De Nederlandse Revolutie van de achttiende eeuw en Frankrijk, 1780-1801', in: C.B. Wels e.a. (eds.), *Vaderlands Verleden in Veelvoud*, deel 2 (Den Haag 1980, tweede herziene druk) 1-23.
- Wit, H.A.M.G. de, 'Caspar van Breugel (1752-1833), ontvanger der belastingen en buitengewoon leenman', in: J. van Oudheusden e.a. (eds.), *Brabantse biografieën*, deel 3 (Amsterdam-Meppel 1995) 35-39.
- Witsen Geysbeek, P.G., *Biographisch anthologisch en critisch woordenboek der Nederduitsche dichters*, deel 2 (Amsterdam 1822).
- Witte, Els, 'De Belgische provinciewet in 1836 in het licht van de spanningsvelden van de transitieperiode 1790-1840', in: Nijenhuis, e.a. (eds.), *De leeuw met de zeven pijlen*, 27-47.
- Wright, H.R.C., *Free Trade and Protection in the Netherlands 1816-1830, A Study of the first Benelux* (Cambridge 1955).
- Woolf, Stuart, *Napoleon's Integration of Europe* (Londen-New York 1991).
- Ydema, O., 'Op zoek naar draagkracht. Belastingen vóór, tijdens en na de tijd van Lodewijk Napoleon', in: Hallebeek en Sirks (eds.), *Nederland in Franse schaduw*, 101-123.
- Ydema, Onno, 'Het algemeen stelsel van 1805 en de invoering van de Franse belastingen in Holland', in: A.M.J.A. Berkvens e.a. (eds.), *Het Franse Nederland: de inlijving 1810-1813* (Hilversum 2012) *Pro Memoria* 13-2 (2011) 107-142.
- Zamoyski, Adam, *The Rites of Peace. The Fall of Napoleon and the Congress of Vienna* (Londen 2007).
- Zanden, Jan Luiten van, en Arthur van Riel, *Nederland 1780-1914. Staat, instituties en economische ontwikkeling* (Amsterdam 2000).
- Zanten, J.C. van, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Amsterdam 2004).
- Zappey, W.M., *De economische en politieke werkzaamheid van Johannes Goldberg, 1763-1828* (Alphen aan den Rijn/Brussel 1967).
- Zappey, W.M., 'Het Fonds voor de Nationale Nijverheid 1821-1846', in: P. Boomgaard e.a. (eds.), *Exercities in ons verleden. Twaalf opstellen over de economische en sociale geschiedenis van Nederland en koloniën 1800-1950* (Assen 1981) 27-42.
- Zweep, C. van der, 'Het ontstaan van de Sociëteit De Besognekamer en hare achtereenvolgende huizen', *Jaarboek Die Haghe 1925/27* (Den Haag 1927) 40-47.

Verantwoording van het beeldmateriaal

Amsterdams Historisch Museum, afb. 21.

Belasting- en Douanemuseum, Rotterdam, afb. 5, 10 en 24.

Carel Murk te Vught, afb. 1.

National Gallery of Art, Washington D.C., afb. 19.

Particuliere collectie Schimmelpenninck, het Nijenhuis, Diepenheim, afb. 16.

Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag, afbeelding op de voorzijde.

Rijksmuseum, Amsterdam, afb. 2-4, 6-9, 11-15, 17, 18, 20, 22, 23, 25 en 26.

Personenregister

- Abbema, Andries Sijbrand 93, 178, 183, 184
Aeneae, Hendrik 31
Alexander I, tsaar van Rusland 263
Alphen, Hieronymus van 37
Alphonse, François J.B. d' 285, 287, 295, 296, 305
Appelius, Jean Henri 16, 122, 123, 152-155, 183, 194, 204, 208, 270, 271, 284-286, 288, 290-292, 299, 306, 320, 324, 332, 344-347, 349, 351-357
Arripe, F. d' 278, 297, 315, 341, 354
Artois, Charles Ph. de 324, 334
Asselijn, Jan 160
Asser, Mozes S. 45, 60, 79
Audenet, Jean 334, 342
Augereau, Pierre F.Ch. 168, 169, 193
Aylva, Hans Willem van 209, 225, 226, 331
- Bathurst, Henry 355
Beauharnais, Hortense de 234, 247
Beets, Nicolaas, zie Hildebrand
Bekker-Wolff, E., zie Wolff, Betje
Bellamy, Jacob 59
Bentinck van Schoonheten, Volkier Rudolph 291
Bentinck, Henry William 341
Bentinck van Rhooon, Willem 51, 120
Beresteyn, C. van 150
Berg, Joop Th. J. van den 370
Bernadotte, Jean B.J. 324
Besier, Augustijn G. 144, 167-170, 178, 180, 187, 199, 201, 204, 210
Beyma, Eduard M. van 90
Beyts, F. 290
Bicker, Jan Bernd 65
Bilderdijk, Willem 322
Blauw, Jacob 144
Blauwkamer, Adriana 22
Blom, Hans 369
- Bode, A.H. 111
Bonaparte, Joseph 323
Bonaparte, Louis (Lodewijk), zie Lodewijk (Louis) Napoleon
Bonaparte, Napoleon, zie Napoleon
Bondt, Jan 333
Boomhouer, Matthijs Jacob 25
Bordes, Tobie Constantin de 13, 95, 113, 149, 184, 188, 191, 213, 216, 217, 308
Bosch, Bernardus 29, 62, 63, 169
Bosse, P.Ph. van 370
Bouwens, Reinier L. 107
Brantsen, Derk 211
Brantsen, Gerard 178, 200, 204, 211, 223-226, 228, 232, 234, 235, 238, 240, 241, 250
Bree, Mattheus Ignatius van 293, 359
Breugel, Caspar van 38, 39
Brienen van Ramerus, Gijsbert C.R.R. van 305
Brienen van de Groote Lindt, Willem Joseph van 286, 288, 293, 330
Broekener, Jan Daniel 227
Bromet, Herman L. 34, 45
Brugmans, I.J. 17
Brutus, ps. van M.C. van Hall 70
Burcht van Lichtenbergh, Maria Henrietta 358
Burger, Adrianus J.F. 16, 358
Burger, Willem Simon 359
Buys, Willem 96, 113
Bylandt Halt, F.S. van 240
- Canneman, Elias 17, 20, 23, 25, 43, 93, 98, 113, 151, 152, 156, 162, 172-176, 180-187, 189-192, 194, 198-205, 208, 216, 217, 222, 226, 228-233, 237, 240, 253, 277, 281, 284, 285, 295, 297-300, 302, 303, 305, 307, 308, 310-314, 316-319, 329, 331-333, 338, 339, 353, 369

- Castlereagh, Robert Stewart 300, 309, 319, 326
- Celles, Antoine Ph.F.G. de Visscher de 285, 287, 288, 305
- Champigny-Aubin, Louis 108, 112, 113, 118, 119, 124
- Clancarty, Richard LePoer Trench 309, 319, 327
- Clercq, Willem de 293, 307, 331
- Colenbrander, Herman Th. 13, 14, 44, 115, 308
- Collot d'Escury, Hendrik 310, 313, 331
- Coninck, Patrice C.G. de 357
- Copes van Cattenburgh, Lodewijk C.R. 155, 213, 253, 330, 339, 340, 345-347, 365
- Coquebert de Montbret, Charles E. 285
- Crayenschot, Jacob A. 31, 67, 68, 106
- Crommelin, Jan Pieter van Wickevoort 61
- Crul, Alexandrina 22-24, 27, 66, 82, 96, 135, 165
- Crul, Cornelis 22
- Crul, Elisabeth 22
- Crul, Johanna Elisabeth 27, 177, 218
- Crul, Willem 22, 25, 27, 321
- Cuperus, Angelus 69, 78, 139
- Daalder, H. 9, 10
- Daendels, Egbert A. 153
- Daendels, Herman Willem 31, 32, 34, 36, 38, 41, 85, 108, 112-115, 117, 121, 180-182
- Dassevael, Steven 97, 98, 115, 142, 365
- Deel, Jean-Philippe M. 226, 235
- Deken, Aagje 25
- Delacroix, Charles-François 84, 85, 90, 106-108, 111-113, 117, 118, 192
- Deursen, A.Th. van 15
- Devilliers du Terrage, Paul E. 285, 290, 295, 305
- Dompseleer, W.D. van 218, 219
- Dorper, E.M. 25
- Ducange, Brahain 108, 112
- Dumbar, Gerhard 75
- Dumonceau, Jean-Baptiste 181
- Dumouriez, Charles F. 31
- Dupont-Chaumont, Pierre A. 263
- Duyn van Maasdam, Adam F.J.A. van der 303, 309, 310, 312, 314, 315, 338, 342
- Dyck, Anthonie van 223
- Eijnden, Roelof van 157
- Elias, David W. 51
- Elout, Cornelis Th. 356
- Ermerins, François 122, 168-170, 177, 182, 183, 201, 212, 267, 273
- Fabritius, Carel 161
- Fagel, Jacob 309
- Fagel, Hendrik 327
- Falck, Anton Reinhard 237, 240, 243, 273, 289, 298, 309, 310, 312, 329, 331, 338, 342, 353, 355, 357
- Fannius Scholten, Cornelius Anthony 315-319
- Fennekol, Frederik W. 68, 78, 309, 310, 315
- Fokker, Johan P. 86, 97, 114, 115
- Fouché, Joseph 266
- Fran(c)ken, A.A. 228, 231, 234
- Frederik Hendrik, stadhouder 158, 162
- Frederik Willem III, koning van Pruisen 144, 179, 242, 263
- Fritschy, J.M.F. (Wantje) 15, 136, 138
- Fijnje, Wybo 86, 91-93, 97, 106, 109, 113, 114, 119, 120, 192, 195, 201, 211, 212, 240, 249
- Gaëta, M.M.C. Gaudin de, zie Gaudin, Martin M.C.
- Gateau, P.G. 290
- Gaudin, Martin M.C. 279, 285, 286, 289, 292, 295, 296, 301, 302, 304, 307, 309, 314, 318, 320, 322, 326
- George, F. 257
- George, Martin J. von 204
- Gevers, François, zoon van Hugo Gevers 302
- Gevers, Hugo 105, 302
- Geyl, P.C.A. 14
- Gildemeester, Hendrik 185
- Gildemeester Hugo Fredzn, Hendrik Daniel 26, 66
- Gildemeester Jansz., Jan 157
- Goes van Dirxland, Maarten van der 122, 123, 126, 127, 144, 148, 200, 207, 223, 224, 226, 228, 235, 242, 298, 323
- Gogel, Catharina 16, 358
- Gogel, Elisabeth Alexandra 272, 337, 358
- Gogel, Isaac Johan Alexander, passim
- Gogel, Johann Martin 22, 23, 66
- Gogel, Jean Martin (Johan/Jan) 16, 164, 173, 174, 229, 298, 347, 349, 352, 358, 361, 362
- Gogel sr., Johann Noë 23, 157
- Gogel jr., Johann Noë 227
- Gogel, J.P. 227
- Gogel, Wijnanda Cornelia 174, 229, 358
- Goldberg, Johannes 17, 26, 31, 35, 39, 43, 44, 51, 82, 94, 95, 99, 102, 116, 124, 126, 131-134, 138-142, 145, 148, 169, 170, 182, 184, 188, 194, 195, 198, 200, 204, 208, 222, 224, 250, 273, 333, 341, 344
- Golowkin, Gabriël 42
- Gou, L.J. de 89

- Groot, Hugo de 160
 Gülcher, Theodorus 147
- Haersolte, Anthony F.R.E. van 122, 129, 167-169, 178, 200
 Hahn, Jacob G.H. 36, 45, 62, 77, 83, 99, 105, 142, 151, 258
 Hall, Maurits C. van 69, 70, 107, 113
 Hamilton, Alexander 15
 Hanegraaff, Dirk 253, 346, 347, 349, 350
 Hasselt, Catharina (Cato) van 16, 23, 147, 148, 164, 165, 172-177, 189, 190, 227, 229-232, 234-237, 269, 276, 284, 293, 294, 298, 299, 305, 315-317, 322, 336, 339, 340, 345, 358
 Hasselt, Joannes van 295, 296, 299
 Hasselt, Joannes Willem van 40, 54, 56, 68, 106, 113, 117, 122, 140, 142, 144, 147, 148, 164, 165, 173, 176, 182, 209, 227, 295, 296, 346, 368
 Hasselt, Sara Maria van 229
 Havelaar, gebr. 190, 191
 Heekeren, J. van 115
 Heim, Paulus van der 244, 245, 252
 Helmers, Jan F. 340
 Hildebrand (ps. van Nicolaas Beets) 343, 365
 Hofstra, H.J. 362
 Hogendorp, Dirk van 321, 340
 Hogendorp, Gijsbert Karel van 12, 39, 46, 67, 240, 245, 255, 289, 302, 303, 305, 307-315, 317, 318, 321, 322, 326, 327, 329-331, 333, 338, 339, 343-345, 353, 364, 367, 369, 370
 Holtzhey, Joan George 135, 156, 257
 Hondecoeter, Melchior d' 163
 Hooff, Johan F.R. van 245, 262
 Hoogstraten, Samuel van 178, 188
 Hoop, A. van der 349
 Hope, Henry 37
 Hortense, zie Beauharnais, Hortense de
 Huguet de Sémonville, C.L. zie Sémonville
 Hulshoff, Maria Aletta 225
 Hultman, Carel Gerard 239
- Irhoven van Dam, Willem van 31, 33-37, 39, 43, 49, 67, 168
 Israel, Jonathan 249
- Joor, Johan 266
 Jong, A.M. de 17
 Jongh, Thomas de 301
 Jorissen, Th. 13, 37
 Joubert, Barthélemy C. 85, 108, 112-115, 119
 Juckema van Burmania Rengers, Egbert S.G. van 178
- Kastele, Pieter Leonard van de 75, 77, 83, 90, 183, 184, 190, 194, 199-201, 203, 204, 208, 220
 Kemper, Johan Melchior 309, 310, 312, 315-317, 319, 329, 338
 Kloek, Joost 11
 Konijnenburg, Jan 69, 81, 82, 99
 Kooten, Theodorus van 68, 96, 114, 116, 122, 157
 Kossmann, Ernst H. 11, 104
 Kraijenhoff, Cornelis R.Th. 31, 37, 39, 41, 42, 44, 45, 289, 301, 315, 338
- Langen, Stefanus J. van 86, 91, 92, 94, 97, 107, 111, 114, 118-120, 240
 Lanoij, Abraham C. de 94, 149, 176, 189, 197
 LaPierre, Abram Jacques 96, 114, 120-122, 144
 La Rochefoucauld, Alexandre-F. de 265, 267
 Lavoisier, Antoine L. 348
 Law, John 188
 Lebrun, Charles-François 274, 275, 278, 282, 285, 289, 291-293, 297, 299, 305, 307
 Leeuw, Daniël Cornelis de 120
 Leeuwen-Canneman, Mieke van 17
 Leeuwen, Theodorus van 109
 Lémon, Hartog de Hartog 34, 45, 79, 301
 Lennep, Cornelis van 185
 Leyden van Westbarendrecht, Frédéric A. van 251, 279
 Liefstinck, P. 370
 Limburg Brouwer, P. van 13
 Limburg Stirum, Leopold van 303, 307, 310
 Lodewijk XVIII, koning van Frankrijk 324, 325
 Lodewijk (Louis) Napoleon 10, 16, 19, 223, 228, 234-276, 280, 285, 288-293, 296, 298-300, 309, 319, 322, 335-337, 339, 340, 352, 354, 359, 367-370, 373
 Lok, Matthijs 271, 321, 325, 367
 Loots, Cornelis 175, 259, 272, 340, 354, 355, 357
 Louis, Joseph D. 334
 Lubbert, Thimothée 126, 127
- Maanen, Cornelis F. van 245, 249, 251, 254, 264-266, 268, 271-273, 276, 277, 279, 280, 282-285, 288, 290, 300, 301, 308, 313, 316, 321, 329, 333, 338, 369
 Maas, Augustijn 301
 Malet, Claude F. de 299
 Marchie Sarvaas, Gideon J.L. du 257
 Marie-Louise, keizerin van Frankrijk 323, 324
 Marmont, Auguste F.L.V. de 147, 192-198,

- 201, 324, 327
 Marum, Martinus van 342
 May, Job S. 303, 305
 Meerman, Johan 260, 273
 Mey van Streefkerk, Jean G. de 346
 Meyeren, weduwe Van 176
 Michman, Jozeph 34
 Midderigh, Johannes H. 85, 86
 Mieris (de oudere), Frans J. van 162
 Molitor, Gabriël J.J. 304, 305, 314
 Mollerus, Johan H. 247, 268, 279, 280, 285,
 306, 338, 346, 349
 Mollien, Nicolaas F. de 276, 277, 279, 280,
 289, 295, 323
 Montalivet, Jean P. Bachasson de 279, 283,
 287, 288, 295
 Morris, Robert 26
 Murray, William Vans 113, 123, 124
 Mijnhardt, W.W. (Wijnand) 11

 Nahuys, Catharina 27, 209, 211
 Nahuys van Burgst, Cornelis Jan Wouter 27,
 28, 177
 Nahuys, Petrus C. 27
 Napoleon 16, 145-148, 164, 167, 168, 192-
 201, 205, 207-209, 211, 220, 223-225, 227,
 228, 230-236, 241, 242, 245-247, 250, 251,
 253, 257, 262-266, 272-280, 282, 283, 285,
 288-297, 299-304, 306, 308, 312, 315-324,
 327, 330, 340, 345, 354, 365, 369, 370
 Nassau-Weilburg, prins Frederik Willem van
 200
 Necker, Jacques 105
 Nelson, Horatio 223
 Nobbe, Hendrik 83, 107, 111
 Noël, François J.M. 84
 Noël Simons, François A. 315-317

 Ockerse, Willem A. 33, 58, 59, 62, 67, 68, 70-
 74, 78, 79, 82, 84-87, 90, 91, 98-100, 114, 157,
 195, 198, 201, 240
 Oddens, Joris 60, 364
 Oldenbarnevelt, Johan van 160

 Paine, Thomas 105
 Palm, Johannes H. van der 122, 157, 365
 Palmer, R.R. 15, 67
 Paul I, tsaar van Rusland 124
 Paulus, Pieter 33, 45
 Perponcher, Hendrik de 309
 Pfeil, Tom J.E.M. 15
 Pichegru, Jean Ch. 36, 37, 39, 44, 45
 Pierson, Nicolaas G. 362, 370
 Pinto, G. 177

 Pinto, Isaac de 105
 Pluvinet, Charles Pierre 26, 66, 231
 Potter, Paulus 230
 Prak, Maarten 221, 363
 Pijman, Gerrit J. 95, 113, 114, 120, 121, 144,
 168, 169, 178

 Raphael 230
 Rees, Boudewijn van 69, 82, 137, 138
 Rees, Otto van 364
 Reese, Johannes Michel 339
 Rembrandt van Rijn 161, 230
 Remij, J.F. 205, 226, 276, 278
 Rengers, Egbert, zie Juckema van Burmania
 Rengers
 Reus, P.P. de 205, 226, 276, 278
 Riel, Arthur van 11, 12
 Rietschoof, Hendrik 160
 Roberjot, M. 118
 Robespierre, Maximilien de 31, 33, 34, 36, 44,
 107, 146
 Rochussen, vader en zoon 253
 Rodenbach, Alexander 273
 Röell, Willem F. 41, 43, 52, 239, 245, 263, 272,
 273, 276, 289, 313, 316, 338, 343, 346-356
 Rogge, Cornelius 69
 Rogier, L.J. 14, 203
 Roos, Cornelis Sebille 46, 159-163, 223, 259
 Rooy, Piet de 9
 Royen, Henricus van 167
 Rubens, Peter Paul 230
 Rutjes, Mart 364
 Ruyter, Michiel de 159

 Saint Aignan 325
 Saportas, Abraham J. 26, 34, 45, 132, 226, 256,
 282, 295, 322, 333, 335-338, 341
 Sas, N.C.F. (Niek) van 11, 14, 249, 364
 Schama, Simon 15, 17, 62, 89, 136, 321
 Schimmelpenninck, Gerrit 13
 Schimmelpenninck, Rutger Jan 10, 12, 15, 16,
 19, 20, 26-28, 42, 43, 48-52, 54, 56, 61, 64, 69,
 73, 81-83, 117, 118, 124-127, 142, 143, 145-
 148, 167, 178, 180-182, 192-214, 216, 217,
 220-226, 228, 233-235, 238, 239, 242, 252,
 255, 257, 271, 280, 288, 289, 293, 310, 312,
 314, 327, 331, 335, 336, 359, 369
 Schrant, J.M. 296, 297
 Schumpeter, Joseph 104
 Sémonville, Charles L. Huguet de 146, 167,
 169, 192, 193
 Sillem, J.A. 16, 17, 136, 271, 359, 360, 363-365
 Simons, François M. 190
 Sirtema van Grovestins, C.F. 352

- Six van Oterleek, Cornelis Charles 256, 279, 280, 285, 306, 318, 331, 333, 335-339, 354, 356
- Six van Oterleek, Willem 220, 225, 241
- Slijkerman, Diederick 364
- Slingerland, Guillaume H.L. 334, 342
- Smeer, Frans 344, 349, 356
- Smith, Adam 104, 105, 136, 184
- Spiegel, Laurens Pieter van de 36-38, 51, 120
- Spoors, Jacob 95, 97, 108, 112-115, 117, 119-122, 144, 168, 178, 188, 189, 199, 201, 210
- Stadnitski, Pieter 26
- Staphorst, Nicolaas van 26, 28, 39, 43, 49, 56, 61
- Stassart, Goswin-Joseph-Augustin de 285
- Steyn Parvé, Daniël J. 167, 168
- Stralen, Hendrik van 199, 200, 208, 211, 212, 217, 220, 221, 223, 224, 235, 252
- Stuurman, Siep 33
- Styrum, Jan van 225, 227, 241, 356
- Swildens, Johan H. 75
- Swinden, Jean H. van 56, 168, 169, 182
- Tadama, Reinier W. 96, 114, 119-122, 229
- Talleyrand de Périgord, Charles M. de 113, 118, 127, 193, 227, 228, 231-233, 237, 324
- Tellegen, B.D.H. 13
- Temminck, Everardus 158, 159, 163, 164
- Temminck, H. 227
- Thorbecke, Johan Rudolph 13, 288, 319, 363
- Titiaan 230
- Tollens, Hendrik 340
- Treub, M.W.F. (Willem) 362
- Tydeman, Hendrik Willem 323, 354, 355, 365
- Valckenaer, Johan 28, 52, 62, 63, 65, 68, 69, 195, 211, 240, 289, 301, 322
- Velema, Wyger R.E. 364
- Velde, Henk te 10, 21, 92, 364
- Verbeek, Albert J. 143, 153, 167, 168
- Verberne, L.G.J. 11, 14, 16, 17, 33, 312, 363
- Ver Huell, Carel Hendrik 13, 193, 208, 211, 224-228, 234, 237-241, 243, 279, 280, 319-321, 323
- Vissering, Simon 360
- Vitrolles, Eugène-François de 325
- Vles, E.J. 17
- Vloten, Abraham van 162, 163
- Vloten, Arend C. van 93
- Vloten, Geertruy A. van 172, 174, 176, 226
- Vos, Wijntje 147
- Vos van Steenwijk, Joan A. de 183, 188, 192, 194, 208
- Voûte, Robert 123, 124, 244, 254-256, 279, 280, 285, 306, 318
- Vreede, G.W. 12, 232
- Vreede, Pieter 12, 16, 29, 37, 38, 62, 63, 69, 79, 81, 83-86, 97, 103, 107, 111, 114, 116, 118, 122, 125, 143, 211, 227, 232, 240, 361, 366
- Vrijhart (ps. van Bernardus Bosch) 29
- Wagenaar, Johan 105
- Waldorp, Jan G. 46, 162, 163, 259
- Warin, A. 308
- Warnsinck Bzn, Willem H. 358
- Washington, George 180
- Wichers, Hendrik Ludolf 208, 220, 229
- Wildrik, Berend 86, 97, 114, 115
- Wilhelmina van Pruisen 300
- Willem I, koning 12, 13, 15, 16, 19, 92, 144, 179, 200, 254, 300, 302, 307-310, 313, 314, 318-321, 324-327, 329-331, 333-340, 343-356, 360, 361, 364-367, 370
- Willem II, latere koning 300
- Willem II, latere stadhouder 223
- Willem II, stadhouder 162
- Willem IV, stadhouder 29, 162, 223
- Willem V, stadhouder 10, 14, 27, 28, 36, 39, 41, 51, 60, 123, 162, 179, 205, 222, 223, 225, 240, 293
- Willem Frederik, zie Willem I
- Willink, Wilhem 26, 286, 306, 315
- Winter, Jan W. de 82, 113, 117, 118, 125, 148, 164, 165
- Winter, P.J. van 14
- Wiselius, Samuel Iperuszoon 12, 13, 20, 29, 33, 40, 42, 44, 45, 49, 51, 54, 56, 57, 65, 68, 74, 78, 82, 83, 92, 105-107, 118, 123, 129, 143, 170, 180, 192, 198, 201, 241, 285, 289, 315, 329, 338, 369
- Wit, C.H.E. de 15, 67
- Witsen Geysbeek, Pieter Gerardus 66, 358
- Witt, gebr. De 160-163
- Witt, Johan de 160
- Wolff, Betje 25
- Wout, Gabriel Th. van 't 186, 333, 334, 339
- Zanden, Luiten Jan van 11, 12, 221, 363
- Zanten, Jeroen van 329, 363
- Zappey, W.M. 17

Over de auteur

Jan Postma (Groningen, 1942) studeerde economie aan de Rijksuniversiteit Groningen en behaalde het doctoraal examen met het predicaat cum laude. Hij was als student-assistent en wetenschappelijk (hoofd)medewerker verbonden aan de Economische Faculteit in Groningen. Tevens maakte hij in de jaren 1966-1974 deel uit van de Groningse Gemeenteraad en was hij in 1974-1975 lid van de Provinciale Staten van Groningen. Vervolgens was hij in de periode 1975-1999 in verschillende functies werkzaam bij het ministerie van Financiën, onder meer als beleidsmedewerker financieel-economische politiek, directeur-generaal van de Rijksbegroting en secretaris-generaal. Daarna was hij enkele jaren burgemeester van Leiden. Samen met S. Korteweg, H. de Haan en S.K. Kuipers verzorgde hij een geheel herziene uitgave in vier delen van het handboek *Het Moderne Geldwezen* (1971-1982, drie drukken) en samen met R.I.J.M. Kuipers schreef hij *De Rijksbegroting in perspectief. Financieel management in de politieke sector* (1989-1996, drie drukken). In 2006 publiceerde hij de monografie *Honderd jaar Miljoenennota*. Voorts publiceerde hij een groot aantal artikelen over overheidsfinanciën, economie, openbaar bestuur en geschiedenis. In februari 2011 begon hij met de voorbereiding van een dissertatie over Alexander Gogel.

POSTMA

ALEXANDER GOGEL (1765-1821)

ISAAC JAN ALEXANDER GOGEL was een fascinerende persoonlijkheid met een zeer interessante loopbaan in de turbulente Bataafs-Franse periode (1795-1813). Deze Amsterdamse koopman smeedde de zeven verenigde gewesten samen tot een Bataafse eenheidsstaat, met één belastingstelsel, een transparante begroting en één muntstelsel. Zijn interesse en invloed waren echter breder. Gelijkheid voor de wet hield voor hem ook de vrije toegang tot een beroep in. Hij was dan ook een fel ijveraar voor de afschaffing van de gilden. Verder nam hij intensief deel aan de debatten over de constitutionele vormgeving van de nieuwe staat. Zijn culturele belangstelling bracht hem ertoe de Nationale Konst-Gallerij op te richten, de voorloper van het huidige Rijksmuseum.

Het traditionele beeld van Alexander Gogel toont hem als een technocraat. Jan Postma laat in deze politieke biografie zien dat hij in werkelijkheid een ideologisch geïnspireerd politicus was.

